

“સર જમશેદજી જીજીભાઈ.”

પહેલા પારસી બેરોનેટ;

એક કીર્તિવંત જન્મચરિત્ર.

એ પ્રખ્યાત નરના

ત્રણે દીકરાઓ તથા બીજા વારસોનાં

દુક પણ ઉપયોગી જન્મચરિત્ર

અને

૧૦ સુંદર ચિત્રો સાથે.

અનેક સાધણોપરથી

રચનાર

રતનજી બેહેરામજી માદન,

અમદાવાદ તેજપાલ હાઈ સ્કૂલના ફારસી ભાષાના શિક્ષક.

• મુંબઈ,

“તત્ત્વવિવેચક” છાપખાનામાં છાપ્યું.

ઈ. સ. ૧૮૯૮.

• ૧૨૬૮ યજ્ઞજ્ઞર્થી.

કિંમત રૂપિયા ત્રણ.

ચેતવણી.

આ પુસ્તક, તેના લખનારે પોતાને માટે, મુંબઈ, "તત્ત્વ-વિવેચક" છાપખાનામાં છપાવી પ્રગટ કીધું છે, અને ઇ. સ. ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા કાયદા પ્રમાણે એ પુસ્તક રજીસ્ટર કરાવી એનો અંગ્રેજી તરજુમો કરવાના અને બીજા સર્વ પ્રકારના હકો, બિપલા કાયદાપ્રમાણે તેણે પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે.

૧૮૬૬.

અર્પણ પત્રિકા.

મારા મહેરબાન અને વહાલા મુરખી,

લખાણો કરવાનો લાભવગરનો લોભ આજ વર્ષોનો મને છે. વાર્તાનાં થોડાંક પુસ્તક મેં લખ્યાં છે; તેવાં પુસ્તકો તમને અર્પણ કરવાનું મેં વાજબી ધાર્યું નથી. સર્વથી સરસ માફ પુસ્તક તમને અર્પણ કરવાની હોંશ મને વર્ષોની હતી. “સર જમશેદજી જીજીભાઈનાં કીર્તિવંત જન્મચરિત્રનું” તેવું આ પુસ્તક તમને અર્પણ કરવાની એક લાયક તક આખરે આજ મારે હાથ લાગી છે. વહાલા મુરખી, તમે મારા પોતાના “સર જમશેદજી” છો; કારણ, તમે મને કેળવણી અપાવી છે; અંગ્રેજી ભાષાની કેળવણીનાં મીઠાં ફળ તમે મને ચખાડ્યાં છે; ચઢતી કેળવણી સંપાદન કરવાને અને સાહિત્યનો મારો શોખ પૂરો પાડવાને તમે મને દરેક જાતની મદદ કરી છે. વધુ શું લખું? એટલુંજ કે જાપ, ભાઈ કે મિત્રોની મદદવગર રખડતા થયલા અને એક નિરાધાર વિધવાના અનાથ દીકરાના, આજ વીસ વરસ થયાં તમે ધર્મજાપ, દસ્તગીર અને વાલી થઈ રહ્યા છો. એ સઘળાંની આભારભરી યાદમાં, મારા મહેરબાન અને વહાલા મુરખી, સખાવતના એક સરદારનું આ જન્મચરિત્ર, તમે જેવા સખાવતના એક અદના પણ સાચા સેવક આગળ—આ અર્પણ પત્રસાથ—રજુ કરવાની રજા માંગી લઉં છું.

હું છું,

મહેરબાન અને વહાલા મુરખી,
તમારો વફાદાર સેવક,

મુંબઈ;

તા. ૨૮ મી જુલાઈ ૧૮૯૯.

ર. બે. માદન.

લેખક વચન.

“ મને નથી ફાકતની માનેસે કામ;
ભીષણી જાંઘીના દિવસે મૂળ
વાપરતો પામું હું-સેવક મરણ,
ન વખાણે લોકો મારી લીધેલી રંજ,
ઐજ મારી ઇચ્છામાં શું હું છે—મન.”

જમશેદજી ન. પીટીટ.

દિબાચો.

" Sir Jamsetjee Jeejeebhoy stands at the head of the list of Indian Philanthropists. The life of such a man will be read with interest both by Europeans and Natives in all parts of the country. We trust that ere long his memoirs, will be published and translated into all the languages of Hindustan."

The New Era. [30-1-1859.]

બોહાની માયાજી મહેરબાનીથી, આખરે, એક ધારેનું કામ પાર પડ્યું છે, અને પ્રખ્યાત પહેલા સર જમશેદજીનાં જન્મચરિત્રનું આ પુસ્તક વાંચક વર્ગ આગળ રજુ કરવાનો ખુશાલી બરો વખત આવી લાગ્યો છે. પુસ્તકની આ પ્રસ્તાવનામાં કાંઈએ વધુ લખવા પડેલાં મારે જાહેર કરી દેવું જોઈએ, કે આ પુસ્તક પ્રગટ થવા પામ્યું, તેમાટે શમસોલ આલમા એરવદ જીવજી જમશેદજી મોદી, બી. એ., એ સાહેબને તથા ખાનખદાદર શેઠ બહમનજી જેઠરામજી પટેલનાં “ પારસી પ્રકાશનાં ” હિંમતી દફતરોને, હું આભારી છું. એરવદ જીવજી જમશેદજી મોદીની કાજજી અને એક ખરા વિદ્વાનને લાયકની તેમની અસાધારણ ઉલટ અને ઉપયોગી ચાહ મદદ વગર, આ પુસ્તક પ્રગટ કરવાની હિંમત હું હારી જતે, તેમજ ખાનખદાદર શેઠ બહમનજી જેઠરામજી પટેલનાં પારસી તવારીખનાં હિંમતી દફતરોની તપાસ મદદ વગર, આ પુસ્તક કદાચ એટલું જલદી પ્રગટ પતે નહિ.

દિબાચાની રાજઆતમાંજ એ મહત્ત્વનો ઉપકાર માની દેવાની મારી પવિત્ર કુરજ બાબત્યા પછી, આ પુસ્તકની મુળ બાબતવિષે જે જોલ લખવા છે. કથુલ કરવું જોઈએ, કે પહેલા સર જમશેદજીનું જન્મચરિત્ર પહેલી વાર પ્રગટ થતું નથી. અંગ્રેજી અને ગુજરાતી ભાષાઓમાં લખાયેલાં તેમનાં એકાદ બે ટુંક જન્મ ચરિત્રો પ્રગટ થયેલાં છે. એકના સિવાય ચોપડી કરતાં ચોપાનિયાનું નામ તેમને વધારે ઊજાતું છે, એમ અને આપેલી વિગતપરથી માલમ પડશે.

ઈ. સ. ૧૮૪૪ માં એરવદ કુરામજી રતનજી કાંગા નામના એક આયોરનાન મહરથે, સર જમશેદજી નાઈટની તે વખત સુધીની સખાવર્તાની નોંધનું એક પુસ્તક “ જમશેદ નામું ”—પ્રગટ કર્યું હતું. સર જમશેદજીની જીવવાડાની એક યાદગાર

મુલાકાત તથા તેમનાં સ્થાપેલાં પારસીઓને લગતાં ધર્મખાતાંઓને લગતી ટુંક દુષીકા સિવાય એમાં કંઈ વધારે ન હતું. ત્યારપછી ઈ. સ. ૧૮૫૫ માં, સર જમશેદજી સાય ધણા અતલગત સંબંધમાં આવેલા એક અંગ્રેજ મદુરથે, "*Memorandum of the Life and Public Charities of Sir Jamsetji Jejeebhoy*" એ નામનું અને ૩૨ પાનાનું એક ન્દાનું પણ સુંદર પુસ્તક ઇંગ્લાન્ડમાં પ્રગટ કર્યું હતું. સર જમશેદજીનાં જન્મ ચરિત્રનાં એક પુસ્તક કરતાં, તેમની સખાવત વિષેનો એક નિબંધ, આ અંગ્રેજ પુસ્તક લેખી શકાય.

પહેલા સર જમશેદજીનાં મરણ પછી, ઈ. સ. ૧૮૬૧ માં, રોક મનચેરજી કાવસજી લગુશાનાએ, "મનસુખના" પોતાના અણીના તખલ્લુસ દેહળ, "સર જમશેદજી ખાદેશનેટ—ધ્યાને સર જમશેદજી જીજીભાઈની જીંદગીનો અને તેવણનાં મોટાં પુણનાં અને ધરમાતું કમીનો અહેવાલ" એ નામનું અને ફારસી ખેતબાજની રૂબરૂ લખેલું અને જન્મ ચરિત્રનાં નામને ડાલતું એક ગુજરાતી પુસ્તક પ્રગટ કર્યું હતું. ફારસી ખેતબાજનાં એક સુંદર પુસ્તક તરીકે, તે આજે પણ વાંચવા લાયક છે, પણ સર જમશેદજીની જીંદગી સાથે સંબંધ ધરાવનારી ધણીક બાબતો એમાંથી ખરતી નાંખેલી લાગે છે. પોતાનાં "ગંજનામાનાં" અણીનાં પુસ્તકમાં, મી. મનસુખે આ જન્મચરિત્ર સમાની દીધું છે, અને તેમનાં એ છેલ્લાં અને નવાં "ગંજનામાનો" લખયોગ કરવામાં, હું મી. મનસુખનો આભારી થયો છું.

એ પછી, ઈ. સ. ૧૮૬૬ માં, રોક કુંવરજી સોદોરાબજી નાજરે, "*The First Parsee Baronet*" એ નામનું, સર જમશેદજીનાં જન્મચરિત્રનું એક પુસ્તક અંગ્રેજી ભાષામાં રચી પ્રગટ કર્યું હતું. આ પુસ્તકમાં, સર જમશેદજીની જીંદગીનાં છેલ્લાં વર્ષોનાં બનાવોની નોંધ વિગતવાર આપવામાં આવી છે, ગ્યારે તે પ્રખ્યાત નરની જીંદગીના સરખાનવા બનાવોની કાંઈએ વિગતવાર નોંધ એમાં નથી. રોક કુંવરજી સોદોરાબજી નાજરનાં આ પુસ્તકની મદદ પણ મને વારંવાર લેવી પડી છે. મી. નાજરને મરણ પામ્યાને દ્વાર્લ થોડાક મહિના થયા છે, અને તેથી તેમનાં પુસ્તકનો લિપયોગ કરવા માટે, તેમનો લિપકાર માનવાની તક મારે હાથ રહી નથી. એ પછી છેક ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં, સર જમશેદજીનાં જન્મચરિત્રની એક ફારસી કિતાબ—"*સાહેવાલે સર જમશેદજી*" એ નામે જોરવદ ફરામરોજ નવરોજજી કુત્તરે પ્રગટ કરી હતી. એ લિખરાત, પહેલા સર જમશેદજીને લગતી ધણીક દુષીકાતો, રોક રતનજી ફરામજી વાઝાનાં "મુખધનો બહાર" (૧૮૭૪) રોક સોદોરાબજી સાપૂરજી બંગાલીનાં "ચુંદી કાઢેલાં લખાણો."

(૧૮૮૦) શેઠ ડોસાભાઈ ફરામજી કરાકાના “પારસીઓની તવારીખનાં” અંગ્રેજી પુસ્તકો (૧૮૮૪) તથા “પારસી પ્રકાશને” ખાને પાનેથી મળી આવે છે, જે સરનામે આધારે આ પુસ્તક રચાયું છે.

પહેલા સર જમશેદજી જીજીભાઈના જન્મચરિત્રનું આ પુસ્તક, હાલના વખતને અનુસરતું બનાવવાની બનતી સલાહ મેં લીધી છે એવા મહાન નરને પૂરેપૂરો ઈતિ-સાદ્ આપવાને મોકોને કે બ્રોહામ જેવા લેખકની કલમની જરૂર છે. તોપણ મારી અના કોશીગથી છુત્તી રાકતું મેં કર્યું છે. સર જમશેદજીની જીંદગી સાથે સબંધ ધરાવનારી દરેક બાબત આ પુસ્તકમાં જાળવેલી કરનામા આવી છે. તેમની જાહેર જીંદગીના એકે એક યાદગાર બનાવ આ પુસ્તકમાં નોંધી લીધા છે. પહેલા સર જમશેદજીએ સ્થાપેલા અનેક ઉપયોગી ખાતાઓની પૂરેપૂરી તવારીખ આ પુસ્તકમાં જાળવેલી છે. દરેક બાબત સમજ પડે એવી રીતે અને અત્યુક્તિ મોઠવવાની સલાહ લીધામાં આવી છે. વળી સર જમશેદજીના જન્મચરિત્રનું આ પુસ્તક વાચના, તેમના વખતના મુખર્દી રાહોરની વાચના લાયક તવારીખ, અને એ રાહોરની સસારી, અવહારીક અને રાજકીય હાલતનું વર્ણન વાચનારને હાથ લાગશે.

પહેલા સર જમશેદજી જીજીભાઈના આ જન્મચરિત્ર સાથે, તેમના ત્રણે પ્રખ્યાત ફીકગણો અને ‘બેગને’સીના’ બીજા પારસીના દુક પછી વિચારવાર જન્મચરિત્રો આપેલા હોનાથી આ પુસ્તક, જાણે સર જમશેદજીના ખાનદાનની તવારીખ જેટલું યર્થ પડે છે, તેની સર જમશેદજી નામને વખાણનારાઓને, સર જમશેદજી અને તેમના ખાનદાનની આગળા વખતની મહદંથી સુખી થયવાઓને, સર જમશેદજીના સ્થાપેલા અનેક ઉપયોગી ખાતાનો કોઈ પણ રીતે લાભ લેનારાઓને તેમજ પારસી કીર્તિ સદા ચઢતી થયતી જોવા ઇચ્છનારાઓને આ પુસ્તક જરૂર માનીતું યર્થ પડશે, એવી નક્કી આશા છે.

પુસ્તકમાં આવેલી બાબતોવિષે, લખાણ વિવેચન કરી, વાચનારને લાગે જોડી કરી રાખવાની જરૂર નથી. આ પુસ્તક આખું વાચ્યા પછીજ, તે પાઠ્ય બે વર્ષ-સુધી લેવાયતી મહેનતનો ખરો ખર્ચાલ વાચનારને થશે. વળી આ પુસ્તકમાં આપેલા ચિત્રો વિષે એટલું જ લખતું બસ છે, કે દેશી કારીગરીથી યર્થ થકતું સરસ કામ લીધામાં આવ્યું છે. એવી ચિત્ર-કળાની બાબતમાં, આપણે દેશીઓ કેટલા પગાત છીએ, તેનો વિચાર રાખી, ચિત્રોની કાર્ષિક નજીવી ખામી લઈ ચલાવતી એ સઘળી દેખીતી મુશ્કેલી છતાં, બનતી સરસ રીતે ચિત્રો તૈયાર કરી આપવામાં, લાઇઓ બહુમતજી અને જમશેદજી બરજોરજી મહેતાનો હું ઉપકાર માનું છું.

તેમજ તે સ્કાર્થથી છાપવાની કાળજીસરી મહેનત લેવામાટે, “દ્વિતર આસકારા પ્રેસના” બુઝર્ગ માલેક, રોક મેહેરવાનજ ફરદનજ મર્ઝબાનનો હું ધણો આભારી થયો છું.

પણ મહિનાઓ સુધી, માત્ર પુસ્તક સ્કાર્થથી છાપ્યા જવાની કાળજી રાખનાર, “તરવિવેચક પ્રેસના” માલેકો, મેસર્સ ગણપતરાવ તુકારામની કંપનીનો ખાસ આભાર માનવાની મારી ફરજ છે. પોતે માથે લીધેલું કામ નિયમીતપણે અને એક સરખી રીતે, અનેક અડચણો વચ્ચેથી પણ પ્રમાણિકપણે બબડી આપવામાટે, હું આ આગેવાન પ્રેસના માલેકોનો ધણો આભારી થયો છું.

આ પુસ્તક લખવામાં મને ઘણાક જને અનેક રીતે મદદ કરેલી છે, તે સર્વ મહેનતાન શુભચ્છેકોનો, સામતો ઉપકાર અત્રે માની લેવાની હું રબ માગું છું. મુખ્યત્વે કરી, આ અહના પુસ્તક માટે, પહેલેથી છેલ્લે સુધી, દરેક ભતની મદદ મને કરવામાટે શમરોલ બોલમા એરવદ જીવનજ જમરોદજ મોહી તથા રોક ફરદનજ જમરોદજ પારેખનો પૂરેપૂરો આભાર, આ તકે, હું માની સહતો નથી. ચિત્રો વિગેરીની જાખનમાં રોક પારેખની કિંમતી મદદ અને સુચનાઓથી મને કેવો ફાયદો થયો છે, તે વિગતવાર જણાવવાને મારીપાસે પૂરતી જગ્યા રહી નથી. વળી સર જમરોદજ ખાનદાનના નખીરાઓ, રોકો જમરોદજ ખરોદજ જમરોદજ જીજભાઈ તથા નસરવાનજ સોહોરાબજ જમરોદજ જીજભાઈએ અનેક રીતની ઉપયોગી મદદ કરી, પોતાના મર્દુમ બપાવાનું આ જન્મચરિત્ર પ્રગટ થયેલું જોવાની જે બલદ-મંદ કાળજી દેખાડી છે, તેમટિ એ સાહેબોનો હું ધણો અભારી થયો છું. વળી મારા મહેરબાન મિત્ર રોક સોહોરાબજ મનચેરજ દેસાઈ જેવા એક લેખકે, પોતાના એક અહના ભાઈબંધ લેખકને જે જે કિંમતી મદદો મોટે દીલે કરી છે, તે માટે એ ભાઈનો જેટલો ઉપકાર માનું એટલો થોડો છે. એ સિવાય ખાનબહાદુર રોક બહુમનજ બેહરામજ પટેલ, રોક મનચેરજ કાવસજ મનસુખ, રોક ડોસાભાઈ ફરામજ કરાકા, એરવદ ફરામરોજ નવરોજજ કુતાર વિગેરે લેખકોનો તેમનાં પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરવામાટે, તેમજ “રાસ ગોક્તારની” જુની ફાઇલોનો ઉપયોગ કરવાની તક આપવામાટે તેના અધિપતી રોક કેખસર નવરોજજ કાબરાજનો, અને બીજા સર્વ મહેરબાન સાહેબોનો હું સામતો ઉપકાર માનું છું.

નામદાર આકબર સાહેબ સર જમરોદજ જીજભાઈ, તે હાલના બેરોનેટ સાહેબે આ પુસ્તકમાટે પોતાની જે પસંદગી દેખાડી છે, તથા તેને સારો આસરો આપ્યો

છે, તે માટે હું તેમનો આભારી થયો છું; તેમજ “સર જમશેદજી જીજીભાઈ ટ્રાન્સલેશન ફંડના” માનવંત દૂરથી સાહેબોએ આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં જે સંગીન મદદ કરી છે, તેમાટે હું એ અકાબર સાહેબોનો ધણો આભારી થયો છું.

આ પુસ્તક મારી રાજપુત્રીથી અને મારે જોખમે મેં પ્રગટ કર્યું છે. તે માટે હું એકલો જવાબદાર છું. જો આ પુસ્તકની કૃત્તેહ થાય, તો ઠપર જણાવેલા સર્વ મહેરબાન શુભચેષ્ટકોની કાળજી અને સારી હુંવાનું ફળ તે સમજવું, જો એ પુસ્તક નિષ્ફળ નિવડે, તેમનેનું કારણ લેખકની કાંઈ ખામી ધારવી.

આ દિબાચામાં—કહો કે આ લેખકાર પત્રમાં, હવે લખાવ્યા કરવું ન જોઈએ” દુઃકમાં, આવાં જન્મચરિત્રોનાં પુસ્તકોની એક આખી માળા પ્રગટ કરવાનો મને લાભી શોખ છે. પારસી કીર્તિનાં ઘણાંક ચાદગાર સ્થંભો સાહિત્યના મેદાનપર ઊભા કરી આપવાની મને હોંસ છે. મારી આ હોંસ અને તે માટેનો પ્રમાણિક લોક પૂરો પડવાનો આધાર, વાંચકવર્ગ અને છાપામંડળ તરફથી આ પુસ્તકને મળતા આસરા અને ઊત્તેજનપર રહે છે. છાપામંડળની પ્રમાણિક પ્રસંસા અને વાંચકવર્ગની પૂરી પસંદગી આ પુસ્તક મેળવે, એવી આશાએર દુવાસાથ, આ પુસ્તક હવે હું જાહેર પ્રજા આગળ રજૂ કરું છું.

હોરાખનર, કોટ; મુંબઈ.
તા. ૨૮ મી જુલાઈ ૧૮૯૯. }

૨. બે. માદન.
મારતર.

સાંકળિયું.

પ્રકરણ.

પાને.

૧	હું-જન્મ અને જીવાની	૧-૧૩.
૨	હું-ચીન તરફની સફરો	૧૪-૨૬.
૩	હું-વેપાર અને વેપારી	૨૭-૩૩.
૪	હું-શહેરી સેવા	૩૪-૪૮.
૫	હું-એક વફાદાર પ્રભુ	૪૯-૬૨.
૬	હું-વધુ શહેરી સેવા-મુંબઈનાં હુલ્લડ	૬૩-૭૨.
૭	હું-એક માનવંત અધાળર-પારસી પંચાયત	૭૩-૮૨.
૮	હું-ગદમખાર ફંડ અને “એલાહિબાગ”	૮૩-૯૦.
૯	હું-દરેમદર અને દોખર્માં	૯૧-૧૦૧.
૧૦	હું-સંકત વેળાના સાથી-આગ, તોફાણ, રેલ અને દુકાળ	૧૦૨-૧૧૨.
૧૧	હું-ગરીબના દોરત-કુવા, તળાવ અને ધર્મસાળાઓ... ..	૧૧૩-૧૨૨.
૧૨	હું-બાદશાહી પરોણાગત	૧૨૩-૧૩૨.
૧૩	હું-માનવંત મુલાકાતો	૧૩૩-૧૩૮.
૧૪	હું-મુંબઈની પાંજરાપોળ	૧૩૯-૧૪૫.
૧૫	હું-પરોપકારી પારસી-શુજરાતનો પ્રવાસ અને ત્યાંનાં ધર્મ-ખાતાંઓ	૧૪૬-૧૬૦.
૧૬	હું-સાહિત્યની સેવા	૧૬૧-૧૭૧.
૧૭	હું-હિંદુસ્તાનના પહેલા નાઇટ “સર જમશેદજી ટાટાસાહેબ”	૧૭૨-૧૮૨.
૧૮	હું-મુખારકખાદીનાં માનપત્રો	૧૮૩-૧૯૬.
૧૯	હું-મહારાણી તરફનું માન-સોનાનો એક ચાંદ	૧૯૭-૨૦૩.
૨૦	હું-કેળવણીના પિતા-“સર જમશેદજી ટાટાસાહેબ પારસી બેનીવોલેન્ટ ધનસ્થિતશુશન”	૨૦૪-૨૧૪.
૨૧	હું-પારસી કેળવણીનું મધ્યબિંદુ-“સર જ. ટ. પારસી બેની-વોલેન્ટ ધનસ્થિતશુશનની” મુંબઈની મોટી નિશાળ... ..	૨૧૫-૨૩૨.
૨૨	હું-દરદીના દોરત-“સર જમશેદજી ટાટાસાહેબ ઇરફીયાલ.”	૨૩૩-૨૫૩.
૨૩	હું-માહિમનો “લેડી જમશેદજી પૂલ”	૨૫૪-૨૬૮.

૨૪	મું-મુંબઈની " બેલાસીસ રોડની " ધર્મશાળા	૨૬૬-૨૭૬.
૨૫	મું-"સર જમશેદજી જીજીભાઈ પૂણા બંડ ઍન્ડ વોટર વર્કસ." ...	૨૭૭-૨૮૫
૨૬	મું-વેપારી માન -" ક્રીડમ-ઓફ-ધી-સિગી-ઓફ-લન્ડન " ...	૨૮૬-૨૯૬.
૨૭	મું-લાઇબ્રેરી રાહેરીએનું મહન-સર જમશેદજીનું પૂતળું . .	૨૯૭-૩૧૮.
૨૮	મું-" સર જમશેદજી જીજીભાઈ રફલ ઑફ આર્ટ "	૩૧૬-૩૨૮.
૨૯	મું-હિન્દી રાહેનચઢાતના પહેલા બેરોનેટ-નામદાર સર જમશેદજી જીજીભાઈ	૩૨૬-૩૪૩.
૩૦	મું-એક અમૂલ્ય જીવગીને અંત-સર જમશેદજીનું મરણ ...	૩૪૪-૩૫૭
૩૧	મું-એક કામનો વિલાપ-પારસી અનભોમનનો ઉપકાર . .	૩૫૮-૩૬૫
૩૨	મું-મરણ પછીનાં ખાતાંઓ-" સર જમશેદજી જીજીભાઈ ગ્રંથ મટ્રેસ " ઇસાહિ	૩૬૬-૩૭૫
૩૩	મું-સર જમશેદજીનું કુટુંબ, (૧) સેડી આવાળાઈ જમશેદજી જીજીભાઈ (૨) સર જમશેદજી જીજીભાઈ O. S. I (બીજા બેરોનેટ)	૩૭૬-૩૮૫.
૩૪	મું-સર જમશેદજીનું કુટુંબ (ચાલુ) (૧) ઍનરેબલ રીઠ રતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ . . .	૩૮૬-૩૮૮.
૩૫	મું-સર જમશેદજીનું કુટુંબ (ચાલુ) (૧) રીઠ સિદ્ધારામજી જમશેદજી જીજીભાઈ (૨) બાઈ ખેરજીજી જમશેદજી જીજીભાઈ	૩૮૯-૪૦૮.
૩૬	મું-સર જમશેદજીના વારસો (૧) સર જમશેદજી જીજીભાઈ O. S. I (ત્રીજા બેરોનેટ) (૨) સર જમશેદજી જીજીભાઈ (ચોથા બેરોનેટ) .. .	૪૧૦-૪૨૬.
	વધારો-ક-સર જમશેદજીની વખાણમાં જોડાયેલી કવિતાઓ, બેતો, ગજલો ઇસાહિ	૪૨૭-૪૪૨.
	વધારો-ખ-સર જમશેદજીની જાહેર સખાવતની એક રીથ ...	૪૪૩-૪૫૧
	વધારો-ગ-સર જમશેદજીના વારસોની વંશાવળી	૪૫૨-૪૫૨.
	વધારો-ઘ-અંગ્રેજી પુરવણીઓ [English Appendice.]	૪૫૩-૪૭૫.
	વધારો-ચ-અનુક્રમણિકા, નામવાર સંધિગિયુ	૪૮૦-૪૮૮.

આ પુસ્તકમાં આપેલાં ચિત્રોની વિગત.

પાને

૧. સર નમરોદજી જીજ્ઞાસી પહેલાં બેરોનેટ (શરૂઆતમાં)	
૨. સર નમરોદજી જીજ્ઞાસી (નાઈટ થયા તે વખતનું ચિત્ર)	૧૭૬
૩. સર નમરોદજીનો “ક્રાઉન્ડ-ઓફ-આર્મ્સ	૧૮૧
૪. સર નમરોદજી જીજ્ઞાસી, બીજા બેરોનેટ	૨૨૪
૫. લેડી આર્વાંબાઈ નમરોદજી જીજ્ઞાસી	૨૫૬
૬. ઓનરેબલ રોડ રૂઝમજી નમરોદજી જીજ્ઞાસી	૩૮૬
૭. રોડ સોહોરાબજી નમરોદજી જીજ્ઞાસી	૪૦૦
૮. બાઈ પીરોજબાઈ નમરોદજી જીજ્ઞાસી	૪૦૬
૯. સર નમરોદજી જીજ્ઞાસી ત્રીજા બેરોનેટ	૪૧૦
૧૦. રોડ ખરોદજી માણેજી ખરોદજી નમરોદજી	૪૧૬
૧૧. સર નમરોદજી જીજ્ઞાસી ચોથા બેરોનેટ	૪૨૦

એક અરજ.

ઝાનરેખલ

શેઠ રૂસ્તામજી જમશેદજી છજીલાઈ,

એ સાહેબનું વિગતવાર જન્મચરિત્ર લખવાને, આ પુસ્તકના લેખકે નોંધ એકઠી કરવા માંડી છે, અને તે કામમાં બહાર પ્રજાને તથા એ શેઠના સ્નેહિ અને મિત્રાને મદદ કરવાની અરજ કરવામાં આવે છે. માટે એ શેઠને લગતી કાંઈએ હકીકત, કે એમનાં સંબંધમાં છપાયેલાં ચોપડી ચોપાનિયાં, કે એમના વખતનાં વર્તમાનપત્રો, કે જન્મચરિત્ર લખવાને કાંઈ પણ રીતે જીપયોગી થઈ પડે એવાં કાગળીયાં કે બીજી બાબતો તથા એમનાં સ્થાપેલાં ખાતાંને લગતા બહાર રિપોર્ટ વિગેરે કાંઈપણ કામમાં આવે એવી વિગત લખનારને નીચલે સરનામે મોકલી આપવાની અરજ કરવામાં આવે છે. દરેક ચીજ સંલાખથી પાછી ફેરવવામાં આવશે.

૨. બે. માદન,

. હોરાખતર, કોટ; મુંબઈ.

પ નાંમે જોદા.

સર જમશેદજી જીભાઇ,

. પહેલા પારસી બેરોનેટ.

એક કીર્તિવંત જન્મચરિત્ર.

પ્રકરણ પહેલું.

જન્મ અને જીવાની.

The childhood shows the man
As morning shows the day.

Milton.

વિદ્વાન 'પ્લેટો'ના લખવા પ્રમાણે મોટા મનનો માણસ એજ કુદરતનો ખરો બીર છે. તેવા કુદરતના એક ખરા અને મોટા મનના બીર વિષે આ પુસ્તકમાં લખવાનું છે. ગરીબાર્ધમાં જન્મી, અનેક રીતે અને હરેક પ્રકારે લોકપ્રિય થઈ, જગત્પ્રાશસારા યથલા પ્રખ્યાત પુરપો વિષે આપણે ઘણુંએ વાંચ્યું હશે, પણ તે સાથે આવા પરાપકારી નરો, આવા કલ્પિત નહિ, પણ ખરા "હાતેમો," દુનિયામાં જવલેજ જન્મ લેછે. પારસી કોમના સરતાજ, પારસી કીર્તિને અગિયારસે વર્ષે પાછી સજીવન ઠરનાર, હૃદયકેશર જમીનપર પારસી નામની જ્યે અને "વાહ ! વાહ !" પોકારવનાર, પારસી કોમના પીતા અને ધર્મબાપ, પહેલા સર જમશેદજી જીભાઈ હતા.

શેઠ જમશેદજી હિજાબાઈનો જન્મ રોજ ૬થો ખોરદાદ, માહ ૧૦ મો દે, સન ૧૧૫૨ યજ્ઞદંદી અને તા. ૧૫ મી જુલાઈ ૧૭૮૩ ઇસ્વીના કોઈ શુભ દિવસના શુભ ચોક્કસે થયો હતો. કવિ હોમરની જન્મભૂમિ માફક બનિધના આ મોટા શેઠીવાની જન્મભૂમિ માટે જોકે ગુચવણ ભરી ચર્ચા, ચક્ષાવવાની આપણને જરૂર નથી, તોપણ મુંબઈ અને નવસારી, આ બે શહેરો, તેમની જન્મભૂમિ હોવાનો એક સરખો અને કદક ગુચવણ ભર્યો દાવો કરે છે. કેટલાક લખનારાઓ, શેઠ જમશેદજીનો જન્મ મુંબઈમાં થય્યો જણાવે છે, જ્યારે ખીજાઓ તેવો હક નવસારીનો ગણે છે. મી. મનસુખે પોતાના “ગંજનામામાં” તેમનો જન્મ મુંબઈમાં થય્યો જણાવ્યો છે,^૧ જ્યારે શેઠ સોહોરાયજી બગાલી જેવા એક અનુભવી લખનાર તેમની જન્મભૂમી નવસારી ગણે છે.^૨ અને તેમના જણાવવા પ્રમાણે તે શહેરના મહેસર ફળીયાના “વાઝા મોહોદવામા” બનિધના બેરોનેટનો જન્મ થયો હતો.^૩

ખીજી તરફથી મુંબઈ શહેર, પોતાનો હક રજુ કરવામાં પડાત નથી. મી. રતનજી દરામજી વાઝા નામના એક અદસ્તે, મુંબઈ શહેરની આગલી તથા હાલની હાલતના વર્ણનનું એક પુસ્તક લખ્યું છે, તેમજ આ ગુજનર શહેરમાં આવી વસેલા, હિંદુ, મુસલમાન, પારસી અને શીરગી આગેવાન પરમાર્થી અદસ્થોનાં દુક જન્મચરિત્રો તેમાં આપ્યાં છે “હંમશેટના” પાત્ર વગર “હંમશેટ” નાટક બજાવી બતાવવું હાલ છે, તેમજ સર જમશેદજીનું જન્મચરિત્ર આપ્યા વગર મુંબઈની તવારીખ લખાવજ કેમ? મી. વાઝાના આ પુસ્તકમાં સર જમશેદજી વિશે લખાણ કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં તેમનો જન્મ મુંબઈમાં જ થય્યો સાબોત કરી આપવાની તમવીજ કરી છે તેઓ ખાત્રી સાથ લખે છે —

^૧ જુઓ “મનસુખી ગંજનામા” પાને ૨૬૨.

^૨ જુઓ મી. બગાલીના “સુદી કહાદેલાં લખાણો” દફતર ૨ જુ, પાને ૪૭.

^૩ વગી “તવારીખે નવસારીના” કતા મી. સો. મં. દેસાઈ, તેમજ “History of the Parsies” ના લખનાર મી. ડોસાલાઈ દરામજી કરાક એજ મના છે.

“તે સાહેબનો જન્મ મુંબઈમાં જ થયેલો ચોક્કસ માલુમ પડ્યો છે. આ સખી નરના જન્મ વિષે જે સાહેબો હજી એવું જ બહુતા હોય, કે નૌસારી કર્યા તરફ થયો છે, તો તેઓની વાકેફગારી સાફ [તે] ખરી જાણની આતમી બતલાવનાર તથા [સર જમશેદજીની] વંશાવલીની દીપમાં નામો વધારી આપનાર તેવજુના સપૂત, શેઠ સોહોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈનો અપરંપાર બપકાર એટલા માટે માનવો જાઈએ, કે જે બાબતમાં આપણે જુલાવો ખાતા આવ્યા છીએ, તેમાંથી ચોક્કસ થઈને, હવે ખરી ખબર ચાલ રાખતા રહીશું.” ૪

વળી પાછલથી જ્યારે બીજા સર જમશેદજીના વખતમાં મુંબઈની પહેલા સર જમશેદજીને નામે ચાલતી મોટી નિશાળના મકાનનો પાયો નાંખવામાં આવ્યો, ત્યારે તે પાયા હેઠલ જે તાંબાપત્ર નાંખ્યો છે, તેમાં પણ પહેલા સર જમશેદજીનો જન્મ મુંબઈમાં થયેલો, તેમના વારસ દીકરા જાહેર કરે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે સર જમશેદજીના પોતાના બન્ને દીકરાઓ તેમનો જન્મ મુંબઈમાં થયેલો જાહેર કરે, તો અજાણ્યા લેખકને તે માન્ય કરવો જ જોઈએ. કારણ પારકાઓ કરતાં, દીકરાઓ પોતાના બાપની જન્મભૂમિ વધારે સારી રીતે જાણી શકે છે, અને તેથી જ મુંબઈ શહેર સર જમશેદજીની જન્મભૂમી હોવાનો આગેવાન દાવો કરી શકે છે, અને તે સ્વિકારવા સિવાય છુટકો નથી; જે કે નવસારીનો તેવો દાવો છે જ નહિ, એમ ખાત્રીસાથ કહેવું મુશ્કેલ છે. સર જમશેદજીના પોતાના જ દીકરાઓ તેમની જન્મભૂમિ મુંબઈ નક્કી ન કરી આપતે, તો અનેક સંજોગો વચ્ચે નવસારીને તેમની જન્મભૂમિ લેખવાને અમે લલચાતે; પણ એ બાબે હાલ-હાલ બહુ તકરારમાં ઊતરવાની જરૂર નથી. મુંબઈ કે નવસારી, બન્ને શહેરો, આ મહાન પુરુષને પોતાનો મળવાને એક સરખાં મગર છે.

માટે પરગજુ સર જમશેદજીનો જન્મ, મુંબઈ શહેરમાં જ કોટબદાર, હાલની કોર્ટ મારકેટની પાછલી બાજુએ આવેલા “ચયા અહુવેરીયો”

નામના પારસીઓથી વસાયલા એક ન્હાના મોહોલામાં ચમત્તો સમજવો. આજે આ મોહોલાની નામ કે નિશાન મુદ્દલ રહી નથી. એક સદીમાં મુબમ્બઈએ અગણીત ફેરફાર જોયા છે. તે વખતનું કાલી, બંદારી, અને માધ્વી-મારોનું ગામડું આજે હિન્દ સંઘતનતનું પહેલું શહેર ચર્ચ પડ્યું છે. કોટની દિવાલ બહાર તે વખતમાં ધણીજ થોડી વસ્તી હતી, તેમાં પારસીઓની તો મુદ્દલ સરખી ન હતી. કિલ્લાના કોટની આસપાસ, કામ પડે તો દુશમન સાથે લડાઈમાં જિતરવા માટે મોટા ખુલ્લા મેદાનો રાખવાનો તે વખતની સરકારનો વિચાર થવાથી, તેમજ બાજુનો ડુંગરીનો ન્હાનો કિલ્લો, પારસીઓના ન્હાના મોહોલાની નજીકમાં આવી જવાથી, આ મોહોલાનાં ઝુપડાં સરખાં થયાં, ઈ. સ. ૧૭૯૯ ને સુમારે, સરકારે જામેડી નાંખી, ત્યાંના રહેવાસીઓને તે જગ્યાથી વધુ જિતર તરફ-હાલના “અમ-દાવ રહેમાન બીટ” નામના મોહોલાની બાજુમાં વસવાટની જગ્યા કરી આપી હતી. સર જમશેદજીનાં કુટુંબીઓ પણ એજ તરફ આવી વસ્યાં હતાં, અને એજ મોહોલામાં અવિધ્યના બેરોનેટે પોતાની લગભગ અર્ધી જીંદગી પસાર કરી હતી.

સર જમશેદજીના જન્મ વખતનું મુબમ્બઈ શહેર કેવું હતું, તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આપણને થવો મુશ્કેલ છે, તોપણ તે વખતપર મુબમ્બઈની મુલાકાતે આવી ગયલા મુસાફરોની તોંધવોથી પરથી, તેનું કંઈક કલ્પિત ચિત્ર આપણે પીછાણી શકીએ. તે વખતની મુબમ્બઈની સ્થિતિનો પૂર્ણ કલમ-ચિતાર અત્રે આપવાની જગ્યા નથી, તોપણ જે શહેરની ચલતી કરવામાં, જે શહેરની કીર્તિ વધારવામાં, અને જે શહેરની આબાદી આપુ વધાર્યા જવામાં સર જમશેદજીએ આગેવાની ભરેલા ભાગ લીધો હતો, તે શહેરની હાલત તેમના જન્મ વખતે કેવી હતી, તે ટુકમાં અત્રે જણાવવાની ખરી જરૂર છે.

ફોરબસની “પૂર્વદેશોનો વૃતાન્ત” (*Forbes' Oriental Memoirs*) એ નામની એક ગ્રંથમાં સર જમશેદજીના જન્મ વખતની

મુઝમ્મની સ્થિતિનું વર્ણન આપણને મળે છે. આ લખનાર અદ્વાર વર્ણ સુધી હિંદુસ્તાનમાં રહ્યો હતો. લન્ડનથી મુઝમ્મ આવતાં તેને અગિયાર મહીના લાગ્યા હતા. તે વખતે પણ મુઝમ્મ શહેર ફરિયાનું સર્વથી સરસ બદર લેખાતું હતું. મુઝમ્મની ગોદી, દેવલ, અને કિલ્લો એ તે વખતે શહેરનાં ત્રણ પ્રખ્યાત મઠક હતાં. ચોખા અને નાળાંઓર એ બે યીજ મુઝમ્મ શહેરની મુખ્ય પેદાશ હતી. કંઈ નહિ તો, મુઝમ્મ શહેરના “બુમલા” જગઆશકારા થઈ ચુકેલા હતા. આ મુઝમ્મના જલ્લાવવા પ્રમાણે કિલ્લા બહાર, મોટી મોટી વાડીઓ અને લાંબા લાંબા બગીચાઓ હતા; પેર, કેળાં, અનેનાશ, ચાંપાં, જાંબુ અને લીંબુ, તેમજ બાજી તરકારી ત્યાં પુષ્કળ થતાં. જોકે સુરતમાં તે વખતે પારસીઓના પચીસ હજાર ઘર હતાં, તોપણ મુઝમ્મ તરફ પચીસો પારસીના ઘર પણ થયલાં ન હતાં. ફક્ત એ અગિયારી અને બે દોઝમાં પારસીઓના વપકાસમાટે હતાં, જે દેખાડી આપે છે કે તે વખતે પારસીઓની વસ્તી આ શહેરમાં પુષ્કળ થયેલી ન હતી.

મુઝમ્મ શહેરના ખર્ચ વિસ્તાર, બે માઇલનો હતો. માહીમ એક નજદીક શહેર ગણાતું. કોલાબા તો એક નૂહો ટાપુ અને શીકારગાહની જગ્યા હતી. મલબારહીલ પર તો વાઘની વસ્તી હતી. મજગામનો તો નૂહો કિલ્લો હતો. કિલ્લામાં ગવર્નરનું મકાન, તેની સામે “કસ્તમ હાજિસ,” પામેનું મરીન હાજિસ, બરાખ, ટકશાળ, નાટકશાળા અને કેદખાનું, એ આપણા શહેરની તે વખત પ્રમાણની જેવા લાયક જગ્યા હતી. આ સધળી જગ્યા હાલના “એમ્પ્રિન્ડન સરકલ” ને નામના લગતાની આજુબાજુ આવેલી હતી. તે સધળી જગ્યાઓમાં ફરફાર થઈ ગયા છે. પણ તે વખતનું પુરાણું દેવલ અને તેનુંજ પુરાણું સામેનું ઝાડ આજે પણ ખડા ઊભા છે.

મુઝમ્મનો કિલ્લો એક વાર પ્રખ્યાત થઈ રહેલો હતો. કિલ્લાને ફરતો કોટ હતો, એકરાર તેની મજબૂત દિવાલો પર “જગે જમ તોપો ગોઠવી રાખેલી હતી.” ધણીક મુસાફરો તેની કોટખંધીનું ખારીક વર્ણન લખી ગયા છે,

પશુ તેનું વિગતવાર વર્ણન અત્રે આપવા બેમવાની જરૂર નથી, કારણ આપણામાંના ઘણાક બુઝૂર્ગો, તેની ક્ષિત્તેબધીથી પૂરતા વાગ્દેહ એટલું જ ટહેતુ બસ છે કે એ મજબૂત ક્ષિત્તેબધી દિવાલ બાંધી અપાવવામાં પશુ પારસીઓનો હાથ હતો. શહેરના ફરતા મોટને ત્રણ મૂખ્ય દરવાજા હતા, જે “અંપોલોગેટ” “ચર્ચગેટ” અને “બઝારગેટ” તે નામે ઓળખાતા. “અંપોલોગેટ” સેતર હોમની સામેના મેદાન આગળ, “રોકાટીશ હર્ડ” નામના હાનના દેવલની બાજુમાં હતો, જેની બાજુમાંથી કોટની દિવાલ, હાલના “રામપાટ રોડ” રચાઈ, અર્થાત્ “પી એન્ડ ઓ” કંપનીની ઓફિસની સામેથી મીધી “વોટસન ટ્રોટે” સુધી હતી. ખુ એ હોટેલનો પાયો, એ મજબૂત દિવાલવાળી જગ્યાપર છે. લાંબી જરાક વાંક ભેતી કોટની ફરતી દિવાલ, ‘હોર્નબીરાડ’ પર થઇને, નવી પોસ્ટોફિસ સામેના હાલના “ફ્લોરા ફાઉન્ટેન” આગલ “ચર્ચગેટની” મોટી ભાગળ સુધી લખાયેલી હતી તે આગલ પહેલાં બહુ સાંકડી હતી, પણ સર જમશેદજીના વખતમાં તે પોહોળી કરવામાં આવી હતી, અને તે પોહોળી કરવાના ફડમાં પણ સર જમશેદજીએ સારી રકમ ભરી આપી હતી. “ચર્ચગેટ” આગળથી ક્ષિત્તેબધીની આ મોળી દિવાલ, “હોર્નબીરાડને” રસ્તે, તેની જમની બાજુના જુના ધરોની બરાબર સામેથી લખાતી, બેરીમદરનાં નાકાં આગળ, હાલના “બાટીયા બાગની” બાજુ સુધી લખાયેલી હતી. એ તરફ “બઝારગેટ”ની મોળી ભાગળ હતી. કે જ્યાંથી આખો દિવસ જખરી આવજા થતી હતી “બહારકો” વિગેરે તરફથી શહેરમાં દાખલ થવાનો મૂખ્ય રસ્તોજ આ હતો. એ દેશી ભાગળની સામી બાજુએ એક મોટો તળાવ હતો, કે જે “ફાસીના તળાવને” નામે જાણીતો હતો, કારણ એ જગ્યાપર ખુનીઓને ફાસી દેવામાં આવતી હતી, તેમજ પેલુ પ્રખ્યાત ફજેતીનું લાકડું (Pillory), કોહલાં છડા વિગેરેનો માર ખાવાનો અપ-ગ્રાંતનો સ્થળ એ જગ્યાપર ગોઠવેલો હતો, અને આજે ત્યાં મુર્ખનું બાદશાહી વિક્ટોરીયા રેશન, પ્રખ્યાત તાજમહાલસાથ હરીફાઈ કરતું ઉજું છે. તળાવની સામી બાજુએ આવેલા “બઝાર

ગેટ " આગળથી, હાલની "યુરોપિયન જનરલ ઇસ્ટીન્ડીયા" બાજુમાં થઈ, મોદીખાના—જુનાં મોદીખાનાની સામેથી ટાઉન હોલની પાછળના "ગોમ્મે ટ્રેસ્ટલ" આગળથી મોદીની બાજુમાંથી બહાર વલણ પકડી, આગલ જણાવ્યું તેમ સેલરહોમની બાજુમાં "અંબોલોગેટ" સુધી આ કોટની દિવાલ લખાયેલી હતી.

મુંબઈના કિલ્લાનું વિગતવાર વર્ણન કરવાની, કે તેની બાજુબાજુના છુરજો, પૂછાઓ, છુગડાઓ, ચોર ખારીઓ કે "સેલ્લી પોર્ટસો" નું કે તેની આસપાસ આવેલી મોટી ચરનું લખાણ વર્ણન લખવાની તથા આ કિલ્લો કેમ હસ્તીમાં આવ્યો તેની હકીકત અને તવારીખ લખવાને આ પુસ્તકમાં જગ્યા નથી, તેમજ તેને આ પુસ્તકની બાબત સાથે ધણું સંબંધ પણ નથી, માટે વાંચનારે હાલ તો મુંબઈના આગળા કોટના આ ટુંક વર્ણનથીજ સંતોષ મानी લેવો.

સર જમશેદજીના જન્મ વખતે, જોકે પારસીઓની દસ હજારથી વધારે માણસની વસ્તી મુંબઈમાં ન હતી, તોપણ તેઓ જાણીતા થઈ ચુક્યા હતા. વહાણવતીને ધધો તેઓએ ચલાવવો શરૂ કર્યો હતો. ગોડીમાં વહાણો બાંધવા માટે તેઓ જાણીતા થઈ પડેલા હતા, અને હરેક પ્રકારે આગેવાની લેવાની તેઓએ શરૂઆત કરી હતી; મુસાફરો તેમની વખાણ કરવા લાગ્યા હતા.^૫ પણ હજી તેમનો વેપાર અને વેપારી તરીકેનો સહાસ પૂર બહારમાં આવેલો ન હતો, તે તો સર જમશેદજીના વખતમાં આવનાર હતો.

^૫ "Active and industrious they [i. e. Parsees] have applied themselves to domestic and foreign commerce, and many of the principal merchants and owners of ships at Bombay and Surat are Parsees—the best carpenters and shipwrights in India are of this Tribe. (*Forbes' Oriental Memoirs Vol. I. Chap. VI. P. 110.*)

તત્કારીખના ધણીક યાદગાર બનાવેા, સર જમશેદજીના જન્મ વખત-
પર બનતી હતી. તત્કારીખમાં પ્રખ્યાત થયેલા વેરન હેસ્લીંગસ હિંદુ-
સ્તાનનો પહેલો ગવર્નર-જેનરલ થયેલા હો. ગવર્નર હોર્નબી. (કે જેને
નામનો ઓક રસ્તો “હોર્નબીરોડ” આપણા શહેરમાં છે, તે) મુંબઈનો
હાકેમ હતો. જજરાના હબસીઓની સાથે હિંમતથી લડનાર, તથા
મુંબઈમાં ઓકવાર કામ ચલાવે હાકેમી ચલાવનાર અને હેક ઈંગલાન્ડ સુધી
જાણીતા થયેલા પારસી પટેલ રસ્તમજીના દીકરા દાવસજીની પટેલાઈ
મુંબઈ શહેરપર ચાલતી હતી. કાઠનો “દાવસજી પટેલનો” મોહોલો” અને
મુંબઈનો પટેલનો તળાવ એ મદરચની યાદ આપણને આપે છે. મુંબ-
ઈના આગેવાન શેડીયા તે વખતપર આ પટેલ ખાનદાનનાજ હતા. ‘કમ્પી-
સાની’ ગરમાગરમ તકરાર ચાલુ થઈ ચૂકી હતી. “શહેનશાહી” અને
“કદીમ” એ બે પંથમાં પારસીઓ વહેંચાયેલા હતા. કદીમપંથના
દાદીશહેવાળા આતશબેદરામનું પાક મકાન સર જમશેદજીના જન્મ
વખતે બંધાઈતેયાર થયેલું હતું. એ વખતપર વધુ પારસીઓ મુખ્ય કરી
સુરત તરફથી, સાના નવાબી દારથી કદાળી મુંબઈ આવવા લાગ્યા હતા.
અને મુંબઈની હાલત ચઢતી થવા લાગી હતી, કે જે ચઢતી વધુ કર-
વામાં હાલ જન્મેલા બાળક જમશેદજી જેવો તેવો ભાગ લેનાર ન હતા.

રોડ જમશેદજીના વડાઓની લાંબી ઓલખ આપવા બેશવાની કે
શાહ જમશેદ સાથે તાણીનોડી તેમને સગાઈ કરાવી આપવાની અમને
જરૂર નથી. કારણ સર જમશેદજી તેમના વડાઓના મોટા નામથી નહિ,
પણ પોતાના જાતી મોટા કામોથી જાણીતા રહેલા છે. તેમના વંશના
પહેલા હાય લાગતા મુજ-પુરપનું નામ “માયાજી” હતું. માયાજી પાછલ,
જેસાજી, માહિયારજી, બામાજી, નરસંગજી, લક્ષમજીજી રામજી અને

† મુંબઈના એ પહેલા પારસી પટેલને લગતી વાંચવા લાયક વિગત માટે જુલો
“મુંબઈના બહાર” ખાને રૂપા થી રૂપા તથા “Parsee Patels of
Bombay” by Mr. B. B. Patel.

તેમને ખાનદાની નામ આપનાર “વાઝીજી” નામના તેમના વરો, ઊતરેલા વડીલો હતા. હિંદુ અને પારસી સંસાર, લગભગ એક સરખા તબક્કાપર, કેટલી હદસુધી આવી ગયો હતો, તેનો કંઈક ખ્યાલ, ઊપલાં નામો પરથી હાલના વાંચનારને થશે. ઊપર જણાવેલા “વાઝીજી” ખાનદાન નવસારીમાં જન્મીતું હતું, તેમનું કુટુંબ ખોહાણું હતું, નવસારી અને સુબંધના ધણીક જન્મીતા કુટુંબના તેઓ વડવા હતા. એ મુખ્ય “વાઝીજી” ને ત્યાં રતનજી નામના દીકરા હતા, એ દીકરાના દોઢા આનજીભાઈ નામના દત્તી. “એ આનજીભાઈ, નવસારીમાં માનસાથ એકાંત જીવેલી ગુજરાતી. તેઓ અપદ્મ ને હોશિયાર, જોરાવર અને દુનિયાના અનુભવી હતા. તેમના ધણીઆણી (ચાંનીભાઈ) ધણી પ્રુખ-સુરત પણ જોલાં અને હોશિયાર હતા. ^{૧૭} એવાં જોલાં માખાપને પેટે સર જમશેદજીના પીતા જીજીભાઈનો જન્મ થયો હતો. જીજીભાઈના લગન જીવીભાઈ નામના કોઈ ભાગ્યશાળી બાઈ, કે જેવજી નવસારીના વત્ની પારસી ધનજીભાઈ કાવસજીના ઊકરી હતાં, તેમની સાથ થયાં હતાં. ખરેખર આ બાઈ ભાગ્યશાળી કે સર જમશેદજી જેવા પ્રખ્યાત નરને તેઓએ જન્મ આપી ઊઠેરી, પાળીપોપી, મોટા કીધા હતા.

શેઠ જમશેદજીના માખાપ પૈસાવાળાં તો ન હતાં; તેમ તદ્દન મુશ્કેલ પણ ન હતાં. કાપડ વણવાનો ધંધો તેમનો હતો. ^{૧૮} હાલની નફા નોકરી કરવાના પારસીઓના ધંધો કરતાં તે ચઢનો અને આખરફાર ધંધો હતો. પ્રમાણીકપણે તેઓ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા. ત્રણ દીકરા અને એ દીકરીઓનાં કુટુંબનું તેમને પાળણું કરવાનું હતું. જમશેદજીના જન્મ પહેલાં જીજીભાઈ પોતાના કુટુંબસાથ સુબંધ આવી ચોડાક વર્ષ જ્યાં પસેલા લાગે છે. જમશેદજીના નવાજબાઈ અને બાઈઆઈ નામનાં બે વડાં બહેન તેમજ માણેકજી અને રસ્તમજી નામના બે વડાં બાઈઓ.

૭ મી કુંવરજી સો. નાઝરની “First Parsee Baronet” પ્રકરણ પહેલું.

૮ જુઓ મી. સો. મં. દેસાઈની “તવારીખે નવસારી” પાને ૧૩૫.

હતા. જમશેદજી પોતે સર્વથી ન્હાના હતા. તેમના જન્મ વખતે તેમના વડા બહેન વીસ વર્ષની ઉંમરે પૂગી ચુકેલા હતાં. સર જમશેદજીના એક ભાઈ, રસ્તમજી સર્વથી પહેલા મરણ પામ્યા હતા. સર જમશેદજીએ તેમને પોતાના વખતમાં, પોતાના આડતિયા તરીકે કલકત્તે મોકલ્યા હતા, જ્યાંથી એક વાર મુંબઈ આવવાને વહાણમાં સફર કરતાં, હુગલી નદીની દગાખોર ખાડીમાં, વહાણ ખરાબે અડી ભાગવાથી, ડૂબીને તેઓ મરણ પામ્યા હતા. ૪૫ વર્ષની જવાન વયે ૧૮૨૩ માં જમશેદજીના આત્માનીતા ભાઈનું મરણ થયું હતું. એમનો કોઈ નર વારસ નહોવાથી, શેઠ જમશેદજી, એ ભાઈના “પાલક દીકરા” થયા હતા, તેથી જોકે આખી દુનિયા તેમને સર જમશેદજી જીજીભાઈ તરીકે આજે ઓલખેછે, પણ જરથોસ્તી ધર્મક્રિયામાં તેમનું નામ “સર જમશેદ બે. રસ્તમ” કરી ઓલવામાં આવેછે.

શેઠ જમશેદજીના વડા ભાઈ આપણે જણાવ્યું તેમ શેઠ માણેકજી હતા. તેઓ પણ ઈ. સ. ૧૮૧૭ માં ૫૦ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યા. કહેછે કે ગનખાવાના કુવા આગળ તેમની કોટમાં ગાંધીની દુકાન હતી. તે વખતપર ધણાકે પારસીઓ ગાંધી, પસ્તાગીયા, તબોલી કે કોઇક વાર મોટા અંગ્રેજી અમલદારો અને ગવર્નરોના હેઠ-અટલર કે કાચમેન થવામાં, વાજખી રીતે જરાએ ખોટું સમજતા હતા નહિ, અને એવીજ પ્રમાણીક રીતીએ પૈસા એકઠા કરી, તેમાંથી વેપાર ચલાવી, લાખો રૂપ્યાની ફાલત તેઓ પોતાના વારસો માટે મૂકી જતા. શેઠ જમશેદજીએ, પોતાની વેપારી હાલત પાછલથી સુધારતાં, પોતાના એ ભાઈને પણ પોતાસાથ વેપારમાં સામેલ કર્યા હતા. પોતાના ભાઈઓ તરફનો તેમનો એ પ્રિતભાવ

૯. એ ગનખાવાના કુવા આગળની હાલતમાં ઓલખાતી “માપલાની પોલ” નામની મોટી ઈમારત, એકવાર દેશી લશકર માટેની મોટી “ખરાબ” હતી. પાછલથી, દીપુ સુલતાન સામેની છેલી યુદ્ધમાર ચઢાઈમાં, અંગ્રેજોને મદદ કરવા માટે કોઈ “મોપલા” સરદારને તે ભેટ મળી હતી, જેના વંશજોના કળમમાં હજી તે છે. એ મોપલા લોક તે વખતપર છેક મુંબઈ સુધી પારસીઓ સાથે વેપાર ચલાવવાને આવતા હતા.

દેખાડે છે, કે જો તેઓ લાંબી ઉમ્મરે જીવવા પામ્યા હોત, તો તેમની હાલત પણ બદલી નાંખવાને તેઓ સુકતે નહિ. મહુમ શેઠ માણેકજીના વંશજો હાલ દેખાત છે, અને માન આબરસાથ મુંબઈમાં વસે છે.

શેઠ જમશેદજીનાં બે બહેનોને લગતી લંબાણ નોંધ લેવા જેવું કંઈ નથી. વડાં બહેન બાઈ નવાજબાઈ તે શેઠ કાવસજી જમશેદજી હોજદારના વિધવા ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં ૮૪ વર્ષની પૂજા ઉમ્મરે, પોતાના બાઇની ચઢતી ફેતી જોતાં મૂંઝણ પામ્યાં હતાં. આપણા પરગણુ નરના એક બીજાં બહેન બાઇ બાઇઆઇ તે નવસારીવાળા શેઠ બહેરામજી ધનજીભાઇ સુતરીમાના વિધવા, પોતાના નેક બાઇને માન પાન પામેલા પૂરેપૂરા જોઇ, ઈ. સ. ૧૮૫૮ માં પોતાના બાઇ કરતાં ફક્ત દોઢ વર્ષ વહેલાં મરણ પામ્યાં હતાં. પોતાનાં બે બહેનોની જાથુક યાદગારી, શેઠ જમશેદજીએ પારસી પંચાવતના સુરત તથા નવસારીના ધર્મખાતાઓસાથ જાળવી રાખી છે. સર જમશેદજીના બાપીકાં કુટુંબની આ ટુંક નોંધ છે. એવાં સાદાં કુટુંબ વચ્ચે ઉછરેલો નર અમીરી દરજ્જો, જાતી મહેનતથી મેળવવા પામે, આપ કોર્તથી પ્રખ્યાત થાય, એ જેવી તેવી વાત નથી.^{૧૦}

પાંચ વર્ષના થયા ત્યાં સુધી બાળક જમશેદજી, બીજાં બાળકો ભેગું કદાચ પેલા “યથા અહુવૈરીયો” મોહોસ્લામાં રમ્યું હશે, કારણ એટલી ઉમ્મરે, માખાપસાથ તેમનું નવસારી વતને જવું થયું. ત્યાં તેઓ કેટલાક વર્ષ રહેલા લાગે છે. તેમના માખાપ તો જાથુકનાંજ ત્યાં રહ્યાં, પણ ખાર વર્ષની ભરજવાન અને કાચી વયે, જમશેદજીને “ધંધો કરવા” તેમના માસીને ધર મુંબઈ મોકળવામાં આવ્યા; અને આપણા આ “ડિક વ્હીટીંગ-ટન” મુંબઈ શહેરનો લોર્ડ મેયર થવા નહિ તો, તેથી વધારે “દિન્દ સરજ-મીનનો પહેલો બેરોનેટ” થવાનો નવસારીથી ઉપડ્યા. જમશેદજીના માસા શેઠ દુરામજી નસરવાનજી બાટલીવાળા હતા. આ ગ્રહસ્થની કોટમાં કોમે-સેરિયટના ગોદાઉન સામે, ખાલી બાટલી વેચવાની દુકાન હતી, તેથી

^{૧૦} જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દ્વિતર ૧૬. પાને ૧૭૧, ૨૦૫, ૪૭૨ અને ૭૪૯.

તેઓ “બાટલીવાળા” ને નામે ઓળખાતા. પોતાના એ માસાના હાથ હેઠલ “ધંધો કરવાને” જવાન જમશેદજી આવી લાગ્યા, અને ખાર તેર વર્ષના એક ન્હાના છોકરાએ દુનિયા સાથ બાથ બીડવાની શરૂ કરી ! માસાને તેમના કામમાં જવાન જમશેદજી સારી મદદ કરવા લાગ્યા, અને એ વખતપર થોડું ધણું ગુજરાતી વાંચતાં લખતાં શિખ્યા. માસા સાથે, તેઓ પણ “જમશેદજી બાટલીવાળા” તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. તેમને દીધે આ સાધારણ ટુટકલીઆ ધંધોની અટક, આગળ જતું, માન મરત-બાવાળાં ખાનદાનનું નામ થઈ પડ્યું, અને “બાટલીવાળા તરકનો” એટલે જાયા ખાનદાનનો એવી કહેણી ચાલુ થઈ.

સંસાર લડતની શરૂઆતમાંજ, જવાન જમશેદજીને અનુભવી આદત સાથે ઓલખ પડી. તેમની ભરજવાન વયમાં, અને ફક્ત ૧૬ મહિનાના અંતરમાં, તેમના બહાં માખાપ, જમશેદજીની ભવિષ્યની ક્ષેત્રર કીર્તિનો જન્મરોએ સ્વર્ગ પશુ જોયા વગર મરણ પામ્યાં. સર જમશેદજીના માતાનું મરણ એપ્રિલ ૧૭૪૬ માં અને તેમના પીતાજી શેઠ છંજીભાઈનું મરણ ૪૦ સં ૧૮૦૦ ના સપ્ટેમ્બર મહીનામાં થયાં હતી^{૧૧} આગળ જતાં કાંઈ મોટા કામ કરી, કે કાંઈ બીજી રીતે પોતાનું નામ મશહૂર કરશે, એવી આગાહી તેમના પીતા છંજીભાઈએ કરી હતી^{૧૨} પણ અકસોસ માખાપનું સર છત્ર તેમને માથે થોડા વખતનુંજ હતું. કહેછે કે મરણ પહેલાં થોડા વખત અગાઉ શેઠ છંજીભાઈએ પોતાના દીકરાને નીચે પ્રમાણે શિખામણ દીધી હતી:—

“દીકરા ! તું જન્મરે ન્હાનો, પણ અનુભવે મોટો છે. માટે મારી શિખામણ સાંભળી, સંભાલીને ચાલજે ! આ દુનિયાં દગાબાજ છે, તે કદી કોઈને ખરી મદદ કરતી નથી. તે સદાની બદલાતી અને બેદરકાર છે. ગરીબાઈમાં તે તારાથી દૂર જશે. બલાઈના કામ તે તને શિખવશે નહિ, પણ સામી ભુંડાઈના રસ્તાપર તને દોરવી જશે. જેમ વાદ્યમાં ભરાઈ

^{૧૧} જુઓ “પારસી પ્રકાશ” ફેબ્રુ ૧ હું પાને ૮૭ અને ૮૮.

^{૧૨} મી. નાજરની “First Parsee Baronet” પાને ૨.

ગયલો મંદ્ર આખરે ઓચિંત પ્રકાશી રહેછે, તેમ દુર્ગુણો વચ્ચેથી પણ સદ્ગુણી માણસ નેકીના કામો કરી શકે. આજે એવું ઝાઝ નહિ રોપતો કે કાંચે તેનાં કડવા ફળો તને હેરાન કરે. સાંપની ફેણસામે જે માણસ પોતાનો હાથ ધરે તે ડાહ્યા નહિ કહેવાય, કારણુ તેમાંથી ઝેર સિવાય બીજી ચીજ મળનાર નથી, માટે દુનિયાની મોજ મગ્ગહ પર તદ્દન ધ્યાન નહિ રાખતો-કારણુ તેનો આખેર નતિજે નાશમાં છે. આખું કુટુંબ તારે આસરે છે, માટે વેપાર વણજમાં કંતેહ મેળવી, તેમનું ગુજરાન કરતો રહેજે. સધળા સાથ મલાઈથી ચાલજે અને બહુ કામ કરવાને કદી ખીહીતો નહિ; કાઠને તુકસાન કરતો નહિ; એક કીડાને પણ દુઃખ દેતો ના. ગરીબોના દુઃખ ટાળવામાં અને લાચારોને મદદ કરવામાં સદા મગ્ગહ મેળવતો રહેજે.”

શેઠ જીજ્ઞાસાની દીધેલી આ કહેવાતી શિખામણ અમને કલ્પિત લાગેછે. મી. મનસુખના “ગંજનામામાં” અને મી. નાઝરનાં અંગ્રેજી પુસ્તકમાં તેને આગેવાન જગ્યા આપવામાં આવેછે.^{૧૩} શેખસાદીના “બોસ્તાનમાં” પાઠશાહ શાહપૂર પોતાના વારેસને જે શિખામણ આપે છે, તેને આ ધણીક જગ્યાએ બોલેબોલ મળતી આવે છે. વળી સર જમશેદજી સર્વથી ન્હાના દોકરા હોવા છતાં, તેમના પિતા આખા કુટુંબને તેમને આશરે શા માટે મૂકે તે સમજ પડતું નથી. એટલું ખરું કે જવાન જમશેદજીને માખાપ તરફથી સારીજ શિખામણ મળી હશે, નહિ તો તેઓ ગમે એવી દોલત છતાં મહાન પુરુષ થતેજ નહિ. કલ્પિત કે ખરી, પણ આ શિખામણ નોંધી રાખવા યોગ્ય છે.

માખાપના મરણથી શેઠ જમશેદજીને જખરી નિરાસી ઝપજી; ભવિષ્યનો વધુ વિચાર તેમને કરવો પડ્યો; દુનિયા સાથ વધુ અને જખરી બાહ બીડવાની તેમને જરૂર જણાઈ; અને તેથી ચીન તરફ સફર નિકળવાનો તકદારી સંજોગ આવી લાગ્યો.

^{૧૩} જુઓ “મનસુખી ગંજનામું” પાને ૨૬૭ થી ૨૭૦ અને “The First Parsee Baronet” પાને ૫ અને ૬.

પ્રકરણ બીજું.

ચીન તરફની સફરો.

He cannot be a perfect man,
Not being tried and tutored in the world
Experience is by industry achieved,
And perfected by the swift course of Time

Shakespeare

જેઠ જમશેદજી આગળ ચામતાં એક બાહોશ અને મશહૂર વેપારી થયા હતા, તેનું કારણ કે જીવાનીમાં દેશ પરદેશ રખડી, હાડમારી ભોગવી, “દરિયા દોહોવી” જાતી મહેનત અને જાતી ઉદ્યોગથી તેઓએ અનુભવ મેળવ્યો હતો. અરા વેપારી બચ્ચાને છાજતી આ તાલીમ હતી, જે જેઠ જમશેદજીની ચીન ખાતેની સફરના નીચલા અહેવાલપરથી સાબેત થશે.

માખાપના મરણ પછી, તેઓ પોતાના માસાસાથ રહેતા હતા. અંગ્રેજી શુજરાતી બહુવા ઉપરાંત હવે તેઓ નામુ રાખના શિષ્યા એ વખતે તેમની દોલત રૂપિયા ૧૨૦ ની થયલી હતી, જે માથે લઘ, પોતાના પીતરાઈ ભાઈ જેઠ મહેરવાનજી માનેકજી તથાક સાથ કનકતે ગયા, આ વખતે તેઓ ત્યા બગાવી માખાનો તરજીમો કરતા પણ શિષ્યા હતા.^૧ ત્યાથી ફરી, તરત ઈ મ ૧૭૯૯ ની આખેરીએ, એજ મી તમાકના મહેતા

^૧ Memorandum of the Life and Public Character of Sir Jamsetjee (*Anonymous.*)

તરીકે, તેમની સાથ તેઓ ચીન ગયા હતા. પહેલાંથીજ તેઓએ હોશિયારી દેખાડવા માંડી. આગળ ચાલતા તેઓ કંઈ નામ કાઢશે, કંઈ નહિ તે તેઓ એક બાહોશ વેપારી થઈ પડશે, એમ દેખાવા લાગ્યું. એક દહાડે તેઓ ચીન ખાતે તખાક શેઠની પેઢી પર બેઠા બેઠા અરીજી તોલતા હતા તથા ભાવતાલના, કપાલા ચીનાલોક સાથ કરતા હતા. એ વખતે ચીનનો એક ઓઠો વેપારી, બેઠો બેઠો તેમને ખારીકાથી બોલતો હતો. તેણે પોતાના એક મિત્રને કહ્યું—“આ પારસી આગળ ચાલતા એક ધન્યવાન વેપારી થશે, અને કદાચ એનો શેઠજી એનો વાણીતર થઈ જશે.”^૨ અને ખરેખર તે વાણી ખરી પડી. માણેકજી તખાક જેઓ ઈ. સ. ૧૭૯૦ થી ચીન સાથ વેપાર ચલાવતા હતા, તેમને પાછલથી વેપારમાં ભારે ખોટ ગઈ, અને તેમને વેપાર બંધ કરવો પડ્યો. પણ સર જમશેદજીએ પાછલથી, તેમને પોતાના આડતિયા તરીકે ચીન મોકળી, સારી હોલત એકઠી કરવાની નેમને તક કરી આપી હતી. જ્યારે આપણા જમશેદજી ચીનની પહેલી સફરથી પાછા ફર્યા, ત્યારે તેમની અગત પુછી ફક્ત રૂ. ૧૫૦ થઈ હતી!

જે આ જમાનાનો કોઈ પારસી જવાન તેમની જગ્યાએ હતે, તેા દિમ્મત હારી, કોઈ સીનોરના હાથ હેઠલ ચાકરી મેળવવાની દોડાદોડ કરતે. પણ બવિધ્વના “બેરોનેટ” દિમ્મત હાર્યા નહિ. તેઓ તેા પાછા ચીન જવા તૈયાર થયા! હવે મહેતા તરીકે નહિ, પણ તેમના માસા, શેઠ ફરામજી નસરવાનજી બાટલીવાળાના—કે જેમના તેઓ જમાઈપણ હવે થયા હતા—તેમના—માઆ તરીકે ચીન જવા નીકળ્યા. જમશેદજીના પ્રમાણીકપણા અને ઉદ્યોગ વિષે કેટલાક ચીન તરફના વેપારીઓને એવેા તેા જાણેા વિચાર હતો, કે આ નવા સદાસ માટે તેઓએ પછી ખુશીથી, બવિધ્વના આપના કરોડપતીને રૂ. ૪૦,૦૦૦ સુધી ધિયા. આ રૂપિયા પેએ ધે, બ્યાજ સીકે ધણા ધણા બિપકાર સાથ, સર જમશેદજીએ

^૨ M. H. Scott O. S. (of Surat) in his preface to Mr. Nazir's “First Parsee Baronet.”

બરપાઈ ફરી આપ્યા હતા, અને પોતાને શરૂઆતમાં દસ્તગીરી કરનારા-
ઓને તેઓ કદી ભુલ્યા ન હતા. ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં તેઓએ ચીનની
બીજી સફર કરી હતી, તે સફરને લગતી કંઈએ જાણવા જોગ વિગત
હાથ લાગી નથી. પણ વધુ અનુભવ અને વધુ દોલત તેઓ મેળવવા
પામ્યા હશે, તેમાં કંઈએ સંદેહ નથી.

ઈ. સ. ૧૮૦૨ ની આખેરી કે ઇ. સ. ૧૮૦૩ ની શરૂઆતમાં કીધેલી
તેમની સફરનું વર્ણન વધારે વિગતવાર હાથ લાગે છે. ચીન તરફ જતાં
અને આવતા તેમને ભારે નડતર થઈ હતી, પણ તેઓ સહિસહામત
જયવા પામ્યા હતા. મુખર્ષીની જતી વખતે તેમનું વહાણ ખરાબે
ચઢી ગયું હતું, પણ જન માલ સાથે તેઓ સલામત અચી ગયા હતા.
પણ મુખર્ષી પાછા ફરતાં તેઓ એક ભારે દરિયાઈ લડાઈમાં સપડાયા.

ઈ. સ. ૧૭૮૯ નો પ્રખ્યાત “ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશન” (*French Revolution*)
ધણાકને જાણીતો હશે. તે બનાવને દસ જિપર વર્ષ થઈ ગયાં હતાં,
પણ હજી તેના છોડા આવેલો ન હતો. ફ્રેન્ચ પ્રજાએ પોતાનાજ રાજ
રાણીનાં ડોકાં છટકાવી નાખ્યાં હતાં. પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તેઓએ સ્થાપ્યું
હતું, પણ તે નામનુંજ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય રહ્યું હતું. નામે નહિ તો કામે
નૈપોલીઅન બોનાપાર્ટ રાજ થઈ બેઠો હતો. આખા યુરોપમાં તે ત્રાસ
ત્રાસ વર્તાવી રહ્યો હતો. જર્મની, પ્રશિયા અને ઇટલીના રાજાઓ તેને તાબે-
દાર અને નમન કરતા બિના હતા. રશિયા અને ઇંગ્લેન્ડ તેના મૂખ્ય દરીદ્ર
હતાં. નૈપોલીયન ઇંગ્લેન્ડ પર જિતરી આવવાની કે ઇજિપ્તને માર્ગે હિંદુ-
સ્તાન જીતી જવાની ધમકી આપતો હતો. જોજેફ ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડ
વચ્ચે લડાઈ ચાલી રહી હતી. પ્રખ્યાત નૅશનલ દરિયામાં પાદરો ભરતો
ફરતો હતો. વેપારી વહાણોના અચાવ માટે, દરેક કાફલાસાથ લડાઈના
ખારકસો રાખવામાં આવતાં, જેમને વારંવાર દુશ્મનસાથ લડવું પડતું.
તે વખતે લોકોની દોલત રેતી માફક ખરબાદ થતી, અને સિપાઈઓના
લોહી, પાણીના ચાતુ રેલા માફક વહેતાં.

એવા વપ્તમાં પોતાની માલગિલકત સાથે શેઠ જમશેદજી ચીનથી મુંબઈ આવવા ગિપડયા. બરદરિએ તેમનો કાફલો ફ્રેન્ચ કાફલા સામે યર્ષ ગયો. એક બારે લડાઈ જાગી રહી. બંને બાજુના વેપારી કાફલાનું રક્ષણ કરનારી મનવારો લડાઈમાં ગિતરી. સર નેથેનિયલ ડન્સ (Sir Nathaniel Dance) નામનો અમલદાર અંગ્રેજી મનવારનો વડો સરદાર હતો. આખરે, એક બારે જંગ પછી, તેણે ફ્રેન્ચને હરાવ્યા. ફ્રેન્ચ લોક ત્યાંથી સર ચઢાવી નાશી ગયા અંગ્રેજોએ તેમની પુઠ પકડી, પણ તેઓ છટકા ગયા. અંગ્રેજોની આ વાર ફતેહ ચવાથી શેઠ જમશેદજી જાન માલસાથ બચવા પામ્યા, અને મુંબઈ સહિસધામત આવી પૂજ્યા.

ભીપલા બનાવો “ગંજનામાંના” કર્તા મી. મનસુખ, શેઠ જમશેદજીની બીજી સફર વખતે બનેલા જથ્થાવેણે, પણ ખરેખર તે શેઠ જમશેદજીની ત્રીજી સફર વખતે થયેલાં બીજા સઘળા લખનારાઓ નોંધેણે, તેમજ તવારીખના બનાવોના બીજાં સાક્ષોપરથી તેજ સાબેતી મળે છે. આ ત્રીજી સફરે જવા પહેલાં કે પાછા ફરતાં શેઠ જમશેદજીના લગ્ન થયેલાં જથ્થાવ છે. ખરૂં છે કે શેઠ જમશેદજી બાળપણથીજ પોતાના માસાને ત્યાં “અદરાયા” હતા, પણ તેઓ તે વખત પ્રમાણે મોટી બિમ્બરેજ પરણ્યા હતા. શેઠ ફરામજી નસરવાનજી ખાટલીવાળાનાં દીકરી બાઇ આવાંબાઈસાથ તેમના સુખી લગ્ન તા. ૧૩ મી માર્ચ ૧૮૦૩ અને રોજ ૬ થો માહ ૬ થો સને ૧૨૭૨ યજ્ઞ-દર્જાને શુભ દિવશે થયાં હતાં.^૩ પોતાના પત્ની સાથે પારસીઓમાં અમીરી દરજ્જે ભોગવનાર આ પહેલાં પારસી બાનુતો જન્મ ય. જ. ૧૧૬૨ માં થયેલો નોંધાયેલો છે,^૪ તેથી લગ્ન વખતે શેઠ જમશેદજીની બિમ્બર માત્ર ૨૦ વર્ષની અને તેમના પછીઆણીની બિમ્બર માત્ર ૧૦ વર્ષની હતી.

ત્રીજી સફર કરી, શેઠ જમશેદજી સારી દોલત મેળવી લાવ્યા હતા. તેઓ હવે એક આખરદાર વેપારી લેખાતા. મુંબઈ, મદ્રાસ, સિંગાપોર વિગેરે

૩ “મનસુખી ગંજનામું” પાને ૨૭૨.

૪ “મુંબઈના બહાર” પાને ૭૦૨.

શહેરો ત્યાં તેઓએ વેપાર ચલાવવા માંડ્યો હતો, પણ એવામાં તેમને એક સંજયડ ફટકો પડ્યો. એક મોટી આગમાં તેમની અર્ધ મિલકત બળી ગઈ, અને તેમને હાથ લાગેલી ફોલત અર્ધી અર્ધ હાથમાંથી સટકી ગઈ.

મુબમની આ નાશકારક આગ તા. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરી ઈ. સ. ૧૮૦૩ ને દિવસે બપોરના સાગી હતી અજબ! જે જગ્યાએ સર જમશેદજીની કીર્તિ-મુગી કીર્તિ-ગાત્ર “ સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખીનેવોલેન્ટ ઈન્ડી-ત્યુશનનું ” હાલનું દખ્ખા બરેલુ મકાન ઉંચુ છે, ત્યાંજ આવેલા એક તખેલામાં, લાગેલી આગથી શેઠ જમશેદજીને ભારે ખમણ પડ્યું હતું. આ આગ આખો દિવસ અને મધ્યરાત સુધી ચાલુ રહી હતી તેથી કાઢનું અર્ધ બગ્ગર બળી ગયું હતું, અને ૧૦૦૦ ધરોનો નાશ થયો હતો. તે વખતનો ગવર્નર ડનકન જાતે હાજર થઈ, આગ હોલવવાને લશકરી મદદ સાથે ભારે જહેમત ખેચતો હતો. એક વાર તો કિલ્લા આગળનું દારૂખાનું રાજગ-વાની ધારતી થઈ પડી, પણ આખરે એ ત્રાસદાયક અને મુબમની સર્વથી મોટી આગ નરમ પડી. ધણાંક પારસી કુટુંબો એથી લાચાર થઈ ગયા, અને અમે જણાવ્યું તેમ આપણા શેઠને પણ ભારે ખોટ મઈ.”

શુ આ ન ધારેલી આફતથી શેઠ જમશેદજીએ હારી ખાધુ ? ના ! હિમ્મત રાખી, તેઓ પાછા ચીન જવા તૈયાર થયા. તેમની આ હિમ્મત એક વેપારીને છાજતીજ હતી. સર્વ સફરોમાં તેમની આ વધુ આફત-મરક અને વધુ પાદગાર થવાની હતી. જાણે પરવરદેગાર શેઠ જમશેદજીને આફત, ગરીબાઈ અને તંગીના પાઠો બણાવતા હતા, કે ભવિષ્યમાં દુખી, દરદી, ગરીબ અને તંગ-દરનોની તેઓ કદર પીછાણે; અને ખચ્ચીત તે મહાનગ્નના સખકો શેઠ જમશેદજી કદી જુલ્યા ન હતા, અને તેથીજ કદી નિરાધારોને પણ જીલવા પામ્યા ન હતા.

૫ મુબમની તવારીખના આ એક યાદગાર બનાવની વિગતવાર નોંધ માટે જુઓ “ પારસી પ્રકાશ ” દફતર ૧ છુ પા ૯૪ તથા “ જોગ્જી ઝંઝીયર ” દફતર ૨૧ મુ ભાગ ૧ લો

ચીનની ચોથી સફરમા તેઓ વહાણુ “બ્રન્સવિક” (*Brunswick*) પર સવાર થઇ મુખ્યથી ઉપડયા. અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચ લોક વચ્ચેની લડાઇ કસાકસીપર આવેલી હતી. મુખ્ય લડાઇ જલમાર્ગેપર ચાલી રહી હતી. નૅલસને, નૅપોલીઅનના કાફલાનો લગભગ નાશ કર્યો હતો. નાઇલ અને ટ્રાફાલગરની બારે લડાઇઓથી જગ ધમધમી રહી હતી. એવા ગર-માગરમીના વખતમાં વહાણુ “બ્રન્સવિક” ફ્રેન્ચ લોકને હાથ સપડાઇ ગયું મોટા ફ્રેન્ચ કાફલાસામે અંગ્રેજી કપટાન લાગ્યાર હતો. તેને શરણે જવા સિવાય ખીજો ચારો ન હતો. ફ્રેન્ચ લોકોએ અંગ્રેજી વહાણુ અને સધળા માલનો કબજો લીધો. સધળા અમલદારો તથા મુસાફરોને (શેઠ જમશેદજી સુધા) પોતાના વહાણુપર કેદ કરીધા, અને “કેપ ઓફ ગુડ હોપ” તરફ તેઓ હકારી ગયા. રસ્તે એકવાર ખરાબે અથડી કુખી જતાં, અને ખીજવાર અંગ્રેજોના હાથ સપડાઇ જતા સહેજ બચી, તેઓ સહિસવામત, “કેપ ઓફ ગુડ હોપ” આવી લાગ્યા. આ શહેર તે વખતે વલદા લોકનું એક ન્હાનું સસ્થાન હતું. ત્યાં સધળા ઉતારઓને છોડી મૂક્યા. સધળા નિરાધાર હતા; કારણુ તેમના વસ્ત્ર સિવાય તેમનો સધળો માલ હુડી જમ કદેસો હતો. શેઠ જમશેદજીપર વીંટેલી તે વખતની આફતોનું વર્ણન તેઓએ એક મિત્રપર લખેલા કાગળ પરથી જણાશે. આ કામળ તે વખતના એક અંગ્રેજી પત્ર નામે “બોમ્બે કુરીઅરમાં” (*Bombay Courier*) છપાયો હતો, જેનો તરજુમો હેઠળ આપીએ છીએ:—

“ગઈ તા. ૩૦ મી જુને, બપોરે બે વાગે અમે વહાણુ “બ્રન્સવિક” પર સવાર થઇ મુખ્યથી ઉપડયા અને “અનેરી કનેરી” બહાર લંગર નાંખી પડયા. તા. ૧ લી જુલાઇએ અમે આગળ ચાલુ મૂક્યું. તા. ૪ થીએ વહાણુ *Drummond* અને તારીખ ૬ થી વહાણુ *Cambrian* અમારીથી છુટાં પડ્યાં. વહાણુ *Sarah* અમારી સાથેજ રહ્યું, અને ગાલી બંદર (*Point de Galle*) નજીક તા. ૧૧ મીએ આવી લાગતાં, બે ફ્રેન્ચ મનવારો અમારી નજરે પડી એકનું નામ *Manengo* હતું, અને તેપર ૧૪ તોપો ચઢાવેલી હતી, ખીજા ૪૪ તોપ સાયની

Belle Poule નામની મનવાર હતી. અમારાં વહાણે વાત કરવાની સિગ-
નલ ચઢાવી, પણ જવાબ મલ્યો નહિ. અમે વહાણુ *Sarah* ને કિનારે નિકળી
જવાની સિગનલ કરી, પણ ક્રેન્ચ મનવાર તેને અટકાવી બેઠી. બાર થતાં
અમારી તરફ પાંચ તોપો છોડી, પણ અમારું વહાણુ બેજ તોપોથી જવાબ
વાળી શક્યું. દુશ્મનો અમારા વહાણુ પર ચઢી આવ્યા, અને કેપટન ગ્રાન્ટે
વાવટો જિતારી તાબે થઈ, વહાણુનો કબજો તેઓને આપ્યો. વહાણુ “બ્રન-
ઝીકનો” કાયદાપૂર્વક કબજો લઈ, તેઓ વહાણુ *Sarah* ને પકડવા તૈયાર
થયા. પણ તે તો દૂર નિકળી ગયું, અને ક્રેન્ચો હારેલા પાછા ફર્યા. વળી
એવી પણ વાત ચાલી રહી કે વહાણુ *Sarah* ખરાબે અથડી બાગી ગયું.

“રાતના અમારી પર જબરો પાહરો રાખવામાં આવ્યો. તા. ૧૨
મીની સવારના, વહાણુના અમલદારો, કેપટન અને ખલાસીઓને ક્રેન્ચ
મનવાર પર લઈ ગયા, ફક્ત એક અમલદાર, ડાક્ટર મી જૈરો, મી. મોરીસ
અને જિતારોઓને વહાણુ પર રહેવા દીધા. જપોરે બે વાગે ક્રેન્ચ કેપટન તથા
બીજા વહાણુવટીઓ અને ખલાસી આવી સાગ્યા, અને અમારા વહાણુને
હંકારવાનો તેઓએ કબજો લીધો. આ ક્રેન્ચ મનવારો લંકાના ટાપુ તરફ ફરતી
હતી, ત્યાંથી એક અમેરિકન વહાણુ અમારે વિષે તેને ખબર આપી હતી.
બ્યારે ક્રેન્ચ લોકે અમને પકડ્યા, ત્યારે અમને પૂછ્યું કે અમારી સાથના
વહાણો *Drummond* અને *Cambrian* ક્યાં છે? અમે જણાવ્યું કે
અમારાં સધળાં વહાણો ચીન તરફની સફર કરતાં હતાં. વહાણુ *Prime* માં
થોડા ક્રેન્ચ કેદીઓ હતા જેમને મોરીસના ટાપુ ખાતે રવાના કરી દીધા
હતા. આ ખબર મળવાથી ક્રેન્ચ મનવારો અને અમે આસરે બીજા
પંદર દહાડા લંકા તરફ જ ચોંબ્યા. અમારા વહાણુ પરનું પીવાનું પાણી
ખલાસ થયું હતું, પણ ક્રેન્ચ લોકે અમને થોડું પૂરું પાડ્યું. આખરે અમારા
નવા ક્રેન્ચ કેપટનના હાથમાં એક મોહરજોષ કાગળ, રસ્તે જઈ જીએડવાને
આપ્યું, અને તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ચાલવાને ફરમાન મલ્યું.

“તા. ૧૪ મી આગસ્ટે અહાંસ રેખા ૨૮ અને રેખાંશ ૭૮ તરફ આવી
પહોંચતાં. અમે દરથી અગિયાર અંગ્રેજી વહાણો જોયાં. આકાશ વાદળથી

ધેરાયતું હતું, અને તેઓ ધણી દૂર હતાં. પવન ધણી સખત ફૂંકતો હતો, અને વાદળને લીધે વહાણો ઓલખાઈ શકતાં ન હતાં. તોપણ એક વહાણે નજીક આવી અમને સિગનલ કરી, અલખતે કંઈ જવાબ મલ્યો નહિ. “અનઝીકને” આગળ વધ્યા જવાની ક્રેન્ચ મનવાર તરફથી સિગનલ ધર્ષ. ક્રેન્ચ અને અંગ્રેજી વહાણો બંનેએ અમારા વહાણ તરફ સદ ફેરવ્યા. પણ પવન એટલો જોરમાં ફૂંકતો હતો, કે તેઓ અકેક સામે આવી શક્યા નહિ. સાંજ થતાં છ વાગે ક્રેન્ચ અને અંગ્રેજોએ અકેકપર તોપનો મારો શરૂ કર્યો. અર્ધો કલાક લડાઈ ચાલી રહી; ક્રેન્ચ લોકના સાત માણસ માર્યા ગયા, અને પંદર ધાયલ થયા. અર્ધાઈ થતાં બંને બાજુની મનવારો લંગર નાંખી પડી. બીજી સવારે અંગ્રેજી વહાણો છ આગળી દારમાં ને પાંચ પાછલી બાજુએ સદ સમારી ગિમાં. ક્રેન્ચ લોકો આ લડાયક મામલો જોઈ તેમજ તેમાં મારે તોપો છે, એમ સમજી, મલરાયા અને પીક ફેરવી. બે કલાક સુધી અંગ્રેજી વહાણોએ તેમની પુક પકડી. પણ અમારૂં વહાણ “અનઝીક” તો હોકમ પ્રમાણે આગળ વધ્યું જતું તાં ૨૨મી આગષ્ટે સીદીઓના મુક્ક મેડેગારકર તરફ તે આવી લાગ્યું. લાથી ખોરાક ભરી તથા પાણી લઈ, અમે તાં ૩૧ મીએ આગલ વધ્યા. તાં ૧૬મી સપ્ટેમ્બરે અમે “કેપ-ઓફ-ગુડ-હોપ” તરફ આવી લાગ્યા, અને મધ્યરાત હોવાથી રૂપ વામ ગિડાં પાણીમાં બે લંગર લાંબી, અમે Table Bay નામનાં બંદરમાં લાંગર્યા. પવન સખત ફૂંકતો હોવાથી, બંને લંગર તુડી છુટાં થયાં ત્યારે ત્રીજું લંગર નાંખ્યું. સવાર થતાં લંગર છોડી આગળ વધ્યા, અને Table Bay ના અખાનમાં દાખલ થયા, ને ક્રેન્ચ મનવાર પરથી લંગર મંગાવવા એક મછવો ઉતાર્યો. પણ તોફાણી પવનથી મછવો ઊંધો વળી ગયો. અમને લંગર મલ્યું નહિ. અમને સિગનલ માટે તોપો ફાડવી પડી. અમારૂં વહાણ કિનારા તરફ ધસડાવા લાગ્યું, અને નવ વાગે મારે આંચકા સમેત જમીનપર તે લાધું. શુક્રના પાક પરવરદેગારનાં ખડક બદલ રેતીનો ઢગ હોવાથી વહાણને કંઈએ નુકસાન થયું નહિ. કિનારે જિતરવાની અમે કેપટન પાસ રમ માંગી, પણ ‘જિતરવાને રમ નથી’ એમ

જાણાવવામાં આવ્યું. અમે ભારે ઊઠાસીમાં રાત ગુળરી. જ્યારે લઠામાં અમે ફ્રેન્ચ કેપટન પાસે કિનારે જવાની રજા માંગી, ત્યારે તેણે અમને આશા આપી હતી કે મોરીસ ખાતે અમને કિનારે ઊતરવા દીધામાં આવશે બીજો દહાડે “અંડમીરલ સાહેબ” પોતે વહાણ પર આવ્યા. અમારો માલ અમને અપાવવાની અમે તેને અરજ કરી. આ મોટા અમલદારે જાણાવ્યું કે અમને અમારો સામાન અને ખોરાક આપવામાં આવશે, પણ વેપારનો માલ મળશે નહિ. ફ્રેન્ચ કેપટને અમને અમારો માલ તુલક પર લાવવાનો હોકમ હતો. અમે તેના કલા પ્રમાણે તે લઈ આવ્યાં. તેણે અમારો સઘળો સરસામાન તપાસ્યો. મારા પોતાના આગાખાનાના બે તાકા, દારૂનો એક ખાટળો, અને ચોખાના કાથલા તેઓએ લઈ લીધા. મને મારા પહેરવાના કપડાંની એક પેટી આપી. મેં ચોખાનો એક કાથલો માંગ્યો, પણ મને તે મળ્યો નહિ. મારો બધો સામાન મજવામાં બરી કિનારે મોકલાવી દીધો. અમને પણ કિનારે ઉતારી દીધો. જ્યાં અમને અમારો બસો કેપટન ગ્રાન્ટ મળ્યો તેની આગળ અમે અમારા દુ ખ અને આપવાની ફરિયાદ કરી. તેણે અમને દિલાસો દીધો.

“ફ્રેન્ચ સેક્રના હાથમાંથી આખરે છુટા થવા માટે અમે ખોદાના શુકાના કીધા. અમારી સાથ મી. ટર્નર નામનો એક અંગ્રેજ હતો. કંપની ખહાદૂરને હસાખના ૩૦૦૦ ડાલર સાથે એક અમેરિકન વહાણમાં તે ત્યાં આવી લાગેલો હતો. વહાણ “ક્વન્ટીકના” અમલદારે અને ખલાસીઓને આ ગૃહસ્થ પોતાને મકાને લઈ ગયો. કેપટન ગ્રાન્ટની બલામણીથી તે મને પણ સાથે લેતો ગયો. તે વખતે ત્યાં ચોખાની ભારે અછત હતી, અને ૩૦ થી ૪૦ ડાલર આપતાં એક ગૂણુ અનાજ મળી શકતો ન હતો. દરેક માણસને રોજ આનાજનું અરધો શેર ભાતુ મળતું. અંકવાડીઆમાં ત્રણ વખત શુજેલું પાંચ મળતું. મતન સિવાય ખાવાની દરેક ચીજ મોઢી હતી. માડાગારકર જતાં રસ્તામાં ફ્રેન્ચ મનવારના ખલાસીઓએ અમને ખણા હેરાન કર્યા હતા. કાંઈએ ફ્રેન્ચ કેપટનને ખોટું સમજાવ્યું હતું કે પારસી, મુસલમાન અને ચાર અંગ્રેજો મળી તેનું ખુન કરવાનો મનસુબો

કરતા હતા. તેણે અમને પહરેજ કર્યા અને એથી પણ વધારે હેરાન કરવાની ધમકી આપવા લાગ્યો. પણ પેલા ચાર અંગ્રેજોમાંનો એક, ફ્રેન્ચ ભાષા જાણતો, તેણે કેપટનને બધી બીના સમજ પાડી, અને અમારો સામાન તપાસી જોવાની અરજ કરી. સામાન તપાસતાં કંઈએ જાતના હથિઆર અમારી પાસેથી મળી ન આવવાથી, ફ્રેન્ચ કેપટને અમને છુટા કીધા. આ વખતની અમારી મુશ્કેલીનું વર્ણન ન થઈ શકે એવું છે.

“મી. ટર્નર સ્થળ જ્યારે *Seebantil* ખાતે અમે આવી લાગ્યા, ત્યારે વલંદા લોકનું એક વહાણુ જંગાલા તરફ જીપડી જવાને તૈયાર થતું હતું. કેપટન આંટે આ વહાણુમાં અમને જંગાલા તરફ મોકળી આપવાને જણાવ્યું. પણ વહાણુમાં કંઈએ જગ્યા ખાલી રહી ન હતી. મેં વહાણુના કોઈએક ખૂણામાં જગ્યા માંગી. વહાણુના માલમે પારસી અને મુસલમાન ઉતારો આટે ૮૦૦ ડાલર માંગ્યા. કેપટન આંટે કહ્યું કે ફક્ત રૂ. ૪૦૦ માં તે મુબબધી ચીન સુધી એક મુસાફરને લઈ જાય છે. વળી અમારી માલમિલકત લુટાઈ ગઈ હતી, તેથી કંઈ ઓછું કરવું. (વલંદા) કેપટન સમજ્યો નહિ. મેં જણાવ્યું કે અમે કંઈ ટેબલપર ખાણું લેવા આવનાર નથી, દારૂ કે વાઈન માગનાર નથી, ત્યાર ૮૦૦ ડાલર જેવી તેની ખારે માંગણી કેમ ચાલે? કેપટન આંટે અમને તેમની માંગણી કબુલ રાખવા સમજાવ્યું. કારણ આખા વર્ષમાં બીજું એકે વહાણુ હિંદુસ્તાન તરફ જીપડી જનાર ન હતું; અથવા બીજા વહાણુવતીઓ એથી ઓછું નુર માગનાર ન હતા. ત્યાં પડી રહીએ તો ખોરાક એવો મોંઘો કે જીએ મરવું પડે! ફક્ત મતન મળી શકે, અને કેપટન આંટે જતો રહે તો અમારી હાડમારીનો પાર શુ? તેથી મેં તેને કોઈએ રીતે સાતું કરવાની અરજ કરી આખરે આઠસે સીકા રૂપિયાની એક હુંડી કલકત્તા ખાતે મારીપરની લખી આપી. અમારા સબળાના નુરના તેણે રૂ. ૧૬૦૦ લીધા.

“False Bay ખાતે મેં કેપટન આંટેને અરજ કરી કે ફ્રેન્ચ મનવાર પરથી મારી ઓખાની ગુણ્ણોમાંથી મને એક અપાવવી. તેણે મને એક

ચીડી લખી આપી, પણ ફ્રેન્ચ કેપટને તે ફેડી દીધી. ૩૦ ડાહરના ૧૦૦ રતલ ચોખા વેચાતા લઈ, તથા મારી અર્ધો વધેલી ગુણુ છુપી રીતે સાથે લઈ અમો તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બરે False Bay થી જીપડયા. કેપટન આન્ટે વલંદા કેપટનને અમારે માટે ખાસ બલામણુ કરી હતી તેના વહાણુપર અમને રોજ માણુસ દીઠ એક ખીસકીટ અને સાંજના પાંચવાગે થોડી ખીચડી ખાવાને મળતી હતી આ રીતે લગભગ છુપે મરતા અમે છત્રવા લાગ્યા. રૂ. ૧૬૦૦ લઈને આ વલંદો કેપટન અમને એવો ખોરાક આપ્યો કે આપણા ગામતી વહાણુવાળાઓ રૂ. ૫૦ લઈને તેથી ઘણો સરસ આપતા! ગરજ સર્વોપરી હતી. રાધવા અને પીવાના ઊધોગ માટે નવ માણુસ વચ્ચે એક ઘડો પાણી મળતું!

“સીલોન છોડ્યાને આસરે પંદર દહાડા થયા પછીથી તે છેક અચીન આવી લાગ્યા ત્યાં સુધી ધણી ઠંડી—ચીન કરતાં વધારે સખત ઠંડી પડતી હતી.” આ વખતના જેવું દુઃખ અને હાડમારી કહી આગળ મેં ખર્ચા ન હતાં, લખવાથી તેનો ખ્યાલપણુ આવી ન શકે!

“ન્યારે વહાણુ “બનઝીક” કિનારે લાધી ગયું હતું, ત્યારે તેમાં સત્તર ટુટ ઊંડાઈએ પાણી ચઢી આવ્યાં હતાં. રાત ને દહાડો બપો અસાવતા, પણુ પાણીનો નથો ઓછો થાય નહિ. વહાણુમાં રૂની ગાંસડી, સુખડ, મોતીની સીપ વિગેરેનો જે માલ બગડેલો હતો તે પાણીથી થોડો ધણો ખરાબ થયો હતો. “કેપ” ખાતે જે ત્રણજ વેપારીઓ હોવાથી, તેઓ સસતામાં માલ પડાવી લેવાની આશા રાખતા હતા. વહાણુના સઠ દોરડા, ડોળ વિગેરે તો ફ્રેન્ચ મનવારમાં કામે લગાડવાના હતાં, “કેપ” ખાતે ધણા ખરીદદારો ન હોવાથી વેપારીઓ વહાણુ તથા સધળો માલ ૫૦ થી ૬૦ હજાર ડાહરમાં પડાવી લેવાની આશા રાખતા હતા. પણ જો વહાણુ મોરીસ ખાતે લઈ જતે તો વધારે કિંમત આવતે કારણુ ત્યાંથી ધણાં વહાણો માલ ભરી ચીન તરફ જીપડી જતાં. પણ મોરીસ

૬ આફ્રિકાથી ઠપડવા પડેલાના બનાવો વિષે શેઠ નમશેદજી અત્રે લખતા લાગે છે.

તરફ અંગ્રેજી મનવારો ફરતી હોવાથી તેઓ (ફ્રેન્ચો) ત્યાં જઇ શક્યા નહિ. આ અંગ્રેજી મનવારો ખોરાક બરવાને અને બંગાલા તરફથી આવી લાગનારી બીજી મનવારોની રાહ જોતી ખોટી હતી. જ્યારે અમે Fatale Bay થી ગિપ્સ્યા, ત્યારે એક મનવાર અમને દૂરથી આવતાં જણાઇ, પણ તે ક્ષ્ણ તરફ ગઇ તેની ખબર પડી નહિ.

“તા. ૨૬ મી નવેમ્બરે જ્યારે અમે બંગાલાના ગિપ્સાગર તરફ આવી લાગતા હતા, ત્યારે ૧૪ તોપ સાથનું એક ફ્રેન્ચ બારકસ અમારી તરફ આવ્યું. આગળાં એક અઠવાડીઆમાં તેણે ત્રણ અંગ્રેજી વહાણો પકડ્યા હતા. અને તેના કપાનો, માલગો અને ખલાસીઓ મક્કી લગભગ એકસો માણસને એક અમેરિકન વહાણ પર ચઢાવી દીધાં હતાં. તા. ૨૮ મી નવેમ્બરે બંગાલાના ગિપ્સાગરના બહારના બંદરમાં “પાઈલટ” માટે ખોટી યતા લંગર નાંખી અમે પડ્યા. તા. ૨૯ ડિસેમ્બરે Waldegrave વહાણનો કેપ્ટન મેકનેલ્સ અને Phœnix વહાણનો કેપ્ટન ડનડાસ, અમારા વહાણ પર કંઈ ખોરાક માગતા આવ્યા. પણ અમારીજ પાસ ખોરાક ખુટી ગયલો હતો. તોપણ અમારા વલંદા કેપ્ટને તેમને થોડું જાણ અને બીસફીટ આપી. કેપ્ટન મેકનેલ્સ જે ચીનથી રાફર કરી બંગાલે પાછો ફરતો હતો તેણે મને જણાવ્યું કે મુંબઈથી ગિપ્સ્યાનો છેલ્લો કાફલો ચીન સહિસલામત પૂર્યો હતો, અને ખીજો તેને મક્કાકા તરફ રસ્તે મર્યો હતો. આ વખતે વર્ણવી ન શકાય એવી મોઢવારી ચીન દેશમાં ચાલતી હતી. તા. ૩૦ ડિસેમ્બરે “પાઈલટ” આવી લાગ્યો, અને તા. ૫ મી ડિસેમ્બરે મધ્ય રાત્રે અમે સહિસલામત કલકત્તા બંદરે આવી ગિતપી.”

૭ જુઓ મી. ડોસાલાઈ ફરામજી કરાકાની “History of the Port of Calcutta,” પુસ્તક બીજું, પાને ૮૦-૮૭. તેમાં આપેલાં પત્રો વિગતવાર તરજુમો ગિપ્સાગર કયાં છે. વળી મી. બી. બે. પટેલે તેમના “પારસી પ્રકાશ” નાં પહેલાં દફતરને સર્કે ૧૦૩-૧૦૪ પર એનો ટુક સાર આપેલો છે. આ પત્ર મેં જ નમરોદસજી કોણ પર લખ્યો હતો, તે માહુમ પડતું નથી, તેમજ અસલ “બામ્બે ફરીયરની” નકલ સાથે તે સરખાવવાને અમે અશક્ત છીએ.

શેઠ જમશેદજીનો આ પત્ર વાંચવા અને અભ્યાસ કરવા લાયક છે. ચીન દેશની અસલ સફરોની હાડમારી તથા લડાઈના ત્રાસદાયક વખતનો ખ્યાલ આપણને તે આપે છે. તેમજ તેમનાં આ આખા પત્રપરથી શેઠ જમશેદજીની વેપારી બુદ્ધિ અને તેમની કુનેહ જગેજગ નજર પડી આવે છે. ખીજા કેટલાક લખનારાઓ જણાવે છે કે “કેપ” ખાતે શેઠ જમશેદજીએ અંગ્રેજી બાનુઓને પોતાને તેમની સાથે લઈ જવાની અરજ કરી હતી. તે બધી બાનુઓએ અંગ્રેજી કોનસલની મદદ માંગી હતી. પણ આ બાબે શેઠ જમશેદજી પોતાના આ પત્રમાં કંઈએ એસારી કરતા નથી એ વિચીત્ર લાગે છે.

કલકત્તા ખાતે બાસરે ચારેક અઠવાડીયાં રહી, ત્યાંના વેપારીઓ સાથે કેટલોક બંદોબસ્ત કરી, તેઓ મુંબઈ પાછા ફર્યા. તેમને જીવતા જોવાની સર્વએ આશા છોડી હતી, પણ તેમના આ ઝોચિંત આવી પૂગવાથી બધે ખુશાલી પહેરાઈ. શેઠ જમશેદજી અને બાનુ આવાબાઈના મેલાપનું કવિનું “સુંદર કવિપત કલમ-ચિત્ર જે વાંચનું હોય તો અમો તેમને મી. મનસુખના “ગંજનામાનો” અહવાલો આપીશું. આ યાદગાર સફરમાં શેઠ જમશેદજી સાથે હોરમસજી ખરશેદજી પોતર અને શાપુરજી મનચેરજી તંબોલી નામના પારસી તેમની નોકરીમાં હતા.”

પણ હજી શેઠ જમશેદજીની ચીનની સફર પૂરી થઈ ન હતી. હજી એકાદ બીજી સફર તેમને કરવાની હતી. પાંચમી સફર વખતે તેઓ દેશે દેશ પોતાની આડત રથાપતા આવ્યા. તેઓએ હવે સારી દોલત મેળવી હતી. ૧૮૦૭માં તેઓએ ચીન તરફ છેલ્લી સફર કરી. ફક્ત ૨૫ વર્ષની બર જવાન વયમાં તેઓ દુનિયાનો અનુભવ મેળવી, એક આગેવાન વેપારી થઈ પડ્યા. સાદી કહે છે કે “બુઝર્ગી જે અકલસ્ત ને બેસાલ.” ખચીત ! શેઠ જમશેદજી જવાન વયે મોટી બુઝર્ગી પામ્યા હતા. તેઓએ વેપાર કેમ વધાર્યો, વેપારી તરીકે કેવું નામ કાઢ્યું તે આપણે એક ખીજાં પ્રકરણપરથી જોઈ લઈશું.

પ્રકરણ ત્રીજું.

વેપાર અને વેપારી.

There are not more useful members in a commonwealth than merchants. They knit mankind together in a mutual intercourse of good offices, distribute the gifts of nature, find work for the poor, and wealth to the rich, and magnificence to the great.

Addison *

શેઠ જમશેદજીનો વેપાર બહોળો હતો, પણ તેની શરૂઆત બહુ ન્હાની હતી. રૂ. ૧૨૦ ની પુંજ સાથે તેઓ સફરે નિકળ્યા હતા, અને તેઓને વેપાર કરવાને નાણાં ઊછીકા લેવા પડ્યા હતાં, એમ આગળ જણાવેલું છે. પણ ઈ. સ. ૧૮૦૭ થી તેમની હાડમારીના છેડા આવ્યા. તેઓ મુખર્મી કરીને વેપાર કરવા લાગ્યા. બહાર ગામનો અને પરદેશનો તેમનો સંબંધો વેપાર આડતથી ચાલતો. તેમનો વેપાર મદ્રાસ, કલકત્તા, કોલંબો, પીનાંગ, સીંગાપોર, સીઆમ, સમાત્રા, ચીન અને છેક ઈંગ્લાન્ડ સુધી લંબાયો હતો. નાણાંતના તકાવત વગર યોગ્ય પ્રમાણીક આડતિયા મારફતે તેઓ ચોતાનો બહોળો કારોબાર ચલાવતા. તેમનો મુખ્ય વેપાર, રૂ અને અશીમનો હતો. પાછળથી વહાણવતીનો ધંધો તેઓએ ચલાવવા માંડ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૧૪ થી તેઓએ પાછલો ધંધો શરૂ કર્યો. તેમનું સર્વથી મહેલું વહાણ “ગુડ સક્સેસ” (Good Success) હતું. અને ખચીતા નામ પ્રમાણે તે વહાણ જમશેદજી માટે

(Success) ફતેહ લાવતું. બીજાં એમના વહાણોમાં “બહરામગોર” “બોમ્બે કસ્ટલ” (Bombay Castle) “ચારલટ” (Charlotte) “ફોર્ટ વિલ્હીઅમ” (Fort William) “માર” (Mar) “એનાનીમા” (Ananima) અને “લાનરિક” (Lanrick) નામના ન્હાનાં મોટાં વહાણો મૂખ્ય હતાં.^૧ એમાંના પહેલાં પાંચના તેઓ એકસા માલેક હતા. અશીમ અને રૂના વેપાર માટે તે ધણી કામ આવતાં. બીજાંઓમાં તેમના અગ્રેજી આડતિયાઓનો ભાગ હતો. એટલાં વહાણોના માલેક હતાં, બહોળા વેપારને લીધે, બીજા પાંચ હવડાંથી “નોલે મોંડવાની” ફરજ તેમને વારંવાર પડતી વળી ચીન ખાતે “કોસ્ટા” પર ફરતી કેટલીક મોટી જોટા તેમને હસ્તકની હતી. જે ધણી પાસે આવેા મોટા કાફલો, તેના વેપાર કેવો બહોળો હોવો જોઈએ? આજે કોઈ એવો એકાદ પશુ પારસી વહાણુવતી છે?

ઈ. સ. ૧૮૧૮ માં, એમના મુરખ્ખી અને સસરા તે એમના પહેલા હસ્તગીર-શૈઠ ફરામજી નસરવાનજી બાટલીરાળા સ્વર્ગવામ પામ્યા. આ શૈઠ ધણા બહા માલમ પડ્યા છે. કારણ પોતાની શુંજસ પ્રમાણે એવોએ પારસીઓ માટે ઠીક ધર્મ કરેલો છે. ઈ. સ. ૧૮૦૧ થી તેઓએ જોઈ જમશેદજીને પોતાના ભાગ્યા કરેલા હતા, અને તે પંતીયાળું તેમના મરણ સુધી સચવાઈ રહ્યું હતું. પોતાના આ પહેલા મુરખ્ખીને શૈઠ જમશેદજી સદા માનથી યાદ કરતા. ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં તેમના પુત્ર માટે તેઓએ નવસારીમાં એક આદરાન પરઠાવ્યા હતા, તથા તેજ સાલમાં તે મહુમ નરના ધણીઆણીની નમ્રવતે, નવસારીના દોખમાંની આસપાસ ફરતી મજબૂત દિવાલ એ શેઠે બંધાવી આપી હતી.^૨

પોતાના મુરખ્ખીના મરણ પછી, શેઠ જમશેદજીએ જાણીતા જૈન ગ્રંથસ્થ શા. મોતીચંદ અમીચંદ, તથા એક કોકની મુસલમાન ગ્રંથસ્થ નાખોદા મહ-

^૧ જુઓ “શુંજઈના બહાર” પુસ્તક પહેલું, પા. ૬૬૮.

^૨ જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર પહેલું, પા. ૧૭૬ અને ૬૧૬.

મદ્યલો રાગેને પોતાના માઝા બનાવી, “જમશેદજી જીજીમાઈવી કમ્પનીને” નામે તેઓએ વેપાર આગળ વધાવ્યો. અજબ! આ ત્રણે અદરથો જાતે તથા ધર્મે જૂદા હતા, પણ વેપારમાં એક હતા. ત્રણે પ્રમાણીક હતા; ત્રણે એક બીજા પર વિશ્વાસ હતો; ત્રણે પોતાની કામોના અગ્રેસર થયા; ત્રણે સારી દોલત મેળવી માન પામ્યા; ત્રણેએ મોટા ધર્મ કર્યો એ કેવું ત્રિકૂટ?

શા. મોતીચંદ અમીચંદ સાધારણ રીતે “મોતીશાહ” ને નામે ઓળખાતા. તેમજા બાપ અને માઈ, વાડીઆજી હોરમસજી બહમનજીને લાં દલાલ હતા. એકવાર તેઓપાસ મોટી દોલત હતી, પણ પાછળથી તંગીમાં આવી પડેલા હતા. શા. મોતીચંદે પોતાના બાપ તથા માઈનું દેવું ભર્યું હતું. યોગ વખતમાં ચીનના આડતના વેપારમાં તેઓએ સારી દોલત એકઠી કરી હતી. વાડીઆજી હોરમસજી મરણ વખતે એ જૈન અદરથને પોતાના દીકરાઓની રખેવાળી અને બહોળો વેપાર સોંપી ગયા હતા. ઈમાનદારીથી તેઓએ પોતાનું આ “દ્રસ્ટ” બગાડ્યું હતું. શેઠ જમશેદજીના તેઓ માઝા તેમજ ખાસ મિત્ર હતા. તેઓએ કેટલાક સદાજીત ખાતાં સ્થાપ્યાં છે, ધણીક અપાસરણોએ જગે જગ બંધાવ્યાં છે. રૂ. ૭૦,૦૦૦ ઉપર ખરચી આપણી જાણીતી પાંજરાપોલનો પાયો નાખી ગયા છે. રૂ. ૮૩,૦૦૦ ને ખરચે પાલીટાણામાં શ્રાવક લોકો તથા તેમના ગોરજીઓના જિવારા માટે મોટું મુસાફરખાનું બંધાવેલું છે. પાછળથી કંઈ ખાનગી સાદુ કરવાની ખટપટને લીધે એમનો ભાગ, શેઠ જમશેદજીથી છુટો થયો હતો, પણ તેમની મિત્રાઈમાં જરાએ ખલલ થઈ ન હતી. તેઓ રૂપિયા પાંત્રીસ લાખની દોલત મૂકી મરણ પામ્યા હતા, જે તેમના વારસના હાથમાં જલદી પૂરી થઈ ગઈ. ૩ શેઠ જમશેદજીએ પોતાના એ હિંદુ મિત્રની યાદગારી જળવી રાખવાને રૂ. ૩૦,૦૦૦ પાંજરાપોલમાં બર્ધા હતા, જેની વધુ વિગત આગળ જતાં મળશે.

શેઠ જમશેદજીના ચીન ખાતેના મૂખ્ય આડતિયા અગ્રેએ હતા. મેસંસ જરડીન મેંથીસનની કંપની, તેમના ચીનના મૂખ્ય આડતિયા હતા.

આ પેઢીનો મી જાનકીન કઈ તવંગર ગાયુસ ન હતો, પણ મેં જાન્યુઆરી ૧૯૪૭ સાથના વેપારથી, ને તેમની મહેરબાનીથી પાંચ વૈસે સુધી થવા પામ્યો હતો. પાછળથી “રેમીગટન કાર્ડની કંપની” સાથે તેમને બહોળો વહેવાર થયો હતો, અને મી કાર્ડ તેમનો અગત્યમિત્ર અને મુખ્ય સલાહકાર હતો. બીજા અંગ્રેજ વેપારીઓ સાથે એમને સારો સંબંધ હતો, તેઓને શેઠ જાન્યુઆરી માટે જાણે મત હતો. ધણીક અંગ્રેજ વેપારી પેઢી બાગી પડતી શેઠ જાન્યુઆરીએ બચાવી લીધી હતી. તે અંગ્રેજ પેઢીઓના આભારની સંગીન નિશાનીઓ આજે પણ એમના બંગાલાઓમાં જળવાઈ પડેલી છે. એ સહાસીક પ્રદર્યનો વેપાર એવો બહોળો હતો, ને એવો પ્રમાણીક હતો, કે તેમની નોકરી માહેલા બધા પાંચ વૈસે સુધી થઈ ગયા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૨૧માં તેમને મોટો નફો થયો લાગે છે, કારણ એ સાલમાં એમની કંપનીએ ચીનથી મુગઈ આવેલો સર્વ જાતનો માલ એક દાપ કરી લીધો હતો. ઈ. સ. ૧૮૩૫ માં પોતાના વડા દીકરા શેઠ ખરશેટજી, તથા શેઠ ફરુજજી સોરાબજી પાસે અને પોતાની સાથે બાગમાં લઈ “જાન્યુઆરી જીજીમાઈના હોકરાઓની કંપનીના” નામથી વેપાર ચલાવેલો તેઓએ ચાલુ રાખ્યો. પાછળથી ઈ. સ. ૧૮૪૪ માં એવધુના બીજા દીકરા શેઠ ફરુજજી અને ઈ. સ. ૧૮૫૦ માં ન્હાના દીકરા શેઠ સોહરાબજી, એ પેઢીમાં જોડાયા હતા. ઈ. સ. ૧૮૩૯-૪૦ની અંગ્રેજી અને ચીન વચ્ચેની લડાઈ વખતે તેઓએ વહાણો ભરી ચીન ગાંસડી અને અશીમની પેટી ચીન ખાતે રવાના કરી, ગળવર નફો કયો હતો; અને જે આ વખતે પર બીજી તરફથી તેમને એજ લડાઈને લીધે લાખો રૂપિયાની ખોટ ગઈ ન હતે, તો એમનો મોટો નફો સુમાર વગરનો થઈ પડેલો. ૧૮૪૨ ની આખરીએ, એક લખનાર તેમના ઈ. સ. ૧૮૦૧ થી ૧૮૪૨ સુધીનો ચોખ્ખો નફો સવા એ કરોડ રૂપિયાનો જણાવે છે! એટલે સરેરાસ દર સાલનો ચોખ્ખો નફો રૂપિયા પાંચ લાખ થી વધારે કેવો બહોળો વેપાર! એવા બહોળા વેપાર છતાં શેઠ જાન્યુઆરી પેઢી “કમીશન એજન્સીનું” કામ કરવા સદા ના પાડતી. એવા બહોળા વેપાર છતાં તેઓ કદી ક્રાઈ દરબારે ગયા

ન હતા. એવા કરોડપતી યવા છતાં પોતાના જુના શેઠ અને ખજાણી તેમના મદદનીશ શેઠ મહેરવાનજ તગાકને સદા “મુરખ્ખી શેઠ” કરી બોલવતા કે લખતા! એ કેવી નકલ કરવા બેગ મીલનસારી? શેઠ દરદુનજ પારેખ માટે તેમને મોટું માન અને યાદ હતો. કારણ જ્યારે શેઠ દરદુનજ “શા. તલસીદાસ માણેકજીની” પેદીના કારભારી હતા, ત્યારે માણેકોના હકની વિરૂદ્ધ જઈ પોતાની નોકરીના બોગે કંઈ તકરારી બાબતમાં સાચું જોડ્યા હતા. સુચાર્ધની કદર શેઠ જમશેદજીએ પીછાણી અને તેમને પોતાની પેદીપર બોલવી લીધા. તે વખતથી પારેખ ખાનદાન માથની તેમની મિત્રાઈ અને અરસપરસનો ગાંઠ આજ સુધી બને કુટુંબ વચ્ચે યાતુ રહેલો લાગે છે.

શેઠ દરદુનજના બાપા શોહોરાખજ ખરજોરજ વાડીઆ નામના એક મહરથ હતા. તેથી “પારેખ” અટક એમના વખતથી પડેલી લાગે છે. સુરત શહેર એમનું વતન હતું. “તલસીદાસ માણેકજીની” કંપની તરફથી તેઓ ચીન ગયા હતા. પાછલથી તેઓ પોતાનો ખાનગી વેપાર કરતા હતા, અને શેઠ જમશેદજીની પેદીનું પણ કામકાજ ચલાવતા. ઇ. સ. ૧૮૩૫ થી તેઓ તે પેદીના બાગ્યા ચલા હતા. સર જમશેદજીના તેઓ વિશ્વાસુ બાગ્યા તેમજ એક અંગત મિત્ર અને ખાનગી સલાહકાર હતા. તેઓએ પણ ન્હાની મોટી સખાવતો કરી છે; ટુકમાં જે કામમાં સર જમશેદજીનો હાથ તેમાં આ પરગજુ શેઠનો પણ ભાગ હતો. ઇ. સ. ૧૮૪૨ માં એમના મરણ પછી એવણના છોકરાઓ, “જમશેદજી જીભાઈની કંપની” ના બાગ્યા ચલા હતા. શેઠ જમશેદજીને મનથી તેઓ પોતાનાજ દીકરાઓ હતા. એમાનો એક ભાઈ જમશેદજી ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં જવાન વયે મરણ પામ્યા હતા. અને બીજા શેઠ ખરશેદજી ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં દુનિયાની અનેક ચઢતી પડતી જોડને મરણ પામ્યા હતા. *

* મહુમ શેઠ ખરશેદજી દરદુનજ પારેખની ખુબીઓ અને સખાવતોનું વર્ણન કરવાને એક જૂદું પુસ્તક જોઈએ! તે મહુમને અત્રે ઇનસાફ આપી શકાય એમ નથી, તો પણ ચોડાક જાણમાં અત્રે જણાવવું જોઈએ કે આ પરમજી નરની સખા-

રોક જમશેદજીની વેપારી કૃતેહર્ણ મુખ્ય કારણ તેમની સારી ધાનત હતી. મી. ડાસાભાઈ ફરામજી કરાજી તેમના મોટા પુસ્તકમાં લખેછે કે “વેપારી વહેવારમાં તેઓ સદા પૂર્ણ પ્રમાણીકપણે, ઊદ્યોગ અને નિય-મીતપણાથી ચાલતા, અને તેમના નકલ કરવા જોગ દાખલાથીજ દર દેશાવરના બજારોમાં મુંબઈના વેપારીઓની આંત વધી”^૫ વળી રોક જમ-શેદજીની પારસી વેપારીઓનું નામ જમઆશકરા થયું અને પાર-સીઓ ઇનિયામાં વધારે જાણીતા થતા ગયા એમાં શક નથી. એમના વખતના તેઓ પહેલા વર્ગના વેપારી લેખાતા. “તેજ મદીનું” આયુ બજાર એમને હાથ હતું. પાછળા વખતના રોક પ્રેમચંદ રાયચંદ માફક, દહાડામાં કોઈકવાર તેઓ લખોની જીલ પાઠવ કરતા. “તેઓ જખરા સદો લેનાર હતા. પણ તે સદો પ્રમાણીક અને ખુશ્તે દિવસનો હતો. બજાર આવેસાડી દેવા કે ચઢાવી આપવા માટે દાવ પેચની સદાગાજી આ ન હતી.”^૬ વળી અંગ્રેજો, પારસીઓ, હિંદુઓ તેમની ચચલ બુદ્ધિને સદા વખાણતા અને વેપારી બાબતમાં તેમની શ્રેષ્ઠાઈ સદા કબુલ રાખતા.

રોક જમશેદજીપર લોકોનો એટલો વિશ્વાસ હતો કે ધણીક વેપારી અને વળી સંસારી બાબતોમાં તેમને લવાદ નીમવામાં આવતા. ધણીક સનદી અમલદારોનો દેશીઓ સાથનો ટોટો તેઓએ ચૂકવ્યો હશે. સરકારી અમ-લદારોમાં પાછળથી વધેલા પોતાના લાગવગ છતાં કદી તેનો ખોટો લાવો તેઓએ લીધો ન હતો. વાચનારાઓમાંના ધણીક તે વખતના દેશી રાજ્યોની અંધિર તવારીખથી અજણા ન હશે. તે રાજ્યોના ખટપટિયાઓ, પોતાના અત્રેના મુનિગોપર “ખટપટ ખાતે” પૈસા મોકળી આપતા, કે તે પૈસામાંથી લાગતા વળગતાઓ સાથ સંબંધ રાખનાર દેશીઓને “બક્ષીસ” મળે. આવી “બક્ષીસ” નો ધણી મોટા વેપારી રોડીયાઓએ

વત સર જમશેદજી માફક ઊખોગની, તેમજ રોક રૂતમજી સાથની, તેમનાજ જેવી ખડોળા અને છુટે હાથની હતી.

^૫ જુઓ “History of the Parsees” Vol 11 Page 88.

^૬ જુઓ Mr. Nazir’s “First Parsee Baronet” Page 27.

લાભ લીધો હતો. સરકારને અગર યડતાં તે વિષે તપાસ-ચલાવવામાં આવી હતી. આ બાબે તે વખતનો સીધોના-કમિશનર મી. ખાર્ટલ ફિઅર (જે પાછળથી મુંબઈનો હાકેમ પણ થયો-હતો તે) લખે છે :—

“I may be allowed to mention one very striking exception in Sir Jamsetji Jeejeebhai, who with every inducement from his great influence and exceeding benevolence of his character, never as far as my experience goes, lends himself to the dangerous practice of patronizing parties engaged in obtaining redress of their grievances real or supposed, by indirect influence apart from the substantial merit of their case”^૭

આ ફકરામાં મી. ખાર્ટલ ફિઅર શેઠ જમશેદજીને તેમના પ્રમાણીકપણાં માટે જાગી સર્ટીફિકેટ આપે છે.

શેઠ જમશેદજી વિષે જૂદા જૂદા દેશના વેપારીઓને ધણું જાણું મત હતું. છેક ઍનટવર્પ જેવા દુરના શહેરનો યુરોપિયન વેપારી શેઠ જમશેદજીની આડત માંગતો. એવી તેમની વેપારી કીર્તિ હતી, એવા વિશ્વાસુ વેપારી તેઓ હતા. તેમના બહોળા વેપાર અને વેપારી કુનેહનો, અને આગળ પારસી વેપારીઓની જાહેજલાલીનો આ પ્રકરણપરથી તાંચક વર્ગને કંઈક જાણો ખ્યાલ થશે. હવે આ તવંગર વેપારીની ઉપોગી શહેરી કારકીર્દી પર આપણે નજર ફેરવીએ.

^૭ “Life and Public Character of Sir Jamsetji Jeejeebhai.”

મકરણ ઓથું.

શહેરી સેવા.

‘ I am a citizen of no mean country.’

St. Paul.

“ The noblest motive is the public good.”

Virgil.

એક જમશેદજીની શહેરી સેવા ઈ. સ. ૧૮૧૪ થી શરૂ થતી લાગે છે. તે સાલથી જાહેર દિલચાસમાં ભાગ લેતા તેઓ માલમ પડે છે. આરતે આરતે આગળ વધતા દરેક અગત્યની જાહેર દિલચાસમાં, તેમની હાજરી, તેમનો ટેકો અને તેમની શામેલગીરી અવશ્યની ચર્ચ પડતી. મુંઝવણ દરેક જાણીનાં ખાતાના તેઓ અધિકારી હતા. સંસારી તથા રાજ-દ્વારી દરેક દિલચાસમાં તેમનો હાથ હતો. પોતાના વખતના શહેરી કારો-બારમાં તેમનો મુખ્ય અવાજ હતો. ખુશામત તેમને આવડતી ન હતી. આગળ વધવાને તેમને રૂંધાં મારવાં ન હતાં. શહેરી માનના તેઓ બૂખ્યા ન હતા. સામું શહેરી માન તેમને શોધવું આવતું. તેઓની તડનેડડ બેસી દેવાની ટેવથી, દરેક બાબતને “ ટુંકું” અને ટચ ” જનાવવાની તેમની રીતથી ધણીકવાર કેટલાકો તેમનાથી નારાજ થતા, પણ આખરે તેઓ આ આગે-વાન શહેરીની પ્રમાણીક નિષ્ઠા સ્થિરતા. આપણા શહેરના જાહેર ખાતાંઓ સાથનો તેમનો સંબંધ વિગતવાર લખવા બેસીએ, તો તે દરેક ખાતાંની તુમેલવીસ તવારીખ લખવી પડે, પણ આ પુસ્તકમાં તેમ જનવું અગત્ય છે.

આપણે સમ્યુ તેમ ઈ. સ. ૧૮૧૯ થી શેડ જમશેદજી જાહેર કામોમાં
 ભાગ લેવા લાગ્યા. એ સાલમાં મુખર્મીના દેશી રહેવાસીઓએ તે
 વખતના મુખર્મીના “મેયર” અને “રિકાર્ડર” મી. પોપને, તેને વતન
 જીપડી જતી વખતે, તેની આપણા દેશીઓ તરફની દિલમોજી માટે,
 તથા “રિકાર્ડર” તરીકેની તેની અપદ્વિપાત વર્તણુક માટે આમાર
 માનનારો એક માનપત્ર આપ્યો હતો, તેમાં એક વેપારી તરીકે શેડ જમ-
 શેદજીએ ભાગ લીધો હતો. વર્ષી ઈ. સ. ૧૮૨૩ માં મુખર્મીના ગવર્નરની
 કાબિન્સિલના એક સભાસદ, ઝોનરેમલ અંલેકઝાન્ડર બેલ, જેણે આ દેશમાં
 ૩૦ વર્ષ સુધી નોકરી કરી હતી, તેને પણ તેને વતન સિધારતી વખતે
 માનપત્ર આપવાને ગયલા દેશીઓસાથ શેડ જમશેદજી સામેલ હતા. ઈ. મ.
 ૧૮૧૬ માં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના સોલીસિટર મી. મોરગનને દેશી વેપારીઓ,
 દુકાનદારો અને સરોફાએ ખીમ્મીઓ બેગા શેડ જમશેદજીની આગેવાની
 હેઠળ એક માનપત્ર આપ્યો હતો. એજ પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૮૨૭ માં મેજર
 જોનરલ સંમ્યુઅલ વિલસન જે “કમ્પનીનો” વર્ગોનો એક જુનો નોકર
 હતો, તેને યોગ્ય માનપત્ર આપ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૩૦ માં, મુખર્મીની
 મજીલીટી “નેટિવ એડમુકેશન સોસાયટીના” અગ્રેજ સેક્રેટરી કંપટન
 જરવિય, જેણે દેશીઓના છાત્રાઓને કૃણવણી લેતા કરવાને અપાગ મહેનત
 કરી હતી, તેને એક માનપત્ર તથા રૂપિયા ૩૦૦૦ ની “પીસ ઓફ-પેટ”
 અર્પણ કરવામાં શેડ જમશેદજી સામેલ હતા. ઈ. સ. ૧૮૩૨ ના જાને-
 વારી માસમાં, ગવર્નરની કાબિન્સિલનો વડો સભાસદ ઝોનરેમલ જોન
 રોમર, પોતાની નોકરી પૂરી કરી, પોતાને વતન લેવાત જતો હોવાથી,
 તેને માનપત્ર અને “પીસ-ઓફ-પેટ” વિગેરે ભેટ કરવા માટે શેડ જમ-
 શાથ શંકરશેડની આગેવાની સાથે, શેડ જમશેદજીએ ભાગ લીધો હતો. એવાજ
 એક ખીમ્મી આધકારી ઝોનરેમલ જેમ્સ સધરલાન્ડ, તે સદર અદાલતના
 માજી જડજને માનથી નવાજમાં આંગ્રો હતો વર્ષી એજ ઈ. સ.

૨ Recorder—દાઈકાર્ટની સ્થાપના પહેલાના આપણા સદર તેમજ કલ્લાના
 સરનાયધિમને “રિકાર્ડર” કહેતા

૧૮૩૬ના સાલમાં સીંગાપોર તરફ ચાંચીઆઓનો દોર બહુ વધી ગયો હતો. તે તોડી પાડનાર સરકારી વહાણના અગવધાર કેપ્ટન સેન્ડને ધનામ આપવાના ફંડમાં શેઠ જમશેદજીએ રૂ. ૫૦૦ ભર્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૪૦ માં દેશીઓના એક શુધ્ધ શુભચ્છેદ અને નેઠ ખેરખાહ સર ચાર્લસ ફોરબસ બેરોનેટ^૨, જેણે ઇંગલાન્ડ જઈ દેશીઓને ધણાક હકો અપાવ્યા હતા, તેનું એક બાવલું મુંબઈમાં ઊભું કરવાને હેશાનમદ દેશીઓએ રૂપિયા ૩૭૦૦૦નું મોટું ફંડ ઊભું કર્યું હતું, જેમાંથી રૂ. ૨૯૦૦૦, પારસીઓના હતા અને તેમાંથી રૂ. ૩૦૦૦ શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈના હતા. સર ચાર્લસ ફોરબસનું આ બાવલું તૈયાર થઈ, ઈમલાન્ડથી અને આવી પૂમતાં, સર જમશેદજીએ એક દામલ લખી, ટાગિન

૨ સર ચાર્લસ ફોરબસ બેરોનેટ જેવા દેશીઓના ખરા ખેરખાહ યોગાજ થઈ ગયા હશે. આ ભયો નર જતે “રકાયમેન” હતો, અને તેનો જન્મ ઈ. સ. ૧૭૭૩ માં થયો હતો. ૨૦ વર્ષની ઉંમરે પોતાના કાકાને લાગ્યો થઈ, મુંબઈ આવી તેણે વેપાર ચલાવવા માંડ્યો હતો, અને ઈ. સ. ૧૮૦૯ થી પ્રખ્યાત “ફોરબસ-કંપનીનો” વડો લાગ્યો થઈ, દેશી વેપારીઓને, યુરોપિયન વેપારીઓની એકસરખી પંક્તીના ગણી, તેમને ઇમલાન્ડ સાથે બહોળો વેપાર ચલાવવાની ગોઠવણ તેણે કરી આપી હતી. શેઠ દોરમજીજી બહમનજી વાડીઆ તથા પહેલા સર જમશેદજી વિગેરે મોટા પારસી શેઠો, તેના અંગત મિત્રો હતા. ઈ. સ. ૧૮૧૧ માં તે રકાયલાન્ડ, પોતાને વતન ઊપડી ગયો હતો આ વખતે દેશીઓએ તેને ભારે માન આપ્યું હતું. ઈ. સ. ૧૮૨૩ માં મુંબઈનો આ અંગેજ વેપારી, એક ‘બેરોનેટ’ થવા પામ્યો. વળી ૨૦ વર્ષ સુધી પાર્લામેન્ટના એક આગેવાન સભાસદ તરીકે, દેશીઓને પહેલા મોટા હક અપાવનાર, એજ બહો, “ટાપીવાળો” હતો, અને તેના દેશાનમાં તેનું બાવલું કોતરાવી મંજૂરી, તેઓએ મુંબઈના ટાગિન હાલમાં મેલાવ્યું છે. દેશીઓનો આ ખરા મિત્ર ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં મરણ પામ્યો. મરણ સુધી તે આપણને સાચો નિવડ્યો. મુંબઈમાં તેણે ન્દાની મોટી, નહેર અને છુતી, નાત જતના તફાવત વચ્ચેની ધણી સખાવત કરેલી છે, જેની ગણતરી લેવાને પણ આ પુસ્તકમાં જગ્યા નથી. [વધુ વિગત માટે જુઓ, મી. બંગાલીના “ચુંદી કાટેલાં લખાણો.” દફતર ખીલું, પાને ૮૬-૧૦૯.]

હોલમાં તે ગોઠવી મૂકવાની રજા, ગવર્નર સર બ્યાર્ન આર્ચર પાસ, માગી હતી, જે રજા તરત સ્વિકારી, તે મતલબનો એક પત્ર શેઠ જમશેદજી પર તેણે તરત લખ્યો હતો. આ માટે ગવર્નરનો ખાસ ઉપકાર માની, આ આવકું જુલાઈ ૧૮૪૭ માં ટાંજિનહાલમાં ગોઠવી મૂક્યું હતું.

૪૦ સં ૧૮૪૪ માં મુળમના એકવારના કામ ચલાજી ગવર્નર, આનરેબલ જી. ડબલ્યુ. ઍનડરસનના^૩ વિધાયત જવાને હી ગામે, તેમની યાદગારી જાળવી રાખવા, “ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજના,” વિદ્યાર્થીઓને મનામ વિગેરે આપવાને ફંડ સ્થાપવાની ગોઠવણ વિગેરે કરવાને એક કમિટી નેમવામાં આવી હતી, તેના બે દેશી સભાસદોમાંના એક સર જમશેદજી હતા. આ ફંડમાં રૂપિયા એક હજારની સર્વથી મોટી રકમ તેઓએ ભરી આપી હતી. વળી એજ સાલમાં “નેશિયલ ડિસ્પેન્સરીની” સ્થાપના કરનાર, તથા હાલના ડાક્ટર ખેની જેટલાજ પ્રખ્યાત ડાક્ટર વિશ્વમ મંકિને દેશીઓ તરફનું માનપત્ર તથા બેટ આપવાને શેઠ જમશેદજીના કોટના મકાનમાં એક સભા મળી હતી, જેમાં એ શેઠની મુખ્ય આગેવાની હતી. એજ સાલમાં ચીન ખાતે પારસી અને હિંદુ વેપારીઓને રાજદારી તથા વેપારી સારો બહોળસ્ત કરી આપનાર, સર હેનરી પાર્ટીન્ડરને દેશી વેપારીઓએ માન આપ્યું હતું, જે પ્રસંગની સભામાં શેઠ જમશેદજીએ એક ભાષણ કર્યું હતું.

૪૦ સં ૧૮૪૮ માં ગવર્નરની કાબિનિસલના એક સભાસદ તથા “રૈયલ એશિયાટીક સોસાયટીની” મુળમની શાખાના પ્રમુખ, આનરેબલ એલ. આર. રીડની યાદગારી જાળવી રાખવા, ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજમાં “રીડ સ્કોલરશીપ” સ્થાપવામાં સર જમશેદજીનો હાથ હતો. તેના ફંડમાં રૂપિયા ૫૦૦ તેઓએ ભર્યા હતા. વળી ૪૦ સં ૧૮૫૧ માં ગવર્નરની કાબિનિસલના એક અધિકારી આનરેબલ જે. પી. વિલોખીની યાદગારીના ફંડમાં રૂ. ૬૦૦ તેઓએ ભરી આપ્યા હતા; એજ સાલમાં ગેઠ ફરામજી કાવસજી બનાવના

^૩ એપ્રિલ ૧૮૪૧ થી જુન ૧૮૪૨ સુધી મુળમના કામ ચલાજી ગવર્નર.

સ્મારક ફંડમાં રૂ. ૬૦૦ બર્ષો હતા. ઇ. સ. ૧૮૫૨ માં દેશીઓની સસારી અને કેળવણી સંબંધી દાક્ષત સુધારવા પાછળ સારી દિવ્યોદ્ધેષાડનાર, મુખ્યર્ધના ઝીકજરતીસ, સર અર્સકીન પેરીની યાદગારીના ફંડમાં શેડ જમશેદજીએ રૂ. ૧૦૦૦ આપ્યા હતા. તેમજ ઇ. સ. ૧૮૫૫ માં સરકારી ડાક્ટર મેક્લીનન, એમને નામની સ્કાલરશીપ સ્થાપવામાં આગેવાન બાગ લઈ તેમાં રૂ. ૨૦૦ આપ્યા હતા તેમજ ઇ. સ. ૧૮૫૮ માં આમલા સાલતા બળવા વખતે, પ્રખ્યાત યુવા જૈનરલ હૈંવલોકના ફંડમાં રૂ. ૭૫૦ ભરી આપ્યા હતા.

ઇ. સ. ૧૮૧૪ થી ૧૮૫૮ સુધીમાં કેટલા બધા સરકારી અમલદારો અને બીજા અગ્રેજી અદર્યોને હેશાન્દમદ દેશીઓએ માન આપ્યું છે, તેના, સહેજ ખ્યાલ જિપક્ષી લખાણ વિગતપરથી આવશે તે બક્ષા “ટોપીવાળાઓ” પણ તેવાંજ માનને લાયક હતા. વર્ષો વર્ષ તેઓ દેશીઓ સાથે બેઠાકાઠે રહેતા, તેમના સુધારા વધારામાં તેઓ બાગ લેતા, તેમને આત્માદ યતા જોઈ પોતે ખુશ થતા; તેમને સુખી જાણી પોતે સુખ માનતા. એવા બક્ષા અદર્યોને તે વખતના દેશીઓ આવી સગીન રીત માન આપે, તેથી પાછલા જમાનાએ તેમને ખુશામતિઆ અને ‘માખણદારીયા’ કહેવાની એમ ભરી બુલ કરવી નહિ, એ તો પરસ્પરનું લાયકને લાયક માન હતું. આજે વખત જૂદો છે, જે રીતે વિવેચન કરવાને આ પ્રસંગ નથી.

પણ શેડ જમશેદજીની શહેરી મેવા સરકારી અમલદારોને માનપાન આપવાનો બાગ લેવામાંજ આવી રહેતી નથી. તેઓ ઘણાંક જાહેર ખાતાના માનવત અધિકારી અને જિપયોગી સભાસદ હતા. એક આગેવાન શહેરીને ધટતા સર્વ પ્રકારના નાગરિક આધ્યાઓ તેઓએ ભોગવ્યા હતા, તે હવે વાચનાર જોશે.

ઇ. સ. ૧૮૨૭ થી શેડ જમશેદજી તે વખતના એક અગત્યના ઉદયોગી કેળવણી ખાતાં “બોરો નેટિવ એડ્યુકેશન સોસાયટી ના” સભાસદ હતા. દેશી કેળવણીના પિતા, માન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલ્ફિન્સ્ટન આ ખાતામાં

મારો લાભ લેતા હતા. એજ સાવમાં અગ્રેજી પાર્લામેન્ટે સર, ચાર્લસ ફારમસની મુખ્ય લડતથી દેશીઓને જુરીમાં બેસવાને લગતા હકનો કાયદો પમાર કરાવ્યો હતો. તે કાયદા પ્રમાણે ઈ. સં ૧૮૧૮ થી દેશી-ઓને "ગ્રાન્ડ" અને "પેટી" જુરના હકો મળ્યા હતા. પહેલવહેલા દેશી ગ્રાન્ડ જુરનાના એક રોડ જમશેદજી હતા * આ નવા મળેલા હકથી જિલટ લઈ, વધુ હકો માગનારી એક અરજી પાર્લામેન્ટ પર મોકલવામાં રોડ જમશેદજીનો ભાગ હતો.

ઈ. સં ૧૮૩૦ માં સ્થાપેલી Agricultural and Horticultural Society અથવા ખાનખદાદર મી બદમનજી પટેલના યોગ્ય ફારસી નામ પ્રમાણે "બગાયત અને જેરાયત મંડળીની" કમિટીના રોડ જમશેદજી એક મહામદ હતા. ફક્ત ખીજ પારસી સભાસદ જેઠે દરામજી કાવસજી બનાજી હતા. રોડ જમશેદજીના એક દીકરા, તે મંડળીના સેક્રેટરી હતા. એજ સાલમાં વડોદરાને લગતી કંઈ બાગતમાં સરકાર વિરુદ્ધ ચૂકાદો આપના માટે સુપ્રીમ કોર્ટના એક જડજ સર પીટર ગ્રાન્ટને, તેની નોકરી-પરથી બેલાવી લીધો હતો. આ જડજના અપક્ષપાત ઇનમાઈથી દેશીઓ તેનાપર કુરમાન થયા હતા. તેને જૂદી જૂદી કોમે જૂદા જૂદા માનપત્રો આપ્યાં હતાં, તેમાં પણ રોડ જમશેદજીએ જિલટમદ ભાગ લીધો હતો.^૫

ઈ. સં ૧૮૩૩ માં એક જાણીતા હિંદુ વેપારીએ એમના નામનું મોડુ વહાણ બધાવી બારે ક્રિયા સાથે ફરિએ ગિતાર્યું હતું. રોડ જમશેદજી માટેની હિંદુઓની સારી લાગણી આ બનાવપરથી મળી આવેછે. આ વહાણ ઈ. સં ૧૮૩૭ માં ખડકે અથડી બાગી ગયું હતું. એજ સાવમાં યુરોપ સાથેના વહેવાર રાતાસમુદ્ર મારફતે હિંદુસ્તાન સાથે જોડી લેવાને એ સમુદ્રમાં રંગીમરો ફરતી કરનાના કામને ગિતેજન આપવાના રૂ. ૩ ૧૦૦૦ રોડ જમશેદજીએ આપ્યા હતા.

* પહેલવહેલા પારસી "ગ્રાન્ડ" અને "પેટી" જુરના નામોના સંપૂર્ણ 'લીસ્ટ' માટે જુઓ "પારસી પ્રકાશ" ફેબ્રુ ૧ છુ પા ૨૨૨

^૫ આ માનપત્રોમાના એકપર લગભગ ૫૦૦૦૦ દેશીઓની સહી હતી.

તા. ૫ મી જુલાઈ ૧૮૩૩ ને દિવસે, સુપ્રીમ કોર્ટની “સેસન્સમાં” આન્ડ ગ્રુન્ડર તરીકે પહેલીવાર શેઠ જમશેદજી ખીજાએ બેગા બિરાબ્યા હતા, જે જોવાને દેશીઓની મોટી ઠઠ, ત્યાં બેગી થઈ હતી. શહેરના ધનસાશી કારોબારમાં તેમને સામેલ થયલા જોઈ સેસન્સ જડને એક બાપણ કરી તેમને મુખારકગાદી આપી હતી. તા. ૧ લી માર્ચ ૧૮૩૪ ને દિવસે પહેલપહેલા “જસ્ટીસ-ઓફ-ધી-પીસ” નેમવામાં આવ્યા હતા. આ નવા સુમેહના અમલદારોમાંના એક, અલખતે શેઠ જમશેદજી હતા. આ અમલદારોને વારા ફરતી “પંચી સેસન્સમાં” મેજિસ્ટ્ર સાથ ન્યાય આસન પર બેસવાનો હક હતો. ફક્ત સરકાર એજ દેશીઓનાં નામ આગળ Esquire શબ્દ લખતી. એવું મોટું માન તે વખતે ‘સુમેહના અમલદારને’ હતું. વળી એજ માસમાં તેઓ “ડિસ્ત્રીક્ટ બિને વોલેન્ટ સોસાયટી,” જે રખડતા રઝવતા બીક્રુફો તથા અશક્ત અને નાતવાનોને આસરે આપનાર ધર્મખાતુ હતું, તેની સ્થાપનામાં અને તેની પહેલી સભામાં તેઓએ આગેવાની બંધો ભાગ લીધો હતો, તે ખાતાના તેઓ એક અધિકારી હતા. તેને પાછળથી લખો રૂધિયાની મદદ તેઓએ કરી હતી.^૧

આ વખતે મુંબઈ શહેરમાં સુધરાઈખાતાં જેવું કશુંએ ન હતું. ટાગિન મેજર (Tongan Major) એવા ખાતાંનો વડો લેખાતો. આ સાલ મુંબઈના રસ્તા ધણી કંગાલ હાલતમાં આવી પડ્યા હતા. જોઈતી મરામત કરવા, તથા તેને સારી તથા સફાઈદાર હાલતમાં રાખવાને, છુ ગોઠવણો કરવી, તે વિષે સરકારને સલાહ આપવાને એક કમિટી નેમવામાં આવી હતી, જેના ત્રણ દેશી સભાસદોમાંના એક શેઠ જમશેદજી હતા. વળી આ સાલ અમેરિકાથી વહાણ મારફતે પહેલુપહેલું જરૂર મુંબઈ આવ્યું હતું. મુંબઈ ખાતે આ પહેલું જરૂર એક પારસી પેદીએજ

^૧ આ ધર્મખાતાંની વિગતવાર મોઘ આગળ આવશે. આ સભામાં એક મોટા સરકારી અમલદારે ખાંગે જુલદ જહેર કર્યું હતું કે તેણે લાખ માગતો પારસી કની રસ્તે જોયો નથી. આજે તેવી હાલત રહી નથી

મંગાવી આપ્યું હતું. સાત રૂપે મળ્યું તે વેચાણ હતું. તેના પહેલો જીવોગ શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈની વાડીમાં થયો હતો, અને આ નવાઈની મોજ ભોગવવા જતાં તેમનાં બે મિત્રો સરદારથી બિમાર પણ થઈ ગયા હતા.

૪૦ સં ૧૮૩૫ માં પહેલવહેલી સરકારી “સેવીંગ્સ બેંક” એટલે ગરીબ લોકોનું નાણું સાચવી રાખવાની સરકારી સરારી પદ્ધતિ બિંબાડવામાં આવી હતી, જેના શેઠ જમશેદજી એક ડિરેક્ટર હતા. એજ સાલમાં ગરીબોને મદત દનાદાર પૂરી પાડવાને “બોમ્બે નેટિવ ડિસપેનસરી” નામનું ધર્મદા દવાખાનું ચાલુ કરવામાં આવ્યું હતું.^૭ એની પહેલી કમિટીના એક અધિકારી તરીકે શેઠ જમશેદજીને પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. પ્રખ્યાત ડાક્ટર મેંડી એ દવાખાનાનો પહેલો તખીબ હતો. એ દવાખાનાની સ્થાપનામાં તે વખતના બહા અંગ્રેજી અમલદારોએ સારો ભાગ લીધો હતો. એ કામના ૭ સભાસદો કમિટી પર બિરાજતા હતા. એજ સાલથી શેઠ જમશેદજી “એલ્ફિનસ્ટન કોલેજ કમિટીના” મેમ્બર થયા હતા.

મુખર્મીની છાટીના ટાપુ તરફ જતાં, આડી પડતી એક સાંકડી ખાડી પર પાકો રસ્તો બાંધી આપવાના કામમાં સરકારનો રૂ. ૧૦૦૦૦ ની મદદ આપવાને કેટલાક દેશી વેપારીઓ ૪૦ સં ૧૮૩૬ માં બહાર પડ્યા હતા. એમાં શેઠ જમશેદજી અને બીજા પારસી વેપારીઓ સુખ્ય હતા. આ મદદ કબુલ રાખતાં સરકારે મુંબઈના વેપારીઓની બારે વખાણ કરી હતી. આ મદદથી પણ આ કામ શરૂ થઈ શક્યું ન હતું. તે પાર પાડવાની કીર્તિ પણ શેઠ જમશેદજીનાં નસીબમાં હતી, જે આગળ ચાલતા જણાશે.

૭ એ જીવોગી દવાખાનું હજી ચાલું છે. ચુદનવાડી અને ખેતવાડી ખાતે એ ખાતાંના બે દવાખાનાં ચાલે છે. મહુમ બાઈ દીનબાઈ નસરવાનજી માલુકજી પીતીતે ખેતવાડી ખાતે એ દવાખાનાં માટે મોટી એમારત બાંધી આપી, સંગીન મદદ કરેલી છે.

હાલુની સર્કયવાળી જગ્યા તરફ આવેલું આગળુ જણીતું “થીઅંટર હાહિસ” (નાટકશાળા) વેચાવાથી ઉપજેલા નાણાંના શુ પ્રજાખ્યાગી ગ્રંથોગ કરવો તેનો વિચાર કરવાને તે વખતના શૅરિફ એક જાહેર સભા બોલાવી હતી, એ સભાએ તે કામ પાર પાડવા ૧૭ અગ્રેજો સાથે ૨ પારસીઓ, શેઠ કરામજી કાવસજી બનાજી તથા આપણા શેઠ જમ-શેદજીની એક કમિટી નેમી હતી. ૪૦ સ. ૧૮૪૧ માં એ નાણામાથી નવું “થીઅંટર હાહિસ” બાંધવાની સરકારને અરજ થઈ હતી વળી એજ ૧૮૩૬ ના સાલમાં તે વખતના મુખમના કિલ્લાની ચર્ચમેટ તથા અંપોસો-ગેટની મોટી આવજાવાળી ભાગજો પહોળી કરવાને, શેઠ કરામજી કાવસજી બનાજી સાથે, શેઠ જમશેદજીએ આગેવાની લઈ એક ફડ ગિજુ કર્યું હતું, જેમાં રૂ ૧૨૦૦૦ એકઠા થયા હતા, તેમાં રૂ ૮૨૫૦ પારસીઓના હતા અને તેમાં મુખ્ય રકમ રૂ. ૧૫૦૦ શેઠ જમશેદજીની હતી આ રૂપિયામાં સરકારે બીજા બેરોરી રૂ ૬૦૦૦૦ ને ખરચે હવે શુ મ થયલી આ બે ભાગજો, સમારી પોહોળી કરી હતી, પણ આજે એ ભાગજો રહી નથી.

આ સાલ (૧૮૩૬) મુખમના છાકટપણ્ય ખુમ વધી ગયું હતું શહે-રમાં હાઈના ૮૦૦ પીર્સ હતા તેથી અગ્રેજ મિપાહી, બારામાની મન વારેના ગોરા ખલાસીઓ, બાનકોગીઓ, બડારીઓ વિગેરની છાકટ ટીંગા મરતીથી મટના અને બહારના લતાઓ માજી રહેના વારવાર માયાં પુટતા અને મોહોલાઓમાં પિરતોન બહીનો ગ્રંથોગ થઈ રહેતો આ બામે ધ્યાન પૂગાડવાને સરકારે મુખમના મુસેદના અમનદારોને અરજ કરી, તે માટે વિચાર કરવાને એક કમિટી નેમવામાં આવી જેના ચાર દેશી સભાસદોમાંના એક શેઠ જમશેદજી હતા એજ સાલમાં તેઓને “રાયલ સોમાયટી ઓફ ગ્રેટબ્રિટન એન્ડ આયરલાન્ડ” (Royal Society of Great Britain and Ireland) નામના વિદ્યાવતના એક જણીતા વિદ્વાન મડળના પરદેશના સભાસદ તરીકે ચુની મટવામાં આયા હતા આ માન દેશીઓને હાલ પણ જવજેજ

મળેછે. દેશીઓમાં આ માન પહેલું શેઠ જમનજી હોરમજી વાડીઆજીને મળ્યું હતું.

ઇ.સ. ૧૮૩૯ માં આપણા દેશીઓના બર્લા અર્થે, રાજદારી હકો મેળવવાને તબવીજ કરવા વિલાયત ખાતે ઊભી કરવામાં આવેલી, "બ્રિટીશ ઇન્ડિયા સોસાયટીની" (British India Society) મુખ્ય ધની સાખાના તેઓ એક આગેવાન સભાસદ હતા. વર્ષ ૧૮૪૦ માં મુખ્યધર્મમાં આવતા ખાસપર લેવાતી જગતના દરમાં ફેરફાર કરવાને સરકારે એક કમિટી નેમી, તેપર ફક્ત ત્રણ દેશીઓને બેઠક આપી હતી, જેમાં અલખને શેઠ જમશેદજી એક હતા.

આ સાક્ષમાં પારસીઓને ધણો અગત્યનો એક સલાહ ઊભો થયો હતો. એનો નિવેદો લાવવામાં શેઠ જમશેદજીએ સારો ભાગ લીધો હતો. ના. પોતાની ફરજ જાળવતા પારસી કોમના કેટલાક અમલુ ભોકોની ખફ-ગીમાં તેઓ આવી પડ્યા હતા. આપધાત કરીને કે બેદખરમના સંજોગ વચ્ચે મરણ પામતાં આસામીઓની લાસોપર જુરી ભરવાની તથા કામ પડવે લાસ ચીરવાની સત્તા કોરોનરને આપવામાં આવી હતી. એ બાબત સર્વ કોમના દેશીઓને છીટ હતી. પારસીઓ પછ્ય તેથી નિરાળા ન હતા. પારસી કોમને અનુમરતી કોઈ રીત હોય તો તે બાબે સરકારને વાકેફ કરવાની, પારસી અકાબરોને અરજ કરવામાં આવી હતી. અકાબર સાહેબોએ એ માટે વિચાર કરવાને એક સભા બોલાવી, અને એ બાબતને લગતાં જરયોશની ધર્મરીતિના ફરમાનો શું છે, તેની ખોળ કરી, રિપોર્ટ કરવાનું કામ મુખર્ષના જણીના દસ્તુરોને મોપવામાં આવ્યું. આ દસ્તુરોને સંબાળથી રિપોર્ટ કરવા બાબે કેટલાક પારસીઓએ ખાસ અરજ કરી હતી. દસ્તુરોએ મસલહત ચલાવી એવું જાહેર કર્યું કે જરયોશની ધર્મ પ્રગણે પેટ ચીરવું કે લાસપર જુદીનવાળાઓની નજર પડવા દેવી, એ નારવા છે. તે મતત્રજનો અભિપ્રાય પારસી અકાબરોએ સરકારમાં લખી મોકલ્યો. પારસી અકાબરોની એ સભામાં આપણા શેઠ

જમશેદજીએ વાજખી રીતે જાહેર કર્યું કે, જો કોઈ સ્ત્રી કે પુરૂષ ખીજ આસામીને કપટ કે અદાવતથી ઝેર ખવાડી મારી નાંખે, ને જો તેની ખખર પંચાયતના અકાબરોને પડે, તો તેની તહકીક કરી, સત્તાવાળાઓને જણાવવું. આ વાજખી સુચના માટે કેટલાક મુખ્ય પારસીઓ, એ સમજી શેઠસાથ રીસે બરાયા. પણ શેઠ જમશેદજીનું કહેવું ખરું હતું. તેઓએ પોતાની લખેલી “બોલાસે પંચાત” નામની ચોપડીમાં આ બાબતનો સારો રહીઓ આપ્યો છે.^c

ઈ. સ. ૧૮૪૨ માં “બોર્ડ ઓફ એડ્યુકેશનના” એક દેશી અધિકારી તરીકે શેઠ જમશેદજીને પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. તેમજ બારાં કમિટીના (તે વખતે અનુસરતાં પોર્ટ ટ્રસ્ટના) એક અધિકારી તેમને બનાવવામાં આવ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૪૭ ના સાલમાં મુંબઈ બેંકના એક પૂરા દેશી ડિરેક્ટર સર જમશેદજી હતા. એજ સાલમાં સરકારે આખા હિંદુસ્તાનમાં મીઠાંના જમાતપર રૂપિયા એકનો વધારો કર્યો હતો. તેથી બિયારા ગરીબોને આ જથ્થા ધણી મોઢી પડતી; અનાજ જેટલી મોઢી પડતી. ! કારણ ચોખા મધુ એક રૂ. ૧-૧૪-૦માં મળતા, બ્યારે મીઠાંનો આવ પધુ મધુ એકનો રૂ. ૧-૫-૦ હતો. માટે સર જમશેદજી અને ખીજ આગેવાન હિંદુ તથા પારસી શેઠીયાઓએ સરકારને અરજ કરી કે ગરીબને રોજના ઊંધોગની આ ચીજપર કર વધારવો નહિ, પણ જો સરકારને પોતાની આમદની વધારવી હોય તો, તવંગરોના ઊંધોગમાં આવતી એશઆરામની ચીજોપર મોટો કર નાંખવો કે જેનો બોલો ફક્ત પેસાવાળાઓપરજ પડે. આ કેવી સુંદર શહેરી સેવા? ધન્ય છે એવા ખરા શેઠીયા અને સાચા આગેવાન શહેરીઓને! એમની નકલ કરનારા હવે જવલ્લેજ નિકતી આવશે.

^c આ બાબતમાં પારસીઓને અલગત કંઈએ ખાસ અને નહીં હક મળ્યા ન હતા. એની વધુ વિગત માટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું પાને ૩૫૬, ૩૬૦ અને ૩૬૧ અને “બોલાસે પંચાત” પાને ૨૦ થી ૩૭.

ઈ. સ. ૧૮૪૫મા “બંદર ગેન્ગ” (Bunder Gang) અથવા દરિ-
આઈ સોનેરી ટોળીવાળાઓના એક મુકરદમાએ મુંબઈમાં જખરી ચર્ચા
ચલાવી મૂકી હતી. આ ટોળીવાળાઓ વહાણના કમાને સાથ મળી
જઈ, કિંમતી માલને બદલે કચરો અને નજીવો માલ વહાણપર ચઢાવી, બર
દરિએ તેનો નાશ કરી, કહેવાતા કિમતી માલના બદલામાં, મોટી મોટી
રકમો મેળવી, વીમા કંપનીઓને ઠગતા હતા ચાર વર્ષ સુધી તેઓ ફાલ્યા,
પણ આખરે સત્તાવાળાઓને ફાય સપડાઈ, જન્મ દેશનિકાળ થયા. આ
ટોળીને વિગેરી નાંખવામા સર જમશેદજી જીજીભાઈ, રોડ માણેકજી નસર-
વાનજી પીતીત વિગેરેએ સરકારને સારી મદદ કરી હતી, જે માટે પોલિસ
મેંજીએટે તેમનો ખાસ ઊપકાર માન્યો હતો. એજ સાક્ષમાં સ્થાપવામાં
આવેલા “ઝુઓલોજીકલ ગાર્ડન્સ” (Zoological Gardens) એટલે
જનવરોના સંગ્રહસ્થાનના ફંડમાં રૂ. ૨૦૦ સર જમશેદજીએ ભર્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં ન્હાના મુકરદમાઓનો ટુકમાં અને ઓછા ખર-
ચમાં પતાવી આપવા માટે “રૅમ્બલ કોમ્પીઝ કોર્ટ” સ્થાપવાને લગતો એક
કાયદો સરકારે ધડી કાઢ્યો હતો, તે સામે કેટલાક વકીલ બારિસ્ટરો વિગેરે
થયા હતા, પણ સર જમશેદજી જીજીભાઈ, રોડ જગનાથ શંકરશેડ વિગેરે
દેશીઓએ સરકાર મારફતે “કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સ”ને (Court of Di-
rectors) અરજ કરી કે ઓક્સ મુચવેલા ફેરફાર સાથ તે કાયદાને
અમલમાં લાવવો, કે વેપારી ભોંકાને સસ્તો ધનસાફ મળે. આ દાખલા
પરથી આપણે જોઈએ છીએ કે વેપારી તરીકેની પોતાની ફરજ બજાવતાં
સર જમશેદજી કદી પછાત પડતા નહિ.

ખીજે વર્ષે એટલે ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં આખા હિંદુસ્તાનમાંથી “પેટ્રી-
સેસન્સ” ની અદાલતો કાઢી નાંખી, મેંજીએટોની સત્તામા સરકારે હદ બદલ
વધારો કરી આપ્યો, તે સામે વાધો ઊઠાવનારી એક અરજ, એક દુનગર ઊપર
સહી સાથ, તે વખતના હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જેનરલ માર્કવીમ ઓફ ડેલા-
હુઝી પર મોકલવામાં આવી હતી, જેમાં પણ સર જમશેદજી સામેલ થયા

હતા. ખીજે સાલ, એટલે ઈ. સ. ૧૮૫૦ માં એજ ગવર્નર જનરલ મુંબઈ આવવા નિકળ્યા, ત્યારે તેને આવકાર આપવાને બનેલી કમિટીના એવ-
જુને એક ખાસ સભાસદ નેમવામાં આવ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૫૧ માં
મગલાન્ડ ખાતે, નામદાર મહારાષ્ટ્રીજી વિક્ટોરિયાના પ્રિય પત્ની પ્રિન્સ
ઓલબર્ટની આગેવાની હેઠળ બરવા ધારેલાં મોટાં પ્રદક્ષણ માટે તૈયારી
કરવાને, તથા આ મહાકાની પેદાશ, હુન્નર, કારીગરી વિગેરેની ઝીંજે
મોકલી આપવાની પસંદગી કરવાને, જે કમિટી નેમવામાં આવી હતી, તેના
સરજમશેદજી એક મેમ્બર હતા, તથા તેની હુન્નર કામની સખ-કમિટીના શેઠ
જગન્નાથ શંકરશેઠસાથ તેઓ એક મેમ્બર નેમાવલા હતા. વળી એજ સાલમાં
રખડતા બટકના ગરીબના છોકરાઓને ઠેકાણે પાડી, કંઈ હુન્નર શિખ-
વવા માટે, તે વખતના પ્રખ્યાત લેખક ડાક્ટર બ્યુરટે એક બિદ્યાગશાળા
(School of Industry) સીવરી ખાતે સ્થાપી હતી, તેના સર
જમશેદજી નામજ સરનશીન હતા, અને તેના ફંડમાં એકવાર રૂ. ૧૭૫૦
બરી આપ્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૫૨ માં સુલેહના અમલદારોની એક સભામાં, નાતવાની
લીધે પોતે દાનજર નહિ થઈ શકવાથી, પોતાના દીકરા શેઠ ખરશેદજી જમ-
શેદજી મારફતે સુચના રજુ કરી કે, ગરીબ દુકાનદારો પાસે રસ્તાપર ન્હાનાં
ખાંક વિગેરે મૂકવામાટે જે ફર લેવાની રૂઢી છે, તે કાઢી નાંખી, અશીમ અને
૩ બિપર જગત નાંખવી. વાંચનારે યાદ રાખવું કે ૩ અને અશીમના
તો તેઓ પોતે મોટા વેપારી હતા. તેવણુના સુચવેલા કરનો બારે બોલ્લે
તો તેમનાપરજ પડે, તોપણ ગરીબોની દાઝ ખાતર તે બોલ્લે બિપાડ-
વાને તેઓ બહાર પડ્યા. ૨। એવા લોકહિતેચ્છુ શેઠીયા આને ક્યાં છે?

એજ સાલમાં મુંબઈ ખાતે એક “સેલર હોમ” સ્થાપવાને કોટની
ગોદીમાં એક જાહેર સભા મળી હતી. તે ખાતાંના વલિવટ ચલાવવાને નેમા-

ઈ. સ. ૧૮૫૭ થી આ બિદ્યાગેશાળા મરનાર દાવિડ સાસુનની રૂ. ૩૦,૦૦૦ ની
મુખ્ય બક્ષેસ લીધે “David Sassoon Reformatory Institution” એ
નામે ચાલુઆય છે.

યશી કમિટીના સર જમશેદજી એક મુરખી હતા. નાતવાની લીધે જાતે હાજર નહિ થઈ થઈ શક્યા છતાં, તેના ફંડમાં રૂ. ૨૦૦૦ મોકલી આપી, રૂ. ૬૦૦૦ સુધીની વધુ મદદ કરવાનું તેઓએ કહેવાડયું હતું. દેશીઓના રાજદારી હકો જાળવવા, તથા દેશીઓની ત્રાજની ફરિયાદો સત્તાવાળાઓના ધ્યાનપર અરજી વિગેરે કરી લાવવા માટે “બોમ્બે એસોસિએશન” (Bombay Association) નામની રાજદારી મંડળી આ સાલ (૧૮૫૨) સ્થાપવામાં આવી હતી, જેમાં શેઠ બહુમતજી હોરમજી વાડીઆ, શેઠ કાર્વસજી જેઠાંગીર રેડીમની, શેઠ ખુરશીદજી નસરવાનજી કામા, ફરામજી નસરવાનજી પટેલ, નવરોજજી ફરદુનજી વિગેરે સામેલ હતા. આ વગરળી રાજદારી મંડળીના સર જમશેદજી “ઓન-રરી” પ્રમુખ હતા. એ મંડળીના લાભમાટે એકઠા થયલા રૂ. ૨૮૦૦૦ માં પારસીઓના રૂ. ૨૦૦૦૦ હતા, જેમાં સર જમશેદજીએ રૂ. ૩૦૦૦ ભરી આપ્યા હતા.^{૧૦}

તા. ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૭ ને દિવસે મુંબઈની “યુનિવર્સિટીની” સ્થાપના થઈ હતી, જેમાંના પહેલા પાંચ દેશી ફેલો માહેલા એક, સર જમશેદજી હતા. આ યુનિવર્સિટીનો પહેલો ચેનસેલર લોર્ડ એલ્ફિન-સ્ટન હતા.

આ સઘળી તેમની અનેક શહેરી સેવા હતી. એમના વખતમાં જુની મુંબઈ નવી મુંબઈમાં ફેરવાતી હતી. આજના ધણાંક ધીકતા ખાતાં એમના વખતમાં સ્થાપવામાં આવ્યાં હતાં, તેમાંનાં ધણાંકને તેઓએ સંગીન મદદ કરી હતી. પાછલા વખતમાં તે તેમની હાજરી કે તેમના ટેકા વગર કંઈ કામ હાર પાડવામાં આવતું ન હતું. સર જમશેદજી મુંબઈ શહેરની જૂદી જૂદી પંચરંગી કામોના આગેવાનોના સરદાર, સર્વાનુમતે લેખાતા. તેઓ મુંબઈ શહેરના ખરા નગરશેઠ હતા તેવો દાવો કરવાનો

^{૧૦} એ મંડળીની વિગતવાર તવારીખ માટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું પા. ૫૬૮ થી ૬૦૨.

તેમને હક ન હતો, પણ તેમની શહેરી ઊધોળી સેવાઓથી તેઓ મુંબઈના નગરશેઠ લેખાવાને લાયક હતા, અને તે પ્રમાણે તેઓ મુખ્ય ભાગે લેખાતા પણ હતા.

એક માણસની કિંમતનું તોલ તેના કામોપરથી થઈ શકે છે. માટે ઊપર વર્ણવેલી વિગતો ધ્યાનથી વાંચી, વાંચનારેજ વિચાર કરી લેવો કે સર જમશેદજીની શહેરી સેવા કેવી કિંમતી હતી અને કેવા માનને લાયકની હતી. એવો નર માનપાત પામી અમીરી દરજ્જે પૂજે, તેમાં જરા કે નવાઈ જોવું નથી. સર જમશેદજીની શહેરી સેવાની આ કુંક પણ વાળેજ સ્તુતિ પૂરી કરી, તેમની એક વફાદાર પ્રજા તરીકેની કારકીર્દી હવે તપાસ લઈશું. ૧૧

૧૧ આ આમાં પ્રકરણમાં આવેલી બાબતોની મુજબ રચના માટે અમે, એકલાં “પારસી પ્રકાશનાં” કિંમતી દફતરના આભારી છીએ.

પ્રકરણ પાંચમું.

એક વફાદાર પ્રજા.

There is a kind of character in thy life,
That to the observer doth thy history
Fully unfold;

Shakespeare.

પારસી ધર્મ-જરથોસ્તી મઝહબ-પારસીઓને તેમના રાજ કર્તાઓ તરફ સદા વફાદાર રહેવાનું ફરમાન આપે છે. આને પારસી કોમ એક રાજ કરતી કોમ નથી, તોપણ પોતાના પરકોમના રાજ્યોને તે સદા વફાદાર રહેતી આવી છે. દગો અને નાફરમાની પારસીઓ જાણતા નથી. હિંદુ કે મુસલમાન, મરાઠી કે મોગલ એ સર્વે જાતના નિયમિત નિર્માણ યજ્ઞ રાજ્યોને, પારસીઓ પોતાના પવિત્ર ધર્મના ફરમાન પ્રમાણે સદા તાબેદારીથી નમતા આવ્યા છે. આને અંગ્રેજોનું રાજ છે, અને પોતાના નેયાગોની રસમ પ્રમાણે, પારસીઓ અંગ્રેજ વાવટાને સર નમાવતા બેઠા છે. સાંકડા મનના લોકો, પારસીઓને ચાપતુસિઆ અને વખ્ત તપાસુ કહે છે. ના! તેમ કહેનારા ખોટા છે. વફાદારી પારસી ધર્મનો એક કાનુન છે, અને તે પવિત્ર કાનુન પ્રમાણે, સખી શેઠ જન્મશેદજી પણ સદા ચાલતા. તે વખ્તમાં સરકાર તરફથી કોઈને, ત્યારસુધી માનપાન આદે કે ખિતાબ મળ્યા ન હતાં. તે મળવાની કે મેળવવાની શેઠ જન્મશેદજીને સ્વપ્ને પણ આશા ન હતી, તોપણ વફાદારી અને જાહેર સેવાના કામમાં

તેઓ મહેનેથીજ આગેવાની ભર્યા ભાગ લેતા તેમની વફાદારી અને જાહેર સેવા મતલબી નહિ, પણ ખર્ચા મનની અને ખર્ચા દિલની હતી

મુમઝમાં ગવર્નર મોન્ટ સ્ટુઅર્ટ ઍલ્ફિન્સ્ટને ૪૦ સં ૧૮૧૪ થી ૧૮૨૭ સુધી અમલ ચલાવ્યો. એ બધા હાકેમના વખતમાં દેશીઓની મારી પીઠાણુ થઈ હતી, કેળવણીને સાડાં બિતેજન મધ્યું હતું, અને ધણાંક દેશી કેળવણીખાતા હરતીમાં આવ્યાં હતા. એ બના અહરથના અમલની આખેરીએ વફાદાર દેશીઓ તરફથી, પોતાની આભારભરી લાગણી જાહેર કરવા, તથા તે અહરથની માદમારી શહેરમાં જાળવી રાખવાને પગલાં ભરવા, એક જાહેર સભા ૧૮૨૭ ના આગસ્ટ માસમાં બોલાવવામાં આવી હતી એ સભામાં શેઠ જમશેજી દાદર હતા. “નેટિવ ઍડ્યુકેશન સોસાયટી”માં એ ગવર્નરને નામની “પ્રેફેસરશિપ” રચાપી, તે માટે ધનદાનથી જિસ્તાદો બોલાવવાની ગોઠવણુ થઈ હતી. ફક્ત પારસીઓએજ એ માટેના ફડમાં રૂ. ૩૦,૦૦૦ જા ર ભરી આપ્યા હતા, જેમાં શેઠ જમશેજીએ રૂ. ૭,૦૦૦ ભરી આપ્યા હતા. તેમજ તેની કમિટીના એક મેમ્બર તેઓ હતા.

એજ મુજબ ઈ સ ૧૮૩૫ માં ખીજ એક ગવર્નર અર્થ એફ ક્લેરની (Earl of Clare) માદમારી જાળવી રાખવાને તથા કેળવણીખાતા સાથે તેનું નામ જોડી રાખવાની ગોઠવણુ કરવા માટે, મુખ્ય અંગ્રેજો અને આગેવાન દેશીઓની એક સભા મુમઝમાં ભેગી મળી હતી એ હાકેમના વખતમાં “એલ્ફિન્સ્ટન ઈનસ્ટીટ્યુશન” અથવા કોલેજ આનુ થયલી હોવાથી તેને નામની કેળવણીને લગતી “સ્કોલરશિપો” રચાવવાની ગોઠવણુ થઈ હતી. તે સભાનો આ ઠરાવ ગવર્નરને જણાવવા તથા તેને દેશીઓ તરફનું એક માનપત્ર અર્પણુ કરવાને અંગ્રેજ તથા દેશી અહરથોનું એક ડાયુગેશન ગવર્નરને ખગલે ગયું હતું. જેમાં શેઠ જમશેજી સામેય હતા, તથા એ “કોલેર સ્કોલરશિપના” ફડમાં રૂ. ૧૫૦૦ આપ્યા હતા. ૨

૧ માર્ચ ૧૮૩૧ થી માર્ચ ૧૮૩૫ સુધીનો મુખબનો હાકેમ

૨ આ ગવર્નરને શેઠ જમશેજીએ આપેલા માદમારી ખાણની વિગત ખીજ તરફ આપી છે

ઈ સ. ૧૮૩૭માં ઈંગ્લાન્ડનો રાજા વિલ્યમ ચોથો (William IV) મરણ પામવાથી, અને તેનું વારસ ફ્રાન્સ ન હોવાથી, તેની ભત્રીજી શાહ-નઘી વિક્ટોરિયા ગાદીપર આવી. જુન મહિનાના આ બનાવની ખબર મુંબઈમાં છેક અકટોબર માસની રાત્રિઆતમાં પડી. કારણ તારના સંદેશા અને સ્ટીમરનો તે જમાનો ન હતો. નવાં રાણી તરફ પોતાની ફરમાનખરદારી અને વફાદારી જાહેર કરવાને, મુંબઈના શહેરીઓની એક જાહેર સભા, નામદાર મહારાણીજીપર માનપૂત્ર મોકલી આપવાને, ઑનરેબલ જેમ્સ ફરીશના પ્રમુખપણા હેઠળ બોલાવવામાં આવી હતી. આ માનપૂત્ર મોકલી આપવાની દરખાસ્તને શેઠ જમશેદજીએ ટેકા આપ્યો હતો. આ વખતે તેમને થોડીજ ખબર હશે કે જે જવાન અબલા રાણી તરફ તેઓ વફાદારી દેખાડવાને બહાર પડ્યા હતા, તે રાણી તો ભવિષ્યમાં તેમને માનપાનથી નવાજી, તેમને અમીરી પદો પક્ષી, તેમની કામને સરકારમાં કરનાર હતી.

ઈ. સ. ૧૮૩૮ માં મુંબઈના નવા ગવર્નર સર જેમ્સ રિવેલ કરનાકે, પદભાને સરકારી મહેલમાં એક દરબાર ભરી જાણીતા દેશી-ઓની ઓળખ કરી, એક બાપણ કરતાં તેઓને સહા ઇનસાફ આપવાની કજીયાત આપી હતી. શેઠ જમશેદજીએ ભર સભામાં ઊભા થઈ, દેશીઓ તરફની એવી સારી કાળજી માટે નવા ગવર્નરનો ઊપકાર માન્યો હતો. પાછલથી એ નવો ગવર્નર શેઠ જમશેદજીને તેમને ધર ખાનગી મુલાકાત કરવાને ગયો હતો.^૩ ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં આ હાકેમ રાજીનામું આપી દઈ, ઇમ્પ્રાન્ડ જવા નિકલ્યો. આથી દેશી પ્રગ્ન દીલગીર થઈ. તેની યાદગારી જાળવવાનાં પગલાં લેવા માંડ્યાં; તેમાટે “દાગિન દાલમાં”

^૩ ગવર્નર કરનાકે મુંબઈપર ઇ. સ. ૧૮૩૯ થી ૧૮૪૧ સુધી અમલ ચલાવ્યો હતો. ૧૮૪૧ માં તેણે રાજીનામું આપવાથી તેની જગ્યાપર, “કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સ” સર વિલ્યમ મેક્નોટને ગવર્નર નેમ્યો. પણ મુખર્ષિ આવે તે પહેલાં, તે બિચારો કાબુવ ખાતે અફવાતેને હાથ કપોઈ મુલ્યો. બીજો ગવર્નર આવી સામે ત્યાં સુધી વચસત ચાલે માસ સુધી દેગાઓનો એક ખેરખાદ વિલીયમ ઍન-સન મુખર્ષિ હાકેમ હતો.

શૌરિક મારફતે એક સભા બોલાવવામાં આવી, તે વખતે શેઠ જમ-
શેદજી હાજર હતા. ગવર્નરને માનપત્ર તથા એક “પીસ-ઓફ-પ્રેટ”
બેટ આપવાની દિમાયતમાં તેઓએ એક ટુંક બાળક ક્યું હતું. ગવર્નરને
નામની એક “સ્કાલરશિપ” નવી સ્થાપવામાં આવનારી “માન્ટ મેડિકલ
કોલેજમાં” આપતી કરવાનો ઠરાવ થયો હતો. આ કામમાં તેમણે
કમિટીના એક સભાસદ શેઠ જમશેદજી હતા, તથા એ બાબેના ફડમાં
તેઓએ રૂ. ૧૦૦૦ ભર્યા હતા. તથા પાછલથી એ ગવર્નરના માનમાં
એક મોટો “બોક્સ” આપ્યો હતો.

૪૦ સં ૧૮૪૦ માં નામદાર મહારાણીજીનાં લગ્ન પ્રિન્સ આલ્બર્ટ
સાથ થયાં, તેમણે તે બેડાંને મુઆરકબાદી આપનારા બે માનપત્રો
મોકલી આપવાને, મુબઈના આગેવાન દેશી તથા યુરોપિયનોની સભામાં,
શેઠ જમશેદજીએ એ માનપત્રો મોકલી આપવાની દરખાસ્ત કરવામાં ભાગ
લીધો હતો. એજ સાલમાં પ્રખ્યાત ડચુક ઓફ યર્લીમટને જમરાવોની
સભામાં, ચીનાઈ વેપારીઓનાં બાળાં નાંખેલાં વહાણોમાં, આપણા
દેશીઓ તરફ દીક્સોજી દેખાડી હતી, તેથી અત્રેના દેશીઓએ ખુશી
થઈ, શેઠ જમશેદજી મારફતે રૂ. ૨૫૫૦ ની રકમ વેલાત ખાતે, તેની
જાહેર પાઠગારી રાખવાના ફડમાં મોકલી આપ્યા હતા. આ બાબત
ડચુકને કાને આવતાં, તેણે શેઠ જમશેદજીના આડતિયા મારફતે તેમને
તથા મુબઈના દેશી વેપારીઓનો આભાર માન્યો હતો.

તા. ૯ મી નવેમ્બર ૧૮૪૧ ને દિવસે પ્રિન્સ-ઓફ-વેલસનો જન્મ થયો
હતો, તેની ખબર છેક જાનેવારી ૧૮૪૨ ની આખરીએ મુબઈમાં આવી
લાગી. આ ખબર મળતાંજ તે બનાવની ખુશલીમાં, શેઠ જમશેદજીએ
દીવાની તુરંગમાંથી ન્હાનાં દેવાં માટે ફસી પડેલા દેવાદારોને તેમનું દેણું ભરી
છોડાવી મૂક્યા હતા, જે પાછલ રૂ. ૩૦૦૦ તેઓએ ખરચ્યા હતા. એજ
સાલમાં અફઘાનિસ્તાનની લડાઈમાં મર્યા ગયેલા સિપાઈઓનાં બાપડી
છોકરાંને આસરે આપવા માટે એક રૂ. ૮૦૦ નો ફંડ નક્કી કરવામાં આવ્યો.

ગવર્નર ઍન્ડર્સનના પ્રમુખપણા હેઠળ એક જાહેર સભા ભેગી કરવામાં આવી હતી, જેમાં શેઠ જમશેદજી તથા એમના વડા દીકરા શેઠ ખરશેદજીએ ભાગ લીધો હતો, તથા એના ફંડમાં શેઠ જમશેદજીએ રૂ. ૧૦૦૦ ભર્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૫૨ માં ઇંગ્લેન્ડનો જાણીતો લઘુવૈયો ડયુક ઍન્ડ ધર્મોગાન મરણ પામ્યો. વૉટરલુની જમખરસીદ લગાઈમાં હતેહ મેળવનાર તરીકે તે એવો તો જગન્નાથકારા અને લોકપ્રિય થય્યો હતો, કે તેના મરણ પછી તેની યાદગારી જળવી રાખવાને મોટી હિલચાલ જબીરવામાં આવી હતી. જૉનરથ વેલેસલી તરીકે તેણે હિંદુસ્તાનમાં મરાઠી લગાઈઓમાં મોટું નામ કાઢેલું હતું, તે મુખ્યમાં રહી ગયો હતો, તેથી તેની યાદગારી રાખવાની હિલચાલમાં મુખ્યના લોકે પણ ભાગ લીધો. તે માટે અલખતે એક જાહેર સભા યોજાવવામાં આવી હતી. ગવર્નર લોર્ડ ફ્રેક્લેન્ડે પ્રમુખપદ લીધું હતું. એ સભામાં મુખ્યના આગેવાન શહેરી શેઠ જમશેદજી હાજર હતા. અંગ્રેજી પ્રજાની કીર્તિ જળવવાના દરેક કામમાં વફાદાર દેશીઓ સદા જોડાયલા રહેશે, અને તેમાં તેઓ સદા દીધોજનથી ભાગ લેશે, એમ તેઓએ ત્યાં જાહેર કર્યું હતું.* આ કામમાટે નેમાયશી કમિટીના તેઓ એક સભાસદ હતા, તથા તેમના દીકરા શેઠ ખરશેદજી, કર્નલ હાલ્ડેસાઈ, તેના એક જોડિયા સંકેટરી હતા. આ ફંડ ખાતે નાણાની બે જૂદી જૂદી ટીપ ફરતી કરી હતી. એકના નાણાં ઇંગ્લેન્ડ ખાતે જિમાં કરેલાં ફંડમાં બરવામાં આવ્યાં હતાં, અને બીજી ટીપમાં મુખ્ય ખાતે “ડયુક”ની યાદગારી

* સર જમશેદજીના તે વખતના મુખનો “પારસી પ્રકાશ” નીચે પ્રમાણે નોંધી લે છે :—

“Be assured My Lord, that Her Majesty's East Indian subjects will go hand and heart with their English compatriots in forwarding any measure or any object comemorative of the national glory in which we are, by Providence, permitted to claim equal interest.” [જુઓ દફતર ૧ હું પાને ૧૧૨.]

રાખવાનું ફંડ એકઠું કરવામાં આવ્યું હતું. ઈંગલાન્ડના બિઝનેસમાં રૂ. ૨૦૦૦ અને અત્રેના બિઝનેસમાં રૂ. ૩૦૦૦ મળી, રૂ. ૫૦૦૦ સર જમશેદજીએ તથા ખીજા રૂ. ૨૦૦૦ તેમના ત્રણે શાહેજમદાઓએ ભર્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૫૫ માં રૂશીઆ તથા ટર્કી વચ્ચે યુરોપખંડ પર ભારે લડાઈ ચાલી રહી હતી. રૂશીયન કાવાદાવા અને કુનેહબાજીએ ટુર્કીના કેટલાક પ્રાંત પોતાને તાબે કર્યા હતા. આથી ટુર્કો જંગ મચાવી નિકળ્યા. ટુર્કોના ખયાલમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ લોક જુદા પડ્યા. વ્હશ દેશની દક્ષિણે આ પ્રજાઓ વચ્ચે ખુનખાર લડાઈઓ ચાલી રહી હતી. સેંકડો સિપાઈઓ અને ખલાસીઓ માર્યા જતા હતા. તેમની વિધવાઓને કંઈ આસરો આપવા તથા જખમી યુવાઓને કંઈ મદદ કરવા માટે નામદાર મહારાણીજીની આગેવાની હેઠળ “પેટ્રિઆટિક ફંડ” (Patriotic Fund) રચાવી, બિઝનેસ એકઠું કરવામાં આવતું હતું, તેમાં મુંબઈના લોકે પણ નાણું મોકળવાનો ઠેરાવ કર્યો. તેમાટે લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટનનાં^૫ પ્રમુખ-પણાં હેઠળ એક જાહેર સભા મળી હતી. દેશીઓના સખી ખવાસવિષે ગવર્નરે એ પ્રસંગે સારી સ્તુતિ કરી હતી. સર જમશેદજી આ સભામાં હાજર હતા, પણ જૈશીને લીધે ધણોવાર બોલી ન શકવાથી, પોતાના એક દીકરાને પોતાની તરફનું બાપજી વાંચવાની રજા નીચલા પત્રસાથ ગવર્નર-પાસ માંગી હતી:—

રાઈટ ઓનરેબલ લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન R. C. H.

તે મુંબઈના હાકેમ જોગ;

નામદાર શાહેજ,

પરોપકારી કામોમાં બાગ લેવાને હું સદા ખુશી છું, પણ જૈશીને લીધે “ પેટ્રિઆટિક ફંડને ” લગતી આજની સભામાં હું આગેવાની બધો બાગ લઈ શકતો નથી. હું તમને તથા પ્રજાને તેથી ખાતરીસાથ

^૫ પ્રખ્યાત અને લોકપ્રિય માણ ગવર્નર મોન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલ્ફિન્સ્ટનનો વતનીજે અને ૧૮૫૪ થી ૧૮૬૦ સુધીના મુંબઈના હાકેમ.

જાણાવવાની રજા લુહું કે આ મોટા કામમાં મારી પૂરેપૂરી અને સંપૂર્ણ દિલસોજી છે. તમે નામદારનાં નોત્રાને માન આપી, બેગી મળેલી આ-જની સમાનો મુજ હેતુ પરોપકાર છે, એમ જ્યારે મને યાદ આવે છે, ત્યારે તે બક્ષાઈના કામમાં મારો અવાજ બેરવાની માની આતુર ઉત્ક્રાંતિ હું દાખી શકતો નથી. મારી જેકે થતી નજળી દેહને લીધે આવી મોટી સમામાં હું જાતે બોલી શકતો ન હોવાથી, મારા એક વહાના દીકરા મારફતે આ સભા આગૂજ મારી તરફના બે બોલ રજુ કરવાની મને રજા આપશો.

લા. હું છું; નામદાર સાહેબ,
સધર્માં માન અને મોહમત સાથ,
તમારો વફાદાર સેવક,
જમશેદજી જીજીભાઈ.

રામપાઈ રા, મુમુઝ
સા ૩ જી જાનેવારી ૧૮૫૫ }

આ પત્ર વચ્ચાઈ રહ્યા પછી, સર જમશેદજી તરફનું અસરકારક ભાષણ વાંચી મંબજાવવામાં આવ્યું હતું. આ ભાષણ અત્રે વાંચનાર આગળ રજુ કરવાની જરૂર છે. પારસી વફાદારીનો જાણે તે એક દૈદરો છે! તેમજ આ ભાષણ મારફતે સર જમશેદજીના અને તે વખતના ઘણાંક સમજી પારસીઓના રાજદારી વિચારો આપણે જાણી શકીએ છીએ. આ કિંમતી ભાષણ નીચે પ્રમાણેનું હતું:—

“મારા લોઈ અને મહુસ્થો,

આપણે જે બાબતમાંટે આજે સાથે બેગા મસ્લા છીએ, તે વિષે જે મારા પોતાના એકલાના વિચારો જાહેર કરવા બિબો રહી, તમારું ધ્યાન રોકી રાખવાની માગણી કરું, તો તેમાંટે હું તમારી પૂરેપૂરી માફી માગી શકુંજ નહિ. પણ મને આજે અત્રે બોલવાની જે માનજરી તક મળી છે, તેનો લાવો લઈ જે હું મારી પારસી કોમના સમજી ભાગના આ બાબતને લગતા ખરા વિચારો રજુ કરું, તો તમારો વખત રોકવામાંટે

મારી આદવાની ધણી જરૂર રહેશે નહિ. મારી કામના આવા બિમદા વિચારો બહાર કરતાં મને ધણી ખુશાલી લેખજશે. આજના જેવો પ્રસંગ ઘણો ગંભીર છે. માણસજાતની આપદાઓમાં, મોટામાં મોટી એક, લડાઈની આફત છે. લડાઈનું ચિત્ર આપણને કવિતા કે ઇતિહાસ-માંથી મળે છે, પણ તે લડાઈના બચકર ત્રાસને બહુકદાર શણગારથી દાંડી નાંખે છે. સિપાહનો બહારનો બપકાદાર પોશાક, તેની ફાંકડી કલગીર અને સુદર ખભેખંધનો ઠાક, મદારીના ખેલ માફક આપણી નજરે પડે છે, આપણે લશ્કરી ભપકા માથના સિપાહની બહાદુરી, અને ફતેહના “જય જય” થતા અવાજો સાંભળીએ છીએ, પણ લડાઈસાથ જોડાયેલાં દુઃખો, આપદાઓ, આફતો અને વિપત્તિઓ વિશે આપણે થોડું જ જાણી શકીએ છીએ. કારણ તેનો તો હિસાબજ નથી!

“એક પ્રજાપર મોટામાં મોટો બોજો સરકારી દેવાનો છે. અને કંઈ પ્રજાએ લડાઈ ચલાવી દેવું કંઈ નથી? લડાઈને નામે કસાઈવાડો ચલાવવાને જે અગણિત દોષત ખરચાઈ છે, તે જો માણસ જાતના સુખ અને રૈયતના લાભ પાછલ ખરચાઈ હોતે, તો આખી દુનિયા, આખાદી અને વધારામાં આજે એટલી પછાત ન રહેતે! પણ જો આખી દુનિયાને લડાઈના ખરચ ખાતર સદા પીડાવું પડેછે તો માણસ જાતના જે અગણિત બોજો આ દુનિયાએ આપ્યા છે, તે માટે તેને કેટલી હાયહાય કરવી પડતી હશે? એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે, કે દુનિયાની હાલની હેયાત વરતીથી અઢારગણી વરતી અત્યારસુધીમાં લડાઈમાં કપાઈ મુઈ છે. અરે! એટલા બધા પતી, બાપ, અને બેટાઓની કસાઈ સરખી કતલથી કેટલી બધી લાચાર વિધવાઓ, નિરાધાર બાળકો અને અનાથ ઘરડાં-ઓએ હાય અફસોસ કર્યો હશે!

“આપણે કબુલીએ કે લડાઈએક આફત છે, લડાઈ ચલાવવી ખોટી છે, પણ તેમ કરવું જ્યારે જરૂરનું થઈ પડે, ત્યારે કંઈ ચારો નથી. હાલમાં અંગ્રેજ સરકાર જે લડાઈ ચલાવેછે તે વિશે પારસી કામની

લાગણી અને વિચાર એક સરખા છે. અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ પ્રજાના બહાદુર સિપાહી આ જગમાં બિતર્યા છે; નળજાને જોરાવર સામે લડવાને તેઓ મદદ કરે છે, એટલુંજ નહિ, પણ ભાઈમધી પ્રજાના પરસ્પરના હકો સંભાળવાને તેઓ લડે છે; કારણ આ હકોનો ભંગ થવા દે તો આખી દુનિયામાં જમરી બિથક પાચક થઈ જાય. વળી અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ સિપાહી આપમતલખી ફત્તેહ મેળવવા માટે લડતા નથી, પણ આખી દુનિયામાં શાંતી જળવી રાખવા, સુધારો અને આખાદી વધારવા અને છુટાપણાના લાભો સાચવવા તેઓ લડે છે. ઇ. સ. ૧૮૧૫ થી ૧૮૧૬ છુટાપણાની આડે આવે છે, તેનો રાજ આપઅપત્યારી વધારતો જાય છે. છુટાપણાને દાખી દેવા તે સદા મદદ આપે છે. અને એવી મદદ કંઈપણ આનાકાની કે સરમ વગર આપવામાં આવે છે! ૩૨ દેશની હાલની હાલતને લીધે, તેની સરકારના હાથમાં ખરાબી કરવાની એટલી તો શક્તિ અને સત્તા છે, કે ખોદા કરે ને, હવે ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સના જોડિયાં બળથી તે આપખુદી તુટે તો સાફ! જમીનથી ઘેરાઈ રહેલા સમુદ્રના ખારાઓ તેને હસ્તક છે, તેથી ડેનમાર્ક અને ટર્કીના રાજ્યો સાથે દાવપેચ રમી, ઈંગ્લેન્ડ માફક ખુલા દરિઆઈ ખારાં મેળવવાને તે ફાફાં મારે છે, તેમાં જો તે ફત્તેહ પામે તો તેની મનવારો સખળા દરિઆપર ફરી વળી, દુનિયામાં જમરી ખરાબી કરે, પણ તેની દુષ્ટ મતલબ હવે ખુલી જણાઈ ચૂકી છે. હેલા મેલ સાથે મેલેલા “જાર”ના હઠેસપરથી આપણે ૩૨ દેશની રાજનીતિ સમજી શકીએ છીએ. અંગ્રેજ સરકાર જે સખળે છુટાપણુ ફેલાવતી જાય છે, તે અંગ્રેજ સરકારને કચડી નાંખવી, એ હમણાની લડાઈમાં રશીયાની મુજ હેતુ છે.

“આ લડાઈ વાજખી યા ગેરવાજમી હો, પણ આપણી ફરજ તો આ લડાઈથી ફસી પડેલાંઓને મદદ કરવાની છે. ના! આ લડાઈના મુજ કારણો ધ્યાનમાં લેતાં, તેમને મદદ કરવી, એ આપણી ફરજ છે, એટલુંજ નહિ, પણ આપણી મદદપર તેમનો હક છે. જે સિપાહે બહાદુરી અને હિંમતથી પોતાના દેશમાટે લડતો ચલાવી હોય તેને અશક્ત

યઈ પડતાં મદદ કરવામાં, તેમજ માર્યા ગયલા સિપાહોની નિરાધાર વિધવા અને બાપ વગરના બાળકોને આસરે આપવામાં, એક પરગણુ રાખસ સુખ માની લેછે, પણ હમણા જેવા વખતે તેવી દરતગીરી કરવાને બહાર પડવું એ બેવડાં સુખની વાત છે. વળી નામદાર મહારાણીજી આપણને “અપીલ” કરેછે, અને તે બિપાડી લેવાની આપણી ફરજ છે. આ તકે નામદાર મહારાણીજીની વખાણ કર્યા વગર મને ચાલતું નથી. ખરા નીતિમાન અને ધાર્મિક રાજાઓ, આ દુનિયામાં જવલ્લેજ મળી આવેછે. હમણે મૈથની સફરમાં જેમં બે ચાર દીવાદાંડી આપણની નજરે પડેછે, તેમ એવા રાજકર્તા કવચીતજ દેખાય છે. પણ હાલમાં દુનિયાના સૌથી મોટી પ્રમુખને દુનિયાનાં સૌથી સરસ રાજ કરનાર મર્યા છે. નામદાર મહારાણીજીની હાલની “અપીલ” તેમનું પરમાર્થ દીક્ષ દેખાડે છે. માટે નામદાર સાહેબ સત માનજો કે નામદાર મહારાણીજીની સુચનાને માન આપી તેમજ બલાઈનું કામ સમજી મારા પારસી ભાઈબધો આ કામમાં દીયોગ્મનથી ભાગ લેશે.”^૧

બિપત્તુ માણજી ખલાસ થયા પછી, પારલામેન્ટના ભવિષ્યના પહેલા પારસી સભાસદ પ્રોફેસર દાદાભાઈ નવરોજજીએ એક એવુંજ શુભાખીત માપણ કર્યું હતું. આ “પેટ્રીઆટિક ફંડમાં” સર જમશેદજીએ રૂ. ૫૦૦૦ ભર્યા હતા. તેમના વડા દીકરા રોહ ખરોદજીએ રૂ. ૧૦૦૦ તથા રોહો રસ્તમજી અને સોહોરાજીએ રૂ. ૧૫૦૦ આપ્યા હતા. આ ફંડ લગભગ રૂપ્યા બે લાખનું થવા ગયું હતું.

^૧ જુઓ, Mr. Dossabhai Framji Karaka's “History of the Parsees” Vol. II Chap. VI. Pages, 277-281. સર જમશેદજીનું આ માપણ અનેક કારણ લીધે ધ્યાન પ્રાપ્ત થાય છે, કારણકે રાષ્ટ્રોની અંગેને સંબંધી રાજનીતિ આજે પણ લગભગ તેજ છે! એ જુના રોકના વિચાર, નવા જમાનાને અનુસરતા રહી શક્યા છે, એજ આપણને તેમના રાજદારી અભ્યાસની કંઈ ગવાહી આપેછે. એટલું ખરૂં કે આપણા જુના રોકો, થોડા અભ્યાસે, ઘણા અનુભવી હતા.

ઈ. સ. ૧૮૫૭ નો લશકરી બળવો કોણને બબર નથી? એ પ્રશ્નના
 ગે માસમાં અંગ્રેજ સરકાર પર બેવડા દેશી સિપાહોએ બારે ગળ્ય ગુળ્યો
 હતો. મુઝ નાનાનાં કાલાં કર્તુક્રી, કાનપોરમાં અંગ્રેજોની કતલ ચાલી
 રહી હતી. દિલ્હીમાં અકબર અને ઔરંગઝેબનો નામનો વારસ, મુગ-
 લાઈ રાજ સજીવન કરવાના શેખચાહી જેવા વિચારો કરતો હતો. દેશી
 સિપાઈઓને ગામની ચરખીની ગોલી વાપડવાની ફરજ પાડી, તેમને
 ખિસ્તી બતાવવાની કોશિય થાય છે, એવા હડહડતાં અને કપ્ટી ગૂંઘાણથી
 મુંચવાઈ ગભરાઈને, અમલુ દેશી સિપાહ બળવો બિડવી નિકળ્યો હતો.
 મીરત, લખનો, કાનપોર, નીમચ, શીરોજપોર, અમ્બાલા વિગેરે લશકરી
 મથકોમાં બળવાની આગ રાજગી બિડી હતી; ગોરા લશકરી અમલદારો,
 બકરા માફક રહેસાઈ જતા, અને તેમના કુટુંબ કપ્પીલાનો મરવા કરતાં.
 વધારે ખરાબ નાશ થતો. એવા હિંગામમાં આખા હિંદુસ્તાનમાં ચિંતા
 પંથરાઈ રહી હતી. જોકે મૂખ્ય તોફાણ બંગાલા અને વાયબ્ય પ્રાંત તરફ
 જમી રહ્યું હતું, તોપણ કેટલાંક તોફાણી વાંદલાંઓ મુંબઈ તરફ ખેંચાઈ
 આવ્યાં હતાં. અંગ્રેજી મરીન પલટણના કેટલાક અમલદારો અને સિપાહો
 બિવદા થયા હતા. શહેરમાં શીસાદ બિડાવવામાટે ધનતેરસ જેવા છુટ
 ચલાવવા સાચક હિંદુ તહેવારના દિવસની રાહ જોતા તેઓ ખોટી હતા.
 આપણા શહેરોમાં ધણી ચિંતામાં હતા. મોહોરમ ટાંકણે બળવાખોરો
 શીસાદ કરી શક્યા ન હતા. કારણ પ્રખ્યાત ફારનેટ પોતાની પોલિસ
 સાથે તેમને આવકાર આપવા તૈયાર હતો. પણ અજબ! એ દેશી
 પલટણના અમલદારોને પોતાના સિપાહો પર પૂરતો વિશ્વાસ હતો. તેઓ
 બિવદા થાય, એમ માનવાને તે અમલદારો ના પાડતાં આથી ગી. ફારનેટે
 એ પલટણના એક અમલદારને પોતાની સાથે લઈ, બળવાખોરોની છુપી
 સમામાં તેને છુપી રીતે લઈ જઈ ખાત્રી કરી આપી. મુંબઈમાં સિપા-
 હોએ ખરાબી ન કરી એનું સંધળું માન પોલિસ કમીશનર ફારનેટને
 ઘટે છે. તે બળવાખોરોને ઠેકાણે લાવવા તૈયાર હતો. બિવદા સિપા-
 હોને તેમનાજ ખારણા આગળ ફાંસી દેવાની તેણે ધમકી આપી હતી.

ના। ફારસીનો માંચડો તેણે તેવાર પશુ કરાવ્યો હતો. આખરે બળવા-
બોરો સપડાયા. તેમની તપાસ ચાલી. એને તોપને મોટે ઊંચાડી દીધા
અને તેસાથ મુંબઈની બળવાની ચિંતા પશુ ઊડી ગઈ. ફારજેટની જય
ચર્ચ; મુંબઈની પ્રજાએ તેને રૂ. ૧૮૯૩૦૦ ની પહેરામણી કરી। પારસી-
ઓનો તેમાં મૂખ્ય ભાગ હતો. પોતાને વતન જતાં તે પારસીઓને
જુલ્યો ન હતો, કારણ તેણે પોતાના મદ્દનને “કાવસજી જેહાંગીર હાલ”
એ નામ આપ્યું હતું.^૭

એવો આ બળવાનો હિંગામ હતો. અલગતે આ ત્રાસદાયક બળવાએ
ધણાક નિહોંપોની ખરાબી કરી હતી. તેવાઓને મદદ કરવાને એક જાહેર
ઊધરાણું કરવા માટે મુંબઈના સદાના સખી રહેવાસીઓએ એક જાહેર
સભા, તા. ૨૦ મી જુલાઈ ૧૮૫૭ ને દિવસે એકઠી કરી હતી. સર
જમશેદજી નાતવાની લીલે તેમાં ભાગ લઈ શક્યા ન હતા. પશુ બાપની
જગ્યા દીકરાએ રાખી, અને શેઠ ખરશેદજી જમશેદજીએ એક લંબાણ
બાપણું કરી નાણાં ખરવાની લોકને ઊભટ કરી આપી હતી. સર જમશેદ-
જીએ આ ફંડમાં રૂ. ૨૫૦૦ ભર્યા હતા. આ બળવા માટે નામદાર સર-
કારને દેશીઓએ પોતાની દીલગીરી દેખાડી, કાર્પિયણ વખતે જરૂર પડે તો
પોતાની નોકરી સરકારની સેવામાં રજુ કરી હતી. પારસીઓએ જગેજગ
બળવાના મધકોપર દુઃખ વેડ્યાં હતાં. તેઓએ સદા પોતાના જીવને જો-
ખમે “જોરાઓને” મદદ કરી હતી. દેશીઓ કેવા વફાદાર છે, તેની મુસ્તકીમ

^૭ એ બનાવતું રસિક વર્ણન વાંચવું હોય તો જુઓ “Bombay and West-
ern India” by James Douglas, Vol I. Chap. XVI. Pages
209-218. મી. ફારજેટને લગતી તથા બળવાની બાબતની ધર્મીક વાંચવા લાયક
ખીના આ રસિક પુસ્તકમાં છે. હિંદુસ્તાનના બળવાની વિગતવાર બાબત Sir
John Kaye's “History of the Sepoy War” નામની એપ્રીમાંથી
મજશે. અમે તે બાબતને હાં ઈનેસાફ આપી શકતા નથી. સર જમશેદજીના
વખતનો એ બનાવ હોવાથી તેની દુક નોંધ અને લીધી છે. એ હિંગામની પારસી
વફાદારીનો ખ્યાલ “પારસી પ્રકાશના” એ સાલના બનાવો વાંચવાથી થશે.

સભા ૨૮૫૮ના ડિસેમ્બર માસમાં બોલાવવામાં આવી હતી. જાણીતા શહેરી શ્રેષ્ઠ જગન્નાથ શંકરશેઠને સભાની ખુરશી આપવામાં આવી હતી. “વિક્ટોરિયા ગાર્ડન્સ અને મ્યુઝિયમ” સ્થાપવાનો ઠરાવ લાં થયો. જે માટે રૂ. ૭૭૪૬૩ જાહેર ઊધરાણાંથી એકઠા કરવામાં આવ્યા. જેમાં રૂ. ૪૩૦૦૦ તો ફક્ત પારસીઓના હતા. શેઠ કરામજી કાવસજી બનાજીએ રૂ. ૩૦૦૦ અને સર જમશેદજીએ રૂ. ૧૦૦૦ તેમાં આપ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૬૨ સુધી, આ રૂ. ૩૦૦૦ કંઈએ નીકાલ થયો ન હતો. સરકાર વિગેરેની સામુતી મદદથી ૧૮૭૨ માં હાલનો જાણીતો “વિક્ટોરિયા ગાર્ડન્સ” હરતીમાં આવ્યો હતો, જે આજ સુધી ખરી દેશી વફાદારીનો ખ્યાલ આપતો અને સાથે આંખને ઠંડક કરતો વધતો જાય છે.

સર જમશેદજીની જાહેર સેવાઓની આ અતુલ્ય અને ટુંક નોંધ છે. એક ખરા શહેરીને ધાન્યતી તેમની જાહેર સેવા હતી. તેઓની વફાદારી નક્ક કરવા જોગ છે. સરકારને રાજી રાખવા, કે માનપાનની સોમ લાગ-ણીએ તેઓ બહાર પડતાજ ન હતા. ધણીક રાજદારી બાબતોમાં શહેરના લાભો તેઓ સભાળીને, સરકાર સામેની હિલચાલમાં પ્રમાણીક ભાગ લેવાને તેઓ ચુકતા નહિ. ધણીક જાહેર હિલચાલમાં તેઓ શહેરના નગરશેઠનો ભાગ બજાવતા. તેમની જાહેર સેવા, તેમનાં સંધર્ગાં કામો માફક, નાતજાતના તકાવત વગરની હતી. ગવર્નર, હાકીમ, અમીરો, કે ઓલમ્ઓની સંગ-તમાં તેઓ ફક્ત એક પારસી તરીકેજ નહિ, પણ મુંબઈના એક દેશી શહેરી તરીકે હોજર થતા. પોતાના જાતબાઈઓની તેઓ સદા તરફદારી કરતા, પણ જ્યાં તેઓ ખોટા હોય, ત્યાં તેમની ખોટ બતાવવાને તેઓ કદી ચુકતા નહિ આગળા પ્રકરણમાં આપેલી “ચેટ ચીસવાની” બાબતને લગતી તકરાર વખતે તેઓએ પોતાની જાહેર હિંમત અને ખરી શહેરી સેવાની ગવાહી આપી હતી. વર્ષા ઈ. સ. ૧૮૫૧ ના પારસી-મુસલમાન હુલ્લડ વખતની તેમની સેવા સરકારને તથા જાહેર પ્રજાને, ધણી કિ મતી યર્ષ પડી હતી, તે વિશેનું વર્ણન હવે આપણે વાંચીશું.

પ્રકરણ છઠું

પદ્મ શહેરી સેવા—મુંબઈનાં હુલ્લડ.

(દારસી-મમ્નવી)

બની ઝોદમ અઝાયે યક દીગર અન્દ,

કે દર આફરિનશ ઝ યક જુહુર અન્દ:

શુ અઝવી બે દરૂઝ આંવરઠ રૂઝગાર,

દીગર અઝુહારા ન માનઠ કરાર:

તો કઝ મહેનતે દીગરાન ખીગમી,

ન શાયઠ કે નામત નહુન્દ ઝોદમી.

સાદી.

મતલબ—રે લાઈ! માણસ જાન એક ખીજના અવયવો છે, કારણ અસવ તેઓ એકજ મુળથી પેદા થયેલાં છે, તેથી જ્યારે શરીરના એકાદ ભાગને દુખ થાય છે, તો આખા શરીરને બેચેની લાગે છે, માટે સદા ખીજના દુખમાં ભાગ લેતો રહેજે, નહિ તો, “માણસજાન” નામે એલખાવવાને તું લાયક નથી.

સુંદર મુંબઈનગરી ખીજ ચીજે બેચું તેના હુલ્લડ માટે વિખ્યાતી મેળવતું રહ્યું છે. એમાં બે હુલ્લડ સર જમશેદજીના જમાનામાં યયાં હતાં. પહેલાંમાં તેમની સામેલગરી જુજી જલ્યાયલી છે, ખીજ વખતની તેમની સેવા ધણી અગત્યની છે. આ હુલ્લડ દાખી નખાવવાને તેઓએ બનતું ક્યું હતું. કારણ “માણસ જાન એક ખીજના અવયવો છે” એવું શેખ

સાદીનું કહેવું, શેખ સાદીના પુસ્તક વાંચ્યા વગર, તેઓ સાધારણ પણ અચ્છ મનશક્તિથી સારીપેઠે સમજતા હતા. સર જમશેદજીના વખતનું પહેલું હુલ્લડ ઈ. સ. ૧૮૩૨ માં અને ખીલ્ડું ઈ. સ. ૧૮૫૧માં થયાં હતાં. પહેલું હુલ્લડ પારસીઓએ-પણુ જિતરતા વર્ગના પારસીઓએ-સત્તા વાળાઓ સામે ગેહાબું હતું, અને ખીલ્ડું મુસલમાન બાંધાઓ સાથેનું હતું. પારસી અને મુસલમાન કોમના સમજી ભાગના જેવા રાંક શહેરીઓ મુખ્યમાં કોઈજ હશે, તોપણ તેઓ એક કરતાં વધુવાર અથડી પડે, એ અફસોસ કરવા જેવું છે. આ પ્રકરણને મથાળે આપેલા વિદ્વાન સાદીના સીદા સુખને આપણે સધળા સદા યાદ રાખીએ, તો કદી એમ બને નહિ.

ઈ. સ. ૧૮૩૨ નું હુલ્લડ એક નજીવાં કારણથી જન્મ લઈ નિકળ્યું હતું. તે વખતના પારસીઓની ધર્મ સંબંધી લાગણી હાલ કરતા વધારે તીવ્ર હતી. હડખાના અટકાવ તરીકે જિનાજાની મોગમમાં રખડતા કુતરાઓને સરકાર તરફથી મારી નાખવામાં આવતાં. પણ તે મારી નાખવાની રીત કમકમાત ગેખળવે એવી હતી. તે રીતથી હિંદુઓ તેમજ પારસીઓની લાગણી ગેશકરાઈ આવતી. તે વખતના અંગ્રેજ છાપાને પણ તે ધાતકી રિવાજ વિષે ફરિયાદ કરવી પડી હતી. હિંદુ અને પારસી કોમોના હલકા લોકો, સરકારપાસ વાળખી રાહે દાદ માગવા બદલ, સરકારને ગભરાવવા એક દિવસ હડતાળ પાડી બેઠા.

તા. ૦.૭ મી જુનના તે દિવસ હતો. આગળે દિવસે કોટના પારસી બજારના લતાપર હિંદુ તથા પારસી લક્ષ્મીઓએ બે અંગ્રેજ કોનસ્ટેબલોને સખત માર માર્યો હતો. તેની સરકાર બજાર લેશે એવી ધાર્તીથી આજે તેઓ હડતાળ પાડી નિકળ્યા હતા. કોટના સધળાં બજારોની દુકાન બંધ હતી, રસ્તાઓમાં કંઈક મારફાડ થઈ હતી ધાંધલીઆ પારસી ભાઈઓએ થોડી ગડબડ નજીવી હડતાળને હુલ્લડનું રૂપ આપ્યું બપોર થતાં મામલો ગંભીર થયો, અને કોલાબે પડેલી “કિવન્સ રોયલ” નામની અંગ્રેજ પલટણની મદદ લેવી પડી. જેવી “પાલવાને” દરવાજેથી

આ ગોરી પક્ષટણુ દાખલ થઈ કે આપણા બહાદુર હુલ્લડખોરો વિખરાઈ ગયા! બત્તરગેટ વિગેરે પારસી લતાઓપર તેઓ નાશી ગયા. લશ્કરની ન્હાની ન્હાની ટુકડીઓએ ફરી વળી કેટલાક હુલ્લડખોરોને પકડ્યા. આ હિંગામમાં એક જવાન અને નિર્દોષ પારસી, “સોલજરોને” હાથ ફેંસી જતો સહેજ બચી, અને તેથી જળરી હેજત ખાઈ, થોડી વારમાં મરણ પામ્યો હતો. મામસો વધારે ગંભીર થતાં વડા મેજિસ્ટ્રેટને “રાયટ એક્ટ” (Riot Act) વાંચવાની જરૂર પડી હતી. પણ સાંજ થતાં હિંદુ તથા પારસી કોમના આગેવાનોએ વચ્ચે પડી, પોતાના જાત બાઈઓને શાંત કીધા હતા. ‘નશાશાબાર’ મારફતે પારસી મોહોલ્લે, મોહોલ્લે સરકાર સામે વધુ સંરક્ષી ન કરવાને, પારસી અકાબરોએ પોતાના હમદીનોને સમજાવત અને ચેતવણી આપી હતી.

ખીને દિવસે સમજાવું શાંત થયું હતું, ભોંકાએ ધારા પ્રમાણે પોતાની ટુકનો ખોલી ધંધો ચાલુ કર્યો હતો. હુલ્લડ કરવા માટે પકડાયેલા-ઓમાંથી ૮ પારસી અને ૨ હિંદુને, ૧૮ થી ૧ એક માસ સુધીનાં કેદખાનાની જૂદી જૂદી સજા થઈ હતી.^૧

આ હુલ્લડ વખતે શેઠ જમશેદજીએ બજાવેલી સેવાનું કંઈ સેખીત વર્ણન હાથ લાગતુ નથી. પણ પારસી પંચાયતે, આ હુલ્લડ શાંત પાડવામાં અને પોતાની કોમને સારી સમજ આપવામાં, તથા સરકાર સાથે તેમની હોસ્તી કરાવવામાં, ઘણો આગેવાન ભાગ લીધો હતો; અને શેઠ જમશેદજી તે વખતે પારસી પંચાયતના એક આગેવાન અકાબર અને શહેરના એક જાણીતા વેપારી હતા, તેથી પારસીઓને શાંત કરવામાં અને તેમ કરી શહેરની એક વધુ સેવા બજાવવામાં તેઓએ આગેવાન ભાગ લીધેલો હોવોજ જોઈએ.

^૧ આ હુલ્લડની ખારિક વિગતો અને રસિક વર્ણનમઠિ જુઓ “પારસી પ્રકાર” દફતર ૧ હું પાને ૨૪૬-૨૫૦.

ઇ.સ. ૧૮૫૧ નાં મેઘાં હુલ્લડ વખતે તેઓ યોડી ઝેરીએ પૂગ્યા હતા, તોપણ તે વખતની તેમની અને તેમના દીકરાઓની, મુખ્ય કરી તેમના વડા પૂત્ર શેઠ ખરશેદજીની સેવા ઓછી કિંમતી દે ઓછી અગત્યની ન હતી. આ હુલ્લડ સરકાર અને પ્રજા વચ્ચે નહિ, પણ બે કામદારો વચ્ચેનું હતું. તેનાં પરિણામ ધણાં માઠાં આવ્યાં હતાં. પારસીઓપર તે વખતે જામરો ત્રાસ વરસ્યો હતો.

મુખપ્રમાં તે વખતે “ચિત્ર જ્ઞાનદર્પણ” નામનું એક ન્હાનું વર્તમાન-પત્ર નિકળતું હતું. તેમાં દુનિયાના જેવા લાયક અને અત્યવ્ય જોવા ભાગોનું, તેમજ જાણીતા પુરોનો લગતું વર્ણન ચિત્રસહિત આપવામાં આવતું હતું. તેના તા. ૨૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૧ ના અંકમાં પૈગમબર હઝરત મહમદ સાહેબની એક તરખીર તથા તેમની યોડીક તવારીખનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું હતું. આ અહેવાલ અને ચિત્રનો જિતારો પ્રખ્યાત સાહમન બકલીની (Simon Buckley) અંગ્રેજી ઓપડી-પરથી કરવામાં આવ્યો હતો. આ અહેવાલ વાંચતાં અને તેમાં આપેલું ચિત્ર જોતાં આપણા શહેરના કેટલાક મુસલમાન ભાઈઓ કદાચ વાજખી રીતે ગુસ્સે ધયા, અને તેઓ પોતાના પવિત્ર ધર્મને અપમાન થયેલું સમજ્યા. વખત જતાં તેમનો ગુસ્સો વધતો ગયો, અને આખરે તા. ૧૭ મી અક્ટો-બરની બપોરના નેમાજથી કારેગ થતાંજ, લગભગ ૩૦૦૦ મુસલમાનોનું એક ગંભીર ટોળું, જુમા મસજિદમાંથી “દીન દીનના” પોકાર

લાગ્યા, બ્યાં પારસી તમેલાવળાઓને મારફાડ કરતા, તેમની ગાફીઓને ભાંજી ફેડી, તેઓ ભીંડીખળર તરફ વળ્યા. નવાબની મસજીદ આગળ આવી લાગતાં, ખીજા કેટલાક હુલ્લડખોરો તેમને મળી ગયા. બીડીખ-
ળરમાં આવેલી પારસી દુકાનદારોની દુકાનોનો માલ તેઓએ છુટી લીધો. કાંદાવાળા મોહોલ્લા તથા ભરૂઆ મોહોલ્લાની અગિયારીપર તેઓ હલ્લો લઈ ગયા, પણ તેઓ ફાંચ્યા નહિ. ભીંડીખળર તરફ તે વખતે તરતની બંધાયેલી એવાવળાની અગિયારીપર હુલ્લડખોરો બારે હુમલો લાવ્યા, પણ કંઈ વસ્તુ નહિ. હુલ્લડખોરો સાથે પોલિસ લગભગ લાઠીલાજ થઈ પડી હતી, તોપણ બહારકોટના કેટલાક પારસીઓની મદદસાથ આસરે એકસો હુલ્લડખોરોને પકડી પાડી, હુલ્લડ શાંત પાડવાની કંઈ કાશેપ કરવામાં આવી હતી. સાંજ પડતા અંગ્રેજ તથા દેશી સિપાહીઓની લશ્કરી પસઠણુ આવી લાગી, અને તરત વેળા તો શાંતી થઈ

પણ આ હુલ્લડનો છોડા એક દિવસમાં આવ્યો ન હતો. કેટલાક દિવસો સુધી મારફાડ તો ચાલુજ રહી. પારસીઓમાં તેમજ રાક હિંદુ દ્રામના મોટા ભાગમાં આ હુલ્લડથી જખરી ધારતી એસી ગઈ હતી સર-
કારે જાહેરનામાં બહાર પાડી, મોહોલ્લો મોહોલ્લો થાલી પીતાવી લોકને સધિયારો આપવા માંગ્યો હતો. વળી પચાસતના અકાબરોએ પણ પો-
તાના જાતભાઈઓને સંપીને ચાલવાને, તથા દંગો ફેલાવ ન કરવાને સમ-
જાનું હતું, તે મતલબના “હન્ડ બિલો” છપાવી તેઓએ વહેચાવ્યાં હતાં. પણ લોકોની ધારતી દૂર થઈ ન હતી.

વળી આ ચિંતાતુર હિંજામમાં, હિંદુઓની દિવાલી અને મુસલમાનોનાં તાજુતના તહેવાર સાથે પડનાર હતા. મામલો વધારે ચિંતાતુર રૂપ ન લે, તેનો બંદોબસ્ત કરવાને મુબઇના સુલેહના અમલદારોની એક સમા-
મેગી કરવામાં આવી. સધળા અમલદારોએ સુલેહની જાળવણી કર-
વાને પોલિસ મંજુસ્ત તથા ખીજા પોલિસ અમલદારોને પોતાથી બનતી દરેક મદદ આપવાને કબુલ્યું. ૧૦૦ દેશી સિપાહીની એક કુકડી મંજુસ્ત

તે સ્વાધીન આપવામાં આવી, અને કોટની બરાખમાં ૨૦૦ માણસનું હાથઆરબંધ અંગ્રેજી લશ્કર લાવી રાખવામાં આવ્યું.

પણ સાવચેતીના આ સંધળા બપોયે છતાં, બીજે શુક્રવારે પાછું એક ન્હાતું જેવું દુલ્લડ થયું. દસથી વધુ પારસી ધામલ થઈ, ઈસ્પીટાલમાં આવી પડ્યા. લોકોમાં હવે ગભરાત વધ્યો. પારસીઓની બેચેનીને પાર ન હતો. તેઓને મુસલમાન કોમસાથ વેર ન હતું, પણ વિનાશરણે તેમની સામે આ ધુમ્મસો ચલાવવામાં આવતો. બહારકોટના પારસીઓની હાલત ધણી કોંડો થવા લાગી. આખરે તે લતાના કેટલાક આગવાન પારસીઓનું એક “ડિપુટેશન” સર જમશેદજી જીજીભાઈને મોકલે તેમની સલાહ લેવા તથા તેઓની દાદ અને પનાહ માગતું આવ્યું. આપણા ખુર્જા “નાઈટ” તેમને દિલાસો દઈ પોતાથી બનતું દરેક કરવાને વચન આપ્યું.

અને તે વચન પ્રમાણે ચોથે દિવસે, આગેવાન પારસીઓ તથા મુસલમાનો અને બીજા આગવાન શેઠીયાઓની એક સભા સર જમશેદજીએ પોતાના કોટનાં મકાનમાં બોલાવી. આ સભામાં મુસલમાનોનાં વડા કાજી સાહેબે આવવાને કહ્યું હતું. પણ કાજી સાહેબ લાંબો વખત સુધી નહિ આવી લાગ્યા, તેથી આખરે આ અમીરી મહરયે, પોતાના બીજા બેટા શેઠ ફરતમજી તથા બીજા મહરયેને તેમને સામા જઈ માન સહિત લઈ આવવાને મોકલ્યા. પણ કાજી સાહેબ આવ્યા નહિ. પછી આ મજલીસમાં પારસી કોમ તરફનો એક ખુલાસાપત્ર સર જમશેદજીની ફરમાસથી તેમના વારસ પૂત્ર શેઠ ખરશેદજીએ વાંચ્યો હતો. તેમાં હાલમાં બેટા દુલ્લડ માટે કેટલુંક વિવેચન કરી, પારસીઓની બીજાઓના ધર્મને અપમાન કરવાની જગાએ મતલબ હતીજ નહિ, એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું. વળી પારસી કે મુસલમાન ફેસાદખોરોને પોલિસને સ્વાધીન કરી, તેમને લાયક સજા કરાવવામાં આવશે, એવી ખબર મુસલમાન બાંગી અને પારસી “નશાશાહાર” મારફતે મોહોલ્લે મોહોલ્લે આપવાનો ઠેરાવ કરી, આ બેગી સભા જરખાસ્ત થઈ.

પણે એ મધણી ગોડવણ છતાં, ત્રીજે શુક્રવારે પણ પાછું હુલડ જાગ્યું. તોપણ લશકરની હાજરી લીધે ધણું રમખાણ થયું નહિ. આવતો સોમવાર “તાપ્તુત ઠંડા કરવાનો” દિવસ હતો. એ દિવસે ભારે હુલડ થવાની લોકને ધારતી હતી. પોલિમ મેંજીએ, લશકરી અમલદારો, ઇરાનના એવઝી, મુમતમાનોના કાજી અને પારસી પંચાયતના અકાબરોની આંખતી દેખરેખ તથા મમજવતથી, ભારે બળેડો થતો અટક્યો હતો; તોપણ તાપ્તુતના દિવસોમાં થોડા છુટા છવાયા પારસીઓનાં માથાં બાબ્યાં હતાં.

આખરે પારસીઓએ કટાણીને પોવિસના વડા મેંજીએ મી. સ્પેન્સને અરજ કરી અને તેની તથા સરકારની પનાહ માંગી. વળી તા. ૨૧ મી નવેમ્બરના શુક્રવારે બહારકોટના લતાપર પાછો ફેસાદ થઈ રહ્યો. કેટલાક પારસીઓને સખ્ત માર મારી ધાયલ કરવામાં આવ્યા. પારસીઓના મોહો-હાઓપર જાણે ઘેરો નાંખવામાં આવ્યો! પારસીઓ પોતાના ધરમાંથી બહાર પણ નિકલી શકતા નહિ. સેકડો મુસલમાન બાઇઓ આગળ, ગમે એવા બહાર પણ મુફ્તીમર પારસી શું કરી શકે? આ વખતે ગરીબો માટેના ખોરાક તથા પાણીના ગાર્ડ, છેક કોટમાંથી કેટલાક સખી પારસી મહરોએ^૨ લશકરી ચોટી પાહરા હેડળ ત્યાં મોકલી આપ્યા હતાં! બહારકોટના પારસીઓએ પોતાના બચાવમાટે બિયોગ કરવાને એક ફૂંડ એકઠું કરી, તેમાંથી બહારકોટના પારસી ધરો આગળ ચોટી કરવાને એકસો બપોર પુરબખ્યા સિપાહો રાખ્યા હતા, તથા બગર તરકારી બિગેરે પૂરો પાડવાનો ખર્ચ કર્યો હતો.

તા. ૨૧ મીનાં હુલડથી પારસીઓને વધુ કટાણો થયો જાણીતા પ્રેડિસર દાદાભાઈ નવરોજી પાસે, એક અરજ લખાવી, બહારકોટના લતાના લગભગ ૫૦૦ પારસીઓની સહી સાથે, તે વખતના મુમતમા દાકેમ લોર્ડ ફ્રાન્કલાન્ડને તે હાથોહાથ પૂગાડી આપી તા. ૨૧, ૨૨ અને

૨ શેઠા ખરોદજી બહમનજી પચડી અને રતનજી એલજી બાટલીવાળા.

૨૩ મી નવેમ્બરે ન્હાના હુલ્લડો ચાલુજ રહ્યાં, અને આખરે પારસીઓ બહારકોટનો લત્તો લમભગ તથા, કોટમાં આવી રહેવા લાગ્યા.

તા. ૨૪ મી નવેમ્બરે વળી પારસીઓની એક બીજી સભા શેઠ નવરોજજી જમશેદજી વાડીઆનાં પ્રમુખપણાં હેઠળ, શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની આધિ-સમાં મળી હતી. ત્યાં શેઠો નવરોજજી ફરદુનજી, અને દાદાભાઈ નવરોજજી જેવા બિઝનેસમેન એસેસરોએ શુભાખીત ભાષણો કર્યાં હતાં. એ વખતે પોલિસની નબલી વર્તણૂકમાટે ફરિઆદ બિલાવવામાં આવી હતી. અને શહેરની પોલિસમાં વધારો કરવા વિગેરે બાબતની એક અરજી સરકારને કરવાનો ઠેરાવ કરવામાં આવ્યો. તે અરજી તૈયાર કરવાને એક કમિટી નેમવામાં આવી, તથા તેજ દિવસે ગવર્નરને મોટેમોટું જૂદી અરજ કરવાને ૨૫ અહરથોનું એક “ડિપ્યુટેશન” તેને બગલે મોકલવાનો ઠેરાવ કર્યો.

શેઠ બહમનજી હોરમસજી વાડીઆની આગેવાની હેઠળ, એ ઠેરાવ પ્રમાણે, તેજ દિવસે એક “ડિપ્યુટેશન” નામદાર ગવર્નરને બંગલે ગયું. પૂણેથી લશકર બોલાવવા, તથા પોલિસ ફોર્સમાં વધારો કરવાના પોતાના વિચારો જણાવી, પારસી અહરથોને દિલાસો દઈ, તેમને તેણે રૂખસદ આપી. બીજે દિવસે ફેસાદખોરોને ચેતવણી આપનાર એક જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું.

આખરે બન્ને કોમોને સમજાવતી કરાવવાને સરકાર વચ્ચે પડી. સરકારના વડા સંકેટરી મી. લમ્સડને પારસી તથા મુસલમાન આગેવાનોની એક સભા પોતાના કોટ માહેલાં મકાને બોલાવી અને બન્ને કોમોના આગેવાનોને “આગળી પાછલી” બુલી જવાની તેણે અરજ કરી. પ્રખ્યાત યદુ પડેલાં બિચારાં “ચિત્ર જ્ઞાન દર્પણના” અધિપતીનો ખુલાસા પત્ર વાંચી સંભલાવ્યો. હઝરત મહમદ સાહેબની તસ્વીર તથા તેમની જીંદગીનો અહેવાલ છાપવામાં મુસલમાન બાઈઓની લાગણી દુઃખવવાનો તેનો જરાકે વિચાર ન હતો, એમ તેણે જાહેર કર્યું. તેમાં માહું લાગવા જેવું કંઈએ ન હતું—“તોએપણુ તે લોકને તેથી માહું લાગું છે, વાશતે

હમો કહીશ્યેય કે, હમો તેવીશે પછી અફસોસ કરીએય તથા નંમન તાઇ કરીએય.”^૭

આ ખુલાસા પત્ર—ખર્ચ કહીએ તો જોરજુલમથી મેળવેલો મારીપત્ર —વંચાઈ રહ્યા પછી, બજે કામના આગેવાનોએ સલાહ સપજથી આપવાને વચન આપ્યું. પારસીઓએ મુસલમાનોને કુલપાન આપ્યાં, અને તેઓએ પારસીઓને આપ્યાં, અને પછી તે વખતના વડા જડજ સર અર્સકિન પેરી (જેઓ સમાર્થ હાજર હતા, તેમની) સુચનાથી મુસલમાન અને પારસીઓનું એક બેઠું સરખસ ગાડીઓમાં બેસી, બહાર-કાઠ તરફના પારસી તથા મુસલમાનોના રસ્તાપર ફરવા નિકળ્યું. સર જમ-શેદજીના પાદશાહી રથમાં સર અર્સકિન પેરી, મી. લમ્સડન, કાજી સાહેબ અને ખુઝર્ગ સર જમશેદજીના પ્રતિનીધી તરીકે શેઠ ખરશેદજી જમશેદજી બેઠા હતા. સખળી અઠાર ગાડીઓનું આ મોટું સરખસ બધે ફરી, કાજી સાહેબને તેને મોકાને ઊતારી, વિખરાઈ ગયું હતું.

૨૭ મુસલમાન હુલ્લડખોરોની તપાસસાથ આ પ્રખ્યાત હુલ્લડનું છેવટ આવ્યું હતું. ડિસેમ્બર મહિનામાં તેમની સેસન કોર્ટમાં તપાસ ચાલી હતી, અને બે જનને દશ વર્ષની, ને બીજાઓને થોડા થોડા વર્ષના સખત કેદખાનાની સજા થઈ હતી. આ હુલ્લડ આજસુધી પારસીઓમાં યાદગાર રહેતું છે. મુમલમાન અને પારસીબાઈઓનું આ કઈ છેલ્લું હુલ્લડ ન હતું, પણ બીજા સાથ અત્રે આપણને સંબંધ નથી.

સર જમશેદજીની આ હુલ્લડ વખતની સેવા થોડી પણ અગત્યની, ધાંધલ વગરની અને ઉધોગની હતી. અને તે છતાં કેટલાક મુખ પારસી-ઓની તેમનાપર એ વખતે ઈતરાજી ઊતરી હતી. સર જમશેદજીને સરકારે “સર” કીધા, તેથી તેઓ સરકારની તરફદારી રાખે, એવી મુખસરખી

૭ આવી રીતે મેળવેલા ખુલાસાપત્ર કે મારીપત્રથી, મુબકના છાપાનું છુટાપણ ક્યમમાં આવી પટેલ જણાવતા તે વખતના “*Bombay Gazette*” ના અધિપ-તિએ સખત લખાણ કયું હતું

ફરિશ્તદ તેઓ બિહાવી નિકલ્યા હતા. પણ મુરજના તેજને છુપાવી શકાતું નથી, તેમ સર જમશેદજીની સંગીન સેવા આખરે પ્રગટી નિકલી, અને સરકારની દેખીતી નબળાઈ માટે તેમને દોષ દેનારાઓ, મનમાં શરમાવા લાગ્યા.^૪

સર જમશેદજીની આગણિત શહેરી સેવાનો આ પ્રકરણ સાથ અંત આવેછે, પણ એક માનવત અઘાળતરીકેની તેમની ઉધોગી સેવા-પોતાની કોમની બળવેલી ખાસ સેવા-વિશે હવે અમારે વિવેચન કરવું છે.

૪ આ પ્રકરણમાં આવેલી ઈ. સ. ૧૮૩૨ તથા ૧૮૫૧ નાં દુહાંડની સઘળી વિગત ખતુસકરી, “પારસી પ્રકાસ” પરથી લીધીછે. છેલ્લાં દુહાંડનો પુલોતવીસ અહેવાલ એ કિંમતી પુસ્તકના પહેલાં દફતરને પાને ૫૬૯ થી ૫૮૩ સુધી આપવામાં આવેલોછે આ દુહાંડ વિષે જે ચોપડીઓ, તે વખતમાં, લખાયેલી “પારસી પ્રકાસના” બનાવનાર ખાનબહાદૂર બહમનજી બહેરામજી પટેલ જણાવેછે, પણ અમારી સઘળી મહેનત છતાં એ પુસ્તકો અમારે હાથ લાગ્યાં નથી. જે વાંચનારાંઓને આ દુહાંડનો અહેવાલ, સર જમશેદજીની જીંદગીસાથ થોડો નિસબત ધરાવનારો લાગે, તેઓએ યાદ રાખવું કે સર જમશેદજીની જીંદગીના અહેવાલ સાથ, તે સાહેબના વખતના મુંબઈ શહેરનો કંઈક અહેવાલ આપવાની આ લખનારને કાગળ છે.

પ્રકરણ સાતમું.

એક માનવત અકાબર—પારસી પચાયત.

The secret consciousness
Of duty well performed the public voice
Of praise that honours virtue, and rewards it,
All these are yours *Francis*

એક કામના અકાબર લેખાવુ એ જેવું તેવું માન નથી આખી પ્રજાનું માન અને વિશ્વાસ મેળવવો એ એક માદમારત કામ છે. સર જમશેદજી પારસી કામના એક માનવત અકાબર હતા કામની દાઝ તેઓએ સદા હેયે ધરી હતી. પારસી પચાયતના એક સમાસદ તરીકે, તેઓ પારસી-ઓની સેવા બજાવવાને સદા તૈયાર હતા પચાયત ખાતાને સુધારવાને, તેમાં વધતી જતી બેદરકારી દૂર કરાવવાને, લોકોના તેપરથી બિઠતો જતો વિશ્વાસ પાછો લાવવાને તેઓએ ઘણી જહેમત કરેલી છે પારસી અનજીમનની, અને પારસી લોકોના કામ માટેની બેદરકારી માટે, તેઓ સદા અફસોસ કરતા. પણ તેમના વિચારો, જીના અને આક યર્ધ ગમવા તેમના કેટલાક ગોઠીઆઓને પસંદ ન હતા. સર જમશેદજીના વિચારો તેમના જમાના કરતા વધારે આગળ વધેલા હતા પોતાના પ્રમાણિક વિચાર જણાવતાં તેઓ વારવાર પોતાના જાતબાઈઓની ખફગીમાં આવી પડતા. જો તેઓના કહ્યા સર પચાયત બધારણુમા સુધારો કરવામા આવતો તો એ આજસુધી એકસરખું બિધોગી ખાતું યર્ધ પડતે સર જમશેદજીની

પોતાની લખેલી “જોલાસો પંચાયતમાં” જે એકારક આગાહી “પારસી પંચાયત” માટે કરવામાં આવી હતી, તે આખરે ખરી પડી છે પણ આ બાબતમાં આગળ વધવા પહેલાં “પારસી પંચાયતની” ટુક તવારીખ, તે પંચાયતના એક આગેવાન અકાબરનાં આ જન્મચરિત્રમાં નોંધી રાખવી જોઈએ

પંચાયત ધોરણની નકલ પારસીઓએ હિંદુઓપરથી કરેલી હોવી જોઈએ એકાદ સદી અગાજીની પારસી તવારીખ એટલી તો અધિકારમાં ગોતાં ખાતી છે, કે પારસી ટોળાના પંચાયત બંધારણની શરૂઆત સૌથી ઠાંડુ તદ્દન અશકત છે આગળી સદીઓના પારસીઓના મૂખ્ય ધંધો ખેતીનો હતો, અને જેટલો તવારીખ લખવા ક્યાં જેસે? પંચાયતનાં મુળ અને તેની ચલતી પડતી દરશાવનારો એક સુદર રેસાસો શેઠ ડોસાભાઈ કરામજી કરાકાની “પારસીઓની તવારીખનાં” પુસ્તકમાં આપેલો છે,^૧ તેમાં પણ આ બાબતનો સંતોષકારક જોલાસો કરેલો નથી

આગળા વખતમાં પંચાયત, પારસીઓની અદાલત હતી, તેના ચૂકાદા ધણી ધીરજ અને સભાજથી અપાતા તે સામે પ્રાઇપણુ પક્ષ વાંધો લઇ શકતી નહિ. પંચાયતનો હોકમ નહિ માનનારને “નાત બહાર” કાઢવામાં આવતો. તે વખતમાં નાત બહાર થવાની મળ હસી ઠાંઢવા જેવી ન હતી જસન, ગદગમાર કે પાયદસ્ત અથવા લમની મજસિસમાં હાજર થવાની, એક નાત બહાર થવાને સખ્ત મનાઈ હતી. અગિયારીમાં તેનાથી પગ પણ ન મૂકતો! નાત બહાર હોય, ને તે વખતમાં તેનું મરણ ચાય તો, તેની મરણ વખતની ધર્મક્રિયા પણ બરાબર કરવા દીધામાં આવતી ન હતી એમોદો તેને ઘર બણવા પણ જઈ શખ્તા ન હતા નાત બહાર રહેવાની આવી બારે આપલઓને લીધે, પારસીઓ આગળા વખતમાં કદાચજ પંચાયતના હાકમોની સામે થતા

^૧ વાંચો, “History of the Parsees” પુસ્તક પહેલું પાને ૨૧૮ થી ૨૪૧

પશુ જમાનો ફેરવાતો ચાલ્યો. અંગ્રેજ સરકારના રાજ્ય હેઠળ પારસીઓની હાલત સુધરતી ગઈ. પંચાયતની સત્તા આગળ જેટલી અસરકારક રીતે ટકી રહી નહિ. કારણ અંગ્રેજ રાજ્યમાં “ખાસડાંની સભા” જેવી સભાઓ આગળ માફક ચાલી શકી નહિ. ૯૦ સં ૧૭૭૮ માં તે વખતની પારસી પંચાયતે, ગવર્નર વિલીયમ હોર્નબીને એક અરજી કરી, ખાસડાંની સભા કાયદા પૂર્વક ઠેરવી આપવાની માગણી કરી. અંગ્રજી આ પરવાનગી તેમને આપવામાં આવી અને ખુદ અંગ્રેજ સરકારના હોદ્દામંદો આ વિચીત્ર સત્તા પારસી પંચાયત ભોગવવા માગી. પશુ સારે નસીબે મોખેદો અને ધર્મગુરુઓને આ સભાથી મોકળા કર્યા હતા. ૨

૬મી એન્જ અરસામાં “અધિયાઈ અને બહેદીન” વચ્ચે છોકરા છોકરીની સગાઈમાં આપ લે બાબત પારસીઓમાં જોસબર તકરાર ચાલી રહી. આ બાબતની ચકચાર એટલી તો રસપર ચઢી કે બંને પક્ષો પોતાની ધાસ્તીથી સરકારને વચ્ચે આવવું પડ્યું. એની તપાસ ચલાવવાને સરકારે ત્રણ સુરેપિયન મહારથોને એક “કમિશન” નેમ્યું. પૂરતી તપાસ પછી આ “કમિશન” મોખેદોનો વાંક જણાવ્યો, તેમજ પંચાયતના ધોરણમાં સુધારો કરવાને તથા ખાસડાંની સભા કાઢી નાખવાને તેઓએ સરકારને ભલામણ કરી. આ ભલામણ પ્રમાણે સરકારે ચોવીસ આગેવાન પારસીઓનાં નામ મગાવી, તેમાંથી છ બહેદીન અને છ મોખેદોની એક “કમિટી” પંચાયતને કારોબાર ચલાવવાને નેમી. ૩ આ નવા ધોરણની પંચાયત ઈ. સ. ૧૭૮૭ ના સાલથી શરૂ થઈ; બંને આ પંચાયતના બંધનના માનવંત આગેવાન અકાબર ચાર વર્ષના બાળક હતા.

૨ પારસીઓએ કરેલી આ અરજી તથા ગવર્નર હોર્નબીએ તેપ્રમાણે આપેલી બહાલીને લાગતાં પત્રો માટે જુઓ “ખુલાસો પંચાયત” પા. ૨૩૫ અને ૨૩૭ તેમજ “પારસી પ્રકાશ” ૬૬૫૨ પહેલું પાને ૫૬૬

૩ એ કમિટીના સભાસદોનાં નામો અને બીજી વિગતમાટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” ૬૬૫૨ પહેલું, પાને ૬૮.

પણ આ નવી પંચાયત પણ જરાજરાગ્યાલી શકી નહિ. સરકારે વર્ષો વર્ષની નેમણુકો જરાજરા કરી નહિ તેમજ દહની બદાર સત્તા ભેગવવાનો શોભ પંચાયતને આડે આવ્યો. ઈ સ. ૧૮૧૮ માં પંચાયતને નવેસરથી ગોઠવવાની ગોઠવણુ બીજી વાર થઈ. બાર બહેદીન અને છ મોબેદોની એક નવી પંચાયત બનાવવામાં આવી.^૪ ચોડો વખત, એ નવી પંચાયતની સત્તાને લોકોએ માન આપ્યું. પણ પાછલથી તે સત્તાપણ પડી ભાગી.

તા. ૧૫ મી અક્ટોબર ૧૮૨૪ ને દિવસે શેઠ જમશેદજી પહેલીવાર પારસી પંચાયતના એક અધિકારી નેમાયા શેઠ હોરમસજી વાડી-આના ધરમાં ભેગી મહેલી એક અનજુમને શેઠ જમશેદજીની સર્વાનુમતે નેમણુક કરી હતી. પંચાયતના દફતરમાં તેની તીએ પ્રમાણે નોંધ લેવામાં આવેલી છે:—

“બીજી પંચાયતમાં બેશનારા પારસી નવરોજજી મેરજી તથા પંથકી દોરાબજી ફરાંમજી બેહેશતી થયા છે. તેનાને બદલે પંચાયત મધે બેશવાને વાશતે પારસી જમશેદજી જીજીભાઈ તથા હોરમજી દોરા-બજીને શમસત અનજુમને પંચાયત મધે બેશવાને ઠેરાવા છે.”^૫

આ નવી નેમણુક થયા પછી ત્રીજેજ દહાડે મહેલી પારસી અનજુ-મનની સભામાં પારસીઓમાં “મરણુ તથા લગનને” લગતી ક્રિયા-ઓના ખરચને લગતી બદોઅસ્ત કરવાની તકરારમાં શેઠ જમશેદજીએ ભાગ લીધો હતો. પણ પંચાયતની સત્તા હવે અસર વગરની થવા લાગી હતી. ૧૮૩૮ માં પંચાયતે સરકારપાસ નવા હક્કો માગ્યા હતા, પણ તે તેને મળ્યા ન હતા.

પંચાયતની સત્તા પડી ભાગતી જોઈ શેઠ જમશેદજી સદા આફસોસ કરતા. તેને સારે રસ્તે દોરવવાને, તેના સમાસદોને બિલ્દ આપવાને

^૪ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ જી પાને ૧૩૬.

^૫ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ જી પાને ૧૭૨.

તેઓએ ધણી મહેનત કરી હતી. ગરીબ અને તવંગરને એક સરખા ગણવાને તેઓએ પોતાના ભાષણોને વારંવાર ધણી આગ્રહ કર્યો હતો. પણ તેઓમાંના કેટલાક સમજ્યા નહિ. પંચાયતની બેદાદીથી કંટાળી શેઠા નવરોજી જમશેદજી વાડીઆ તથા ફરામજી કાવસજી બનાજીએ રાજનામાં આપી દીધાં. આપણા શેઠ જમશેદજી પણ આખરે કંટાળી રહ્યા. ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં “માઝદયસની દીનનો તાબેદાર બદેખોદા” એવા નામ હેઠળ “જમેજમશેદ” છાપખાનામાંથી “ખોલાશે પંચાત” નામની ચોપડી તેઓએ પ્રગટ કરી.

આ ચોપડીમાં તેઓએ પારસીઓને લગતી ધણીક બાબતપર લખાણ કરી, પારસી સુસ્તી અને પારસી બેદરકારી માટે જમેજમગ અફસોસ કર્યો છે. પારસી પંચાયતની પઠતીનાં કારણો તેઓ આ કિતાબમાં વિગતવાર દરશાવે છે.^૬ તેઓ લખેછે કે “આગલા વખતપર પોતાના કામનું બહું આહીને હરેક તેવાં કામમાં [પારસીઓ] એક દીલીથી તરત સામેલ થતા હતા, (પણ) તેવું કાંઈ હાલમાં જોવામાં આવતું નથી.” આ તેમનો બળાપો આજના વખતના પારસીઓને પણ આગ્રહ લાગુ પડી શકે! શરમાશરમીથી અગ્રબરો કામ કરે, તવંગરને જૂદો અને ગરીબને જૂદો ઇનસાફ મળે, તેમાટે શેઠ જમશેદજીને જખરો વાધો હતો. માટે કામકાજ કરવાના ધોરણમાં અને મત લેવાની રીતમાં તેઓ ફેરફાર કરાવવા માગતા. તે વખતે ખુદ મુરેષ અને અમેરિકામાં થોડી જણાવણી “બેલોટ” (Ballot) મત લેવાની રીતના તેઓ જખરો હિમાયતી હતા. સર જમશેદજીના વિચારો તેમના જમાનાથી કેટલા આગળ વધેલા હતા, તે આપરથી આપણને સમજ પડી શકે.

પણ તેમની સુચનાઓ પર ધ્યાન અપાયું નહિ, અને આખરે તેઓએ પણ “પંચાયતમાં” હાજરી આપવાનું મોકુફ કીધું અને તેમ કરતાં જણાવ્યું કે જ્યાં સુધી “તમે સારા આગરવાલા ધણીએક સાહેબો

પંચાતના કામ મધે લખોસ થઈ દાનર યાવો નહી, તથા ખીજ સાહેબોને પંચાતના મેમખરો કરો નહી તથા તેનાની સાથે ખીજ સારા દાંતાવ આખરવાલા સાહેબો આવે નહી, તાંદાં સુધી મારે તમારી સાથે દેવથી બેશવું નથી.”

ગરીબોની દાઝ સદા તેમને હતી. તેઓ પોતાની આ ચોપડીમાં પારસીઓને કાકુદીથી અરજ કરેછે કે—“તમે ૧૦૦ કે ૨૦૦ આશામી એક ઠેકાણે મળીને પચાતની બાબતની જે કાંઈ ખીતા [મે] બપર લખીછે, તેહેનો ખંદોબસત જેમ કાંઈ તમારા નેક વીચારમો કરે તેહેવો કરો કે ગરીબ લોકો બેકસાર છે, તે ઠેકાણે પડે અને તે લોકોને તથા ખીજ ખર્ચા એક સાહેબોને [કાયદો થાય]

વળી પારસી સેવા બજાવવાની તેમની જાહેર હિંમત જુઓ! આપણા શેઠ એક તરફ લખેછે કે—“હવે કેટલાએક સાહેબોના ધેઆનમાં હેવુ છે કે પનચાતમો બેલીને ગાય કોણ ખાએ—એ વાતમો તેહેવા સાહેબોની ધણી જુલ છે કાંએને પોતાની કામનું કામ સુધારવા તથા બેઢેના કજીઓ ટનતો તથા કકાશ ટાલવામો પોતાનો સાહેબો આપી, હેવાં કામ બપર તન દેઈને બનસાઈની રાહે રાકાઈ કરે તો તેહેને કશી ગાલ લાગવાની નથી, અને વતી એ કામમો ગાલ તે શી ચીજ છે, અને તે ગાલથી કેવી અમર થાયછે ?” લોકનું બહુ કરવા ગાલ ખાવા તૈયાર થનાર ખરા પરગજુ નર, સર જમશેદજી હતા! રે આજે તેમના જેવા અકાબર કેટલા થોડા છે?

વીસ વર્ષસુધી તેઓએ પારસી ટોળાની સેવા એક બિલકમદ અકાબર તરીકે બજાવી, પણ આખરે કંટાળી તે નામદારે ઈ સ ૧૮૪૨ થી “અનજુમનમા બેસવાનું” મોકુફ કર્યું પણ પારસી ટોળા માટેની તેમની કાજી જેવીને તેવી હતી “અનજુમનથી છુટા પડવા છતાં, તેઓ અનજુમનની સેવા મુજે મ્હોડે બજાવ્યા જતા અનજુમના ધર્મખાતાની પુજના તેઓ એક ટ્રસ્ટી હતા તેની બજાવણી કરવાને પોતાની

હેયાતીની છેલી ધડી સુધી તેઓએ જરાકે કસુર રાખી હતીજ નહિ.^૭ તેઓ ગરીબ અને તવગરને એક સરખો ધનસાદ આપતા અને અપાવતા. દુકંમાં એક ખરા અકાખરને છાજતી તેમની રીતિ હતી.

પારસી પંચાયતના ધર્મખાતાઓ સાયનો તેમનો સંબંધ જોવા તેવો ન હતો. આ ખાતાઓના ટ્રસ્ટફંડના તેઓ પહેલેથી છેલ્લે સુધી એક જીલ્લમંદ અને પ્રમાણિક ટ્રસ્ટી હતી. ઇ. સ. ૧૮૨૦ પહેલાં, પંચાયતનું નાણું જૂદું જૂદું હાથ રહેતું. તેઓ કદાચે જરાખર હિસાબ ન મળતો. સર જમશેદજીના પોતાનાંજ લખવા પ્રમાણે “તેની તજવીજ અને ખખરકારી કોઇએ રાખી ન હતી, અને સરવે વાતે રૂપીયા ખાસવાત થવા દીધા હતા. અને જેને તીર્થા પચાતના રૂપીયા રાખેલા હતા, તેનેજ તીર્થા રહી ગયા. તે વીશેની કોઇને આજની ધડી સુધી ખખરખી નથી, જે તે પુંછ શું હતી, અને તેનીપાસે શું રહી ગયું.”^૮ એવી તે વખતની બેદરકારી હતી. પણ ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં પંચાયતની પુંછ શેઠ હોરમસજી બહમનજી વાડીઆજી જેવા પુરૂષને હાથ આવી. ત્રણેક વર્ષ તેનો કારભાર ચલાવ્યા પછી, આ પુંછ એકલી પોતાને હાથ રાખવું આ દુરઅદેશ નરને વાજખી લાગ્યું નહિ. ૧૮૨૩ ના ડિસેમ્બર માસથી તેઓએ પોતાને હસ્તકની પંચાયતની પુંછ, પચાયતની મજુરીયાતથી તેના નેમલા ચાર ટ્રસ્ટીઓને સ્વાધીન કરી. શેઠ હોરમસજી વાડીઆ પોતે, અને શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈ, ફરામજી કાવસજી બનાજી અને નવરોજજી જમશેદજી વાડીઆ, પારસી પંચાયતના પહેલા માનવત ટ્રસ્ટીઓ હતા. ૩. ૧૭, ૮૬૩ ની પારસી પંચાયતની પુંછ આ નવા ટ્રસ્ટીઓને હાથ આવી, તેમાં ૩. ૨૧૯૬ શેઠ નવરોજજી વાડીઆએ ભરી આપ્યા, તે અને વ્યાજ સાથ સંઘળા મળી ૩. ૨૦૦૫૯ પચાયતના ટ્રસ્ટીઓને હાથ આવ્યા. આ રૂપિયામાંથી ૩. ૧૮૦૬૨ શેઠ જમશેદજીએ

■ “મુંબઈનો બહાર” પાને ૬૭૦.

૮ “ખુલાસે પંચાત” પાને ૧૪૭.

પોતાને અને ટ્રસ્ટીઓને નામે તે વખતના જાણીતા વેપારી અને શરદ્દા મેસર્સ રિમીગટન કાર્ફર્ડની કંપનીમાં પાંચ ટકાના વ્યાજે અનામત મેનાવ્યા. ૮ સ ૧૮૫૧ માં તેનું એક પાકું “ટ્રસ્ટી ડીડ” કરવામાં આવ્યું હતું. ૪ સ ૧૮૨૩ થી ૧૮૪૨ સુધી આ રૂ ૧૮૦૦૦ ના ફંડને ખીલવવાને શેઠ જમશેદજીએ તન અને મનથી મહેનત કરી હતી. ત્યાર પછી પણ તેની આગાહીમાં તેઓ સદા કાળજી રાખતા ઓગણીસ વર્ષની તેમની ચાલુ મહેનત અને જિવંટ લીધે આ રૂ ૧૮૦૦૦ નું ફંડ વધતા વધતાં રૂ ૧૩૦૦૦૦ નું થવા પામ્યું હતું, તથા તેમના મરણ વખતે તેની પુણ રૂ ૧૭૭૫૦૦ ની હતી, અને આજે તે ફંડની પુણ રૂ ૩૩૪૦૧૦૧ ની બાદશાહી રકમે પૂગી છે. ૧૦ એવા મહાભારત ફંડનો, એવા પારસીધોગી ફંડનો પાયો નાખવામાં, તેની દરતીની શરૂઆતમાં તેની ખીલવણી કરવામાં આ મોટા શેઠનો, મોટા ભાગ હતો. સર જમશેદજી જીજ્ઞાસુ, શેઠા ફરામજી કાવસજી બનાજી હોરમજી બહમનજી વાડીઆ અને ખરશેદજી ભણેકજી સરાફ જેવા મોટા દિલના પારસીઓની અવધની મહેનત અને પ્રમાણિક રહેબરીનાં ફળ, આ કિમતી ફંડની બહેસથી, આજના પારસીઓ ચાખે છે.

પારસી પચાવતના ધર્મ ફંડોને મર જમશેદજી સરખવસરે સારી મદદ કરતા રહ્યા હતા. એ ધર્મ ફંડ ખાતે તેમને નામના ધણિક ખાતાં પાડેલાં છે. તેની વિગતવાર નોંધ વર્ષો વર્ષ પારસી પચાવતના હિસાબના દલદાર પોચામાં આવતી રહે છે. જીકમણા વખતે એમણે બરી આપેલી ન્હાની મોટી રકમથી હજારોની રકમ પારસી ધર્મ ખાતે મળી છે. તે હિસમની તેમની સખાવતનો કષ્ટક ખ્યાલ નીચલી વિગતોપરથી આવશે.

૮ આ બામે શેઠ જમશેદજી તથા મેસર્સ રિમીગટન કાર્ફર્ડની કંપની વચ્ચે ચાલેલા ૫૧ વહેવારમાં તે જુઓ ‘ખુલાસે પચાવ’ પાને ૧૫૩, ૧૫૬ અને ૧૫૮ ૧૦ ‘પારસી પચાવનો’ સન ૧૮૯૫ ૮૬ નો વાર્ષિક રિપોર્ટ, પાને ૪૧૪ થી ૪૨૨

૪ સ ૧૮૩૩ માં શેઠ ખરશેદજીના પહેલાં ધણીઆણીના ઊઠમણા વખતે
 ૩ ૧૫૦૦ તેઓએ ધર્મ ખાતે આપ્યા હતા ૧૮૩૪ માં મૂકતાદ ઠાંકણે
 ૩ ૧૫૦૦ સુરતના પારસીઓમાં વહેંચી આપ્યા હતા ૪ સ ૧૮૪૨ માં
 સુરતના આધતા પાગલા માટે ૩ પરપ મોકની આપ્યા હતા ૧૮૪૬ માં
 પોતાના બહેન બાઈ નવાજમાઈના પૂણમાટે ૩ ૬૧૦૦ નો ધર્મ કર્યો
 હતો ૧૮૪૭ માં દસ્તુર એલજી દોરાબજી સળણાની યાદગારીના
 ફડમાં ૩ ૧૦૦૦ બર્ખા હતા ૧૮૪૫ માં પોતાના મિત્ર શેઠ જોહાગીર
 ખરશેદજી તારાચંદના ઊઠમણામાં ૩ ૫૦૦ બર્ખા હતા ૧૮૪૮ માં
 પોતાના મિત્ર અને સુરતના એક વારના આગેવાન સોદાગર શેઠ મનચેર-
 શાહ ધનજી મહેતાનાં ઊઠમણામાં ૩ ૧૫૦૦ આપ્યા હતા એજ
 સાલમાં પોતાના એક અતલગના એસી બાઈ મીઠીમાઈ ખરજોરજી
 માણેજી વાઝાના ઊઠમણા વખતે ૩ ૨૦૦૦ નો ધર્મ કરી, પારસી પચા-
 યતના દફતરમાં તેનું ખાતુ પડાવ્યું હતું, ને નવસારીના આધલાં પાંગલા
 માટે તેનું વ્યાજ વાપરવા આપ્યું હતું તથા ૩ ૭૫૦ પરચુરજી ધર્મ ખાતે
 આપ્યા હતા ૧૮૫૦ માં પોતાના એક માણેજ બાઈ રતતમાઈ તે શેઠ
 હીરજીમાઈ ન સરાઈના ધણીઆણીના ઊઠમણામાં ૩ ૫૦૦, બાઈ નવા-
 જમાઈ ખ ૩ શરાઈના ઊઠમણામાં ૩ ૫૦૦, તથા પોતાના સાસુ બાઈ
 મોનીમાઈ બાટલીવાળાનાં ઊઠમણામાં શેઠ જમશે જી અને ધણીઆણીએ
 ૩ ૩૦૦૦ બર્ખા હતા એજ સાલમાં ગણદેવીના નસેસાલારને પગાર
 આપવા માટે ૩ ૫૦૦૦ નું એક ફડ પારસી પચાયત ખાતે જુદુ કાઢી, પાછ-
 લથી સુરતની અનજીમનને એ રકમ એનાયત કરવામાં આવી હતી
 ૫ સ ૧૮૫૧ માં લાચાર ધરાનીઓને માટે ચોપાતી ખાતે ધર્મ
 શાળા બાંધવા માટે જોઈતી જગ્યા લેવાના ફડમાં ૩ ૨૦૦૦ આપ્યા
 હતા ૧૮૫૫ માં શેઠ ખરશેદજીના દીકરી બાઈ જીવણબાઈ તે શેઠ
 હોમજી ખરશેદજી દાદીશેઠના ધણીઆણીના ઊઠમણામાં ૩ ૨૩૦૦
 બરી, એકસો ધરાની છોકરીઓને પરણાવી આપવાને છોકરી દીક
 રપિયા ૪૦ થી ૫૦ આપવાનું ગઢેર કર્યું હતું ૧૮૫૬ માં સુરતના

પ્રખ્યાત કોટવાલ અને પોતાના મિત્ર અરદેસર બહાદુરનાં બિઝનેસમાં રૂ. ૧૫૦૦ સુરતના આંધણાં પાંગણાના ફંડમાં ભર્યા હતા. ૧૮૫૭ માં પોતાના એક બેસી રતનજી દાદાભાઈ માણેકજી વાઘજીના બિઝનેસમાં રૂ. ૫૦૦ ભર્યા હતા. ૧૮૫૮ માં બહેન બાઈ બાઈઆઈના બિઝનેસમાં રૂ. ૧૮૦૦ નવસારીના આંધણાં પાંગણાના ફંડમાં ભરી આપ્યા હતા. અને છેલ્લે ૧૮૫૯ માં પોતાના મરણ પછી, મુંબઈના આંધણાં પાંગણાના પરવસી કરવાના ફંડ માટે પોતાના, વસિયતનામુમાં રૂ. ૧૦૦૦૦ જૂદા આપી ગયા હતા.

સર જમશેદજીની રૂ. ૫૦૦ થી ઓછી રકમની સંખ્યાવતની દીપ બનાવવાની કોશિષ કરવી, એ વહેતી નદીનું પાણી માપવાની કોશિષ કરાવા બરાબર છે. તેમજ બિઝનેસમાં ભરેલી રકમોની વિગતવાર દીપ કરવી, એ ન બની શકે એમ છે.^{૧૧}

પારસી કામ, પહેલા સર જમશેદજીની કેવી આભારી છે, તે આ પ્રકરણ વાંચતાં સહજ જણાશે પણ આ તો સંકડોની સંખ્યાવતોનું વર્ણન થયું. પોતાના હમદીનો માટે કરેલી હજારો અને લખોની સંખ્યાવતનું બ્યાણુ તો હજી આગલ છે. અજમા સર જમશેદજીની સંખ્યાવતની વિગત મેળવવાને, તેમની જીંદગીનો અહેવાલ લખનારાઓ થાક્યા, પણ આ હાતેમ દેલના ધણી સંખ્યાવત કરતાં થાકેલા લાગતાજ નથી.

૧૧ બપર આપેલી વિગતો મઠિ અમો “પારસી પ્રકાશ”ને આભારી છીએ. ખાનબહાદુર પટેલે “પારસી મંચાચતના” જૂદા જૂદા સાલના દિસાબના પોયાઓપરથી આ દીપ ઠપખવેલી હોવાથી, તે વહેન ખરી છે.

મકરણ આઠમું.

ગહમ્માર કુડો અને “એસાહિમાગ.”

Man immortal! Live for something. Do good and leave behind you a monument of virtue that the storm of time can never destroy. Good deeds will shine as the stars of heaven.

Chalmers.

ગહમ્માર અને જસનનો હિંગામ પવિત્ર છે. ખોદાની કરમ બક્ષમેમો ખામ માદ કરવાનો આ દિવસો છે. એ મોટા દિવસો, એક ખરો જર-યોસ્તી, ખરા ધર્મનાં કામમાં શુભરેછે. કુદરત પરેસ્તેશના આ દિવસો પર તે એખાદતમાં મશગુલ થાય છે. ધર્મક્રિયાનાં કામો કરેછે અને કરાવે છે; ગરીમશુરખાંને ખેરાત કરેછે, અને તેમને ખવાડે છે. આગળા વખતમાં જ્યાં પણ પાંચ પારસી સાથે વસ્તા, ત્યાં તેઓ ગહમ્મારના તહેવારો પર એકઠા થઈ, દિવસને અનુમરતા જસનો કરી, ગરીમ અને તવગર એક સુધરે સાથે જમતા. પારસીઓની વસ્તી અમુક જગ્યાએ વધવાસાથે ત્યાં—હિંદુ રાજમાં હિંદુ રિવાજને અનુસરી—તેઓ ગહમ્મારના દિવસો પર નાતનાં જમણો કરવા લાગ્યા. પારસીઓ એવાં નાતનાં જમણો—આમેગામ કરતા. કેટલેક ઠેકાણે બિધરાણાં કરીને તો કેટલેક ઠેકાણે આગવાન પારસીઓ પોતાને ખર્ચે વારા ફરતી એવાં જમણુ કરાવતા.

ગરીબાઈની દલદ્રીતા ભોગવતા પારસીઓને તો આ ગહમ્બારનાં સાદાં જમણુ, એક ઊળણી સમાન હતાં. વર્ષમાં છવાર એકાદ બે સુખી દિવસ પસાર કરવાની તેમને એકાદ તક મળતી; જે તકનો લાભ લેવાને તથા તેવી તક તેમને કરી આપનારને આશીરવાદ દેવાને તેઓ સદા તૈયાર રહેતા. ગરીબોની આંતરડીના આશીરવાદ મેળવવા એના જેવું પૂણું કામ શું? બહાં કામો કરવાને સદા આતુર રહેનાર સખી શેઠ જમશેદજી એ, પોતાના જાત ભાઈઓને, ગહમ્બાર જેવા પવિત્ર દિગામ પર સુખી કરવાનું, અને ગરીબની આંતરડીના મુગા આશીરવાદ મેળવવાનું કામ માથે લેકાવ્યું, અને તે એવા તો બોહોળા પાયા પર સરજામ ઊતારી આપ્યું, કે આજે પણ જ્યાં જ્યાં પારસીની ન્હાની કે મોટી વસ્તી હશે, ત્યાં એ મોટા દિગામ પર એ બહા નરના નામને યાદ કરતા, એ સખી શેઠના હજારો હમદીન બાઈઓ—મૂખ્ય કરી ગરીબો—માન સાથ એમને યાદકરી, એમના રહને હજારો દૂવા દેતા, એમની સદાકાળ ચાલુ રહેનારી સાદી મેજબાનીનો લાભ લે છે.

ઇ. સ. ૧૮૨૮ માં શેઠ જમશેદજીએ પોતાને ખરચે ગહમ્બાર કરવાનું શરૂ કીધેલું લાગે છે, કારણ “ખોલાસે પચાતને” ૨૭૭ મે પાને તેઓ પોતેજ આ પ્રમાણે તે બનાવની નોંધ લે છે, કે “અગીઆરમું એજે શવંત ૧૮૮૪ નાં વરશથી માંમના વરશ એકના ધહમ્બાર પુ કરવાનું કામ સર જમશેદજી જીજીભાઈએ જરૂરી કીધું છે. અને તેના ખરચેને શરૂ થઈ ગયું કાહડેલું છે. તેહેમોથી આજંદન શુધી શ્રી મુંબઈ-મધે તથા બાહરના દેશાવરોમધે ધહમ્બાર ચાએ છે.”

સર જમશેદજી તરફના ગહમ્બાર પહેલાં ફક્ત મુંબઈમાં જ થતા હતા. પણ આરતે આરતે તેઓએ જ્યાં જ્યાં પારસીઓની મૂખ્ય વસ્તી હતી, ત્યાં ત્યાં ગહમ્બાર કરવા માંડ્યા હતા. પહેલાતો દરસાલ પોતે ગીરથી નાણું ખરચ્યા જતા હતા; પણ પાછલથી જથુક તે ચાલુ રાખવાના ધરા-દાથી તેઓએ તે માટે નાણાંની એક સારી રકમ જૂદી કાઢી હતી. ઇ. સ. ૧૮૩૪ માં તેઓ બિદવાડે હતા તે વખતે તેઓએ ત્યાં પોતાને ખર્ચે

મહામાર અને ન્યાતનાં જમણા કરવાનું શરૂ કર્યું. ઇ સ ૧૮૭૯ માં મુખ્ય ખાતે એ જમણા કરવામાટે તેઓએ બંધાવી આપેલા “એવાલિયાગ” ખુલ્લો મૂકતી વખતે, એ મહામારનાં જમણુ સહ આતુ રાખવામાટે તેઓએ એક પાકુ “દૂરદેહીડ” કરી એ પ્રમાણે રૂ ૧૧૮૫૦૦, એક લાખ અડસેક દબાર અને પાંચસેની રકમ જૂદી મઢી હતી એ આદશાહી પુછ મેગી કરી આપવાને તેઓએ નીચલી વિગતની રકમ જૂદી કઢી હતી —

૬૪૫૦૦ અંપોતો ગ્રેસના ત્રણ શેર, જેની શેરદીઠ અમન કિંમત રૂ ૧૧૦૦૦ હતી, પણ જેની કિંમત “દૂરદેહીડ” કરતી વખતે રૂ ૨૧૫૦૦ ની હતી

૮૨૦૦૦ બગાલ બેંકના શેર દસ, શેરદીઠ અસલ કિંમત રૂ ૪૦૦૦ પણ તેની વધેલી કિંમત રૂ ૬૦૦૦ પ્રમાણે અને નફાના રૂ ૩૨૦૦૦ સાથે

૧૨૦૦૦ “દૂરદેહીડ” કરતી વખતે દૂરદેહીઓનાં નામપર રોકડા મઢાવી આપ્યા હતા, તે રૂ ૧૨૦૦૦

આ પ્રમાણે એકઠા કરી આપેલા લમભગ પોણામે લાખ રૂપિયાની આદશાહી રકમનું એક પાકુ “દૂરદેહીડ” કરી, તેના દૂરદેહીઓ તરીકે મેસર્સ જે એચ કાર્ફીડ, ટી. વી. ઍન્ડર્સન, મીર્સા મહમદઅલી હોશન યેગે, શેરે ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ અને ફરહુજી સોલોરાનજી પારખને નિમ્મા હતા એ “દૂરદેહીડની” ત્રણ નકલો ગનાવી, તેમાની એક પોતાની પેઢીપર, બીજી મેસર્સ રિર્મીંગ્ટનની કંપનીમાં અને ત્રીજી છેક દલકતે મેસર્સ કાતવીનની પેઢીપર રખાવી હતી, ‘ કે પોતાના જનમાઈઆ માટે કાપેતાં આ જતાં કામને કહી ગુપ્તજ્ઞાન ન પૂગે પારસીઓ માટે એવી મોગી દાઝ તેમને હતી !

આ ગઢખ્યાર ફૂંડની આવક ઈ. સ. ૧૮૩૮ માં રૂ. ૯૧૦૦ ગણવામાં આવી હતી, અને દર વર્ષે તે આવક નીચે જણાવવા પ્રમાણે જૂદે જૂદે ઠેકાણે ખરચવાની ગોઠવણ ચલતી હતી.^૨

૪૮૦૦ મુબઈ ખાતે આખા શહેરના પારસીઓમાટે છ ગઢખ્યારનું જમણું કરાવવા માટે.

૩૭૫ બિંદવાડે એજ રીતે જમણું કરાવવા માટે.

૬૦૦ નવસારીનાં “મલેસર ફર્નિયાના” તે પોતાનાં વતનના બહેદીનોના ગઢખ્યારનાં જમણાંમાટે.

૧૦૦૦ સુરત શહેરમાં પારસીઓના તીર મહિનાનાં ગઢખ્યાર વખતે આખા શહેરનું મોટું જમણું કરાવવામાટે.

૫૨૫ મુબઈ તથા દેશાવરના આતશબેહરાઓમાં એ પવિત્ર દિગામપર ધર્મક્રિયા તથા બચવાનું કામ કરાવવાના ખરચમાટે.

૧૮૦૦ બાકી રહેલા રૂ. ૧૮૦૦ ગામે ગામનાં ગઢખ્યારનાં જમણાંનો ખરચ વધે તો તે વધારાના આપવા માટે, અથવા તો એમના વારસ વધીલોની નજરમાં આવે તેવો પારસી ધર્મ કરવામાટે.

એ પછી ઈ. સ. ૧૮૫૦ માં, નવસારી તથા સુરત તરફની પોતાની યાદગાર મુસાફરી વખતે, ખીજા લાખો રૂપિયાના ધર્મ બિપરાંત, ગઢખ્યારને લગતાં જમણાં કરાવવા માટે પણ તેઓ સારી રકમ આપતા આવ્યા હતા, અને તે વખતથી સુરત અને નવસારીમાં અને તેની આસપાસના ગામોમાં પણ તેમને નામનાં ગઢખ્યારનાં જમણાં ચાલુ થતાં આવ્યાં છે. સર જમશેદજીના વખતમાં આ ગઢખ્યારનાં જમણાં અને તેનાં જમણાં તારાપોર, બિંદવાડા, વલસાડ, બિલીમોરા, ગણદેવી, ચીકલી, મેઘોર,

^૨ જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર પહેલું પાને ૩૩૩.

મહબ્બા, નવસારી, કરાડી, મતવાડ, સુરત, ભરૂચ, વડોદરા, અને પૂણા ખાતે થતાં હતાં.

બિંદવાડે ઇ. સ. ૧૮૩૪, સુરતખાતે ઇ. સ. ૧૮૩૮, પૂણાતરફ ઇ. સ. ૧૮૪૧, બિંદીગોરા, ચીકલી અને મેઘોર તરફ ઇ. સ. ૧૮૪૭ અને બાકીની જગ્યાએ ઇ. સ. ૧૮૫૦ થી સર જમશેદજી તરફનાં ગદ્દમ્મારનાં જમણાં થતાં આવ્યાં છે. આને અર્ધા સદીમાં એ જમણાં અને જસનેા પાછલ અમલ મુદત રકમ જેટલી લાખો રૂપિયાની રકમ ખરચાઈ ચુકી છે. આજના વખતમાં એવી ખરી સખાવત કાણુ કરી જાયું છે ?

મુબઈમાં એવાં જમણાં કરવા માટે શેઠ જમશેદજીએ એક મોટી વાડી બંધાવી હતી, અને તેને “એલાહિયાગ” નામ આપ્યું હતું. દરેક મુબઈમરા પારસીને જણીતા એ “એલાહિયાગ” વિષે હવે અત્રે આપણને ટુક નોંધ લેવી છે.

મુબઈમાં બહારકોટ તરફ આ “એલાહિયાગ” ૩ બંધાયો, તે પહેલાં

૩ મુબઈમાં બહારકોટ તરફ, આગવ એક બીજા “એલાહિયાગ” હતો, અને તેના બંધાવનાર શેઠ હોરમસજી બહમનજી વાડીઆ હતા. મુબાદેવીનાં દહેરાં સામે, અને મારવાડી બજારને નાકે, આ મકાન આવેલું હતું, અને બહારકોટના જરથોસ્તીઓ સર અવસરે તેનો ડાખોગ કરતા હતા. આ મકાન શેઠ વાડીઆની પોતાનીજ માલેકીમાં રહ્યું હતું, અને ઇ. સ. ૧૮૩૧ માં, તેમના વારસાએ તે લેથી નાંખ્યું હતું. શેઠ હોરમસજી બહમનજી વાડીઆ, મુબઈ શહેરના એક આગેવાન પારસી શેઠીયા હતા તેમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૬૬ માં થયો હતો. ૨૦ વર્ષની ન્હાની ડાખરે, એ શેઠ મોટા વેપાર ચલાવવા માડ્યો હતો. પ્રખ્યાત ફોરબસ કંપનીના તેઓ એક લાગ્યા હતા, એજેન્ વેપારીઓને તેઓમટિ ધણું માન હતું. મરાઠા લડાઈ વખતે, રયુક જોડું વલિંબટનની લલામણથી, ફોરબસ કંપની સાથે લાગમાં તેઓએ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને લાખો રૂપિયા, કંઈએ જમીનગીરી વગર, ધીર્ય હતા ! તેઓ છ મોટાં વહાણના અકલા માલેક હતા. કોટ “મરીન સ્પીટમાં,” ૩ દાખવાનો તેમનો મોટો “રકુ” હતો, તથા એજ રસ્તાપર તેમની લાખો રૂપિયાની મોટી રથાવર મિલકત હતી, કે, જે પાછલથી સરકારને

મજામાંના તથા પરેશના તથા મદાલખીના ગરીબ લોકોને. કોટ શુધી આવતા પાલવતું નથી, તેહેનાં સુખ યાવ.” ગરીબોની એવી ખરી દાઝ તેમને હેયે હતી.

તેથી ઇ. સ. ૧૮૩૯ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં, બહારકોટ તરફ, “અબદુલ રહેમાન રટ્ટીયા” પોતાનાં રહેવાના જીનાં મકાનની સામે, એમની માલિકીની અને ધર્મકામમાં વાપડવાને જૂદી કાઢેલી જગ્યા હતી, ત્યાં “એલાહિયાગની” મોઝી જમણવાડી બાંધી. એ મકાન તૈયાર થતાં તેને ખુલ્લું મૂકવાની ગંભીર ક્રિયા તા. ૨૦ મી ફેબ્રુઆરીને દિવસે થઈ હતી. આ વખતે જશનની મજલિસમાં એક એક આવેવાન પારસી હાજર હતો. સાધારણ વર્ગના પારસીઓની પણ એક મોટી ઠંડ લ્યાં એકઠી થઈ હતી. જસનની ક્રિયા પૂરી થતાં “ગહઆર ફંડ” વિગેરે માટે પોતે જૂદી કાઢેલી આસરે રૂપિયા પોણાએ લાખની રકમ વિષે તેઓએ અનજીમનને ખબર આપી હતી. વળી એ નવા “એલાહિયાગના” જાણકના ખરચ તથા આણુ મરામતને માટે એની બાજુમાં આવેલી કેટલીક ટુકાનો “ફરડીઓનાં” નામપર તેઓએ કરી આપી હતી. આ મજલિસમાં પારસીઓ તરફથી શાલની એક જોડ શેઠ નવરોજજી જમશેદજી વાડીઆએ, આપણા પરગણુ શેઠને એનાયત કરી હતી. ક્રિયા પૂરી થતાં શેઠ જમશેદજીએ તૈયાર કરાવેલાં નાતનાં જમણને ધનસાફ આપી, તથા આ શુભ કામ સરંજામ ઊતરેલું જોઈ, પારસીઓ છુટા પડ્યા હતા. આ મકાન પાછલ શેઠ જમશેદજીને સંધ્યા મઝી રૂ. ૭૦૦૦૦, સિતેર હજારનો ખરચ થયો હતો. એમના બોલો પ્રમાણે “ધરમનું જાવેદાનનું મકાન” જાણી, તેને સર્વ રીતે સંપૂર્ણ બનાવવાને તેઓએ કાળજી રાખી હતી. વળી વખતના વધારા સાથ વસ્તીના વધારાનો વિચાર રાખી, તેઓએ આસેપાસેનાં ધર વેચાતાં લઈ રાખ્યાં હતાં. તાતસા વિહારના નક્કના પાણીનો તે જમાનો ન હોવાથી તેઓએ એક મોટું ટાંકું પણ આ મકાનમાં બાંધી રાખ્યું હતું, જેનો ઊપયોગ આજે પણ હજારો પારસીઓ કરે છે. ‘આજે ૬૦ વર્ષ પછી પણ સર જમશેદજીને “એલાહિયાગ” સર જમશેદજીની સાદી

સખાવતનો સાદો ખ્યાલ આપતો બિંબો છે. સખાવતના એવા સ્થંભો માણસની કીર્તિ વધારે લાંબો વખત સાચવી શકે છે.

મુંબઈ માફક તેઓએ સુરતમાં પણ એક “એલાહિયાગ” બંધાવી આપ્યો હતો. રૂસ્તમપરના જરયોરતીઓને ગદમ્બાર કરવા તથા સર અવસરે જમણો વિગેરે કરવા માટે કુશાદે ઓટલા સાપનું એક મકાન બંધાવી આપી તા. ૧૪ મી એપ્રિલ ૧૮૫૪ થી જાહેર વપડાસ માટે તે ખુલ્લું મુકયું હતું. આ મકાનનો આજંસુધી બિપોર્ગ થાય છે.

નવસારીમાં પણ તેમના નામ સાથે જોડાયેલી એવી એક જગ્યા છે, જે વિષે વધુ વિગત સાથે આગળ લખવું પડશે. બીજાં ન્દાનાં ગામો, કે ત્યાં જમણવાડીઓ બાંધવાની જરૂર ન હતી, ત્યાં ગદમ્બાર અને જસન જેવા પ્રસંગે વાપડવા માટે સેંકડો રૂપિયાની કિંમતનાં વાસણોની બેઠ શેક જમશેદજીએ કરી હતી. તેઓએ આવાં બેઠ આપેલાં વાસણોને લગતી વિગતવાર ટીપ મળી શકતી નથી. ઈ. સ. ૧૮૪૪ માં ગદેવી, બિલી-મોરા તથા મહુવા ગામોના જરયોરતીઓને એવે પ્રસંગે વાપડવા માટે રૂ. ૧૪૦૦ ની કિંમતનાં વાસણોની તેઓએ બેઠ કરી હતી, એમ “પારસી પ્રકાશ” પરથી જણાય છે, પણ પાછલથી એવી કિસમની તેમની બેઠો વધી જવાથી, તેની નોંધ પણ રાખી શકાયલી માલમ પડતી નથી! પણ તેવી નોંધ નથી તો શું થયું? તે બધાં કામો કરનારનું પ્યાર નામ તો આજે પણ યાદગાર છે. સર જમશેદજી મતી ગયા છે, પણ સર જમશેદજીના ગદમ્બાર ફૂડો અને “એલાહિયાગો” હયાત છે. આજે પણ વર્ષમાં અનેક વાર ગામે ગામ અને શહેરે શહેર લોકો તેમની સખાવતનો લાભ લેતાં તેમને યાદ કરે છે. રોખસાદી લખી ગયો છે તે ખરૂં જ છે કે,

એન્ડહ્ અરત નામે ફરરોખે નૌશિરવાન્ બેખયુર
ગરયહ્ બસી ગોઝરત કે નૌશિરવાન્ ન માનુદ.

પ્રકરણ નવમું.

ફરેમહર અને દેખમાં.

Zoroaster restored not only the unity of God, but also the most ancient and characteristic Aryan form of divine service, the worship of fire, as the most suitable representative of God corresponding to their high idea of God as Eternal Light."

*Bishop Meurin**

ફરેમહર અને આતશકદેહ બંધાવવાં, એ તો એક દીનચુસ્ત પારસીને મોટો ધર્મ છે. સર જમશેદજી જેવા ધર્મચુસ્ત સાહેબ એવાં ધર્મનાં કામો કરવામાં પછાત પડે એમ તો બનેજ નહિ. અગિયારી અને દેખમાંઓ બાંધવાનાં ફડોમાં તેઓએ દેશપરદેશ તરફ હજારો રૂપિયા ભરી આપ્યા હતા. એવાં સવાળના કામોમાં ભાગ લેવા, તેઓ સદા તૈયાર રહેતા. એવાં કામોનાં ફડમાં નાણાંની સારી રકમ ભરવી, એ તેઓ પોતાની પવિત્ર ફરજ સમજતા. અગિયારી અને આદરાન બંધાવવામાં તેઓ મોટું પુણ્યનું કામ સમજતા. બંદગીના લાભો તેઓ ધણા કિમતી ધારતા. પૂણા

* મુંબઈના આ ગ્રામજા અને બહાદુર પાદરી *Bishop Meurin* નો લખેલો આ ફકરો, શેઠ કરામતી "History of the Parsees" માંથી લેવાયેલો છે. રામચંદ-જીએ આ એવરવદ જીવણ જમશેદજી મોદીના "આતશના" રેસાલામાં આ અને એ પાદરીનાં વાચતા લાચક બીજાં ધણાં લખાણો યોગ્ય

ખાતે આદર્શોનની દરેમહેરજી ધાવી આપવાની પોતાની ખાહેશ જણાવતી, તેઓ પોતાના હમદીનોને અરજ કરેછે કે—“સેવકની અરજ એ છે જે તમે શરવે સાહેબોને લાજેમ છે કે તે તુરિ ફરેશનાની આકરીમે હમેશાં હાજર યધને જે કાંઈ મુનાશેજ છે, તે મુજબ હુરરોજ બંદગી કરવી, ને તે કીધાથી તમે ખાતરજમાં રાખજો જે તમારી રોજી કુશાદે થાશે ને જે કાંઈ મુશકલ હુશે તે ખોદા શાહેબ આશાન કરશે તે સત જાણુજો.” સરજમશેદજીની સર્વ પ્રકારની હતેહના મુજ મરમની આ આવી છે. એ અમીરી અદરથને ધર્મપર કેટલું ઈમાન હતું, તે તેમની જીપલી સોનેરી ગિખામણુપરથી આપણને માલમ પડે છે.

આડાજન, નવસારી, પૂણા, સુરત અને મુમઈ ખાતે સર જમશેદજીનાં બંધાવેલાં આતશખાનાં છે. જે શમ્સે ખોદાનો પોતાનો તુરી કેમલો જમે જગ સહાનો બળતો રખાઓ, તે ધણીની કીર્તિ, તે તુરી કેમલોની બરકતથી સદા પ્રકાશતી રહે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. સુરત ખાતેની અગિયારી, શેઠ જમશેદજીએ બે વાર બંધાવી હતી. એક વાર ઇ. સ. ૧૮૨૩ માં અને બીજી વાર ઇ. સ. ૧૮૫૪ માં તે નવેસરથી બંધાવી હતી. સુરતમધે રસ્ત-મપરાનાં બે ન્હાનાં ધરોમાં આગળ એક અગિયારી હતી. બેદરામજી ખર-શેદજી મહેતા અને બેદરામજી માણેકજી દલાલ નામના “રસ્તમપરાના” બે બેહદીનોએ આ ન્હાની દરેમહેર બંધાવી હતી. વખતના વહેવા સાથ તે ખીસમાઈ હાલતમાં આવી પડી. આપણા સર જમશેદજીના સસરા શેઠ હરામજી નસરવાનજી બાટલીવાળાએ ઇ. સ. ૧૮૦૮ માં, ઉપલાં બે ન્હાનાં ધરો બેડી નાંખી એક નવી ઈમારત બંધાવી આપી. ઇ. સ. ૧૮૨૩ માં આ મકાન અગવડ બરેલું જણાવાથી સર જમશેદજીએ તેમાં બેઠી તો ફેરફાર કરી, અમરાવી, લગભગ નવેસરથી તે બંધાવી આપ્યું હતું.^૧

^૧ મી. મનસુખ પોતાના “ગૂંજનામામાં,” તથા એરવદ હરામરોજ નવરોજજી કુટાર, ફારસી બેતબાજીમાં રચેલાં તેમનાં “અહેવાલે જમશેદજી” નામનાં પુસ્તકમાં આ અગિયારી ઇ. સ. ૧૮૨૨ ની રસ્તમપરેની આગમાં બળી ગયેલી જણાવે છે. પણ તે બળી ગયેલું મકાન તો હોટીવાળાનું આદરાન હતું, જે પણ ઇ. સ. ૧૮૨૩

ત્રીસ વર્ષના ગાના પછી, જોજ જગ્યાએ, પોતાના નામને અનુસરતું એક આદરાન બધાવી, પોતાના પિતાજી શેઠ જીજીભાઈ વાઘજાની નમ્રવતે તે પરદાબધુ હતું. એ નવી અગિયારીનું મકાન ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા તા. ૧૧ મી નવેમ્બર ૧૮૫૪ અને રાજ ૧૭ મે માહ રજો ૧૨૨૪ યજ્ઞ-જદીને દિવસે થઈ હતી. આ વેળાએ જશનની ક્રિયામાં પૂજક જરથો-સ્ત્રીઓ સામેલ થયા હતા. આસપાસના ગામોનું ધણુ લોક ત્યાં ઉતરી પડ્યું હતું. સર જમશેદજી પોતે સુરત જઈ શક્યા ન હતા. પણ પારસી ખાયાપતના સેક્રેટરી શેઠ પેસ્તનજી માણેકજીને તેઓએ ખાસ સુરત મોકલ્યા હતા. આ પ્રદરથે સર જમશેદજી તરફના અનનુમન પત્ર વાંચી સંબ-લાવ્યો, જેમાં તે સાહેબે પોતે હાજર નહિ થઈ શકવા માટે દિલગીરી દેખાડી હતી, તથા એ નવી બધાવેલી દરેમહેર રસ્તમપરાની અનનુ-મનને અહવાલે કરી હતી. આ વખતના જશનની ક્રિયામાં હાજર થવાને નવસારીના વડા દરજીરજી કેકેખાદજી રસ્તમજી મહેરજીરાણા છેક નવસા-રીથી ખાસ આવ્યા હતા. તેમને તથા ખીજા દરજીરાને, સર જમશેદજી તરફથી, સુરતના પ્રખ્યાત કોટવાલ ખાનસાહેબ અરદેસર ધનજીશાહ બહાદુર^૨ પોતાને હાથે શાલો એનાયત કરી હતી વળી એજ દિવસે સધળા

મા શેઠ રૂસ્તમજી અસપદીયારજી આરીટનવાળાએ નવેસત્રી બધાબધુ હતું તથા જે મકાનને એકવાર ફરી હમણા ચોડા વર્ષપરજ, ઇ સ ૧૮૮૨ મા, મહુમ ખાઈ દીનખાઈ નસતવાનજી પંડિટ મોટિ ખર્ચે પાંચ બધાવી આપ્યું હતું એકજ સાલમા અને એકજ પરામા બધાયલી આ બે દરેમહેરો હોવાથી, ઉપની બુલ થયથી લાગેછે જુઓ ' પારસી પ્રકાશ ' ફક્તર ૧ હ પા ૧૬૬ કુટનોટ નં ૩

૨ સુરતના આ પ્રખ્યાત કોટવાલ, અને સર જમશેદજીના એક અગત મિત્રનો જન્મ ઇ સ ૧૭૭૭ મા થયો હતો. તેમના બપાવા મોગલ દરબારના એક આગેવાન અમીર હતા, તથા તેમના પિતા, અંગ્રેજ સરકાર તરફથી લડતા માર્યા ગયા હતા. સુરતની અદાલતના એક સાધારણ કારકુન તરીકે તેઓએ સરકારી નોકરી શરૂ કરી હતી. ઇ સ ૧૮૨૨ મા તેઓ સુરત શહેરના કોટવાલ થયા હતા. છુટારાઓ અને કોલી બતના ચાચીઆઓના દોર એ બહાદુર પ્રહરથે તોડ્યો હતો. સુરતની મોટી રેલ અને આગે વળતે તેઓએ બાર મહેનત લઈ,

જરણેસ્તીઓ માટે સર જમશેદજી તરફનું એક જમણુ દરેમહેર સાથે બંધાયેલા નવા “એલાહિબાગમાં” કરવામાં આવ્યું હતું.^૩ આ દરેમહેર પાછલ સર જમશેદજીને રૂ. ૧૫૦૦૦ નો ખર્ચ થયો હતો,^૪ તથા “એલાહિબાગ” માટે રૂ. ૩૪૦૦ તેઓએ જીદા ખર્ચવા હતા. વળી એ અગિયારીમાં થતી ધર્મક્રિયાઓનાં ફંડને આસરો આપવા થકી રૂ. ૫૫૦૦ ની રકમ તેઓએ મોકલી આપી હતી.^૫ સુરતની આ દરેમહેરમાં મારેલી એક તખ્તીની નકલ “પારસી પ્રકાશપરથી” નીચે નોંધાયેલો.^૬

છવને જોખમે, ધણાંકને મરનાં બચાવ્યાં હતાં. ઇ. સ. ૧૮૨૨ માં સરકારે તેમને ઈનામ અને સરપાવ આપ્યાં હતાં, તેવુંજ માન બીજી વાર તેમને ઇ. સ. ૧૮૨૬ માં આપવામાં આવ્યું હતું, ઇ. સ. ૧૮૨૫ માં તેઓ ધરમપોર સચીન વિગેરે દેશી રાજ્યના અંગ્રેજ એલચી નિમાયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૬૯ માં મુંબઈના મવર્નર સર લેન માલકમે, સુરતમાં દરબાર ભરી, તેમને “બહાદુર” નો અંગત ખિતાબ આપ્યો હતો તથા કેટલાંક જામો ભગીર વરીકે તેમને ભેટ આપ્યાં હતાં. પાછલથી તેમનેમાટે એક સોનાનો ચાંદ સરકારતરફથી ભેટ આવ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં શેઠ અરદેસર ધનંજીશાહ બહાદુર, સુરત સહેરના મુખ્ય સદર અમીન થયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૪૪ માં કોઈ નવા આવેલા વડા જડજ સાધની ખતમતને ક્ષીધે એમને જોહાપરથી દૂર કરવામાં આવ્યા હતા. પણ આ પ્રમખિય મહુરખ નિર્દોષ માલમ પડવાથી સરકારે તેમને વધુ માન અક્કામ સાથે તેમનો જોધો તેમને પાછો આપ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૪૬ થી તેઓ એકાંત જાંદગી ગુમરાતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં આ પ્રખ્યાત પારસી કોઠવાલનું મરણ થયું હતું. [વધુ વિગતમટિ વાંચો, Briggs' "Cities of Gujraashtra" Part I, “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું, પાને ૬૯૯ અને ૭૦૦, તથા મી. બંગાલીનાં “મુંડી કાટેલાં લખાણો” દફતર. ૨ જુ., પાને ૩૬ થી ૪૬.]

૩ જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું પા. ૬૫૦-૬૫૧.

૪ જુઓ “મનસુખી મંજનામું” પા. ૩૧૧.

૫ જુઓ “મુંબઈના બહાર” દફતર ૧ હું પા. ૬૮૫.

૬ “આ દરેમહેર શ્રી મુંબઈવાસી સર જમશેદજી જીભાઈએ નવેસરથી “ફરીને પોતાને ખરચે બંધાવીને, પોતાના બહેનની સુરખીય જીભાઈ “ચાનજીમાઈની નઈએતે ઈભવીને આજ દને અનજીમન મેલવી માનદી-

એક બીજી ન્હાની દરેમહેર સુરતની પાસે આવેલાં અડાજણ ગામમાં શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈએ ઇ. સ. ૧૮૨૭ માં બંધાવી આપી હતી. આ દરેમહેરપર કંઈએ તખ્તી મારેલી નથી. કંઈક મુશકલીએ તેને પરઠાવવાનો દલાડો. “પારસી પ્રકાશ” ના કર્તા ખાનખલાદર શેઠ બદમનજી બ. પટેલ મેળવી શક્યા હતા. “પારસી પ્રકાશમાં” સિવાય એની કંઈએ બીજી નોંધ અમને મળી શકતી નથી.^૭

પૂણાખાતે પણ આ સખી ભેરોનેટ સાહેબે આદરાનની એક દરેમહેર બંધાવી પરઠાવેલી છે. ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં શેઠ જમશેદજીએ પૂણાખાતે એક જશન કર્યું હતું; તથા તે વખતથી પૂણામાં એક ધર્મખાતું સ્થાપવાની પોતાની ઇચ્છા જાહેર કરી હતી. તે બાબેનો એક અનજ્ઞમન પત્ર પણ વચાવી સબળાવ્યો હતો. પોતાના “ગહમ્માર ફંડમાંથી” દર સાલ રૂ. ૫૦૦ પૂણાખાતે “ગહમ્મારો” કરવાને તેઓએ આપતા કર્યા હતા, અને પૂણાના જરથોસ્તીઓનું એક અનજ્ઞમન ફંડ સ્થાપવાને રૂ. ૧૦૦૦૦ ની મરકારી નોટોનું દ્રશ્ય કરાવતું પણ તેઓએ જાહેર કર્યું હતું, તથા તેમાં સર-અવસરે નાણાં ભરી, તે ફંડને વધારી આપવાની પારસી પૂણેકદોને તેઓએ અરજ કરી હતી; તથા પૂણાની અનજ્ઞમનને પસંદ પડતી જગ્યાએ એક દરેમહેર બંધાવી આપવાની પોતાની ખાહેશ જાહેર કરી હતી. આ જશન વખતેજ પૂણાની અનજ્ઞમનનું ફંડ ગિણું કરવાને, અને સર જમશેદજીની શિખામણ પ્રમાણે તેમાં નાણાં ભરાવવાને એક ટીપ ફરતી કરવામાં આવી હતી, જેમાં આસરે રૂ. ૭૦૦૦ ભરાઈ ગયા હતા. આ ટોપમાં પણ

“અગતી દીનના દોકમ મુજબ જશન કરીને આનંદ આદરાન સાહેબને
“પાછા તખ્ત નરીન કરેઆ છે—અને શ્રી સુરતના રસતમપરાના રેડેવાશી
“તથા બીજા જરથોસ્તીઓને વાપરવાનાં કારણસર, એ દરેમહેર જરથોસ્તી
“અનજ્ઞમનનાં દવાગમો આપી છે. દાન ૧૭ માહ ૨ જે રોહેનશાહી
“સને ૧૨૨૪ ઈ.અ.દજીરી, તા ૧૧ નેવેમ્બર સને ૧૮૫૪, શવત ૧૬૧૧ ના
“કારતક વર્ષ ૬ ને વાર સનેગ.”

૭ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું પાને ૨૦૫.

સર જમશેદજીએ પોતાને અને છોકરાંઓને નામે રૂ. ૧૨૨૫ બરી આપ્યા હતા.

ધ. સ. ૧૮૪૪ માં પૂણાની દરેહમહેર તૈયાર થઈ હતી. તે ખુદી મૂકવાની ક્રિયા તા. ૨૯ મી નવેમ્બરને દિવસે થઈ હતી. આ વખતે પૂણાના સંધળા જરથોસ્તીઓ બિપરાત, મુજબના ધણાંક આગેવાન શેઠી-આઓ ત્યાં હાજર હતા. જશનની ક્રિયા દરતૂર ટેહમુલજી મિનોચહેરજી હોજદારે કરી હતી. આ દરેમહેર પાછલ, તથા તેના ચોકમાં બધા-વેલા જમણવાર કરવામાટેના બે મોઢા ઝોટલા સુધા, સર જમશેદજીને રૂ. ૪૫૦૦૦ નો ખરચ થયો હતો.^૮

નવસારી શહેરના મલેસર ફળિઆમાં, સર જમશેદજીએ એક દરેહ-મહેર બંધાવેલી છે. ધ. સ. ૧૮૫૦ માં એ સાહેબ નવસારી ગયા હતા. તે વખતે ધણાંક ધર્મના દામો તેઓએ ત્યાં આરંભ્યાં હતાં. નવસારી મલે-સર ફળિઆમાં બહેદીનોનાં ૪૫૦ બેર ધરા હોવા છતાં, એકે અગિ-યારી ન હોવાથી, તે તરફ પોતાને ખરચે અને પોતાના મરહુમ મુરખખી શેઠ ફરામજી નસરવાનજી બાટલીવાળાના પૂનને માટે એક દરેમહેર બંધાવી આપવાનો ઠરાવ સર જમશેદજીએ કર્યો. પોતાના નવા “જમ-શેઠ બાગ” ની પાડોશમાંજ આ અગિયારી, તેઓએ બંધાવવા માંડી.

^૮ જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું પા. ૩૮૦-૩૮૧ અને ૪૪૦-૪૪૧, તથા “મુંબઈનો બહાર” પા. ૧૮૧. પૂણાની દરેહમહેરના દરવાખપર એક તખ્તી નીચેપ્રમાણે મારેલી છે—“આએ દરેહમહેર શ્રી મુંબ-ઈવાશી સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઈટ પોતાનાં પૂનને સાથે શ્રી પૂણાનાં “રહેવાશી જરથોસ્તીઓને વાસતે બંધાવી છે. અને એ મધે દીને બહે “માજદીઅશનીના હોકમ મુજબ કીરીઆ મારગ કરીને તથા અનંજુમન “મેલવીને આતશ આદશન સાહેબને તખ્તનશીન કરેઆ છે. રોજ “૩ જ્ઞે ને માહ ૩ જ્ઞે, રોહેનશાહી સને ૧૨૧૪ ઈઅજ્જહગરદી. રાવંત “૧૯૦૧ ના રાકે ૧૭૬૬ કારતક વદ ૫ ને વાર શુકરે, તારીખ ૨૯ મી “નવેમ્બર સને ૧૮૪૪ અંજરેજ.”

ખ. સ. ૧૮૫૩ માં આ દરેમહેર બધાઈ તૈયાર થઈ. તેને પરઠાવવાની ક્રિયા તા. ૧૪ મી માર્ચને દિવસે કરવામાં આવી હતી. નવસારીની આસપાસનાં ધણાંક ગામના જરથોસ્તીઓ ત્યાં જિતરી પડ્યા હતા. સર જમશેદજી પોતે નવસારી ન જઈ શકવાથી, પોતાના દીકરાઓ શેઠા ખરોદજી અને રસ્તમજીને મુંબઈથી ખાસ આ ક્રિયામાં ભાગ લેવાને નવસારી મોકલ્યા હતા. આ શેઠાની દાજરીમાં, જસનની પવિત્ર ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. તેઓએ ગરીબોમાં, પોતાના પિતાજી માફક, મોટી રકમ વહેવી નાંખી હતી. એજ વખતે એ શેઠાએ પોતાનાં પેદરની સખાવતથી જિમાં થયેલાં નવસારીનાં કેટલાંક મકાનો, જેવાં કે “ખુરશેદવાડી,” રફૂલની ઇમારત તથા દોખ-માની ફરતી દિવાલ અને સગડી વિગેરે જાહેર વપરાસ માટે ખુલાં મૂક્યાં હતાં. નવસારીની આ દરેમહેરની ઇમારત પાછલ ર. ૮૪૦૦ નો ખર્ચ થયેલો લાગે છે. અક્ષયતે “જમશેદ બાગ” નો મોટો ખર્ચ જૂદો હતો.

મુંબઈ ખાતે એક દરેમહેર નવેસરથી બાંધી અપાવવાને સર જમશેદજી વિચાર ચલાવતા હતા. તેમણે તેઓએ નાણાંની ગોઠવણુ પણ કરી રાખી હતી. એવામાં તેમનું મરણુ નિપજ્યું. મુંબઈ કોઠમાં કાવસજી પટેલના મોહોલ્લામાં આવેલી ગોદાવરા મોબેદોને લગતી જુની અગિયારી નવેસરથી બંધાવવાનો તેમનો વિચાર હતો. આ પવિત્ર મકાનની જગ્યા ધણી સાંઠી હતી. ઇમારત તદ્દન ખિસમાર હાલતમાં આવી ગયેલી હતી. સર જમશેદજીનો વિચાર તેની પાકેશમાં આવેલી પોતાની ખાનગી જગ્યા આપી ઇઈ જુની તથા નવી જગ્યાપર સાથે, એક મોટી કુશાદે ઇમારત, આ દરેમહેરને

૯ જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ ટું પાને ૫૪૫, ૬૧૫ અને ૬૧૬. નવસારીની આ દરેમહેરના મકાનમાં આ પ્રમાણે એક તખ્તી મારેલી છે.—“આએ આતરા આદરીઆન સાહેબની દરેમહેર શ્રી નોસારીનાં મનેશાર ફરી-આના રેહેવારી જરતોશતીઓને વાસતે શ્રી મુમબઈવારણી શર જમશેદજી “જીજીબાઈ નાઈટે પોતાના મુરખી બેહેસતી શેઠ ફરમજી નસરવાનજીના “રાખબને સાર બધાવીને તે મધે રોજ રઠ માહ ૬ રાહેનશાહી રાને ૧૨૨૨ “ઈએજદજદદીને દને આતરાઆદરીઆન સાહેબને તખ્તનશીન કરેઆ છે. “મુકામ શ્રી નોસારી રાને ૧૨૨૨ ઈએજદજદદી રાને ૧૮૫૩ ઈસાવી.”

માટે બધાવી આપવાનો હતો. આ દરેમહેર અસલ ઇ. ૧૮૨૫ માં પારસી ઉધરાણીયાં ગોદાવરા મોતેદો માટે બંધાવેલી હતી. સર જમશેદજીનું ધારેણ કામ પાર પાડવાને તેમના ત્રણે સાહેબજનઓ બહાર પડ્યા. સર જમશેદજીનાં ડિમણાને દહાડેજ તેમની પુછામાંથી આ કામ સરંજામ બિતારી આપવાની પોતાની મરજી, તે શેઠાએ જાહેર કીધી. સર જમશેદજીની વરસીને દહાડે તે આ મકાન તૈયાર પણ થયું. એ નવું મકાન જાહેર વપરાસમાટે પાંચુ ખુશ્તું મૂકવાની ક્રિયા તા. ૧૩ મી એપ્રિલ ૧૮૬૦ ને દિવસ કરવામાં આવી હતી. જમરાની ક્રિયા ગોદવરા પધકના દસ્તૂર મોદરાબજી પેશુજીએ કરી હતી, તથા તેપછી શેઠ સોદારાબજી જમશેદજીએ પોતાની અને પોતાના વડા બાપુઓતરફથી આ મકાન જરથોસ્તી કામને સ્વાધીન કર્યું, તથા આપુ ખરચ માટે સર જમશેદજી ઇજ્જમાઈનાં “એરિડી ફંડમાંથી” દર સાપ ૩ ૭૫૦ આપ્યા જવાની મોકલણ જાહેર કરી. આ દરેમહેરના દરવાજાપર એક લંબાણ પણ વિગતવાર મોટી તખ્તી મારેલી છે જેમાં અને જણાવેલી સર્વ અગત્યની હકીકતો, જણાવેલી છે. આ મકાન પાછલ ઇમારતનો તથા ખીજો અનેક પ્રકારનો સમગ્ર ખરચ રૂપિયા ૨૦૦૦૦ નો થયેલો છે.

સર જમશેદજીએ બંધાવેલાં પવિત્ર આતશખાનાંઓનો આ સરવાળો છે. ફક્ત દરેમહેરની જૂદી જૂદી ઇમારતો બંધાવવા માટેજ એ દીનદાર શેઠે રૂપિયા એક લાખ ખરચ્યા હશે. તેને લગતો પરચૂરણ ખરચ પણ હજારોની રકમનો સરવાળો બતાવી શકે પણ તે સર્વનો મનમાનનો હિમાબ ક્યાંથી મળે? તેનો સરવાળો અને તેની ગણતરી કાઢવી તદન મુશ્કેલ.

દોખમાંએ બંધાવવામાં પણ, સર જમશેદજીએ સારો ભાગ લીધો હતો. જો કે આ સાહેબે કંઈએ મોટું દોખમ બધાવી આપ્યું નથી, પણ એક મોટું દોખમ બંધાવવાના ફંડમાં તેઓએ હજારોની રકમ ખરી આપી હતી. ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં શેઠ ફરામજી કાવસજી બનાજીએ એક દોખમ મુખઈમાં બંધાવ્યું હતું. આ દોખમને ઇજ્જમાઈ ક્રિયા વખતે પણ ખીજા અનજમેમનના

અકાળરો સાથ સર જમશેદજીએ, “મુંબઈ સમાચારમાં” જણાવ્યા પ્રમાણે, “સારો દહાડો કમર બાંધી મહેનત લીધી હતી.” આ દોષમાં જીવયોગમાં આઠવા પછી કેટલેક વર્ષે પારસીઓમાં ફરિઆદ ચાલી રહી કે મુંબઈમાં એક નવું દોષમાં બાંધવાની ધણી જરૂર છે, કારણ કેલેરા જેવા ખરાબ રોગને લીધે તે વખતે પારસીઓમાં ધણું મરણો થવા લાગ્યા હતાં, અને તેથી દોષમાં મધે પૂરતી જગ્યા રહી ન હતી. પારસી અકાળરોને ખમર કાઢતાં આ વાત સાચી માલમ પડી. એક નવું દોષમાં બાંધાવવાને ઠેરાવ પારસી અનન્નેમને કર્યો. તે માટે જોઈતાં નાણાં મેળવવાને માટે વાડીઆજી જેહાં-ગીરજી નસરવાનજીની ઑફિસમાં એક ટીપ ખુદ્દી મૂકવામાં આવી. ઇ. સ. ૧૮૩૮ થી ૧૮૪૧ સુધીમાં આ કારણુમાટે પારસીઓએ રૂ. ૮૨૫૨૧ ભેગા કર્યા. વળી એ ત્રણે વર્ષના બાજના રૂ. ૯૨૦૪ જીવળ્યા. નવો રસ્તો બાંધવા તથા હુંગરને લગતી કેટલીક જગ્યા ખરીદવા પાછલ રૂ. ૧૨૮૪૭ ખરચી નાંખી, બાકીના રૂ. ૭૮૮૭૬ શેડ જમશેદજી પેઠીપર બાજે મૂક્યા. શેડ જમશેદજીએ જિવટ પકડી ખીજા હંમરો રૂપિયા આ ફંડમાટે એકઠા કરાવી આપ્યા, અને આ ફંડ લગભગ રૂપિયા એક લાખનું બનાવ્યું. આ ફંડમાં શેડ જમશેદજીએ રૂ. ૧૨૨૪૦ નીચે પ્રમાણે ભરી આપ્યા હતા:—

- ૫૦૦૦ શેડ જમશેદજીએ પોતાને નામે.
- ૧૦૦૦ પોતાના પિતાજી જીજીમાઈના પૂજામાટે.
- ૧૦૦૦ માતાજી જીવીબાઈના પૂજામાટે.
- ૧૦૦૦ પોતાના બાઈઓ માણેકજી અને રસ્તમજીને નામે.
- ૬૦૦ બહેનો નવાજબાઈ તથા બાઈબાઈને નામે.
- ૫૦૦ ધણીઆણી બાઈ આવાંબાઈને નામે.
- ૨૦૦૦ પોતાનાં છોકરાંઓ શેડા ખરશેદજી-રસ્તમજી-સોહોરાબજી અને બાઈ પીરોજબાઈ દરેકને નામે રૂ. ૫૦૦.
- ૧૧૪૦ પોતાનાં અને ધણીઆણીનાં અતલગના ખેડીઓ અને કુટુંબ કબીલાને નામે.

સર જમશેદજીની આ સખાવતની ટીપ વિગતવાર આપવાનું કારણ એટલું જ કે તે સાહેબને પોતાના માતૃપિતા, તથા બાઈ બહેનો અને કુટુંબ માટે કેવો પ્યાર હતો, તે સમજી શકાય, અને પોતાના પૈસાની સખાવત કરવામાં પણ તેઓ પોતાના વહાલાંઓને કેવા યાદ કરતા તેનો કંઈક ખ્યાલ વાંચનારને થાય.^{૧૧}

આગલા વખતમાં, સુરતમાં વસ્તા જરયોસ્તીઓને, એક દોખમું બાંધવા માટે, શેઠનશાહ અકબરે ફટલીક જગ્યા ખરીદત આપી હતી. પાછલથી તેની આસપાસની બીજી ફટલાક વીંધા જમીન પારસીઓએ મેળવી હતી, જે માટે મુગલાઈ સરકારને દરસાલ રૂ. ૧૧૦ નું દેણું આપવું પડતું હતું. પાછલથી આ દેણું અંગ્રેજોનું રાજ થતાં, તેમને મળતું રહ્યું હતું. સુરતની અનજોમને ઘણાં વર્ષો સુધી આ દેણું અંગ્રેજ સરકારને ભર્યું હતું. પણ ઈ. સ. ૧૮૪૭ ને આસરે સર જમશેદજીએ સરકારમાં પોતાનો લાગવગ ચલાવી આ દેણું સદાકાળ પારસીઓને માફ કરવાની બક્ષામણુ કરી હતી. નામદાર સરકારે તેમની અનેક ઊપયોગી જાહેર સેવાઓ ધ્યાનમાં લઈને, તેમના માનને ખાતર, આ દેણું પારસીઓને સદાકાળ માફ કર્યું હતું, અને બવિધ્યમાં તે વસુલ ન કરવાનો પેગામ સુરતના અમલદારો પર મોકલ્યો હતો. ખચીતાં આ એક ઊત્તમ સખાવત હતી. એક લખનારના કહેવા પ્રમાણે—” આ સાહેબના આસરાથી એક અપરંપાર સખાવત એવી તો ઊત્તમ થઈ છે, કે પરદેશમાં રહેનારા પોતાના હમદીનોની આવતી આલાદને પણ, તેઓએ આગલથી સંભાળી લેવાની દયા દેખાડી છે.”^{૧૨}

ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં જ્યારે સર જમશેદજી નવસારીમાં આવેલા હતા ત્યારે વડોદરા ખાતે, શહેર જહારથી આવતાં રવાનોને અવવલ મંજલ પહોંચાડવા માટે એક “ગરકો” ચાને એક ન્હાનું દોખમું બાંધાવી આપ્યું હતું.

૧૧ આ બાબતની બીજી સંપૂર્ણ વિગતો માટે જુઓ “ ખુલાસે પંચાત ” પા. ૧૭૬ થી ૧૮૭.

૧૨ “ મુંબઈના જહાર ” દફતર ૧ હું પાને ૬૭૨-૬૭૩.

વળી એ પહેલાં ઈ. સ. ૧૮૪૭ માં અમદાવાદ ખાતે તે વખતના નગર રોડ હથેસીંગ કેસરસીંગ એક મોટું દહેરું બધાવ્યું હતું, જે જોવાને સર જમશેદજીના વારસ બેટા તે તરફ ગયા હતા. આ વખતે રૂ. ૧૨૦૦ ની રકમ પોતાના પિતાજી તરફથી તે શેડે પારસી અનજોમનને સ્વાધીન કરી હતી, કે તે રકમ જરયોરથીજોને લગતાં કંઈ ધર્મક્રમમાં વાપડવી. આ રકમમાંથી ઈ. સ. ૧૮૫૦ માં અમદાવાદ ખાતે પણ એક ન્હાનું દોખમુ બધાવી આપવામાં આવ્યું હતું.^{૧૩}

ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં પોતાની નવસારીની યાદગાર રહેતી મુંસાફરી વખતે, બીજાં અનેક ધર્મનાં કામો બેગુ, ત્યાનાં દોખમાની આસપાસ ફરતી દિવાલ બધાવી આપવાની તેઓએ પોતાની મરજી જણાવી હતી. ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં આ ફરતી મોટી દિવાલ તૈયાર થતાં, એ સાલમાં તેમના આહેનજાઓએ તે અનજોમનને હવાલે કરી આપી હતી. આ દિવાલ સર જમશેદજીએ પોતાના રાઠ ધણીઆણી લેડી આવાંજાઈનાં પૂણુમાટે બધાવી આપી હતી. આ બધાં કામ પાછળ તેમને રૂ. ૬૦૦૦ નો ખર્ચ થયો હતો.

વળી સર જમશેદજીએ નવસારીનાં દોખમાં આમલ એક સગડી તથા દિવાલ બાહિર એક કુવો પણ બધાવી આપ્યો હતો. તે પેહલાં ત્યાં સગડી જેવું કંઈએ ન હતું. આ સગડી થોડા વર્ષમા પડી ભાગવાથી સર જમશેદજીની પુછમાંથી તે પાછી નવેમરથી ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં બધાવી આપવામાં આવી હતી. સામતી રીતે મજુતાં દોખમાને લગતાં ધર્મનાં કામો પાછલ સર જમશેદજીએ રૂ. ૩૦૦૦૦ થી વધારે ખરચેલા માલખ મડેછે. આજે એવા ધર્મ કરમાર હવે ઘણા થોડા રહ્યા છે.

^{૧૩} વડોદરા અને અમદાવાદનાં આ ન્હાનાં દોખમાંજોને લગતી ૪ ઈએક બરો-રેન્દર વિગત “પારસી પ્રકાશમાધીવ” મળેછે જુઓ દ્વાર ૧ હું, પાને ૫૪૬ અને ૫૪૭

મકરણ દસમું.

સંકલ વેળાના સાથી;

આગ-તોફાણ-રેલ-અને દુકાળ.

હાસેલ ન રાવદ રજાએ ચુલતાન,
તા ખાતિરે બન્દગાં ન જીઈ.
ખાહી કે ખોદાઈ બર તો બખરાઈ,
આ બલકે ખોદાઈ કોન નેકુઈ.

બચૂત

કારન હુલાઈ શુદ્ધ કે અહેલ ખાનહુ ગંજ હાશત,
નવશીરવાન ન મોઈ કે નામે નેકુ ગોઝાશત.

સાદી.

અતલબ—રે બાઈ! અર્થાંતુષ્ટી તું ખોદાનાં પેદા કીવેલને રાજ કરશે નહિ,
સ્વાંતુષ્ટી ખોદા તારાપર મહેરબાન થનાર નથી. 'જો તને ખોદાની રહેમ નજરની
ગરબ હોય તો ખોદાની પેદા કીવેલી ખલાલ સામ સલાઈ કરી લે. આલીસ વખાર
ભરી ખળનો ધરાવનાર કારન બુલાઈ ગયો છે; લલો નવશીરવાન આને પણ
ચાલ થાય છે; કારણ તે જલાઈ કરી લયે છે.

જરપોસ્તી ધર્મની સખાવત નાતગતના તદાવત વગરની છે, અને તેમજ
સરખમશેદની સખાવત તદન નાતગતના તદાવત વગરની હતી.

તો પણ “અબ્લ ખીરા ખમ્મદ દરવીશ” એ જાણીતી ફારસી કહેવત તેઓ શું સાંભળતા. પોતાની કામને માટે પૂરતાં જિજ્ઞાસુ ધર્મનાં કામો કરી તેઓ બેસી ન રહેતા હતા. પણ પ્રજાપયોગી કામો કરવામાં, સામાન્ય લાભનાં કામો આરબવામાં, અને લોકકલ્યાણનાં કામો ખમ્મદવામાં તેઓ સદા આગેવાની ભર્યો ભાગ લેતા. આગ અને દુકાળનેવી આફત વખતની તેમની જાહેર સેવા અમુલ્ય હતી. એ વખતસરની મદદે સેંકડો છવડા કમોતે માર્યા જતાં ખમ્મદ હશે, હજારો છુએ મરતાની છુંડગી તેઓની સખાવતથી ખમ્મદ હશે. પણ હવે તે સખાવત કરનાર અને તેનો લાભ લેનાર સમજાવ આ દુનિયા છોડી ગયા છે, જો કે સખી નરના બલાં કામોનો મોઠો પમરાત હજી સુધી આપણી વચ્ચે પ્રસરી રહેલો છે. દુકાળ અને આગ જેવા ત્રાસદાયક વખતની તેમની મદદની દુક નોંધ આ પ્રકરણમાં લેવી છે.

૪. સ. ૧૮૩૭ ની સુરતની મોટી આગ વખતે, શેઠ જમશેદજીએ મોટી મદદ કરી હતી. આગથી પાંચમાસ થએલાંઓ તરફ તેમની સદાની દીક્ષા હોય હતી, કારણ એકવાર મુંબઈની ૧૮૦૩ ની મોટી આગમાં શેઠ જમશેદજીને ભારે ખમ્મદ પડ્યું હતું. ત્ય. ૨૪ મી એપ્રિલ ૧૮૩૭ ની સાંજના સુરતની આ મોટી આગ માછલીપીઠમાં આવેલાં એક પારસીના ઘરમાંથી શરૂ થઈ હતી. ત્રણ દિવસસુધી આ આગે જમશેદ ત્રાસ વરસાવ્યો હતો. તેનું પજરણુ તો એક અઠવાડીય ચાલુ રહ્યું હતું. માછલીપીઠ, કણ્ડીપીઠ, હોરાફળિઓ, શહરાનો ચોક, નાણાવાણું તથા ચૌડાણું આખું જાળર, હનુમાન પોળ, રામજીની પોળ, ભાગાતળાવનો કતો, નવાપરાની પારસીવાડ, હોરાપરું, ગોપીપરું, શેતાન ફળિયું વિગેરે વિગેરે સુરતના જાણીતા અને ગીચ વસ્તીવાળા રસ્તાઓનાં મકાનો અને હવેલીઓ આ આગમાં તદન નાશ પામ્યાં હતાં, લગભગ અર્ધું સુરત શહેર આ આગમાં બળી ગયું હતું. હજારો લોક ઘરઆર અને માલમિલકત વગરના થઈ ગયાં હતાં. શહેરમાં વસવા લાયક જગ્યા રહેવાથી, શહેરબહાર લોક પડાવ નાંખી રહ્યું. શહેરમાં છુખમરો આવી રહ્યો. ત્યાંના આગેવાન શહેરીઓએ પોતાથી બનતી મદદ પોતાના ભાઈબહેને કરી.

આ આગની ખજર મુંબઈમાં પડતાંજ અત્રેના આગેવાન શેડીયાઓએ એક મોટું ફંડ બિંદુ કર્યું હતું. શેડ જમશેદજીએ આ વખતે સુરતવાસીઓને બાદશાહી મદદ કરી. આગની ખજર પડતાં તરતજ ચોખા તથા દાલની સેંકડો ગુણો, અને કાપડ તથા રોકડ નાણાંની મોટી રકમ, નાત-જાતના તકાવત વગર, જેમ ઘટે તેમ, સર્વ જાતના લોકો વચ્ચે વહેંચી આપવાને, મુંબઈથી સુરતખાતે પોતાના આડતિયા શેઠ હોરમસજી દાદાભાઈ આલપાઈવાળાપર, એક ખાસવદાણુ મોકલિને તેઓએ એ સમજું મોકલી આપ્યું. આમાંથી દરેક પારસી કુટુંબદીઠ ચોખાની બીજી નંગ ૪, દાલની ગુણ ૧, અરધો “લોંગ ક્લોથ” તથા મલમલ અને જગન્નાથીનો અઢેક ટાકો, બાપડીઓમાટે સાડી તથા રોકડા રૂપિયા પાંચ વહેંચી આપવામાં આવ્યા. હિંદુઓમાં પણ એજ ધોરણે પોતાના વિશ્વાસુ હિંદુ દલાલો મારફતે અનાજ કાપડ તથા નાણાંની વહેંચણી શેઠ જમશેદજીએ કરાવી હતી.

એટલું કરી બેસી ન રહેતાં, શેઠ ફરામજી કાવસજી બનાજી તથા બીજા આગેવાન મુંબઈગિરાઓ સાથે તેઓ ફરી પડેલા સુરતીઓ માટે નાણાંની મદદ મેળવવાને મુંબઈના હાકેમ સર રૉબર્ટ માન્ટ પાસે ગયા હતા. સર-કારે આ માગણી રિવકારીને, સુરતના લોકોને જોઈતી મદદ આપવાનાં કામમાં તાપડવાને રૂ. ૫૦૦૦૦ મોકલી આપ્યા હતા. તેમજ કેટલીક જરૂરના ખપની બીજોપરની જગાત વિગેરે કાઢી નાંખી હતી. એટલું કરી આપણા શહેરીઓ ખેમી રહ્યા નહિ. તેઓએ એક જાહેર સભા બોલાવી. સુરતના લોકોને મદદ કરવાને લોકને આમંત્ર કર્યો. શેડોબદમનજી વાહડીઆ, જમશેદજી જીભાઈ વિગેરેએ ભાવજો કર્યા. તેની અસર તરત જણાઈ. સભામાંજ રૂ. ૨૦૦૦૦ ભરાયા. બધા મગી, આ ફંડમાં રૂ. ૧૬૪૩૮૮ ભરાયા હતા. મારવાડીઓએ પણ આ ફંડમાં નાણાંની ન્દાની રકમ ભરી આપી હતી! પારસીઓએ રૂ. ૬૨૧૫૨ ભરી આપ્યા હતા. જેમાં આપણા શેઠ જમશેદજીના રૂપિયા ૫૦૦૦ હતા. આ મોટાં ફંડમાંથી અમાર્યા સુરતીઓને આશરો વિગેરે આપ્યા પછી, પણ એક મોટી

રકમ બાપી વધી હતી તેના કાલા પાડી, દરેક જાતને ચોક્કસ રકમ હવાલે કરવામાં આવી હતી. આ પ્રમાણે પારસી પંચામતને (સર જમરાદણના બેલોમાં “પારસી મહાજનને”) ભાગે રૂ. ૫૯૦૦૦ આવ્યા હતા કેટલાક સાહેબો આ રૂપિયાની ગરીબો વચ્ચે વહેંચણી કરી નાખવા માંગતા હતા. પણ દુરઅદેથી શેઠ જમરાદણએ આ વાત પસંદ કરી નહિ. તેમના લખી ગયા પ્રમાણે જો આ રૂપિયા ગરીબ પારસીઓને “વહેંચી આપતે તો સરવે દલવાંટે થઈ જતે, તેમાં કશો સંદેહ નહી” આવો વિચાર લાવી, તેઓએ આ રૂપિયાનું એક જુકુંટું ફંડ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. તેમાટે જાપલા રૂ. ૫૯૦૦૦ અને ચીનથી એજ આમના સમયમાં જરથોસ્તીઓને મદદ કરવાને આવેલા રૂ. ૨૩૩૭૫, તથા સુરતની અનજીમનને ખાતે મેસર્સ કારજસની કંપનીમાં જમા થયેલા રૂ. ૧૩૩૭૪ મળી, રૂ. ૯૫૦૦૦ ઉપરનું એક ફંડ સ્થાપી સુરતના પારસીઓને લાભનું એક ખાતું બિલુ કરી આપ્યું હતું,^૧ તથા પાછલથી તેનું એક કાયદાપૂર્વક “ટ્રસ્ટીડ” કરી તેનો કારભાર ઇ. સ ૧૮૪૧ થી સુરત ખાતે પાંચ અને મુગઈ ખાતે સાત ટ્રસ્ટીઓને સોંપી આપ્યો હતો. ઇ. સ ૧૮૫૧ થી આ ખાતાની રખેવાલી મુગઈની જરથોસ્તી અનજો-મનના આપણા માનવંત ટ્રસ્ટીઓને હસ્તક છે. આ સુરતની અનજો-મનને પગભર કરનાર દુરઅદેથી સર જમરાદણ હતા. આજે આ “જેનરલ ફંડ” લાખોની રકમનું થયું છે. ઇ સ ૧૮૯૫-૯૬ ના પારસી પંચામતના રિપોર્ટના બહાર પડેલા છેલ્લા દલદાર પોયામાં આ ફંડની સામતી થાપણ રૂ. ૨૫૨૪૮૭ ની થયેલી જણાવામા આવે છે.^૨

^૧ સર જમરાદણએ સ્થાપેલા “સુરત ચેરિટી ફંડ” સાથે, જાપલા ધર્મ-ખાતાને ભેલી ન નાખતું સર જમરાદણનાં તે “ચેરિટી ફંડની” તવારીખ આગળ આવે છે

^૨ સુરતની આ મોટી આગનું બારીક વર્ણન “પારસી પ્રકાશનાં” પહેલાં દફતરમા પાને ૩૦૩ થી ૩૦૮ સુધી આપેલું છે. સુરતની આગના ફંડમાંથી બીજાં થયેલા સુરતના પારસીઓનાં જનરલ ફંડની વિગત માટે જુઓ “જોવારો પંચાત” પાને ૨૭૬-૨૮૦-૨૮૧.

સુરતની આ આગ વખતે સર જમશેદજીએ રૂ. ૩૦૦૦૦ ને આસરેનું કાપડ અનાજ અને રોકડ નાણું સુરત ખાતે મોકલ્યું હતું, અને તેના સામાન્ય ફડમાં રૂ. ૫૦૦૦ ભરી આપી, સપ્તગુણ, આ આગ વખતે રૂ. ૪૫૦૦૦ ની મદદ સુરતના લોકને કરી હતી. એ તે સખાવત! એવી સખાવત કરનારના રૂ.૧૨ હજારે આફ્રીન હોજે!

હુઝાર ઑફીસીનો હુઝાર ઑફીસીન,
એ બાદા બ જમશીદે, પાકીઝેહ હીન.^૩

ઈ. સ. ૧૮૪૨ માં એજ સુરત શહેરના સેવકપત્રમાં એક પારસી મોહોદ્દમાં આગ લાગી હતી. આ આગે પશુ પારસીઓને જળી ગયા હતાં ની હતી. પ્રખ્યાત ખાનસાહેબ અરદેસર બહાદુરની મહેનતથીજ આ આગ જલદી હોલવાઈ ગઈ હતી. પોતાના એ મિત્ર મારફતે સુરતના પારસીઓના સહોદયો સર જમશેદજીને ખબર થતાંજ નુકશાની પામેલાં પારસીઓને ધરદીઠ રૂપિયા ૮ થી ૧૦ ને દિસાએ હજારોની રકમ પોતાના સુરતના આડતિયા રોક હોરમસજી દાદાભાઈ આલપાધવાળા મારફતે વહેંચાવી આપી હતી. આ વખતસરની મદદ પાછલ એમને આમરે રૂપિયા ૫૦૦૦ નો ખર્ચ થયેલો લાગે છે.

ઈ. સ. ૧૮૪૪ ના એપ્રિલ માસની શરૂઆતમાં મુંબઈના કિલ્લામાં બજારગેટના નાકાપર એક જળી આગ લાગી હતી. આ વખતે પોલિસ ઓફીસર દરિઆઈ ખાતાના તથા “ગેરિસનના” સિપાહોએ બારે મહેનત કરી હજારોનો માલ બચાવ્યો હતો. તેમનો બદલો વાળવાને તથા તેમને ધનમાં આપવામાટે દેશી શેડીઆઓ અને વેપારીઓએ રૂ. ૧૦૦૦૦ થી વધારેની રકમ એકઠી કરી હતી. જેમાં સર જમશેદજીએ રૂપિયા એક હજાર ભરી આપી, બહાદુરીની કિંમત પીછાણી હતી.

એજ પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૮૪૭ માં એક બીજી મોટી આગ કોટમાં અંપોલો સ્ટ્રીટ આગલ તે વખતના બજારમાં “બ્રિટિશ હોટેલની” નીચે

^૩ એરવડ ફરામચેજ નવરોજી ફટારનુ ફારસી પુસ્તક, “અહેવાલે સર જમશેદજી” પાને ૩૨.

એક દારૂની દુકાનમાં લાગી હતી. તે વખતે પણ પોલિસ અને દરિયાઈ ખાતાના માણસોએ તારીફ લાયક મેહનત કરી ધણીક માલ ખચાવ્યો હતો. આ વખતે તેમને ધનામ આપવાને કાંઈએ એકાદ ફંડ ઉભુ કર્યું ન હતું, પણ એકલા સર જમશેદજીએજ તેમને ધનામ આપવાને રૂ. ૧૫૦૦ કાઢી આપ્યા હતા. ૪*

મુખર્ષિ શહેરપર તોફાણની આફત જવલ્યેજ ઉતરેછે. પણ કાંઈ કાંઈ વાર ભારે તોફાણલા વમલમાં. સુંદર મુખર્ષિ નગરી સપડાઈ જાયછે. ઈ. સ. ૧૮૦૦, ૧૮૧૭, અને ૧૮૩૭ માં મુખર્ષિ ખાતે ભારે તોફાણો થય્યાં નોંધાયાં છે. તેવુંજ એક તોફાણ ઈ. સ. ૧૮૫૪ ના નવેમ્બર મહિનાની પહેલી રાતે આ શહેરમાં થયું હતું. ધણીક વહાણો બંદરમાં ડુબી ગયાં હતાં, ધણીક ધરો જમીનદોસ્ત થયાં અને કેટલાક છવની હાણી થઈ હતી. એ તોફાણમાં નુકશાની પામેલાં ગરીબોમાં સર જમશેદજીએ ન્હાની મોટી રકમ, ધણી દિવસો સુધી વહેચી આપી હતી તેમજ જે વહાણો અને જટલાઓ બંદરમાં ડુબી ગયા હતા, તેમના પરના ખચેલા પારકા દેશોના ખસાસીઓ અને સીધીઓને તેમને વતન મોકલી આપવાને બનતી મદદ કરી હતી, તેમજ તેમણે ઉર્મા થયેલાં એક ન્હાના ફંડમાં રૂ. ૩૦૦ ભરી આપ્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૫૬ માં ફ્રાન્સ દેશમાં તોફાણો થઈ રહ્યાં હતાં, તથા એ સાલ એક ભારે રેલ આવવાથી તે દેશમાં જન તથા માલને જખરી હાણી પૂગી હતી. લોકોની લાચારીનો પાર ન હતો. તે વખતમાં ઈંગ્લાન્ડ અને ફ્રાન્સને ભારે મિત્રચારી હતી. કારણુ તે વખતમાં એ બન્ને પ્રજના સિપાહો, દુકાં તરફથી જળવાન રૂશ રાજ સામે લડત ચલાવતા હતા. પોતાની પાડોશી પ્રજાનું દુઃખ નિવારણુ કરવામાં મદદ કરવાને લન્ડન ખાતે લોર્ડ મેયરે એક ફંડ ઉભુ કરીધું હતું. અંગ્રેજ પ્રજાએ તેમાં નાણાંની સારી રકમ ભરી આપી હતી. અંગ્રેજ પ્રજા લેખાવામાં સર જમશેદજી મોટું માન સમજતા; વળી અંગ્રેજ રાજમાં તેઓ અમીરપદ પામ્યા.

* જુઓ "પારસી પ્રકાશ" દફતર ૧ છું પાને ૩૮૪, ૪૩૨, તથા ૪૮૪.

હતા; એથી તેઓ આ ફંડમાં સારી રકમ ભરે તેમાં અચરત થવા જેવું કંઈએ નથી. એજ ફ્રેન્ચ લોકને હાથ તેઓ એક વાર કેદ પડ્યા હતા, એજ લોકને હાથ તેમનો માલ લુપ્ત થયો હતો, એજ લોકોથી તેઓએ અનેક હાડમારી ખરી હતી, તે છતાં સાંકડા વિચારથી દોરવઈ નહિ જઈ, સર જમશેદજી, તે પ્રજના દુઃખમાં ભાગ લેવા નિકળ્યા. તેઓમાટે પોતાની ખનની સાદી મદદ મોકલી આપી, એ તેમના મોટા દીલ, અને સખી શુભોની ખરી નિશાની પૂરી પાડે છે. સર જમશેદજીએ, લોર્ડ મેયર મી. ડેવિડ સોલોમન્સ મારફતે આ ફંડમાં ૫૦૦ પૌંડ, અથવા તે વખતના હુંડીના ભાવ પ્રમાણે રૂ. ૫૦૦૦ ભર્યા હતા. તથા ફ્રેન્ચ લોકપર આવી પડેલી આફત વખતની પોતાની ખરી દીલસોજી દેખાડનારો એક માયા-કુલ પત્ર તેમનાપર મોકલ્યો હતો. લન્ડનના લોર્ડ મેયરે આ પત્ર તથા ઉપલા રૂ. ૫૦૦૦, પેરિસ શેઢરના "પ્રિફેક્ટ પર" (Prefect) મોકલી આપ્યા હતા. હિંદુસ્તાનના એક વતનીને આવી ઉદાર સખાવત કરતાં જાણીને, પેરિસ શેઢરનો હાકેમ પણ છક થઈ ગયો હતો, તથા સર જમશેદજીનો ઉપકાર માન્યો હતો. પેરિસ શેઢરના મોટા અકાબરનો આ પત્ર અત્રે નોંધી રાખવા લાયક છે.

પેરિસ, તા. ૨૯ મી અક્ટોબર ૧૮૫૬.

નામદાર સાહેબ,

"ફ્રાન્સમાં આવી ગયેલી મોટી રેલમાં પાયમાલ થયેલાંઓને આશરો આપવાના ફંડમાં, મુંબઈના વેપારી સર જમશેદજી જીજીભાઈએ ૫૦૦ પૌંડ ભર્યા છે, એવી તમે સાહેબે પૂગાડેલી મેહરબાની ખરી ખબર જાણી છે, તેમજ મેસર્સ રોહસચાઈડ શરાફાપર તમે તે નાણાં વાલી આપ્યા છે તે જાણ્યું છે.

સંસ્થાન તરફથી અમારે માટે જાહેર કરવામાં આવેછે, તે માટે મારા સ્વદેશને મુખ્યારક્ષાદી આપું છું.

“પરંતુ:ખમંજન લાગણીની આવી જીદાર સખાવત માટે, આખી ફ્રેન્ચ પ્રજા આભારી થઈછે. અને આપણી જે સરકારો વચ્ચે જે રાજ્યકીય જોડાય છે, તેનો અને લોક લાગણીની આવી સદા નિકલતી રહેતી નિશાનીઓથી જે પ્રજા વચ્ચેની સામાન્ય મિત્રચારીનો ગાંઠ મજબૂત થાયછે.

“માટે, સાહેબ હું તમને મારી તરફથી અને મારાં બાઈનિષ શહેરીઓ તરફથી અરજ કરું છું કે, સર જમરોદજ જીજીભાઈનો, તેમની આપેલી મદદ માટે અમારી તરફથી, જપકાર માનસો. તમારાં કૃપાજી મહારાણીજી તરફથી અને તમારા પોતાના આજરદાર મંડળ તરફથી^૫ મોટું માન પામેલા એક મહારથનો જપકાર માનવાની મને આ તક મળી છે, તેથી મને ઘણી ખુશાલી જપજી છે.”^૬

હું, સાહેબ,

તમારો સેવક,

ઝેરન. એમ. એફ. હૈસમન.

તે પેરિસ શહેરનો પ્રિંકિટ.

^૫ સર જમરોદજને આમલે સાલ મેજેલાં “લન્ડનની ફ્રીપોરેશન” તરફનાં “Freedom of the City of London” નાં મોટાં માન વિષે આ બિસારો કરવામાં આવેલોછે. આ મોટાં માનને લગતી વિગતવાર હકીકત આગળ આવેછે.

^૬ આ પત્ર પહેલાં “ઈલ્લેસ્ટેડ લન્ડન ન્યુમર્માં” પ્રગટ થયેલો લાગેછે, જે પરથી “જોઅને ટાઈમ્સ” વિગેરેમાં જિતારા કરવામાં આવ્યા હરો. ખાનખદાદર મી. ખદમનજી જે. પટેલના “પારસી પ્રકાશમાં” આ પત્ર નોંધેલો છે [લુઓ. દફ. ૧ હું. પા. ૭૨૦] વળી મી. રોસાબાઈ ફ. કરાકાની “પારસીઓની તવા-રીખમાં” પણ તે વિગતવાર જિતારેલો છે. (Vol II. pp. 100-101) આ પત્રની નોંધ લેતાં મી. કરાકા વાળની રીકા કરેછે કે—“ Acts such as these undoubtedly create durable bonds of friendship between different nations.” તેમજ આ લખવું વાળળીજી છે.

સર જમશેદજીની રૂ. ૫૦૦૦ ની આ બિદાર બેંકેસે ઈંગ્લેન્ડ અને ક્રાન્સમાં સાફ ધ્યાન બેચુ દતુ. સર જમશેદજીને હીને પારસીઓ વિષે જાણવા, તથા સાંભળવાની ત્યાનાં લોકને જીજાસા યઈ હતી. સર જમશેદજીના એક સાદા કામે આખી કોમની કીર્તિમાં વધારો કર્યો, અને મુંબઈના નામને શોભા અપાવી. ઈંગ્લેન્ડના પ્રખ્યાત “ઇલસ્ટ્રેટેડ લન્ડન ન્યુઝમાં” (*Illustrated London News*) તા ૬ થી ડિસેમ્બર ૧૮૫૬ ના અંકમાં આ સંખ્યાવતની ખબર લેતા, સર જમશેદજીની એક તસ્વીર સાથે તેમની જીવનના મૂખ્ય બનાવોનો સાર આપવામાં આવ્યો હતો, તથા જિપર ટાંકલો પત્ર પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો.

આગ, તોફાણ અને રેલ વખતની સર જમશેદજી બહી સંખ્યાવતો વિષે જોઈતું વિવેચન કરી, હવે આપણે દુકાળ વખતની તેમની કિંમતી સેવાઓની નોંધ લઈશું.

ભુખમરો શુ ચીજ છે, તેનો સર જમશેદજીને જાતી અનુભવ હતો. “કેપ-ઓફ ગુડ-હોપ” તરફ તેઓ પોતાની પેઢી યાદગાર સફર દરમિયાન ભુખમરો અને હાડમારી ખમી આવેલા હતા, તેથી હાડમાર ધર્તાઓ અને ભુખે મરતાઓની તેઓ સદા દયા ખાતા. ઈ. સ. ૧૮૨૨ માં આયર-લેન્ડમાં એક બારે દુકાળ પડ્યો હતો. પારસીઓએ તે વખતે સારી રકમ એકઠી કરી તે તરફ મોકલી હતી, એમાં શેઠ જમશેદજી તરફની રકમ હાથ આવતી નથી, પણ કંઈક રકમ મોકલી હતી એમ તો નક્કી છે. ઈ. સ. ૧૮૩૨ માં આપણા દેશમાં, જગાલા ઈલાકાના કટક જીલ્લામાં સખ્ત દુકાળ પડવાથી ઘણા લોક ભુખે મરવા લાગ્યા હતા, તેમને મદદ કરવાને શેઠ જમશેદજીએ રૂ. ૫૦૦ ની એક રકમ કલકત્તા તરફની પોતાની પેઢી-પરથી, મોકલી આપી હતી. મુંબઈના એક પારસી વેપારી છેક દૂરવેરથી ભુખે મરતાઓ માટે નાણાંની મદદ મોકલે, ને તે જીલ્લાની નજીક વસ્તા તવંગર જાણુઓ હાથ જોડી બેસી રહે, એ જાણુઓને શરમાવનાઈ છે, એવી સખ્ત ટીકા, કચકતાના એક અંગ્રેજી પત્રમાં, આ સંખ્યાવત ઉપરથી

ચર્ચા હતી. એક અંગ્રેજ ગ્રંથસ્થને જાનતા ગુણો અને ઉદાર દીક્ષા ધરાવવા માટે તે પત્રે એક જમશેદજીની નીચલા શબ્દોમાં વખાણ કરી હતી:—

"Jamsetji Jeejeebhoy, the most eminent Parsee Merchant of Bombay, has put to shame many a richer Baboo of Calcutta, by the munificent donation of Rs 500 to the *Calcutta Fund*. We say with pride that our friend Jamsetji has an English heart, as well as the mind of an enlightened Englishman."

ઈ. સ. ૧૮૩૩ માં આપણા મુગઈ ઇલાકામાં દખલતરફ એક ન્હાનો જેવો દુકાળ પડ્યો હતો. તેમાં પીડાતા લોકોને આસરો આપવા માટે મુગઈના તે વખતના આર્યકેકને (ખ્રિસ્તી ધર્મગુરુએ) એક રૂડ ઉજી^૭ કહ્યું હતું, તેમાં શેઠ જમશેદજીએ રૂ. ૨૦૦ ભર્યા હતા, આ રકમ તો નજીવી હતી, પણ એવાં કામ તરફની તેઓની સદા વહેતી દીલસોજી તે પરથી જણાય છે.

ઈ. સ. ૧૮૩૭-૩૮ માં જિતર હિંદુસ્તાનમાં જમશેદ દુકાળ ચાલી રહ્યો હતો. તે તરફ શહેરે શહેરથી નાણાની મદદ મોકલવામાં આવી હતી. શેઠ જમશેદજીજીભાઈ વિગેરે ખીજા પારસીઓ અને અંગ્રેજોએ શૈરિક આરક્ષતે એક જાહેર સભા ખોલાવી હતી. આ સભાએ નાણું એકઠું કરવાને એક કમિટી નેમી હતી, જેના શેઠ જમશેદજી એક સભાસદ હતા. આ રૂડમાં શેઠ જમશેદજીએ રૂ. ૧૦૦૦ પોતાને નામે તથા રૂ. ૫૦૦ કાઠની તરફથી છુપે નામે ભર્યા હતા.

એજ વખતે કચ્છ કાઠીયાવાડ તરફ પણ ભારે દુકાળ ચાલી રહ્યો હતો. ત્યાંથી પુષ્કલ લોક મુંગઈમાં જિતરી પડ્યું હતું. એવા લોકને આસરો આપવાને ગોઠવણ કરવાનો વિચાર કરવા ટાંજિન હાલમાં એક જાહેર સભા ભેગી મળી હતી. આ સભામાં શેઠ જમશેદજીએ દરખાસ્ત કરી હતી કે દુકાળને લીધે અત્રે નહાથી આવેલાં બુખે મરતા લોકોને મદદ

^૭ *Calcutta Courier* (14-11-1832) આ અંગ્રેજ ફકરો અમે "પારસી પ્રભાસપરથી" લીધો છે. બુખો દફતર ૧ છું. પા. ૨૫૪ ની 'કુટ નોટ'

કરવી, આ કામમાટે નિમેશી કમિટીના અલગતે તેઓ એક સત્રાસદ હતા. આ દુકાળમાટે ઊર્મા કરેલાં ઊધરાણાંની ટીપમાં આપણા સખી શેઠે બરેલી રકમની નક્કી વિગત મળતી નથી.

ઈ.સ. ૧૮૪૬ માં આયરલાન્ડખાતે જળરો દુકાળ પડ્યો હતો. ઝ્મનાજની એવી અછત ધર્ષ ગઈ હતી, કે એક "ક્વાર્ટર" ધર્ષની કિંમત એક શિલીંગ હતી! જમે જમ તોફાણ અને ખુનની ગરબી ચાલી રહી હતી: દુકાળ એવો તો બધું જ હતો, કે તે નાણુદ ધાય, તે માટે શદરે શદરે ટ્રેટિસ્ટનમાં પ્રાથના કરવામાં આવી હતી. ઈ. સ. ૧૮૪૬ ની આખેરીએ આમસો એવો જમડી ગયો, કે લગભગ અર્ધો દેશ, ખાલી ધર્ષ જવા આવ્યો. ખાર્લામેટને, દેશ દુઃખ નિવારણ માટે, દસ કરોડ રૂપિયા કાઢી આપવા પડ્યા. તોપણ લોકને પૂરતી મદદ ફરી વતી શકી નહિ. આખા અંગ્રેજી શહેનશાહતમાં દુકળીઆઓને મદદ કરવાને ફડો ઊર્મા કરવામાં આવ્યાં. મુઅર્ષ ખાતેથી પણ નાણાંની મોટી રકમે મોકલી આપવામાં આવી. આ ફડમાં પહેલી વાર સર જમશેદજીએ રૂપિયા ૫૦૦ બરી આપ્યા હતા. પણ ખીજે વર્ગ સુધી દુકાળ ચાલુ રહેવાથી, ખીજા ૩. ૩૦૦૦ પોતાને નામે અને આસરે ૩. ૨૦૦૦ પોતાના દીકરાઓને નામે બરી આપ્યા હતા. તેમજ પાછતથી ઈર્મકાન્ડ તરફના ફડમાં તેમજ સકોટલાન્ડનાં મોધવારી વખતનાં ફડમાં વિગેરે મળી, વેલાપત તરફનાં દુકાળ ફડો ખાતે ૩. ૧૦૦૦૦ બરી આપ્યા હતા.

આ પ્રમાણે સર જમશેદજીએ, આમ, તોફાણ, રેલ અને દુકાળ વિગેરેની આફતો વખતે માણુસજાતવું દુઃખ ટાળવા અને તેમનું બહુ કરવા, લગભગ એક લાખ રૂપિયા ઊપરની રકમ તો ન્હાનાં ન્હાનાં ફડોમાં બરવા કાઢી આપી હતી.^૮

^૮ દુકાળને લગવી ઊપલી સર્વ વિગતો માટે અમો "પારસી પ્રકાશના" આભારી છીએ. સર જમશેદજીનાં એકાદ બે ફડે જમઅરિતમાં તો આ જાળત તદન વિસારી દીધામાં આવીશે! ટપલી વિગતો માટે જુઓ "પારસી પ્રકાશ" દફતર ૧ છું. પાને ૨૫૪-૩૧૬-૩૨૬-૪૭૪ અને ૯૦૦.

પ્રકરણ અગિયારમું.

ગરીબના દોસ્ત;

કુવા તળાવ અને ધર્મશાળાઓ.

નિર્જળ ગામ નવાણુ ગળાવો, વાવ કુવા નદી તીર તળાવો;
ચોધી જૂના ફરી સમ્પ સૂધારો, તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો.
ધીંગી રથો ફડી ધર્મશાળાઓ, જ્યાં નરનારી રહે નખળાઓ;
તે જનના તન તાપ નિવારો, તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો.

કવિ દલપતરામ.

કવિ દલપતરામની ઉપલી સુંદર અને મીઠી કવેત દરેક ગુજરાતી નિશા-
ળાઓએ વાંચી હતી. પૈસાવાળાઓનો ધર્મ શું છે, તે આ કવેતમાં ગુજ-
રાતના આ માનીતા કવિ આપણને સમજાવે છે. શું આ સખતી વખતે
સર જમશેદજીની સખાવત આપણા કવિના મનમાં દશે? કારણ આ
કવિએ પણ સર જમશેદજીની વખાણમાં એક કવિતા લખેલી છે. એક
પૈસાવાળા ધણીને ધટતી, અને કવિ દલપતરામની વર્ણવેલી સર્વ ફરજે સર
જમશેદજીએ અદા કરી હતી. તેઓએ પાણી વગરની જગ્યા પર કુવાઓ
બધાવ્યા હતા; તળાવો ખણાવ્યાં હતાં; જુનાં કુવા તળાવો સમરાવી
આપ્યાં હતાં. “નખળા નરનારીઓને” રહેવાને મકાનો અને ધર્મશા-
ળાઓ બધાવી આપી હતી. કવિ દલપતરામે કલ્પેશ્વ એવા એક ખરા
“ધનના ધણીના” ધર્મનું બ્યાન આ પ્રકરણમાં છે.

સર જમશેદજીએ ધણાક કુવાઓ બંધાવ્યા હતા. તાનસા-વિહારના નળ મારફતે મળતાં પાણીના હાલના સુખી વપ્તમાં, કુવાઓની અગત્ય, તેની હાજત, અને તે બંધાવી આપનારના ધર્મની ખરી ખૂબી બરાબર સમજવામાં ન આવશે. તરસ્યાની તરસ મટાડવામાં મોટો ધર્મ છે, એમ સર જમશેદજી પહેલેથીજ સમજતા હતા. ઈ. સ. ૧૮૨૯ માં સુરત શહેરની ખામે આવેલાં અડાજણ ગામમાં લોકોની સગવડ માટે શેઠ જમશેદજીએ ત્રણ કુવા બંધાવ્યા હતા. તેમાંનો એક મોટો અમારા સાથનો, અને મોટા બે કેસ ફરી શકે તેવો, પારસીઓ માટે હતો. ખીર્જે એક સામાન્ય ઉપયોગ માટે હતો. ત્યાંજ ત્રીજો કુવો બંધાવી, તેઓ ગરીબ ઢેડ લોકને પણ ભુલ્યા ન હતા.

પૂણા અને અહમદનગર વચ્ચે આવેલાં કારે નામના એક ગામમાં પાણીની જમરી તાણ પડતી હતી; અને લોકો બહુ હેરાન થતાં હતાં. પૂણાના જરથોસ્તીઓ તરફથી આ વાતની ખબર શેઠ જમશેદજીને પડ્યાં, તે સાહેબે તે ગામના લોકોમાટે એક મોટો કુવો, પૂણાના એક જરથોસ્તી રહેવાસી મી. સોહોરાબજી રતનજી પટેલ મારફતે બંધાવી આપ્યો હતો. આ કુવો ઈ. સ. ૧૮૩૩ ના સાલમાં પ્રજા ઉપયોગ માટે ખુલ્લો મૂકવામાં આવ્યો હતો. આ કુવા પાછલ ૩ ૬૦૦ ખરઆયલા માસમ પડે છે. ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં સુરત તાલુકાના કુતતા નામના એક ગામમાં એક એવોજ ન્હાનો કુવો સર જમશેદજીએ બંધાવ્યો હતો.

ઈ. સ. ૧૮૪૪ માં સર જમશેદજીએ પૂણાખાને આદરાનની એક દરે-મહેર બંધાવી હતી. આ દરેમહેરનાં મકાન સામે ખાલી પડત જમીન હતી, જે સર જમશેદજીએ ખરીદી લઈ, તેને ફરતી દિવાલ બંધાવી, અંદરની બાજુથી એક મોટો હોળ તૈયાર કરાવી, નાત જતના તકાવત વગર સર્વ લોકના ઉપયોગ માટે તે ખુલ્લો મૂક્યો હતો. પૂણેકરના લાભ માટે ઈ. સ. ૧૮૫૦ માં જે મોટો વાદશાહી ખંદ તેઓએ બંધાવી આપ્યો હતો, તેની જલ્દી આ શરઆત હતી. સર જમશેદજીએ બંધાવી આપેલા આ મોટા બદનું વિગતવાર વર્ણન આ પ્રકરણમાં સમાઈ શકે નહિ.

નવસારીની પોતાની યાદમાર મુદ્દાકાત વપ્તે, ખીજા ઉપયોગી કામેઃ એમું, કુવો બધાવી આપવાનું પૂણું કામ, સર જમશેદજી ભુલ્યા ન હતા. નવસારીમાં દોખમાંની આસપાસ દિવાલ બધાવી આપવા ઉપરાંત, ત્યાં એક સગડી પણ બધાવી હતી, અને તેની બાજુમાં, ત્યાં પાણીનો કુવો ન હોવાથી, પોતાના માતાજીના પુણનેમાટે તે પણ ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં બંધાવી આપ્યો હતો.

સર જમશેદજીના વપ્તમાં મુંબઈમાં નજી મારફતે મીઠાં પાણી ધરમોઠાં પૂરાં પાડવામાં આવતાં ન હતાં. કુવાઓ અને તળાવોપર મુંબઈના શેઠ-રીઓનો પાણીના ખપનો આધાર હતો. સવાર સાંજ મુંબઈના જાહેર કુવાઓ પાણી ભરનારાઓની ધમાલથી ગાજી રહેતા. ગરમીના દહાડામાં પાણી સુકાઈ જવાથી, દર ઊનાળામાં પાણીની જગીરી તાણુ પડતી. એવા “ટીપણીના” વપ્તમાં સખી લોક વધુ કુવાઓ બંધાવી આપવાને બહાર પડતા. સર જમશેદજીએ પણ મુંબઈમાં ધણાક કુવાઓ બંધાવેલા છે, અને ખીજા ધણાક કુવાઓ બંધાવવામાં સરકારને તથા પ્રજાને સારી મદદ કરેલી છે. આ પણ તેમની ઉપયોગી શહેરી સંખાવત હતી. આજના વપ્તમાં તેની કદર બરાબર પિછાનવામાં આવતી નથી! કારણ તાનસા અને વિહારના પાણીનો આ જમાનો છે.

ઈ. સ. ૧૮૪૨ માં, કોલાબાખાતે “ઓબઝર્વેટરિ” આગળ શેઠ જમ-શેદજીએ એક મોટો કુવો બંધાવ્યો હતો. તેનો લેખ અંગ્રેજી ભાષામાં આ કુવાની બાજુમાં એક તખ્તીપર કોતરેલો છે. કોલાબા ખાતે વરતા લોઢાને પાણીનું વધુ સુખ કરી આપવાની સર જમશેદજીની ધારણા હતી. મુંબઈનાં મેદાનપરના મોટા કુવાઓમાંથી કોલાબા તરફ “પાઈપ” મારફતે પાણી પૂરતું કરવાની કઈ તજવીજ સરકાર કરતી હતી. કોલાબા તરફ પડેલાં લશકરને સાફ પાણીથી ભરેલાં પીપો ગાડામાં ભરી મોકલવામાં આવતાં હતાં. મેદાનથી મોટા કોલાબા સુધી પાણી પૂરતું કરવાને ઇંગલાન્ડથી લોહાની “પાઈપો” મંગાવવામાં આવી હતી. પણ નાજાની

તંગીને લીધે કે કોઈ ખીજ સખબોને લીધે આ " પાધવો " કાટ ખાતી પડી રહી હતી. આ નવો મારફતે કોલાબે પાણી પૂરતું કરવાને સરકારને જોઈતી નાણાંની મદદ કરવાની સર જમશેદજીની મરજી હતી. તેને લગતી ગોઠવણ કરવાને તેઓ જાતે ગવર્નરને મળી આવ્યા હતા, અને તે ધર્મનું કામ પાર પાડવાની તેઓને નક્કી આશા હતી. ત્યાંનાં ગરીબ રહેવાસીઓને તેથી ઘણુંજ સુખ થશે એમ તેઓ ધારતા હતા.^૧ પણ આ કામ પૂરેપૂરું હાર પડેલું માલમ પડતું નથી. કારણ તેને લગતી કંઈએ ખીજ વધુ નોંધ આપણને મળી શકતી નથી. જોકે આ બાબતમાં તેમને રૂ. ૩૨૦૦ ઉપરનો ખર્ચ થયો હતો. આટલો ખર્ચ, તેમને " એબ્રઝવેન્ટ-રીવાળા " કુવાપર થયો હતો કે ખીજ બાબતપર તે ખુશ્નું જણાતું નથી.

કોટમાં બનારગેટની બાજુમાં, હિંદુ શેડીયા વરજીવણદાસ માધવ-દાસના ધરની આગળ, એક ગંગાવર જોડા કુવો રાહદારીઓના જોવામાં રાજ આવેછે. આ કુવો બાંધવાને એ હિંદુ શેડે રૂ. ૪૦૦ આપ્યા હતા. પણ એટલી રકમમાં તે તરફની બોહોળી વસ્તીને લાયક નહોતો. કુવો બાંધવો બને એમ ન હતું, તેથી સર જમશેદજીએ આ કુવો બાંધાવવાને રૂ. ૧૩૬૬, તે વખતની રાહેરી સમાજે " બોર્ડ ઓફ કોનઝર્વેન્સિને " આપ્યા હતા. તે મંડળે આ બક્ષેસ ઊપકાર સહિત રિવકારી હતી. આ કુવો, ઇ. સ. ૧૮૫૩-૫૪ થી ઊપયોગમાં આવેલો લાગેછે.

આપણે જણાવી ગયા તેમ મુંબઈમાં પાણીની " ટીપ્પરી " પારંવાર પડતી. ઈ. સ. ૧૮૨૪ ના બિનાબામાં મુંબઈ ખાતે પાણીની સખ્ત તાણ પડી હતી. કોટની બહારની ચરના ખાઈઓમાં રહેલાં પાણીપર હળરો લોક નિભાવ કરતાં^૨ આ સંકેતના વખતે શેડે જમશેદજીએ સરકારની

^૧ જુઓ " ખુલાસે પંચાત " પા. ૩૦૪ અને ૩૦૫.

^૨ આ " ટીપ્પરીનાં " રસિક વિગતવાર વર્ણન અને સખી પારસીઓની ઠાઠાર રાખાવતું પ્યાન વાંચવું હોય તો, જુઓ " પારસી પ્રકાશ " દફતર ૧ હાં, પાને ૬૪૨

રબથી, કોટ બહાર “ પવન ચક્કીની ” જાણીતા જગ્યા આગળ ત્રણ મોટા વાવો પોતાને ખરચે બોધાવ્યા હતા. આથી લોકોને ઘટતે વખતે પાણીની મદદ મળી ગઈ હતી. કોણ કહેશે કે આ સખાવત ઊપયોગી ન હતી ? ઇ.સ. ૧૮૫૪ ને ૧૮૫૫ ની ટીપણી વખતે પણ સરકારની બક્ષામજૂથી ધણાંક દેશીઓએ જૂદા જૂદા લતાઓપર કુવાઓ બંધાવ્યા હતા; તેમજ સર જમશેદજીએ પેણુ ઇ.સ. ૧૮૫૬ માં ઘોબીતળાવની સામેના મેદાનના નાંકાપર એલ્ફિનસ્ટન હાઈ સ્કૂલની સામે એક મોટો અને જોડો કુવો બંધાવ્યો હતો. આ કુવાપર સર જમશેદજીના નામ સાધની એક તખ્તી છે. મેદાનમાં એની આસપાસ આવેલા બીજા સધળા કુવા પારસીઓએ બંધાવ્યા હતા. હવે એ કુવાઓની ગરજ ન રહેલી હોવાથી, તેના બંધાવનારાંઓને કોણ યાદ કરેછે ? મેદાનના આ મોટા કુવા અને ત્યાં બીજા કુવાઓ બાંધવાને આપેલી ન્હાની મોટી રકમો મળી રૂ. ૫૦૦૦ નો ખરચ સર જમશેદજીને થયો હતો.^૩ વળી એ ઊપરાંત માંડવી ખાતે મસજીદ બંદર તરફપણ કુવાઓ વિગેરેનું પાણી પહોંચાડવાને મી. મનસુખના જણાવ્યા પ્રમાણે સર જમશેદજીએ રૂ. ૩૦૦૦ આપ્યા હતા.

ઇ.સ. ૧૮૪૧ માં ખંડાળા ખાતે એક ધર્મશાળા બંધાવવાનો સર જમશેદજીને વિચાર થતો હતો. આ ધર્મશાળા માટે કોઈ જગ્યા પસંદ કરવાને સર જમશેદજી ખંડાળે ગયા હતા. તે વખતે ત્યાંનાં તળાવની ખીસમાર હાલત તેમના ધ્યાનપર લાવવામાં આવી હતી. આ બાબે સરકાર સાથે સંઘેસા ચલાવી, સરકારને નાણાંની સારી રકમ આપી, નવેસરથી આ તળાવ તેઓએ નિર્મળ કરી દરસ્ત કરાવી આપ્યું હતું. આ બાબેની એક તખ્તી સરકારે ત્યાં રાખેલી છે.

પાંદરા કસબામાં ગોરખંદર તરફ જવાના રસ્તાપર એક ન્હાનું તળાવ હતું. તે તરફના લોકો તેનો બોહોળો ઊપયોગ કરતાં. તેને મોટો

^૩ કુવાઓને લગતી ઊપથી વિગતોમાટે જુઓ “ પારસી પ્રકાશ ” દફતર, ૧ હિં, પા. ૨૨૨-૨૫૬-૪૭૮-૬૦૬-૬૧૬-૭૨૧ અને ૮૬૬.

કરી, તથા ખોદાવીને વધુ ઊંડો કરવાની ધણી જરૂર હતી. આ કામ યશુ સર જમશેદજીએ જીપાડી લીધું. પોતાને ખરચે આ તળાવ તેઓએ નવેસરથી, મોટું કરીને બંધાવી આપ્યું. આ કામ પર રૂ. ૬૦૦૦ તેમને ખેડા હતા. ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં આ નવું તળાવ તૈયાર થયું હતું. તે તરફના લોકોએ સર જમશેદજીને હજારો આશીરવાદ દીધા હતા, તથા ત્યાના આગેવાન રહીશોએ સર જમશેદજીને એક માનપત્ર આપી, તેમનો જીપકાર માન્યો હતો. સર જમશેદજીની આ સારવાવતની સરકારે પોતાના દફતરમાં ખાસ નોંધ લીધી હતી.

ભાંયખલા તરફ સર જમશેદજીની હાલની ઇરપીટાલની પાસે ઇ. સ. ૧૮૮૪ સુધી એક તળાવ હતું, જે ઘણુંક જન ગણતી હતો. આ તળાવ “ડીકનાં તળાવ” નામે જાણીતું હતું. કારણ, મી. ડીક (Mr. Dick) નામના મુંબઈના એક આગળા ડેપુટી ગવર્નરે આ તળાવ બંધાવ્યું હતું. તે ઘણી ખીસમાર હાલતમાં આવી ગયલું હતું. તેથી સર જમશેદજીએ, પોતાના ઘણીઆણી લેડી આવાંબાઈ તરફથી, તે નવેસરથી ખણી કઢાવીને પાછું બંધાવી આપ્યું હતું; તથા તેની આસપાસ પથ્થરની એક મજબૂત પાળ બંધાવી હતી. આ પાછલ સર જમશેદજી અને લેડી આવાંબાઈને રૂ. ૨૪૦૦૦ નો ખરચ થયો હતો. * આ તળાવ આમળ એક તખ્તી નીચે પ્રમાણે મારેલી છે:—

THIS TANK,

Originally dug by Mr. Dick, Deputy Governor of Bombay, having fallen into decay has been restored, enlarged and protected by a stone parapet at the expense of *Lady Avalat* wife of Sir Jamsetjee Jejeebhoy.

* “મુંબઈના બદાર” પાને. ૬૮૪.

The repairs, enlargement and other additional works were commenced 1219 of the Era of Yezdezerd, or A. C. 1851.^૫

૫. સ. ૧૮૮૪ માં આ તળાવ સરકારે પૂરાવી નાંખી, ત્યાં એક ન્હાનો બાગ બનાવ્યો હતો, અને આ નવા બાગની જુની પાળની બાજુમાં આ તળાવની હજી ગોઠવી રહેવા દીધેલી છે. સર જમશેદજી ઇરખીટાલની ઉત્તરે ત્રામ કે ગાડીમાં ચસાર થતાં આ ન્હાનો બાગ હજારે જન રોજ જુએ છે, તેમાંના થોડાનેજ ખર્ચર હશે કે એ ન્હાની જમ્યા પાછલ સર જમશેદજીએ એકવાર લગભગ રૂપિયા ૨૫૦૦૦ ખર્ચયા હતા.

કુવા, વાવ, તળાવ બંધાવે, તે ધણી પૂલો પણ બંધાવવાને ચક્ર નહિ. સર જમશેદજીએ પોતાના ધણીઆણીને નામથી મુંબઈમાં માહિમ તરફ બંધાવેલા “લેડી જમશેદજી પૂલ” નું વર્ણન લખવાને એક જૂડું પ્રકરણ લેખશે. ઇ. સ. ૧૮૩૩ માં સુરત શહેર પાસેના બાઠાં ગામને પાદર આવેલી ખાડીપર સર જમશેદજીએ બે પૂલો બંધાવ્યા હતા. તે પાછલ તેમને રૂ. ૭૩૦૦ નો ખર્ચ થયો હતો.^૬ ઇ. સ. ૧૮૩૪ માં આ બે પૂલોમાંનો એક રેલમાં ધસડાઈ ગયો હતો. છેક ઇ. સ. ૧૮૬૭ માં સર જમશેદજીના મરણ પછી કેટલેક વર્ષે તેમના હાતેમ દેલના દીકરા શેઠ રતનજી જમશેદજી જીજીભાઈએ રૂ. ૧૫૦૦૦ ખર્ચીને, પાછો નવેસરથી તે મજબૂત બંધાવી આપ્યો હતો.

પૂણામધે શહેરમાં આવેલી એક ખાડી ઉપર મજબૂત પૂલ બંધવાને નાણાં એકઠાં કરવામાટે સહેરીઓની એક જાહેર સભા ઇ. સ. ૧૮૪૨ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં ભેગી મળી હતી. આ નવો પૂલ બંધવા માટે સર જમશેદજીએ રૂ. ૨૫૦૦ તેના ઊધરાણાંની ટીપમાં જરી આપ્યા હતા.

૫ “પારસી પ્રકાશ” ક્ષત્ર ૧ લું. પા. ૯૧૩.

૬ આ ખર્ચનો અડસટો “પારસી પ્રકાશમાં” નથી, પણ જુઓ “મુંબઈનો બહાર” સફે ૬૮૫.

છાપ્રી પરગણામાં વાંદરાથી ચાર પાંચ મૈલ દૂર, એરલાપારલાના નળીતા રસ્તાપર એક પૂલ બાંધેલો હતો. આ પૂલ ધણે નબળો અને સાંકડો તથા કઠંગો હતો. તેથી લોકોને વારંવાર અનેક રીતની વેદના થતી. સર જમશેદજીએ આ તરફ ધ્યાનરતો એક પાંચ પૂલ બાંધી આપવાનો ઠરાવ કર્યો. તે બાબે ઈ. સ. ૧૮૪૫ ના આગષ્ટ માસમાં સરકાર પર એક પત્ર લખી, આ પૂલ બાંધવાની પોતાની મરજી જણાવી, અને તે માટે સરકારને રૂ. ૪૦૦૦ આપવાનું જાહેર કર્યું. ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં સરકારે તેમની માંગણી સ્વિકારી, અને પોતાના તરફના રૂ. ૧૩૧૦ ઉમેરી આ પૂલ નવેસરથી બાંધ્યો. ઈ. સ. ૧૮૪૭ થી આ નવો પૂલ લોકોના જીવયોગમાં આવ્યો.^૭

સર જમશેદજી જેવા પરગણુ નર ધર્મશાળા જેવાં જીવયોગી મકાનો બંધાવવાનું બાકી રાખે એમ કોઈ પણ ધારશે? નિરાધાર નરનારી-ઓને રાખવાની એક મોટી ધર્મશાળા સર જમશેદજીએ મુખર્જીભાવખલા તરફ બંધાવેલી છે. તેની વિગતવાર તવારીખનું એક જૂદું પ્રકરણ આ પુસ્તકમાં હોવાથી તે વિષે અત્રે વિગતવાર લખવાની જરૂર નથી.

દખનના ધાટો વચ્ચે આવેલું રમણ ખંડાળા ગામ સર જમશેદજીની માનીતી જગ્યા હતી. વારંવાર તેઓ તે તરફ જઈ રહેતા હતા. તે તરફ આવી લાગતા મુસાફરોની મુશ્કેલીઓ અને દાડમારીઓ તેઓએ પોતાની નજરે જોઈ હતી. પોતાના બંગલાપરથી વારંવાર તેઓએ ગરીબોને વરસાદથી તરબોળ થઈ, કંઈપણ જાતના મકાનના આશરો વગર, ઠંડીમાં ઠકરતા જોએલા જોયા હતા. તેવાઓનાં દુઃખ ટાળવાનો તેમને વિચાર થયો. મુખર્જી આવી તેઓ આ બાબેની વધુ મસલહત કરવાને, પોતાના કેટલાક મિત્રોને ખડાળે લઈ ગયા. શેકો જીજ્ઞાસુ દાદાભાઈ, ખરશેદજી રસ્તમજી વાડીઆ, વીકાજી મહેરજી અને મહમદઅલી રોગે સાથ મસલહત આપી, સર્વ ગોઠવણ કરી, એક યોજન જગ્યા પસંદ કરી, ત્યાં ધર્મશાળા

બાંધવાનું કામ શરૂ કરાવ્યું. નાતજનના તફાવત વગર સર્વ ક્રિયાના ઉપયોગ માટે આ મકાન આપણા પરગણુ શેઠે રૂ. ૨૦૦૦૦ ને ખરચે બાંધી અપાવ્યું. ઇ. સ ૧૮૩૯ થી આ મકાન મુંબઈ અને પૂણા વચ્ચે આવળ કરતા હમરો લોક વાપરે છે. પશ્ચીમ ઘાટની ઊંચી ટેકડી પરથી પણ સર જમશેદજીની સખાવતથી બંધાયેલું આ મકાન, તેમની સખાવતની જીવતી ગવાહી આપતું હજી જીજુ છે.^૬

નવસારીનો “જમશેદ ખાન” નવસારી જિતરી પડતા મુંબઈ અને દેશાવરના ધણાક પરોણાઓને જણીતો છે. આ “જમશેદ ખાન” ઇ. સ ૧૮૪૯ માં બંધાયો હતો. આ ધર્મશાળા બહારમામથી આવતા લોકને જાનારો આપે છે, તેમજ નવસારીના રહીશો અને મુખ્ય કરી મલેસર ફળિઆના લોકો, સરખવસરે જમણવાડી તરીકે તેનો લાભ લે છે. ઇ. સ ૧૮૫૦ માં સર જમશેદજી પોતે નવમારી ગયા, ત્યારે આ ખાનમાં એક મોટું યાદગાર જશન ઠર્યું હતું, અને તે વખતે સુરત અને નવસારીના જરથોસ્તીઓને માટે લાખો રૂપિયાનાં ધર્મખાતાં સ્થાપી આપ્યાં હતાં. આ “જમશેદ ખાન” માળ સાથનું કુસાદે મકાન છે, અને આજસુધી ધણાક જરથોસ્તીઓએ તેનો લાભ લીધેલો છે. આ ધર્મશાળાના મકાનપર એક તપતી પણ મારેલી છે.^૭ આ “જમશેદ ખાન” માટે મર જમશેદજીએ રૂ. ૨૦૦૦૦ નો ખરચ કર્યો હતો.

^૬ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ છું પાને ૩૩૦, મી. મનસુખનુ “મજનામું” પાને ૪૮૪; અને મી નાજરનું “First Parsee Baronet” પાને ૪૪-૪૫.

^૭ આ તપતી નીચે પ્રમાણે છે —

શ્રી પાક દાદાર હોરમજની મદદ હોખો.

“આએ ધરમગાલા કે જેહેને જમશેદ ખાન કરીને નામ આપેઆમો આતી-
= હજી તે મી મુમબઈવાસી સર જમશેદજી જીજીસાઈ નાઈટે શ્રી નોરાધરીના
“જરથોસ્તી રહેવાશીઓને વાપરવાને વાસતે બનધાવી” મુકામ થી
“નોરાધરી રાને ૧૨૪૯ ઇઅબદજરદી રાને ૧૮૪૯ ઇસવી.” [“પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ છું પાને ૫૪૫]

છ. સ. ૧૮૪૯ માં અમદાવાદ જીલ્લાના કોઈ “અડારા” નામના ગામમધે શા. કમરચંદ પ્રેમચંદ નામના હિંદુ વેપારી મારફતે સધળી જાતના મુશ્કેલ જિતાડોઓમાટે, સર જમશેદજીએ એક ન્હાની ધર્મશાળા બંધાવી હતી.

વળી એક બીજી ન્હાની ધર્મશાળા સુરત શહેરની પાસે આવેલી “બારકસના હજીરા” નામની જાણીતી જગ્યા આગળ સર જમશેદજીએ બંધાવેલી હતી. તે પાછલ તેમને ફક્ત રૂ. ૪૫૦ નો ખર્ચ થયો હતો.^{૧૦}

આ પ્રમાણે કવિ દલપતરામે કહેલી અને “ધર્મના ધણીની” સર્વ ફરજો સર જમશેદજીએ અદા કરી હતી. તેઓએ તરસ્યાની તરસ મટાડી, રખડતા રાહદારીને રસ્તા કરી આપ્યા, અને નિરાધાર મુસાફરોને આશ્રમસ્થાનો બાંધી આપ્યાં. એવા એક ખરા પરગણુ અને ખરા પરોપકારી નર, હાતેમ સરખા સર જમશેદજી જીજીભાઈ હતા.

^{૧૦} આ ધર્મશાળાને લગતી કંઈએ વિગત “મુંબઈનો બહાર” નામના પુસ્તક. સિવાય, બીજી વરફાથી હાથ લાગી શકતી નથી

પ્રકરણ બારમું.

આદશાહી પરોણાગત.

Sir, you are very welcome to our house ;
It must appear in other ways than words.

Shakespeare.

સર જમશેદજીની પરોણાગત-તેમના નામ અને તેમની દોષતને ઇત્તલી-આદશાહી હતી. આગળ વખતમાં અંગ્રેજો અને દેશીઓ વચ્ચેનો એખલાસ હમણા કરતા વધારે મિત્રભાવ બરેસો હતો, તેજ કારણ આવી પરોણાગત હતી. બધા “ટાપીવાળાઓની” ખરી કદર પિછાનવાને, તે વખતના દેશીઓ સદા તૈયાર રહેતા. લાયકને લાયક માન આપવા તેઓ હમેશ બહાર પડતા. ખાલી વખાણને ખાતર, કે જાતી સ્વાર્થ સાંધી લેવા, કે આપખતલખનો સંગેગ જોડવી લેવા, તેઓ “સાહેબોને” માન આપવા આગલ પડતા નહિ. પણ જો કોઈ અંગ્રેજ બચ્ચાએ દેશીઓને ઊપયોગનાં કંઈએ કામ આરબ્યાં હોય, કે તેમથી કોઈએ રીતની સેવા બજાવી હોય, તો હેશાંદમંદ દેશીઓ પોતાના આભારની લાગણી જાહેર કરવાને કદી ચૂકતા નહિ. વળી દેશી શેઠા, પોતાને ત્યાંના શુભ અવસરે કે કોઈ તેવાજ પ્રસંગોપાત વખતે, આગેવાન અંગ્રેજોની મહે-માનદારી કરીને, રાજકરતી કામસાથનો એખલાસ વધારી આપવાની પોતાની ફરજ બજાવતા. સર જમશેદજીએ એવી ધણીક તકોનો લાભ લીધો હતો. દેશીઓ તરફ રાજકરતી કામની મહેરબાની બેચવાને તેઓએ સદા ઊલટ રાખી હતી. પારસીઓમાટે રાજકરતી કામને જે જોયો

વિચારે છે, તે જિંયા વિચારની શરૂઆત સર જમશેદજી જેવા આગેવાનોની બાદશાહી આવકાર અને પરોણાગતથી થઈ હશે, તેમાં શક નથી.

દેશીઓના ખેરબાદ અને શુભચ્છેકાની, તેમજ નામદાર મહારાણીજીના પ્રતિનિધીઓની મહેમાનગીરી સર જમશેદજી સદા કરતા. તેમ કરી તેઓ આડકાતરી રીતે પોતાની દેશી કામની સેવા બજાવતા. કારણ કે નહિ તો આવી પરોણાગતને લીધે “ટાપીવાળાઓને,” “આખમાં શરમ” રાખવી પડતી. આગેવાન અંગ્રેજ વેપારીઓ અને અલ્પલદારોની પરોણાગત કરવાનો ધોરણ, સર જમશેદજીના કુટુંબમાં આજસુધી ચાલુ રહેલો છે. સર જમશેદજીએ પોતાના વખતમાં આપેલી અનેક બાદશાહી પરોણાગતમાંની થોડીક અગત્યનીનું ટુક ટુક વર્ણન આ પ્રકરણમાં છે.

ઈ. સ. ૧૮૨૨ માં શેઠ જમશેદજીએ પહેલી જાહેર બપોરે આપેલી લાગે છે. આ સાલમાં એમના વડા દીકરા શેઠ ખરશેદજી, તે બવિખ્ખના બીજા સર જમશેદજીના લગન, શેઠ દીનશાહજી દાદાબાઈ સાહેબના એક બેટી બાઈ દીનબાઈ સાથે થયા હતાં. આ શુભ પ્રસંગની ખુશાલીમાં આગેવાન યુરોપીયન અહરયોને શેઠ જમશેદજીએ એક બપોરે આપી હતી. ગવર્નર મોન્ટ સ્ટુઅર્ટ એરિન્સન, અને કમાન્ડર ઇન-ચીફ લોર્ડ કૉલવિલ જેવા મોટા અધિકારીઓ આ વેળાએ હાજર થયા હતા તે વખતની રીત પ્રમાણે “નાચની બેઠક” પણ કરવામાં આવી હતી. પરોણાઓને અનેક રીતે રમતગમત આપી, તથા જાતજાતની વાણીઓથી તેમને તૃપ્ત કરી ધરે મોકલ્યા હતા. તે વખતના આગેવાન અંગ્રેજ પત્ર “બોમ્બે કુરિઅર” (*Bombay Courier*) શેઠ જમશેદજીના સદા શોખ સબ્બ સ્વભાવ અને જિંયા વિવેકની ખારે વખાણુ કરી હતી.^૧ પોતાના વડા પુત્રનાં લગ-

^૧ The amusements provided by Jamsetjee for his guests evinced the elegance of his taste, while the amenity of his manners afforded ample proof that good breeding and politeness are not exclusively the attributes of the inhabitants of the Western World. [જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દેક્તર ૧ હુ પાને ૧૫૬]

નની ખુશાલીમાં શેઠ જમશેદજીએ ન્હાની ન્હાલી રકમોમાટે કેદ પડેલા દેવાદારોનું દેતું પોતે ચૂકવી આપી, તેમનો કેદમાંથી છુટકો કર્યો હતો. આ માટે તેઓએ રૂપિયા ૭૦૪૦ આપ્યા હતા. શેઠ જમશેદજીની આ સર્વથી મહેલી નહેર સખાવત હતી, એમ નોંધાયેલું છે.

.ઈ. સ. ૧૮૨૪ ના નવેમ્બર મહિનામાં પોતાના એક વેપારી મિત્ર મી. જેમ્સ ક્રાફ્ટ, જે પ્રખ્યાત રિમીંગ્ટન ક્રાફ્ટની કું નીનો એક માલેક હતો, તેને એક જોડી ન્યાયત મજમાખખાતે પોતાના કુશાદે અંગણમાં આપી હતી. ગવર્નર, હમાનુર-ઈન-અંદ, મોટા ન્યાયાધીશો વિગેરે શેઠ જમશેદજીને ઘર પધાર્યા હતા. આ પ્રસંગે એક મોટો “બૉક્ષ” પણ આપવામાં આવ્યો હતો. જ્યાં મધ્યરાત સુધી અંગ્રેજી પરોણાઓએ નાચરંગ ચલાવ્યો હતો, શેઠ જમશેદજીની આ વખતની બાદશાહી પરોણાગતથી અંગ્રેજી મહેમાનો છક ધઈ મળ્યાં હતાં. આ બાબે ટીકા કરતાં “જોએ કુરિઅરમાં” લખ્યું છે કે—“મુંબઈના આગેવાન સુરોપીયન કુટુંબોમાં પણ આવી સરસ ગોઠવણુસાચની મોટી ન્યાયત જવદેખ અપાતી હશે.”

તા. ૭ જુન ૧૮૩૪ ને દિવસે શેઠ જમશેદજીએ પોતાના કાઠ ખાતેના મોટાં નવાં ઘરતું ખુલ્લવ કર્યું હતું. આ જનાવની ખુશાલીમાં ભારે ધામધુમ કરવામાં આવી હતી. આ નવું ઘર જોવાને તે વખતનેક મુંબઈનો ગવર્નર અર્થ-ઓફ-ફોર આવ્યો હતો. તેને તથા મોટા સનંદી અને લરાકરી અમલદારોને શેઠ જમશેદજીએ એક મોટી મેજબાની, તે દિવસે આપી હતી. ગવર્નર તથા સઘળાં પરોણાઓએ આખું ઘર ફરી ફરીને જોયું હતું.

૨ આ બાબને અંગ્રેજી ફકરો નીચે પ્રમાણે છે—“We had seldom had an opportunity of witnessing, even in the houses of the first European Gentry in the Island, an entertainment so agreeably and judiciously arranged as this of Jamsetjee's.”
[“પારસી પબ્લિક” દેક્ટર ૧ જુ, યાને ૧૮૪૪.]

આવું સુંદર મકાન બંધાવી, ત્યાં વસવાત કરવાને શેઠ જમશેદજી આગ્રહ-
વાન થયા, તે માટે તેમને ગવર્નરે મોટી સુગારકાઠી આપી હતી. શેઠ
જમશેદજીનું આ નવું બને તે વખતનું કાટનું એકપૃષ્ઠ મહેલ સરખું ઘર
જેવાને લોકની મોટી ઠડ વારંવાર ત્યાં એકઠી મળતી. શેઠ જમશેદજીનાં કાટનાં
આ ઘરની તે વખતમાં બારે વખાણ થતી. મુસાફરો-અને યુરોપીયન
મુસાફરો-આ ઘરની ખાસ મુલાકાત લેવાને આવતા. તેઓમાંના એકે
તો પોતાના મુસાફરીનાં એકવારનાં પ્રખ્યાત પુસ્તકમાં, આ મકાનની
પોતાની મુલાકાતનું વિગતવાર વર્ણન આપેલું છે. *

તા. ૫ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૩૫ ને દિવસે શેઠ જમશેદજીએ વીદાય થતા
ગવર્નર અર્લ-ગ્રેવિસને કાટના ઉપલાં પુલ્ક મકાનમાં એક મોટા "બૉક્સ"
આપ્યો હતો. આ ગવર્નરે મોટા મોટા અમલદારો તરફનું એવું નોતડું કબુલ ન
રાખ્યું હતું, પણ શેઠ જમશેદજી તરફનું ઇનન બહાલ રાખી, તેઓએ આપણા
અકાબરને તલે મોડું માન આપ્યું હતું. ૪૦૦ ઉપર યુરોપીયન બાનુઓ
અને ગ્રહસ્થાને આ પ્રસંગે નોતડું દીધામાં આવ્યું હતું. ગવર્નર અર્લ-
ગ્રેવિસ-કેસેરે પોતાના આખા રસાકા સહિત હાજરી આપી હતી. ઘરની
સામે આવેલા કાટપર મોટા તંબુઓ લીધા કરી, તેમાં ખાણાની ટેબલો
ગોઠવી હતી. કાટપર સધળે અને આજીવાણું જાડવાન અને વાર-
ડાઓ વિગેરેનો શયમાર કરેલો હતો. ગવર્નરે ધારાપ્રમાણે પાદશાહી
કુટુંબ વિગેરેની સલામતી લેવાયા પછી, શેઠ જમશેદજીએ પોતે અંગ્રેજી
ભાષામાં એક ટુંક બાપણ કરી ગવર્નરની 'સલામતી' લેવાડી હતી.
તેમ કરતાં શેઠ જમશેદજીએ જણાવ્યું:—

બાનુઓ અને ગ્રહસ્થા,

"જે માનવંત અમીરે પોતાની હાજરીથી આને આપણી આ સમાને
માન આપ્યું છે, તેમની સલામતી લેવાડવાનું ખુશીમયું કામ મારે

અભવુ છે આ કામ જાળવતાં અને ખુશીમય મોટે સતોપ થાય છે, કારણ તમોનેની માનવત બધાઓએ પોતાની ખુશસુરતીથી આજના મિળાવડાની શણક વધારી આપી છે નુંમનું આગેવાન મહેળ પોતાનો મુખ્ય શણગાર, અને દેશીઓ પોતાનો બનો શુભચેત્ર (લોડ કનેના જવાપી) થોડા વખતમાં જોડી બેસશે દેશીઓ તેમના આ મિત્રની યાદ સદા રડાલથી જાગવી રાખશે જે તમો નામદાર અમરા દીક્ષનો બેઠ વાંચી શકો, તો તમો તમારું નામ અમારાં દેવાં પર બૂસી ન શકાય એવું હોડું કાતરાયલું જોશો, અને અમારા બોવના કરતા તેથી તમારી વધારે પક્કી ખાતરી થશે, કે જે માન આજે અમે દેશીઓ તમને આપવા બહાર પડ્યા છીએ, તે માન ઠાલી બહારનો દેખાવ કરવાને નહિ, પણ તમો નામદારમાટે અમને જે ખરા દીક્ષનો પ્રમાણિત મિત્રમાવ છે, તે દેખડાને છે જાનુઓ! તમારી મહાના મિળાવડાઓ જે ધણીએ પોતાની દાજરીથી વારંવાર દીપાળા છે, તેને તમારા મીઠા હોટેલસી, છેલ્લી સલામ કરવાને ના પડશે નહિ મહસ્યો! આરી ખાત્રી છે કે આરાં માનવત પરોણાની તદ્દરોસ્તી અને આમાદીની સલામતી હોજીન થતાં ગણાસોસાયે લેવાને તમો જરાક પણ આનાકાની કરશો નહિ હું પોતે તો આરી દેશી કેમ તબક્કી, જે મહેર-આનીઓ તમે સદા અમારી તરફ દેખાડી છે, તે માટે, ખરે દીને તમો નામદારનો આમાર માનું છુ, અને દુવા ચાહુ છું કે તમારે વતન સહિ-સલામત જઈ પૂગો, અને જોદા તમને લાંબી જીંદગી અને મોટું સુખ અક્ષે! મહસ્યો! અને કનેરની લાંબી જીંદગી અને આમાદીની યાદમાં એક સલામતી લો! ”

૪ વપત્રુ લાવણ અસલ અંગેજમાં *Bombay Courier* પરથી “પારસી પ્રકાશમાં” વીતારેલું છે [જુઓ દફતર ૧ હુ પા ૨૭] આ લાવણ ધ્યાનથી વાંચતાં, વાવનારને સર જમરો છત્રુ એક ઉત્તમ ખુશીની સમજ પડશે આ મેજબાની અને બીજી તેવી પાછલ મોટા ખરચો કરવામાં તેમની નેમ જતી લાજ કે જતી માન મેજનવાની ન હતી પણ તેઓ પોતાની વાગવમ અને પોતાની દાલ-

ગવર્નરની સલામતી સધળા મહેમાનોએ પૂર ઊલટથી લીધાબાદ, ગવર્નર અર્લ ક્લેરે શેડ જમશેદજીની વલતી સલામતી લેવાડતાં, તેમની સ્તુતિ બરેહું એક ન્હાનું બાપણુ ક્યું હતું, અને તેમ કરતાં શેડ જમશેદજીની સારી ધ્યાનત અને પ્રમાણિકપણાની વખાણુ કરી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૩૬ ના જાનેવારી મહિનામાં, શેડ જમશેદજીના બે ન્હાના દીકરાઓ બાઈઓ રસ્તમજી અને સહોરાજીના લગન થયાં હતાં, તેની ખુશાલીમાં એ માસની તા. ૧૪ મીએ, તેઓએ મુંબઈના તે વખતના હાકેમ સર રૉબર્ટ આન્ટ, તેમના બાનુ અને મુંબઈના આગેવાન વેપારીઓને એક મોટું ખાણું આપ્યું હતું. તથા “જૉલ” ની નાચરંગની બેઠક કરવામાં આવી હતી. ખાણુપર પોતાના પરાણાની સલામતી લેવાડતાં, આપણા શેડે એક છટાદાર બાપણુ ક્યું હતું અને બ્રિટીશ પ્રજા લેખાવામાં તેઓ મોટું માન સમજે છે, એમ તેઓએ જાહેર ક્યું હતું. એલિઝબેથ, માલકમ અને ક્લેર જેવા બાહોશ હાકેમોની નિમણૂક કરી, હિંદુસ્તાનના લાભો અને હકો પિછાનવામાટે, તેઓએ ઈંગલાન્ડના રાજદારી મંડળોનો ઊપકાર માન્યો હતો, તેમજ સર રૉબર્ટ આન્ટની બહી રાજ્યનીતિની વખાણુ કરી, તેને સર્વ રૂતેહ ઇન્દી હતી.^૫ વળી લેડી આન્ટની સલામતી લેવાડતાં, બી જાત પુરષોને કેવા સુખી કરી શકે છે, તેની કંઈક સમજ આપી હતી.^૬ સર રૉબર્ટ આન્ટે ધકતો ઊતર વાલતાં, પરણતાં જોડા-

તનો ઊપયોગ કરી, “આપણા દેશીઓ માટે” રાજ કરતી કામના મુખ્ય આમલદારોની મહેરબાની મેળવવાને સદા કેસેપ કરતા. આ પુસ્તકમાં આપેલાં આ અને બીજાં બાપણો ધ્યાનથી વાંચતાં, વાંચનારની તેની નકી ખાત્રી થશે.

^૫ આ બાપણુ અસલ “*Bombay Courier*” પરથી “પારસી પ્રકાશમાં” જાતારી લીધું છે. તેમાટે જુઓ દફતર ૧ હું પાને ૨૮૮.

^૬ સર જમશેદજી જેવા કહેવાતા જુના વિચારના ચોડીઆના વિચારો ખરેખર કેવા સુધરેલા હતા, તે આ બાપણુપરથી માલમ પડે છે. આ બાપણુ મારફતે સર જમશેદજી જણાવે છે:—“It is in the sacred and endearing ties of marriage that we are best acquainted with the value of that

ઓની સલામતી લેવાડી હતી. એક ખરશેદજીનાં લગનના વખતની આશક, આ વખતે પણ એક જમશેદજીએ ધણાકે ગરીબોને અપાડીનેજ નહિ, પણ નવા કપડાં અને રોકડ નાણું આપી ખુશી અને સુખી કર્યા હતાં.

તા. ૯ મી માર્ચ ૧૮૪૦ ને દિવસે એક જમશેદજીએ, નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાનાં લગન, પ્રિન્સ આલ્બર્ટ સાથે થયાં, તેની ખુશાલીમાં, ગવર્નર કરનાક અને ખીજા મોટા અંગ્રેજ અમલદારોને “બેસ” આપ્યો હતો. ગવર્નર અને તેનો રસાલો, તેમજ અફઘાનિસ્તાનની લડાઈમાં હુત મેળવી આવેલો સરદાર લોર્ડ કીન વિગેરે ખીજા મોટા અંગ્રેજ અમલદારો હાજર હતા. એક જમશેદજીની મોટી દોલત, પાદશાહી પદ-ભાગત, અને મોભાદાર રીતભાતથી એક મોટા લશકરી અમલદારપર એવી તો અસર થઈ કે, ખીજે દિવસના “બેસ”ને કુરિઅર” નામના અંગ્રેજ પત્રમાં, એક જમશેદજીને બ્રિટિશ છુટાપણું અને બ્રિટિશ કાલિનો એક શત્રુ-ગાર લેખી, નીચલા અલંકારીક શબ્દોમાં તેણે તેનું વિવેચન કરેલું છે:—

“This is freedom, this is British Glory—this is our noblest privilege; Jamsetjee Jeejeebhai is the personification of respectable British Merchant: Genius, Enterprize and Integrity have raised him, and while we partake of his hospitality, let us be just to the true source of all advantages, British freedom for him—for us—and for all our fellow subjects.”^૭

companionship without which all our enjoyments would be worthless In proposing the health, therefore, of my distinguished guests “Lady Grant and the Ladies,” I am sure all my friends will heartily approve my wish, ^{that} the single may be married and the married happy” [“પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું. પા. ૨૮૮.]

૭ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું. પા. ૩૫૩.

આ પ્રસંગે એક નોંધી રાખવા જોમ જનાવ જન્યો હતો. દેશીઓમાં અને વળી પારસીઓમાં પહેલીજ વાર શેઠ જમશેદજીએ પોતાના ધણી-આણી અને ત્રણે વહુઓની મુલાકાત, પરજાતનાં જાનુઓ અને અહરથો-સાથ જાહેરમાં કરાવી હતી. એક જૂદા ઝોરદારમાં, આ જાનુઓએ ગવર્નરનાં જાનું લેડી કરનાક, તથા લેડી મેંકમોહન, લોર્ડ કીન, સર ટોમસ વિલસીયર વિગેરે તે વખતના મુંબઈનાં આગેવાન જાનુઓ અને અહરથોની મુલાકાત લીધી હતી. આ જમાનો કન્યા કેળવણીનો ન હતો, તોપણ શેઠ જમશેદજીના ધરની એક એક જાનુ કેળવણીમાં હતાં, એટલે આવી મુલાકાત લેવાને, અને શેઠ જમશેદજીના મોટા નામની શોમા જાળવી રાખવાને તેઓ તકન લાયક હતાં.

અફઘાનિસ્તાનની પહેલી લડાઈમાં જીત મેળવી પાછા ફરેલા પ્રખ્યાત સરદાર, લેફ્ટનન્ટ જનરલ લોર્ડ કીનને, જીપલા “બૉલ” પછી ત્રીજે દહાડે, શેઠ જમશેદજીએ, પોતાના મહાલક્ષ્મીના જંગલમાં, એક મોટી જગ્યાએ આપી હતી. આ વેળાએ ખુદ ગવર્નર પોતે, તેમજ કાગિનિસલના સમાસદો, જડજો, વેપારીઓ વિગેરે હાજર હતા. અક્ષતે આ પ્રસંગે પણ સરેસ્તા પ્રમાણે સલામતીઓ લેવામાં આવી હતી. પોતાના માનવંત પરાણાની સલામતી શેઠ જમશેદજીએ પોતે અંગ્રેજીમાં એક ટુંક બાપણ કરી લેવાડી હતી. આ બાપણનો ગુજરાતી સાર નીચે પ્રમાણે થઈ શકે:—

અહરથો,

“મારા માનવંત પરાણા-લોર્ડ કીનની સલામતી લેવાને, તમને ધણી આગ્રહ કરવાની મને જરૂર પડશે નહિ. પોતાના રાજ્યની અને સ્વદેશની આ અહરથે કેવી કિંમતી નોકરી જાળવીછે, તેનું પૂરેપૂરું તોલ કરવાને હું લાયક નથી; તોપણ આપણી તરફ આવવા પહેલાં એમને જાનવેલી સેવા કેવી કિંમતી હશે, તે એ જહાદ્દર મરદની છાતીએ લટકી રહેલા ચાંદો- (કે જે લડાઈના ખુનખાર મેદાનપર જંગ મચાવી, કીર્તિ સાથ મેળવેલા છે) તેપરથી આપણને કંઈક માનમ પડી આવે છે.

“અધ્યાનિસ્તાનપર ફોલ્ડ મેળવનાર અને મુંબઈના બહાદુર લશ્કરના સપેહસાહાર તરીકે, અને આપણા મુશ્કેલી સરહદ તરફના પરદેશીઓના હુમલાથી બચાવી લેનાર તરીકે આપણે એમને ઝોળખીએ છીએ. એમની ફોલ્ડથી આપણો વેપાર એ તરફ ખીલી નિકલ્યો છે. આપણા વેપારીઓને, તેમનો સહાસ વધારવાને નહું ખેતર હાથ લાગ્યું છે. આપણા માનવંત મહારાણીજીએ એમની કદર પિંજારી છે, તે માટે આપણે એમને શાખાશી અને મુખારકજાદી આપીશું. એમને માટે મને જે વખા-શુભરી માનની મોટી લાગણી છે, તે લાગણી જાહેર કરવાની તક લેવા, મેં આજની ન્યાયત આપી છે, અને તે વખતે હજાર રહી, મને મોટું માન આપવામાટે, હું એમનો ઉપકાર માનું છું. મારી ખર્ચા દેલની દુવા છે, કે લાંબો વખત સુધી જીવતા રહી, એમને મળેલું માન તેઓ ભોગવતા રહે, અને મને આશા છે કે પોતાને સ્વદેશ-ઈંગ્લેન્ડ જઈ પૂર્યા પછી ત્યારે અમીરની ખાસ સલામમાં તેઓ પોતાની બેઠક લે, ત્યારે ત્યાંથી હમેશાં હિન્દ અને તેના વતનીઓના લાભ, સહા યાદ રાખી, અને તેની સંભાળ લઈ, આપણી પર મીઠાસા તેમના અનેક ઉપકારોમાં વધારો કરતા રહેશે.”

રોક જમશેદજી “સર નાઈટ” થયા, ત્યારે ગવર્નર સર જ્યાર્જ આર્થરે તેમને એક ન્યાયત આપી હતી, તેને સર જમશેદજીએ તા ૧ થી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૩ ને દિવસે એક મોટી વલતી ન્યાયત ફોટનાં પોતાનાં મોટાં મકાનમાં આપી હતી. આસરે ૩૦૦ ગ્રહસ્થો ખાણાની ટેબલ પર બિરાજ્યા હતા. ચીનના મોટા વેપારીઓ મેસર્સ જમરડીન મેથિસનની કંપનીએ સર જમશેદજી માટે આગળ બેઠા મોકલેલાં રૂપાનાં વાસણો આ વખતે ટેબલ પર વાપડવામાં આવ્યાં હતાં. અલબત્તે સર જમશેદજી અને ગવર્નરે પરસ્પરની ધટતી સલામતી લેવાડી હતી, અને અલબત્તે ગવર્નરે સર જમ-

“ઉપરું અંગ્રેજ લાલજી “*Bombay Courier*” પરથી “પારસી પ્રકા-શમાં” દાખલ કરેલું છે. તે માટે લુઓ દફતર ૧ હું. પા. ૩૫૩. આ લાલજીપરથી વાંચનારની વધુ ખાતરી થશે કે સર જમશેદજી પોતાને એક દેશીજન સમજતા, અને પોતાની લાગણ્ય અને દોલતનો ઉપયોગ દેશને લાભ કરવામાંજ વાપડતા.

શેદજીની હવે સાધારણ યર્ધ પડેલી સખાવતની વખાણ કરી હતી. યુરોપિયન તથા દેશી બાઈબિયાનું જે માન સર જમશેદજી ધરાવતા હતા, તેને તેઓ કેવા લાયક હતા, તે બાબે ગવર્નરે વિવેચન કર્યું હતું.

ખીજ એક મોટી જયાફત સર જમશેદજીએ, "મજગામ ઈસ્ટલમા" તે વખતના મુખ્યમંત્રી ગવર્નર વાઈકિલિન્ટ ફ્રાંકલાન્ડને આપી હતી. આ વખતે ત્યાં મોટા પાયાપર રોશની કરવામાં આવી હતી. પરંપરાની રાબેતાની સલામતી લેતા, ગવર્નરે સર જમશેદજી જેવા દેશીઓની ખરી વફાદારીની સ્તુતિ કરી હતી, અને એવા દેશીઓપર રાજકર્તાનો પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે, એમ જણાવ્યું હતું. મોટી રાત્રી સુધી "બાલ" વિગેરેની મજાદ ભોગવી, સર જમશેદજીના પરોણાઓ ધરે પધાર્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૫૧ માં સર જમશેદજીએ પોતાના દીકરાઓનાં બાળકોની નવજોત ઠીક ધામધૂમથી કરી હતી, અને તેની ખુશાલીમાં પંચામતને લગતી ૪૬ શાળાઓનાં ફૂડખાતે રૂ. ૩૦૦૦ ભેટ આપ્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૫૮ માં ખડાળાથી પૂણા સુધી તૈયાર થયેલા નવો રેલવેનો રસ્તો ખુલ્લો મેલાયો, ત્યારે પણ સર જમશેદજીએ ખડાળાખાતે પોતાના બગલામાં એક મોટી જયાફત અંગ્રેજી અને દેશી ગ્રંથરચોને અપાવી હતી. પણ જોશીએ પૂછી ચૂકેલા હોવાથી, તેઓ પોતે ત્યાં આવી શક્યા ન હતા.

સર જમશેદજીની મૂખ્ય જયાફતોને આ મુખતેસર અહેવાલ છે એ બાબતનું એક પ્રકરણ રોકવાની મતલબ એટલીજ કે સર જમશેદજી એક કેવા ખરા દેશહિતકારીક નર હતા, તે બાબેની વાંચનારની ખાત્રી થાય પોતાની લાગવગ અને પોતાની ફાવતને ઉપયોગ આપ્યાં કામોમાં કરવામાં સર જમશેદજીની મૂખ્ય નેમ, પોતાના લાભ કાઢી લેવાના સ્વાર્થની નજર હતી, પણ નાતજાતના તકાવતવગર પોતાના દેશી બાઈબિયાનું બહું કરકું, અને તેમને આગળ પાડવા, એ તેમની મહી ધારણા હતી. ^૯

^૯ આ પ્રકરણમાં આવેલી દરેક બાબતના મુજબ સારમાટે અમે "પારસી પ્રકારના" આભારી છીએ.

પ્રકરણ તેરમું.

માનવંત મુલાકાતો.

To thine ownself be true,
And it must follow, as the night the day,
Thou canst not then be false to any man.

Shakespeare.

સર જમશેદજીને માટે પારસીઓનેજ નહિ, પણ સધળા જ્ઞાતીના લોકોને મોટું માન હતું. તેમની સખાવત માટેજ નહિ, પણ તેમના ખીજ સારા ગુણો માટે લોકો તેમને માન આપતા. દેશ પરદેશમાં તેમનું નામ મશહૂર થઈ ચુકેલું હોવાથી, ઘણાંક મુસાફરો તેમની મુલાકાત લેવાને આતુર હતા. ઓગણીસમી સદીની શરૂઆત પછીના સઘળા મુસાફરો પારસીઓ વિષેની સામાન્ય હકીકત લખતાં, સર જમશેદજીને તેમની સખાવત માટેજ નહિ, પણ તેમના સાદસ માટે અમ્મ કરી માદ કરતા. કેટલાક મુસાફરો પોતાના દેશી મિત્રો મારફતે સર જમશેદજીની મુલાકાતનું માન મેળવવાને યત્ન કરતા. જાણીતો મુસાફર “ટેલર,” (Taylor) ડાક્ટર બાજી દાજીસાથ સર જમશેદજીની ખાસ મુલાકાત લેવાને આવ્યો હતો, અને તેમનો મેલાપ ન થવાથી તે નિરાશ થઈ ગયો હતો. સર જમશેદજીને નગરે નગર જોવામાટે તે એટલો આતુર હતો કે એકવાર રસ્તામાંથી પસાર પતી માડીમાં, યુઝીઓ પૂગી ચૂકેલા આપણા “બેરોનેટને” જોવાથી તે ધણે ખુશ થઈ જઈ, જાણે તે કેવો એક મોટો જનાર

હોય, તેમ તેની ખાસ નોંધ પોતાના મુસાફરીના પુસ્તકમાં તેણે પાનાઓ ભરી લીધી છે. વળી બીજી જગ્યાએ તે સર જમશેદજીના કુટુંબ કમીલા તથા તેમના સાહસિક વેપારની યાદગાર નોંધ પોતાના કિમતી પુસ્તકમાં કરી ગયો છે? આ જેવું તેવું માન ન લેખાય; કારણ દુનિયાના દેશેદેશ ફરેલો “બેયાર્ડ ટેલર” જેવો એક અનુભવી મુસાફર. સાધારણ સ્ત્રીજ કે સાધારણ શક્તિના પૂરપોની નોંધ પોતાના પુસ્તકમાં કદી લેતો ન હતો.

મુસાફરોજ નહિ, પણ ગવર્નર-જેનરલો, ગઠેરના હાકેચો, રાજાઓ, ધર્મ-ગુરુઓ વિગેરે મોટા મોટા અમલદારો સર જમશેદજીની ખાસ મુલાકાત લેવામાં મોટું માન મમજતા. તેવી યોડીક માનવત મુલાકાતોનું વર્ણન આ પુસ્તકમાં નોંધી રાખવું અવશ્યનું છે

ઈ. સ ૧૮૩૫ ની આખરીપર તે વખતના મુખ્યના ગવર્નર સર રોબર્ટ આન્ટે દરબાર ભરી તેમાં જીજી દેશાઓની ખાસ મુલાકાત લીધી હતી, જેમાં શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈ પણ એક હતા.

તા. ૨૬ મી જાનેવારી ૧૮૪૦ ને દિવસે મુખ્યનો ગવર્નર સર જેમ્સ રિવેલ કરનાક પોતાના આખા રસાલા સાથ, શેઠ જમશેદજીની ખાસ મુલાકાત લેવાને, તેમના ટાટનાં જણીતા ઘરમાં આવ્યો હતો. તેમને મળી બેઠી, તથા તેમના કુટુંબની મુલાકાત લઈ, તે ઘટતુ માનપાન મેળવી પોતાને મૂકામે પાછો ફર્યા હતા. વાંચનારે યાદ રાખવું કે ઈ. સ ૧૮૪૦ માં, આજની માફક, એવી મુલાકાતો સાધારણ ન હતી.

ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં નવા આવેલા ગવર્નર વાઈકાજિન્ટ ફ્રાંકલાંડે, જાહેર દરબાર ભરી, બે ચાર દેશીઓસાથ સર જમશેદજીની પણ ખાસ મુલાકાત લીધી હતી. ^૨

^૧ વાંચો “A visit to India China and Japan” by Bayard Taylor (1852) Pages 8-9-40-41.

^૨ આ ગવર્નરનાં બાનું વાઈકાજિન્ટેસ ફ્રાંકલાંડે, પોતાના હિંદુસ્તાનના અનુભવને લખતું એક પુસ્તક લખેલું છે, જે પરથી આપણને તે વખતની મુખ્યની

૪. સ. ૧૮૫૦ ના જાનેવારી માસમાં નવો નિમાયત્રો ગવર્નર-જેનરલ માર્કીસ-ઓફ-ડેલહાઝીઝી મુંબઈ આવી લાગ્યો હતો. ટાહિનહાંલમાં દરબાર ભરી, ખીજા દેશીઓ ભેગી સર જમશેદજીની મુલાકાત તેણે લીધી હતી, અને ત્યાર પછી ધણેક વખત સુધી સર જમશેદજી સાથે જિભા રહી, ખાનગી મસલહત ચલાવી હતી. આ આપણને દેખાડે છે કે સર જમશેદજીની સલાહ લેવાને સરકાર સદા આતુર હતી.

એજ પ્રસંગે વઝેદરાના મહારાજા ગણપતરાવ ગાયકવાડ નામદાર ગવર્નર-જેનરલની મુલાકાત લેવાને આવ્યા હતા, તેમના માનમાં સર જમશેદજીએ મજગામના પોતાના મોટા બંગલામાં નાચની એક બેઠક કરી હતી. ત્યારપછી થોડે દિવસે, ગણપતરાવ ગાયકવાડ સર જમશેદજીને માન આપવા તેમને ઘર ખાસ કોટમાં આવ્યા હતા. તે વખતે મોટા મોટા આગેવાન દેશીઓ પણ, સર જમશેદજીનાં નોતરાંથી મહારાજા ગાયકવાડને મળવા આવ્યા હતા. વળી લેડી અવાંબાધએ પણ મહારાણીઓની મુલાકાત કરાવવા દેશી બાનુઓને નોતરી હતી. સર જમશેદજીએ આ મોટા રાજવંશીની મુલાકાત સર્વ શેકીયાઓ સાથે કરાવી હતી, તથા મહારાજાને લગભગ એક લાખ રૂપિયાનું નજારાનું તથા સરપાવ બેટ ક્યો હતો.

તા. ૧૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૪ ને દિવસે, જૂદીજ જાતના મહરથો સર જમશેદજીની મુલાકાતે આવ્યા હતા. હોરાઓના મોટા મુલાંજના બાધઓ મુલાં હોશામોદીનજી તથા મુલાં ધસિમાયલજી, સુરતથી મુંબઈ આવેલા હોવાથી, પોતાના ખાસ રસાલાસાથ, મુલાંજના પ્રતિનિધી તરીકે, સર જમશેદજીની મુલાકાત લેવાને કોટના મોટા ઘરમાં ખાસ પધાર્યા હતા.

હાલતનો ઠીક ખ્યાલ થાય છે. આ પુસ્તકમાં સર જમશેદજી વિષે ધણેક પાને લખાઈ રહ્યું છે. અંગ્રેજ મંડળને આમણા અજાણર માટે કેવો ઉચો મત હતો, તે આપણે તેપરથી સદજ નાણી શકીએ છીએ. [વાંચો, " *Chow Chow* " by Viscountess Falkland, Vol. I. Pages 49-51.]

સર જમશેદજીએ તેમનો સારો આદરસત્કાર કરી, જતી વેળાએ મુર્શી-સાહેબોના આખા રસાલાને શાલ તથા કિનખાજ અને કસખના તાકા વિગેરેના સરપાવ આપી, નવાબ્યા હતા; તેમજ મુર્શીજીના વડા ભાઈને જતી વખત એક કિંમતી પાલખીની બેટ કરી, તેમને તેમાં બેસાડી, માન-સહિત વિદાય કર્યા હતા. મુર્શીજી તરફથી, એના બદલામાં સર જમશેદજીનાં સાહેબ બદાઓના ન્દાનાં છોકરોને બેથી ફરવા લાવકની એક નાનકડી સુંદર ઘોડામાડી, બેટ કરવામાં આવી હતી. ઈસલામી ધર્મનો એક ધર્મગુરુ, તેમનો ધર્મ નહિ માનનારને, પોતાની કામના ક્રાઈ મોટા શરીર કે દીનદારને છાજતુ માન આપે અને આપાવે, એજ સર જમશેદજીની નાતગતના તદ્દાવત વગરની એક સરખી લોકપ્રિયતા દેખાડે છે.

ઈ. સ. ૧૮૫૩ ના સાલના છેલા દિવસોપર ધારનો રાજ સર જમશેદજીની મુલાકાતે આવ્યો હતો. આ ધારનું રાજ્ય મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં આવેલું છે. આ રાજના માનમાં સર જમશેદજીએ નાચની બેઠક કરી હતી, તથા તેને અને તેના રસાલાને મોટી કિંમતનું નજરાણું બેટ કર્યું હતું. મહારાણી વિક્ટોરિયાથી અમીરીપદ પામેલા એક મહસ્થની મુલાકાત ફરી રાજાએ લે, તેમાં અજબ જેવું કંઈ નથી. વળી એજ સાલની આખરીએ વિદાય થતો ગવર્નર વાઈક્રાઉન્ટ ફ્રાંક્લાંડ સર જમશેદજી અને તેમના કુટુંબની ખાનગી મુલાકાત લઈ ગયો હતો, તેમજ ઘોડા દિવસ પછી નવા આવી લાગેલા ગવર્નર લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટને સર જમશેદજીની ગહેર મુલાકાત કરી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૫૬ માં લોર્ડ કેનીંગ જે હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર-જેનરલ પદ કલકત્તે જવા પહેલાં મુંબઈ આવ્યો હતો, તેણે મુંબઈ છોડી જવા પહેલાં, લેડી કેનીંગસાય સર જમશેદજીની ખાસ મુલાકાત લીધી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં ખુશાયરતો હાકેમ તથા ત્યાંના સેનાધિપતિ, સર જમશેદજીની ખાસ મુલાકાત લેવાને આવ્યા હતા, જેમણે આપણા પારસી અમીર તરફથી સારો આવકાર મળ્યો હતો.

આ પ્રમાણે મુસાફરો અને મુલ્કાઓ, વાઈસરાયો અને ગવર્નરો અને રાજપતિઓ સર જમશેદજીની મુલાકાત લેવાને, અને તેમની ઓળખ કરવાને આતુર હતા. તેનું કારણ શું? તેઓ પોતે માનપાન કે પૈસાના બૂખ્યા ન હતા, તે છતાં સર જમશેદજી અસાધારણ શક્તિના એક મહાન પુરૂષ લેખાતા હતા. તેમની સાથે રાજ સમાગમમાં આવનાર જેટલું તેમને માટે માન ધરાવના. તેથી વધું દૂર દેશના લોકોને તેમને માટે સાફ મત હતું.

માન અકામ અને તાઝીમ તવાઝાનાં આ ટુંક પ્રકરણનો છેડો લાવવા પહેલાં, સર જમશેદજીની જીંદગીનો એક સાદો પણ દીલકશ ખનાવ અત્રે નોંધવો જોઈએ.

ઇ. સ. ૧૮૪૫ ના જુન મહિનામાં, સર જમશેદજીએ એક વફાદાર પ્રજા તરીકે, મોટી કિંમતના ચાર આરખી ઘોડા, વહાણ “બોમ્બે” (Bombay) મારફતે નામદાર મહારાણીજી માટે બેટ મોકલ્યા હતા. આ ઘોડાઓ લઈને, અગ્રેજ ઘોડેસ્વાર તોપખાતાની કંપનીનો એક રાઈડીંગ માસ્ટર મી. રેન્ડલ, સર જમશેદજીને ખરચે, ઇંગ્લેન્ડ ગયો હતો. આ ખનાવની ખાસ નોંધ ઇંગ્લેન્ડના પત્રોમાં લેવાઈ હતી. ત્યાંનું જાણીતું પત્ર “સ્પેક્ટેટર” (Spectator) આ બેટને, એક “ખાદશાહી બેટ” લેખેછે, જે તેમાં આવેલા નીચલા વાક્યોપરથી જણારો:—

“Sir Jamsetji Jejeebhai of Bombay has forwarded princely presents to Queen Victoria in the shape of additions to the Royal Stud, and the Royal Wardrobe. Four high bred Arab horses caprisoned in fine Cashmere, brought home in the charge of Mr. Randall, Riding Master of the Bombay Horse Artillery, have lately been submitted to the personal inspections of the Queen and Prince Albert.”

આ ધોડાઓ મોટી કિંમતના, તથા તેવાજ કિંમતી સાજ સાથના હતા. નામદાર મહારાણીજી અને પ્રિન્સ આલબેર્ટ, આ ધોડા તપાસી પોતાની મોટી ખુશી જાહેર કરી હતી.^૩

પાદશાહી પરોણાગત અને માનવંત મુલાકાતોની આપ લે કરવામાંજ કાંઈ સર જમશેદજીની જીંદગીના મૂખ્ય બનાવો સમાયલા નથી. તેમને જીંદગીના મોટા બનાવોની નોંધ હજી લેવાની છે. પણ પારસી કોમના આ અકાબર અમીરીપદને કેવા લાયક હતા, પોતાના અમીરી આદાને છાજતી ફરજો બજાવવામાં તેઓ કેવા ફતેહમંદ નિવડ્યા હતા, અને ગમે એવી નાનકડી ફરજો બજાવતાં પણ પોતાનો અને પોતાની કોમનો ટેક જાળવી રાખી, તેની કીર્તિમાં કેવો વધારો કરી આપ્યો હતો, તે દેખાડવાની મુળ-મતલબથી આ અને એક આગલું પ્રકરણ આ પુસ્તકમાં દાખલ કર્યો છે.

^૩ આ પ્રકરણમાં આવેલી સઘળી બાબતના તૈયાર સારમાંજ અમે એકલાં “ પારસી પ્રકાશનાં ” દફતરને આભારી છીએ.

પ્રકરણ ચતુર્થમું.

મુખર્ધની પાંજરાપોળ.

દોહરા

મૂળાં પર માયા ધરી, લે તેની સલાળ;
બદલો તેનો આપશે, ઘુજને પરમ કૃપાળ.
પશુ અને પખી તણા, કંઈરદાંન જે થાય;
રહે નિરોગી આ ભવે, તે ભવ સ્વર્ગે જાય.
“હયા મૂળ છે ધર્મનુ” હયા એજ છે દાન;
મયા વિનાનુ માનવી, સરવિન બહાણુ સમાન *

દા. એ. તારાપોરવાળા.

સર જમશેદજી દીલના દેવા મોટા હતા, તેના અનેક દાખલાઓ આપ-
ણુને આ પુસ્તકમાં ‘દગલે અને પગલે’ મળેછે, પણ જનવરો તરફની
તેમની માયા, તેમનાં કામળ અને નાણુક દીવનું ખૂબ ચિત્ર આપણી
નજર આગળ ધરે છે જે માણુસ જનવર તરફ પ્રિતીભાવ રાખે, તેનામા
નિર્દયતાનો કંઈએ અશ હોયજ નહિ હયા અને સખાવત સગી

* જાણીતા પારસી લેખક અને એક બિદ્યાર્થી કવિ મી દાદી એદલજી તારા
પોરવાળાના લખેલા “પશુ હક રક્ષક” નામના અને ૩ ૩૦૦ ના ધનામવાળા
એક કવિતારૂપી ભપયોગી નિબંધમાથી લેવા દોહરા બિતારી લેવામા આવ્યા છે

૩ ઊપર સુરતી ખાંડી દીઠ...ચાર આના.
અશીષુપર દર પેલીએ ...એક રૂપિયો.
ખાંડ આરઘન દીઠ ...એક આનો.
હુંડીપત્રપર દર સેંકડે ...૫૦ આનો.
મોતીપર દર સેંકડે ...૫૦ આનો.

આ લખતપર આસરે ૫૦ પારસીઓ પોતાની સહી કરીને આ પરમાર્થી કામમાં જોડાયા હતા, તેમાં ણીજ આજેવાન વેપારીઓ બેમા, અશીષુ અને રૂના મોઠા વેપારી “જમશેદજી જીજીભાઈ” પણ હતા.

ઊપલી રીત પ્રમાણે નાણું ભેરું કરવા માંડ્યા પછી, તે નાણું સંભાળી રાખવાને બે હિંદુ શેઠા મોતીચંદ અમીચંદ અને વખતચંદ ખુશાભચંદ તથા બે પારસીઓ શેઠા જમશેદજી જીજીભાઈ અને બહમનજી હોરમસજી વાડીઆને ‘દસ્તીઓ’ ઠેરવવામાં આવ્યા હતા.^૧

આખરે કાવસજી પટેલના તળાવની સામી બાજુની રોક રસ્તમજી કાવ-સજી પટેલને લગતી વિશાળ જગ્યા રૂ. ૧૧૦૦૦ ની કિંમતે વેચાતી લઈ, પાંજરાપોળ બાંધવામાં આવી. રોક જમશેદજી પોતાના આગળા બાગ્યા રોક મોતીચંદ અમીચંદની સાથે આ ખાતાને ખીલવવાને બનતી મહેનત કરતા. ઇ. સ. ૧૮૩૭ થી આ ખાતાનો સંબંધો દિસાળ એમનીજ પેઢી પરથી થતો. પાંજરાપોળ માટે નાણું મેળવી આપવાને તેઓ કેવા આતુર હતા, તે તેમની પોતાની લખેલી “બોલાસે પંચાત” નામની ચોપડી પરથી માલમ પડી આવે છે. તેમાં તેઓ લખે છે કે “એ સાહેબે [એટલે સર જમશેદજીએ પોતે] આજેવાન ચર્ચ લોકો પાસેથી મેનેજરને ખરચ જોઈતું ઊધરાવીને અપાવ્યું છે, ને વધી કંઈ પોતાના વગના આશામીઓ પાસેથી રકમખંધ વસુલ કરે છે, તે પોતાને ત્યાં પાંજરાપોળનું ખાતું પાડી

^૧ જુઓ “Original Trust Deeds and their Translation relating to Bombay Pinjrapole” અને “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું ખાને ૨૭૨.

સંવત-૧૮૯૫ થી જમે કરેલે, તે આજ દીન સુધી (ઇ. સ. ૧૮૪૨) ખોદાના હોકમથી રૂપયા એક લાખ બેપર જમે થયા છે, તેની સરકારી નોટાં લીધી છે.” ૨

ઇ. સ. ૧૮૫૦ સુધી પાંજરાપોળનો સધળો વહિવટ સર જમશેદજીએ આગેવાન ભાગ લઈ ચલાવ્યો હતો. પછી તેનું કાયદા પ્રમાણે એક “ટ્રસ્ટ ડીડ” કરી અપાવી અને રૂ. ૩,૩૧૦૦૦ નું એક મોટું ફંડ બનાવી, હિંદુ તથા પારસીઓના બનેલાં એક નવાં “ટ્રસ્ટ બોર્ડને” તે સ્વાધીન કર્યું. અલ્પબેતે સર જમશેદજી પોતે પણ એક ટ્રસ્ટી રહ્યા હતા. સવત ૧૮૯૧ થી ૧૯૦૬ સુધીનો ૧૬ વર્ષના હિસાબનો અહેવાલ, સર જમશેદજીએ “જમે જમશેદ” હાપખાનામાં છપાવી પ્રગટ કરાવ્યો હતો, જેમાં તેઓએ પોતાના કારભારની સંપૂર્ણ વિગત આપી છે.

ઇ. સ. ૧૮૩૬ માં શેઠ જમશેદજીના આગળા ભાગ્યા, તે, બેપર જણાવેલા શા. મોતીચંદ અમીચંદ મરણ પામ્યા હતા, તેમની યાદગારી જાળવી રાખવાને સર જમશેદજીએ રૂપિયા ૩૦૦૦૦ અંકે ત્રીસ હજારની રકમ ધર્મખાતે આપી, તેના બ્યાજમાંથી ગુજરાતના આંધલાં, લુલાં અને લાચાર હિંદુઓને મદદ આપવાની ગોઠવણ કરી હતી. આ ફંડનો હિસાબ લાંબો વખત સુધી પાંજરાપોળનાં ખાતાં સાથેજ રાખવામાં આવતો, અને દર સાલ તેના બ્યાજના રૂપિયા, સુરત, અંભાત વિગેરે સહેરોના હિંદુ આગેવાનોપર ભાંજા ગરીબ હિંદુઓને વહેંચી આપવાને મોકલવામાં આવતા હતા.

સર જમશેદજીએ આ પાંજરાપોળ ધર્મખાતાંને ખીલવવાને તન મનથી બનતું કરવા બેપરાંત, ધનનો પણ સારો હિસ્સો આપી, ખરેખર “તન-મન અને ધનથી” આ ખાતાં પાછલ મહેનત કરી હતી. પાંજરાપોળના દફતરોમાં તેમની આ મહેનતની કદર પિછાનવામાં આવી છે. એક ગમ લખ્યું છે કે “સર જમશેદજીએ જાતે મહેનત લખને વેપારીઓ પાસેથી લવાજમો વસુલ કરવાનું કામ મોટી મહેનત તથા કટીથી ચલાવ્યું” વળી

ખીજી ગમ મોંઘ કરવામાં આવેછે કે “એ માહેએ વેપારીઓપર ફરી ફરી લખી, ઊધરાણી વસુલ કરી.”

પણ ‘ફરડી’ તરીકે એવી ઊધરાણી વસુલ કરીનેજ તેઓ બેઠા નહિ. તેઓ પોતે એક મોટા વેપારી હતા. ૩ અને અશીશુને તેમનો વેપાર બોહોળો હતો. તે પ્રમાણે તેમને “લાગા” પણ મોટો ભરવાનો હતો. ઈ. સ. ૧૮૩૫ થી ઈ. સ. ૧૮૫૬ સુધીમાં તેઓએ “લાગા” તરીકે નીચલી હજારોની રકમ કાઢી આપી હતી. જે તેઓ લેખી હતા તે સહે-લાઈથી આ રકમ ભરવાનું માંડી વાધી શકતે. પણ ના! તેઓ તે દિને દાતેમ હતા. “લાગા” ની રકમ તેઓએ નીચે પ્રમાણે ભરી હતી:—

સાલ.	રૂપિયા.	સાલ.	રૂપિયા.
૧૮૩૫	૩૦૪૩	૧૮૪૪	૪૯૩૨
૧૮૩૭	૪૦૦૦	૧૮૪૫	૧૧૧૩૧
૧૮૩૮	૬૦૫૪	૧૮૪૬	૮૦૭૪
૧૮૩૯	૪૪૧૭	૧૮૪૭	૫૩૦૭
૧૮૪૦	૫૦૫૧	૧૮૪૮	૧૦૨૬
૧૮૪૧	૬૪૪૪	૧૮૪૯	૩૫૪૧
૧૮૪૨	૬૩૭૭	૧૮૫૦	૨૫૧૬
૧૮૪૩	૯૪૦૬	૧૮૫૨	૧૩૦૩

આ પ્રમાણે લગભગ રૂ. ૮૦૦૦૦ તેઓએ ફક્ત ‘લાગાના’ ભર્યા હતા! જોકે કેટલાક સાલના આંકડા તેા અમને હાથ પહોંચ્યા નથી! આ આંક-ડાઓ પરથી આપણને સર જાણશેજીના બોહોળા વેપારનો પહોંચકા પ્યાલ ધાયછે. જે ધણી એક વર્ષમાં ફક્ત “લાગાના” રૂપિયા ૧૧૦૦૦ ભરે, તેનો વેપાર કેવો બોહોળો, અને તેમજ નફો કેવો મોટો હોવો જોઈએ!

ઊપર જણાવ્યા પ્રમાણે ‘લાગાના’ રૂ. ૮૦૦૦૦ ભરી આપવામાંજ મર જમશેદજીની આ ખાતા સાથની સખાવત પૂરી થતી નથી. વારંવાર તેઓ કુતરાને લાડવા ખવાડવાને કે જાનવરોને ઘાસ ચારો અને અનાજ

નંખાવી આપવાને હજારો રૂપિયા પાંજરાપોળમાં ભરતા. તે બધાને સરવાળો લેવાને કે તેની એક ટીપ જીપગ્રવી કાઢવાને આ લખનાર તદ્દન અશક્ત છે. ફક્ત ઈ. સ. ૧૮૫૪-૫૫ અને ૫૬ ના સાલોમાં એવા કામ માટે ન્હાની ન્હાની રકમોમાં તે સાહેબે આસરે રૂ. ૭૦૦૦ મોકલી આપ્યા હતા.^૩ એ તે સંભાવત! એ તે મુર્ખા પ્રાણી તરફનો પ્રિતભાવ! એ ખરૂં દયાનું દાન! એ “દયાનો મુળ ધર્મ” અને એ સર જમશેદજીની ચક્ર-તીનાં અનેક કારણોમાંનું એક છે.

મુંબઈની પાંજરાપોળ જીપરાંત, બહાર ગામની પાંજરાપોળને પણ તેમની મદદ હતી. પાટણ ગામની પાંજરાપોળ માટે મુંબઈ ખાતે એક ફંડ જીજુ થતાં સર જમશેદજીએ તેમાં રૂ. ૩૦૦૦ ભર્યા હતા. ખીજા પારસીઓએ પણ તેમાં રૂપિયા ભરી આપ્યા હતા. હવે આજના પારસીઓને એવા કામની દરકાર નથી!

સર જમશેદજીની આગેવાની હેઠળ અને ખીજાઓ ભેગી તેમની મદદ સાથે જીજુ થયેલું આ લોકોપયોગી ખાતું આજે પણ ચાલુ છે. આજે એ પાંજરાપોળની પુણ રૂપિયા અગિયાર લાખ જીપરની છે. મુંબઈ, ચીમોડ અને બીમરડી ખાતે એ ખાતાં તરફથી હજારો રખડતાં અને નિરાધાર જનવરને પાલવામાં આવે છે. એવાં એક જીપયોગી અને ખરાં ધર્માતુ ખાતાંને હરતીમાં લાવનારાઓમાંના એક સર જમશેદજી હતા. આ ખાતાં સાથે તેમનું નામ સદાનું જોડાયેલું છે, અને રહેશે. એમના વારસ હજી એ ખાતાંના માનવત પ્રમુખ છે, હજી તેઓ તેના કારભારમાં ભાગ લે છે, એ થોડી ખુશી થવાની અને સતોષ માની લેવાની વાત નથી. એકવાર પારસીઓની આ ખાતાંને સારી મદદ હતી. આજે તેમ રહ્યું નથી, એ અફસોસની વાત છે. પહેલા સર જમશેદજીને પગલે ચાલી, તથા આપણા માનવત રોક, સર દીનશાહ મણેકજી પીટીટ માફક, જે પારસીઓ આવા

^૩ મુંબઈની પાંજરાપોળનાં ખાતાંના સંવત ૧૯૦૯, ૧૯૧૧ અને ૧૯૧૨ ના વાર્ષિક રિપોર્ટ.

કામ પાછલ ખરચવાને પોતાનો કાલો આપતા રહેશે, તો સર જમશેદ-
જીએ એ ખાતાં પાછલ ખરચેલા લાખથી વધારે રૂપિયા અને તેમની
કિંમતી મહેનતને જશ મળતો રહેશે ૪

જરૂરો જગમાં કરે, ખરેખરો જો ધર્મ;
તોજ ખિલે સસારમાં, પશૂ તણું સરંભ.

દા. એ તારાપોરવાળા

૪ આ પ્રકરણમાં આવેલી ઘણીક બાબતો મુળઈની પાજરાપોળના અનેક
વાર્ષિક રિપોર્ટોપરથી લેખની કાઢી છે. પા સદી ઉપરના જુના રિપોર્ટો ખોળી
કાઢી તે નાચી જવા વિગેરેની ઝોઠવણ કરી આપવા માટે આ લેખક એ ખાતાના
સેક્રેટરી તથા જનરલ મેનેજરનો ઘણો આભારી થયો છે.

પ્રકરણ પંદરમું.

પરોપકારી પારસી.

ગુજરાતનો પ્રવાસ—અને ત્યાંનાં ધર્મખાતાંઓ.

દોહરા.

કરીએ સારૂ કોઇનું, એજ ધર્મનું કર્મ;
બીજા કટિપત ધર્મ છે, મનમાં સમજે મર્મ.
તે માટે મનમાં તમે, કરજો પ્રથમ વિચાર;
આ કરવાથી કેટલો, થારો પરોપકાર.

કવિ દલપતરામ.

સર જમશેદજી કર્ષ મોટા મુસાફર ન હતા. જો કે વેપાર અર્થે તેઓ છેક ચીનસુધી હાજરો. જૈવની સફર અનેકવાર કરી આબ્યા હતા, પણ પાંચમે જૈવની મુસાફરી તેઓએ હિંદુસ્તાનમાં કરી ન હતી. કારણ તે વખતમાં જળમાર્ગે ચીન જવું, એ પગરસ્તે સુરત-જવા કરતાં વધુ મહેલું હતું. ઇ. સ. ૧૮૫૩ પહેલાં હિંદુસ્તાનમાં આગગાડી જેવું કંઈએ ન હતું. કારણ મુગધથી થાણાં સુધીની પહેલી રેલવે લાઇન તા ૧૬ મી એપ્રિલ ૧૮૫૩ થી ચાલુ કરવામાં આવી હતી, અને છેક ઇ સ ૧૮૬૪ થી સુરત અને નવ-સારી સાથનો મુગધનો રેલવે વહેવાર ચાલુ થયો હતો. તેથી જો કે સર જમશેદજીના વખતમાં “રેલવે” ન દોડવા લાગી હતી, જો કે તેઓ પોતે

અને તેમના વડા દીકરા પ્રથમથીજ એ સાદસમાં સારી ઊલટ લેતા, હતા, તોપણ સર જમશેદજીએ, પોતાની વધતી જતી જૈશીને લીધે, રેલવે મારફતે લાંબી મુસાફરીઓ કરી ન હતી. ઇ. સ. ૧૮૫૩ ના એપ્રેલ માસમાં જ્યારે પહેલવહેલી ટ્રેન ઊપર જણાવ્યા પ્રમાણે યાત્રી સુધી દોડતી થઈ, ત્યારે સર જમશેદજી પોતાના કુટુંબ કબીલા સાથે એક “રેશિયલ ટ્રેનમાં” મુંબઈથી ચાલ્યા સુધી ફરી આવ્યા હતા. અલગતે તેમની ખીજ સખળી મુસાફરીઓ ખગરસ્તે કે જળમૂર્ગે હતી. વૃણી ખગરસ્તેની મુસાફરીના જોખમો અને દુઃખો તે વખતે પુષ્કળ હતાં.^૧ જિલ્લાડા, નવસારી, ખંડાળા, પૂણા સિવાય ખીજ દૂરની જગ્યા તરફ આપણા શેઠ મુસાફરીએ ગયલા લાગતા નથી. પણ જે શહેરોની, તે સાહેબે મુલાકાત લીધી છે, ત્યાં લોકોપયોગી કામો કર્યાવગર તેઓ પાછા ફર્યા નથી. સર જમશેદજીની અનેક મુસાફરીનું ખારીક વર્ણન કરી, આ પ્રકરણ ભરવાનું નથી. પણ તેમની બહી મુલાકાતથી નીપજેલાં બહાં પરિણામો વિષે એમાં લખવું છે.

ઇ. સ. ૧૮૭૪ ના માર્ચ માસમાં શેઠ જમશેદજી જિલ્લાડે જઈ આવેલા લાગે છે. અલગતે આપણા પવિત્ર કબલાને સેવદો કરવાનેજ તેઓ ત્યાં જઈ આવ્યા હશે. ખરેજ જિલ્લાડા ભાગ્યશાલી છે કે પહેલા સર જમશેદજી અને પહેલા સર દીનશાહજી તેનાપર સદા નવાજેશ કરતા રહ્યા છે । સર દીનશાહજીએ જિલ્લાડાને વધારે લાભો કર્યા છે એ તો ખરું. સર જમશેદજીએ પોતાની ઊપલી મુલાકાત વખતે જિલ્લાડામાં એક મોટું જશન

૧ “તે વખતે [પત્ર રસ્તે] મુંબઈ જવું, તે ગાયા હિંદુસ્તાનથી આફ્રિકા જવા જેવું ભારે હતું. કેમકે રસ્તમાં ચોર છુટારા અને ફાડી ખાતારાં જનવરોની બહુ દહેશત રહેતી . . . એક ધણી મુંબઈ રજવા કમાવા જાય, તે બહુ પાછો આવવાનોજ નહિ હોય, એવી રકાસેજ તેના ઘરમાં ચાલતી. અને તેની ગાડી મોહોલામાંથી ખસાર થાય, તે બહુ મરનારને લગ્નને ખાંધીઆઓ ગેદાન ઊંચકી જતા હોય, એવું બયાનક લાગતું. . . . એસઓ મોદેરણને નાંકે સૂધી આમુ પાણી કરતાં કરતાં મુકવાં જતાં.” [મી. ચે. મ. દેશાઈની “ તવારીખે નવસારી ” પા. ૨૩૨ થી ૨૩૪.]

કરી, વર્ષના છ ગઠગ્ઠારોનું ન્યાત જમણુ તથા જશન કરવાની ગોઠવણ કરાવી આપી હતી.

ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં સરજમશેદજી દરિયા રસ્તે, “હવા ફેરફાર કરવાને” ખંડાળે જઈ આવ્યા હતા. એ વખતે, કિનારો છોડી, વહાણપર સવાર થતાં આપણા આ પારસી અકાબરને પાદશાહી માન આપવામાં આવ્યું હતું. જે માન ગવર્નર-જેનરલો, ગવર્નરો અને સેનાધિપતિઓને ફક્ત મળે, તે માન સરકાર પોતાની એક અદના પ્રજાને આપવા નિકલે, તો તે માન મેળવનાર કેવા મોટા માણસ લેખાતા હશે, તેનો વાંચનારે વિચાર કરવો. સર જમશેદજી, આ વખતે જેવા વહાણપર સવાર થયા કે, ખારામાં પડેલી દરેક મનવારે તોપો છોડી, તથા સઢ ઊપર અંગ્રેજી ખલાસીઓને સહ સમારી સઢની આસપાસ ઊભા રાખી, મોટું પાદશાહી માન તેમને આપ્યું હતું. અમે ધારીએ છીએ કે આખું માન એક પારસીને કે કોઈ પણ દેશીને પહેલું અને છેલ્લું આપવામાં આવ્યું હતું.^૨

એજ સાલમાં (ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં) સર જમશેદજીએ ખીજવાર જિલ્લાવાડાની મુલાકાત લીધી. તેમની આ મુસાફરી ઘણી રીતે યાદગાર હતી તેમની તે યાદગાર મુલાકાત આજે પણ હૈસાનસાય, તે તરફ યાદ કરવામાં આવેછે. તેમના વર્ષોપરનાં બધાં કામોનો પમરાત હજી પણ ત્યાં પસરી રહેલો છે.

તા. ૧ જી નવેમ્બર ૧૮૪૩ ને દિવસે સાંજે ચાર વાગે સર જમશેદજી જીજીભાઈ, પોતાના કુટુંબ કમ્પીલા, મિત્રમંડળ અને ચાકર નોકરાના એક મોટા રસાલાસાથ રતીમર “કરનાકપર” સવાર થઈ, દરિયા માર્ગે જિલ્લાડે જવાને નિકળ્યા, અને ખીજે દિવસે અગિયાર વાગે તેઓ દમણુ આવી લાગ્યા. એટલે જે મુસાફરી આજે રેલવે મારફતે ચારથી પાંચ કલાકમાં ચાલે, તે પૂરી કરતાં તે વખતે, ૧૯ કલાક લાગ્યા! દમણુ ખાતે ત્યાંના બાણીતા પારસી શેઠીયા, શેઠ કાવસજી બહેરામજીના મકાનમાં “સરના”

^૨ જુઓ = પારસી પ્રકાશ” ફક્ત ૧ હું. પાને ૪૧૧.

કુટુંબને આશરસાથે જિતારો આપવામાં આવ્યો. તા. ૪ થીએ આશાયશ લીવા પછી, તા. ૫ મીએ લેડી જમશેદજી તરફથી એક મોટું જશન કરવામાં આવ્યું હતું. તેમજ દમણ અને તેમની આસપાસનાં ગામડાંઓના પારસીઓને નોતરી, તેમને “નેયાતનું” મોટું જમણું આપવામાં આવ્યું હતું, અને દરેક સ્ત્રી તથા પુરુષને રૂ. ૧૦ થી તે રૂ. ૧૫ સુધીની રકમ વહેંચી આપવામાં આવી હતી.

સાંજે દમણથી બનિકલી આખેક સઘ રાત થતાં ઊદવાડે^૩ આવી સાંજે, અને આ માનવંત પરોણાઓએ શેઠ બહેરામજી બીખાજીના મકાન પર જિતારો લીધો. ખીજે દિવસે, ‘હમકારો’ હોવાથી, સર જમશેદજી અને ખીજાંઓ પાક કેમલાને મેજદો કરવાને ગયાં. તથા તે દહાડે મર જમશેદજીએ એક મોટું જશન કરી, પોતાના તરફનું ન્યાતનું જમણું આપ્યું. આ વખતે ઊદવાડની આસપાસનાં ગામોના ધણાંક પારસી ખેડુનો વિગેરે લાં એકઠા થયા હતા. તેઓની મંખ્યા આસરે ૪૦૦ ની જણાવેલી છે, જે સઘળાઓ દરેકને રૂ. ૭ થી રૂ. ૧૦ સુધી વહેંચી આપ્યા. ખીજે દિવસે આશાયશમાં પસાર કર્યા પછી તા. ૮ મી, ૯ મી, ૧૦ અને ૧૨ મી, ૧૪ મી અને ૧૫ મીએ સર જમશેદજીએ અને તેમના સાથીઓમાના મેઠા જીરાજી માણેકજી વામ્જી, હોરમસજી દાદાભાઈ સાહેર, ધનજીભાઈ ફરામજી બાટલીવાળાના છોકરાઓ, તથા બાઈ જરબાઈ ખરશેદજી રસ્તમજી વાડીયા વિગેરેએ ગામનાં જમણા કરી, રૂ. ૧ થી રૂ. ૫ સુધીની રકમો ગરીબોમાં વહેંચી હતી.

તા ૧૭ મી નવેમ્બરને દિવસે, લેડી જમશેદજીએ, અનન્નેમન બેગી કરી, એક મોટું જાહેર જશન કરાવ્યું હતું જશન પૂરું થતાંજ એક અનન્નેમન ૫૫ વચ્ચી, સખી ધણીનાં આ સખી મોદરદારે કેટલીક નવી સખાવત કરવાની ખચર આપી હતી, અને દેશવરના ગરીબોમાં વહેંચવા માટે પોતે

૩ તે વખતનાં છાપામાં અને પુસ્તકોમાં કેટલાક લેખકો ઊદવાડને “શ્રી ઊદેપર” કરી લખેલ, તેથી વાર વાર જળરી સુચવણ વણી થાય છે.

આગળ જૂદા કાટેલા રૂપિયામાં^૪ ખીજા રૂ. ૧૫૦૦૦ નો ડોમેરો કમવ્યો, કે તે રકમ પણ પારસી પંચાયતને હસ્તક આધીન કરી, તેના વ્યાજમાંથી જરથોસ્તી છોકરાઓને સદરા પહેરાવવા તથા પરણાવવાની તેમજ લાચાર પારસીનાં રવાનાને અવ્વલ મળલ પૂગાડી આપવાનો ખર્ચ કરવાની ગોઠવણ કરવી. એ મોટી મખાવત ઊપરાંત, પાછલથી મુખર્ષી જઈને જિલ્લાડાની અનન્નેમનના વપડાસ માટે વાસ્તો વિગેરે પૂરાં પાડવાનું આ મોટાં દીક્ષના બાઈએ જાહેર કર્યું હતું. લેડી આવાબાઈએ જૂની કાટેવી ઊપથી રકમો પાછલથી “સર જમશેદજી ચેરિની ફંડ” સાથે ભેગી કરી નાખવામાં આવી હતી. પણ તે પહેલાં કેટલાક વર્ષાસુધી તેના લાભ, તારાપોર, દવીપર, જાંઘાબોરડી, ગોવાડુ, નારગોલ, રારોડુ, ટડગામ, જિલ્લાડા, વલસાડ, હવુ, પારડી, દમણ (નહાની અને મોટી) ચીકલી ગણદેવી, ખીલીમોરા, પારનેર, મેધોર વિગેરે ગામડાંના જરથોસ્તીઓએ લીધે હતા.

વળી એ દિવસે સર્વથી મોટું એક ‘નાતનું’ જમણુ પણ કરવામાં આવ્યું હતું, અને સર જમશેદજી તથા લેડી જમશેદજીએ, એ દિવસે છુટે દાંચે નાણાની ખસેસ કરવા ઊપરાંત, મોખેદો અને ખહેદીનોને પણ કાપડાંના તાકા, સાડી વિગેરેની ઊપયોગી ભેટો કરી, કેટલાક તદ્દન લાચારને ધર તો વર્ગો સુધી ચાલે એટલો અનાજ ભરાવી આપવામાં આવ્યો હતો. એટલુંજ નહિ, પણ નાતજાતના તકાવત વગર, દિદુ, મુમલમાન, શીરગી, કેલી, દુખરા વિગેરે ચઢતી કે હલકી જાતનાં સર્વ લોકને કંઈ અને કંઈ રકમની ભેટ કરવામાં આવી હતી ના. એટલુંજ નહિ, આ પરમાર્થો શ્રદ્ધા ભાણુસ જાતને નવાજી, મુગા જાનવરોને ભુલ્યા નહિ. દમણ અને જિલ્લાડાના કુતરાઓને પણ ખીચડી અને ધી ખવાડવાને તેઓ ભુલ્યા નહિ. કેવું મોટું દીક્ષ કેવી બાદશાહી સખાવત! પ્રિય વાંચક! ક્રમત આ એક મુલાકાત વખતે, સર જમશેદજીએ, એકલાએ, રૂ. ૪૦૦૦૦

ચાલીસ હજારનો ધર્મ ક્યો હતો. લેડી જમશેદજીની સખાવત અને તેમની સાથનાંઓની નવાજેશ તો જુદી ! મર જમશેદજીની એવી બાદ-શાહી મુલાકાત યાદગાર રહી ગય, તેમાં નવાઈ શી ? રોખ સાદી કહેછે તે ખરું જ કે—“કરમ નામદારે જેહાનત કાનુ” —સખાવત માણસને જગ આશકાર કરેછે. ખચીત સર જમશેદજી, તેમની આવી હાતેમ સખાવતો માટેજ, યાદગાર છે, અને સેકડો વર્ષ રહેશે.

તા. ૨૨ મી એપ્રિલ સુધી સર જમશેદજી બિદવાડે રહ્યા હતા. એટલે વખત સુધી કહેછે કે તેઓ રાજ પાક કેળવાને નમન કરવા જવાને ચૂકતા નહિ. તા. ૨૨ મીએ આપણા “સર સાહેબ” પોતાના આખા રસાલા-સાથ પાછા દમણ આવ્યા. દમણમાં ફિરંગી^૫ વિગેરે પરચાતના લોકોને પણ આ પારસી હાતેમ ભુલ્યા ન હતા. દમણમાં તા. ૪ થી ડિસેમ્બર-સુધી, ત્યાં મૂકામ કરી, સર જમશેદજી પાછા જળમાર્ગે મુખર્ષ આવ્યા. ^૬

ઈ. સ. ૧૮૫૦ માં સર જમશેદજી નવસારી પધાર્યા હતા નવસારી તેમનું વતન હતું. તેમના બાપદાદાની તે જન્મભૂમી હતી. તેમના માતપિતાએ ત્યાં ગરીબ સંસારે દહાડા ક’ડેલા હતા. મહેશરના વાચા

^૫ સર જમશેદજી અને કુટુંબ દમણ માટે ઠીક સખાવત કરી છે “આપ તેના બેટા” તે કહેવત પ્રમાણે સર જમશેદજીના બીજા દીકરા આનંદજી રોક રસ્તમજી જમશેદજીએ પણ દમણમાં ધણાં ધર્મનાં કામે કર્યા છે, જે વિધેનું વિગતવાર લખાણ અમે બીજી તરફ કરેલું છે, પણ ફક્ત હાં એટલું લખવું બસ થશે, કે સર જમશેદજી અને તેમના આ બેટાની સખાવતથી પોર્ટુગલના રાજાએ પણ ખુશ થઈને, રોક રસ્તમજીને પોર્ટુગીઝ “સર નાઈટ” નો મોટો ખિતાબ આપ્યો હતો.

^૬ સર જમશેદજીની બિદવાડેની બપોલી યાદગાર મુસાફરીનો સંધર્ષો અહેવાલ તેમના રસાવામાનાં ડોઈ પારસી ગ્રંથસ્થે “દીન-બેદ-માનદયસનાંના” તખલ્લુસ-સાથ લખી. “મુંબઈ સમાચારને” પૂરો પાડ્યો હતો, જેનો પૂરતો લિપિયોગ એરવદ ફરામજી રતનજી કાંચાએ “જમશેદ નામાં” નામની પોતાની ચોપડીમાં કર્યો છે, જેને આધારે લિપિઓ અહેવાલ લખવામાં આવ્યો છે. [જુઓ “જમશેદનામું” પાને ૧૭૨ થી ૧૮૫, અને “પારસી પ્રકાશ” દ્વિતર ૧ હું પાને, ૪૨૦-૪૨૧.]

મોહોલાનું ચીપીઆં સરખું ન્હાનું ધર-કહોકે કામઠાનું ન્હાનું ઝુપડું-
તેમનું બાપીકુ ધર હતું એજ ધરમાં તેઓએ સુખ દુખના દહાડા જોયા
હતા. માત પિતાના કુદરતી હેતનું સુખ, અને તેમને ખોદવાનું દુખ
તેઓએ આ જગ્યાએ અનુભવ્યું હતું. એજ જગ્યાએથી તેઓ નિરધન
નિરાધાર માખાપવિનાના એકલા, પોતાના ગૂજરાનનું સાધન શોધવા
ચોડાક ઊછીકા રૂપિયા લઈ, મુઘઈ આવવાને નિકળ્યા હતા તેમનાજ
જેવી એક ગરીબ પાડોશજે તેમને તે, વખ્તે રસ્તે ખાવાને સુકું
'ભાતુ' કરી આપ્યું હતું એવી હાલતમાં અનાથ જવાન જમશે-
દજી નવસારી છોડી, મુઘઈ આવ્યા હતા બલિષ્ઠની મોટી મોટાઈ
અને ભારે માનને તે વખતે તેમને ખ્યાલ પણ ન હશે!

પણ ઈ સ ૧૮૫૦ માં, તેઓ જૂદીજ હાલતમાં નવસારી પાછા ફર્યા.
સર જમશેદજી પોતાને વતન પધારનાર છે, એ ખબર સામળી નોશાકરા
ધણા ખુશ થઈ ગયા. સર જમશેદજી તે વખતના વડોદરાના રાજ્યપતિ
ગાયકવાડ ગણપતરાવ મહારાજના અગત મિત્ર થતા હતા તેઓએ,
નવસારી આવવા નિમ્ણવા પહેલાં ચોડાક માસ અગાજી, એજ ગાયક-
વાડની મુઘઈમાં ભારે અને ખાદશ હી પરીણાગત કરી હતી તેથી જ્યારે
સર જમશેદજી નવસારી આવનાર છે, એવી ખબર મહારાજને પડી, કે
તરતજ તેઓએ નવસારીના સુમાને ફરમાન આપના લખી જણાવ્યું
કે—“જે શેઠના ઘેરમાં સોનાની રેતી ભોમપર પાંધરેલી કહેવાય, અને જે
શેઠે મારી પાદશાહી પરીણાગત કરેલી છે, તેઓ હાલ નવસારી આવે છે,
તેમને આવકાર દેવાને, સવારી, પાધા, જીનેમ સહિત, આપણી હદના
નાંકા સુધી તમેએ [સુમાએ] તેમની સામા મુવાકને જવું, દેતાઈઓ
અને મજમુદારોએ જવું, તથા કારકુનોએ પણ જવું, અને શેઠનો

■ સર જમશેદજી નવસારી પાંજા ફર્યા, ત્યારે આ બાઈ જવતા હતા, અને
તેમની પર આગળ રહેમ લાવનાર તે બાઈને સર જમશેદજીએ નવાજ, નેહાલ
કર્યા હતાં [“તવારીખે નવસારી” પા ૨૩૭]

મૂકામ બપોરુધી રહે તપોસુધી, તેઓના મૂકામ આગળ, રાત દિવસ ચોધડિયાં અને નગારાં વગાડવાં ભરી રાખવાં.”

સર જમશેદજી મુંબઈથી વઢાણુપર સવાર થઈ આવ્યા હતા. તેઓ “કરારી મટવારનાં” જાણીતાં બંદરે ઊતરવાના હતા. રાતની વખતે તેઓ ત્યાં આવી લાગ્યા. દિવસ ચર્તાજ મહારાજના બાદગાંઠી ફરમાન પ્રમાણે નવસારીનો સુખો તથા સધળા સરકારી અમલદારો, મોટા દેમાઈઓ તથા હિંદુશો, તેમજ મોઝેદો અને બહેલીનોની મોટી સંખ્યા “સર સાહેબને” એસતકબાલ લેવા, છેક મટવા માગ મુખી આવ્યા. કહેછે કે પહેલાં તો એક જુનાજ શેડીયાને સર જમશેદજી સમજી, તેનો ભારે આદરસત્કાર કરવામાં આવ્યો. પણ એક મગ્ગેસરવાસીએ તરત પોતાના જુના મોહલેદારને ઓળખી કાઢ્યા. ભારે માન અને બાદશાહી સવારી સાથે, સર જમશેદજી પોતાને વનન મામ આવી લાગ્યા. દોરંગી દુનિયાનો આ કેવો રંગ! જે ધણી અનાથ હાલતમાં નવસારી છાડી ગયા હતા, જે ધણીને એક પાડોશણે રરને ખાવાનું બાધી આપ્યું હતું, અને જેને ખીજાએ “રસ્તા ખરચની” જોગવાઈ કરી આપી હતી, અને જેને “વધાવા” જનાર કોઈ ન હતું, તેજ ધણી આજે અમીરીપદે પૂગી, ‘સર નાઈટ’ બની, કરોડો રૂપિયાની દોલતના માલેક થઈ, તમામ દેશમા પોતાની કીર્તિનો ડોકો વગડાવી, પોતાના વતનના રાજના ખાસ મિત્ર તરીકે અને બાદશાહી માનસાથે, નવસારી પાછા ફર્યા.

ભારે માનસાથે, આખી મજલીસ, સર જમશેદજીને તેમના ઊતારાના મકાન—તેમના પોતાનાજ બધાવેના “જમશેદજીગ” સુધી મુકી આવી.

૮ આ “ચોધડિયાં અને નગારાં” સર જમશેદજીના ઊતારાના મકાન આગળ “પાંચે પોદર” ચાલુ રહેતાં, થોડા દિવસમાં આપણા શેક કંટાળી ગયા અને તે બધ કરવા જણાવ્યું, પણ મહારાજની ખાસ રજ વગર તેમ ન થાય એમ માલમ પડ્યું. આખર વડોદરે ખાસ એપીથો મોકલી, તે બધ પાડવાની રજ એળવની પડી હતી આમ્રમાણે કોઈવાર મોટા માન પણ કંટાળા સમાન થઈ પડેછે!

તેમનો રસાસો મોટો હતો. તેમની સાથ તેમના દીકરાઓ શેઠા ખર-
શેજી અને રસ્તમજી પણ નવસારી આવેલા હતા. તેમને માટે બાગીચમાં
ન્યાં હાલ સર જમશેદજીનું આદરાન છે, ત્યાં ખાસ મોટા તંબુઓ
મારવામાં આવ્યા હતા. “જમશેદ બાગના” જમવાના ઓટલાઓ,
છાપરાંસુધી સામાનથી ચીકાર બરાઈ ગયા હતા! રોકડ રૂપિયાના પેટા-
રોઓની હારની હાર લાગી રહી હતી.

નવસારીમાં ઠરીયામ ચતાંજ, આપણા “સર” એક પવિત્ર ફરજ બજાવવાને નિકળ્યા. વાઝા મોહોલના પોતાનાં બાપીકાં ગરીબ ધરની તેઓએ ખાસ મુલાકાત લીધી બહાર જામા રહી, પહેલે ધરના ઓટલાને તેઓ પગે લાગ્યા, અને “યથા આહુ વૈરિયોના” પવિત્ર ક્ષાન બહુતાં, બાપીકાં ધરનાં જોખરપર પગ મૂક્યો. “મઝગામ ફરુલ” અને દોટના કિલ્લેદાર ધરમાં વસનાર, મોટા “સર નાઈટનું” બાપીકું ધર તો આ જ હતું! ખાતસો મગાવી, બાપીકાં ધરમાં તેપર જેસી તેઓએ પાણી પીધું. મુંબઈ જતાં તેમને આવનાં સાથે બાધી આપનાર, પોતાની જુની પાડોશજીને ખખર કાઢી, શેધી મગાવી, તથા તેને ત્યાં સદા તેણી સુખમાં રહે, એવી રીતે મેટી બહેસથી નવાજી નાંખી. પાછલથી પોતાના આ બાપીકાં ધરને નવેસરથી સમરાવી, પોતાનાં બહેન બાઈ બાઈઆઈના વારસને આપી દીધું, તેમજ એક સારી આવક કરી આપનાર વજીરે પણ ખરીદી આપ્યો. આ ધર હાલમાં શેઠ રતનજી પેરતનજી સુતર્યાના તાબામાં છે.

પહેલે દહાડે રાત્રે “સર સાહેબે” નવસારીના આગેવાન જરથોસ્તી-ઓને એક ખાણું આપ્યું હતું. ‘સરની’ ટેબલપર સોનાના ચમચાઓ હતા. કહેલે કે એકાદ બે નોશાકરા વચ્ચે તેને લગતી રમુજી તકરાર ચાલી રહી. એક કહેતે ચમચા “ઢોળ ચલાવેલા છે” બીજે કહે “પીતલ કામ સાફ કરેલું છે” “સર” આ તકરાર સંભળેલી હતી. જમી રહ્યાબાદ તેઓએ દરેકને એકેક ચમચો હસી બેટ આપ્યો. બીજે દહાડે તે અંકાવી જોતાં, દરેકની કિમત રૂ. ૨૫૦ થવા ગઈ!

સર જમશેદજી તથા લેડી આવાંઝાઈ, નવસારીમાં સધળે પાલખીમાં બેસી ફરતાં. રસ્તે જતાં બન્ને બાળુએ, મુઠ્ઠાભરી ઝોકઠાં થયલાં લોકવચ્ચે તેઓ ચવલી-પાવલી તથા રૂપિયા નાખતાં, “સરની” સવારીના રસ્તાપર સદા લોકની મોટી ઠક્ થઈ રહેતી. “સરના” સાહેબજાદાઓ અને રસાલા માટે છેક અમદાવાદથી ત્યાંના પ્રખ્યાત હથેલીગવાળા શેડીયાઓએ, રાજવંશી માફાઓ, સવારીના હાથીઓ, અને મોટી ‘સીંગરામો’ મોકલી હતી. દેસાઈઓની મોઠા બેલની કેટલીક જોડી ગાડીઓ “સરની” સેવામાં હાજર હતી.

નવસારીમાં “નવા-જુના” યઈ ગયા પછી, સર જમશેદજીએ પોતાની અસારસુધી યાદગાર રહી ગયલી બેઠ મોઝાડો આપવી શરૂ કરી તેનું વિગતવાર વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. પોતાના મોહેલ્લેદારો અને આખા મહેશરના લોકને કિંમતી કપડાંની બેઠ કરી. સ્ત્રીઓને સાડીસાધના વાગા કર્યા. સાત સાત પેઢીના અને છેક દૂરના પોતાનાં સર્ગાવહાલાં-ઓને શોધી કાઢી, તેમને રેશમી કપડાં વિગેરેની બેઠ કરવા ઊપરાંત, સોનાની સાંકળાઓ તથા કંઠીઓની બેઠ આપી. ડોસાં-ડોસીઓને સોનાની બંગડીઓ બનાવી આપી. સોનાની સાંકળાઓના પીડાને પીડા તેઓ સાથે લાવ્યા હતા, તોપણ બીજી બનાવવા માટે તેમને મુબઈથી ખાસ સોનાંઓ બોલાવવા પડ્યા હતા! ધણીકે ડોસાંઓ (તે સર જમશેદજીના વખતનાં જુવાન બાઈઓપાસ) હજી આ બંગડીઓ કે સાંકળાઓ છે, અને તેમના “મોતલાકડાં” તે સામાન છે, એમ આપણને જણાવતાં તેઓ. સર જમશેદજીના રૂઢને હજારો હજાર આફ્રિકન કરે છે.^૬ મોટા દરતુરો અને આગેવાન દેસાઈઓને ત્યાં, મોટા દોઢ ગળ્યા ખુમચામાં રેશમી ઠાપડના વાગા અને મોનાના ધરેણાંની બાદશાહી બેટો આ બાદશાહી નરે મોકલી હતી. દોલાક ખુમચા તો રૂપાના અને ભારે વજનના હતા. સર જમશેદજી રોજ આતશગહેરામને સેજદો કરવા

^૬ આ લખાણ સંદરાગત ભરેલું ન સમજવું ઉપર જણાવેલી બીનાઓ કલ્પિત નહિ, પણ ખરી છે

જતા. રોજ સેંકડો રૂપિયાનું રૂપાનાણું વહેંચતા. આ વહેંચાણુમાંથી ધણીક ગરીબ મોબેદ અને બહેદીનો મુશ્કસીમાંથી, આખા દાલતમાં આવી ગયા હતા.

વળી “સર” ને ત્યાં “જમશેદ ખાગમાં” રોજ ઠયેરી બરાતી તે તો જૂદી! આખા ગામના તેઓ લવાદ યર્ધ પડ્યા હતા! લેણુદાર અને દેણુદાર, વાદી અને પ્રતિવાદી, બધા ત્યાંથી રાજી થઈ જતા. કારણ વધતું ઓછું પડતાં રોકની કાયળા, તે બરપાઈકરી આર્જવાને ખુશી હતી. પારસીઓ ઉપરાંત હિંદુ વિગેરે બીજી કામોમાં પણ આપણા રોક સારી બેટ સોગાદો કરી હતી. સુખાને તેના ઓદાને છાજતી બાદશાહી બેટ કરી હતી. તે વખતના ત્યાંના પ્રખ્યાત દાદા સાહેબ ટકુને^{૧૦} પણ તેની હાજર જવાબી અને ટાકુકા દુચકાથી ખુશ થઈ જઈને શક્ષાતના ઊંચા તાકા તથા પાપડી સેલા બેટ આપ્યા હતા, અને જ્યારે તેઓ નવસારીથી ઊપડી ગયા ત્યારે પોતાને એસતકગાલ લેવા આવેલા દરેક કારકુનોને એકેક પાપડી તથા કપડાં તથા દરેક ધોડેસ્વાર સિપાઈ વિગેરેને, તેમના બળે માસના પગાર જેટલા રૂપિયા બક્ષેસ આપ્યા હતા.^{૧૧}

પણ સર જમશેદજી નવસારી ખાતે કંઈ ફક્ત બાદશાહી બેટ સોગાડો કરવાજ આવ્યા ન હતા, પણ ધર્મ કરવાને પણ આવ્યા હતા, તેમની આ બાદગાર મુસાફરી વખતે ધણાં ધર્મખાતાંઓની સ્થાપના થઈ હતી. અગિયારી, ધર્મશાળા, શગડી, નિશાળનું મકાન વિગેરે, તેઓએ આ

^{૧૦} આ માણસની જીંદગીના વાંચવા લાયક અહેવાલ માટે જુઓ “તવારીખે નવસારી” પા. ૨૮૬-૨૮૭-૨૮૮

^{૧૧} સર જમશેદજીના નવસારીના પ્રવાસને લગતી ઊપજી અંગત અને બહુવા લેખ બાબતો વિગેરેનો એક ખાસ સંગ્રહ કરી, નવસારીવાસી નાણીના લેખક રોક સોદોરાબજી મંચરજી દેસાઈએ અમારીપર મોકલી આપવાની મહેરબાની કરી હતી, જે માટે આ લેખક તેમનો ધણે આભારી થયો છે. “તવારીખે નવસારી” જેવાં એક ઊપચોગી અને સત્તાધારી પુસ્તકના કર્તા મી. દેસાઈ છે.

વખ્તે પોતાના બાપીકા વતનમાં બંધાવી આપ્યા હતાં. તેનું હવે કંઈક વર્ણન કરવું જોઈએ.

તા. ૧ લી મે ૧૮૫૦ ને દિવસે સર જમશેદજીએ પોતાના બંધાવેલા “જમશેદ બાગમાં” એક મોટું બહેર જશન કર્યું હતું; જે વખતે સર્વ દસ્તુરો, દેસાઈઓ નવસારીના તમામ આયોરનાનો અને બહેદીનો ઊપરાંત, સુરત, ખીલીમોરા, ગણદેવી તરફના ધણીક જરથોસ્તીઓ હાજર થયા હતા. જશનની ક્રિયા પૂરી થતાં, મુબઈની પારસી પંચાયતના સંક્રેટરી મી. પેસ્તનજી માનેકજીએ, સર જમશેદજી તરફનો એક અનજોમનપત્ર વાંચી મહેશ્વરની દરેમહેર, ખુરશીદવાડીનો જમણવારનો ઓઠ્ઠો, દોખમાની આસપાસ ફરતી દિવાલ, તથા ત્યાં એક શગડી અને કુવો બંધાવી આપવાનો તથા મહેસર ફળિઆના બગ્ગર આગળ પોતે ખરીદેલી જગ્યાપર નિશાળનું એક મોટું મકાન બિલ્લું કરી આપવાની આપણા અકાબરની મરજી બહેર કરી હતી. પણ સર્વથી અગત્યનું, આ વખતે તેઓએ, સુરત તથા નવસારીના ગરીબ પારસીઓની પરવસી કરવા તથા તેમને અનેક રીતની મદદ આપવાને, લખો રૂપિયાનું એક મોટું ફંડ સ્થાપી આપ્યું હતું. સુરતના ફંડમાટે રૂપિયા એક લાખ અને નવસારીના ફંડ માટે રૂપિયા પચાસ હજાર ધર્મખાતે આપવાનું, સર જમશેદજીએ આ જશન વખતે બહેર કર્યું હતું, તેમની આ બાદશાહી પરાંપકારી સખાવત વિશે, અત્રે વધુ વિગતથી લખવાની અગત્ય છે, કારણુ તે ધર્મ કરનાર સર જમશેદજી તો બહેરતે પૂઁગી ચૂક્યાછે, પણ તેમનું તે ધર્મનું કામ હજી જેવું ને તેવું ખીલતું આબાદ હોવાત છે.

સર જમશેદજીને મરીબોની ઘઝ પહેલાંથીજ હતી. આ પુસ્તકમાં વાંચનારને તેની અનેક અચુક સાબેતીઓ મળી હશે. દેશાવરના જરથોસ્તીઓની ગરીબ હાલતમાટે તેઓ વારુંવાર અકસોસ કરતા. એક જગ્યાએ તેઓ લખે છે^{૧૨}—“જરથોસ્તી ટોલાનાં દેશાવર મધેના રહેવા-

સીઓ ધણાંજ નાંચારી હાલતમે છે, તેહેનું જાએઆંન મારેથી આએ ઠેકાણે કહેવાઈ શકાતું નથી, અને કેટલાએક લોકો સરમનેલીધે તેા એકજ વખત ખાઈને ગુજશ કરેછે ને કશે ખીજે દીરગ તે લોકોનેા દીશતો નથી. આગલા વખતમે ગામડેનાં લોકો પોતાનેા સંસાર ખેતીવાડી ઊપર ચલાવતા હતા, તેખી હવડાં કેટલીએક મુદત થઈ, અંધ યાદજી છે. તેહેનાં સજબથી તે લોકોનેા હાલ હમણે ધણાંજ ખારીક છે "

૮

૯

દેશાવરના જરથોસ્તીઓની એવી હાલતની તેમને ખબર હોવાથી, મુકતાદ ટાંકણે, તેમને મદદ કરવાને, તેઓ વારવાર નાણાંની સારીજેવી રકમ તે તરફ મોકલી આપતા. ના, તેમાટે તેઓએ પોતાની પેટીપર એક જૂની રકમ કાઢી રાખી હતી. આખરે તેઓએ પોતાની નવસારીની આ મુલાકત વખતે, આપણે ઊપર જણાવ્યું તેમ, સુરતના જરથોસ્તીઓ માટે રૂ. ૧૦૦૦૦૦ અને નવસારીના હમવતનીઓ માટે રૂ. ૫૦૦૦૦, તેઓએ ધર્મખાતે જૂદા કાઢયા. તેમાટે તેઓએ જૂદાં ધર્મખાતાં સ્થાપ્યાં છે, જેનો વહિવટ, સુરત તથા નવસારીની જૂદી જૂદી કમિટી ચલાવે છે. સુરતના ફંડમાં આપવા ધારેલા રૂ. ૧૦૦૦૦૦ બદલે, પાછલથી તેઓએ રૂ. ૧૨૫૦૦૦ આપ્યા હતા, તેમજ નવસારીનાં ફંડમાં રૂ. ૫૦૦૦૦ નહિ, પણ રૂ. ૬૨૫૦૦ આપણા સખી શેઠે બરી આપ્યા હતા. આ ફંડના ખાતાં મુંબઈએક વિગેરેમાં છે, અને તેનું બ્યાજ વિગેરે, મુંબઈની પારસી પંચાયતના ધર્મખાતાંનાં ટ્રસ્ટી સાહેબો એકઠું કરી, સુરત તથા નવસારી ખાતેની સ્થાનિક કારોબાર મંડળીઓપર મોકલી આપે છે, જેનો દર સાલનો વિગતવાર હિસાબ, તેઓ મુંબઈનાં અકબરોને પૂરે પાડે છે, જે આપણી પંચાયતના ખીજા હિસાબો બેગો છપાય છે. સર જમશેદજીનાં આ "ચરિટી ફંડમાંથી" સુરત ખાતેથી આંધલા પાંગલાં પારસીઓને કંઈક મુસારે આપવામાં આવે છે. પતેલી ટાંકણે ગરીબોને કપડાં વિગેરે ખરીદવા રોકડ નાણું આપવામાં આવે છે; સુરત ખાતે તીર મહીનાના ગઢખારો થાય છે, તેમજ ભરૂચ ખાતેના ગઢખારનો અને તેમજ સુરતની

નહાનપરાં તથા રૂસ્તમપરાંની જરથોસ્તી ઝંદ અવસ્તાની નિશાળનો ખરચ કરવામાં આવેછે. નવસારી “ઝેરિટી ફંડમાંથી” પણ તે તરફના આંધણા હુલાઓ વિગેરેને પગાર આપવા બપરાત, નવસારી, ખીલીમેરા, ગણ-દેવી, વણસાક, ચીખથી, મેધોર, મહુવા ખાતે ગદમ્બાસ્તાં જરાન અને જમણો કરવામાં આવેછે, પતેલી ટાકણે ગરીમોમાં ન્હાતી ન્હાતી રકમો વહેંચવામાં આવેછે, તેમજ નેસેસાલારોના ફંડમાં બિમેરો કરવામાં આવેછે. “સુરત ઝેરિટી ફંડ” રૂ. ૧,૨૫૦૦૦ થી વધી છેલ્લા રિપોર્ટ પ્રમાણે રૂ. ૧,૩૯,૫૦૦ નું થયું છે, જ્યારે “નવસારી ઝેરિટી ફંડની” હાપણ રૂ. ૬૩૦૦૦ ની રહી છે. આ પ્રમાણે સુરત તથા નવસારીના પારસીઓ માટે સર જમશેદજીએ ધર્મખાતે આપેલા રૂ. ૧૮૭૫૦૦ માં રૂ. ૧૫૦૦૦ નો વધારો ધર્મ, આજે એ ફંડોની ધાપણ રૂ. ૨૦૨૫૦૦ ની ધર્મ છે, આ ફંડોમાંથી દર સાલ આસરે રૂ. ૭૦૦૦ ની મદદ ગરીમોને થતી હશે. ખરેખર! સર જમશેદજી, આખી પારસી કોમને પોતાના વારસ બનાવી, તેમને સદા લાજ મળે એવી ચોક્કસ ગોઠવણ કરી ગયા છે!

છ. સ. ૧૮૫૦ માં જ્યારે સર જમશેદજી નવસારીમાં હતા, ત્યારે “નાવર-મરાતમની” લડાઈ અને જીકરમા તેમને તેમની મરજી વિશ્દ્ધ ભાગ લેવો પડ્યો હતો. તે એમકે, વહાડીઆજીના મુગધના આતશબંદે-રામના તે વખતના દરુરજી બહેરામજી દોરાબજી સંબંધીએ તથા લાં કામ કરતા ખીલ કોલક મોબેદોએ મુંબઈથી નવસારી તરફ સર જમશેદજીને એક અરજી લખી ભગરીયા મોબેદોસાથ, નાવર મરાતમની બાબતમાં કંઈ સમજાવતી અને ગોઠવણ કરાવી અપાવવાની બલામણુ તેમને કરી હતી. જો નવસારીની અનજોમન, તેમને મુગધખાતે નાવર મરાતેષ કરવાનો હક આપે, તો તેના બદલામાં તેઓએ ચોક્કસ બદલો આપવા જણાવ્યો હતો. આ સદા ચાકુ રહેલી તકરારમાં અત્રે વાંચનારસાથ બિતરી ગોર્તા ખાવા

બદલ, એટલુંજ દહીશું કે છતુરો તથા દેસાઈઓ સાથે મળી, આ બાબતને કઈ નિવેડો લાવવાની સર જમશેદજીએ ધણી તજવીજ કરી હતી. નવસારીમાં આ બાબે બારે ચક્રચાર ચાલી રહી, પણ દંધએ પરિણામ આપ્યું નહિ. આખરે સર જમશેદજીએ પણ કંટાળીને આ વાત પાટી નાંખી હતી.^{૧૪}

જે મહિનાથી વધુ દિવસ પોતાને બાપીકે વતન રહી, હાં જાતજાતનાં ધર્મના કામો કરી, સધળા જાતના ધર્મખાતાઓ અને મખાવત કરતાં આસરે પાંચ લાખ રૂપિયાનું ધર્મદાન કરી, સર જમશેદજી મુબઈ પાછા ફર્યા. એવાં જુદાં નરની, બિદવાડા નવસારી જેવી ન્હાની જગ્યાની મુસાફરીની કિંમત પાછલ, એક પ્રકરણ રોકેલું શું વાચનાર નકામું મજૂરો ?

^{૧૪} અધ્યાન રાજનીતિ જેવા સદા ચરવાતા આ સવાલ વિષે અત્રે વધુ લખવું વાજબી નથી. “પારસી પ્રકાશ” ના પાનાંઓપર તેની તવારીખ વિગતવાર નોંધાયેલી છે. બ્રમલા બનાવભાટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર II લું. પા. ૯૧૨ અને ૯૧૩, અથવા તે “તવારીખે નવસારી” પાને ૧૫૮-૧૫૯ અને ૧૬૦.

મકરણ સોળમું.

સાહિત્યની સેવા.

છાપો.

લક્ષપતી તો લાખ, દિઠા નિર્માણ્ય પ્રમાણે;
જાય રાયતુ રાજ, રૂપ પણ રહે ન યાણે;
કુળ પણ હોય કલંકિ, જોર જોતામાં જાયે;
જોખન પણ વહી જાય, વંશ નિર્વંશી થાયે;
નહિ રાજ ચોર કે અમિભય, માગ મૂકાવે બહુ થકી,
સત પુરો મન માનજો, સદવિદ્યા છે શુભ સહુ થકી.

શામળ ભટ.

પોતાના વખતના લેખકોને સર જમશેદજી સદા સારી મદદ કરતા. ખરૂં છે કે ગુજરાતી સાહિત્ય, તે વખતે નજીવું જેવું હતું, પણ જો સર જમશેદજી જેવા મુરખખીઓ, આજે હવે કયરા જેવાં લેખકો તે સાહિત્યને ન મળ્યા હોત, તો આજે પારસી-ગુજરાતી સાહિત્ય જહું કંઈએ રહ્યું ન હોતે. એમના વખત પહેલાં, ગુજરાતી છાપખાનાં જેવું કંઈએ ન હતું એમના વખતમાંજ, ઇ. સ. ૧૮૧૨ માં ગુજરાતી છાપિતું પહેલું છાપખાનું નિકળ્યું. એમની સખાવતની શરૂઆત માર્ચેજ પહેલો ગુજરાતી છાપો હસ્તીમાં આવ્યો. એમની મદદથીજ પારસી ધર્મમંજ ધી ધણીક પુસ્તકો પહેલી વાર પ્રગટ થયાં. તેઓને પોતાને લખાણ કરવાનો સારો શોખ હતો.

“ખોલાસે પંચાત” નામની ક્રિતાખ તેઓ શેઠે પોતે લખી હતી, તેમજ “સમાચારમાં” ધણાંક ચરચા પત્રો-પંચાયતના ફૂંડ અને તેના વલિ-વતની ખાખતનાં-એ શેઠે છુપે નામે લખેલાં લાગેછે. વળી એમના ન્હાના બેટા મહુમ શેઠે સોહોરાખજી એક ચંચલ લેખક હતા. ધર્મ અને તવારીખ સંબંધી ધણાંક પુસ્તક તેમનાં લખેલાં છે, જે સધળાં પ્રગટ કરાવવામાં સર જમશેદજીનો મૂખ્ય હાથ હતો. એમની ઊલટથીજ એમનાં નામસાથ જોડાયેલું “સર જમશેદજી, ઇજીભાઈ, તરબુમા ફૂંડ” આજે પણ દરતી મેરાવેછે કે જેનો લાભ અનેક લેખકો લઈ ગયા છે અને તેતા રહેશે. ફૂંડમાં તેઓ તેમના વખતના પારસી-ગુજરાતી સાહિત્યના મુરબી હતા, અને તેમની તે સાહિત્ય સેવાની આ પ્રકરણમાં નોંધ લેવી છે.

ઇ. સ. ૧૮૨૨ ના જુલાઈ મહિનાની શરૂઆતમાં પહેલપહેલું દેશી પત્ર “શ્રી મુંબઈના સમાચાર” જાણીતાં છાપખાનાવાળા મોબેદ ફરદુનજી મર્ઝબાનજીએ^૧ પ્રગટ કરવા માંડ્યું. “સમાચાર” તે વખતે દર સોમવારે પ્રગટ થતું એક અઠવાડીક પત્ર હતું. ૧૪ યુરોપીયન, ૮ હિંદુ. ૬ મુસલ-

૧ ગુજરાતી છાપખાના આ પારસી પિતાની કંઈક નોંધ અને લેવી જોઈએ માનિદ ફરદુનજી મર્ઝબાનજીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૭૮૭ માં સુસ્ત સહેરમાં થયો હતો. તેઓએ ફારસી અને સંસ્કૃત ભાષાનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. ન્હાની ઉંમરે વધુ અભ્યાસ કરવા તેઓ પહેલા મુંબઈ આવી, જાણીતા વિદ્વાન દરગુર મુશ્તાકિનો-અને ત્યાં ઈ. સ. ૧૮૦૫ થી રહ્યા હતા. આ મહાન ઉસ્તાદના હાથ હેઠળ તેઓને ધણેક અનુભવ મળ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૦૮ માં તેઓએ ચાપડા બાંધવાની દુકાન કાઢી હતી, અને એજ વખતથી લશ્કરી ટોપી પૂરી પાડવાનાં ‘કંટ્રાક્ટો’ તેઓ લેવા લાગ્યા. ઈ. સ. ૧૮૧૨ માં પહેલું ગુજરાતી છાપખાનું, એ રોક કાઢ્યું હતું, તેના ટાઈપ પણ તેઓએજ બનાવ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૨૨ થી પહેલું ગુજરાતી પત્ર—“મુંબઈ સમાચાર” મોબેદ ફરદુનજીએ પ્રગટ કરવા માંડ્યું હતું. ૭૭ વર્ષ થવા છતાં આજે તે પૂરાણું પત્ર પ્રભાત માન અને વિશ્વાસ વચ્ચે ચાલું રહ્યું છે. ખાબલથી તેઓએ મોટા વેપાર ચલાવી, સારી દોલત ભેગી કરી હતી,

માન અને ૫૭ પારસીઓ તેના પહેલા ધરાક હતા. રોઠ જમરોદજી પહે-
લેથી તેના એક ધરાક અને મદદગાર હતા તેઓએ "સમાચારની" કાઈ-
લનો સારો ઉપયોગ કીધેલો લાગેછે, કારણુ "ખુનાસે પચાતની" પોતાની
લખેલી ચોપડીમાં "સમાચારની" સાહદત જમેજગ ટાંકવામાં આવેછે

ઈ સ ૧૮૨૬ મા કલકત્તાનું પ્રખ્યાત પત્ર "કલકત્તા હેરલ્ડ" સર-
કારની ઇતિરાજીમાં આવ્યું, અને તેના અધિપતિને એકદમ આ દેશ છોડી,
ઇંગ્લાન્ડ આવી જવાનો હોકખ થયો હવે સોક લાગણી આ વખતે તે
અધિપતિની તરફેણમાં હતી, તેથી તેને જતી વખતે કંઈ બેટ આપવાને
એક ઉધરાણુ કરવામાં આવ્યું. જેમાં રોઠ જમરોદજીએ ૪૫ પાજિન્ડ
(૩ ૩૫૦) ભરી, પોતાની સ્વતંત્ર લાગણી દેખાડી આપી.

ઈ. સ. ૧૮૩૧ માં "જમે જમરોદ" છાપખાનામાંથી, દસ્તુર એદલજી
દારમજી સંજલ્યાએ તપાસી લખેલું "વંદીદાદનું" પુસ્તક, બહાર પાડવામાં
આવ્યું હતું. આ પુસ્તક સર્વથી પહેલું રોઠ જમરોદજીને અર્પણુ કરવામાં
આવ્યું હતું, જેને અલગતે તે રોઠ વરદ્ધી સાથે આસરે મળ્યો હતો
"વંદીદાદના" આ પુસ્તકની કિંમત નક્ક હીઠ ૩ ૧૭ હતી. ઈ સ
૧૮૩૯ મા પારસીના કેટલાક છોકરાઓને, પ્રખ્યાત પાદરી વિલસને ખિસ્તી
ધર્મમાં વટલાવ્યા હતા, અને તેપરથી, તેની અને પારસીઓ વચ્ચે ગરમા
ગરમ તકરાર આવી રહી હતી એ વખતમાં દસ્તુર એદલજી સંજલ્યાએ, જર
ચોસ્તી ધર્મની મોતેબરી સમજાવવા, "મોજેમતે જરચોસ્તી" નામની એક
ચોપડી, ઈ સ ૧૮૪૦ માં છપાવી હતી, જે પણ રોઠ જમરોદજીને અર્પણુ
કરેલી માલમ પડીછે એજ સાલમાં, પાછલથી વિખ્યાતી મેળવનાર સોક

પણ તેમનો વેપાર ચોડાક વારમાં પડી બાગ્યો, અને તેઓ દમણુ જઈ રહ્યા, ત્યાં
એક છાપખાનુ ચાલુ કરી, તેઓએ ધણીક ચોપડીઓ પ્રગટ કરી હતી, તેમજ તે
ચહેરમાં એક કાબેલ દહીમ તરીકે તેઓએ સારી નામના મેળવી હતી આપણા
આ પારસી "કેરેટનનુ" મરણુ ૧૮૪૩ માં થયું હતું. એમનું એક મુંદર જન્મ-
ચરિત્ર, એમના એક દોના મી કેકેબાદ બેદરામજી મર્ઝખાને લખેલું છે.

રક્ષક શેઠ નવરોજી દરદુનજીએ “વિદ્યા સાગર” નામનું એક માસિક પત્ર પ્રગટ કરવા માડ્યું હતું, જેને શેઠ જમશેદજીએ સારો આશરો આપી એકાદ બે વર્ષ દેખાવી રાખ્યું હતું, જે માટે એ માસિકમાં શેઠ જમશેદજીનો, ખાસ ઉપકાર માનવામાં આવેલો છે. ઈ. સ. ૧૮૪૧ માં મોબેદ દરદુનજી મઝબાનજીએ પ્રગટ કરેલું વેદાનું પહેલું ગુજરાતી પુસ્તક શેઠ જમશેદજીને અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું, તેજ પ્રમાણે કદમીઓના એક વડા દરતુરે કીધેલો ફારસી કિતાબ “શુલભરે હૃલનું” તરજુમાનું કિંમતી પુસ્તક તેમને અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. એજ વખતપર શેઠ જમશેદજી પ્રખ્યાત “બોમ્બે કુરિઅરના” (Bombay Courier) એક ભાગ્યા થોડો વખતસુધી રહ્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૪૨ માં શેઠ જમશેદજીને “સર નાઈટનો” ખિતાબ મળ્યો, તે માટે જરૂરથીઓએ, એમને એક માનપત્ર આપવાનો તથા એમને પસંદ પડતાં કોઈ ખાતાસાથ એમનું નામ જોડી કાયમ રાખવાનો ફરિયા કર્યો. સર જમશેદજી, વખત પ્રમાણે, સાહિત્યના જખરા શોખીન હતા, અને લેખકોને સદા મદદ કરતા, તેથી સાહિત્યની ખીલવણી થાય, અને તેને કાંઈ ઉત્તેજન મળે, એવા કામસાથ તેમનું નામ જોડવાનું નક્કી થયું. યુરોપ અને એશિયા ખંડની પ્રાચીન અને અર્વાચીન ભાષાઓમાં લખાયેલાં, જરૂરથીઓને લગતાં કે તેમને સામાન્ય રીતે ઉપયોગી થઈ પડે એવાં તે ભાષાનાં પુસ્તકોના ગુજરાતી તરજુમો કરાવી, પારસીઓમાં તે પુસ્તકો મફત કે નજીવી કિંમતે વહેંચવા માટે એક “તરજુમા ફંડ” ઊભું કરવામાં આવ્યું, અને તેને “સર જમશેદજી ઇજ્જીભાઈ ટ્રાન્સલેશન ફંડ” એવું નામ સર જમશેદજીના માનમાં આપવામાં આવ્યું. “પારસી પ્રકાશ” પ્રમાણે એ ફંડમાં પહેલાં રૂ. ૧૬૮૪૬ ભરાયા હતા. જ્ઞાનનો ફેલાવો થાય, એવાં ઉપયોગી ખાતાં સાથે, પારસી ભાષાઓએ તેમનું નામ જોડી આપ્યું, તેથી સર જમશેદજી ધણી ખુશી યયા હતા, અને એક ભાષણ કરતાં પોતાની તે ખુશાલી, તેઓએ છોડેલો જાહેર પથ કરી હતી. આ

ઉપયોગી ફંડ આજ સુધી, સર જમશેદજીના નામસાથ જોડાયેલું ચાલુ છે; તેમાં વારંવાર નાણાંની સારી રકમ ભરાતી રહી છે એ ખાતાની ઠાપણ હાલમાં રૂ. ૯૫૦૦૦, એટલે લગભગ એક લાખની થવા ગઈ છે, અને તેનો કારોબાર પારસી પંચાયતના માનવંત દુસ્તીઓ, જુદા દુસ્તી તરીકે, ચલાવે છે. આ ફંડનો લાભ લઈ, તેના આસરા હેઠળ, ધણાંક નવાં અને ઉપયોગી પુસ્તકો બહાર પાડવામાં આવ્યાં છે, સર જમશેદજી જેવા સાહિત્યના સેવકનું નામ, એથી વધારે સારા ખાતા સાથે જોડાઈ શકતે નહિ.

ઈ. સ. ૧૮૪૩ માં સર જમશેદજીએ પોતે એક કિતાબ લખી, તે પ્રગટ કરાવી હતી. “ ખોલાસે પંચાત ” નામનું પુસ્તક તેઓએ પોતાનાં માનીતાં “ જમે જમશેદ ” છાપખાનામાંથી બહાર પાડ્યું હતું. તેપર પોતાનું નામ ન આપતાં, “ માજહીઝશની દીનનો તાબેદાર— એક બહે ખોદા ” એવું નામ દીધું હતું. આ પુસ્તકમાં, પારસી પંચાયત, તેનો કારભાર, તેના સુધારાની જરૂર વિગેરેનું વિવેચન સાથે ઉપાન આપેલું છે. કુતરાંને લગતાં હુલ્લડો, જુરી ભરવાનો ચાલ, અહેલીન મોબેદો વગેરેની ખતપત, તથા ઈ. સ. ૧૮૪૨ સુધીમાં પોતે તથા પોતાના જોડીયા પારસીઓએ આરંભેલાં અગત્યના કામોની નોંધ એ પુસ્તકમાં લીધામાં આવી છે. પારસી શેડીયાઓની, પોતાના ગરીબ ભાઈબીબો તરફની બેદરકારી વિષે તેઓએ, આ પુસ્તકમાં સખ્ત લખાણ કરેલું છે. પહેલી નજરે આ પુસ્તક આજના વખતમાં, વાંચનારને લુપ્ત લાગશે, પણ તેનો અભ્યાસ કરતાં, તેની કિંમત ઝટ જણાઈ આવે છે. સર જમશેદજીની મોટી સખાવતોનો ખરો બેદ આપણે આ પુસ્તકપરથી સમજીએ છીએ. ગરીબો તરફની તેમની દાઝ, અને પારસી ટોળાની આજાદી માટેની તેમની કાળજીના દાખલા, આપણને, એ પુસ્તકને પાને પાને મળે છે. પારસીઓ આગળ ચાલતાં મુશ્કેલી અને તંગીમાં આવી પડશે, એવી આગાહી, સર જમશેદજી આ પુસ્તકમાં કરતાં, પોતાના જાતભાઈઓને તંગીના વખતમાં ઉપયોગી થઈ પડે, એવાં ખાતાંઓ સ્થાપવાની તેઓએ

પોતાની કાળજી દેખાડી છે. પોતાની સખાવતો વિશે એવણુ આ પુસ્તકમાં, ઘણુંજ અંદાજથી લખે છે. આ આખું પુસ્તક સર જમશેદજીના દરેક ઉમદા ગુણની આપણને સમજ આપે છે. સર જમશેદજીને પોતાના ટાળા માટે, કેવી લાગણીભરી ખરી કાળજી હતી, તે આ પુસ્તકપરથી જણાશે. "ખોલાસે પંચાતના" લખનાર સર જમશેદજી હતા, એવી ઘણી વર્ષો સુધી યોડાનેજ ખબર હતી. પણ તેના લખનાર તેવજીજી હતા, એ આખે જરાક પણ શક લાવવા જેવું નથી, કારણુ ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં દોખમાં આવે લગતા પેલા પ્રખ્યાત મુકરમ વખતે સાક્ષી આપતાં, "જમે જમશેદના" તે વખતના પ્રિન્ટરે, તે પૂરાવાસાથ સાબેત કરી આપ્યું હતું, એમ "પારસી પ્રકાશમાં" નોંધેલું છે.^૨

ઈ. સ. ૧૮૪૪ માં, એરવદ ફરામજી રતજી કાંગા નામના એક આયોજનાન મંદરથે "જમશેદ નામું" એ નામની એક ન્હાની ચોપડી પ્રગટ કરી, તેમાં સર જમશેદજીનાં ધર્મ અને સખાવતનાં કામોની નોંધ લીધી હતી. પુસ્તકમાં નવું કંઈએ નથી, પણ સર જમશેદજીની ઊપલી "ખોલાસે પંચાતમાંથી" તેના પૂરતા ઉતારા કરી લઈ, તેસાથ તેમના ઉદવાડેના પેલા પ્રખ્યાત પ્રવાસનું વર્ણન આપેલું છે. આ ક્રિતાખને સર જમશેદજીએ સારો આસરો આપેલો કહેવાય છે.

૨. જુઓ "પારસી પ્રકાશ" ફક્ત ૧ જી. પા. ૪૧૯. આ "ખોલાસે પંચાતનું" પુસ્તક મેળવતાં આ લેખકને ભારે મુશ્કેલી પડી હતી. ગોડાંક ક્રિતાખખાનામાં આ પુસ્તકની નકલ છે, તે સિવાય તેની બીજી નકલો જલ્દી હાથ આવતી નથી. આવાં ઉપયોગી પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરાવવાની ધણી અગત્ય છે, માટે અમારી નમ્ર સુચના છે કે "સર જમશેદજી જીજીભાઈ ટ્રાન્સલેશન ફંડના" માનવંત ટ્રસ્ટી સાહેબોએ તેની બીજી આવૃત્તિ કાઢવાની ગોઠવણુ કરવી જોઈએ, અને "નોટ" વિગેરે સાથ તે "અડિર" કરવાનું કામ, શમચોત્રબોલમા એરવદ જીવજી જમશેદજી મોટી ભવા તેમના ચંચલ અને વિદ્વાન સંકેટરીને કે તેમની રહેબરી દેકળ કોઈ બીજા ઉમંગી લેખકને સોંપવું જોઈએ. સર જમશેદજી જીજીભાઈને યાદ કરનારાંઓ તો આ પુસ્તક પોતાની પાસે સદા બળવી રાખવાને આતુર રહેશે.

ધરાની પાદશાહ ખોસરો પરવેઝના વખતમાં, જરયોસ્તી ઓલમાઓએ “ ખેશતાબ,” “ જેરદસ્ત અફસાર ” અને “ એન્ડેહ રોહ ” નામની કિતાબો અમલ લખેલી હતી, અને તેનો પાછલથી ફારસી ભાષામાં તરજુમો થયેલો હતો, હાથની લખેલી તેની એકાદ બે નકલ સર જમશેદજીના વખતમાં મળી શકતી હતી આ કિતાબ સર જમશેદજીએ ફારસીમાં ફરી શીખાપર છપાવી હતી, અને ઈ. સં ૧૮૪૮ માં જાણીતા મુનશી એરવદ ડોસા-ભાઈ સોહોરાબજી માસ તેનો ગુજરાતી તરજુમો કરાવી, સર જમશેદજીએ પોતાને ખરચે છપાવી હતી. એજ સાલમાં દસ્તુર મુદ્દાશીરોએ પ્રગટ કરેલી “ ફસાતીર ” નો ગુજરાતી તરજુમો દસ્તુર કેકોબાદજી મુદ્દાશીરોએ ર. ૧૦ ની કિંમતે બહાર પાડ્યો હતો, અને સર જમશેદજીને તે અર્પણ કર્યો હતો. આ પુસ્તકને આપણા શેઠે સારો આસરો આપ્યો હતો વળી ઈ. સં ૧૮૫૧ માં, સર જમશેદજીના જવાન બેટા શેઠ સોહોરાબજી, જેમને અરાખીક, ફારસી, ધણુ સારી રીતે આવડતુ હતું, અને જેમને પણ એક શેઠીયાના તવગર દીકરા હોવા છતાં, મહુમ શેઠ જમશેદજી નમરવાનજી પીતીતત્તો માફક લખાણ કરવાનો, અને તે પણ એક અભ્યાસીને હાજર્તા સગીન લખાણ કરવાનો શોખ હતો, તેઓએ અસલ અરાખીક “ અહદ નામે ” નામની ચોપડીનો ફારસી જુખાનમાં તરજુમો કરી, તે પરથી ગુજરાતીમાં “ તકવીયતે દીન માંજદયસના ” નામની ચોપડી લખી હતી, જે સર જમશેદજીએ પોતાને ખરચે છપાવી, તેનો જોઈતો ફેલાવો કર્યો હતો એજ પ્રમાણે શેઠ સોહોરાબજીની લખેલી એક બીજી ચોપડી નામે “ તોહફાએ જમશીદ ” સર જમશેદજીએ પોતાને ખરચે છપાવી વિદ્યા-ધીઓને મફત વહેંચી હતી. ઈ. સં ૧૮૫૩ માં આપણા એ શેઠીયા લેખકે, એક ઘણું ઉપયોગી પુસ્તક નામે “ રાહ્લે ખારસા ” પોતાના પિતાજીને ખરચે પ્રગટ કરી, તેમનેજ અર્પણ કર્યું હતું. આ પુસ્તક આજે પણ વાંચવા લાયક છે. જનવરોપર ઘાતકીપણું નહિ કરવું, તેમજ તેમની પ્રાણહ ત્યા ન કરવી, એવું આ કિતાબમાં તેઓ અનેક લેખકોનાં લખાણો ઉતારી સીદ્ધ કરી આપે છે. આ પુસ્તકને લીધે તે વખતનાં નવાં સવા

“રાસ્ત ગોફતારમાં” ભારે ચરચા ચલાવવામાં આવી હતી તથા બીજી દ્રશ્યી છાપાછાપી થઈ હતી.^૩

ઈ સ. ૧૮૫૫ ની શરૂઆતમાં મુગઈ ખાતે “સર જમશેદજી જીજીભાઈ ફિસ્તોસોફિક ઈન્સ્ટિટ્યુટની” સ્થાપના, આપણા શહેરમાં હુન્નર વિદ્યા અને સાધારણ જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવા માટે, કરવામાં આવી હતી. આ મંડળના એક મુરખ્ખી સર જમશેદજીને ઠેરવવામાં આવ્યા હતા, તેને તેઓએ સારી મદદ કરી હશે, કારણ તેમના વિદ્વાન બેટા જોડ સોહોરાબજી તેના એક મુખ્ય સ્થાપક હતા. આ મંડળ તરફથી ધણાક ઉપયોગી બાપણો જાહેરમાં આપવામાં આવ્યાં હતાં^૪ બાપણ કર્તાઓમાં શેઠે અરદેસર ફરામજી મુમ, નવરોજજી ફરદુનજી, સોહોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈ, સોહરાબજી શાપૂરજી ખંભાળી, દાદાભાઈ નવરોજજી તથા ડોસાભાઈ ફરામજી કરાકા જેવા બીજા જાણીતા મદરથો હતા, તેમણે આ મંડળ લાંબો વખત નિબળું ન હતું.

૧૮૫૭ ની આબેરીએ શેઠ ડોસાભાઈ ફરામજી કરાકાએ તે સાલના બળવા જેવા બનાવોથી, હિંદુસ્તાનને થતા ગેરલાભોવિશે એક સુદર નિબંધ લખી સર જમશેદજીને અર્પણ કર્યો હતો.

ઈ સ. ૧૮૫૧ માં “રાહનુમાએ માઝદયસનાં” નામની જાણીતી મંડળાની સ્થાપના થઈ હતી, તેનું કામ પારસીઓમાં દાખલ થયેલી જુદીન રાહરસમોતું તત્ત્વ દૂર દરાવી, જરયોસ્તી ધર્મ રીતિ પવિત્ર કરવાની હતી આ સભાએ એક કાગળ લખી, બીજા અકાબરો બેચું સરજમશેદજીને એ નવી સભાના મુરખ્ખી થવાની અરજ કરવામાં આવી હતી, જે અરજ તે સાહેબે ઉપકાર સાથે નામ જીર કરી હતી.^૫

^૩ જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ છુ પાને ૬૧૬

^૪ આ બાપણો અને બાપણ કર્તાઓની એક સપૂર્ણ ટીપ “પારસી પ્રકાશમાં” દફતર ૧ પાને ૬૬૮ પાને આપેલી છે

^૫ આ સભાની વિગતવાર તવારીખ “પારસી પ્રકાશનાં” પહેલા દફતરને પાને ૫૬૮ થી ૫૭૭ સુધી આપેલી છે, જે ખચીત વાંચવા લાયક છે

જામે જમશેદ છાપખાતું અને તેના માલેક મી. પેસતનજી માણેકજીને સર જમશેદજીએ ધણી રીતે નવાળ્યા હતા. જામે જમશેદ છાપખાતું ઇ. સ. ૧૮૨૪ માં સ્થાપવામાં આવ્યું હતું. અને તે માટે સર જમશેદજીએ એક સારી જેવી રકમ કાઢી આપી હતી. આ છાપખાનામાંથી પહેલું “જામે જમશેદ” પત્ર તા. ૧૨ મી માર્ચ ૧૮૩૨ ને દિવસે પ્રગટ થયું હતું. એ છાપખાનાના માલેકે સર જમશેદજીને લગતાં ધણાંક પુસ્તકો છાપી આપ્યાં હતાં. સર જમશેદજીએ પોતાનાં એ માનીતાં છાપખાના અને તેના માલેક માટે, એક ઘર બંધાવી બેઠાં આપ્યું હતું.^૧ તેમજ તેના માલેકને આસ્તે આસ્તે વધારી, તેમને પારસી પચાયતના સંકેટરીના માનવંત ઓદો અપાવ્યો હતો.

“સમાચાર” અને “જામે જમશેદ” જેવાં પત્રોને વધારવા અને ઉત્તેજન દેવાની તેઓ જેવી કાળજી રાખતા હતા, તેવીજ કાળજી તેઓએ અનેક વાર “મુંબઈ આયુક” માટે રાખી દેખાડી હતી, પણ “આયુકની” આખકા ફેરવવાની રીત કઠમી હતી. પોતાને બહું કરનાર તથા એક રીતે પોતાનું પોપણ કરનાર, આપણા સર જમશેદજીને “આયુકે” ધણું અપમાન કીધું હતું. ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં એ પત્ર-અથવા ખરેખર તેના તે વખતના અધિપતિએ સર જમશેદજીપર ધણા નાલાયક હુમલા કર્યા હતા. જેનો જવાબ “શમશીર કયાની,” “દૂરખીન” “ખેરશેદ જરફસાર” જેવાં પત્રોએ આપતા સર જમશેદજીની જીદગીના કેટલાક ઝંઘેરો સફાઈ, જાહેર પ્રજા આગળ પહેલી વાર ધર્યા હતા, અને તે પત્રોપરથીજ સર જમશેદજીની કેટલીક મોટી-છુપી સખાવતો પહેલી વાર જાહેરમાં આવી

૧ “જામે જમશેદ” છાપખાનાં માટે સર જમશેદજીએ ઘર બંધાવી આપ્યું, તેથી લાંચનારે અજબ થવું નહિ. પોતાના નરીજ ખેશીઓ, કારભારીઓ, નોકરો, બાવરચીઓ, કોચમેનો, અને ધરના ધોલો તથા હાલમને પણ ન્હાનાં મોટાં ધરો બાધી કે વેચાતાં લઈ, બેઠાં આપ્યા હતાં! બદારકોટ, “બાટલી-વાળાનાં” મોદોદાનાં ધણાંક ધરો, સર જમશેદજીએ એવી રીતે બેઠાં આપ્યાં હતાં

હતી. “મુંબઈ ચાલુકના” તે અધિપતિએ સર જમશેદજીને તે પહેલાં પણ અનેક રીતે પજવ્યા હતા, જે વિષે, તે શેઠે પોતાની “ખેલાસે પચાત” નામની ચોપડીમાં કંઈક ફરિઆદરૂપી લખાણ કરેલું છે. તેમાંના એકાદ બે દાખલા અત્રે ટાંકી આપણે આ બેલસેલ પ્રકરણ પૂર કરીશું.

“ચાલુકના” અધિપતિને સર જમશેદજીએ અનેકવાર નાણાંની મદદ કરી હતી. ખુદ સર જમશેદજીને તેઓએ પોતે લખેલાં આજુજી બરેલાં પત્રોપરથી માલમ પડેછે, કે આપણા હાતેમ દીલના શેઠ વર્ષો વર્ષ તેઓને અને તેવજીનાં છોકરાંઓને, કપડા વિગેરે કરી આપ્યાં હતાં, તથા તેમના દેવાઓ ભરી હતા, તે છતાં આ મલા આદમીએ સર જમશેદજી સામે દોષ દુ ખવનાર નાહક હુમલા ચલાવી, પોતાના જાણીતા કલમખાનને વરસાદ પોતાના આ સુરખીપરજ વરસાવ્યો હતો ! એવી પોતાની ગેર વર્તણૂક છતાં, નાણાંની તગીમાં આવી પડતાં, સર જમશેદજીની મદદ માગનારા પત્રો લખવામાં આવતા; અને તે લખવાની મેકત ! તેમની પત્ર શરૂ કરવાની રીતજ તે દેખાડી આપેછે—“સુરખી સાહેબ, સુશકુકે મેહુરખાન, જેહાંગીરે જગ આશકાર, ફેજખખશે ફેજર-સાન શેઠ સાહેબ શેઠ નામદાર શેઠ”

જોગ, લા. કમતરીને ખાકસાર, જેરખેમેકદાર, નીમકપરવર, પાંછિખાક, તમારી જુદીને ડિઠાવનાર સેવક” ઈત્યાદી જેવાં મયાળા સાધનાં તે આ અધિપતિ પોતાનાં આજુજી બરેલાં પત્રો લખતા, અને તે બાબે જરાક ઓછું પડતાં તેમના “ચાલુકમાં” આપણા શેઠ સામે મોઢે ભાવતાં લખાણ રતા ૭

સર જમશેદજીની બલાઇનો એક વધુ નમુનો આપવા, આ બાબત અત્રે ટુકમાં રજુ કરીછે. તેમની સાહિત્યની પૂર્ણ સેવાનો કંઈક ખ્યાલ વાંચનારને આ પ્રકરણપરથી આવશે એ બાબે હવે વધારે લખાણ ન કરતાં

૭ આ ખતપત બાબતની વધુ વિગત માટે વાંચો “ખુવાસે પચાત” પાને ૧૨૨ થી ૧૩૨

લખનારાઓને તેઓ કેવી રીતે ઉત્તેજન આપતા, તેની સાબિતી વાત દુકંમાં જણાવીશું.

ધારો કે એક લેખકે કંઈ ચોપડી લખી, પ્રગટ કરતાં, સર જમશેદજીનું મુંબારક નામ પોતાનાં લીસ્ટમાં દાખલ કરવાની રમ્મ લેવા તે આપણા રોક પાસ જતો. રોકની તે ચોપડીની લાયકાત જાણે ખાતરી થતાં, તે (ધારો કે) પાંચ રૂપિયાની કિંમતની ચોપડીની ૫૦ નકલ ખરીદવા માટે નામ ભરી આપતો, પણ તેની અરેખરી પાંચ નકલ મંગાવી લેતા. એટલે પાંચ ચોપડીના ૨૫૦ રૂપિયા આપી, લેખકને ખરી સંગીન મદદ કરતા. રે! આજ તેવા મુરખીઓ ક્યાં છે? અરસોસ! તેવો વખતજ રહ્યો નથી.

દુકંમાં, આ પ્રકરણનો સાર, કે સર જમશેદજી પોતાની ખીજી સેવાઓ માફક, સાહિત્યની સેવા બજાવવામાં પણ પોતાના વખતના આગેવાન એકા હતા.

પ્રકરણ સત્તરમું.

હિંદુસ્તાનના પહેલાં “નાયર”

“સર જમશેદજી તાતા.”

Upon his brow shame is ashamed to sit ;
For 'tis a throne where honour may be crown'd
Sole monarch of the universal earth.

* * *

He was a man take him for all in all,
I shall not look upon his like again.

Shakespeare.

The first and only Indian Knight,
By grace of England's virtuous Queen.
She treated him with honour bright,
Brightest of all his heart was seen.*

તારીખ ત્રીજી માર્ચનો દિવસ, હિંદુસ્તાનના પારસીઓએ તો, દર સાથે એક જાહેર તહેવાર તરીકે પાળવો જોઈએ. કારણ ઈ.સ. ૧૮૪૨ નાં સાક્ષના એ શુભ દિવસે પારસી ટોળાને એક મોટું માન મળ્યું હતું, અને તેમની કામની આખર વધી હતી, કારણ તેમના એક બાઈબિંધ પહેલી વાર

* A quotation from the “First Parsee Baronet.”

અમીરીપદે પૂજ્યા હતા. ઈરાન અને હિંદુસ્તાન ખાતે હાડમારી ખમી ખમી, અંગ્રેજ રાજ્યમાં સુખી થયલા પારસીઓને, બહાં અંગ્રેજ મહારાણીએ નવાજ્યા. તેમની કોમના એક માનવંત અકાબરને નામદાર મહારાણીજી વિક્ટોરિયાએ અમીરીપદ આપ્યું. હાં તા. ૩ જી માર્ચ ૧૮૪૧ ના શુભ દિવસે સંખાવતના સરદાર શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈ, નામદાર મહારાણીજીના માનીતા અને વિશ્વાસુ સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઈટ થયા. એક પારસી સર નાઈટ! હિંદના વતની સર નાઈટ! વાચનાર સાહેબો! એક દેશીને આવું મોટું માન પહેલેાજ વાર આપવામાં આવ્યું હતું. જે માન મેળવવાને બોહોળાં અંગ્રેજ રાજ્યમાંથી. થોડાજ અંગ્રેજો લાપક ઠરે, તે માન શેઠ જમશેદજીને મળ્યું. જે માન લડાઈના મેદાનમાં ખુનખાર જગ મચાવી, કતોહ સાથ પાછા ફરનાર શુરા લડવૈયાને મળે, તે માન આપણા પારસી શેઠને મળ્યું. કારણ તેઓ પણ એક લડવૈયાજ હતા. સંખાવતના મેદાનમાં તેઓએ, પોતાની હાતેમ દિલ્હની સંખાવતથી, જગરી નામના મેળવી હતી. ખરી, ખીન મતલખી અને સામાન્ય પ્રજા લાભની સંખાવત કરવી, એ પણ ખરી બહાદુરીનુંજ કામ છે, અને તેથી સંખાવતના સરદારને નામદાર મહારાણીજીએ પોતાના અગીર બનાવી, તે ધણીની માન આપકું વધારી આપી, તેમાં કંઈ અજબ થવા જેવું નથી.

સર જેમ્સ કરનાક જુન ૧૮૩૪ થી તે એપ્રેલ ૧૮૪૧ સુધી મુખ્યમતો હાકેમ હતો. એ બરસમાં તેણે શેઠ જમશેદજીની સંખાવત વિષે પણ સાંભળ્યું હતું, તથા તેનો જાતી અનુભવ પણ મેળવ્યો હતો, તેથી તેને શેઠ જમશેદજી માટે મોટું માન હતું. એક દેશીની આવી ઉદાર સંખાવતોથી તે છક થઈ ગયો હતો. ઈ. સં. ૧૮૪૧ ના એપ્રેલ માસમાં તે આપણા શેઠરનો કિનારો જાહુકનો છોડી ગયો. ઈંગ્લેન્ડ જઈ પૂગતાં, આપણા શેઠની સંખાવતોની વાત ત્યાંનાં આગેવાન મંડળોમાં તેણે ચલાવી. “ઈસ્ટ-ઈન્ડિયા કંપનીના” આગેવાન કારભારીઓ “શેઠ જમશેદજીની સંખાવતની આ વાતો સાંભળી હેરત થવા લાગ્યા. સર જેમ્સે, તેમને શેઠ જમશેદજીની જીંદગીની સંક્ષીપ્ત હકીકત કહી સંભળાવી, તથા ગરીબો માટે જે જે તેઓએ

કર્મું હતું તથા કરતા હતા, તેનું વિગતવાર વર્ણન કર્યું. “કાર્ટ-આફ-ડિરેક્ટરે” નામદાર શેઠ જમશેદજીને, તેમની સખાવતને લાયકનું કાંઈ મોટું માન આપવા અપાવવાનો ઠેરાવ કર્યો. પાર્લામેન્ટના આગેવાન વજીરા મારફતે, આ વાત તેઓ નામદાર મહારાણીજી વિક્ટોરિયાના કાનપર લાગ્યા.

શેઠ જમશેદજીની સખાવતની વાતો સાંભળી નામદાર મહારાણીજી અને તેમના પતિ પ્રિન્સ આલબર્ટ ધણાં ખુશ થઈ ગયા. એક “એશિયાટીક” આવી સંગીન ધોરણની અને પ્રજાપયોગી સખાવતો કરેછે, તે સાંભળી, તેઓ ધણાં અચરત થયાં, શેઠ જમશેદજીને નવાજવાની તેઓને ઈચ્છા થઈ, અને તેમને “સર નાઈટ” બનાવવાનું ફરમાન બાહર પાડ્યું. આ ખગર તરત શેઠ જમશેદજીને પૂગાડવામાં આવી. તેમના કુટુંબમાં અને તેમની કામમાં ભારે ખુશાલી પંથરાઈ રહી. સર જમશેદજીને મળેલાં આ મોટાં માનભાટે આશ્ચર્ય મુંબઈ શહેર મુખારકબાદી લેવા લાગ્યું. એક દેશીને મળેલાં, તે વખતના આવા અસાધારણ મોટાં માનથી આખા હિંદુસ્તાનમાં હરખ ઉપજી રહ્યા. ખ્રિસ્તી, હિંદુ કે મુસલમાન સર્વે એક અવાજે લાયકને લાયક માન મળેલું જણાવવા લાગ્યા.

“સર નાઈટના” ખિતાબની બાદશાહી સનદ, નામદાર મહારાણીજીનાં સીલ સાથની, “બોર્ડ-આફ-કંટ્રોલના” પ્રમુખ લોર્ડ ફિટઝજેરાલ્ડે, મુંબઈના કામ ચલાવે ગવર્નર ઓનરેબલ જ્યોર્જ વિલીયમ ઍન્ડર્સનપર મોકલી આપતાં, નામદાર મહારાણીજી તરફનું ફરમાન જણાવ્યું, કે જાહેર દરબાર ભરી, આ મોટી સનદ સર જમશેદજીને ધટતાં માનસાથ એનાયત કરવી. આ ફરમાન પ્રમાણે તા. ૨૫ મી મે ૧૮૪૨ ને દિવસે—કે જે નામદાર મહારાણીજીની વર્ષગાઠના જાહેર તહેવારનો દિવસ હતો—તે દિવસે, પટેલના સરકારી મહેલમાં, ગવર્નર મી. ઍન્ડર્સને એક દખણાભરી જાહેર દરબાર ભરી. આ દરબારમાં ગવર્નર ઊપરાંત કર્માન્ડર-ઇન-ચીફ, કાબિન્સલના સમા-

સદા, જડને, અગ્રેજ અને સર્વે દેશી કામના આગેવાન વેપારીઓ અને શેરીયાઓ ત્યાં હાજર થયા હતા. રાતના દસ વાગ્યા પછી, આપણા નવા ‘નાઈટ’ પરેલના સરકારી મહેલમાં મોની સવારી સાથે આવી લાગ્યા. ગવર્નર સાહેબનો ખાનગી સંકેટરી અને લશ્કરી ખાતાનો સંકેટરી સર જમ-શેદજીને નીચે સુધી સામા આવકાર દેવાને ગયા, અને આખર સાથે તેમને મહેલના બેપલા દિવાનખાનામાં લઈ આવ્યા. જ્યાંના દરવાજા આગળ ગવર્નર સાહેબે તથા સેનાધિપતિએ તેમને આવકાર દઈ, દિવાનખાનામાં લાવી બેસાડયા. તેમની બાજુમાં એક રેશમી ગાદી સાથેના એક ન્હાના કોમ્પર ‘નાઈટહુડની’ સનદ મૂકેલી હતી. દરબારમાં બધાએ પોતાની જગ્યા બરાબર લીધા પછી, નામદાર ગવર્નરે બિલા થઈ, નીચે પ્રમાણે આપણુ કયું:—

સર જમશેદજી જીજીભાઈ,

“નામદાર આલીમ મહારાષ્ટ્રીજીએ, તમારીપર “નાઈટહુડના” માનવત ખિતાબની, જે મેહરબાની બરી નવાજેશ કરી છે, તેની સનદ તમને હાથો-હાથ પૂગાડવાને, તે મારીપર મોકલી આપવામાં આવી છે, અને આ સનદ મારીપર મોકલી આપતા, “બોર્ડ—ઓફ—કંટ્રોલના” પ્રમુખ, લોર્ડ ક્રિસ્ટી-નરફ્સ તેમજ “કોર્ટ—ઓફ—ડિરેક્ટર્સ” આ અસાધરણ માન તમને મળવા માટે, તેઓ પોતાની મોટી ખુશી બહેર કરે છે.

“યુરોપ ખંડના લોકોમાં “નાઈટનો” ખિતાબ ધણોજ માનમરેલો લેખાય છે. ચચલ મનના કે દીલેર દિલના પુરુષો, પોતાની ચચલાઈ કે બહાદુરીથી આ માન મેળવવાને લાયક થવા, સદા તત્તજગાર રહે છે.

“માણુસ જાતનું બહુ કરવાના તમારાં ખરા પરમાર્થી કામોથી અને મનુષ્યજાતનું દુ:ખ દાળવાના હેતુથી કીધેલી તમારી સખ્યાવતોને લીધે, તમે આ માન મેળવવા પામ્યાં છો, અને તે જ્ઞાન મળવેથી, તમે બ્રિટિશ રાજનાં કીર્તિવંત પુરુષોની સફર્માં જોડાઈ બિલા છો.

“તમને વાજખી રીતે મગર જનાવનાર આવાં માનથી, તમારા જાત-

બાઈઓ અને તમારા બાઈબિંધ દેશીઓને સતોષ થયા વગર રહેશે નહિ, અને નામદાર મહારાણીજીની તમોપર ઉતરેલી આ ખાસ મહેરબાની-પરથી, તેઓ સઘળા સમજી જશે, કે તે નામદાર બાનું, પોતાની પ્રજાના સર્વ જાતના લોકપર કેવી, એકસરખી મેહરબાની રાખેછે, અને જ્યારે તેઓમાંથી કોઈ જાહેર માન મેળવવા લાયકનાં કામો કરેછે, ત્યારે તે નામદાર, નાત, જાત કે દેશના કંઈએ તકાવત વગર તેને માનથી નવાજેછે.

“નાઈટ હુડની” આ સનદ મારે હાથે તમને આપતાં મને ધણીજ ખુશાલી ઉપજેછે; કારણ હું તમને ધણાં વર્ષોનાં ઝોળખું છું. બીજાને નકલ કરવા લાયક તમારાં સદાયરણી કામોથી હું પૂરતો માહિતગાર છું; તેની કદર હું લાંબા વખતની પિછાનતો આવ્યો છું, અને તેથી તમારી લાયકત પ્રમાણે તમને મળેલાં મોટાં માનની આ સનદ, હું મારી તરફની ખરાં દિલની મૂઆરકબાદીસાથ, તમને હાથોહાથ આપું છું.”

જેસમર તાલીઓના ગડગડાટ સરખા અવાજ વચ્ચે, નામદાર ગવર્નરે, સર જમશેદજીના હાથમાં “નાઈટહુડની” સનદ આપી કે તરતજ સરકારી લશકરી “બેન્ડે” રાજ્યગીત વગાડી તેમને માન આપ્યું. આ સનદ કયુસ રાખતાં સર જમશેદજીએ લાગણી સાથ, અગ્રેજી બાપામાં એક છટાદાર માંખણું કર્યું. તેઓએ જણાવ્યું કે

માનવંત સાહેબ,

“બ્રિટિશ રાજ્યના “નાઈટના” મોટા માનવંત ખિતાબની નામદાર મહારાણીજીએ મારાપર નવાજેશ કરી, મને તે સાહેબે પોતાની અચુક મહેરબાનીની જે સાબેતી આપી છે, અને તેથી મને જે ખુશાલી ઉપજે છે, તેની લાગણીઓ જરાબર જાહેર કરવાને મારીપાસે પૂરતા શબ્દો નથી. આ માન મેળવવાની એ કદી આશા ખાંધી નહતી, તોપણ તે ન ધારેલું પણ મેહરબાની ભરેલું માન મેળવતાં મને બેવડી ખુશાલી પેદા થાયછે. નામદાર મહારાણીજીની મેહરબાની અને તેમને હાથનું માન મેળવવાને હું ક્યાં કારણોથી લાયક થયો તે ગોઠી કાઢવાને તો હું

મેરણ

SIR JAMSETJI JEEJEEBHAI, KNIGHT.

સર જમશેદજી જીજીભાઈ, નાઈટ.

અશક્ત હું, અને તે શોધી કાઢવાની હું નકામી કાશીરા પણ કરીશ નહિ. પણ સાહેબ! એટલું તો હું પ્રમાણિકપણે અને હિંમતથી કહીશ, કે એવું મોટું માન મેળવવાનો લોભ કદી મેં રાખ્યોજ ન હતો. પાક પરવરદેગારની બહેસથી, જે મોટી દોષત મારે હાથ આવી છે, તેના કંઈકે ભાગ કમનસીબના મારા જાતભાઈઓ કે દેશમંદુનાં ભલામાટે તેમનાં દુઃખો ટાળવાનાં કામમાં વાપરવાથી અને પૂરેપૂરે સંતોષ થઈ રહેતો—તો પણ રાજ્યતરફની મારી અહના વફાદારી અને જાનફેશાની માટે, ઈંગ્લાન્ડના જમત પ્રસિદ્ધ “નાઈટ મંડળમાં” સામેલ થવાની અને મળેલી આ તકથી હું ધણો મગરૂર છું.

“હિંદુસ્તાનના સર્વથી પહેલા દેશીતરીકે અને મળેલાં આ માનમાટે, મારા પોતાના લાભથીજ અને કંઈ ખુશાલી ઊપજતી નથી—પણ મને મળેલું આ માન, મારા જાતભાઈઓ અને મારા દેશમંદુઓને, જણે એક પવિત્ર દોષ આપતાં, તેમને ખુબ્બુ દેખાડી આપે છે, કે આપણા વતનીઓને, તદ્દન જુલ્મી જવામાં આવતા નથી, અને વળી ઈંગ્લાન્ડની ગાદી-પર હાલ એક એવાં બાનું બિરાજે છે, કે તેઓ આપણી વફાદારી અને આપણી જાનફેશાનીની ખરી કિંમત કરી જાણે છે. આવાં બંન્ને ધોરણનું પરિણામ સાફજ આવવું જોઈએ. બવિખ્ખમાં એથી અનેક પરમાર્થો કામો કરવાની આપણા દેશી લોકમાં વધુ ગિમટ થતી જશે. વળી હવે આપણે બરાબર જાણીએ છીએ, કે ગમે એટલા દૂર દેશના આપણા વસવાત છતાં, આપણાં પ્રિય મહારાણીજીની તિક્ષ્ણ પણ માતાસમાન માયાળુ અને હેતવાળી નજર સદા આપણી તરફ છે.

“પણ આ બોહોળા દેશપર હકુમત ચલાવનાર માનવત “કોર્ટ—ઓફ—ડિરેક્ટર્સ,” મારે માટે લીધેલી તકલીફમાટે, તેમજ મને નામદાર મહારાણીજી તરફથી આ મોટું માન અપાવવાને તેમનાં વજીરમંડળને મારે માટે જે ભલામણ કરી છે, તે માટે તેમનો ઊપકાર માનવાને જો હું જુલ્મી જાવું, તો હું ખરે નણ્ણો લેખાવું. તેમનો ઊપકાર માનતાં, તેમને હું ખાત્રી

સાથ એટલું તો જણાવીશ, કે દેશી પ્રજાની દ્વાલત સુધારવાને, અંગ્રેજ દેકા ભોગવવા, અને અંગ્રેજ બાઈબલ પ્રજા જેવાં માનેા મેળવવાને તેમને લાયક બનાવવાને, જે જે કાશીશો એ માનવંત બોર્ડ તરફથી કરવામાં આવે છે, તેની કદર દેશીઓ પિછાને છે.

“નામદાર મદારાણીજી તરફથી મને મળેલાં આ અસાધારણ માનની કિંમતમાં એક બાબતથી ધણો વધારો થાય છે, અને તે એ કે તે માન તમે જેવા મારા એક જુના મિત્રને હાથે મને રહે છે. નામદાર સાહેબ આ માન મને આપતાં મારે માટે તમે જે કિંમતી વિચારો દરસાવ્યા છે અને મને જે માયાબરી સુખારકગાદી આપી છે, તે સધળા માટે હું ખરે દિલે તમારો આભાર માનું છું.”^૧

તાલીઓના રાખેતાના અવાજ વચ્ચે પોતાનું બાપજી સર જમશેદજીએ પૂછે છાધું. પછી તેમના અંગ્રેજ તથા દેશી મિત્રોએ તેમને મળેલાં આ મોટાં માન માટે જાહેર સુખારકગાદી આપી. ત્યારબાદ દરબાર બારબારત કરવામાં આવી. વળી નામદાર ગવર્નરે તેજ રાતે સર જમશેદજીને એક મોટી જમાફત આપી હતી. ગવર્નરે ખાનાપર “હિન્દ સરજમીનના પહેલા નાઈટની” ખાસ સલામતી લેવાડી. આપજી નવા નાઈટે તેના ઘટતો જવાબ આપ્યા પછી, આ માદમાર દિવસના બનાવોનો છેડો આવ્યો.

સર જમશેદજીને “નાઈટનો” આ ખિનાબ મળ્યો, તેની સનદના લવા-જમના ૧૨૭ પાગિન્ડ, ધારાપ્રમાણે, ઈંગ્લાન્ડની તીજેરીમાં બરવાના હતા, પણ “કોર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સ” સરજમશેદજી તરફની પોતાની માનની લાગણી દેખાડવા, પોતેજ તે બરપાઈ કરી આપ્યા. પાછલથી સર જમશેદજીએ પોતાના મિત્ર સર ચાર્લ્સ ફારગસ મારફતે આ નાણાંની રકમ તેઓને

૧ ગવર્નર એન્ટરપ્રેનનાં અને સરજમશેદજીનાં લેખલાં લાખણોની અંગ્રેજ નક્ક માટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું પાને ૩૮૭-૩૮૮ અને મી. કરાડાની “History of the Parsees” પુસ્તક બીજું પાને ૬૫-૬૬ તથા મી કુંવરજી નાજરની “The First Parsee Baronet” પાને ૭૫ થી ૮૦.

મોકલી આપી, જે લેવાને તેઓએ બપેલાં કારણથી ના પાડ્યું, અને તે બાબે સર ચાર્લસ ફોરબસપર નીચલો પત્ર લખી મોકલ્યો. સર જમશેદજી માટે, હિંદુસ્તાનપર તે વખતે હકુમત ચલાવતી. “ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના” મોટા અમલદારોને કેટું મોટું માન હતું, તે આ પત્ર દેખાડી આપે છે.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા હાઉસ.

તા. ૧૩ મી ૨૫ ડેસેમ્બર ૧૮૪૨.

સાહેબ,

નામદાર મહારાણીજીએ, સર જમશેદજીને બહેલા “નાઈટહુડના” ખિતાબની સનદની “શીના” ૨૨૭ પાગિન્ડ અને ૧૦ શિક્ષીંગ ભરી આપવાની, તે મહરજની ખાહેશ દેખાડનારાં તમારીપર આવેલાં તેમનાં પત્રની એક નકલ, તેમજ આલુ માસની તા. ૫ મીનો તમારો પત્ર, “ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના કોર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સ” આમળ રજૂ કર્યો હતો.

તેના જવાબમાં મને તમને લખી જણાવવાની ફરમાશ થઈ છે, કે એ સાહેબો, નામદાર મહારાણીજી તરફના પોતાના મોટા હેસાંન, તેમજ સર જમશેદજી જીજીમાઈ માટે, તેઓ જે મોટી ઈજત રાખે છે, તેની એક નિશાની તરીકે તેઓએ એવો ઠરાવ કર્યો છે, કે સર જમશેદજીને મળેલાં આ માનને લગતો કંઈ પણ ખરચ તેમને માથે પડવો ન જોઈએ.

માટે આ કારણો, તેમજ તેને લગતો માનવંત “કોર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સનો” આ ઠરાવ સર જમશેદજી જીજીમાઈને જણાવવાની હું તમને અરજ કરૂં છું.

સર ચાર્લસ ફોરબસ }
એગેનેટની સેવામાં }

જે. ડી. ડિક્સન,
મદદનીશ સેક્રેટરી.

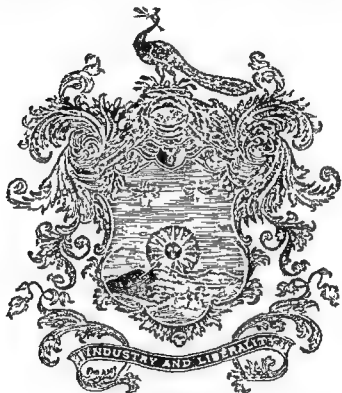
સર જમશેદજી નાઈટ થયા તેથી તેમને પોતાને માટે એક “કોર્ટ-ઓફ-આર્મસ” એટલે ‘સર નાઈટના’ મરતબાને છાજતી એલામતે ખાનદાની રાખવી જોઈએ. તેમનો આ “કોર્ટ-ઓફ-આર્મસ” નાઈટહુડની સનદ

૨ બપેલા પત્રની અંતેજ નકલ મળે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું પાને ૩૮૮.

સાથ ઈંગલાન્ડથી તૈયાર થઈ આવ્યો હતો. અસલના વખતમાં, ઈરાની સર-દારો પણ એવી એલામત રાખતા હતા. દરેક સરદારના તંત્રીની ટોચપરના ઊંચે ઊડતા વાવણપરથી ઝટ પરખાઈ આવતું કે તે સરદારનો મોભો અને મરતમો શું હતો. અસલ કાળમાં સુરોપમાં પણ એજ રીત હતી, પણ પાછલથી ઝુંડાઓ પડતા નાખી, બહાદૂર લડવૈયાઓ પોતાની ઢાલપર પોતાની એલામતનો છાપ કોતરાવવા લાગ્યા, અને તે “ક્રાઉન્ડ-આર્મસને” નામે ઓળખાવા લાગ્યો. આગળ ચાલતાં જવારે લડાયક જૈમાનો વહી ગયો, ત્યારે અમીરીપદ ધરાવનારાઓ પોતાની આ ‘એલામતે ખાનદાની’ રેશમી જબ્બાપર સુંદર ભરત કામ સાથ, પડાવવા લાગ્યા. છેલ્લા બે રિવાજો હજી ચાલુ છે. આ એલામતની નકલો પાછલથી અમીરને ધરની દરેક ઊપયોગી મીજપર—ખાવાનાં વાસણોપર સુધા—રંગવા કે કોતરવામાં આવતી હતી, અને હજી તેમ કરવામાં આવે છે.

સર જમશેદજીની આ ધમ્મ ધણાકોએ જોઈ હશે. “સર જમશેદજી જીજીભાઈ પારસી બીનેનોબેન્ટ ઇનસ્ટિટ્યુશનમાંથી કેળવણી લઈ બહાર પડેલા હજારો પારસીઓના જોવામાં તો તે થોડાં વર્ષસુધી રોજ આવ્યા હશે, કારણ તે ખાતાની દરેક ચોપડી તથા કોપીબુકપર તેનું ચિત્ર કોતરી છાપેલું છે. પ્રખ્યાત માલ્દા (Malda) ટાપુના જગત પ્રસિદ્ધ ધર્મ ગવણ બહાદૂર નાઇટોની ઢાલજેવી એક ઢાલ આ ‘ક્રાઉન્ડ-આર્મસ આર્મસ’ છે તેની આસપાસ સુંદર ફુલરોડી સોનેરી કિનારી છે. હેઠળના ભાગમાં સૂર્યોદય થતાં નજર પડતો મુબારકના પૂર્વ કિનારા તથા બદરનો દેખાવ પાડ્યો છે. બારાંની ઊંચી ટેકડીઓ પાછલ સૂર્ય ઊગી ઊપર આવતા પોતાના કિરણો ચોમરે ફેકતો નજર પડે છે. ઊપલા ભાગમાં સફેદ જમીન ચીતારી, તેની બન્ને બાજુએ મધમાખ બમતી દેખાય છે. ‘ક્રાઉન્ડ-આર્મસને’ છેક મથાજે, ફળના વેલાની સુંદર ઝાળી ઊપર, એક શોભિતો અને ધટમદાર મોર બેસાડ્યો છે, અને તેના મ્હોંમાં ભાતના અનાજનું એક

તથા ખૂબ આયુ છે. તથા નીચે કુલોની કિનારી વચ્ચે એક સફેદ પટી પર
“ ઉદ્યોગ અને ઉદારતા ” એવો સર જમશેદજીનો મુદ્રાલેખ છે.^૩

‘કોટ ઑફ આર્મ્સનું’ આગ્રચિત્ર વમર મતલબનું નથી દાલની આ-
સપાત્ર ચિતારેલો. કુલનો હાર, સર જમશેદજીના માનનો શણગાર દેખાડે
છે. નીચથી બાજુએ ચિતારેલો મુખમુખો બદર અને તેની પાછલની
ટેકડીઓ સર જમશેદજીનાં વતન, મુખમુખની નિશાની આપે છે, ટેકડી પાછ-

^૩ જુઓ ‘પારસી પ્રકાશ’ દફતર ૧ ૩ પાને ૨૮૮ તથા “ જોલાસે પચાત ”
પાને ૩૩૦ થી ૩૩૪.

લથી પૂર્વ બાબુએ જિગતો સૂર્ય, સર જમશેદજીની ચઢતી અને ઝમકદાર છાંદગીનો ખ્યાલ આપે છે. જિપથા બાગની મોદ્દ અને ડાધા વગરની જમીન, સર જમશેદજીની ખાલેસ અને ચોખી છાંદગીની સમજ આપે છે. વચ્ચેની મધમાખ સર જમશેદજીનો મધમાખ જેવો મીઠો અને ડિપથોગી જિદોગ જણાવે છે. દાક્ષને મધાળે ચિનારેલો બાદશાહી મોર સર જમશેદજીની પારસી તરીકેની અસલ ધરાની ઓલાદ દેખાડે છે, કારણ અસલના ધરાની પાદ-શાહોના તાજમાં પણ મોર ચિતારવામાં આવતો કે ટૂટાપી માટે તેના પીછાની કસગીર બનાવવામાં આવતી. મોરના ઝોંભાં આપેલું અનાજનું તથુખલું, સર જમશેદજીનો એક જિતમ ગુણ, સખાવત સમજાવે છે. “જિદોગ અને જિદારતા” એ તે એમનો મુદ્રલેખ છે, તે જાણે આપણને સમજાવે છે “બાધઓ, જિદોગ કરી, દોસત મેળવી, તેનો જિદાર કામો કરવામાં રૂડો જિપથોગ કરો.”

સર જમશેદજીનું નામ અને તેમની વસાવટી, તથા તેમના જન્મ, લગ્ન અને મરણને લગતી સર્વ વિગત, ઇંગ્લેન્ડની જાણીતી “હરલ્ડ કોલેજમાં” નોંધાયેલા છે, કે જ્યાં ગ્રેટબ્રિટનના સર્વ નાઈટ, બેરન, લોર્ડ, અર્લ અને ડ્યુક સુધી મર્વના નામકામ અને વંશની વિગત, બારીકી અને ચોક્કસાધધિ નોંધવામાં આવે છે. એક પારસી, ઇંગ્લેન્ડના આગળા વખતના મોટા મોટા વિરલાઓના નામની ટીપમાં પોતાનું નામ લખાવી શકે, અને કીર્તિના ઝલેદાર સદાપર પોતાનું ચકચકીત નામ સદામાટે કોતરાવવાને સામર્થ્યવાન થાય, એ શું થોડું માન ભર્યું છે? સર જમશેદજીની આ મોટી ફતેહનું કારણ શું? તેમનો મુદ્રલેખ તે આપણને સમજાવે છે કે,

જિદોગ અને જિદારતા.

પ્રકરણ અઢારમું.

મુજારકબાદીનાં માનપત્રો.

(તે) તેરીએ લેગી થઈ મીજલસ એક,
મુંબઈની વસ્તીના-બુજરગો નેક
શું પારસી, કે હિંદુ, કે શું મુસલમાન,
શું દેશી પરદેશી, કે શું યુરોપીઅન
ના કીર્તિવાન શેઠીયા ને સરદાર તમામ,
મળ્યા શ્રી મજગામને મુજારક ઠામ.

“ મનમુખ, ”

સર જમશેદજી છજીભાઈ “ સર નામદ ” થયા, તેમાટે એકલા પાર-
સીઓજ ખુશી થયા ન હતા. સર્વ કોમ અને સર્વ જાતનાં લોક, તેમના આ-
આગેવાન બાઈબધે શહેરીને મળેલાં આ અસાધારણ માનમાટે ખરે દિને
ખુશી થયાં હતાં. મુંબઈનાં જ નહિ, પણ દેશપરદેશનાં લોકો સજી થયાં હતાં.
આખા હિંદુસ્તાનમાં ખુશાલી પથરાઈ રહી હતી. મુજારકબાદીનાં માન-
પત્રો અને સંદેસાઓનો વરસાદ તેમના પર વરસી રહ્યો હતો. મુંબઈની
પારસી અનજોમને તેમને માનપત્ર આપી, તેમના નામસાથનું એક જાપ-
ચોગી ખાતું રચાઈયું હતું. મુંબઈના સઘળા જાતના શહેરીઓએ તેમને
મુજારકબાદીનું માનપત્ર આપ્યું હતું. આ બનાવ અસાધારણ હતો.
વળી દેશપરદેશથી આવેલાં માનપત્રો ધણાં હતાં. સર જમશેદજીમાટે લોક-
પ્રિયતા કેવી હતી, તે આપરથી સહજ જણાય છે. સઘળાં માનપત્રોને

લગતી ખીના અત્રે દાખલ કરી, વિનાકારણે આપણે આ પ્રકરણ લખાવીશું નહિ, પણ એકાદ બે મુખ્યની વિગતસાથ આપણે સતોપ માની લઈશું.

પુષ્પવાર તા. ૧૫ મી જુન ૧૮૪૨ ને દિવસે, સર જમશેદજીને તેમના બાઈબ ધ શહેરીઓ તરફનું માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું. “મજગામ ફરજના” તેમના મોટા બગલામાં તે દિવસે યુરોપીયન, હિંદુ, મુસલમાન તથા પારસી આગેવાનોનો એક મોટો અને દખ્ખા ભરેલો મિળાવડો સવારના અગિયાર ઠંધાકે ભેગો મળ્યો હતો. કાબિન્સિલના મેમ્બરો, મોટા લશકરી અમલદારો, સદર અદાલતના જડજો, મોટા અંગ્રેજ વેપારીઓ વિગેરે ત્યાં હાજર હતા.^૧ માનપત્ર વાંચ્યા પહેલાં શેઠ દુરામજી કાવસજી બનાજીએ^૨ બોલેને જણાવ્યું—

૧ આ પ્રસંગે હાજર રહેલા યુરોપીયન મદરસામાંનાં ધણીકાના નામ “*Bombay Times*” માથી મી. કુવરજી સોરાજી નામર પોતાની “*First Parsee Baronet*” નામની ચોપડીને પાને ૮૧ માં આપેલે, જે અત્રે હવે ઠીકારવાની જરૂર રહી નથી.

૨ સર જમશેદજીના ગોઠિયા, અને તેવણના જેવાજ એક જણીના અને પરાં-પકારી નર, શેઠ દુરામજી કાવસજી બનાજી હતા. મુળધની “બનાજીની અગિયારી” બંધાવનાર શેઠ બનાજી લીમજીના દીકરાના તેઓ પાત્ર થતા હતા. શેઠ દુરામજીનો જન્મ જુન ૧૭૬૮ મા થયો હતો. સાધારણ અંગેજી કેળવણી લઈ, જવાન થયે, તેઓ પોતાના મામા દાદીશેઠને ત્યાં વેપારી અનુભવ મેળવવાને નોકરી રહ્યા હતા. ૧૮ વર્ષની ઉંમરેવન ઠીકરે તેઓ ચીન ગયા હતા. ચીનની સફર તેઓએ બે વાર કરી હતી. ૧૮૦૧ થી “ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના” તેઓ પારસી દુબાસ હતા. તે વખતથી તેમની લાગવગ જળરી વધવા માંડી હતી. ૧૮૦૬ થી તેઓએ પોતાનો નૂરો વેપાર સરૂં કર્યો અને ચીનસાથ બાદોળો વેપાર ચલાવવા માડ્યો, ઇ. સ ૧૮૧૧ માં કલકત્તામાં તેમની એક નૂરી પેટી સ્થાપવામાં આવી હતી તેઓ ધણીક વહાણના માલિક હતા. દરરોજીમાં કેળવણીના ફેવાવો કરવાની અને સ્ત્રી કેળવણીને ઠીકેજન આપવાની તેમને ભારે ઊલટ અને મોટી કાળજી હતી. ધણીક કેળવણીખાતાંઓના તેઓ એક અધિકારી હતા. સર જમશેદજી સાથે એકજ દિવસે, તેઓ “માન્ડ જુરર” અને ‘જસ્તીસ-ઓફ-

સર જમશેદજી જીજીભાઈ,

“આપણા માનવંત મહારાણીજીએ, તમે શેડને “નાઇટનો” ને મોટા અને પ્રખ્યાત ખિતાબ આપ્યો છે, તે માટે તમને મુબારકબાદીનો એક માનપત્ર આપવાને અમે અત્રે ભેગા થયા છીએ. તમારી યોગ્યતા એટલી તો જાણીતી છે, અને તમારી બધી ખાસીયતો એવી તો સારીપેઠે બધા સમજે છે કે, તે બાબે મને એક પણ વધુ બોલ બોલવાની જરૂર નથી. આપણા યુરોપીયન મિત્રો પણ આ સમાખાં હાજર છે, તેથી હું અરજ કરું છું કે આ માનપત્ર અંગ્રેજીમાં વાંચવાની આપણા મિત્ર શેડ બદમનજી હોરમસજી વાડીઆને તમે રાખ આપશો.”

સર જમશેદજીએ મોટી ખુશીસાથ તેમ કરવા દેવાની પોતાની મરજ જણાવવાથી, શેડ બદમનજી વાડીઆએ નીચેલું માનપત્ર “બુક્ક અવાને” વાંચી સંભલાવ્યું:—

સર જમશેદજી જીજીભાઈ—નાઈટ.

સાહેબ,

“હિંદુસ્તાનના એક દેશીને, બ્રિટિશ શહેનશહાતના “સર નાઇટના” મોટા ખિતાબનો માનખેંચો આપ્યો અને મોભો, નામદાર મહારાણીજીએ બક્ષીને, આ દેશની પોતાની વફાદાર પ્રજાતરફ જે માયાકુલ મહેરબાની અને ભરો પ્રેમભાવ દેખાડ્યો છે, તે માટે અમે નીચે સહી કરનારાઓ—તે સુખદના હિંદુ તથા પારસી રહેવાસીઓ—આ શુભ પ્રસંગે, અમારી

ધી-પીસ” નિમાયા હતા. પારસી ખંચાયતના તેઓ સર જમશેદજી જેવાજ એક આગેવાન અકાબર હતા. તેના ધોરણમાં ફેરફાર અને સુધારો કરવાને તેઓએ સર જમશેદજીની મદદસાથ લારે જહેમત ખેંચી હતી. સુખદમાં, “ડનકન રોડ” અને “આન્ટ રોડના” સમાગમ આવજન, રોડ ફરામજીએ, રૂ. ૩૦૦૦૦ ને ખરચે બે મોટી ટાંજી, અડસમાલ જાલી લાગવાથી માર્યા ગયલા પોતાના એક દીકરાની યાદમાં, બધાની આપી હતી ઇ. સ. ૧૮૨૬ માં પવાઈ ગામની પ્રખ્યાત જગીર તેઓએ ખરીદી હતી, જેને સુધારી વધુ ફળદ્રુપ બનાવવા

પોતાની તથા અમારી કામોની લાગણી મહેર કરવી, એ અમારી વાળખી ફરજ સમજીએ છીએ. ઇશ્વર કૃપાથી તમને મળેલી મોટી દોલતના જોરે કરી, તમો ગેઠે આ બોહોળા પ્રાંતના લોકોને ઊપયોગનાં તથા તેની પ્રજાનાં સુખ સાધવાને લગતાં કામો આરંભીને, તમે તમારું બિહાર દિલ અને મહેર દિમ્મત દેખાડીછે, અને તેમાટે નામદાર મદદ-વાણીજીની, જે નવાબશાહરી મોટી મહેરબાની તમારાપર ઊતરીછે, તેમાટે અમો સર્વે, તમને ખરે દીલે શ્રુઆરકબાદી, આપીએ છીએ.

“આવું મોટું માન મેળવનાર તમે આખા હિંદુસ્તાનના પહેલા દેશી છો. પહેલીજ વાર, બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનનો એક વતની અંગ્રેજ રાજ-પતિની નજર પોતાતરફ ખેંચી રાક્યો છે. આ બનાવપરથી આપણને માનવાને કારણ છે, કે નામદાર મદદરાણીજીની આવી મહેરબાનીથી આખા હિંદરાજની દેશી પ્રજાની તેમને માટેની અને તેમના રાજ્ય તરફની વફાદારી વધારે મગીન થતી જશે, તેમજ તેથી કરી આપણી વચ્ચે એક એવી નવી ઊલટ જીતપત્ત થશે, કે તેથી કરી તમો શેઠ જેવાનાં પ્રખ્યાત કામોની નક્કલ કરવાને, આપણા ધણાંક બાઈબધો સદા આતુર રહેશે.

માઇલ તેઓએ રૂપિયા પાંચ લાખ ખર્ચવા હતા એકવાર તેની વાર્ષિક આવક રૂપિયા દસ લાખ હતી! મુબઈના ગવર્નર સર જોન માલકમ આ બગીચાની મુલાકાત લેતાં, તેની ફળવત હાલત જોઈને એવા તો ખુશી થઈ ગયા હતા કે, બીજું બેટ આપવાનું કઈ પાસે ન હોવાથી, પોતાનું રોજના ઊપયોગમાટેનું સોનાનું ધડિઆલ અને છોટા ત્યાંને ત્યાં કાઢીને-સેડ ફરામજીને બેટ આપ્યાં હતા. ‘અફસોસ’ આ બાદશાહી મિલકત તેમના મરણ પછી, કુટુંબી કજયા કલેરામાં ધસડાઈ મઈ હતી રૂ. ૪૦૦૦૦ ને ખરચે, શેઠ ફરામજીએ ધોલી તળાવના રસ્તા નાકેનું મોટું તળાવ, નવેસરથી બધાવી આપ્યું હતું. રૂપિયા દોઢ લાખને ખરચે એક મોટું દોખમુ ઇ સ ૧૮૩૨ માં તેઓએ મુબઈમાં બધાવ્યું હતું. ચર્નારિડના હાલના રેટેશનની સામેનાં આતશબહેરામ તેઓએ પોતાના બાઈબોની મદદસાથ બધાવ્યા હતા, જે પાછવ તેઓ એલાએ રૂપિયા દોઢ

“આપણા દેશીઓને “ગ્રાન્ડ જુરીમાં” બેસવાનો હક આપવાની તથા આપણને “જરૂરી-ઓફ-ધી-પીસનો” ઓધો બક્ષવાની પહેલી દરખાસ્ત, જ્યારે થોડાક વર્ષોપર પહેલવહેલી “ઇન્ડિયા હાઉસમાં” લાવવામાં આવી હતી, ત્યારે આપણા એક માણ હાકેમ સર જેમ્સ કરનાક, આપણા મરહમ મિત્ર મી. જૉન ફેરબેન્ક અને કંપનીના હાલના પ્રમુખ મી. લાયલ સિવાય સઘળા ડિરેક્ટરો તે દરખાસ્તની સામા થયા હતા. (જે કે આખરે “બોર્ડ-ઓફ-ફાઇનાન્સીયલ્સ” પ્રમુખ લોર્ડ ગ્લેનફેગ અને બીજા શુભચેત્રોની મદદથી તે દરખાસ્ત પાછલથી પસાર થવા પામી હતી.) તે સામા થવાના વખત સાથ, જ્યારે હાલના તમને મળેલા ખિતાબ બક્ષવાની દરખાસ્ત એજ માનવંત ડિરેક્ટરોએ સર્વાનુમતે પસાર કરીછે, તેની સાથ સરખામણી કરીએ છીએ, ત્યારે આ દેશના વતનીઓ તરફની ઇંગ્લેન્ડની લોક લાગણીમાં ફેરફાર થયેલો જોઈ આપણને ઘણી ખુશાલી જપ્ત છે, અને આ સઘળા બનાવને હિંદમાટેનાં વધારે ઝલકતાં ભવિષ્યની અમો નિશાની લેખીએ છીએ.

“સઘળી જાતના લોકોમાટે એક જાહેર ઇસ્પીટાલ સ્થાપવા માટેની તમારી રૂપિયા દોઢ લાખથી વધારેની આદશાહી સખાવત વિષે, કે મુબઇને છાટી તાલુકા સાથ જોડી આપનારા માહિમના પૂલમાટે સરકારને બક્ષેલા રૂપિયા પચાસ હજાર વિષે, કે મુસાફરોના ઊતારા માટે ખંડાળાખાતે બંધાવેલી મોટી ધર્મશાળાવિષે, તેમજ સુરતખાતેની

લાખનો ફાલો આપ્યો હતો! એમની બીજી ન્હાની મોટી અને સામાન્ય જાપોગની સખાવતો ઘણી હતી, જેની દુકં ત્રોંધ પણ અત્રે લેતાં પાનાંઓ બરાઈ બધા! ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં, સર જમશેદજી જેવાજી, પારસી કીર્તિના એક સ્તંભ, શ્રી કૃષ્ણમય કાવસજી બનાવ મરણ પામ્યા. મુંબઇના શહેરીઓએ “કૃષ્ણમય કાવસજી ઇનસ્ટિટ્યુટ હોલ” બાંધીને તેમની યાદગારી આપણા વચ્ચે બજવી રાખેલી છે. શ્રી કૃષ્ણમય કાવસજી બનાવના જન્મ ચરિત્રનું એક પુસ્તક, અંગ્રેજી ભાષામાં રચી, તેમના વંશનાજ એક નળીશ, મી. જોસેફ. ન. બનાવ્યો પ્રગટ કરેલું છે.

આશ્વત્થ ભરી મોટી આગ વખતે, તમારી જાતી મહેનત અને પૈસાથી તમારા બાઈબિ ધોનું દુઃખ ટાળવાની તમારી બહે વારની કાશીશે માટે અમે અત્રે લંબાનથી જણાવીશું નહિ. તમારી ખાનગી સખાવતે કરી, વળી તમે શેડ, વિધવાઓ અને નાવારેસોને, તથા અભાગ્યાઓ અને નિરાધારોને સદા મદદ આપતા રહ્યા છો. આ ઈલાકાનું કોઈ પણ એક એવું જાહેર ખાતું ન હશે, કે જેને તમારી જિદારવાનો લાભ ન મળ્યો હોય! તેમજ તમારા સાહસિક અને બોહોળા વેપારી ક્ષરોખારથી આ શહેરનાં બિઝનેસમેનને કેવા લાભો થયા છે, તેનું વિવેચન કરવાની જગાએ અગત નથી; તેમજ તમારાં વેપારી જ્ઞાન અને અનુભવથી કરીને, અને દેશી મંડળમાં જે વગવાળી જગ્યા તમે ધરાવો છો તેથી કરીને, એક પ્રમાણિક લવાઈ થઈ, તમે ધણું વેપારી કળ્યા ટંટાની સમાધાની કરી આપી છે, અને એવા ધણાંક કળ્યાનો નિવેડો લાવી, તમે ધણાંક લોકોને સરકાર દરખાસે ચઢવાના ખર્ચમાંથી બચાવ્યા છે. આ સધળા વિષે અતરે એસારો કરવાની મુજ-મતલબ એજ કે તમે સર્વ કામના કેવા માનવંત માનીતા છો, તથા ખુશાલીની આટલી બધી લાગણી આવે પ્રસંગે જાહેર કરવાને લોકોને શું કારણ છે, તે માલમ પડે. વળી તમને મળેલાં આ માનમાટે અમારી આટલી બધી ખુશાલીનું મુખ્ય કારણ એજ કે તમે અમારા જાતલાઈ છો!

“આ શુભ બનાવની કંઈકી રીતે યાદગારી જાળવી રાખવા માટે અમે એકલા કરેલા પૈસામાંથી “સર જમશેદજીજીભાઈ ટ્રાન્સ-લેશન ફંડ” નામનાં તમારાં મુખ્યરક નામસાથ જોડાયેલાં એક ખાતાની સ્થાપના કરવાની રજા આપશો. આ ફંડ અમુક દૂરદીઓને સ્વાધીન કરવામાં આવશે, જેઓ તેમના ધ્યાનમાં આવે તેવાં, ખુરોપ કે એશિયા ખંડના પ્રાચીન કે અર્વાચીન ભાષાઓમાં રચાયેલાં બિપયોગી પુસ્તકોનો ગુજરાતીમાં તરજુમો કરાવી, તે પ્રગટ કરી, મદત કે નામની કંમતે પારસી કામમાં વહેંચે કે જેથી કરી, આપણા લોકોની કળવ-

છીને। કે જેના તમે એક સાચા મિત્ર અને ભિમંગી મુરબ્બી છો તેનો વધારે ફેલાવો થાય.” ૩

૯૩૭ આગેવાન પારસીઓની સહીસાયનું આ માનપત્ર વંચાઈ રહ્યા પછી, શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈએ પૂણા, અદમદનગર, સાતારા, જલના, ઐરગાઆદ અને હૈદરાબાદથી આવેલાં માનપત્રો, સર જમશેદજીને એનાયત કરતાં, પોતાની તરફની તેમને મુજારકબાદી આપી હતી. આ સધળાં માનપત્રો વાંચવાનું મોકુફ કર્યું પડ્યું હતું. હરખ ભરેલી ખુશાલીના અવાજો અને તાલીઓના ગડગડાટ વચ્ચે બધાં માનપત્રો કબુલ રાખી સર જમશેદજી જવાબ આપવાને બિડ્યા. તેઓએ અંગ્રેજી ભાષામાં પોતાનું બાપણુ શરૂ કર્યું, કે

મારા વહુલાલા ફોસ્તો,

“જે માનપત્ર હમણા તમે મને આપ્યું છે, તેથી મને ઘણો આનંદ થયો છે. મારા દેશબધુઓ તરફનાં માનની આ અચુક નિશાની માટે મને અને મારાં વહુલાલાઓને સદા મગરૂર રહેવાનું વાજબી કારણ છે.

“નામદાર શહેનશાહ બાનુએ મને સુંદી કાઢી, મારેથી પોતાની કિંદી

પ્રબળે “નાઇટહુડનો” ખિતાબ બક્ષવાની શરૂઆત કરી છે, એ વિચારથી મને મારી આખી જીંદગીમાં સદા ખુશાલી ઊપજતી રહેશે. મારા જાત-ભાઈઓની આ માયાકુલ મહેરબાનીભરી મુબારકબાદી તથા આ શુભ બનાવની યાદમાં તેઓએ મારે નામનાં અને મને મન ગમતાં રથાપેલાં એક ધર્મ ખાતાંથી, મને મગરર અને ખુશ થવાનું મુખ્ય કારણ છે. દુનિયાદારીના ખિતાબો કરતાં આ માન હું વધારે કિંમતી લેખું છું, અને મારા શહેરી ભાઈઓ તરફનું એ માન હું મરણ તુલીક જુલ્લીશ નહિ.

“સખાવતના મારાં કામો વિષેના તમારા માયાભર્યા એસારાથી મારીપર ભારે અસર થઈ છે. તે કામો કરવાની મારી એકજ નેમ હતી. ખોદાતાલાએ મને બક્ષેથી પૂરતી દોલતને બળે, મારા ભાઈપણાનાં દુઃખ ટાળવાને કોશીશ કરવી, એજ મારી ખરાં દિલની નેમ અને આશા હતી. એમ કરવામાં મારી ખીજ કંઈએ મતલબ ન હતી. જાહેર માન કે ખાનગી વખાણ મેળવવાની મેં કદી કોશીશ કરી નથી. મારી નેમ બધી હતી, અને મને તેનો બદલો લાંબા વખતનો મળી ચુક્યો છે. એથી કરીને જ્યારે નામદાર મહારાણીજીની નવાજેશભરી મોટી મહેરબાનીની મને ખબર કરવામાં આવી, ત્યારે મને બેવડી ખુશાલી ઊપજી, તે એટલા માટે કે નામદાર મહારાણીજીએ, અચુક રીતે, હિંદના લોક તરફની ઈંગત્તાન્ડ દેશની બધી લોક-લાગણી, મારી પરની મહેરબાનીથી, જાહેર કરી, અને એજ કારણથી, હું નામદાર મહારાણીજી તરફનું માન, તથા આજનું તમે તરફથી મળેલું માન, ધણું અગત્યનાં લેખું છું.”

“જે કામમાટે તમે બેગા થયલા ફંટનો ઊપયોગ કરવા માંગો છો, તે જાણી મને ધણી ખુશાલી ઊપજે છે. આપણા લોકો વચ્ચે જ્ઞાનનો ફલાવો કરવાની જે કાંઈ કોશીશ થાય, તે સાચ માફ નામ જોડાતું જોવાને હું આતુર છું. આપણા લોકોની હાલત સુધારવાનો, તેમના મનની હાલત ખિલવવાનો, જે સરકારના આસરા હેઠળ તેઓ વસે છે, તે સરકારનાં બધાં કામોની ખરી કિંમત પિછાનતાં તેમને શિખવવાનો, અને જે માન

હાલ પહેલી વાર એક દેશીને મળ્યું છે, તેવાં માને। મેળવવામાટે તેમને લાયક કરવાનો, સર્વથી સરસ રસ્તો એજ છે, કે જાણીતા વિદ્વાન અધ્ય-કારોનાં પુસ્તકોના આપણી ભાષામાં તરજુમા કરાવી, સસતી કિંમતે કે મફત આપણા લોક વચ્ચે વહેંચના.

“આ બાબતને લગતી લાંબા વખતની મારી ધારી રાખેલી એક યોજના છે. મુખર્જી તથા સુરત અને તેની આસપાસના સંસ્થાનોમાં વસતા ગરીબ પારસીઓનાં દુઃખ ટાળવાની તે યોજના છે. તમને સારીપેઠે ખબર છે કે આપણા જાતબાઈઓ કેવી ફંગાલ હાલતમાં રહે છે, અને પોતાની લાચારીને લીધે તેમનાં બાળકો અબણુ હાલતમાં કેમ મોટાં થાય છે. માટે હું એક એવું ફંડ સ્થાપવા ધારું છું, કે જેનાં બ્યાજમાંથી આપણા ગરીબ લોકને મદદ મળે તથા તેમનાં બાળકોને કેળવણી આપી શકાય. આ કામમા રૂપિયા ત્રણ લાખ ^૧ સરકારી જમીનગીરીનાં નાણામાં રોકી, આપણા દરેક સાહેબોને સ્વાધીન કરવા હું માગું છું, કે જેઓ એ રૂપિયાનાં ઊપજતાં બ્યાજમાંથી મારી જણાવેલી યોજના અમલમાં મૂકશે. હું આશા રાખું છું કે તેઓ આ નવું “ટ્રસ્ટ” પોતાની સંભાળમાં લેશે.

“અને દુવે વહાલા મિત્રો, એક વાર ફરી, તમારી બધી મહેરબાનીમાટે હું તમારો ઊપકાર માનું છું. મારાં હમવતનીઓનાં સારાં મત કરતાં મને

૧ “રૂપિયા ત્રણ લાખ” એ રાખેા સાલજતાંજ આખી સભા-યુરોપી-ચનોસુદ્ધા-અચરત થઈ રહી આવી બાદશાહી સખાવત ખરો બદાદુર નર જ કરી બોલે, એમ સર્વે જોલવા લાગ્યા. ખાજવથી આખી મુંબઈ અને આખા ઈલાકામાં તથા છેક ઇંગલાન્ડ વેર તે માટે સર જમરોદગીરી “વાહવા” થઈ રહી. “જાગ્ગે ટાઈમ્સ” (Bombay Times) આ વિષે લંબાણુ વિવેચન કરતાં લખે છે—
“This is an instance of princely magnificence nearly unparalleled.” એટલે “કાઈએ રીતે સરખામણી પણ ન થઈ સકે એવી મોટી બાદશાહી સખાવતને આ એક નમુનો છે.”

ખીજ કોઈ ચીજ વધારે કિંમતી નથી. તેઓનું કલ્યાણ થાય, તેઓ સદા સુખી રહે, તે કરતાં હું વધારે માંગતો નથી. આમીન ! ” †

આ બાબત પૂર્ણ કરી, સર જમશેદજીએ પૂણા વિગેરેનાં માનપત્ર તેમની આગળ રજુ કરનાર પોતાના મિત્ર શેઠ છજીભાઈ દાદાભાઈ તરફ ફરી કહ્યું—

શેઠ છજીભાઈ દાદાભાઈ,

મહેરબાની કરી ત્રી પૂણા, અહમદનગર, સાતારા, જાંલના, જોરગાવાદ અને હેદરાબાદના દેશી રહેવાસીઓ કે જેઓએ તમારા મુખારક હાથે મને માનપત્રો પૂગતાં કર્યા છે, તેઓને મારી આભારભરી લાગણી જણાવશે. તેઓને ખાતરીઆથ જણાવશે કે હું તેમની તરફ સદા સારી લાગણી ધરાવતો રહીશ. તમારા જેવાના મુખારક હાથે આ માનપત્ર મને પૂગતું કરવામાં, તેઓએ મારાપર બેવડી મહેરબાની કરી છે. ખોદાની કરમ બહેસથી અને સાચા મિત્રોની મદદથી, આ મોટું માન મને મળ્યું છે. મને મળેલાં એવાં માનથી અલગતે મને ખુશાલી જોવા છે. તે માટે હું

† સર જમશેદજીનાં લિપિમાં લખાણની અસલ અંગ્રેજી નકલમાં તેઓ “પારસી પ્રકાસ” ફકત્ર ૧ હું. પાને ૩૬૪; મી. કસાબની “History of the Parsees” પુસ્તક ખીજું પાને ૬૩-૬૪-૬૫ તથા મી. નાનરની “First Parsee Baronet” પાને ૮૬-૯૦-૯૧.

‡ શેઠ છજીભાઈ દાદાભાઈ પારસી કામના એક આગેવાન અકાબર હતા તેમની અસલ અટક “મુખાના” ફરી હતી, કારણ તેમના બાપા શેઠ મહેરવાનજી જન્મથી મુખા હતા. શેઠ છજીભાઈ દાદાભાઈને જન્મ જુલાઈ ૧૭૮૬ માં થયો હતો. ૨૦ વર્ષની જન્મરે અને ૨૦ રૂપિયાને પગારે તેઓ લીડી ઝેન્ડ માલકમ કંપનીના ઝોડાજીન કીપર થયા હતા. ૧૪ વર્ષ સુધી તેમની ત્યાં વધતા નતા દર-માયાસાથ નોકરી બળતી, ઇ. સ. ૧૮૨૦ થી એજ કંપનીના પહેલા પારસી દલાલ તરીકે તેઓ કામ કરવા લાગ્યા. એ વખતથી તેમની ચદતી દશા શરૂ થઈ. ધણીક સુરોપીયન પેદીઓના શેઠ છજીભાઈ વિશ્વાસુ દલાલ હતા. ઇ. સ. ૧૮૪૧ થી, પોતાના ઊઠરાઓને લાભમાં લઈ, “છજીભાઈ દાદાભાઈના ઊઠરાઓની કંપની”ને

મગર ૨૬ છું. પણ નેટલી ખુશાલી મને પોતાને મળેલાં આ માનમાટે જીવજો છે, તેથી બેવડી ખુશાલી, આપણાં પ્રિય મહારાણીજીએ, આ માનથી પોતાના અમલ હેઠળના હિન્દ દેશ અને તેના વતનીઓમાટે જે માયાકુલ લાગણી દેખાડી છે, તેથી મને તે જીવજો છે.

“માટે શેઠ જીજ્ઞાસી! જેઓએ આ માનપત્રોપર સહી કરી છે, તેઓ સમજાને મારી ભલી દુવા જણાવજો કે ખોદા તેઓને સદા સુખી તંદરોસ્ત અને આખાદ રાખે!”

આ પછી પાન ગોલાખ લઈ, મિળાવડો વિખરાઈ ગયો હતો.

નામે તેઓએ વેપાર ચલાવવા માંડયા. યુરોપના એક એક દેશસાથ તેઓ વેપાર ચલાવતા. મુંબઈના તેઓ એક આગેવાન વેપારી લેખાતા. એમ્બર-ઓફ-કોમર્સ, કમર્શિયલ બેંક, ઓરિએન્ટલ બેંક વિગેરેના તેઓ એક ડિરેક્ટર હતા. એટ ઇન્ડિયન પેનિનશુલા રેલવેના તેઓ મેટા લાઇનદાર અને ટૂરિ હતા. “પારસી ઇન્ટરનુ-રેન્સ સોસાયટી” નામની વીમા કંપની તેઓએ ઇ. સ. ૧૮૪૪ માં સ્થાપી હતી. પારસી પચાવતના તેઓ એક આગેવાન અકાબર હતા ઇ. સ. ૧૮૩૬ માં, તેઓએ મુંબઈમાં, ‘મેટ્રે કોલાબે’ આદરાનની એક ફરેમહેર પરઠાવી હતી એ ફરેમહેરનું મકાન બાંધવા પાછલ તથા કોને લગતો ચાહુ ખરચ વિગેરેની ગોઠવણ કરવામાં શેઠ જીજ્ઞાસીને રૂ. ૫૦૦૦૦ નો ખરચ થયો હતો. પારસી બાળકોને ઝંદ ભાષાનું કંઈક જ્ઞાન અપાવવાને તેઓએ ન્હાની મોટી ધણીક નિશાળ ચાહુ કરી હતી. મરણ પહેલાં પોતાને નામનું એક ધર્મખાતું સ્થાપવાને રૂપિયા બે લાખનું નૂફું “ટ્રસ્ટ” કર્યું હતું. આ ધર્મખાતા તરફથી એમના ખાનદાનના મરીબ ખેરીઓને મદદ કરવાની તથા મુંબઈ અને બહારશામ, ગુજરાતી અને ઝંદ શિખવવાની કેટલીક સાળાઓ ચલાવવાની ગોઠવણ કરેલી હતી. આ જીવયોગી ફંડ હજી ચાહુ છે, અને તેનાથી કેટલીક સાળાઓનો નિભાવ પતો રહ્યો છે. ઇ. સ. ૧૮૪૯ ના મે માસની બારમી તારીખે શેઠ જીજ્ઞાસીનું મરણ થયું હતું. તેમના દીકરાઓમાંના એક, તે પાછલા વખતના પ્રખ્યાત શેઠીયા, એનરેબલ શેઠ બહેરામજી જીજ્ઞાસી હતા. [વધુ વિગત માટે જુઓ “મુંબઈનો બહાર” પાને ૪૭૬ થી ૫૦૮ તથા “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું પાને ૫૨૭ અને ૫૨૮.]

એ પછી થોડે દિવસે, સર જમશેજી 'નાઈટ' થયા તેની ખુશાલીમાં, રોક ફરામજી કાવસજી બનાજી અને ખરશેજી કાવમજી બનાજીએ, તેમને જૂદી જૂદી મોની જણાવ્યો. આપી હતી રોક ફરામજીના બગલામાં તો આસની રોશની કરવામાં આવી હતી, જે તે વખતમાં એ નરાધસરખો બનાવ લેખાતો.

પણ સર જમશેદજીને મળતાં મુમારકમાદીનાં માનપત્રનો છેડો હતો આવ્યો ન હતો. દમજી તરફના માનપત્રોવિરે આવ્યું આગળ વાંચી ગયા છીએ હવે શુજરાત તરફથી માનપત્રો આવવા લાગ્યાં. મરચ, અક્ષેશ્વર, સુરત, નવસારી બીલીમોરા, ગણદેવી, વતમાડ, જિલ્લાડા, દમજી અને નારગોરથી સર જમશેદજીને માટે માનપત્રો વારવાર ખાસ "ડેપુ ટેશન" સાથે મુઘઈ મોકલવામાં આવ્યા હતાં એ દરેક શહેર અને ગામમાં સર જમશેદજીએ કંઈ અને કંઈ ધર્મ કરેલો હોવાથી ત્યાંથી તેમને માટે આવાં શુભ દિગામે મુમારકમાદીનાં માનપત્રો આવે, તેમાં નવાઈ નથી તો ૧૬ મી જુનાઈ ૧૮૪૨ ને દિવસે, મરચ તરફનું માનપત્ર, જેપર દસ્તુર પેશુતન અસપંદીયાર કામદીનજીની તથા ખીજ ૭૮ જરથોસ્તીઓની સહી કરેલી હતી, તે સર જમશેદજીને અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું તેને ખીજે દિવસે બીલીમોરાના જરથોસ્તીઓનું, રોક જીજીભાઈ લીમજી-ભાઈ વિગેરેની ૬૪ સહી સાથનું, એક ન્દાનાં ગામડાંનું ન્દાનું માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું તે પછીને દિવસે, દસ્તુર ફરદુનજી ફરામજી વિગેરે ૧૭૨ જરથોસ્તીઓનું વવસાડ ખાતેનું માનપત્ર આપણા ગેરને મળ્યું હતું. વલ્લતે દિવસે ગણદેવીનું ૭૬ સહી સાથનું અને અક્ષેશ્વરનું ફક્ત ૧૮ સહી સાથનાં માનપત્રો, "સર સાહેબે" એટલાજ બિખરસાથે કમુત રાખ્યાં થોડા મહિના પછી શુજરાતના ખીજ શહેરોમાંથી માનપત્રોની રેલ પાછી આનુ ધઈ તો, ૫ મી નવેમ્બરને દિવસે દમજીના જરથોસ્તીઓએ, રોક કાવસજી બેહેરામજી દમજીવાળા તથા મોખેદ ફરદુનજી મર્જાનજી વિગેરેની આગેવાની હેઠલ ૪૪ સહી સાથનું માનપત્ર આપણા શેઠને માટે મોકલી આપ્યું એ પછી એક અઠવાડીયું રહીને, સર જમશેદજીને માનપત્રો આપ-

પાત્રો એક બીજે મોટા મિળાવડો, તેમના “મઝગામ કંચલમાં” એકઠો થયો, જે વખતે, સુરત, નવસારી અને બિલવાડા જેવાં પારસીઓની મોટી વસ્તીવાળાં શહેરનાં માનપત્રો આપણા શેઠને એનાયત કરવામાં આવ્યા હતાં. પહેલાં સુરતની અનન્નેમનનું માનપત્ર, મોદી રસ્તમજી ખુરશેદજીએ વાંચી સંભળાવ્યું હતું, જેપર ખાનસાહેબ અરદેસર ધનજીશાહ બહાદુર વિગેરે ૬૫૬ પારસીઓની સહી હતી. નવસારીનું માનપત્ર શેઠ ટેમુરસ્પ જમશેદજી દેસાઈએ સર જમશેદજીને વાંચી સંભળાવ્યું હતું. મુખારકબાદીનું આ માનપત્ર આપવામાં નવસારીના દસ્તુરજી, દસ્તુર કેકેબાદજી રસ્તમજી મહેરજીરાણા અને બીજા ૬૧૫ જરથોસ્તીઓ સામેલ હતા. બિલવાડાનું માનપત્ર શેઠ જીવજી પેસ્તનજી મહેરજીએ વાંચી એનાયત કર્યું હતું, જેપર ત્યાંનાં તે વખતના દસ્તુર દોરાબજી એહેરામજી વિગેરે ૧૧૪ બસ્તેકુસ્તી-યાનોની સહી હતી. આ માનપત્રો આપવાની મજલિસમાં હાજર થવાને સુરત નવસારી અને બિલવાડાથી ઘણાંક જરથોસ્તીઓ ખાસ મુંબઈ આવ્યા હતા. સર જમશેદજીએ અક્ષત્તે તેમની સારી મહેમાનગીરી કરી હતી.

સર જમશેદજીને પારસી અનન્નેમનતરફનાં બધાં મળી, સત્તર માનપત્રો મળેલાં નોંધાયેલાં છે. દરેક માનપત્રમાં આવેલી બાબતનો સાર, તથા સર જમશેદજીએ આપેલા દરેકના જવાબની ટુંક મતલબ પણ અત્રે ટુંકમાં નોંધવા બેસતાં પાનાઓ ભરાઈ જાય ! દરેક માનપત્રમાં સર જમશેદજીની સખાવત અને બિદારતાની ભારે વખાણ કરવામાં આવી છે. તેમને “સર નાઇટનું” મોટું માન નામદાર મહારાણીજીએ આપ્યું, એ તેઓ લાયકને લાયક માન મળેલું લેખે છે. દરેક માનપત્રનો જિતર લાયકીસાથે આપતાં, પોતાને સખાવત કરવાની મળેલી તકમાટે, સર જમશેદજી બોદા-તાલાનો જિપકાર માનેછે, તથા પારસી બાઈઓમાટે સદા પોતાથી બનતું કરવાને વચન આપેછે.^c

^c આ માનપત્રો અને તેમના સર જમશેદજીએ આપેલા જવાબો વિગેરેની વધુ વિગતવાર નોંધ મી. મનસુખનાં “જંજનામાં” છે. જુઓ તેમાં પાને ૩૬૫-૪૦૨.

વાંચનાર સાહેબા! સર જમશેદજીએ પોતાની ક્રમભાટે પોતાથી બનતું દેટલું કીધું છે, તે તો તેઓનાં આરબેલાં સખાવતનાં અનેક કામોપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ તેઓએ પોતાનો વચન પાળ્યો છે. પારસી કામને, જાણે તેઓએ પોતાની વારસ બનાવી, તેમનાં લાભનાં ધણાક કામો તેમને માટે તેઓ છોડી ગયા છે, જેનો લાભ હજારો પારસી આજે પણ લે છે.

પ્રકરણ ઓગણીસમું.

મહારાણી તરફનું માન.
સોનાનો એક ચાંદ.

The general voice
Sounds him for courtesy, behaviour, language,
And every fair demeanour an example;
Titles of honour add not to his worth,
Who is himself an honour to his title

નવા ગવર્નર સર જ્યોર્જ આર્થર બેરોનેટે, પરેલના સરકારી મહેલમાં, તા. ૧૫ મી ડિસેમ્બર ૧૮૪૨ ને દિવસે રાતના ૧૦ કલાકે એક દરબાર ભરી હતી. અલખતે સધળા અંણીતા અંગ્રેજ અને દેશી મદરસો ત્યાં હાજર હતા. ગવર્નરના ખાનગી સંકેટરી તથા એક એડીકાંગસાય સર જમશેદજી દરબારમાં આવતાજ, તેમને ગવર્નરે સારો આવકાર દઈ, પોતાની બાજુમાં બેઠક આપી; અને પછી બીજા થઈ, તેમને નીચલાં બાપણુસાથ જાહેર આવકાર દીધો:—

સર જમશેદજી જીજીભાઈ,

“બોર્ડ-આફ-કોન્ટ્રોલના” માનવંત પ્રમુખ સાહેબ તરફથી, મને ‘વાજખી લાગતી રીતે’ બ્રિટિશ રાજ્ય તરફથી સોનાનો એક ચાંદ તમને ભેટ કરવાની ફરમાશ થઈ છે. સરકારી અમલદારોની હાજરીમાં, અને તમારા અંગત મિત્રોના મિળાવડા સનમુખ, તમને આ ચાંદ એનાયત કરવાની જે ગોઠવણ મેં આજે કરી છે, તે આશા છે જે સર્વ રીતે તમને મન પસંદ થઈ પડશે.

“હીરા વચ્ચે મઢી લીધેલી, નામદાર મહારાણીજીની એક ન્હાની તસવીર આ ચાંદની એક બાજુએ છે. બ્રિટિશ રાજ્યના સરેતાજ તરીકે તેપર તે બાનુની આ તસવીર બંધ બેસતીજ છે. ચાંદની બીજી બાજુએ એક લેખ કોતરેલો છે કે—“સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઇટને તેમની ઉદારતા અને તેમનાં સ્વદેશાભિમાન માટે, બ્રિટિશ સરકાર તરફની ભેટ.”

“મારે હાથે આવી પડેલી આ ખુશાલી બરેલી ક્રિયામાં બાગ લેવા પહેલાં, આ લેખમાં જણાવેલી તમારી ઉદારતાનો વિસ્તાર શું છે, તથા

તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તમે દેશહિતકારીક કામો શું શું કર્યો છે, તે વિષે મેં કાંઈક પરપુષ્ટ ચલાવી હતી, તો યોડીક ખાતમી મેળવતાં મને માલમ પડ્યું કે, લોકનાં બલાંભાટેનાં તમારાં જપયોગી કામો માટે કાંઈક સખાવતો સરવાળો નેવું હજાર પાંચીન્ડએટલે રૂપિયા નવ લાખની વાદશાહી રકમે હમણાંથીજ પૂર્ણ ચુક્યો છે ! ખરેખર ! તમારી સખાવતોને નામદાર મહારાણીજીની સરકાર વાદશાહી અને દેશહિતકારીક જણાવે, તેમાં નવાઈ નેવું કાંઈ નથી ! *

“ કેટલાકો લઠાઈના મેદાનમાં, તેમની બહાદુરી અને હિંમતથી પ્રસિદ્ધ થવાની, તથા ખરી સિપાઈગીરીની ક્ષાર્તિ મેળવવાની આશા રાખે છે અને કેટલા રાજ્યસભામાં અને રાજદરબારમાં માન, આખર મેળવવાનો હોશ કરે છે—પણ તમે સાહેબે તમારાં પરમશુભણાં, તમારી ઊદારતા અને તમારી લોક કલ્યાણની કાળજીથી પ્રખ્યાત થવાને યત્ન કર્યો છે, અને આખરે, સાહેબ, તમને તેનો ધટો બદલો મળ્યો છે. આ સુંદર ચાંદ-ને નામદાર મહારાણીજીના ખાસ હોકમથી તમને આજે જાહેરમાં ભેટ કરવામાં આવે છે, અને જે તે નામદારની મહેરબાની અને પસંદગીની એક ખાસ નિશાની છે—તે આ સુંદર ચાંદ, સાહેબ ! તમને બદલો વાલી આપે છે, તમારી ઊદારતાનું અને તમારી સ્વદેશભક્તિનું આ વાદશાહી ધનામ છે !

“ હું ઇચ્છું છું કે નામદાર મહારાણીજીની સરકારે આ ચાંદ પર કોતરેલા “ ઊદારતા ” અને “ સ્વદેશભક્તિમાન ” શબ્દો સાથે “ ખરેખર ” શબ્દનો વધારો કર્યો હોય.

“ તમારી જાહેર સખાવતો કે જે માટે તમે આટલા મશહૂર છો, તેની ખખર મેળવવા જતાં, તમારાં ખાનગી સખાવતનાં કામો મારી જણમાં

આબ્યા વગર રહ્યાં નથી તમારી લાગણી કોઈ પણ રીતે દુ ખબ્યા વગર મે ચલાવેલી ખાનગી તપાસપરથી મને માલમ પડ્યું છે, કે તમારી ખાનગી સખાવતની તો હદ જ નથી! તમે તમારી તે સખાવતો એવી તો છુપી રાખો છો કે ખુદ તમારા કુટુંબીઓને તેની ખબર પૂગતી નથી।

“સાહેબ! આ તમારા પરાંપરામાં, તમારી બધી ગુમરેલી જીંદગીની આખેરીએ, આથી પણ મોટો બદલો તમને જરૂર મળશે જ્યારે તમે મરણ ધડીએ પૂગશો, ત્યારે ખોદાની બક્ષેસથી મળેલી તમારી દાલ-તનો જે સારો ઊપયોગ તમે કર્યો છે, તેની યાદ થવાથી તમને તે ધડીએ સારો આરામ થશે, અને તમારી સખાવત અને બિદારતાનાં કરેનાં કામોના વિચારથી, તે વખતે તમને ધણો દુઃખરો મળશે

“એટલું કહી, આ ચાંદ હું તમને એનાયત કરું છું, અને તેમ કરતાં હું ખરાં જીગરથી ધમ્મછું કે તે પહેરવાને તમે લાખો વખત જવો।”

એવી બધી દુવાસાથ પોતાનું અસરકારક બાપણ પૂરું કરી, ગવર્નર સાહેબે, સર્વ સમાજનોની ખુશાલી વચ્ચે આ ચાંદ સર જમશેદજીની છાતીએ લટકાવ્યો. આ ક્રિયા તથા સર જમશેદજીને મળેલાં આવા માનથી, તથા ગવર્નરને મોઢે સર જમશેદજીની લાખો રૂપિયાની જાહેર સખાવતની તથા હદ વગરની ખાનગી સખાવતોની વખાણ સાંભળી, કલકતાનો પ્રખ્યાત બાપુ દારકનાથ ટાગોર, જે આ સમામાં પોતાના રસા-લાસાથ હાજર હતો, તે તો તદ્દન છકે યઈ ગયો, અને આવો મહાન નર મુબમમાં વસેછે, તેમણે આસપાસ બેઠેલા ખીજા મુમમગરાઓને મુખારક બાદી આપવા લાગ્યો.

સર જમશેદજીને બેટ થયેલાં આ ચાંદ સોનાનો અને નકરીદાર છે તેની એક બાજુએ નામદાર મદારાણીજીની જવાન બિમ્બરના વખતની તસવીર છે,

અને તેની આસપાસ = *Victoria Regina*” યાને “રાણી વિક્ટોરિયા” એવા સમ્બો છે. રાણીના ડોકાંની ફરતી બાજુએ કિમતી હીરા ફરતા જોડેલા છે, અને બીજી બાજુએ મથાળે “ગ્રેટ બ્રિટનનું” બાદશાહી તાજ છે; અને તેની હેઠળ, અગ્રેજી ભાષામાં કોતરેલું છે કે,—

SIR JAMSETJEE JEEJEEBHoy, KNIGHT.

FROM THE BRITISH GOVERNMENT,

• **IN HONOUR OF HIS**

MUNIFICENCE AND PATRIOTISM.

A. D. 1842.

યાને

સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઘટેને.

તેમની

બિદારતા અને સ્વદેશભક્તિ માટે,

નામદાર બ્રિટિશ સરકાર તરફની લેટ.

ઈ. સ. ૧૮૪૨.

બિપક્ષ લેખમાં સર જમશેદજી જીજીભાઈનાં નામની આસપાસ ડુબોનો એક સુંદર હાર પાડેલો છે.^૧ ભારે હેસાંન સાથે આ ચાંદ કબુલ રાખતાં અને ગવર્નર સાહેબનો બિપકાર માનતાં, સર જમશેદજીએ મહીર અવાજે એક અસરકારક ન્દાનું બાપણું કર્યું, તેમ કરતાં તેઓએ જણાવ્યું, સર જયાર્જ આર્ચર

“નામદાર બ્રિટિશ સરકાર અને ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના “કાર્ટ-ઓફ ડિરેક્ટર્સની” પસંદગીની, જે આ વધુ નિશાની, મને તમારે હાથે મળી છે,

૧ “બિલાસે પચાત” યાને ૨૭૬ તથા “પારખી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું યાને ૪૦૩.

તે માટેના આભારથી માઈ દેવું હલકાર્થ જાય છે, તેમજ તે લાગણીના ભારથી મારી છાતી જાણે દગ્ધાઈ જતી હોવાથી, હું મારા ઊપકારના શબ્દો બરાબર જાહેર કરી શકતો નથી. મારી સખાવતનાં દોષ પણ જાહેર કામથી નામદાર મહારાણીજીની મહેરબાની મેળવવાની મેં સ્વપ્ને પણ આશા રાખી ન હતી. એવો લોભ મે કદી ધાર્યો પણ ન હતો. પણ જ્યારે ન ધારેલી આ મોટી નવાજેશ મારીપર કરવામાં આવી છે, અને જ્યારે ન ધારેલું આ નવું વધુ માન મને મળ્યું છે, ત્યારે તે માટેના ભારે નમ્ર આભાર કેમ જાહેર કરવો, તેની મને સમજ પડતી નથી; તેથી ખરે દિલે અને અંતઃકરણની વફાદારીસાથ, તે માટે નમસ્કાર કરી, માઈ સર નમાવવા સિવાય ખીજી કંઈ હું કરી શકતો નથી.

“સાહેબ! માન અને મગરૂરીસાથ, મારાં છોકરાં અને છોકરાંનાં છોકરાંને આ આદ, હું વારસામાં આપતો જઈશ, અને જે બાદશાહી બાબુની મહેરબાની, આ મોટાં માનવું મુજ છે, તે સદા યાદ રાખી, આ આદ તરફ સદા આદરમાનથી જોવાને તથા નામદાર મહારાણીજી અને તેમની સરકાર તેમની દૂર દેશની પ્રજામાટે, દેવી કાળજી રાખેછે, અને તક મળતાં તે દેવી રીતે દેખાડી આપવામાં આવેછે, તેની આ આદને એક દેખીતી સામેતી લેખવાને હું મારાં છોકરાંઓને શિખવીશ. વળી હું તેમને શિખવીશ કે અગ્રેજી રાજ્ય તરફની જાનફેશાની, એ તેમની પહેલી ફરજ છે, તે રાજ્ય તરફની વફાદારી તેમનો એક ધર્મ છે.

“આપણાં મહારાણીજીની પસંદગીની આ નિશાન, જે માયાકુલ રીતે તમે મને આપીછે, તે માટે તમારો ઊપકાર માનવાની મને રજા આપશો; તેમજ તે સાથ તમે મને જે માનથી નવાજ્યો છે, તે માટે હું તમારો ખરેખર આભારી છું, એમ સાહેબ! તમે સત્ય માનજો.”^૨

૨ ઊપદ્રાં લાખણીની અસલ અંગ્રેજી નકલો માટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું પાને ૪૦૩, અને મી. કરાકાની “History of the Parsces” દફતર બીજી પાને ૯૭, ૯૮ અને ૯૯.

એ બાપણુ પૂર થવા પછી, રાજેતાના પાનગોલાળ વહેંચવા સાથ, ગવર્નરે દરબાર ખરખાસ્ત કરી, અને સઘળાઓ સર જમશેદજીને તેમને મળેલાં આ નવાં માનમાટે યુગારકળાદી આપવા લાગ્યા.

સર જમશેદજીએ આપેલું જાહેર વચન, તેઓ અને તેઓના વારસોએ પાળ્યું છે. આ ચાંદ તરફ તેઓ સદા માનની નજરથી જોય છે, તેઓ બ્રિટિશ સરકારની જાનકેશાની સદા કરતા રહ્યા છે, તાજ તરફની વફાદારી તો તેમના ધર્મનો એક ભાગજ છે. સર જમશેદજીનું નામ જાળવી, સર જમશેદજીનું જાહેર વચન પાળી, સર જમશેદજીનું નામ ધરાવનાર તેમના સઘળા વારસો, વંશપરંપરા આ ચાંદની તરફ માનની નજરે જોતાં, બ્રિટિશ સરકારને સદા વફાદાર રહેશે, એ તો જાણે નક્કીજ છે.

પ્રકરણ વીસમું.

કેળવણીના પિતા.

“સર જમશેદજી હજીમાઈ પારસી બીનેવોલેન્ટ
ધનસ્તિટયુચન.”

The Man whom I

Consider as deserving of the name,
Is one whose thoughts and actions are for others,
Not for himself alone; whose lofty aim
Adopted, on just principles, is ne'er
Abandoned, while earth or heaven afford
The means of its accomplishment.

Blanchard.

સર જમશેદજી કેળવણીના ખરા પિતા હતા. ખરા સંસારી સુધારાના તેઓ એક અગ્રેસર હતા. છેલ્લાં પચાસ વર્ષમાં પારસીઓમાં જે જે મોટા ફેરફારો થયા છે, પારસીઓની જે કંઈ હાલત સુધરી છે, પારસીઓએ જે કંઈ વિખ્યાતી મેળવી છે, તે સધળું સર જમશેદજીના પ્રતાપથીજ છે. અગ્નિપણનાં અધારા ગારમાંથી, અને વહેમના જીડા કુવામાંથી, પારસી કામને, રહેબરી કરી, બહાર લાવનાર સર જમશેદજી હતા. પારસીઓમાં કેળવણીનો મુળ પાયો નાખનાર આ જ સખી શેઠ છે. જે સર

જમશેદજી જેવા “કેળવણીના પિતા” આપણને અર્ધા સદી અગાઉ મળ્યા ન હોતે, તો આપણી કેળવણી બાળતની હોત, હાલના સાધારણ હિંદુ કે મુસલમાનના ધોરણથી આજે વધુ ચઢતી ન હોત. પારસી કામે, પોતાની કેળવણીના બજે કરી, છેલ્લાં પાંચ છ ડાહ્યેકામાં સારું નામ મેળવ્યું છે, પણ તે સધળામાટે, તે મુળમાં સર જમશેદજીને આભારી છે. સર જમશેદજીએ મહાભારત કેળવણી ખાતાંઓ સ્થાપી આપ્યાં છે તેમના વખતમાં રોપેલું પારસી કેળવણીનું આ ઝાડ વર્ષો વર્ષ વધતાં, નર્મદા નદીને કિનારે આવેલાં પેલાં પ્રખ્યાત વડના ઝાડની માફક, પોતાની ડાળીઓ સર્વ બાજુએ ફેલાવતું જતું, આજે એક રાક્ષસી ઝાડ થઈ પડ્યું છે, કે જેનો આસરો સેંકડો નહિ, પણ હજારો જન આજે લે છે. પારસી કેળવણીના પિતા લેખાવાનો સર જમશેદજીનો વાજબી હક આ પ્રકારે સાબિત કરશે.

સર જમશેદજીએ પારસીઓમાટે કેળવણીખાતાંઓ સ્થાપ્યાં છે, એટલુંજ નહિ, પણ મુંબઈની સામાન્ય પ્રજાના કેળવણીના લાભો સંભાળવાને કાંઈ ઓછું ક્યું નથી. છેક ૧૮૨૭ ના સાલથી તેઓ કેળવણીના કામમાં લાભ લેતા આવ્યા છે. અને એજ સાલથી મુંબઈમાં કેળવણીનો બહાર પ્રગટી રહ્યો છે. “નેટિવ ઍડ્યુકેશન સોસાયટીની” શાળા—જે આજે “એલિફન્ટાઈન હાઈ સ્કૂલ” તરીકે આપણને જાણીતી છે—તે શાળાના દડમાં સર જમશેદજીએ રૂ. ૧૧૦૦૦ ભરી, કેળવણીનાં બહાં કામોનો પોતાનો સખી દોડા ગમડતો મૂક્યો હતો. “ઍડ્યુકેશન સોસાયટીના” નામે ઓળખાતાં અંગ્રેજોના જાણીતાં કેળવણી ખાતાંને, એકવાર નાણાંની ખુટ પડવાથી, સેક જમશેદજીએ (ઈ. સ. ૧૮૨૯ માં) તરત તે ખાતાંના સેક્રેટરીપર રૂ. ૧૦૦૦ મોકલી આપ્યા હતા. એ ખાતાંની એક વાર્ષિક સમામાં, ગવર્નર સર જૉન આલકમે, સર જમશેદજીની નાતજાતના તદ્દાવત વગરની આવી સખાવત માટે તેમની વખાણ કરી હતી. “બોમ્બે કુરિઅર” (Bombay Courier) બપોથી સમાનો રિપોર્ટ લેતાં લખે છે કે,

“The Honouable the Governor particularly noticed the very liberal donation, from a respectable native gentleman, Jamsetji Jeejeebhoy and his son Cursetji Jamsetji. He also expressed the gratification he felt in seeing respectable native gentlemen meet on these occasions with the European Society, as such intercourse was, calculated to be highly beneficial to all”^૧

ઇ. સ. ૧૮૭૫ માં “કેરેર સ્કોલરશિપ” સ્થાપવાના ફંડમાં આપણા શેઠે રૂ. ૧૫૦૦ ભરી આપ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં પારસી બાળકોને ઝંઘ અવસ્થા બચાવવાને તથા યુજરાતી બાપા શિખવવાને, એક ન્હાની શાળા કોટમાં જિંધાડવામાં આવી હતી, જેનો નિભાવ લાખો વખત સુધી, શેઠા જમશેદજી જીજીભાઈ, ફરામજી કાવસજી બનાજી અને શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈએ ચલાવ્યો હતો. એ શાળાના ખર્ચ માટે દરેક સાહેબે તથા તથા હજાર રૂપિયા ભૂદા કાઢ્યા હતા, પણ પાછલથી એકલા શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈએ આ શાળા નિભાવવી ચાલુ રાખી હતી, જે આજ સુધી ચાલુ છે.

ઇ. સ. ૧૮૪૩ થી સર જમશેદજી “એલ્ફિનસ્ટન ઇનસ્ટિટ્યુટને” દર સાલ રૂ. ૧૫૦ ની મદદ આપતા હતા. છેક કલકત્તા ખાતેનાં કેળવણી-ખાતાંએને, સર જમશેદજી મુખ્યવેરથી મદદ પ્રમાણી શક્યા હતા ! ત્યાંનાં “પેરેન્ટલ એકેડેમિક ઇનસ્ટિટ્યુશન” (*Parental Academic Institution*) નામનાં ખાતાંને સર જમશેદજીએ રૂ. ૨૦૦૦ જે હજારની બક્ષેસ કરી હતી. આ હેસાંનના બદલામાં, સર જમશેદજીને નામની એક ‘સ્કોલરશિપ’ આપવાની તે શાળાના કારોબારીએ ગોઠવણ કરી હતી. કલકત્તાથી તેમનો સખી હાથ ઇંગ્લેન્ડ જઈ લાગ્યો ત્યાંનાં ડેવનપોર્ટ

^૧ વધુ વિગત માટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દક્તર ૧ છું પાને ૨૧૯.

નામના શહેરની લશ્કરી ખાતાની એક નિશાળને આપણા શેઠ રૂપિયા એક હજારની બક્ષેસ કરી હતી. એજ સાલમાં (એટલે ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં) “ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજના” સંબંધમાં, વૈદાનો અભ્યાસ કરી રહેલા વિદ્યાર્થીઓને, પોતાના ધંધાની સગીન માહિતગારી મેળવવામાટે બેઠતાં પુસ્તકો તથા ઓળખે વિગેરે ખરીદવાની ગોઠવણ કરી આપવાને, સરકારને અરતક રૂ. ૧૦૦૦૦ દસ હજારનું એક “મેડિકલ બુક ફંડ” તથા અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને ધનમ આપવાને રૂ. ૫૦૦૦ પાંચ હજારનું “પ્રાઇઝ ફંડ” કરી આપ્યું હતું. એજ સાલમાં “સ્ટુડન્ટસ લીટરરી એન્ડ સાયન-ટ્રીક સોસાયટીની” કન્યાશાળામાટે રૂ. ૫૦૦ તેઓએ આપ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૪૯ માં, પારસીઓની હાલત ફેરફાર કરી નાખનાર, તેમને સુધરેલા, ભણેલા અને નામીયા બનાવવાની શરૂઆત કરનાર અને આજ સુધી વધુ અને વધુ જીવયોગી યર્ષ રહેલું પ્રખ્યાત કેળવણી ખાતાં— “સર જમશેદજી જીજીભાઈ પારસી બીનેવોલેન્ટ ઇનસ્ટિટ્યુ-શનની” સ્થાપના યર્ષ હતી, જે વિષે આગળ વિગતવાર લખ્યું છે. ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં, સર જમશેદજીએ સુરતખાતે, પારસી બાળકોને જદ તથા ગુજરાતી ભાષા શિખવવાને, રસ્તમપરા, સેવદપરા, માછલીપીઠ અને નાનપરામાં ચાર જૂદી જૂદી શાળાઓ પોતાને ખરચે સ્થાપી આણ કરી હતી. પાછલથી આ શાળામાંની એકાદ બેતો ખરચ સર જમશેદજીએ સ્થાપેલાં “સુરત એરિટી ફંડમાંથી” ચતો રચો છે. ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં એમના દીકરાઓનાં ન્હાનાં બાળકોની નવજોત યર્ષ, તેની ખુશાલીમાં રૂ. ૩૦૦૦ ત્રણ હજાર, પારસી પંચાયતને લગતી જંદ ભાષા ભણાવવાની નિશાળોના ફંડમાં આપ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં નવસારી ખાતેની પોતાને નામની આણ કરેલી શાળામાટે, એક સુંદર મકાન રૂ. ૧૨૦૦૦ ને ખરચે બધાવી આપ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં “ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજમાં” અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ માટે વધુ ધનમ તથા સોનાનો એક ચાંદ આપવા માટે બીજી રૂ. ૩૦૦૦ ત્રણ હજારની મદદ તે ખાતાને કરી હતી. ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં સર જમશેદજીની એક મોટી બાદશાહી સખાવતથી

આપણા શહેરની જાણીતી “સ્કુલ ઑફ આર્ટ્સ” નામની એક નવીન દુનરશાળા ચાલુ થઈ હતી, જેનું વિગતવાર વર્ણન એક ખીજાં પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલે, ઈ. સ. ૧૮૫૮ માં અણુ તરફ સ્થાપેલી “અણુ લૉરેન્સ સ્કૂલને” રૂ. ૧૦૦૦ એક હજાર બહેસ આપવામાં આવ્યા હતા.

આ તો સર જમશેદજીની કેળવણી ખાતાં સંબંધી ન્હાની ન્હાની સંભાવત કહેવાય, તોપણ તેનો સરવાળો રૂપિયા એક લાખ ઊપર જશે! નાતઝતના તકાવત વગરની ઊપલી સંભાવતો વિષે વાંચી ક્યો અભાગ્યો વાંચનાર ના પાડશે, કે સર જમશેદજીને “કેળવણીના પિતાનું” નામ ધટતું નથી? પણ ધીરજ! “સર જમશેદજી જીજીભાઈ પારસી ખીને-બેલેન્ટ ઇનસ્ટિટ્યુશન” વિષે હજી આપણને તપાસવાનું છે.

સર જમશેદજી “નાઇટ” થયા, તેની ખુશાલીમાં પારસીઓએ તેમને એક માનપત્ર આપ્યું હતું, તથા તેમનાં નામસાચનું “એક ટ્રાન્સલેશન ફંડ” સ્થાપ્યું હતું. આ માનપત્રનો જવાબ આપતાં, સર જમશેદજીએ પોતાના જાત ભાઈઓની કંગાલ હાલત ટાળવા માટે અને તેમને કેળવણી અપાવવાની ગોઠવણ કરવા માટે રૂપિયા ત્રણ લાખની બાદશાહી સંભાવત કરવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો હતો. આ સંકળે આગળ જણી ગયા છીએ. પોતાની તે બાદશાહી સંભાવતને અમલમાં મૂકવાની તેઓએ ગોઠવણ કરવા માંડી. તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૪ ને દિવસે તેઓએ ગવર્નર સર જ્યોર્જ આર્ચરપર એક પત્ર લખ્યો. આ પત્રમાં પારસીઓની કંગાલ હાલત વિષે લખતાં સર જમશેદજીએ લાગણી સાથે લખી જણાવ્યું કે “તમો નામદારને યોડીજી ખખર હશે, કે ગુન-રાતમાં વસતા પારસીઓની હાલત કેવી કંગાલ છે! તેમને ખાવાને પૂરતો ખોરાક મળતો નથી કે પહેરવાને પૂરો કપડો નથી. પોતાનાં બાળકોને યોડીક પણ કેળવણી આપવાની તેમનામાં શક્તિ નથી, તેથી તે બિમાર કંગાલીપતમાં જન્મી, કંગાલ હાલતમાંજ પોતાની જીંદગી પૂરી કરે છે.” તેથી તેમનું દુઃખ નિવારણ કરવાને, તેઓએ એક જાહેર ફંડ સ્થાપવા

માંગ્યું. તેમાટે સર જમશેદજીએ રૂપિયા ત્રણ લાખ રોકડા, તથા બંગાલ બેંકના પોતાની તરફના પદર અને લેડી જમશેદજી તરફના પાંચ મળી, વીશ શેરો, અને પારસી પંચાયત તરફના પાંચીશ શેરો, સરકારને દૂરદૂરમાં આપવા જણાવ્યું, કે સરકારે તે પોતાનીપાસે અનામત રાખી, તેનું વ્યાજ છ ટકા લેખે આપવું. આ સંધર્ભાનું બધું મળી રૂ. ૪૦૦૦૦ વ્યાજ બિપજશે, એવી ગણતરી કરવામાં આવી હતી, અને તેનો બિપયોગ નીચે પ્રમાણે કરવાની પહેલા ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી.

૧૮૦૦ મુમઝિમાં કેળવણી ખાતાં પાછલ.

૨૦૦૦ ” અરીખ મોબેદ તથા બહેદીનોનાં છોકરાં પરણાવી આપવા માટે.

૧૦૦૦ ” નાવારસ જરયોસ્તીઓનો મરણ ખરચ કરવા.

૨૦૦૦ ” આધિર્માં પાંગણનો નિભાવ કરવા માટે.

૩૫૦૦ મુરતમાં કેળવણી ખાતાં માટે.

૪૫૦૦ ” મુંબઈના જેવા બીજા સંખ્યાવતનાં કામો માટે

૨૦૦૦ ભરૂચમાં કેળવણી અને સંખ્યાવતનાં કામો માટે.

૪૦૦૦ બિલ્વાડામાં કેળવણી અને સંખ્યાવતનાં કામો માટે.

૩૦૦૦ નવસારીમાં કેળવણી અને સંખ્યાવતનાં કામો માટે.

બીપર પ્રમાણે દર સાલ રૂ. ૪૦૦૦૦ આવીશ લખરનો વલિવત કરવા માટે એક મડળી ડેરવવાને અને તે માટે, “ ઈર્ટ-અંક ડિરેક્ટર્સ ” મારફતે એક બાદશાહી સનદ મેળવવાની સર જમશેદજીએ અરજ કરી, અને તેવા બોધતા બાદશાહી કપરવાનાની એક કાચી નકલ પોતાનાં પત્રસાથે તેઓપર મોકલી આપી.

વળી એજ વખતપર મુંબઈના આગેવાન પારમીઓએ, ધણીક સહી સાથની એક અરજ સરકારપર મોકલી આપતાં, સર જમશેદજીની અરજને ટેકો આપ્યો, તથા સરકારને અરજ કરી કે ધારેલાં નવાં ખાતાંને “સર જમશેદજી જીજીસાઈ પારસી બીનેવોલેન્ટ ઇનરિતટયુગન”

નામ આપવું. આ પત્રોનો જવાબ વાલતાં સર જ્યોર્જ આર્યરની સરકારે, સર જમશેદજીની સુચના પસંદ કરી, ઇંગ્લેન્ડ "કોર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સપર" તે પોતાની તરફની બક્ષામણસાથ મોકલી આપવાનું લખી જણાવ્યું, તથા સર જમશેદજીના આ બેહદ પરોપકારમાટે તેમની વખાણ કરી. ઈ. સ. ૧૮૪૪ ના અક્ટોબર માસમાં "કોર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સનો" જવાબ ઇંગ્લેન્ડથી ફરી વલ્યો. સર જમશેદજીની સર્વ સુચનાઓ તેઓએ બહાલ રાખી, પણ બાદશાહી 'ચાર્ટરની' જરૂર નથી, એમ તેઓએ લખી જણાવ્યું. સર જમશેદજી જેવા સખી નરને બનતી દરેક સગવડ કરી આપવાની, તેઓએ પોતાની મરજી જણાવી. તેઓએ લખી જણાવ્યું કે

"The splendid munificence exhibited by this public spirited individual on the present and on former occasions and his humane desire that the proposed Fund should be expended in feeding, clothing and educating the helpless poor, the blind, the lame and others of the Parsee people, give us every disposition to meet his views as far as can be done with propriety."

"કોર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સનો" આ જવાબ ફરી વલ્યા પછી, એપ્રિલ ૧૮૪૬ માં, મુંબઈના આગેવાન પારસીઓએ એક ખીજી અરજી સરકારપર મોકલી તેમનો ઊપકાર માની, સધળો વલ્લિત ચલાવવાને તથા સધળી ગોઠવણ કરવાને તેઓએ પોતાની તરફથી સર્વ સત્તા સર જમશેદજીને અપાવી.

જુન ૧૮૪૬ માં સર જમશેદજીએ, એ ધારેલાં નવા ખાતાના કાયદાનો ખરદો તથા "ડીડ ઓફ સેટલમેન્ટ" સરકારપર મોકલી આપ્યાં, તથા પોતાની આગળી સુચનામાં જણાવ્યા પ્રમાણે, બ્યાજની અમુક મકર

વહેંચવાને બદલે, બ્યાબમાં વધધત થતી રહે તેનો વિચાર કરી, બ્યાબના અમુક ફાલા, જૂદાં જૂદાં કામમાટે વહેંચવાની જોડવણુ લખી જણાવી. આ પત્રનો જવાબ લખતાં સરકારે મેમ્બરોની નિમણૂક બાબે કેટલોક વાંધો જાહેર્યો. દર ચાર સભાસદે એક સભાસદ પોતાની તરફથી નિમવાની સરકારે મરજી જણાવી, તેમજ કુળવણી સંબંધી બાબતમાં પોતાની તરફનો કેટલોક આંદાશ રાખવા માંગ્યો. પણુ સખાવતની બાબતમાં કાંઈએ રીતે વચ્ચે ન પડવાનું વચન સરકારે લખી જણાવ્યું. કાંઈક ફેરફાર સાથે સર જમશેદજીએ સરકારની સુચના માન્ય કરી, ધારા ખરડામાં જોડતો ફેરફાર કરાવી, ધારા ખરડો પાછો સરકાર પર મોકલી આપ્યો. આખરે “ડીડ-ઓફ-સેટલમેન્ટ” તૈયાર કરવાનું કામ સરકારી વકીલને સોંપવામાં આવ્યું. સરકારને આ ખાતાંની પુછના દુરટી થવાનું હતું, તે બાબે સરકારી વકીલે કાંઈક કાયદા સંબંધી નવો વાંધો જાહેર્યો, તેથી છેક ઇંગલાન્ડથી “ટ્રાઈ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સની” સલાહ લેવી પડી. આથી આ બાબતનો નિકાલ આવવામાં ઢીલ્લ થઈ. પરણાવવાની અને લાસોને ઠેકાણે પાડવાની બાબતનો આ વાંધો હતો. સરકારનો ધારો હતો કે, કાંઈપણ કામનાં ધર્મસંબંધી કામની વચ્ચે આવવું નહિ, કે તેમાં કાંઈએ પ્રકારનો ભાગ લેવો નહિ. લગન અને મરણુ વખતે, ફંડમાંથી કરવામાં આવનારો ખર્ચ, ધર્મક્રિયાઓ પાછલ કરતાં, સામાન્ય બાબતમાં વધારે ખરચાવછે, અને લગન એક વહેવારિક સાકું છે, તથા તેમાં ધર્મક્રિયાનો મોટો તત્વ નથી, તેમજ લાસને ઠેકાણે પાડવાનું કામ જેટલું ધર્મસંબંધી એટલુંજ પોલિસ સંબંધી છે, એવી મુખ્ય મતલબનો લંબાણુ જોવાસો સર જમશેદજીએ સરકાર મારફતે “ટ્રાઈ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સ પર” લખી મોકલ્યો. તેઓએ સર જમશેદજીનો જોવાસો કમુલ રાખી, લગન અને મરણુને લગતો ખરચ, ફક્ત સખાવતનો ખરચ લેખવાને, મુંબઈની સરકારને ફરમાવ્યું.

આખરે માર્ચ ૧૮૪૮ માં ખરડો તૈયાર થયો. સધળા પક્ષે તે કમુલ્યો. તા. ૩૦ મી ડિસેમ્બર ૧૮૪૮ ને દિવસે સર જમશેદજીએ

સરકારી તીજેરીમાં રૂપિયા ત્રણ લાખ રોકડા ભર્યા અને બગાલ બેકના પપ ગેર ત્યાં અનામત મૂક્યા. તા. ૯ મી જાનેવારી ૧૮૪૯ ને દિવસે એક પાકું ખત સરકાર સાથે થયું, અને તા. ૧ લી માર્ચ ૧૮૪૯ ને દિવસે, સરકારી જેઝેટમાં, આ ખાતું કાયદાસર સ્થાપાઈ, ચાલુ થવાની ખબર આપવામાં આવી, તથા “સર જમશેદજી જીજીભાઈ પારસી ખીતેવોલેન્ટ ઇનસ્ટિટ્યુશનના” પહેલા અધિકારીઓ નીચલા આગેવાન પારસી થઈરથો જાહેર થયા.—

૮.

સર જમશેદજી જીજીભાઈ, બેરોનેટ ૨ (પ્રમુખ) શેઠા નવરોજજી જમશેદજી વાડીઆ-બહમનજી હોરમસજી વાડીઆ-દાદાભાઈ પેસ્તનજી વાડીઆ-ખરશેદજી હસ્તમજી વાડીઆ-હોરમસજી બહમનજી શેઠના-જીજીભાઈ દાદાભાઈ-ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ-ખરશેદજી ફરદુનજી પારખ-માણેકજી લીમજી બનાજી-માણેકજી નસરવાનજી પીટીટ અને ડોસાભાઈ સોહોરાબજી મુનશી-તથા રોક પેસ્તનજી માણેકજી જામે જમશેદવાળા (સંકેટરી.)

આ પ્રમાણે પાંચ વર્ષના લંબાણ પત્રવહેવાર અને અયાગ મહેનત પછી, પારસીઓને સદા ઊપયોગી રહેલું આ ખાતું હસ્તીમાં આવ્યું. સર જમશેદજીએ તેને તન મન અને ધનથી હસ્તીમાં લાવવા માટે કેવી મહેનત લીધી હતી, તે ઊપલો અહેવાલ દેખાડી આપેલે, તેથી વધુ લખવાની જરૂર નથી. “ડીડ-આફ સેટલમેન્ટ” પ્રમાણે, આ ખાતું નિભાવવાનો દર સાલનો સામાન્ય ખર્ચ બાદ કરી, બાકીની આવકના ચારસે સરખા હિસ્સા કરી તેનો ઊપયોગ કરવાની નીચેપ્રમાણે ગોઠવણ કરી હતી.—

૨ આ ખાતાના કાયદામાં એવી ગોઠવણ કરેલી હતી, કે સર જમશેદજી પોતાની આખી જીવગી સુધી કે પોતાની મરજીમાં આવે ત્યાં સુધી, તેના પ્રમુખ રહી રહે આજ સુધી સર જમશેદજીનો ખિતાબ ધરાવનાર પારસીઓ એ ખાતાના પ્રમુખ રહ્યા છે

ઠેકાણું	કેળવણી- માટે	લાચારોને મદદ કરવા	લગન કરી આપવા	મરણ પ- રચ કરવા	જીમશે દિરસા
મુંઝઈ	૧૮૦	૨૦	૨૦	૧૦	૨૩૦
સુરત	૩૫	૩૦	૧૦	૫	૮૦
ઊઠવાડા	૩૦	૧૦	૭	૩	૪૦
વલસાડ					
ખીલીમોરા					
ગણદેવી	૧૦	૧૦	૭	૩	૩૦
નવસારી	૫	૮	૪	૩	૨૦
જમશે...	૨૫૦	૭૮	૪૮	૨૪	૪૦૦

જિપલા કોઠાપરથી માલમ પડશે કે આ ફંડની અર્ધી જિપર આવક ફેળવણી ખાતાંઓ પાછલ વાજખી રીતે ખરચાય છે. આ ફંડમાંથી, નાવારસ બાળકોમાટે, મુંઝઈમાં એક ખોડીંગ રૂઢલ કાઢવાની જોઈવણુ પણ કરેલી હતી, પણ તે બરાબર અમલમાં ચૂકાઈ ન હતી. પણ સખાવત અને ફેળવણીનાં ફેલાવાનાં કામો, સખી શેઠે રચાપેલું આ ખાતું કરતું રહ્યું છે. પહેલા વર્ષની આખેરીએ, એટલે ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં આ ખાતાંની પુંજ રૂપિયા સાત લાખ જિપરની હતી, આજે તે રૂપિયા બાર લાખ જિપર ગઈ છે. આ ખાતાંને ધણીક પરગણુ શખસોએ નાણાંની મોટી મદદ કરી છે. 'આલખલેસ' ખાનદાન તો દરેક અવસરે તેને યાદ કરતું રહ્યું છે. મુખ્ય મદદ નીચલાંઓ તરફની ચંચલી છે:—

રૂપિયા

નામ.

૧૦૦૦૦ શેઠ હીરજીભાઈ હોરમસજી શેઠના.

૫૦૦૦ બાઈઆવાંબાઈ, તે એલ્લજી ફરામજી આલખલેસના બેટી.

૨૦૦૦ સર દીનશાહજી માણેજી પીટીટ બેરોનેટ.

૧૩૦૦ બાઈ પીરોજબાઈ જમશેદજી જીજીભાઈ.

૧૦૦૦ બાઈ દીનબાઈ નસરવાનજી પીટીટ.

૬૫૦૦ આલબત્રેસ ખાનદાનના શેઠો.

એવી એવી મુખ્ય મદદોથી આ ખાતું દર સાલ નવા વધારા સાથે અને વધુ જોપયોગી થતું, ખીલતું રહ્યું છે. એ ફંડસાય, સર જમશેદજીના એક બેટા શેઠ રસ્તમજી જમશેદજીનું નામ પણ જોડાયેલું છે, કારણ ઇ. સ. ૧૮૭૨ માં તેમના મરણ પછી, તેમની યાદગારી જળવવાને એકાદ ધંધલાં ફંડમાંથી રૂપિયા ૨૦૦૦૦ ની સરકારી નોટો, આ “ઇનસ્ટિટ્યુશનને” સ્વાધીન કરેલી છે, જેના વ્યાજમાંથી મુખ્યમાં ધોબીતળાવના લતાપર શેઠ રસ્તમજીને નામની આલતી શાળાને મદદ કરવામાં આવે છે.

પણ સર જમશેદજીનાં નામસાથ જોડાયેલાં દરેક ફળવણી ખાતાનું તર્જુન કરતું મુશકેલ નહિ તો વાંચનારને કંટાળા ભરેલું છે, માટે એક બીજા પ્રકરણમાં, પારસી ફળવણી ખાતાનાં મધ્યબિંદુ અને પારસી ફળવણીનો પ્રકાશ એમેર ફેલાવનાર મુખ્ય સાધન, તે સર જમશેદજી જીજીભાઈની મુખ્યની કાટમાંની મોટી નિશાળનું અને સર જમશેદજીના નામની હર-પળે આપણને સદા યાદ કરાવનાર, આસમાન સાથે સર લગાડીને જોએલાં પેલાં તેના બાદશાહી મકાનનું કંઈક વર્ણન લખી સતોષ લખશું.^૩

૩ “સર જ. જી. પા. બે. ઇનસ્ટિટ્યુશનને” લગતી જોપલી વિગતો, ઇ. સ. ૧૮૪૬ માં પ્રગટ થયેલી એક ક્રિતાબ નામે “Correspondence, Deed, By-Laws &c. relating to Sir. J. J. P. B. Institution” પરથી લીધી છે, તેનેજ મળતી વિગતો માટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું પાને ૫૧૬ થી ૫૨૩. “મુખ્યનો બહાર” પા. ૧૭૩ થી ૧૭૮ અને “History of the Parsees.” દફતર ૧ હું પાને ૨૮૬ થી ૨૮૮.

પ્રકરણ એકવીસમું.

પારસી કેળવણીનું મધ્યબિંદુ;

“સર જમશેદજી જીજીભાઈ પારસી બીનેવોલેન્ટ
ઈનસ્ટિટ્યુશનની,”

મુંબઈની મોટી નિશાળ.

The seeds of *Knowledge* he did sow,
He bade grim *Darkness*, then to go;
Grim *Darkness* went and *Knowledge* came,
And blotted out his India's Shame.*

Sir Jamshed, watchful of his people's good,
Foresaw this keen desire for mental food,
And dug new wells and caused fresh founts
to flow,

To make the tree of *Knowledge* freer grow †

સર જમશેદજીએ સ્થાપેલાં અનેક કેળવણી ખાતાંઓમાં, આ સર્વથી
મોટાં અને ધણી અગત્યનાં કેળવણી ખાતાંની તવારીખ આ પ્રકરણમાં

* મી. નાજરની “The First Parsee Baronet.” પાને ૬૭.

† પ્રિન્સિપાલ મી. ટોસાભાઈ ન. વાઢીયાની ઈનામના એક મિજાવડાને
પ્રસંગે ખાસ રચેલી કવિતામાંથી.

લખવી છે. તેની શરૂઆત તા. ૧૭ મી અક્ટોબર ૧૮૪૯ ના શુભ દિવસે થઈ હતી. કોટ, હોરા બજારના મોહોલામાં, (હાલનાં હિંદુ અપા-સરાની પાડોશમાં) આ શાળાનું પહેલું મકાન હતું. પહેલે સાલ ૨૦૧ છોકરા ત્યાં અભ્યાસ કરવાને આવ્યા હતા. આજે તે શરૂઆત પછી અર્ધી સદી બરાબર પૂરી થઈ છે એ અર્ધી સદીમાં, આ કેળવણી ખાતાથી મૂખ્ય કરી પારસીઓ-ઠઈ નહિ તો કેળવણી બાબતમાં એટલા આગળ વધ્યા છે. મધ્યમ વર્ગ સુખી અને આબાદ થયો છે. ગરીબોની મુશ્કેલી નહિ તો, તેમનું અગ્નિપણ્ડ ગયું છે. તવગરોને, વધુ દોલત નહિ તો, વધુ વિવેક ત્યાંથી મળ્યો છે. આ રફૂલને પારસી-કેળવણીનું પહેલું મધ્યમિંદુ લેખનું તદ્દન વાજબી છે. કારણ એજ મુળ થડમાંથી પારસી કેળવણીનું ફરખત વધતું જતાં, તેની ડાળીઓ ચોમેર ફેલાતી ગઈ છે, ના, તેની ફલમોમાંથી રોપાયેલાં નવાં ઝાડો આજે ખીલી રહ્યાં છે. જો સર જમશેદજીએ આ અને ખીજા કેળવણીખાતાંઓ, ખુદ પારસીઓને માટે ખાસ, સ્થાપ્યાં ન હોતે, તો, શું પારસીઓ, ખીજા કોમો કરતાં, કાંઈક પણ ચઢતો દેખાવ કરવાની આજના જેવી વાજબી મગરૂરી લઈ શકતે? એક અર્ધી સદીમાં, સર જમશેદજીનાં એકજ બચ્ચાં કામનાં કેવાં સારાં પરિણામો આવ્યાં છે, તેના કાંઈક ઝાંખો ખ્યાલ આપવામાટે, સર જમ-શેદજીના મરણ પછી, તેમની સાથ પાધરો સંબંધ નહિ ધરાવનારા બનાવોનું વર્ણન, તેમના આ જન્મચરિત્રમાં અત્રે દાખલ કર્યું છે.

આપણે આગળ જણાવ્યું તેમ આ મોટી રફૂલની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૮૪૯ ની ૧૭ મી અક્ટોબરે થઈ હતી. છોકરાઓની રફૂલ સાથેજ બાળકીઓને માટે એક શાળા ચાલુ કરવાનો સ્થાપકનો ઠેરાવ હતો. થોડાક માસમાં તેમની આ ઇચ્છા પણ પાર પાડી. તા. ૧૭ મી આગષ્ટ ૧૮૫૦ ને દિવસે, છોકરીઓ માટેની અલેક નિશાળ, કોટમાં તથા બહારકોટખાતે એલાહિબાગમાં ચાલુ કરવામાં આવી, છોકરાઓની મોટી નિશાળ એકાદ વર્ષ દેશી હેડ-માસ્તરના હાથ હેઠળ ચાલુ રહ્યા પછી, તેના પહેલા પ્રિન્સિપાલ તરીકે પ્રોફેસર રૉબર્ટ લૉટ (Professor

Robert Lott, B.A.) નામના પ્રખ્યાત ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીના એક ગ્રાડ્યુએટની નિમણૂક કરવામાં આવી. ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૭ સુધી, મુમ્બઈ શહેરમાં યુનિવર્સિટી જેવું મંડળ ન હતું, તેથી મેટ્રિક્યુલેશન જેવી પરિક્ષા પણ હસ્તીમાં આવેલી ન હતી. પહેલાં તે આ શાળામાં હાલનાં અંગ્રેજી ત્રીજા ગ્રોથા ધોરણ જેવા ચઢતા વર્ગો હતા, પણ રફસના વધારાઆથ, કેળવણી આપવાના ધોરણોમાં વધારો કરવામાં આવેલો લાગે છે. * અંગ્રેજી શુજરાતી ભાષેઓ મારફતે છોકરાઓને, વહેવાર અને ઊપયોગી કેળવણી આપવી એજ એ શાળાનો અસલ મુળ હેતુ હતો, જે આજ સુધી ચાલુ છે. આ શાળાઓ જેવીનો લાભ ગરીબોનાં બાળકો લે છે, તેથી તેમને વહેવાર કેળવણીની મુળ અગત્ય છે, એ દૃષ્ટીતી વાત આજ સુધી જીલ્લામાં આવી નથી.

ઈ. સ. ૧૮૫૨ માં આ શાળા, એલ્ફિનસ્ટન ઇનસ્ટિટ્યુશનના ઓફિસર હેનરી ગ્રીનને હસ્તક મેળવામાં આવી હતી ઇ. સ. ૧૮૫૩ ના જુલાઈ મહિનામાં આ શાળાનો ઇનામનો પહેલો જાહેર મિળાવડો થયેલો લાગે છે, કે જે દિવસે, સર જમશેદજીનાં પોતાનાં ઘરમાં છોકરા છોકરીઓને બોલાવી, તેઓએ તેમને ઇનામો વહેંચી આપ્યાં હતા. પાંચ વર્ષમાં, આ વખતપર છોકરાઓની સંખ્યા ૨૦૧ પરથી વધીને ૫૮૪ ની થઈ હતી. * વહેવાર તે પછાત વખતમાં પણ ૨૬૫ છોકરીઓ કેળવણી લેતી હતી. *

પ્રોફેસર ગ્રીનના વખતમાં, આ શાળામાટે એકાદ એ ‘સ્કાલરશિપ’ સ્થાપવામાં આવેલી મળી આવે છે. ‘સર જમશેદજી ઇનસ્ટિટ્યુટ’ સ્થાપતી વખતે પારસીઓને સારી સલાહ વિગેરેની મદદ આપનાર તે વખતનો જાણીતો વકીલ મી. એ. એસ. આર્ચરન ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં ઇંગ્લેન્ડ જતો હોવાથી, તેના પારસી મિત્રોએ તેને એક માનપત્ર તથા રૂપિયા ૬૦૦૦ છ હજારની “પર્સ” બેટ કર્યાં હતાં. આ વકીલમાંથી રૂ. ૩૦૦૦ ની રકમ સર જમશેદજી પર મોકલી આપી, તે અનામત રખાવી, તેનાં બ્યાજમાંથી,

‘સર જમશેદજી ઇનસિટ્યુટના’ બે વિદ્યાર્થીઓને દર સાલ ઇનામો આપવાની ગાઠવણુ તેણે કરાવી હતી. એજ પ્રમાણે આગષ્ટ ૧૮૫૩ માં એ (સર) કાવસજી જેઠાંગીર રેડીમનીએ, ચદતા અંગ્રેજી વર્ગોના વિદ્યાર્થીઓને પોતાને નામની “સ્કાલરશિપ” અપાવવાને રૂપિયા ૩૦૦૦ તથા દબારની રકમ આ શાળાના અધિકારીઓ બપર મોકલી આપી હતી.^૨

પ્રોફેસર ગ્રીન પછી આ શાળાના વહિવટની લગભગ પ્રોફેસર એ. જી. ફેઝર (Professor A. G. Fraser, D. D.) નામના એક ખીજા યુરોપિયન મદદરથને હાથ આવી. (અક્ટોબર ૧૮૫૪) શાળાનો અખત્યાર આ નવા પ્રિન્સિપાલને હાથ આવતાંજ થોડાક મામમાં એક થીજે. ઇનામનો મિળાવડો, યુઝર્ગ સર જમશેદજીનાં પોતાનાં ઘરમાં, તેમની હાજરીમાં, અને લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટનના પ્રમુખપણા હેઠળ તા. ૧૨ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૫ ને દિવસે થયો હતો. સર જમશેદજીની મરીબોને કળવણી અપાવવાની દીલસોજીની નામદાર ગવર્નરે કાંઈક વખાણુ કરતાં, સર જમશેદજીએ જણાવ્યું કે—“પરમેશ્વરની મહેરબાનીથી જે કાંઈ ઘણું મારી પાસે છે, તેમાંથી મારા બાહ્યધોની હાલત સુધારવાને, સાફ અને ખરાં દીલની ખુશીથી મેં સંખાવત કીધી છે; અને જૈંદીને લીધે મારી શક્તિ ઓછી થઈ છે, તોપણુ સાફ કામ કરવાની ખુશી ઓછી થઈ નથી. મારી આવી સંખાવતનો ખલ્લો મને મલી ચુક્યો છે, કારણ કે આપણા પારસીઓ કેળવણીની ખુખીથી વાકેફ થયા છે.”^૩

પ્રોફેસર ફેઝરના અમલની શરૂઆતમાં આ શાળા, દોઢ હોરા બજારનાં મકાનમાંથી ખાલી કરી, ચર્ચગેટ રોડમાં લઈ જવામાં આવી હતી. આ મકાન, પાછલથી રૂ. ૧૫૫૦૦ ની કિમતે શાળામાટે ખરીદી લેવામાં આવ્યું હતું. થોડાક વર્ષમાં આ જગ્યા પણ વધતી જતી છોકરાઓની સંખ્યાને લીધે અગવડ મરી ચર્ધ પડી, અને આ મોટી થતી નિશાળ ક્યાં લઈ

૨ “પારસી પ્રકાશ” દક્તર ૧ હું. પાને ૫૪૨ અને ૬૨૩.

૩ “પારસી પ્રકાશ” દક્તર ૧ હું. પાને ૬૬૬.

જવી તે એક ગંભીર સવાલ થઈ પડ્યો. ઇ. સ. ૧૮૫૧ ના ફેબ્રુઆરી મહિનાની શરૂઆતમાં ડૉક્ટર જે. બર્જેસ (Dr. J. Burgess L. D. D.) નામના વિદ્વાન આ શાળાના પ્રિન્સિપાલ થયા. આવતાંને વાર, છોકરાઓ માટે રમત ગમતની જગ્યા જોઈએ, અને કુળવણી આપવાને વધારે અનુસરણ સાફ મકાન જોઈએ, એવી સૂચનાઓ તેઓએ દ્રસ્ટી સાહેબોને કરવા માંડી. પણ તરત વેળા કઈ થયું નહિ.

પ્રિન્સિપાલ બર્જેસના વખતમાં આ શાળાની લોકપ્રિયતા વધી. વધુ પારસી બાળકો કુળવણી લેવા લાગ્યા; કારણ પારસીઓમાં કુળવણીનો પ્રસાર ઝડપથી થવા લાગ્યો હતો. છોકરાંઓની સંખ્યા વધતી આવી. ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં ચાતુ કરેલી આ શાળાની મુંબાદેવી તરફની શાખા—રફલ પણ ખરાવા લાગી. તેથી ધોખીતળાવ તરફ એક નવી શાખા—રફલ સ્થાપવાનો વિચાર દ્રસ્ટી સાહેબો ચલાવવા લાગ્યા. એવામાં, સર જમશેદજીના બીજા બેટા આનંદેબલ શેકે રસ્તમજીએ, નાણાંની સગીન મદદથી તેમની આ ગુચવણ દૂર કરી. વલસાડ, નવસારી અને ખીલીમેરા તરફ, તેમજ મુંબઈની આ મોટી રફલની એક શાખા સ્થાપી મદદ કરવા માટે, મેકે રસ્તમજીએ પાંચ ટકા વ્યાજ બેપજે એટલાં નાણાંની સરકારી નોટો રૂપિ. ૭૦૦૦૦ સિતેર હજારના અવેજની, સરકારને સ્વાધીન કીધી. બહારગામ

પણુ ઓછું થતું ગયું છે, અને હાલે ગ્રેક રસ્તમજીને નામના એ “ગુન-રાતી-રૂલ ફંડના” કાલના માત્ર રૂ. ૧૭૧૬ મળે છે.”

અર્થગેટ સ્ત્રીટનું મકાન પણ કોટની મોટી શાળાને લાયકનું હવે ન રહ્યાથી, અને છોકરાઓની વધતી જતી સંખ્યાને લીધે, તેમાં અગવડ પડવાથી, આ શાળા તેની હાલની ઇમારતની બિતર બાજુમાં ગલીને નાકાં આગળનાં જે મોટાં ઘરોમાં^૪ લઈ જવામાં આવી. (ઇ. સ. ૧૮૬૩.) એજ વખત-પર આ શાળામાંથી મૅટ્રિક્યુલેશનની^૫ પરિક્ષામાટે^૬ છોકરાઓ મોકલવામાં આવ્યા હતા: અને ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં પાંચ છોકરાઓ પસાર પણ થયા હતા. રૂઢની એવી સુધરતી જતી હાલતને લીધે, તેને લાયકનું એક મકાન બંધાવવાની, અને તેમાટે પહેલાં જગ્યા હાથ કરવાની તજવીજ થવા લાગી. ઇ. સ. ૧૮૬૩-૬૪ માં સરકાર સાથે કેટલો પત્ર વહેવાર આશ્પે, ટ્રસ્ટી સાહેબોએ કોઈ સારી જગ્યાની માગણી કરી. સર બાર્દેલ ફિઅર તે વેળા મુખ્યમંત્રી ગવર્નર હતા. શેરસત્તાના વખતની બલીદારી હતી. જગ્યાનાં ભાવો વધવા માંડેલા હતા. તેથી સર બાર્દેલ ફિઅર, આ શાળા માટે ઇનામના મિળાવડા વખતે, જાહેર કરેલાં પોતાનાં સારાં મતો છતાં કોઈ ધણું કરી શક્યા નહિ. એકસ જગ્યા વેચાતી આપવાની, મુખ્યમંત્રી સરકારે, ટ્રસ્ટીઓને પોતાની મરજી જણાવી. પણ તે જગ્યા, સારા ખુદ્દા લતાપર ન હોવાથી, અને ત્યાં “પ્લે-ગ્રાઉન્ડ” (Play-ground) રાખવા લાયક સગવડ ન હોવાથી, ટ્રસ્ટી સાહેબોએ તે માગણી બિપદ્રર સાથ ના પાડી. અને શાળામાટે લાયક જગ્યા મેળવવાની વાત થોડો વખત પડતી રહી.^૭

આ વખતપર આ શાળાને કેટલીક ખીજ સંજોગન મદદ કરવામાં આવી. ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં ખીજ સર જમરોદ્દજીએ રૂપિયા ૧૦૦૦૦ દસ હજારની રકમ ટ્રસ્ટી સાહેબોને સ્વાધીન કરી, કે તેના વ્યાજમાંથી રૂપિયા ૧૦ દસતી

^૪ “પારસી પ્રકાશ” દ્વિતર ૧ હું પાને પર ૩.

^૫ મેસર્સ બેસાનિયાની કું. ની હાલની કાપડની દુકાનની બાજુમાં.

^૬ “સર જ. છ. પા. બે. ઇનસ્ટિટ્યુશનનો,” ઇ. સ. ૧૮૬૬ નો રિપોર્ટ, પાને ૨૫.

પાય “સ્કાલરશિપ,” જે બહારગામની શાળાભાથી, આ મોઝી નિશાળમાં અવ્યાસ કરવા આવતા વિદ્યાર્થીઓને આપવી, કે તેઓ ચઢતો અવ્યાસ કરી શકે. મેટ્રિક્યુલેશનની પરિક્ષા પસાર કરી આગળ અવ્યાસ કરવા ઇચ્છનારાઓને સગવડ કરી આપવાને માટે આનરેબલ રોક ઇસ્ટમંજી જમશેદજીએ બે, તથા રોક ખરશેદજી કરદુનજી પારબે એક ‘સ્કાલરશિપ’ સ્થાપી હતી એજ સાલમાં રૂપિયા ૮૦૦૦ આઠ હજારની બીજી રકમ રોક ઇસ્ટમંજીએ, કન્યાશાળા-ઓમા છોકરીઓને વધુવાર અવ્યાસ કરવા આવવાને જિતેજન આપવાને જૂદી જૂદી ત્રેવીસ (૨૩) ‘સ્કાલરશિપ’ સ્થાપવામાટે આપી હતી તેમજ ઇ સ ૧૮૬૭ માં યુઝર્જ લેડી આર્વાર્થ જમશેદજીએ, રૂપિયા ૧૫૦૦ કોટની વડી કન્યાશાળામા, પોતાનાં એક વહુને નામની ‘સ્કાલરશિપ’ સ્થાપવાને આપ્યા હતા,^૭ એ પ્રમાણે પહેલા સર જમશેદજીએ આપેલી બાદશાહી રકમ, બીજી રકમો ધસડી લાવી હતી.

પણ, એટલું જ નહિ સર જમશેદજીની સખાવતનાં નવાં ફોજો હજી આવનાર હતા. “સર જમશેદજી જીજીભાઈ ઇનસ્ટિટ્યુશન” સ્થાપવા માટે, પહેલા સર જમશેદજીએ રૂપિયા ત્રણ લાખ અને બગાલ એકના ૨૦ વીસ શેરો આપ્યા હતા તેમા પારસી પચાવત તરફથી એજ બેકના ૩૫ પાંત્રીસ શેરો જીમેરવામા આવેલા હતા. આ પ્રમાણે આપણાં ‘ઇનસ્ટિટ્યુશનના’ દ્રુસીઓના હાથમાં બગાલ એકના (૫૫) પચાવન શેરો હતા આ શેરોની અસલ કિંમત, રોર દીઠ રૂ. ૪૦૦૦ હતી, પણ તેના બાવ પહેલેથીજ ચઢતા રહ્યા હતા, અને વધી વધીને તેની કિંમત શેર દીઠ રૂ. ૭૦૦૦ પર ગઈ હતી ઈ સ ૧૮૬૪ માં બગાલ બેકે નવા શેરો કાઢ્યા, તેમાટે મોટી માગણી થવા લાગી, જુના શેરો ધરાવનાર માલેકોને મુદલ બાવેજ તે નવા શેરો આપવાની માગણી યઈ. એ ધોરણે આપણાં “ઇનસ્ટિટ્યુશનને” ૫૫ શેરો રૂપિયા ૪૦૦૦ ચાર હજારને મુદલ બાવે “એલ્લોટ” (Allot) થયા તે ખરીદ્યા માટે રૂપિયા ૨૨૦૦૦૦

^૭ “સર જી જી બી ઇનસ્ટિટ્યુશનનો” ઈ જી ૧૮૬૩-૬૪ નો રિપોર્ટ-
પાને ૪૦ અને ૪૧

બે લાખ વીસ હજારની મોટી રકમ જોઈતી હતી દૂરગીઓપાસ એટલી મોટી રકમ ફાળવ ન હતી આસરે સિત્તેર હજાર રૂપિયા તેમનીપાસ જાગી હતી. તે આ કામમાટે પૂરતા ન હતો જે મુદ્દલ બાવે, આ શેરો ખરીદી પાછા વેચવામાં આવે તો “ઇનસ્ટિટ્યુશનને” રૂપિયા દોઢથી બે લાખનો નફો થાય એમ હતું. આ વખતે, જેક રસ્તમજી જમશેદજી તેમની મદદે આવ્યા. દૂરગી સાહેબોને જેરો ખરીદવાને જોઈતી રૂ ૨૨૦૦૦૦ ની મોટી રકમ તેઓએ તેમને ધીરી એવી સરતે રૂ ૨૨૦૦૦૦ થી શેરો મુદ્દન બાવે ખરીદી, તેનું પાછું વેચાન કરી, જે મોટો નફો થાય, તેમાંથી તેમના રૂપિયા શેક રસ્તમજીને પાછા સ્વાધીન કરવા આ પ્રમાણે અમલ કરવામાં આવ્યો. ‘એવનોટ’ થયલા શેરો ખરીદી અને પાછા કલમ્તા ખાતે તે વેચવામાં આવ્યા. જેક રસ્તમજીના રૂપિયા બરતા, રૂપિયા ૧૫૭૨૦૦ નો ઓખો નફો “ઇનસ્ટિટ્યુશનને” થયો. તેમાંથી પાંચ અને સાડા પાંચ ટકાના ભાવની સરકારી લેનો ખરીદવામાં આવી ઈ સ ૧૮૭૦ માં આ રકમ વ્યાજ વિગેરેસાથ વધી રૂ ૧૮૮૮૬૬ ની થઈ હતી. એ અને વધારાની એકરી કરેલી રકમસાથ શાળાનું મંડળ બાંધવાને દૂરગીઓ પામે રૂપિયા અઘડી લાખથી વધુની બાદશાહી રકમ આવી પડી સર જમશેદજી અને શેક રસ્તમજીની વખતમરની મદદનું આ મોટું પરિણામ હતું.

આવી રકમ હાથ આવવાથી, વધુ બાવ આપી, મનપસદ અને લાયક જ્યાં ખરીદવાને કારોબારીઓ શકિતવાન થયા હાલના મકાનવાળી જગ્યા ઇ ૦ સ ૧૮૬૬ ના અક્ટોબર માસમાં રૂ ૫૮૪૨૮ માટે ખરીદવામાં આવી પણ એટલી જગ્યા પૂરતી ન જણાવાથી ઝૂલની પાડોશમાં આવેલા મહુમ શેક જીવાજી માણેકજી વામ્છાની માલેકીના તબેલાઓ (જમીન સાથે) રૂ ૩૦૨૫૬ આપી ખરીદવામાં આવ્યા તેમજ મકાનના મુખડા આગળની જગ્યા, સરકાર પાસેથી રૂ ૫૭૬૦ આપી ખરીદ કરી

“જુઓ મી બગોસનુ” “ઝોરાસ્ટ્રીયન કેનેડર” ઈ સ ૧૮૮૦-૮૧ તથા આ ઇનસ્ટિટ્યુશનનો ઈ સ ૧૮૬૭-૬૮ નો રિપોર્ટ પાને ૩૬ તથા એજ ખાનાનો ઈ સ ૧૮૬૬-૭૦ નો રિપોર્ટ, પાને ૨૮

આ પ્રમાણે આ બાદશાહી મકાન માટેની ફક્ત જમીન ખરીદવા પાછલજ
રૂ. ૯૪૪૪૪ યાને લગભગ એક લાખ રૂપિયા થયા. ૯

આખરે આ મકાન બાંધવાનું કામ શરૂ થયું. મકાનનો કેટલોઈ ભાગ
બાંધાઈ રહ્યા પછી, તેનો આગળી બાજુનો પાયાનો પથ્થર ગોઠવવાની
જાહેર ક્રિયા થઈ હતી. મંગળવાર તા. ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૭૧ ને દિવસે
આ શુભ ક્રિયા તે વખતના ગવર્નર સર મેમૂર ફિત્ઝજેરલ્ડે, ખીજા સર
જમશેદજી જીજીભાઈની હાજરીમાં કરી હતી. એ દિવસે સાંજના ચાર વાગે
આગેવાન શહેરીઓનો એક મોટો મિળાવડો સર જમશેદજીના ઠાઠના
ઘરમાં ભેગો થયો હતો. ત્યાં એ શાળાના કેટલાક છોકરાંએને ઇનામ વિગેરે
આપવામાં આવ્યા હતાં. ગવર્નરે પ્રસંગને અનુસરતું એક ટુંક ભાષણ
કીધા પછી, આખી મજલીસ ધરથી થોડે દૂર શાળાનાં બધાંતાં મકાનનો
પાયો ગોઠવવાની જગ્યા આગળ ચાલી દેશી પલટણુની એક ટુકડી તથા
ગવર્નરનું બેંડ, સર જમશેદજીના ઘરની બહાર તૈયાર ગેમાં રાખવામાં
આવ્યાં હતાં. ધરથી તે પાયો પૂરવાની જગ્યાસુધી લાલ કપડું ખીજાવવામાં
આવ્યું હતું. તેપર સુંદર ગાલીચાઓ પાંચરેલા હતા. ધુલ પાન તથા વાવ-
ટાનો આરો શણગાર ત્યાં કરેલો હતો. પાયા આગળ ઉભા કરેલા માંચડાપર
આગેવાન શહેરીઓ સાથે, નામદાર ગવર્નરે પોતાની જગ્યા લીધા પછી
પાયાનો પથ્થર ગોઠવવાની ક્રિયા, રાખેતા પ્રમાણે તેણે કરી. પાયાના પથ્થ-
રની નીચેના ખાડામાં, પહેલાં, સર જમશેદજીની સખી કાચની એક ન્હાની
શીશીમાં રાખી, મુકવામાં આવી; તેમાથ નવી ઇમારતનો નકશો
એ “ઈન્સ્ટિટ્યુશનની” ટુંક તવારીખનું એક ચોપાનિયુ, તથા
અંગ્રેજી અને ગુજરાતી પંચાંગોની નકલ, તેમજ “જામે જમશેદ”
“ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” અને “બોમ્બે ગેઝેટની” અકેક નકલો
અને વળી અકેક મોહર, રૂપિયો, અર્ધો, પાવલી, બેઆની, દબ્બુ, દોહડબ્બુ,
અને અર્ધો, એટલા ચલણી શીકા એક બરણીમા ભરી, પાયાના પથ્થર
હેઠળના ખાડામાં નાંખવામાં આવ્યા હતા. પથ્થર તેહપર ગોઠવી, તે

બસાબર મેલાયતો જાહેર કરી, નામનાર ગવર્નરે બીજા મર જમશેદજીને તેમના પિતાની ઇચ્છા, તેમના હાથ નીચે આપાદી માથ પૂરી પડતી નો તેમને મુગારખાદી આપી હતી એ પંત્રી વખતને અનુમરતુ એક માપણ કરી બીજા મર જમશેદજીએ ગવર્નરનો ધનો ઉપકાર માન્યો, અને પંત્રી મિળાવડો બરખાતન થયો આ મમનના પાયાના પથ્થરપર, અગ્રેજ, ગુજરાતી અને પદેશવી બાપાઓમાં ઘટતા લેખો પ્રતિદેશ છે, તેમાંના ગુજરાતી બાપામાં પ્રતિદેશ લેખની નમ્મ નીચે પ્રમાણે છે —

પાક દાદાર દોરમજદની મહદથી

નામદાર

સર જમશેદજી જીજીભાઈએ પારમીઓને વાસ્તે

કરેનાં સખાવતના ધર્મખાતાની

ઈમારતના મૂખ્ય ખણુાને

આ પથ્થર,

રાજ ૩ નો, માદા ૬ થો સદેનગાહી, માદા ૭ મો કદમી,

સાને ૧૨૪૦ ઇયમજદની,

તા. ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૭૧ ને દિવસે,

મુમધના નામદાર ગવર્નર આદેમ

સરવિલીયમ રૉબર્ટ સેમૂર વેસે કિલ્લજેરદ્દ, અ.ક.મ.ઈ.^{૧૦}

બહાદુરે પોતાને હાથે બેમાડ્યો

SIR JAMSETJI JEEJEEBHAI, THE SECOND

સર જમશેદજી જીજીભાઈ, બીજા બેરોને.

બરાબર મેલાયલો જાહેર કરી, નામદાર ગવર્નરે બીજા સર જમશેદજીને તેમના પિતાની ઇચ્છા, તેમના હાથ નીચે આજ્ઞાથી સાથ પૂરી પડતી જોઈ તેમને ગુજારતમાં આપી હતી. એ પછી વખતને અનુસરતું એક બાપણ કરી બીજા સર જમશેદજીએ ગવર્નરનો ઘરનો ઉપકાર માન્યો, અને પછી મિળાવડો બરખાસ્ત થયો. આ મકાનના પાયાના પથ્થરપર, અંગ્રેજ, ગુજરાતી અને પહેલવી ભાષાઓમાં ઘટતા લેખો કાતરેલા છે. તેમાંના ગુજરાતી ભાષામાં કાતરેલા લેખની નકલ નીચે પ્રમાણે છે:—

પાઠ દાદાર દેશમજદની મદદથી

નામદાર

સર જમશેદજી હજીભાઈએ પારસીઓને વાસ્તે

કરેલાં સખાવતના ધર્મજાતાંની

ઈમારતનાં મૂખ્ય ખુલાનો.

આ પથ્થર,

રાજ ૩ જો, માહા ૧ થો સહેનશાહી; માહા ૭ મો કદમી,

સાલે ૧૨૪૦ ઇયમજમદી,

તા. ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૧ ને દિવસે.

ગુજરાતના નામદાર ગવર્નર માહેશ

સર વિલીયમ રૉબર્ટ સેમૂર વેસે ફિલ્ડજેનરલ, ઇ.કે.સી.ઈ.^{૧૦}

બહાદુરે પોતાને હાથે બેસાડ્યો.

^{૧૦} ઇ. કે. સી. ઇ.—G. C. S. L.—Grand Commander of the Star of India નામનો ગવર્નરનો મેડાલ મિળાળ.

SIR JAMSETJI JEEJEEBHAI, THE SECOND BARONET
સર જમશેદજી જીજીભાઈ, બીજા બેરોનેટ.

“ભાયગશાળી નર, જે પાળે દુ.ખી દુઃખીઆરાં,
આપે અન્ન ને કેળવણી ને કરે તેમને સુખીઆરાં” ૧૧

પાયો પૂરવાની ઉપલી કિયા થઈ, તે પહેલાં મકાન બાંધવાનું કામ શરૂ થઈ ચુકેલું હતું. મેં ૧૮૭૦ માં આ મકાન બાંધવા માંડ્યું, ત્યારે તેના ફક્ત બે માળ બાંધવાના હતા. પણ પારસી પંચાયતની આ ખાતાને સારી મદદ હતી; અસલ થાપણુંમાં તેઓએ પણ બંગાલ એકના પાંત્રીસ શેરો ભરી આપેલા હતા; તેથી પારસી પંચાયતની ઝાંદિસ કાઢવા માટે એક વધુ માળ બાંધવાનો ઠરાવ થયો, અને ત્યાં પારસી પંચાયતનાં સધળાં ફક્તરો તથા દરતાવેળો, જોમજ સર જમશેદજી જીજીભાઈ ટ્રાન્સમેશન કંડેન્ટ ક્રિતાબખાતું રાખવાનું નક્કી કર્યું; વળી ઈનસ્ટિટ્યુશનની કમિટીની સભા બરવા માટે તથા સારા પ્રસંગે મિજાવડા વિગેરે કરવા માટે એક મોટો ‘હોલ’ (દિવાનખાતું) આ માળપર બનાવવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી. ૧૨ મકાન બાંધવાનું કામ ધમધાકાર ચાલુ રહ્યું; અને ઇ. સ. ૧૮૭૩ ના ફેબ્રુઆરી મહિનામાં તદ્દન પૂરું થયું. પણ તે પહેલાં થોડાક માસ આગમજ તે વખતના વાઈસરાય લોર્ડ નોર્થબ્રૂકેનું મુંબઈ આવવું થયું હતું. આ તકનો લાભ લઈ, નામદાર મહારાણીજીના આ પ્રતિનિધીને હાથે, શાળાનું મકાન ખુલ્લું મુકાવવાનો ઠરાવ તેના માનવંત કારોબારીઓએ કર્યો. બીજા સર જમશેદજીની સુચનાથી તે કિયા કરવાને, લોર્ડ નોર્થબ્રૂકે, પોતાની અનેક રોકાણો છતાં, માથે લીધું.

આ મકાન ખુલ્લું મુકવાની કિયા, ગવર્નર જનરલ અને વાઈસરાય નામદાર લોર્ડ નોર્થબ્રૂકે તા. ૨૦ મી નવેમ્બર ૧૮૭૨ ને દિવસે, સવારના

૧૧ “શર. જ. જા. જી. ઈનસ્ટિટ્યુશનની” આ મોટી યાજનાનાં મકાનને પાયો પૂરવાની કિયાના વિગતવાર અહેવાલ માટે જુઓ = રાસ્ટ ગોફતાર” તા. ૨૬ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૭૧, તથા આ “ઈનસ્ટિટ્યુશનનો” ઈ. સ. ૧૮૬૯-૭૦ નો રિપોર્ટ અમેજ પાને ૧૫ થી ૨૮ તથા ગ્રુજરાતી પાને ૯ થી ૨૪.

૧૨ જુઓ મી. જોગાસનું “ઝારાસ્ટ્રીયન કોલેન્ડર” યજ્ઞદર્શી ૧૨૬૦. (ઈ. સ. ૧૮૬૦-૬૧.)

સાડા આઠ કલાકે કરી હતી મકાનને સાફમુક કરી, રંગબેરંગી વાવટાઓથી પ્રસંગોપાત શણગારવામાં આવ્યું હતું. વાઈસરાયને વખત ન હોવાથી જાહેર પ્રમોને આમંત્રણ કરી મોટો મિળાવડો કરેલો ન હતો, તોપણ લોર્ડ નૉર્થબ્રુકને આવકાર દેવાને 'ઇનરિટટ્યુશનની' દ્વારોબાર મંડળી તેમના પ્રમુખ બીજા સર જમશેદજી જીજીભાઈ સાથે હાજર હતા. નીચે ઓટલાપરનો વચસો દરવાજો બંધ રાખવામાં આવ્યો હતો. વખતસર લોર્ડ નૉર્થબ્રુક તથા મુંબઈના નવા ગવર્નર સર ફિલીપ હેડહાગિસ તથા તેમના રસાલાન્ય ગ્રહસ્થો આવી લાગ્યા. જેમને આગળા ઓટલાપર બીજા સર જમશેદજી તથા પંચાયતના અકાબર સાહેબોએ આવકાર આપ્યો. બધાસાથ ઓળખ કર્યા પછી, બીજા સર જમશેદજીની અરજથી, તેવણે આપેલી રૂપાની એક કુંચી લઈ, નામદાર વાઈસરાયે, ભૌષતળિયાંને વચસો દરવાજો પોતાને હાથે ખુલ્લો કરીધો. તેમાંથી દાખલ થઈ, વાઈસરાય, ગવર્નર તથા સર જમશેદજી અને તેમની પાછલ આખી મજલ્લીસ પહેલે માળે આસી; જ્યાં રંગબેરંગી પોશાક સજ કરી, ધણીક બાળકીઓ પોતપોતાનાં વર્ગોમાં ગોઠવાઈ બેઠી હતી, તથા મોટી ચાલમાં સર ખાનદાનનાં બાલુઓ બેઠેલાં હતાં. જેમને નમન કરતા લોર્ડ નૉર્થબ્રુક બીજો માળે આવી લાગ્યા, અને સૌં દરેક વર્ગમાં ફરતા ફરતા, પોતાનાં મોટા રસાલાસાથ, ત્રીજે માળના મોટા દિવાનખાનામાં આવી ચઢ્યા. સૌં એક ઊંચા પ્લેટફોર્મ પર વાઈસરાય અને ગવર્નરને જગ્યા આપ્યા પછી, નામદાર બીજા સર જમશેદજીએ ઉભા થઈ જણાવ્યું:—

“ નામદાર સાહેબ,

આજ સવારે અત્રે પધારવાની, તમો નામદારે જે મેહેરબાની કરી છે, તે મોટે, હું મારી તરફથી અને પારસી પંચાયત તરફથી તમારો મોટો ઉપકાર માનું છું. અમને ખબર છે કે આપ સાહેબની આ શહેરની હુંક મુલાકાત દરમ્યાન, તમને ધણી ચીજો તપાસવી છે, તથા ધણીક બાબતો પર ધ્યાન આપવાનું છે, તેથી તમો નામદારે આજે અત્રે પધારી, અર્ધખા-

નગી જેવી જે ક્રિયા કરવાની મહેરબાની કરી છે, તે માટે અમે તમારા ધણા આભારી થયા છીએ. તમે નામદારને, જેમ અને તેમ હું થોડા વાર ખોટી કરીશ. ‘ઇનસ્ટિટ્યુશનના’ પ્રિન્સિપાલે આ ખાતાની એક ટુકે તવારીખ લખી કાઢી છે, તે તમારી આગળ પહેલાં વાંચી સંભળાવાની હું તેમને ફરમાશ કરું છું.

[અને પ્રોફેસર બૅન્ડેરે આ ખાતાને લખતી, વાંચનારને બાણીની થયેલી કેટલીક હકીકત વાઈસરાયને તથા સમાજને વાંચી સંભળાવી હતી.]

“આ હકીકતપરથી તમે સાહેબ જોઈ શકશો, કે આ ખાતાની મૂખ્ય નેમ આવતી એલાદનાં થનારાં માત-પિતાઓને કળવણી આપી, સુધારીને સામાન્ય કોમને સુધારવાની છે. આ ખાતાના સ્થાપકની બહી નેમ તમને પસંદ છે, એમ આજની તમે નામદારની અત્રેની હાજરીપરથી લાગે છે. અમારીથી અને એવી રીતે અમે અસલ સ્થાપકનાં હેતુ પ્રમાણે ચાલીએ છીએ. અને અમારી તે કાશીશને તમે નામદાર તરફથી આજે જાહેરમાં ટેકા મળવાથી અમને નવું ઉત્તેજન મળ્યું છે. હવે નામદાર સાહેબ! આ શાળાનું મકાન પારસી પંચાયત તરફથી, ખુબ્બી થયેલું નિયમસર જાહેર કરવાની હું તમને અરજ કરું છું.”

તે અરજ પ્રમાણે અમલ કરતાં, લોર્ડ નોર્થબ્રુકે સર જમ્શેદજીને જણાવ્યું:—

“તમારી ‘ઇનસ્ટિટ્યુશનનું’ આ મકાન જોવાની મને આજે મળી ગયેલી તકથી હું ધણા ખુશી છું. વખત મળતે અને જો મને દોડાદોડી કરવાની ન હતે, તો આ સુંદર મકાનની વધારે બારીક તપાસ હું લેતે. અત્રે વંચાયેલા રિપોર્ટપરથી મત્તમ પડે છે કે આ શાળામાં સંગીન કળવણી આપવામાં આવે છે—એટલે વહેવાર કામમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવી કળવણી, પારસી બાળકોને લાં મળે છે, અને તેથી કરી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને પોતાની હાલત આગળ ચાલતાં સુધારવાની તક મળે છે. આવી સુંદર તક થોડાનેજ મળે છે. મારા વિચાર પ્રમાણે કળવણીની મૂખ્ય નેમ આપણને આપણા સંસાર માટે લાયક કરવાની છે. તેવી કાંઈ નેમ સાચ,

સંગીન પાયાપર આ ખાતામાં સંગીન ટ્રેજવણી અપાય છે. મહુમ સર જમશેદજી જીજીભાઈએ સ્થાપેલાં અનેક ઉપયોગી ખાતાઓમાંનું આ એક છે. તેમનાં સ્થાપેલાં એવાં એક ખાતાંસાથ માફ નામ જોડાયેલું જોઈ શું થયો ખુશી છું, અને (ખીજા) સર જમશેદજીની અરજ પ્રમાણે આ શાળા નિયમસર ખુલ્લી થયેલી હવે હું જાહેર કરું છું ” ૧૩

તાલીઓના અવાજ વચ્ચે ક્રિયા ખલાસ કરી નામદાર વાઈસરાય પાછા નીચે આવ્યા. જ્યાં આ મકાનના તે વખતના જવાન શિલ્પી મી. દીનશાહ દોરાબજી મીસતરી સાથે તેમની ઓળખ કરાવવામાં આવ્યા પછી, લોર્ડ નોર્થબ્રુક અને ગવર્નર તથા રસાલો પરજના સરકારી મહેલ તરફ ચાલતા થયા. શાળાનું મકાન ખુલ્લું મૂકવાના દિવસથીજ તેના સ્થાપક સર જમશેદજી જીજીભાઈનું એક સુંદર પુતળું નીચેની ચાલના વચલા દાદરની બાજુમાં બોંયતળિએ ગોઠવી મૂકેલું છે. એ પુતળું સર જમશેદજીના જવાન દીકરા શેઠ સોદોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈએ એ શાળાને બેટ કર્યું હતું. આ શાળાના મકાન માટે જમીન ખરીદવાના રૂપિયા ૯૪૪૪૪, અને તેપર મકાન બાંધવાના ખર્ચના રૂપિયા ૨૫૨૪૮૦ મળી, રૂપિયા ૩૪૬૮૨૪ ત્રણ લાખ હેતાળીસ હજાર આઠસેં ચોવીસનો ખર્ચ થયો હતો.

પોતાનાં જથ્થકનાં નવા મકાનમાં શાળા ટેકાણે પડવાને પૂરતો વખત થયો નહિ, એટલાં થોડાક માસમાં પ્રિન્સિપાલ જર્જેસે આગષ્ટ ૧૮૭૩ માં પોતાના ઓદાનું રાજીનામું આપ્યું. ટ્રસ્ટી સાહેબોએ, સરકારની મંજૂરિયાતથી આ ખાલી પડેલો ઓદો પહેલીવાર એક દેશીને આપ્યો, અને ઇ. સ. ૧૮૭૩ ના ડિસેમ્બર મહિનાથી શેઠ ડોસાભાઈ નસરવાનજી

૧૩ “ સર જ. જ. પા. જ. ઉદ્વસ્તિયુગનની ” મોટી શાળાનું આ મકાન ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયાની વિગત માટે જુઓ એ “ ઉદ્વસ્તિયુગનનો ” ઇ. સ. ૧૮૭૪ નો રિપોર્ટ પાને ૨૯ થી ૩૨; તથા “ કુંબઝનો જહાર ” પાને ૬૭૩-૬૭૮ અને “ Times of India ” તા. ૨૧ મી નવેમ્બર ૧૮૭૨.

વાડીઆ. M. A. આ મોટી શાળાના પ્રિન્સિપાલ થયા, જેમના હાથ હેઠળ આજમુખી આ શાળા રહેલી છે.

તા. ૧૩ મી એપ્રિલ ૧૮૭૨ ને દિવસે, આ ખાતાના એક મૂખ્ય મદદ-ગાર ઓનરેબલ શેક ફ્રેસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ મરજુ પાખ્યા હતા. તેમની યાદગારી જાળવી રાખવાને પારસીઓએ એક મોટું ફંડ એકઠું કર્યું હતું. જેમાંથી રૂપિયા ૨૦૦૦૦ વીસ હજાર આ ખાતાને આપવામાં આવ્યા હતા, કે રકમ અનામત રાખી, તેનું વ્યાજ ચાલુ ખરચમાં વાપરવું. નવેમ્બર ૧૮૭૪ થી આ રકમનું વ્યાજ આ ખાતાને મળે છે. ૧૪ આ યાદગારીના ફંડમાંથી આસરે રૂપિયા બે હજારને ખરચે, શેક ફ્રેસ્તમજીનું એક અર્ધ આવકું (Bursar) બનાવી મંગાવી, આ 'ઈનસ્ટિટ્યુશનના' દિવાનખાનામાં ગોઠવી મૂકેલું છે.

ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં સર દીનશાહ માણેકજી પીટીટે રૂપિયા ૧૫૦૦૦ પંદર હજાર અનામત રાખી, તેનું વ્યાજ આ શાળાના છોકરાઓને ડ્રોઇંગ અપવા ફ્રેન્ચ ભાષા ભણાવવા કામ પાછલ ખરચવામાટે પુરસી પંચાયતને સ્વાધીન કર્યા છે. તેમજ ઓનરેબલ શેક નવરોજજી નસરવાનજી વાડી-આએ રૂપિયા ૨૫૦૦ અનામત રાખી, તેનું વ્યાજ કોઇ મરીમ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ વિગેરે અપાવવાના કામ માટે વાપરવા આપ્યા છે. વળી મહુમ શેક નસરવાનજી માણેકજી પીટીટની યાદગારીના ફંડમાં સર દીન-શાહ માણેકજી પીટીટે અને તેમના છોકરાઓએ રૂપિયા ૫૦૦૦ પાંચ હજાર ભરી, તેનું વ્યાજ આ 'ઈનસ્ટિટ્યુશનને' લગતી સ્કૂલોમાં શિખનારાં છોકરાઓમાંનાં ગરીબ બાળકોને ચોપડીઓ વિગેરે અપાવવાના કામમાટે આપ્યા છે. ત્રીજા સર જમશેદજી જીજીભાઈના એક પૂરા વારસ બેટા, શેક ખરશેદજી માણેકજી, જુલાઇ ૧૮૬૪ માં, બર જવાન વયે મરજુ પાખ્યા, તે વખતે તેમના પિતાએ કરેલાં ધર્મ કામોમાંથી, આ ખાતાને પછુ ર. ૧૦૦૦ એક હજાર, તે જવાનને નામનું ધન્યાગ આપવા માટે આપ્યા છે. ટુંકમાં

પારસી પંચાયત મારફતે આપેલી રકમોમાંથી આ 'ઇનસ્તિટ્યુશનને' દર વર્ષે આસરે રૂપિયા ૮૦૦ થી વધુની મદદ મળે છે. ૧૫

પ્રિન્સિપાલ મી. ડોસાભાઈ નસરવાનજી વાડીઆના હાથમાં આ શાળા આવ્યાને આજે પચીસ વર્ષ થઈ ગયાં છે. તે અરસામાં રકૂલ આખા દીર્ઘકાળમાં વધતી અને ચઢતી રહી છે. સર જમશેદજીએ પચાસ વર્ષ પર રોપેલાં કેળવણીનાં ઝાડનાં ફળો આજે ફેલાઈ જઈને અને કેવાં મીઠાં થઈ પડ્યાં છે, તે દેખાડવાને આ પ્રકરણ લખ્યું છે. શાળાની છેલ્લે દાલની દાલિત વિષે બોલવા જેવું કંઈ રહ્યું નથી. લોર્ડ નૉર્થબ્રુકે શાળામાં મળતી કેળવણી સંગીન જણાવી છે, આજે ત્યાં મળતી કેળવણી તેવીજ સંગીન રહી છે. એ શાળામાંથી પસાર થયેલાઓ, તેમની કાલેજ કારકીરદી દરમ્યાન જે ઝમકદાર દેખાવ આપે છે, અથવા તો ધંધામાં કે ખીજી રીતે જે ફત્તેહ મેળવે છે, તે આ ખાતાંની સંગીન કેળવણીની દેખીતી સાબેતી છે.

આ 'ઇનસ્તિટ્યુશનની' આખા દાલત કરવામાં દ્રુટીઓની સહયોગી સ્થાય, મૂખ્ય ભાગ લેવાનું કામ સંકેટરીનું છે. આ ખાતાંના પહેલા સંકેટરી આપણે જણાવી ગયા તેમ શેઠ પેરતનજી માણેકજી જામેજમશેદ વાળા હતા. માર્ચ ૧૮૫૮ માં તેમના મરણ પછી તેમની જગ્યા કોઠની મેટી રકૂલના વડા મદદનીશ મારતર મી. નસરવાનજી બેહેરામજીને કામ ચલાવી આપવામાં આવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૫૯ માં શેઠ નસરવાનજીને આ જગ્યા પર કાયમ કરવામાં આવ્યા હતા. શેઠ નસરવાનજી બેહેરામજી આ ઓધો ૩૫ વર્ષ સુધી બોગવી ૧૮૯૩ માં મરણ પામ્યા હતા. જે પછી એ અગલનો ઓધો, દ્રુટી સાહેબોએ, પારેખ ખાનદાનના એક નખીરા, તે દાલના સંકેટરી શેઠ ફરુજનજી જમશેદજી પારેખને આપ્યો છે. આ ખાતાંનો કારોબાર હાલ નીચલા અહરચોની કમિટીને હાથ છે:—

૧૫ “ મુંબઈની પારસી પંચાયતનાં ધર્મખાતાંને રિપોર્ટ ” સંવત ૧૯૫૨; ઇ. સ. ૧૮૯૫-૯૬.

સર જમશેદજી જીજીભાઈ (ચેયા) બેરોનેટ; પ્રમુખ—સર દીનશાહજી માણેજી પીટીટ બેરોનેટ, રોકે હોરમસજી એલ્લજી આલ્ફ્રેડેસ, જમશેદજી બહમનજી વાડીઆ, બેહેરામજી નસરવાનજી સીરવાઈ, જમશેદજી ખરશેદજી જમશેદજી, બહમનજી દીનશાહજી પીટીટ, જેહાંગીરજી બેહેરામજી મર્ઝાન, સરદાર ખાનખદાદર દોરાબજી પદમજી, હોરમસજી બેહેરામજી કામા, આંનરેબલ નવરોજજી નસરવાનજી વાડીઆ, ખરશેદજી રસ્તમજી કામા, તથા ફરદુનજી જમશેદજી પારેખ (સેક્રેટરી)

પારસીઓને ઊપયોગી આ ખાતાના બહાર પડેલા ઉદ્ધાર રિપોર્ટ પ્રમાણે આ ખાતા અસ્તક ૨૧ રૂસો છે. જેમાં છોકરાની બે, અને છોકરીઓની ત્રણ રૂસો મુમધમાં, અને છોકરાઓની આઠ અને છોકરીઓની આઠ રૂસો બહારગામોમાં છે. બહારગામની નિશાળોમાં છોકરાઓની બે, અને છોકરીઓની ત્રણ મળી, પાંચ નિશાળો સુરતમાં છે. ઉદવાડા, વયસાડ, બિલીમોરા, ગણદેવી, અને નવસારી ખાતે છોકરા છોકરીઓની અડેક નિશાળ છે. મરચમાં છોકરાઓ માટે એક ન્હાની મકતબ છે મુમધ ખાતે ૧૦૨૭ છોકરા અને ૮૩૨ છોકરી મળી, ૧૮૫૯ બાળકો કેળવણી લે છે, બ્યારે બહારગામોમાં ૬૩૬ છોકરા અને ૫૫૬ છોકરી સાથે ૧૧૯૨ પારસી બાળકો શરૂઆતની કેળવણીના મીડાં રૂળ્યા છે. એટલે સર જમશેદજીને નામનું આ મોટું કેળવણી ખાતું ૧૧૬૩ છોકરા અને ૧૩૮૮ છોકરીઓ મળી ૩૦૫૧ એટલે સાડા ત્રણ હજાર જરથોસ્તી બાળકોને લગભગ મફત કેળવણી અપાવે છે. ૧૬

પહેલા સર જમશેદજીનાં અનેક સખાવતનાં કામોમાં અમે આ કેળવણી ખાતાને સર્વથી પહેલું ગણીએ છીએ, તેની સામેતી ઉપલા આંકડા પૂરી પાડશે. સર જમશેદજીએ ખીલ ધણી ઉપયોગી કામો કર્યા હશે, તેથી ધણી લાભો યથા હશે, પણ આવા મોટા લાભો, કેાંઈ પણ ખાતાથી થયા

૧૬ " સર જ. જ. પા. બે. ઈનસ્ટિટ્યુશનનો " અને ૧૮૮૭ થી ૧૮૯૧ નો રિપોર્ટ પાને ૫. ઉપલા આંકડાઓ ઈ. સ. ૧૮૯૨ ના સાલના છે.

નહો. પારસી કોમમાં આ ખાતુ કેવું આશીરવાદ સમાન છે, તેનો તોલ સમજીઓ સારી રીતે કરી જાણે છે, માટે અમારી તરફથી તેની વખાણ કરવાની ગરજ નથી. આ ખાતાની આપના થયાને પચાસ વર્ષ થયાં છે, અને એ અરસામાં તે ખાતું કેવું ખીલી મચ્યું છે, તે દેખાડવાની મુજબેમથીજ આ પ્રકરણ લખાયું છે.

ભાગ્યશાળી સર જમશેદજીને તો તેમની આ સખાવતનો બદલો તેમને મન બાવતો મળી ચૂક્યો છે. “પારસીઓ કેળવણીની ખુશીથી વાકેફ થયા છે, તેથી મને મારી આ સખાવતનો બદલો મળી ચૂક્યો છે.” એમ તેઓ સતોપ સાથે જાહેર કરી ગયા છે. તે વખત પછીના પારસીઓ શરૂઆતમાં એજ ખાતાની મદદથી, કેળવણીની ખુશીથી દશ ગણા વધારે વાકેફ થયાં છે, એવા ખરા સતોપ સાથે આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરીશું.^{૧૭}

A million tongues his generous deeds confess,
A million hearts his revered memory bless.

(M. N. WADIA.)

૧૭ “સર જ. ઇ. પા. બે. ઈનસ્તિત્યુસનને” લગતી વિગતો મેળવવામાં, એ ખાતાને લગતા રિપોર્ટ વિગેરેનો ઉપયોગ કરવા દેવા માટે, તેમજ ખીજ અનેક સુચવણો વિગેરેની સમજ પાડવા માટે, એ ખાતાના દાલના સેક્રેટરી રીડ ફરદુનજી જમશેદજી પારેખે આ લેખકની એક અદના અરજ માન્ય કરી, મોટી મહેરબાનીની રાહે જે જે મદદ આપી છે, તે માટે એ લાયકીવાળા મદરખનો તે ખરેખર આભારી થયો છે. આ પ્રકરણમાં જણાવેલા વિચારોમાટે કૃત આ લેખકને જવાબદાર છે.

પ્રકરણ બાવીસમું.

દરદીના દોસ્ત.

“સર જમશેદજી જીજીભાઈ ઈસ્તિપટાલ.”

દોહરા.

એજ વિચર પલ્લુ વડો, એજ વડો આચાર્ય
 માણસ માત્રે મન ધરી, કરવો પરોપકાર.
 પરમેશ્વરનો પામવા, ઇચ્છો એમ અપાર.
 નેહુ ધરી નર નારિયો, કરો શુભ ઊપકાર.
 લાયક આશિષ લોકની, વિશેષ બધું ન વ્યર્થ
 આશિષ આપડ કારશી, એક શબ્દનો અર્થ.

કવિ દલપતરામ.

પરોપકારનાં પરમજી પ્રાક્રમોમાં પ્રખ્યાત સર જમશેદજી કદી પછાત હતા? પરોપકાર તો તેમનો ધર્મજ હતો! લોકોનાં દુઃખ ટાળવા-નેજ જાણે તેઓ સરજેલા હતા, તો પછી, તેઓ ઇસ્તિપટાલ અને દવા-ખાનાં સ્થાપે તેમાં નવાઈ જોવું શું? “ધનત્ત ધણીને” ઘટતી, અને કવિ દલપતરામનાં કંપેલાં સર્વ રૂડાં કામો સર જમશેદજીએ કરી ખતલાવ્યાં હતાં. આપણા આ સાદા કવિ એક તરફ લખી જાય છે કે,

“આદરવી વડી ઔપચારાણા,
 દુઃખ તજે જન જાત દુઃખાલા;
 હો સુખ બાળક રાગી બિચારો,
 તે ધનના ધણી, ધર્મ તમારો.”

અને તેજ પ્રમાણે સર જમશેદજીએ ગરીબોનાં દુઃખ ટાળવાની, રાગી બાળકને સુખ અપાવવાની, અને નિરાધારોના મદવાડ વખતે ચાકરી સેવા કરવાની ગોઠવણ કરી આપી છે. “જમશેદજી હાજીભાઈ ઇસ્પીટાલ” — આ રાખ્દો આપણે દરરોજ સાંભળીએ છીએ કે વાંચીએ છીએ. સર જમશેદજીનાં મુખર્ષિ ખાતે ચારથી વધુ પુત્રો છે, પણ તેથી તેમની જેટલી યાદગારી જળવાઈ નથી, તેથી વધુ આ ઇસ્પીટાલથી જળવાઈ રહી છે. આ ખાતાંની સ્થાપના કેવી રીતે થઈ, તેના વિગતવાર વર્ણનનું બનેલું આ પ્રકરણ છે.

ઈ. સ. ૧૮૩૪ પહેલાં ધર્મનું દવાખાનું કે લોકોને રાખી, તેમની સારવાર કરવાનું બિમારખાનું એટલે ઇસ્પીટાલ જેવું કંઈએ ન હતું. પણ એ સાતથી-એક ન્હાનું દવાખાનું, સરકારની મુખ્ય મદદ સાથે ચાલુ કરવામાં આવ્યું હતું. ચાલુ વખતના લોકપ્રિય ડોક્ટર પ્લેની જેવો, તે વખતનો ખાનીતો ડોક્ટર મેક્રી આ દવાખાનાનો બેપરી હતો. તેનો વિચાર દેશીઓમાટે એક ઇસ્પીટાલ કઢાવવાનો હતો, પણ તેને માટે જોઈતી નાણાંની રકમ આપનાર કોઈ ન હતું. ચાર વર્ષ સુધી એવો મામલો ચાલુ રહ્યો પછી, ઈ. સ. ૧૮૩૮ ના માર્ચ મહિનામાં, બેપરી ડોક્ટર મેક્રીવાળી “જોએ નેટિવ ડિસ્પેન્સરીના” કારોબારીઓની એક સભામાં, સખ્ત બિમારીવાળાં માણસોને દવાખાનાં નજીકજ રાખી તેમની જાતન કરવા માટે એક ઇસ્પીટાલ સ્થાપવાની જરૂર વિશે અને તેથી થતા ફાયદા વિશે લ'બાણથી વિવેચન ચલાવવામાં આવ્યું. શેઠ જમશેદજી આ સભામાં હાજર હતા, તેમના ધ્યાનમાં આ વાત બિતરી. “જોલાસે પંચાતમાં” સર જમશેદજીએ આ બાબતની પોતેજ નોંધ કરી છે કે:—

“સર જમશેદજીએ મોટો કાપદો ગરીબ દરદી લોકોના ઊપર નેચો. તે સમામધે કહીયું જે હાલ એ ધરમખાતાની દવાઈ દરદી લોકોને આપવાની જગો, ધણીજ નાંધતીછે, અને વધી ગરીબ લોકોને આવતાં જતાં ધણીજ અડચન પડેછે, અને એક વખત એક ધણી દવાઈ લઈ ગયો, તેઆર પછી તેજ ધણી જે પોતાનીમેલે ફરીથી આવે તોજ તેહેને દવાઈ મેલે ને કદી તેથી ઊઠાઈ નહી શકાયું, તો તે ગરીબનો વાઘી ખોદા!”^૧.

ગરીબોની હાડમારી ભરી એવી હાલતનો વિચાર લાવી, ડયાણુ દિલના આપણા શોકે, એક મોટી ઇસ્પીટાલ રચાપવા માટે, સરકારને એક મોટી રકમ આપવાનો ઠેરાવ કર્યો, અને પોતાનો ઠેરાવ ત્યાંને લાંજ સમાના પ્રમુખપદે બિરાજેલા ચીફ-જસ્ટીસ સર હર્બર્ટ કોમ્પટનને જણાવ્યો, કે સધળી જાતના ૪૦૦ દરદીઓને રાખી, તેમની મફત દવાદાર તથા સારવાર કરવાને ખની શકે, એવી સધળી સામગ્રી સાયની જે એક ઇસ્પીટાલ ખાંધવાનું સરકાર કબુલે, તો તે કામખાટે તેઓએ રૂપિયા એક લાખ આપવા, તથા સરકારે પણ એટલા રૂપિયાનો ફાલો આ કામખાટે આપવો. આ સધળી રકમ સરકારી તીજોરીમાં એકઠી રાખી, તેપર સરકારે ૭ રૂકા વ્યાજ આપવું. સર જમશેદજીની આ સુચના વિષે વિચાર ચલાવી સરકાર આગળ, આ ખાજત રજુ કરવાની ઝાઠવણ કરવાને, તેજ વખતે એક કમિટી નિમવામાં આવી, અને તેના પ્રમુખ તરીકે શેઠ જમશેદજીના અંગત મિત્ર મી. કાફર્ડને નિમ્યો. તેના ઊપર એક પત્ર લખી, શેઠ જમશેદજીએ ઇસ્પીટાલ રચાપવા ખાજત પોતાની દરખાસ્ત કાપદાસર રજુ કરી. પોતાની તરફની મજબૂત બલામણુ તથા એક અરજપત્રસાથ, તેઓએ સર જમશેદજીનો પત્ર સરકાર આગળ રજુ કર્યો. તા ૩૦ મી જુન ૧૮૮૮ ને દીવસે સરકારનો જવાબ ફરી વલ્યો પોતાના દેશીભાઈઓનાં દુઃખ

દરદ જોઈ કંરવાની શેક જમશેદજીની સખી લાગણીમાટે તેમની સ્તુતિ કરી, એ બાબેની પરવાનગી આપવાની પોતાને સત્તા નથી, એમ જણાવી, તે બાબત કલકત્તા ખાતે વડી સરકારપર પોતાની તરફની મજબૂત સિફારસ સાથે મોકલી આપીએ, એમ તે પત્રમાં સરકાર તરફથી જણાવવામાં આવ્યું હતું. વળી તેજ વખતે લખી વાલવામાં આવ્યું હતું, કે આ સ્થાપવા ધારેલી ઇસ્પીટાલને શેક જમશેદજીનું નામ આપવાની બલામણ, સ્થાનિક સરકારે વડી સરકારને કરી છે. વડી સરકારે આ બાબત ઇંગ્લેન્ડ ખાતે “કાર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સ” પર મોકલી આપી. અક્ટોબર ૧૮૭૯ માં “કાર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સનું” ફરમાન આવ્યું, કે શેક જમશેદજીની રૂપિયા એક લાખની બક્ષેશ બકાલ રાખવી. અને સરકારે પણ એટલીજ રકમ એ કામસાફ આપવી. છ ટકા બ્યાન નહિ, પણ ધારા પ્રમાણે ચાર ટકા બ્યાન આપવું, તોપણ ચાર અને છ ટકાનાં બ્યાનના ફરક વચ્ચે યતી રકમ દર સાલ સરકારે વધુ બક્ષેશ તરીકે આપવી. આ બાબતનો “કાર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સના” ફરમાન મધેના એક અગ્રેજ ફર્કરમાંથી અત્રે ઈઈ નોંધી રાખવું જોઈએ.

Para 5—“You will communicate to Jamsetji Jeejeebhai our high approbation for his conduct and our desire to co-operate with him to the utmost, in carrying his benevolent designs into effect. We shall of course sanction any designation you may think it desirable to give to the fund for the purpose of showing due honour to this very meritorious individual.”

તા. ૨૩ મી અક્ટોબર ૧૮૭૯ ને દિવસે, શેક જમશેદજીએ એક પત્ર લખી, મુંબઈ સરકારનો તથા “કાર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સનો” ઉપકાર મા-યો, અને તેજ દિવસે સરકારી તીબેરીમાં રૂપિયા ૧૦૦૦૦૦ એક લાખ બરી

હીધા. એ ઇસ્પીટાલ તથા સરકારી વેદક ક્ષેત્ર બાંધાડવાને લગતી ગોઠવણ કરવા માટે, સરકારે એક કમિટી નેમી; જેના સભાસદો, ચીફ-જસ્ટીસ સર જોન ઍડરી, મુંબઈના ખીરાપ, લેફ્ટનન્ટ કર્નલ ડીકીનસન, જે. મેકેન્ડ્રમ, ડોક્ટર મોરહેડ અને શેઠ જમશેદજી હજીમાઈ હતા. આ કમિટીનો રિપોર્ટ મળતાં, ઇસ્પીટાલનું મકાન બાંધવા માટે જગ્યા પસંદ કરવા તથા તેના લગતા કાયદાઓ વિગેરે મૂકરર કરવાને એક બીજી કમિટી સરકારે નેમી હતી. તે કમિટીએ સરકારને ત્રણ મૂખ્ય સૂચનાઓ કરી હતી, કે (૧) આ ઇસ્પીટાલને શેઠ જમશેદજી હજીમાઈનું નામ આપવું. (૨) તેમાં આબરુદાર ફેશીઓ માટે શેઠ જમશેદજીના નામનો એક ખાસ "વાર્ડ" બાંધવો, અને તેમાં ફક્ત શેઠ જમશેદજી કે તેમના વારસોની ચીટી લાવનારનેજ દાખલ કરવા (૩) તથા આ ઇસ્પીટાલનો કારોબાર ચલાવવાને ત્રણ જનને ઠેરવવા, તેમાંના બે સરકારી નિમણૂકના અને એક શેઠ જમશેદજી હજીમાઈ પોતે અથવા તેમના વારસ હોવા જોઈએ.

ઉપલી કમિટીએ, ઇસ્પીટાલ માટે કોટ નજદીકમાં મેદાન તરફ જગ્યા મેળવવાની કોશીશ કરી, પણ તે તરફની જોઈતી ધૂલ નહિ સહવાધી, આખરે ભાયખલાની જગ્યા પસંદ કરવામાં આવી. બાબુસા તળાવની બરાબર બાજુમાં આવેલી શેઠો દાદાભાઈ અને મનચેરજી પેસ્તનજી વાડીઆની ખાલી જમીન, જે શેઠ જમશેદજીએ રૂ. ૨૮૧૨૫ ની કિંમતે ખરીદી હતી, તે આ કામ માટે, તેઓએ સરકારને રૂ. ૪૦૦૦ ઓછા લઈને આપી, તેમજ ઇસ્પીટાલનું મકાન બાંધવામાટે સરકારમાં પોતાની તરફના ફાસાના રૂપિયા દસ હજાર ભર્યા.

પણ ઇસ્પીટાલની આ ઇમારત બાંધવાના ખર્ચની ગણતરી અડસટવા કરતાં ઘણી વધી ગઈ. એથી મુંબઈની સરકાર ગુચવણમાં આવી પડી. આ બાબતની ખબર શેઠ જમશેદજીને થતાંજ તેઓ વધુ મદદ કરવાને બહાર પડ્યા. રૂપિયા ૧૦૦૦૦ બદલે રૂપિયા ૫૦૦૦૦ પચાસ હજાર આ મકાન જસદી બાંધવાની સરતે, સરકારને આપવાની શેઠ જમશેદજીએ પોતાની

મરજી જણાવી. મોટા ઉપકાર સાથે, અને યોવીસ કલાકમાં, સરકારે તેમની ઉદાર મદદ કૃત્રુય રાખી, આ બાબતનાં બે પત્રો, અસલ બાપામાંજ, અત્રે નોંધી લેવાં જોઈએ.

Bombay 30th August 1841.

To.

W. R. MORRIS ESQUIRE

Secretary to Government

Sir,

Understanding that the estimate for building the New Native Hospital at Byculla on a commodious and efficient scale is much larger than was anticipated, and being very anxious that this building should be at once completed and the undertaking carried out according to my original wishes, without further delay, I beg to offer the Honourable the Governor in Council a Donation of fifty thousand (50,000) Rupees in place of the sum of Rupees (10,000) ten thousand which I formerly expressed my willingness to contribute for the erection of this Hospital.

I make the present offer under an earnest hope, and I trust I may add, with confident assurance that the liberality of Government will be extended to supplying whatever other fund may be necessary to the completion of an undertaking in which the community of this Island and the poorer classes in particular are so greatly interested.

I have the honour &c ,

(Sd) JAMSETJI JEJEEBHoy.

No 2799 of 1841

General Department

To

JAMSETJEE JEEJEEBHOY ESQUIRE

Sir,

Under the instruction of the Honourable the Governor in Council I lose no time in acknowledging the receipt of your letter of yesterdays date containing the offer of so munificent a donation as fifty thousand Rupees in place of ten thousand which you have already offered to contribute towards the erection of the New Hospital at Byculla which His Excellency in Council hope speedily to complete and then give it the appellation of the *Jamsetji Hospital*

2 I am further directed to acquaint you that the Honourable the Governor in Council will immediately determine on the steps to be taken for completion of this building and will not fail to give you due information of the course proposed to be adopted

3 In conclusion I am desired to assure you that the Honourable the Governor in Council entertain a high sense of your *continued munificence* to the proposed institution which he considers so highly creditable to your charitable disposition

I have the honour &c

Bombay Castle }
31st August 1841 }

(Sd) W R MORRIS
Secretary to Government &

શેઠ જમશેજીની આ નવી અને વધુ ઉદારતામાટે, છેક ઇંગ્લેન્ડથી
" ટ્રાઈ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સ " તરફનો ઉપકાર પત્ર આવ્યો હોયો બીજા ટ્રેલા-
મદિના પત્ર વહેવારમા નિમ્ની ગયા પછી, આખરે ૧૮૪૨ ની અર્ધવચ્ચે
" ટ્રાઈ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સની " છેત્રી મશ્વરિયાત ફરી વળી, અને ઇસ્પીટાલ,

દવાખાનું તથા કોલેજનાં મકાનનું કામ એકી વખતે સાથે શરૂ કરવાનો હોકમ થયો.

આખરે તા. ૩૭ જાનેવારી ૧૮૪૭ ને દિવસે, મોટી ધામધુમ અને દખલખા બરી “ફ્રિએસનરી” ક્રિયા સાથ, “સર જમશેદજી જીજીભાઈ ઇરપીટાલનો” પાયો પૂરવામાં આવ્યો. પહેલીજ વાર, મુમુઝ શહેરમાં અને જાહેરમાં “મેસેનિક પંથની” ક્રિયા સાથ, એક જાહેર મકાનનો પાયો નાંખવામાં આવ્યો હતો. આખા પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનના મેસેનિક પંથના વડા, રાષ્ટ્રીય વરણિપૂલ પ્રોવિન્શિયલ ગ્રાન્ડ માર્ટર ડોક્ટર જેમ્સ બર્ને આ ક્રિયા કરી હતી. ગવર્નર સર જ્યોર્જ આર્ચર, ક્રિયામાં ભાગ લેવાને હાજર થવા પહેલાં, છેક કોઠવેર જઈ, સર જમશેદજીને પોતાની સાથે ગાડીમાં બેસાડી, ઇરપીટાલનો પાયો પૂરવાની જગ્યા પર લઈ આવ્યા હતા. બરાબર સાંજના આર કલાકે આસરે આલીસ મેસન બિરાદરોનું^૩ એક ચરધસ તેમની ‘ફ્રિએસનરી’ નિશાનના વાવટા સાથ પાયો નાંખવાની જગ્યાએ આવી લામયું પાયો નાંખવાની જગ્યાની પૂર્વ બાજુએ, પ્રોવિન્શિયલ ગ્રાન્ડ માર્ટર તથા ડૉયુટી ગ્રાન્ડ માર્ટરે જગ્યા લીધી; પશ્ચિમ બાજુએ જે અંગ્રેજ બિરાદરો, એલ. આર. રીડ, અને જે. પી. વીલોખી આવી ઉભા. દક્ષિણ બાજુ-પર બિરાદરો હેમ્પબેલ અને ક્રાફ્ટ આભ્યા. જ્યારે ઉત્તર બાજુએ સર જમશેદજી પોતે અને તેમના વડા દીકરા શેઠ ખરગેદજી બિમા. ત્યારપછી ઈમારત બાંધનાર ઇજનેરે ઇમારતનો નકશો તથા એક બીજા અમલદારે, પાયામાં નાંખવાની તખ્તી અને સિક્કાઓ ગ્રાન્ડ માર્ટરને આપ્યા; જેણે તે સંધળું નામદાર ગવર્નર તથા સરજમશેદજીને દેખાડ્યું. અને તેમની બન્નેની હાજરી માટે તેમનો બિપકાર માન્યો. પછી પાયાનાં નાંખવામાં આવનારી પેલી કોતરેલી તખ્તીનો લેખ, ડૉયુટી ગ્રાન્ડ માર્ટરે આપ્તી મળલીમને મોટેથી વાંચી સંભળાવ્યો. રૂપાની એક કિંમતી તખ્તીપર નીચે પ્રમાણેનો લખાણ લેખ, પણ અંગ્રેજ હરફે કોતરેલો લેખ, પાયામાં નાંખ્યો હતો —

^૩ આ ક્રિયામાં ભાગ લેનાર દરેક અંગ્રેજ બિરાદરોના નામ મી. નાજરની “The First Parsee Baronet” નામની કિતાબમાં છે. પા. ૫૧-૫૨-૫૩.

નામદાર મહારાણીજી

વિક્ટોરિયા

નાં રાજ્યમાં

અને

એડવર્ડ લોર્ડ એલનપ્રેસના

હકુમત વખતે,

૬ જ્યારે

મદ્રાસના હાકેમ

જ્યોર્જ મારકિવસ ઓફ ત્વીડલ, K. T.

અને

મુંબઈના હાકેમ

ઓનરેબલ સર જ્યોર્જ આર્થર, બેરોનેટ, K. O.

હતા, —ત્યારે

જમશેદજી જીભાઈ ઇસ્પીટાલના

પાયાનો આ પથ્થર,

તેનાં સ્થાપક

સર જમશેદજી જીભાઈ

અને

નામદાર ગવર્નરની હાજરીમાં,

પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનના પ્રોવિન્સિયલ થાન્ડ માસ્ટર

જેમ્સ બર્નસ, K. H.

એમણે

ઓનરેમય જ્યોર્જ એન્ડર્સન, FRO P P. & M *

પી ડબ્લ્યુ લીન્ડે, D P. G M

લેસ્ટોક આર રીડ, P G S W

લેફ્ટનન્ટ કર્નલ નીલ કેમ્પબેલ, P. G J W

કેપ્ટન, ડબ્લ્યુ ગ્રૂડફોલો-સિન્ધી,

અને

એ મંડળના બીજા સભાસદોની હાજરીમાં,

મેસૌનિક પદની ક્રિયા સાથ

બરાબર મૂકી ગોઠવેલ છે.

મંગળવાર તા. ૩ જાન્યુઆરી ૧૮૪૩ ઇ. સ.

અને

મેસૌનિક સન ૫૮૪૩.

આ ઈમારત,

બ્રિટિશ ટાપૂઓનાં જવાન મહારાણીજી

તરફની વક્ષાદારીની એક નિશાની તરીકે,

• અને

હિંદુસ્તાનની ધનસાફી તથા અપક્ષપાત સરકાર

તરફનાં નવી માનની માળેતી તરીકે,

અને વળી

મુંબઈની બ્રિટિશ પ્રજા,

તેના ફેશી ભાઈબંધોનાં સઘળી જાતનાં ગરીબ લોક માટે

જે પ્યાર અને માયા દેખાડે છે,

તે સઘળાંની યાદમાં,

આ ખાં હિંદુ સ્તાન માં

બ્રિટિશ નાઈટહુડનો ખિતાબ

સર્વથી પહેલો મેળવનાર,

સર જમશેદજી ભટ્ટાચાર્ય

બંધાવી આપીછે;

અને તેમ કરતા,

પોતાનાં દેશ, સરકાર, અને લાઈબર્ટી પ્રજાની

તથા

તેમના પર જે કરમમદેગો થઈછે,

તેની ગંભીર યાદમાં અને ખાલેસ ક્લાબારમાં,

તે સર્વ શક્તિવાન સાહેબ,

જે

ખ્રિસ્ટી, હિંદુ, મુસલમાન અને પારસીઓનો

ધર્મ ખાપ છે

તેની,

સ્થાપકની ઓલાદ, કુટુંબ, જાત અને દેશપર

સદા નેગેહુખાની અને મહેરખાની રહે,

જેવી અત પ્રથુની દુવાસાથ

તેને

આ ઇમારત અર્પણ કરવામાં

એક મનપસદ ફરજ બજાવેલી તેઓ માને છે.”

૪ ઈરૂપીયાલતા પાયામા ખાખેલી રૂપાની તખ્તી પર કોતરેલા આ લેખની અંગ્રેજી તકલ માટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ છુ પાને ૪૦૫-૪૦૬ અને મી નાજરની “The First Parsee Baronet” પાને ૫૪-૫૫

જિપસો લંબાણુ લેખ વાંચી રહ્યા પછી, માન્ડ માર્ટર અને કેટલાક આગેવાન મેમન બિરાદરો, પાયામાટે જોદેલી જોડી જગ્યાપર ઊતર્યા, અને સાથે મળી, પાયાનો પથ્થર ઊંચક્યો. ડોમ્યુરી માન્ડ માર્ટરે પછી પેલા સિક્કા અને તખ્તી ખાડામાં મૂક્યા અને એક યાપીવતી તેપર સમીપ પાંધર્યો; અને ત્યારપછી વાજાંતો ગંભીર સરોદ વચ્ચે તે પાયાનો પથ્થર તેની જગ્યાપર સધળાઓએ બરાબર જોડવી મૂક્યો.

એ પછી માન્ડ માર્ટરે મેસાનિક રીતપ્રમાણે કેટલીક ક્રિયા કરી અને આખરે દુવા ચાહી કે, “આખી આલમનો મોટો શિલ્પી, પાક પરવરદેગાર આને આપણે હમણા જોડવેલા પાયાને પોતાના આશીર્વાદ દે અને આપણને આવા અને એવાજ ખીજાં ભણાં કામે કરવાને તે સાહેબ શક્તિ બક્ષે, એવી મારી દુવા છે, તે આમીન થાવો!” અને સધળા બિરાદરોએ ગંભીરાઈથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો—“આમીન! આમીન!” તે પછી માન્ડ માર્ટરે ફરી દુવા ચાહી કે—“કુદરતનો ખુખીવતો આવીંદ આ દેશનાં લોકોને તેમની સધળી દાનત બક્ષે! આ ઇમારત બાંધી પૂરી કરવામાં તે દસ્તગીરી કરે! આ ઇમારત બાંધનાર મજ્દુરો અને કારીગરોનો સર્વ જતના અકસમાતથી તે તેમનો બચાવ કરે! અને આ બાંધકામને વર્ષોસુધી સલામત રાખે! આમીન!” અને સધળાઓએ એક અવાજે એક મતથી કહ્યું—“આમીન! આમીન!”

આ ક્રિયા પૂરી થતાં, સધળાઓ પાયાના ખાડામાંથી બહાર આવ્યા. પછી માન્ડ માર્ટર ડોક્ટર બર્નેસે નીચે પ્રમાણે બાળણુ શરૂ કર્યું—

સર જર્મરોલ્ડ જીજીસાઈ,

“ધણીક સુપ્રસિદ્ધ પ્રસંગે અને ધણીક સખાવતનાં અને પરોપકારી કામેની સ્થાપના, અમારા “મેસાનિક” પંથના રિવાજ પ્રમાણે કરવામાં આવી છે, પણ માણસ જાતનું બહુ ચાહનાર એક “મેસન” કે તેના પંથના ખીજાઓને તદ્દન અનુકુલ થઈ પડતાં, આથી સરસ કોઈ પણ કામ વખતે, અમારી ક્રિયાઓ કામે લગાડવામાં આવી ન હશે તમારા બાઈ-

બધાનાં દુ.ખ ટાળવાના દેવથી, જે મોટી ઇમારત તમે હાં બાંધવા ધારો છો, તે તથા તમારી કારકીરદી દરમ્યાન જે બીજાં પરોપકારનાં કામો તમે કર્યા છે, તે અમારા મેસૉનિક પંથના ધોરણ માફક, માણસ જાતનો, માણસજાતમાટેનો પ્રીતિભાવ દેખાડે છે.

“ તેથી દિલની ખરી દાઝસાથ, તેમજ ઘણી મગરૂરી અને આનંદથી, મુખધના મેસન બિરાદરો, તમારાં નોતરંને માન આપી, આજે આ જગ્યા-પર, પોતાના પંથની એલામત અને નિશાનસાથ હાજર થયા છે. અને જ્યારે આજના કામકાજનો અહેવાલ આપી સુધરેલી દુનિયાના જૂદા જૂદા દેશોની અમારાં પંથકોની સભામાં વંચાશે, ત્યારે તે જૂદા જૂદા દેશોના જૂદી જૂદી ભાષા વાપરનાર અમારા બાઈબલો, તે વાંચી ખુશી થશે કે અમે તમને તમારા આ બધાં કામમાં મદદ કરી છે, વળી જ્યારે તેઓને વાંચતા ખબર પડશે કે દુનિયાના આ ભાગમાં તેની ડહાપણુ બરી સખાવત માટે જાણીતા થયેલા મહારથે, પોતાના બલાધના કામમાં, સર્વથી પહેલી અમારી સામેલગીરી કરી હતી, ત્યારે તેમની ખુશાલીનો પાર ન રહેશે.

“ પહેલીજ વાર મુખર્ષ શહેરમાં “મેસૉનિક પંથની” આ જાહેર ક્રિયા કરવામાં આવે છે. તે ક્રિયાની સમજણ આપવી જોઈએ, નહિ તો તેનો જૂદો અર્થ કરવામાં આવે. આ ક્રિયાનો એક ભાગ એવો છે, કે જેને મળતી ક્રિયાથી તમે દેશી લોક અજાણ્યા નથી. કોઈ પણ મહામારત કામ માથે જઠારી લેતા, તેની રીતે જોશે કે, તે બાબત આપણને પહેલાં ચિંતા થાય છે, તેવી વખતે આપણે પોતાપર પૂરો વિશ્વાસ રાખી શકતા નથી; અને કુદરતી રીતે મદદ માટે આપણી નજર તે સર્વ શક્તિવાન પેદા કરનાર તરફ દોડે છે.....તેવી વખતે તે નવા કામનો આરંભનાર, ખરે દિલે દુવા ચાહે છે, કે દુનિયાનો બાંધનાર તે મોટો શિષ્ટી—ઈશ્વર—તેનું કામ પાર પાડે અને તેપર પોતાની મહેરબાની અને આશીર્વાદનો વરસાદ વરસાવે.....આ અમારી ક્રિયા પારસી લોકની મુદરત ક્રિયા—કે જેવી ક્રિયા એક જાણીતા પારસી કુટુંબને નવાં વહાણોના મડાણ કરતી વખતે કરતાં અમે જોયાં છે, તે ક્રિયાને મળતી આવે છે.....

“ હિંદમાં જન્મણીતા થયલા ધણાક લોકપ્રિય પુરુષો અમારા પંથના મૂખ્ય ઉત્તેજકો હતા. મારી બાળ્યએ ઊભેલા મારા મિત્ર ઑનરેબલ ઑન્ડર્સનના બધાં કામોથી તમે અજાણ્યા રહ્યા નથી. તમે દેશી બાઈ-ઓની હાલત સુધારવા, અને તેમને તંગદસ્તીમાંથી છોડવવાને એ શ્રદ્ધરયે બનતું કરેલું છે. મહુંમ મારકવીસ ઓફ દેસ્તીંગસે તથા હાલના વડા હાકેમે અમારા કામને સદા મદદ કરી છે.....તમારી જીંદગીનાં બધાં કામો અમારા પંથમાં ફરમાવેલાં બધાં કામોને મળતાં છે. તમે અમારા પંથના નદિ છતાં, અમારા પંથના મૂખ્ય કાનુન—સખાવત—તમે પૂર્ણ રીતે પાળ્યો છે. તેથીજ તમે નેકીનો નતીજો પામ્યા છો, અને તેમાં અનન્ય થવા જેવું કંઈ નથી. તમારા કુટુંબને પ્યાર, તમારાં બાઈબિધ શહેરીઓનાં માન, બહાદૂર પુરુષોની સાખાશી અને નામદાર મહારાણીજીની નવાજેશોનો જે વરસાદ તમારીપર ઊતરી પડ્યો છે, તેને તમે તદ્દન લાયક છો.....

“ મારે સર જમશેદજી સાહેબ! પથરનો આ પાયો જે આજે અમેએ નાંખ્યો છે, તેની માફક લાંબો વખત કાયમ અને દાયમ, વર્ષો સુધી તમે જીવતા રહો! સદા તમે સખાવતના સરદાર રહો! વિધવા અને નાવાર-સને સદા મદદ કરતા રહેજો! જીવો લાંબુધી તમારાં બધાં કામોથી મળતું સુખ ભોગવજો! અને જ્યારે તમારો અંતઃકાળ આવી લાગે, ત્યારે હરેકને તેની કરણી પ્રમાણે બદલો આપનાર—ખોદા, તમને તમારે લાયકની જગ્યા અને બદલો આપે એવી અમારી દુવા છે.” ૫

૫ ડોક્ટર બનેસ્મું આ લાખણ એટલું તો લાગું અને “ મેસૉનિક ” બાખ-તોથી એટલું તો ભરપૂર છે, કે સમજ પડે એવી રીતે, અત્રે સુજરાતી ભાષામાં તે વિગતવાર રજુ કરવું એ તદ્દન ન બની શકે એમ છે. તેથી ઊપરો માત્ર સુખતેસર સાર વાચી, વાંચનારે સતોષ લેવો જોઈએ. “ પારસી પ્રકાસના ” ખંતીલા લખનાર ખાનખહાદૂર રોક બહુમનજી બેહેરામજી પટેલ પણ આ લાખણ સમુલ્લેખ પડતું નાંખે છે. કૃત્ર મી. નાલરની “ The First Parsee Baronet ” નામની કિતાબને પાને ૫૮ થી ૬૬ સુધી, તે અંગ્રેજીમાં બોલે બોલે છાપેલું છે.

સર જમશેદજીએ જિપ્સા લાંબા બાપણનો જવાબ નીચે પ્રમાણે
કુંકમાં આપ્યો હતો.—

રાઈટ વર્થાપકુલ સર,

“બાંધવા ધારેલી આ ઈરિપીટાલનો પાયો પૂરવાની ક્રિયાના શુભ
પ્રસંગે તમે અને તમારા મેસાનિક બાઈબિયાએ અત્રે હાજરી આપી,
તેથી મને ધણી ખુશી જોવાળે છે. તમારા પંથના લોકોની હાજરી આ
કામ વખતે મેળવવાને હું ધણા આતુર હતો, કારણ તમારા પંથમાં હું
મોટું માન ધરાવું છું, એટલા માટેજ નહિ, તેમજ તમારી આમણસ
જોડેલા મારા કેટલાક મિત્રો તમારા પંથને લગતા છે તેથી નહિ, પણ
તમારા પંથના જુના જમાના વિરે, તેના સામાન્ય પરોપકાર વિરે, અને
તેની સર્વ ધર્મસંબંધી છુટ લાગણી વિરે મેં ધણુંક સાંભળ્યું હતું. વળી
હું જાણું છું કે તમારા પંથની મૂખ્ય નેમ, માણસ જનનું બહું કરવાની છે.
મારે વિરે તમે જે વિચાર જણાવ્યા છે, તે માટે હું તમારો પૂરતો ઉપકાર
માની શકતો નથી, પણ તમારા તે જોમંદા વિચારોને હું સદા લાયક
થતો રહીશ, એવી જોમેદ હું રાખું છું. સર જોર્જ આર્થર, સર ટોમાસ
મકમોહન, તેમજ જે બાનુઓ અને ગ્રહરથોને હું અત્રે જોવું છું, તે
સધળાનો દરવેર લાંબા હાજરી આપવામાં હું જોપકાર માનું છું. તેઓની
હાજરી તેમની આ ખાતાં તરફની બધી લાગણીની ગવાહી છે, જે
જાણી મારી ખુશાલીમાં ઘણા વધારો થાય છે, તેથી હું તેમનો ઘણો
જોપકાર માનું છું.”

તાલીઓ વચ્ચે સર જમશેદજીનું બાપણ પૂરું થયું, અને મિત્રાવડો
પછી વીખરાઈ ગયો.

જે વર્ષમાં ઈસ્પીટાલ માટેનું સુંદર મકાન બંધાઈ તૈયાર થયું. તા. ૧૫ મી મે ૧૮૪૫ ને દિવસે સાંજના આ ઈસ્પીટાલ ખુલ્લી મૂકવાની જાહેર ક્રિયા થઈ હતી; ગવર્નર સર જ્યોર્જ આર્થરે તે શુભ ક્રિયા કરી હતી. ગવર્નર ઊપરાંત મોટા લશકરી અને સનંદી અમલદારો, યુરોપીયન અને દેશી આગેવાન ગ્રહસ્થો એ વખતે હાજર હતા. ઈસ્પીટાલના વચલાં મોટા દીવાનખાનામાં સઘળાઓ એકઠા થયા, અને સાંથી ગવર્નર, સર જમશેદજી અને ખીજા આગેવાન કારભારીઓ સાથે, સઘળા ઝોરદારોમાં ફરી આવી, દિવાનખાનામાં પાછા ફરી, ઈસ્પીટાલ ખુલ્લી મૂકેલી જાહેર કરતાં એક ન્હાતું બાપણું કર્યું. સર જમશેદજીનો જાહેર પ્રજા તરફથી ઊપકાર માનતાં ગવર્નરે જણાવ્યું કે—“હાલની હેવાત ઝોલાદ તરફથી સર જમશેદજીનો ઊપકાર માનવાની ખારી ફરજ છે. હવે પછીની ઝોલાદ પણ, મુંબઈની ગરીબોનું બહું કરનાર તરીકે એમનું નામ યાદ કરી, સદા તે નામને માન આપતી રહેશે.” સર જમશેદજીએ થકતાં શબ્દોમાં ગવર્નરનો ઉપકાર માની લીધો. તા. ૨૮ મી મે ૧૮૪૫ થી આ ઈસ્પીટાલમાં દરદીઓને દાખલ કરવામાં આવ્યાં. તે દિવસથી આજ સુધીમાં લાખો દરદીઓ, સર જમશેદજીના બંધાવેલાં આ મકાનમાં, પોતાનાં દુઃખની વખતે આશરો લેવાને આવ્યાં હશે, અને તેના સ્થાપકના રૂઢને હજારો હજાર આફ્રીન ચાહી હશે. એવા ખરા ધર્મનાં કામો કરતાં બંધાને આવડતું નથી. ખરા નસીબદાર જ તે કરી જાણે છે.

આ ઈસ્પીટાલના મકાનમાં દાખલ થતાંજ નીચલા લેખને મળતી, અગ્રેજી ભાષામાં કોતરેલી એક તખ્તી, દીવાલપર જાડી લીધેલી માલમ પડે છે:—

“જમશેદજી ઇસ્માઈલ ઇન્ડિયા ટ્રસ્ટી”

આ ઇન્ડિયા ટ્રસ્ટી

ગરીબોનાં દુઃખ ટાળવામાટે

નામદાર ઇન્ડિયા ઇન્ડિયા કંપની,

અને

જે પરગણું નરનું નામ

તેને આપવામાં આવ્યું છે,

તેમના

લેગા ખરચથી બાંધી ચાલુ નિભાવવામાં આવે છે

ઈ. સ. ૧૮૪૩.

આ ઇન્ડિયા ટ્રસ્ટી ચાલુ કરતાં બધી મળી રૂપિયા ૨૯૨૪૨૮ ની બાદશાહી રકમ ખરચાઈ હતી, જેમાં સર જમશેદજીએ રૂપિયા ૧૬૦૫૦૦ નો અર્ધો ઉપર ભાગ આપ્યો હતો. આ ઇન્ડિયા ટ્રસ્ટી બંધાયા બીનારાપર એક સુંદર મોટું બંધીઆળ મૂકવામાં આવેલું હતું, જે દર કલાકે, આવતા જતા રહાદારીઓને તેમજ નજદીક કે દૂર વસતા તે લતાના રહેવાસીઓને સર જમશેદજીનાં બધાં કામોની યાદ દર કલાકે આપતું હતું.

પોતાનાં નામથી ચાલતી ઇન્ડિયા ટ્રસ્ટી સાથે જોડાયેલી, અને વેદક જ્ઞાન આપનારી “આન્ટ મેડિકલ કોલેજને” પણ સર જમશેદજીએ સારી મદદ કરેલી છે. મુંબઈના એક આગળા ગવર્નર સર રોબર્ટ આન્ટનાં નામપરથી આ કોલેજનું નામ પડેલું છે. મુંબઈમાં એક વેદક જ્ઞાન આપનારી શાળા સ્થાપવાનો તેમનો વિચાર હતો. તે જાણે વડી સરકાર સાથે કલકત્તે પત્ર વહેવાર પણ ચલાવવા માંડ્યો હતો; એવામાં જુલાઈ ૧૮૩૮ માં તેઓ ડાહ-

પોરી ખાતે મરણ પામ્યા. તેમની યાદગારી રાખવાને મળેલી સભાએ, તેમના નામની અને તેમની ખાહેશ પ્રમાણેની એક " કોલેજ " સ્થાપવાનો ઠરાવ કર્યો. સર જમશેદજી તે કામ માટેની કારોબાર કમિટીના એક સભાસદ હતા અને તેના ફંડમાં પહેલાં રૂપિયા ૧૦૦૦ એક હજાર ભરી આપ્યા હતા. સાર પછી જ્યારે સર જમશેદજીનાં નામની ઇસ્પીટાલ બાંધવાનું નક્કી થયું ત્યારે આ 'કોલેજ' ને તેની સાથેજ રાખવાનું ઠેરવ્યું. ઇસ્પીટાલનાં મકાનનો પાયો નાખવાની દબ્બખા ભરી ક્રિયા પછી, એકાદ બે મહિનામાં આ 'કોલેજનાં' મકાનનો પાયો નખાયો હતો. એ વખતે કલકત્તાના લોર્ડ ગિરિષે, સર જમશેદજીની મોટી મદદ તથા આગેવાની માટે, તેમની ધણી સ્તુતિ કરી હતી. તા ૩ જી નવેમ્બર ૧૮૪૫ ને દિવસથી આ કોલેજ આજ સુધી ચાલુ રહેલી છે.

એ કોલેજમાં અભ્યાસ કરનારાઓને ઉત્તેજન દેવાને, તેમને ઈનામ, સ્કાલરશિપ, આદિ વિગેરે આપવાની ગોઠવણ સર જમશેદજીએ કરી આપી છે. ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં વૈદાને અભ્યાસ કરતાચક્ષુતા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને, એપડીઓ હથિયાર વિગેરે ખરીદવાની દર સાલ ગોઠવણ કરી આપવા માટે, એક ફંડ સ્થાપવાને રૂપિયા ૧૦૦૦૦ દસ હજાર તથા દવાદાર અને વદાડકાપની વિદ્યાર્થી સારૂ ધ્યાન ધરાવનાર વિદ્યાર્થીઓને દર સાલ ઈનામ આપવાને એક નવું ફંડ સ્થાપવાને બીજા રૂપિયા ૫૦૦૦ પાંચ હજાર મળી રૂ. ૧૫૦૦૦, સરકારને સ્વાધીન કર્યા હતા. આ પ્રમાણે "સર જમશેદજી જીજીસાર્થ બુક ફંડ" તથા "પ્રાઈઝ ફંડની" સ્થાપના થઈ હતી. ત્યાર પછી ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં, બીજી રૂપિયા ૩૦૦૦ તથા હજારની એક રકમ, સરકારને સર જમશેદજીએ સ્વાધીન કરી હતી કે દર સાલ તેનાં વ્યાજમાંથી, ડોક્ટર થવાની છેલ્લી પરિક્ષામાં જે વિદ્યાર્થી, "ટૅકસી કોલોજી" અને "મેડિકલ જ્યુરિસપ્રુડન્સ" નામની બાબતોમાં સર્વથી ચઢતો આવે, તેને તેમનાં નામનો એક સોનાનો ચાંદ આપવો. ૭

સર જમશેદજી જીજીભાઈ ઇસ્પીટાલના કમ્પાઉન્ડમાં બધાપણાં આપણા રોડને નામના સુવાવડખાનાં વર્ણન અને આપણુ બધા જોઈએ છે. અને તે વર્ણનસાથ આ લાંબા પ્રકરણનો છેડો લાવીશું. ઈ. સ ૧૮૫૦ ના એપ્રિલ માસમાં મુમ્બઈના અંગ્રેજો અને આગેવાન દેશીઓની એક સભા શહેરના ટાઉનહાલમાં, ગરીમ સ્ત્રીઓ માટે એક સુવાવડખાનું બાંધવાની ગોઠવણ કરવાનો વિચાર ચલાવવાને મળી હતી. ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજના સંબંધમાં, જહોર ઉધરાણામાં એક સુવાવડખાનું બાંધવાને, અને તેને “ ધી ઓબ્સ્ટેટ્રિક ઇન્સ્ટિટ્યુશન ઓફ બોમ્બે ” (‘The Obstetric Institution of Bombay’) એવું નામ આપવાની ગોઠવણ ત્યાં થઈ હતી. તે માટે સર જમશેદજી વિગેરે સર્વ કામના આગેવાન મહાસ્થાની એક કમિટી નિમવામાં આવી હતી. આ કમિટીએ રૂપિયા ૧૬૦૦૦ એકઠા કર્યા હતા. તેમાં સર જમશેદજી અને કુટુંબના રૂપિયા ૬૦૦૦ હતા.

આ સ્થાપવા કારણે આર્તાનાં ઉપયોગીપણાંનો વિચાર કરી, સર જમશેદજીએ પાછલથી તેને વધુ મદદ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. કમિટીપાસે સુવાવડખાનાં મકાન બાંધવાને પૂરતાં નાણાં ન હતાં. તે બધાવી આપવાનું આપણા સખી શેઠે માથે લીધું. તા. ૨૪ મી નવેમ્બર ૧૮૫૦ ને દિવસે, એ કમિટીના સંકેટરી ડોક્ટર મોરહેડ પર એક પત્ર લખી, તે બધાવી આપવાનું તેઓએ માથે લીધું. તેમાટે કોલેજની બાજુમાં અને પોતે નવેસરથી બાંધાવેલા “ ડીકર્ના તગાવની ” જિતરે આવેલા પોતાના એક મોટા જમીનનો ટુકડો, તેપર આવેલાં નાનાં મકાનો સાથે કમિટીને મફત આપવા જણાવ્યું, તથા તેપર મકાન બાંધવા માટે પોતે આગળ ભરેલા રૂપિયા ૭ હજાર જિપરાંત ખીજ નવ હજાર આપવાની માંગણી કરી, એવી સરતે કે સરકારી ઇજનેરી આર્તાના પ્લાન અને અડસદા મૂજબ, સપ્ત કામ લેવું, અને સુવાવડખાનાં ખર્ચ, એકઠા થયેલાં રૂડમાંથી કે સરકારે પોતે કરવો. સર જમશેદજીની આ ઉદાર માંગણી અજળતે ઉપકાર સાથે કમિટી સમક્ષ રાખવામાં આવી અને તેને તેમનું નામ આપવાનો કમિટીએ ઠરાવ કર્યો, તથા તેઓની સરતો પ્રમાણે, તેમની આપેલી જગ્યાપર એક

ઈમારત બાંધવાની દેખરેખ રાખવાને કેટલાક અગ્રેજો તથા શેઠા ખર-
શેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ અને માણેકજી લીમજી બનાજીની એક ન્હાની
કમિટી નિમવામાં આવી હતી. સરકારી ઇજનેરોની દેખરેખ હેઠળ આ
ઈમારત તૈયાર થતાં, ઈ. સ. ૧૮૫૧ માં તે સરકારને સ્વાધીન કરવામાં
આવી હતી, અને તે સાલથી તે જાહેર ઉપયોગમાં આવવા લાગી છે. "

આ કામ માટે બધા મળીને રૂ. ૩૦૦૦૦ ત્રીસ હજાર સર જમશે-
દજીએ આપ્યા હતા. આ મકાનની એક બાજુએ નીચે આપેલાને મળતો
લેખ, અગ્રેજી ભાષામાં કાતરેલો છે:—

સર જમશેદજી જીજીભાઈ
ઓબ્સ્ટેટ્રિક ઇનસ્ટિટ્યુશન.

ઈ. સ. ૧૮૫૧.

આ મકાન

સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઇટે

લેટ આપેલી જગ્યા ઉપર

અને તેમને ખર્ચે

બાંધવામાં આવ્યું છે.

જમીન અને ઇમારતનો ખર્ચ

રૂપિયા ૩૦૦૦૦.

દરદીઓનાં દુઃખ ટાળવાને કરેલાં સર જમશેદજીનાં રૂડાં કામોની નોંધ
અત્રે પૂરી થાય છે. સર જમશેદજીને આગળ આપણે "કેળવણીના
પિતા" લેખ્યા છે, તેમજ જો તેમને "ગરીબોના બાપ" કહીએ, તો તે શું
"રજતું ગજ" કીધેલું લેખાશે?

પ્રકરણ ત્રેવીસમું.

માહિમનો “લેડી જમશેદજી” પૂલ.

Thy bounteous hand with worldly bliss.
Has made my cup run o'er,
And in a kind and faithful friend
Has doubled all my store.

Addison.

માહિમ અને વાદરા વચ્ચે આવેલી ન્હાની ખાડી અગનીરથમાં જેસી, આને હળદો ગતારાઓ પળવારમાં પસાર કરી જાય છે. તેની બીજી બાજુએ આવેલા મોટા પૂલ ઉપરથી સેંકડો ઘોડા માડીઓ અને માલનાં ગાડાંઓ, તેમજ મેંકડો રહાદારીઓ, મુંબઈથી છાપી, અને ત્યાંથી મુંબઈ આસાનીથી આવળ કરે છે. એક વાર એવો હતો, કે આ ખાડી પસાર કરવાને બારે મહેનત પડતી, તથા મોટા જોખમ ખેડવો પડતો; કારણ તે વખતે ત્યાં પૂલ જેવું કંઈએ ન હતું. એક બાજુથી બીજી બાજુ જવાને સરકારી હોડીનો ઉપયોગ કરવો પડતો. સાંજે છ વાગ્યા પછી તો હોડી પણ ન મળતી! અને ‘જે અમલના કામસર આવળ કરવી જ હોય, તો આસરે ત્રણેક મૈલનો ઊંધો રસ્તો લઈ કુરલાને રસ્તે આવળ કરવાનું જનતું’. એમાંમાં તો લોકોની આપણનો પાર ન રહેતો. દર

સાસ આ વખતની તોફાણી રતુ લીધે, ધણીક હોડીઓ ડુબી જતી, અને કેટલાક જન ખરબાદ થતા. આખરે સરકારે એ જગ્યા પર એક પાકો પૂલ બાંધવાનો વિચાર કર્યો, અને તેના ખર્ચનો અડસટ્ટો તૈયાર કરાવ્યો. પણ રૂ. ૬૭૦૦૦ નો અડસટ્ટો ખર્ચ, તુરત વેળા કરવાને સરકારથી અન્યું નહિ થાણાની ખાડી પર એક ન્હાનો પૂલ બાંધાવવાની ગોઠવણ આ વખત પર મુમર્દના દેશી શેડીયાઓ કરતા હતા, તેમણે તેઓએ રૂપિયા દમ હજાર, એકઠા મણ કર્યા હતા, જેમાં શેઠ જમશેદજીને રૂપિયા પદસેનો ફાતો હતો. પણ આ શેડીયાઓને થાણાના પૂલ કરતાં માહિમના પૂલની વધારે અગત્ય જણાઈ

ઈ સ ૧૮૭૭ ના ડિસેમ્બર માસમાં શેઠ ખરશેદજી કાવસજી બનાજીએ સરકારમાં એક પત્ર લખી માગી લીધું કે માહિમનો પૂલ બાંધવાને માટે નાણાં એકઠાં કરવાને દેશીઓને રજા આપવી, તેમાં થાણાના પૂલ માટે એકઠા કરેલા રૂપિયા દસ હજાર વાપરવા દેવા તથા સરકારે પોતે રૂ. ૧૦૦૦૦ આપવા સરકારે આ સુચના કબુલી, પણ શેઠ બનાજી જોઈતાં નાણાં ભેગાં કરી ન શકવાથી, આ બાબત પડતી નાખવામાં આવી ત્યાર પછી બરાબર એક વર્ષ રહીને, શેઠ જેઠાંગીર નશરવાનજી વાડીઆએ એ પૂલ પોતાને ખર્ચે બાંધાવી આપવાને સરકારને રૂપિયા ૨૫૦૦૦ પચીસ હજાર આપવાની મરજી દેખાડી, પણ પૂલ બાંધવાના ખર્ચનો અડસટ્ટો જખરો થવાથી, પાછી આ બાબત પડી બાગી. ઈ સ ૧૮૪૦ ના ચેઆસાંમાં આ ખાડીમાં વધુ માણસો ડુબી ગયાં, અને પૂલ બાંધવાની જરૂર બાબત પાછી ચરચા ચાલી રહી. ઘણાં જનોની ખરબાદી થયેલી માબળી, લેડી જમશેદજી પણ દીલગીર થયાં, અને કુદરતી સલાહ કર્યો, કે લોકોના જન બચાવવાને સરકાર પૂલ શા માટે બાંધતી નથી? એજ વખત પર શેઠ ખરશેદજી બનાજીએ, સર જમશેદજીને આ ધર્મનું કામ ઠીપાડી લેવાની અરજ કરી પોતાનાં ધણીઆણીની લાગણીને માન આપી તથા મિત્રની સુચના ઠીપાડી લઈ, શેઠ

જમશેદજીએ આ પૂલ, પોતાનાં ઘણીઆણી તરફથી બંધાવી આપવાનું આખરે માથે લીધું.^૧

ઈ. સ. ૧૮૪૧ ના ફેબ્રુઆરી મહિનામાં સરકાર જોગ એક પત્ર લખી પોતાનાં ઘણીઆણીને નામે આ પૂલ બાંધી અપાવવાને માટે સરકારમાં રૂપિયા ૪૫૦૦૦ પીસતાલીસ હજાર બરી આપવાની માંગણી રોક જમશેદજીએ કરી. સરકારે પૂલ બાંધવાના ખર્ચના નવેસરથી અડસદા કરાવ્યા, તે "મિલીટરી બોર્ડના" અડસદા પ્રમાણે તેના ખર્ચ રૂપિયા ૧૬૪૫૪૦ નો થવા ગયો. સર જમશેદજીને આ ખર્ચ મોટો લાગ્યો. આગષ્ટ ૧૮૪૨ માં ગવર્નર સર જ્યોર્જ આર્થરને કાગલ લખી તેઓએ જણાવ્યું કે— "માહિમનો પૂલ બાંધવાની, લોકોના જનમાલને ખાતર, તથા વેપારની સલામતી કીજે ઘણી અગત્ય છે. માટે આ બાંધકામ જલદી કરવાને સરકારે જાહેરમાં 'ટેનડર' માંગવા કે જે લોક એ કામ લેવા માંગે, તેમના બાવ જણાય; કારણ મને ઊમેદ છે કે જે અડસદા ઊપજાવે, તેના કરતાં ઓછે ખર્ચે એ કામ બનશે."

સર જમશેદજીની સુચના પ્રમાણે સરકારે જાહેર 'ટેનડર' માંથી. મી. જમશેદજી દોરાબજી નાયગામવાળા નામના અને પાછલથી પ્રખ્યાત ધનકારેલવે કંદાકરે, આ પૂલ અઢી વર્ષની સુદતમાં, રૂપિયા ૧૩૧૦૦૦ એક લાખ એકત્રીસ હજારમાં બાંધી આપવાનું માથે લેવા માગ્યું. ખીલ પર ચુરણ ખર્ચના રૂ. ૫૭૮૦ વધારે ગણી, સરકારે સર જમશેદજીને લખી જણાવ્યું કે આ પૂલ બાંધવાનો ખર્ચ રૂપિયા ૧૩૬૭૮૦ થશે. સર જમશેદજીએ ગવર્નર સર જ્યોર્જ આર્થરને તરત લખી જણાવ્યું કે આગળ આપવા જણાવેલા રૂપિયા ૪૫૦૦૦ બદલ તેઓ રૂપિયા ૧૦૦૦૦૦ એક લાખ આપશે, પણ એક સરતે કે પૂલ તૈયાર થતાં, તે જાહેર ઊપયોગ માટે સુકત ખુલ્લો મૂકવો, માને કોઈ પાસે કસોએ લવાજમ લેવા નહિ. બાકીના રૂપિયા પૂરા કરવાને સરકારે યાજ્ઞાનો પૂલ બાંધવા માટે એકડા

^૧ જુઓ "જોવારો પંચાત"—પાને ૨૬૧ અને ૨૬૨.

LADY AVABAI JAMSLTI JLEJLLHIAI
 લેડી આવાબાઈ જમશેદજી જીજીભાઈ

જમશેદજીએ આ પૂલ, પોતાનાં ધણીઆણી તરફથી બધાવી આપવાનું આખરે માથે લીધું.^૧

ઈ. સ. ૧૮૪૧ ના ફેબ્રુઆરી મહિનામાં સરકાર 'લેમ એક પત્ર લખી પોતાનાં ધણીઆણીને નામે આ પૂલ બાંધી અપાવવાને માટે સરકારમાં રૂપિયા ૪૫૦૦૦ પીસતાલીસ હજાર બરી આપવાની માંગણી શેઠ જમશેદજીએ કરી. સરકારે પૂલ બાંધવાના ખર્ચના નવેસરથી અડસટી કરાવ્યા, તો “મિનીસ્ટરી બોર્ડના” અડસટી પ્રમાણે તેના ખર્ચ રૂપિયા ૧૬૪૫૪૦ નો થવા ગયો. સર જમશેદજીને આ ખર્ચ મોટો લાગ્યો. આગષ્ટ ૧૮૪૨ માં ગવર્નર સર જ્યોર્જ આર્થરને કાગલ લખી તેઓએ જણાવ્યું કે— “માહિમનો પૂલ બાંધવાની, લોકોના જનમાલને ખાતર, તથા વેપારની સલામતી કીજે ધણી અગત્ય છે. માટે આ બાંધકામ જલદી કરવાને સરકારે જાહેરમાં ‘ટેનડર’ માગવા કે જે લોક એ કામ લેવા માગેછે, તેમના બાવ જણાય; કારણ મને ઊમેદ છે કે જે અડસટી ઊપજાવેછે, તેના કરતાં ઓછા ખર્ચે એ કામ બનશે.”

સર જમશેદજીની સુચના પ્રમાણે સરકારે જાહેર ‘ટેનડર’ માંથી. મી. જમશેદજી દોરાબજી નાયગામવાળા નામના અને પાછલથી પ્રખ્યાત થયવા રેલવે કંટ્રાક્ટરે, આ પૂલ અઢી વર્ષની મુદતમાં, રૂપિયા ૧૩૧૦૦૦ એક લાખ એકત્રીસ હજારમાં બાંધી આપવાનું માથે લેવા માગ્યું. બીજા પર-સુરણ ખર્ચના રૂ. ૫૭૮૦ વધારે ગણી, સરકારે સર જમશેદજીને લખી જણાવ્યું કે આ પૂલ બાંધવાનો ખર્ચ રૂપિયા ૧૩૬૭૮૦ થશે. સર જમશેદજીએ ગવર્નર સર જ્યોર્જ આર્થરને તરત લખી જણાવ્યું કે આમળ આપવા જણાવેલા રૂપિયા ૪૫૦૦૦ બદલ તેઓ રૂપિયા ૧૦૦૦૦૦ એક લાખ આપશે, પણ એક સરતે કે પૂલ તૈયાર થતાં, તે જાહેર ઊપયોગ માટે સુકત ખુલ્લો મૂકવો, યાને કોઈ પાસે કરસોએ-લવાજમ લેવો નહિ. બાકીના રૂપિયા પૂરા કરવાને સરકારે યાજ્ઞાનો પૂલ બાંધવા માટે એકાં

^૧ જાઓ “બોલાસે પંચાત”—પાને ૨૯૧ અને ૨૯૨.

--(D) AVADAI JAMSI TJI JEEJLI BHAI
લેડી આવાબાઈ જમસીદજી જીજીભાઈ.

માર્ચ ૧૮૪૫ માં. આ મોટો પૂલ બંધાઈને તૈયાર થયો. “મિલીટરી બોર્ડ” તેની તપાસ કરી સરકારને મન માનતો રિપોર્ટ કર્યો. આ પૂલની લંબાઈ લગભગ અઢી મૈલ છે. દસથી ચોવીસ ફૂટની તેની ગિચાઈ છે. બરતીનાં પાણી વખતે પણ, પાણીની સપાટીથી તે પાંચ ફૂટ ઊંચો રહે છે. વીસ ફૂટ સડકનો રસ્તો વચમાં બાંધેલો. અને બન્ને બાજુએ સાડા ચાર ફૂટનો પગવાટ છે. રસ્તાની બાજુની ‘ચેરાપેટ’ દિવાલ ત્રણ ફૂટ ઊંચી છે. ખાડીમાં દસથી અઢાર ફૂટ ઊંડું મજબૂત પથ્થર કામ બાંધેલું છે. દેટલીક તરફ ખાનડી પથ્થરનું મજબૂત બાંધકામ છે. ત્રીસ ફૂટ, ઘેરાવાના ચાર મજબૂત આરકાંપર, વચમાં પાણી પસાર થવાની ખાડી પર, દોઢસો ફૂટ લાંબો પૂલ બાંધી કાઢેલો છે. પૂલ હેઠળના આરકાંબોમાંથી, ઘેરાયેલું પાણી કલાકના છથી સાત મૈલની ઝડપે પસાર થઈ જાય છે. ૩

માહિમની બાજુથી પૂલ પર દાખલ થતાં નાંકાંપરજ પથ્થરનાં બે આરકાંપર અગ્રેજી, ગુજરાતી, મરાઠી અને ફારસી ભાષામાં કોતરેલી તખ્તીઓ છે, તેમાંની ગુજરાતી ભાષામાં કોતરેલી તખ્તી હેઠળ પ્રમાણે છે:—

આ પૂલ બાંધવાનું કામ,

લેડી જમશેદજી જીજીભાઈના આસરાથી

તારીખ ૬ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૪૩ ને દિવસે શરૂ થયું;

આ કામ મધે તે બાંધે બારે સખાવતથી,

રૂપિયા ૧૫૫૮૦૦ ની મોટી રકમ આપી.

આ પૂલનો નકશો શ્રી મુંગઈ ખાતાના ઇજનેર લેફ્ટનન્ટ ફાફ્ટે કીધો,

અને

તેજ ખાતાના ઇજનેર કેપ્ટન ફક્સાંકે બાંધી તે તૈયાર કીધો.

૩ જુઓ મી. નાનરની “The First Parsee Baronet” પાને ૩૫-૩૬.

ૐ પૂજા

રોજ ૧૩ મે માહ ૭ મે શહેનશાહી સને ૧૨૨૪ યજ્ઞદર્શિ
અને

તા. ૮ મી એપ્રિલ ૧૮૪૫ ને દિવસે

શ્રી મુંબઈના ગવર્નર

નામદાર સર જ્યોર્જ આર્થર બેરોનેટ સાહેબ
તથા

કાઝિન્સલના અધિકારીઓ

અને

મુંબઈના મુખ્ય રહેવાસી સાહેબોની હજુરમાં,
લોકોના આવજા સારૂ પ્રુથ્વો કીધો.

આ પૂજનાં કામમાં એકદર ખર્ચ રૂ. ૨૦૩૮૪૩-૦-૫, થયોછે.

આખરે તા. ૮ મી એપ્રિલ ૧૮૪૫ ને દિવસે, બારે ધામધુમસાથ આ પૂજા પ્રુથ્વો મૂકવાની ક્રિયા કરવામાં આવી. જે કે આ ક્રિયા છેક સાંજે પાંચ કલાકે થનાર હતી, તોપણ તે જગ્યાની આસપાસ બારે રચના, આખો દિવસ ધર્મ રહી હતી. દરેક જાત અને દરેક વર્ગનાં લોક, ખોરથી તમાસો જોવાને ત્યાં એકઠાં થયાં હતાં. ભાવખલાથી માહિમનાં જંગમસુધી, તકરેવાર જાનની ગાડીઓની દારની દાર લાગી રહી હતી. લશ્કરી હાકમાઠ પણ બારે હતા. 'સલામતી' આપવાને કેટલીક તોપો મૂલઆગળ ધસડી લાવી ગોઠવવામાં આવેલી હતી. થોડેસવાર લશ્કરની

એક મોટી દુકડી, તેમજ અગ્રેજી અને દેશી પાયદલ લશકરની મોટી દુકડીઓ ત્યાં હાજર હતી. 'લશકરી, સર્નદી, અને દરિયાઈ અમલદારો, તેમજ આગેવાન યુરોપિયન અને દેશી વેપારીઓ તથા શેડીયાઓ, એ સધજાનો ગાડીઓની 'મોટી દાર, માહિમ તરફનાં નાકાંપર એકઠી થઈ રહી હતી. બરાબર પાંચ કલાકનો અમલ થતાં ગવર્નર અને સર જમશેદજી, બોડીગાર્ડના એક મોટા રસ્તાલા સાથે, ત્યાં આવી લાગ્યા. નામદાર ગવર્નરના જમણા હાથપર સર જમશેદજીને એક આપવડમાં આવી હતી. એક મોટું સરઘસ થઈ સધજાઓ પૂલપર દાખલ થયાં. સર્વથી આગળ એ યુમ બાંધનાર ઇંજનેર અને કંટ્રીક્ટર મી. નાયગામવાળા તથા તેમનાં ખાતાનાં આગેવાન ડીપરીઓ હતા. તેની પાછલ ઘોડેસવાર "લેન્ડર" પલટણની એક દુકડી હતી. ગવર્નરનું બેંડ તેમની પાછલ આવી લાગ્યું. તેની પાછલ સર જમશેદજી અને ગવર્નરની ગાડી હતી. તે ગાડીની બન્ને બાજુએ કેટલાક ગ્રહસ્થો ઘોડેમવાર થઈને જતા હતા, તેમાં સર જમશેદજીની બાજુએ, ગવર્નરનો ખાનગી સેક્રેટરી કેપ્ટન આર્થર, અને ગવર્નરની બાજુએ, શેક ખરગેદજી જમશેદજી હતા. ગાડીની પછવાડે સેનાધિપતિ વિગેરે લશકરી તથા સનદી અમલદારોની, તથા મોટા મોટા યુરોપિયન અને દેશી આગેવાનોની ગાડીઓની દાર હતી. સર જમશેદજીની ગાડી, પૂલની બરાબર વચમાં આવી લાગતાં, તેપો ફાડી તેમને સહાનુભૂતિ આપવામાં આવી હતી. વાદરાની બાજુનું એક મજબૂત આરકું પસાર કરી, આજુ સરઘસ, ત્યાં બાંધેલા એક મોટા મંડપમાં જઈ લાગ્યું. તેઓને પાન ગોલાબ વિગેરે વહેંચી આપતા હતા, તે વખતે ગવર્નર મર જ્યાર્ આર્થર, "કમાન્ડર-ઇન-ચીફ" અને તેની બાજુ તથા આગેવાન સરકારી અમલદારો અને તેમની બાજુઓ સાથે, બાજુમાં આવેલા એક શીરગી ગ્રહસ્થનાં ઘર આગળ આવી, ત્યાં બેઠેલાં લેડી જમશેદજી અને તેમનાં કુટુંબની બાજુઓની મુલાકાત કરી હતી; તેમનાં નામસાથ જોડાયેલું અને તેમની સખાવતથી ઊભુ થયેલું આ કામ પાર પડ્યું, તે માટે ગવર્નરે લેડી જમશેદજીને મુબારકબાદી આપી હતી.

કસાક એકસુધી અત્રે વાતચીતમાં વપ્ત કાઢેલા પછી, સપના યુરોપીય-
નોએ સર જમશેદજીએ તૈયાર કરાવેલાં બાદશાહી ખાણાને ધનસાફ
આપ્યો. તે પૂર થતાં નામદાર ગવર્નરે ઊભા થઈ, એક બાપલું કરી “લેડી
જમશેદજીની સલામતી” લેવાડી. તેમ કરતાં નામદાર ગવર્નરે જણાવ્યું કે,

સર જમશેદજી જીજીલાઈ,

“આજના નેત્રા શુભ પ્રસંગે હાં હાજર થવાથી મને ધણો આનંદ
ઝપળ્યો છે. મારી તરફના પિયારો જણાવવા પહેલાં, આજના પ્રસંગને
લગતી કાંઈક તવારીખ જણાવીશ. ટ્રેલ્સાંક વર્ષ પર માહિમ અને વાંદરા
વચ્ચે એક પૂલ બાંધવાની જરૂર વિશે મરકારનું ધ્યાન એચવામાં આવ્યું હતું.
પણ નાણાં સંબંધી અગવડો, લીધે સરકારથી કંઈ બની શક્યું ન હતું.
ત્રણ ચાર વર્ષ પર સરકારે આ કામની ‘સર્વે’ કરાવી, અને સરકારી ઇજનેર
જોષિતા અડસટ્ટા પૂરા પાડ્યા, પણ ખીળ કામોમાં નાણાં ખરચવાની
પહેલી અગત હોવાથી, સરકારને આ કામ પાછું મુલતવી રાખવું પડ્યું.
ઈ. સ. ૧૮૪૧ ના ચોમાસામાં આ તરફ પદરથી વીસ હોડીઓ ઊંધી
વળી ગઈ અને તે સાથે ધણીક જીવની હાણી થઈ. લેડી જમશેદજીએ
જ્યારે આ માફા સમાચાર સાંભળ્યા, ત્યાર કુદરતી સવાલ ક્યો કે સરકાર
એક પૂલ કાં બાંધતી નથી? જ્યારે તેઓએ સરકારની તુરત વેળાની
મુશકલી જણી, ત્યારે પોતાની દોલતમાથી, અને પોતાને ખરચે આ કામ
આથે ઊઠાવી લેવાની તેઓએ પોતાની મરજી જણાવી. એકવાર ફરી નક્કી
અડસટ્ટો કરવામાં આવ્યો, પણ ઇજનેરી ખાતાના ખીળ અડસટ્ટાઓ
માફક, આ પણ ખુબ વધી ગયો. રૂપિયા ૬૭૦૦૦ માં આ કામ પૂર્ણ કરી
નાંખવાની અટકલ થઈ હતી, પણ એટલા રૂપિયામાં તો કામનો ત્રીજો
ભાગ પણ બધાઈ ન રહ્યો. આ કામ અડુઈ નાંખવા કરતાં, તે પૂર્ણ
કરવને, રૂપિયા એક લાખ આપવા લેડી જમશેદજી તૈયાર થયાં.
વળી પરચુરથ ખરચ માટે ખીળ રૂપિયા ૧૦૦૦૦ દસ હજાર આપ્યા તે
તો જુદા..... પાછલથી તેઓએ રૂપિયા, ચાર, છ, અને દસ હજાર—

રની, ખીજી રકમોની બધેસ એ કામમાટે આપી હતી; ખીજા પરચુરણ રૂપિયા મળી તેઓ તરફથી રૂપિયા ૧૪૦૦૦૦ એક લાખ ચાલીસ હજારની બાદશાહી રકમ મળી છે. * વળી બે ચાર દિવસ ધયાન મને ખબર મળી કે, પૂલની બાજુ પરના રસ્તા બાંધી આપવા માટે આ સખી બાધ ખીજા રૂપિયા ૨૨૦૦૦ બાવીસ હજાર આપનાર છે !...

“લેડી જમશેદજી વારવાર કહેતાં હતાં કે ગરીબને ઊપયોગનું આવું કામ કરી આપવાની તવંગરોની ફરજ છે. ‘આ સખી બાંનુની સખાવત વિશે બોલવાની મને મળેલી આ તકનો લાભ લઈ, હું એકાદ નહિ જણાવશી બાબત અત્રે જણાવીશ. સર જમશેદજી! તમારા ખાનદાનની મોટી સખાવત વિશે હું બોલવા માંગું છું. બે વર્ષપર મેં ઊપજીવી કાઢેલી નોંધપરથી, તેમજ પાછલથી બને એટલી મેળવેલી ખમરોપરથી (જોકે તમારી સખાવતોની લગતી ખબર સહેલાઈથી મળતી નથી.) મેં સરવાળો ઊપજીવી કાઢ્યો છે, કે ફક્ત તમારી જાહેર સખાવત, એક લાખ ચાલિન્ડ એટલે દસ લાખ રૂપિયાથી વધુની થઈ ચૂકી છે! જ્યારે હું તમારી જિદારતા અંગ્રેજી વેપારીઓની જિદારતા સાથે સરખાવી જોઉં છું, તો મને મુખમનો વેપારી વધારે ચઢતો લાગે છે

“આપણે સધળાંને એકજ ઇશ્વર પેદા કીધાં છે, માટે આપણે ગમે એ ધર્મ પાળતા હોઈએ, તોપણ આપણી જિદારતા અને આપણી બલામનો બદલો આપણે મળ્યા વગર રહેતો નથી. હવે લેડી જમશેદજીની સલામતી ચાહી, હું આ બાપણુ તમામ કરીશ. ગ્રહરયો! “લેડી જમશેદજી!” તેઓ તથા સર જમશેદજી અને તેમનું કુટુંબ ધણાં વર્ષો સુધી, તદરોસ્ત સુખી અને આબાદ જીવતાં રહે! ”

* આ રકમ ભુલ લરી લાગે છે ‘જાધા મગી એ કામ માટે સર જમશેદજીએ રૂ. ૧૫૫૮૦૦ આપ્યા હતા. પૂલની બાજુપર મારેલી એક તખ્તીમાં પણ એજ રકમ જણાવેલી છે.

ગવર્નરની સલામતીનો જવાબ, સર જમશેદજીએ નીચે પ્રમાણે
ટુંકમાં આપ્યો:—

જાનુઆરી અને મહુરચી,

“લેડી જમશેદજીને સલામતી ચહાવામાટે હું તમારો ધણો ઊપકારી
થયો છું. મારા મહેરબાન મિત્રોનો જે મોટો મિળાવડો હાં ભેગો મળ્યો
છે, તે જોઈ મને કેવી ખુશાલી ઊપજી છે, તે મને જણાવ્યા વગર ચાલતું
નથી. તમો સર જ્યોર્જ આર્થર તથા જે જાનુઆરીએ આટલે દૂર સુધી
આવવાની તસદી લીધી છે, તેમનો જેટલો ઊપકાર હું મારું, એટલો
ચોડા છે. લેડી જમશેદજી આ પૂલ ખુલ્લો મૂકાવાના આજના દિવસને
પોતાની છાંદગીનો એક સુખી અને શુભ દિવસ લેખે છે, અને તેઓ તે
દિવસપર પોતાની બહેનપણીઓની આવી મોટી હાજરીથી, પોતાને
મોટું માન મળેલું સમજે છે.

“નામદાર ગવર્નર સાહેબે આ કામને મરીજોના લાભનું અને પૂણ્યવાન
કામ જણાવ્યું છે. સરકારી મોટા અમલદારો પણ આ કામ મરીજ
પ્રજાલાભનું જણાવતા રહ્યા છે. એજ ધોરણે ચાલી, આ પૂલનો વપરાસ
કરનારી પ્રજાપાસ કંઈએ “ટોલ” લીધામાં ન આવશે, એવી મર્ગદર્શી
કરવામાં લેડી જમશેદજીની નેમ, કોઈએ રીતે મરીજોનું ભક્તું કરવાની
તથા સર જ્યોર્જ આર્થરે લામણીસાથ જણાવેલા અભ્યાસ અકસમાતો
બનતા આટકાવવાની છે.

“મારે જણાવતું જોઈએ કે આ પ્રજાપ્રયોગી કામ કરવાનો વિચાર
પહેલે મને સુઝ્યો ન હતો, તેપણ મારાં ધણીઆણીનું ધારેલું આ કામ
આજે પાર પડેલું જોઈ મને વાજળી મગરરી અને મોટી ખુશાલી
પેદા થાય છે.

“માનવંત ગવર્નર મારી આગળ સખાવતો વિને કંઈક જોસારો અને ક્યોંછે, તે વિશે આ પ્રસંગે જો હું વધુ ન જોહું તો મને માફ કરશો; પણ સરકારનો સર્વથી વડો અમલદાર મારા કામ અને મારી નેમોની ખરી પિછાન કરે છે, એ જાણી હું તેમનો ધણો આભારી થયો છું.”

“કેપ્ટન ફર્કેશનક, કે જેની દેખરેખ હું જાણ આ આખો પૂલ જમણાં તૈયાર થયો છે, તે અંચલ અમલદાર, આજે અત્રે ગેરહાજર છે, તેમણે હું ધણો દીક્કગીર છું. તેની આજ્ઞા અને તેની જમંગી મહેનતમાટે, આ માનવંત મજલીસની હજુરમાં, તેનો મોઢે મોઢું જાહેર જાપકાર માનવાની જો મને તક મળતે તો હું ધણો ખુશી થતો.” આ મોઢું કામ આટલું જલદી પૂર્ણ કરી આપવા માટે આપણે તેના ધણાં આભારી થયા છીએ.

“આવા જાપોગી પ્રસંગે જાંવેર, દૂરસુધી હાજરી આપવા માટે તથા માનવંત ગવર્નર સાહેબની સલામતી ખરી લાગણી સાથે જાપાડી શેવા માટે, હું જોકવાર કરી તમારો જાપકાર માનું છું.”

૩ આ અંગ્રેજ ઇન્જનેર કેપ્ટન ફર્કેશનકને, સર જમશેદજીએ ઈંગ્લાન્ડથી ખાસ મંજૂરિયાત મળ્યાની, રોકડા રૂપિયા ૫૦૦૦ પાંચ હજારનું ધનામ આપ્યું હતું; તેમજ પૂલ બાંધી આપનાર કંટ્રાક્ટર મી. જમશેદજી દોરાબજી નાથગામવાળાને રૂપિયા ૧૫૦૦૦ પંદર હજારનું બાદશાહી ધનામ, આપ્યું હતું.

૪ જાપલાં લાપણોની અસલ અંગ્રેજી નાલમાટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું, પાને ૪૪૭-૪૪૮; મી. નાજરની “The First Parsee Baronet” પાને ૩૮ થી ૪૧; તથા મી. કરાકાની “History of the Parsees” દફતર ૧ જુ પાને ૧૦૫ થી ૧૦૮. સર જમશેદજીએ આપેલાં આ લાપણોનો જળાભ અસલ પ્રમાણે ફક્ત “પારસી પ્રકાશમાં જ” નોંધેલો છે. [દફતર ૧ હું, પાને ૪૪૮.]

‘આપણુ પૂરું થતાં, ગવર્નર અને સર જમશેદજી મંડપમાંથી સાથે બાહર પડ્યા, અને પૂલને રસ્તે પાછું સંઘળું સરખસ માહિમ તરફ આવી લાગી વિખેરાઈ ગયું. એજ રાત્રે મહાલક્ષ્મીની દરિયા કિનારેની પોતાની વાડીમાં, સર જમશેદજીએ પોતાના દેશી મિત્રોને એક મોટી જપાહત આપી હતી. વળી આ પ્રસંગે જાણી તરફ રહેતા કેટલાક શીરગી કુટુંબોએ, આ પૂલ બંધાવી, તેમને સુખ કરી આપવામાટે, સર જમશેદજીને ઊપકાર માની, તેમને ધણીક સહીસાધનું એક માનપત્ર આપ્યું હતું. માહિમ અને વાંદરાનાં મરીમ રહેવાસીઓએ પણ, મરાઠી બાપામાં લખેલું એક બીજું માનપત્ર આપણા શેકને આપ્યું હતું.

આ પૂલ ખુલ્લો મૂકવાની ક્રિયા વખતે, પૂલની બંને બાજુએ સારા રસ્તા બંધાવી આપવાની બાહેરા સર જમશેદજીએ દેખાડી હતી, તે પ્રમાણે થોડા મહિના પછી, એટલે જુલાઈ ૧૮૪૫ માં સર જમશેદજીએ સરકાર-જોગ એક પત્ર લખી, માહિમ બગરથી તે પૂલસુધીનો એક નવો રસ્તો બાંધવામાટે, લેડી જમશેદજી તરફથી રૂપિયા ૨૨૦૦૦ બાવીસ હજાર આપવાની પોતાની મરજી જણાવી. તેજ મહિનામાં સરકારે સર જમશેદજીની માગણી અવગતે ઊપકારસાથ સ્વીકારી, અને ઇગતેર ખાતેને તે કામ તુરત શરૂ કરવાનો હોકમ કર્યો થોડાક મહિનામા આ રસ્તો તૈયાર થતાં, તે વખતની મ્યુનિસિપાલીટી-“બોર્ડ-ઓફ-કોનઝર્વેસીને” તે સંપવામાં આવ્યો. સુલેહના અમલદારોએ આ રસ્તાનું નામ “લેડી જમશેદજી રોડ” કરી રાખવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો. સરકારે સર સાહેબને એક પત્ર લખી તેમાટે તેમની મંજુરિમાત માંગી, અને તેઓએ તેવી

“માનવંત ગવર્નરે મારી આગળી સખાવતો વિષે કંઈક જોસારો અને ક્યોંછે, તે વિષે આ પ્રસંગે જો હું વધુ ન જોહું તો મને માફ કરશો; પણ સરકારનો સર્વથી વડો અમલદાર મારા કામ અને મારી નેમોની ખરી પિછાન કરે છે, એ જાણી હું તેમનો ધણો આભારી થયો છું.”

“કેપ્ટન ફર્કરેન્ક, કે જેની દેખરેખ હેઠળ આ આખો પૂલ બધાઈ તૈયાર થયો છે, તે અંચલ અમલદાર, આજે અત્રે ગેરહાજર છે, તેમણે હું ધણો દીલગીર છું. તેની આજ્ઞા અને તેની જમંગી મહેનતમાટે, આ માનવંત મજલીસની હજુરમાં, તેનો મોટે મોટું જાહેર જિપકાર માનવાની જો મને તક મળતે તો હું ધણો ખુશી થતો.” આ મોટું કામ આટલું જલદી પૂર્ણ કરી આપવા માટે આપણે તેના ધણાં આભારી થયા છીએ.

“આવા જિપોગી પ્રસંગે લાંબેર, દરસુધી હાજરી આપવા માટે તથા માનવંત ગવર્નર સાહેબની સલામતી ખરી લાગણી સાથે જિપાડી લેવા માટે, હું એકવાર ફરી તમારો જિપકાર માનું છું.”^૧

^૧ આ અંગ્રેજી ઇન્જનેર કેપ્ટન ફર્કરેન્કને, સર જમશેદજીએ ઈંગ્લાન્ડથી ખાસ મંજૂરિયાત મંગાવી, રોકડા રૂપિયા ૫૦૦૦ પાંચ હજારનું ધનામ આપ્યું હતું; તેમજ પૂલ બાંધી આપનાર કંટ્રાક્ટર મી. જમશેદજી દોરાબજી નાયનામવાળાને રૂપિયા ૧૫૦૦૦ પંદર હજારનું બાદચાલી ધનામ આપ્યું હતું.

^૨ જિપલાં લાવણોની અસલ અંગ્રેજી નકલમાટે જુઓ. “પારસી પ્રેક્ષ” દફતર ૧ હું, પાને ૪૪૭-૪૪૮; મી. નાજરની “The First Parsee Baronet” પાને ૩૮ થી ૪૧; તથા મી. કરાકાની “History of the Parsees” દફતર ૧ જુ પાને ૧૦૫ થી ૧૦૮. સર જમશેદ^૩ આગેલાં લાવણોને જળાબ અસલ પ્રમાણે ફક્ત “પારસી પ્રેક્ષ.”

[દફતર ૧ હું, પાને ૪૪૮.]

‘બાપણ પૂરું થતાં, ગવર્નર અને સર જન્મશેદળ મડપમાંથી સાથે બાહર પડ્યા, અને પૂલને રસ્તે પાછું સંઘળું સરધર્મ ગાહિમ તરફ આવી લાગી વિખેરાઈ ગયું એજ રાત્રે મહાલક્ષ્મીતી દરિયા કિનારેની પોતાની વાડીમાં, સર જન્મશેદળએ પોતાના દેશી મિત્રોને એક મોટી જવાફત આપી હતી. વળી આ પ્રસંગે ઊંચી તરફ રહેના કૅટલાંક શીરગી કુટુંબોએ, આ પૂલ બધાવી, તેમને સુખ કરી આપવામાટે, સર જન્મશેદળનો બિપકાર માની, તેમને ધણીક સહીસાધનું એક માનપત્ર આપ્યું હતું. માહિમ અને વાંદરાનાં ગરીબ રહેવાસીઓએ પણ, મરાઠી બાપામા લખેલું એક ખીજી માનપત્ર આપણા રોડને આપ્યું હતું

આ પૂલ ખુલ્લો મૂકવાની કિના વખતે, પૂલની બન્ને બાજુએ સારા રસ્તા બધાવી આપવાની બાહેશ સર જન્મશેદળએ દેખાડી હતી, તે પ્રમાણે થોડા મહિના પછી, એટલે જુલાઈ ૧૮૪૫ માં સર જન્મશેદળએ સરકાર-નેગ એક પત્ર લખી, માહિમ બબરથી તે પૂલસુધીનો એક નવો રસ્તો બાધવામાટે, લેડી જન્મશેદળ તરફથી રૂપિયા ૨૨૦૦૦ બાનીસ દબાર આપવાની પોતાની મરજી જણાવી તેજ મહિનામાં સરકારે સર જન્મશેદળની માગણી અલગતે બિપકારસાથ રવીકારી, અને ઇબનેર ખાતાને તે કામ તુરત શરૂ કરવાનો હુકમ કર્યો થોડાક મહિનામાં આ રસ્તો તૈયાર થતાં, તે વખતની મ્યુનિસિપાલિટી-“એડર્ડ-એન્ડ-કોનકર્સીને” તે સોંપવામાં આવ્યો. સુલેહના અગવલરોએ આ રસ્તાનું નામ “લેડી જન્મશેદળ રોડ” કરી રાખવાનો ઠરાવ પચાસ કર્યો. સરકારે સર સાહેબને એક પત્ર લખી તેમાટે તેમની મજુરિયાત માંગી, અને તેઓએ તેવી

મંજુરિયાત ખુશીથી આપી. રસ્તાની બંને બાજુએ પથ્થરના એકે
યાંબલાપર એક દુક લેખ આ પ્રમાણે કાતરેલો છે—

"LADY JAMSHETJEE'S ROAD"

1846.

એટલે

"લેડી જમશેદજી રોડ."

સંવત ૧૯૦૨.

આ રસ્તો જુન ૧૮૪૬ થી જાહેર પ્રજાના વપરાસમાટે ખુલ્લો મૂકવામાં
આવ્યો હતો. ૭

પશુ વાંદરાની તરફનો એક રસ્તો બંધાવવાનો બાકી રહેલો હતો. સર
જમશેદજી જેવા સખી નરમાટે તે કામ નજીવું જેવું હતું. ઈ. સ.
૧૮૪૮ માં તેઓએ વાંદરાની જાણીતી ટેકરી હેઠળથી તે મોઝમેરીના દેવજી
સુધીનો એક રસ્તો બાંધવાને અર્ધો ખર્ચ આપવાની પોતાની મામણી સર-
કારમાં લખી મોકલી, જે અલખતે કયુલ રાખવામાં આવી. ઈ. સ. ૧૮૫૧
માં આ રસ્તો તૈયાર થતાં સર જમશેદજીએ પોતાના કાલાના રૂપિયા ૭૧૨૦
સરકારને આપ્યા. ત્યાર બાદ ઈ. સ. ૧૮૫૨ માં, વળી ફરીને સર જમ-
શેદજીએ તે વખતની વાઇકાઉન્ટ ફ્રાન્કલાન્ડની સરકારને લખી જણાવ્યું, કે
એ ઊપલા રસ્તાની એક શાખા વાંદરાના લેડી જમશેદજી પૂલને નાકાંસુધી
બાંધી અપાવવાને તેઓ રાજી છે, તથા સરકારી ધંજનેરના અડસદા
પ્રમાણે તેઓ તેમાટે સરકારી તીબેરીમાં રૂપિયા ૨૯૦૪ ભરી આપશે.
સરકારે આ વધુ માગણી પશુ કયુલ રાખી અને તે રસ્તો બાંધવાની રજા
આપી. આ રસ્તાને બંને છેડે, પથ્થરના યાંબલાઓપર નીચલો લેખ
કાતરેલો છે:—

૭ જુઓ "પારસી પ્રકાશ" દફતર ૧ હું. પાને ૪૭૫.

૮ જુઓ "પારસી પ્રકાશ" દફતર ૧ હું. પાને ૬૫૨-૬૫૩.

THIS ROAD
WAS CONSTRUCTED
AT
THE JOINT EXPENSE
OF
GOVERNMENT

૧૮૩૪

SIR JAMSETJI JEEJEEBHoy.

1834

એટલે

આ રસ્તો

સરકાર અને સર જમશેદજી જીજીભાઈના

સેગા ખર્ચથી

ઈ. સ. ૧૮૫૪ માં

બાંધ્યો છે.

આ પ્રકરણ વધારે સળાવવાની જરૂર નથી. કારણ સર જમશેદજીનાં આ માદગાર કામની વધુ નોંધ લેવાની રહી નથી. આ કામથી તેઓ, પોતાનાં

પ્રકરણ ચોવીસમું.

મુખધની “બેલાસીમ રોકની” ધર્મશાળા.

From the low prayer of want and plaint of woe
O never, never, turn away thine ear !
Forlorn, in this bleak wilderness below,
Ah! what were men, should *Heaven* refuse to hear !
Beattie

સર જમશેજીના સખાવતનાં કામો જાત જાતનાં હતાં પોતાની દામ
ખાટે પૂરતું કરી, સામાન્ય પ્રજાપયોગી કામો તે શેઠે આરબ્યાં હતા ગરી-
બોને પોતાથી બનતી બાદશાહી મદદ કીધા મળી, તદ્દન લાચાર અને નિરા-
ધારોને તેઓ લુભ્યા ન હતા. રસ્તે રખડતા રઝવતા શીખારીઓ, અપંગ
અમાગ્યાઓ, લાચાર લુલાઓ અને અરવા જેવા મુશ્કેલો ખાટે
તેમને સદા દયા લાગતી એક બાદશાહી વેપારી અને મોટા અમીર
થયા, તે પહેલાંથી, અને પોતાની વેપારી તરીકેની કારકીરદીની શરૂઆત-
થીજ, બ્યારે તેઓ મુદ્દન જાણીતા પણ ચમત્તા ન હતા તે વખતથી, આ
સખી નર, પોતાથી બનતી મદદ આવા લાચારોને કરતા બહારકોઠાનાં
પોતાનાં જીના મકાનેથી નિકળી, બ્યારે તેઓ ટાટ ખાતે પોતાના મુર-
બખીની પેઢીપર આવવા ચાલતા નિકળતા, ત્યારે, તે વખતનાં એકાત
મેદાનને આજે રસ્તે મળતા શીખારીઓને તેઓ પાઈ, જે પાઈ પણ
પોતે આપતા જેમ જેમ પોતાની હાલત સુધરતી ગઈ, તેમ તેમ તે શેના

પાછના મુદ્દા મોટાજ થતા ગયા, એટલેમુધી કે દહેણે, કે કેટલાક તો “મોટા રોકની” સવારની ખેરાત લઈ, પોતાનાં આખા દલાડાનાં ગૂજરાનનું સાધન કાઢી લેતાં સર જમશેદજીની સર્વથી પહેલી સખાવત આ લાચાર લોકોમાટે હતી. કદાચ એ લોકની આંતરડીના ખરા આધીરવાદથીજ, તેઓ આગળ ચાલતા ધન દેલત અને માલ ખર્ચતો તથા માન-મરતબો મેળવી શક્યા હશે અને કદાચ તેથીજ પાછી એ પાછની સખાવત કરનાર લાખ એ લાખની સખાવત કરવાને શક્તિવાન થયા હશે.

ખીજ બાદશાહી સખાવતો કરવામાં, સર જમશેદજી પોતાનાં આજીવની આજીવનીઓને શુદ્ધ ન હતા. તેમને ઠેકાણે પાડવાને તેઓને વારંવાર વિચાર થતો. એક ઠેકાણે તેઓ લખે છે કે “પાધડીવાવાનું રાજ ગીઆથી, કુલ પરચવીના ગરીબ કપીર નાચાર દરદી લોકો શ્રી ખુંબઘમખે આવીને એખડું પાછજીછે. તેમમે ધણીજ ખુદા જઈ ધનિસાન કે જેનાં દાયનાં તથા પગનાં આંગણાં ખરી ગએલાં તથા આંખે માણુર તથા કાંધનેા દાય નહી, તથા પગે લંગડા કે જેથી ચલાએ નહી-હેવી મણી તરાની દાલતનાં માણુરો છે.”^૧ એવાં માણુસો માટે “ડિરેક્ટન બેનીવેલેન્ટ સોસાયટી” નામનાં એક પરમશુ મંડળે, એક ન્હાની ધર્મશાળા, “બેલાસીસ રોડના” રસ્તાપર આશુ કરી હતી. ત્યાં લાચાર તથા નિરાધાર રખડતાઓને રાખી, તેમને ખીજ ખનતી મદદ કરવામાં આવતી. આ “સોસાયટીની” સ્થાપના ઈ. સ. ૧૮૭૪ માં થઈ હતી. જેમાટે એ સાલમાં ખુંબઘના રહેવાસીઓની એક જાહેર સભા, ટાગિન જોલમાં બેલાવવામાં આવી હતી. આ સભામાં એવો ઠેરાવ થયો હતો, કે “ખુંબઘના નાતવાન અને કંઝાલ લોકો, કે જેઓ બીખ માંગવા સિવાય, ખીજ રીતે પોતાનું ગૂજરાન ચલાવવાને અશક્ત હોય, તેઓને નાતમત કે ધર્મના કાંઈ પણ પ્રકારના ફરકવગર આસરો આપવો, અને તેમને રાખવામાટે એક ધર્મશાળાં સ્થાપવી અને ત્યાં જેઓને દાખલ કરવામાં આવે, તેમને જની શકે તો તેમને લાયકનું હલકું કામ સોંપવું.” આ

ઠેરાવ પ્રમાણે જાંચખણ તરફ એક બાડેના ધરમાં આ આશ્રમસ્થાન
જુન ૧૮૩૪ થી, ચાલુ કરવામાં આવ્યું હતું. ૨

આ "સોસાયટીને" મુખ્ય મદદ કરનાર અંગ્રેજ વેપારીઓ અને
મીશનરીઓ હતા, પણ યોડી ધણી મદદ દેથી શેઠીયાઓ અને મૂખ્ય
કરી પારસી શેઠો તરફથી મળતી. શેઠ જમશેદજી પણ વારંવાર આ
બક્ષા કામ માટે, પોતાની કોથલીમાં હાથ નાખતા. વારંવાર આ મંડ-
ળાને નાણાંની ધત પડતી, અને તેથી બીખારીઓને બરાબર આસરો
અપાતો નહિ. સર જમશેદજી આ મંડળીના એક સભાસદ હતા અને
તેઓએ આ મુશ્કેલી ટાળવાનો ઠેરાવ કર્યો.

એવી એક મોટી ધર્મશાળા બાંધવાને યતા ખરચના અડસઠા, સરકારી ઇજનેર ખાતાં મારફતે માગ્યા. માર્ચ ૧૮૪૫ માં સરકારે લખી વાળ્યું કે આ આશ્રમસ્થાન બાંધવાનો ખરચ રૂપિયા ૫૭૪૦૩ થશે. આ અડસઠાં તુરત કબુલ રાખી, સર જમશેદજીએ તા. ૨૪ મી મે ૧૮૪૫ ને દિવસે સરકારી તીજેરીમાં રૂપિયા ૫૭૪૦૩ ભરી આપ્યા.

સરકારી ઇજનેરખાતાંની દેખરેખ હેઠળ આ ધર્મશાળાનું મકાન બાંધવાનું કામ ચાલુ થયું. પણ બાંધકામ કરતાં ધારાપ્રમાણે અસખતે અડસઠાં વધી ગયો. તેથી સર જમશેદજીને ખીજ રૂપિયા ૮૦૦૦ આપવા પડ્યા. જમીનની કિંમતસાથ આ મકાન પોણા લાખ રૂપિયાને ખરચે તૈયાર થયું. એમાં ન્હાના ન્હાના ઓરદાઓની આઠ હારો કરવામાં આવી છે, જેમાં ૩૦૦ થી ૪૦૦ નિરાધારોનો ત્યાં સમાવેસ થઈ શકે એમ છે. આ મકાનની બહારથી નીચે લખેલી મતલબની એક તપ્તી અંગ્રેજી ભાષામાં કોતરી મારેલી છે:—

મુંબઈની

“ડિસ્ટ્રીક્ટ બેનીવોલેન્ટ સોસાયટીની”

ધર્મશાળાનું

આ મકાન

સર જમશેદજી હજીભાઈ નામદે

ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં

બાંધાવી આપ્યું હતું.

તા. ૧૧ મી મે ૧૮૪૭ ને દિવસે આ મકાન ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા, મુંબઈના તે વખતના ગવર્નર સર જ્યોર્જ રસલ ક્લાઈડે કરી હતી. અગ્રણ્ય આગેવાન યુરોપીયન અને દેશી શહેરીઓ ત્યાં હાજર હતા. એમનું

સધનાનાં એક સરઘસ સાથ, ગવર્નર તથા સર જમશેદજી આખી ધમા-
રતમાં ફરી વળ્યા, પછી થોડાક ઘટતા શબ્દોમાં, ગવર્નર સાહેબે સર
જમશેદજીને તેમનાં સંભાવતનાં આ નવાં કામમાટે મુબારકબાદી આપી.
ત્યાર પછી એક ન્હાની જેવી મેજવાનીને ધનસાફ આપી સધળા ન્હા
પડ્યા. ૩

એ પછી, સર જમશેદજી સાથની સરત પ્રમાણે, મુબાઈની સર-
કારે એક પત્ર લખી, આ ઈશ્વારત “ડિસ્ટ્રીક્ટ બેનીવોલેન્ટ સોસાય-
ટીને” સ્વાધીન કરી. આ પત્રની નકલ નીચે પ્રમાણે હતી:—

ઈ. સ. ૧૮૪૭ નો નંબર ૨૦૮૦.

બેનરસ ડિપાર્ટમેન્ટ

મુબાઈ તા. ૨૨ મી જુલાઈ ૧૮૪૭.

“ડિસ્ટ્રીક્ટ બેનીવોલેન્ટ સોસાયટીની” કમિટીના સભાસદો ભેગ-
સાહેબો,

નામદાર ગવર્નર અને કાબિન્સિસના હોકમથી, હું તમને લખી જણાવ-
વાની રમ લઈછું કે, “બેલાસીસ રોડના” રસ્તાપર સર જમશેદજી
જીજીમાઈએ આ ટાપુના મુકલેસોને આશરો આપી રાખવામાટે, જે નવી
ધર્મશાળા મોટી જીદારતાથી બંધાવી આપીછે, તે તૈયાર થવાથી અને
સરકારે, “ડિસ્ટ્રીક્ટ બેનીવોલેન્ટ સોસાયટી” માટે, તે સર જમશેદજીની
બેઠ તરીકે કબુલેથી હોવાથી, હવે સરકારી ધજગેરને હોકમ આપવામાં
આવ્યો છે, કે તેણે તે તમારે સ્વાધીન કરવી.—એવી સરતે કે તમારે તમારી
‘સોસાયટીનાં’ ફંડમાંથી, તેના સમારકામ વિગેરેનો ચાલુ ખર્ચ કરવો.

વળી મને તમને જણાવવાની ફરમાશ થઈ છે, કે સર જમશેદજી
જીજીમાઈએ, તમારી ‘સોસાયટીમાટે’ સરકારો તીજેરીમાં રૂપિયા પચાસ
હજાર (૫૦૦૦૦) બરવાની માગણી કરી છે.—એવી સરતે કે સરકારે
પોતાનું હાલનું માસિક લવાજમ બમણું કરવું; અને આ સરત સરકારે

કપ્પલ રાખેલી હોવાથી, રૂપિયા ૩૦૦ નાં માસિક લવાજમ બેરોન, સરકાર તરફથી તમારી કમિટીને, જે દિવસે સર જમશેદજી સરકારમાં રૂપિયા ૫૦૦૦૦ બરોડે તે દિવસથી, સર જમશેદજી જીજીભાઈ તરફની બધીસના દર માસે રૂપિયા ૩૦૦ તમને વધારે મળશે

(સ્ટી) W ESCOMBE,

સરકારનો મેકેટરી

તા. ૩૧ મી જુલાઈ ૧૮૪૭ ને દિવસે સર જમશેદજીએ બેરોન રૂપિયા પચાસ હજારની રકમ સરકારમાં બરી હતી. પછી સપ્ટેમ્બર ૧૮૪૭માં સરકાર જોગ એક બીજો પત્ર લખી, સર જમશેદજીએ અરજ કરી, કે આ ધર્મશાળાની ઇમારતને સરકારી ઇમારત લેખી, તેની મરામત વિગેરેના ખર્ચ સરકારે કરવો, કારણ આ ઇમારત સરકારી મકાન ગણવામાં આવશે, એમ તેઓ પહેલેથી ધારતા હતા. સરકારે સર જમશેદજીને લખવું વાળખી જણાવ્યું અને આ ઇમારતને સરકારી મકાન લેખવાનું ઠેરવ્યું, તથા સર જમશેદજીને લખી જણાવ્યું, કે કાયદાસર એક લખત કરી, યાને દાનપત્ર બનાવી, આ ઇમારત સરકારને સ્વાધીન કરી દેવી. તે પ્રમાણે સર જમશેદજીએ આ મકાન તા. ૧ લી મે ૧૮૪૮ ને દિવસે સરકારને સ્વાધીન કર્યું.

સર જમશેદજીએ, આ સોસાયટીનાં ફંડમાં રૂપિયા પચાસ હજાર બરી આપવા છતાં, અને સરકાર તરફનું માસિક લવાજમ વધારી આપવા છતાં, આ ફંડની આવક મનમાનતી જોઈ નહિ આવક કરતાં ખર્ચ વધારે થતો. તેથી આ ફંડને વધુ મદદ કરવાને આપણા સખી સેઠ ફરી બહાર પડ્યા. તેઓએ સરકારમાં લખી જણાવ્યું કે,

“મારા માનવંત મિત્ર સર ચાર્લસ ફારમસ, કે જેઓ આગળ મુખર્મમાં વસતા હતા, તેઓએ, મારી મરજીમાં આવે તેવા ધર્મખાતાને મદદ કરવાને મારીપર, ઘોડો વખત થયો રૂપિયા ૩૦૦૦૦ ત્રીસ હજાર મોકલી આપ્યા છે, તે રૂપિયા સરકારે પોતાને હવાલે લઈ તેનું બેરોનનું વ્યાજ (દર માસે કે દર ત્રણ માસે) “ડિસ્ટ્રીક્ટ બેનીવોલેન્ટ સોસાયટીના” ખર્ચ-

નચીને, તે ખાતાના જિપયોગ માટે વાપરવાને સર ચાર્લસ ફારબસ તરફના ‘ડોનેશન’ (બક્ષિસ) તરીકે આપવું.

“વળી એ રકમજિપરાંત, હું સરકારને હાથ ખીજા રૂપિયા ૨૦૦૦૦ વીસ હજારની એક રકમ આપવાની માગણી કરીશું, જે સરકારે મહેરબાની કરી કબજા રાખવી, અને તેવું જિપજવું બાજ (દર માસે કે દર ત્રણ માસે) જિપક્ષાં ધર્મખાતાના ખજાનચીને, એવાંજ કામમાટે વાપરવાને “લેડી જમશેદજી ડોનેશન” તરીકે આપવું.”

આ રૂપિયા ૫૦૦૦૦ પચાસ હજારની રકમપર સરકારી બાજના દરથી વધુ બાજ સર જમશેદજીએ માંગ્યું હતું. પણ તે આપવાની “કોર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સ” ના પાડી હતી, અને ચાલુ દરનું સરકારી બાજ આપવા જણાવ્યું. સર જમશેદજીએ તે કપુચ રાખી જિપક્ષા રૂપિયા પચાસ હજાર તા. ૩૦ મી જુન ૧૮૪૪ ને દિવસે સરકારી તીજોરીમાં ભર્યા.*

આ પ્રમાણે સર જમશેદજીએ આ ખાતાને પગભર કરી આપ્યું, અને તેથી તે બાજ સુધી ટકીને જિપું છે. આ ધર્મશાળા માટે સર જમશેદજીએ નીચલી વિગતે રૂ. ૧૪૫૪૦૩ ની બાદશાહી રકમ કાઢી આપી હતી:—

રૂપિયા.

૫૭૪૦૩ મકાન બાંધવા માટે સરકારને આપ્યા.

૮૦૦૦ પાઠકર્થી એજ કામ માટે વધારાના આપ્યા.

૧૦૦૦૦ એ મકાન માટે જમીન ખરીદવાને આપ્યા.

૫૦૦૦૦ થાપણમાં વધારો કરવાને પોતાને નામે આપ્યા.

૨૦૦૦૦ લેડી જમશેદજીને નામે થાપણમાં વધારો કરાવ્યો.

રૂ. ૧૪૫૪૦૩

એમાં જે આપણે સર ચાર્લસ ફારબસ તરફના રૂપિયા ત્રીસ હજાર જમેરીયે, તે એક ખર્ચા જિપયોગી ખાતાને પોણા બે લાખ રૂપિયાની મદદ

* ઠપવી સવળા વિગત માટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું, પાને ૪૬૧, ૪૬૨ અને ૪૬૩, તથા મી. નાજરની “The First Parsee Baronet” પાને ૪૬ અને ૪૭ અને મી. મનસુખજી “બંબનાયુ” પાને ૩૫૭ અને ૩૫૮.

સર જમશેદજીએ કરી આપી, રખડતા રઝલતાઓને ઠેકાણે પાડવાને પોતાથી બનતું કયું. સર જમશેદજીની અનેક પ્રકારની સખાવતમાં આ એક ઊત્તમ પ્રકારની સખાવત સદા લેખાતી રહેશે.

આજસુધી આ ખાતું ચાલુ છે, આજસુધી સર જમશેદજીએ બધારી આપેલી આ ધર્મશાળાનો લાભ દર સાલ સેકડો ગરીબ લોક લે છે. રસ્તે રખડતાં રઝલતાં સેકડો નિરાધારો, એ ધર્મશાળાને આસરે આવી પડે છે, અને લગભગ બસે લાચારો એ 'ધર્મશાળામાં' પશ્ચ રહે છે. બહાર રહેતાં નિરાધાર ગરીબ લોકને સર જમશેદજીનાં ફંડમાંથી પગાર આપવામાં આવે છે. વળી કોઇકને છુટક પૈસા વહેંચી આપવામાં આવે છે. દર માસે કેટલોક અનાજ કેટલાંક નિરાધારોને પૂગાડવામાં આવે છે, એવી રીતે લગભગ દર સાલ રૂ. ૧૧૦૦૦ થી રૂ. ૧૨૦૦૦ નો રૂડો ઊપયોગ એ ખર્ચ ઊપયોગી ધર્મખાતું કયું જાય છે. એ ખાતાની થાપણ હાલ રૂપિયા ૧૬૩૯૦૦ ની થઈ છે.^૫ જેમાં રૂ. ૭૦૦૦૦ ની લગભગ અર્ધ થાપણ સર જમશેદજીએ કરી આપેલી છે. આલખલેસ ખાનદાન તથા દીનશાહ માણેકજી પીટીટ અને બીજા પારસી ગ્રંથસ્થોએ આ ખાતાને સારી મદદ કરેલી છે. નામદાર " પ્રિન્સ-ઓફ-વેલ્સ " પોતાની મુખર્મની યાદગાર મુલાકાત વખતે આ ખાતાને રૂપિયા એક હજારની બક્ષેસ કરી હતી. સર જમશેદજી પોતાની મુખ્ય સખાવતથી આ ઊપયોગી ખાતાને સંગીન પાપપર ચાલુ કરી ગયા છે, તેમાં તે જરાકે શક નથી. અનાથ આંધળાઓ, લાચાર લુલાઓ, અને નિરાધાર નરનારીઓના એક સાચા મુરખ્ખી સર જમશેદજી હતા; અને મરણ પછી પણ તેમની સંગીન સખાવતને લીધે, આજસુધી તેઓ તેમના મુરખ્ખી રહી શક્યા છે, અને તેથી " બાટલીવાળાનું " ખાઈ નામ આજસુધી, વહાલ અને માન, હેત અને હેસાનસાય એ અભાગ્યા વર્ગમાં, સદા યાદ કરવામાં આવતું જ હશે.

^૫ " ડિરેક્ટ્રીક્ટ બેનીવોલેન્ટ સોસાયટીના " ઈ.સ. ૧૮૯૭ નો વાર્ષિક રિપોર્ટ.

મકરણ પચીસમું.

“ સર નમશેસલ જીજ્ઞાસાઈ પૂણા બંડ એન્ડ વૉટર વર્કસ.”

Men resemble the Gods in nothing so much as in doing good to their fellow creatures.*

It is a principal point of duty to assist another most, when he stands most in need of assistance.*

હવા ફેરબદલ કરવામાટે જઈ આવવાની સર જમશેદજીની મુખ્ય માનીતી જગ્યા ખંડાળાની ટેકરી હતી. વારંવાર તેઓ પૂણા શહેરની સુલાકત લેતા અને કોઈ કોઈ વાર મહાબલેશ્વર પણ જતા. ખરૂં છે, કે તે વેળા આગગાડી દોડતી થઈ ન હતી, પણ ટાંગામાં બેસી, મુખ્ય કરી ધાટના આ મનહર રસ્તાપર, ધણી સહેલાઈથી સુસાફરી કરી શકાતી. એક વાર સર જમશેદજી મહાબલેશ્વરથી પાછાં ફરતાં પૂણા શહેરમાં આવી લાગ્યા તે વેળાએ, સાના પારસી, મરાઠા અને, મુસલમાન વિગેરે કામના આગેવાન રહેવાસીઓએ તેમને એવી અરજ કરી કે બિનાબાના દિવસોમાં પૂણા શહેરમાં પાણીની ધણી તંગી પડે છે; “કંમ્પ” તરફના શહેરના વધેલા ભાગને તો સદા આપદા પડે છે, પણ ગરમીના દિવસોમાં તેમને પીવાના ખપ જોટલું પાણી મળવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડે છે, અને પાણી વગર લોકો ધણાં હેરાન થાય છે, માટે સંભાવતના સરદાર આપણા શેઠે તેમની આ મુશ્કેલી દોષ રીતે, દૂર કરી આપવી. સર જમશેદજીનાં ધ્યાનમાં આ વાત બિતરી, અને એ બાબે પોતાથી બનતું કરવાને તેઓએ વચન આપ્યું.^૧

ડિસેમ્બર ૧૮૪૧ માં આ અરજ તેમને કરવામાં આવી હતી પૂણાનાં લોકોનું આ દુઃખ કેમ ટાળવું તેવિષે પૂરતો વિચાર અને ધટતી મસલહત ચલાવ્યા પછી, જુન ૧૮૪૨ માં સર જમશેદજીએ મુંબઈની સરકારને એક પત્ર લખી, તેમાં પૂણાનાં લોકોને પાણીની તંગીને લીધે, મુખ્ય કરી બિનાબાના દિવસોમાં, કેવું ખમવું પડે છે, તે બાબતનો વિગતવાર ખોલાસો કરી, માગણી કરી કે પૂણાનાં કલેક્ટર અને ત્યાંના વડા ઇન્જનેર, તપાસ ચલાવી, કોઈ વહેતાં પાણીને જરા તે તરફ શોધી કાઢવો, કે તે જગ્યાનાં પાણી, તેમજો ખરચે, નજી મારફતે “બાલા સાહેબ રાસ્તીયાનાં” પાણીનાં જુનાં બાંધકામસાથ મેળવી, શહેરને વધુ પાણી પૂગાડવાની ગોઠવણ થાય. સરકારને તો આ માગણી ધણી આવરદાયક થઈ પડી, કારણ પૂણા શહેરને છેલ્લા પેરંવાની પડતી પછી, એક લશ્કરી મઠક બનાવવામાં આવ્યું હતું.

^૧ જુઓ “બાલાસે પંચાત” પાને ૩૦૦ અને ૩૦૧.

અને તેથી શહેરને સ્વચ્છ પાણી પૂરતું કરવાની ધણી જરૂર હતી. પેશ-વાઓના વખતમાં, એક ચંચલ મરાઠા ઇજનેરે ત્યાં આવેલાં મુલા અને સુતા નામની મોટી શાખા નદીઓનો ધાટપરથી વહેતી વખતનો માર્ગ, ચાલાકી ભરી યુક્તિથી ફેરવી નાંખી, તેનું પાણી એકઠું કરી, શહેરમાં લાવવાની ગોઠવણ કરી હતી. પણ પેશવાઓની પડતી પછી, આ કામની મરામત કરવા વિગેરેની સંભાળ રાખવામાં આવી ન હતી. નવેસરથી બાંધકામ કરવાને સરકાર નાણાંની ગોઠવણ તુરત કરી શકતી ન હતી, તેથી આપણે જણાવ્યું તેમ સર જમશેદજીની આ માગણી તેમને વખતસર લાભની યદ્દ પડી. તુરત સરકારે, પૂણાના કલેક્ટર, વડા ઇજનેર અને બીજા અમલદારોની એક કમિટી નેમી, અને સર જમશેદજીની માગણી મુજબની તપાસ ચલાવવાને તેઓને ફરમાવ્યું. આ કમિટીએ “મિથીટરી બોર્ડ” વિગેરે સાથ તપાસ ચલાવી, સપ્ટેમ્બર ૧૮૪૨ માં પોતાનો રિપોર્ટ સરકારમાં મોકલ્યો, એનું જણાવીને કે “સસ્તીવાનાં” બાંધકામ સાથ નળથી જોડી નાંખવા લાયક, તાજાં પાણીનો કંઈએ ઝડો હાથ લાગતો નથી, તેમજ વળી આ યોજના કમિટીને પસંદ પણ ન હતી. તેઓએ લખી વાળ્યું, કે એક બંડ બાંધી “સુતા અને મુલા” નદીઓનું પાણી, ઘેરી લઈ, ત્યાંથી નળ મારફતે શહેરમાં પાણી પૂરવાની ગોઠવણ કરવી.

સર જમશેદજીએ આવાં બાંધકામનો નકશો તથા તે પાછલ થતા ખર્ચનો અડસદો સરકાર તરફથી જાણવા માંગ્યો. આગષ્ટ ૧૮૪૩ માં, સરકારે આ અડસદોનો આકેડે સર જમશેદજીપર મોકલી આપ્યો, જેમાં આ કામ પાછલનો ખર્ચ રૂપિયા ૧૭૪૭૫૯ નો ગણેલો હતો. આ અડસદો સર જમશેદજીને ધણો લાગ્યો. સાંચાકામ વિગેર ઇંગ્લેન્ડથી મંગાવવાનો શું ખર્ચ થશે, તેની ખાનગી ખજાન ઇંગ્લેન્ડના પોતાના આડતિયાઓ મેસર્સ ફારબસની કુંપની મારફતે મંગાવી; તેમજ સરકારને નવા અડસદો તૈયાર કરાવવાને ફરી ચરજ કરી. આ પત્રવહેવાર ચાલતો હતો, એવામાં કોઈએ ગપાટો ઊરાડયો કે પૂણાના ટૂશીઓ નળનું આ પાણી વાપરશે નહિ! અને સર જમશેદજીનાં પૈસા નકામા જશે! સર જમશેદજીએ આ બાબ-

તની ચોકશી કરવાને મરકારને અરજ કરી સરકારે એક દમિગી નેમી, તેની મારફતે પૂરતી તપાસ ચલાવી અને તેના રિપોર્ટ પરથી સર જમશેદજીને લખી જણાવ્યું કે “નળથી પહોંચતું પાણી વાપરવા વિશે પૂછાના કેટલાક દેશી રહેવાશીઓમાં જે શક હતો, તેમાં કંઈએ મરણ તથા વજીર નથી.”

આખરે તા. ૫ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૪ ને દિવસે, સર જમશેદજીએ એક નિર્ણાયક સરકારને લખી, આ કામ વધારે ઘીલમાં ન રાખવાને તેમાં અરજ કરી, તથા એવી સુચના કરી, કે એ પાણીના બાંધકામ માટે જોઈતા સાંચા તથા નળો વિગેરે, પોતાને ખરચે ઇંગ્લેન્ડથી મગાવી આપવું, આ કામ પર દેખરેખ રાખવાને એક મોટો ઇન્જનેર ખાસ ઇંગ્લેન્ડથી બોલાવી, તેનો પગાર વિગેરે સઘળો ખરચ સર જમશેદજીએ આપવો, તથા સઘળું સાંચાકામ પણ તેમનેજ ખરચે બડ બાંધવાની જગ્યા આગળ પૂગતું કરવું એ બડના તળાવ વિગેરે લગતું બાકીનું બાંધકામ કરવાનું હતું, તે માટે કદાકદરો વેનકટેશ નારાયણ તથા હરી રામચંદ્રના અડસટ્ટા પ્રમાણે રૂપિયા ૭૩૬૪૫, તથા બીજા પરચુરણ ખરચ માટે મળી રૂપિયા ૭૫૦૦૦ પચીસેર હજાર સરકારને તેઓએ આપવા પોતાની આ બાદશાહી માગણી સાથે તેઓએ સાદાઈથી સરકારને વધુ લખી જણાવ્યું, કે એના બદલામાં “હું એટલું જ માગુ છું કે સરકારે એ કામ પોતાની દેખરેખ હેઠળ સંપૂર્ણ કરવાને એક જિપરી નેમવો, અને એ બાંધકામ તૈયાર થયા પછી, સર્વ લોકોને વાપરવા માટે તે ખુલ્લું રાખવું, અને તેની મરામત તથા માલુ ખરચ સરકારે કરવો.” તુરંત જવાબ ફરી વળ્યો કે સરકાર સર જમશેદજીની સુચના પ્રમાણે, પોતાનો એક ઇન્જનેર અમલદાર આ કામ માટે નેમશે તથા (તે પત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે) “તમારી નેકીમરી સંભાવત જે કામ હાલ ચાલુ કરવા માંગે છે, તથા જે કામ પૂછાના સર્વ સંતના લોકોને ધણું અગત્યનું અને ફાયદામંદ હોય” ગણવામાં આવે છે, તે પૂરું થયાથી તેની જાણ કરી મરામત તથા તે જિપરનો ચાલુ ખરચ કરવાને, “કોર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સની” મંજૂરિયાત મેળવી સરકાર તે માથે લેશે.”

આ પ્રમાણેની ગોઠવણ નક્કી થતાં, સર જમશેદજીએ મેસર્સ ફ્રાંચસ કંપની મારફતે ઇંગ્લેન્ડથી સાંચાકામ વિગેરે મંગાવ્યું, તથા એક કાબેલ ઇન્જનેર ત્યાંથી બોલાવી મંગાવ્યો, અને પોતાની સરત પ્રમાણે, ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૪ ની આખરીએ રૂપિયા ૭૫૦૦૦ પંચોતર હજાર, સરકારને સ્વાધીન કર્યા. સપ્ટેમ્બર ૧૮૪૪ માં "કાર્ટ-આફ-ડિરેક્ટર્સની" મંજૂરિયાત ફરી વળી મુજબની સરકારસાથ સર જમશેદજીને યથલી સંધળી સરતો તેઓએ મંજૂર રાખી. આ "ડિરેક્ટર્સમાં," પૂણાનાં ગરીબ લોકોને પાણી પૂરું પાડવા માટેની સર જમશેદજીની કાળજીની ભારે વખાણ કરતાં, "કાર્ટ-આફ-ડિરેક્ટર્સ" સર જમશેદજીની સખાવતને "ડહા-પણવાળી" અને "ભીંદર દિલની" જણાવી, સર જમશેદજીને "પોતાના દેશનો પરમ્પાત બધુ કરનારા એક હાતાર" લેખેછે. તેને લગતો અંગ્રેજી શ્લોકો નીચે પ્રમાણે છે —

"The provision of a plentiful supply of water to all, and especially the poorest classes of our extensive division of Poonah, which has hitherto suffered much from its deficiency, is one of the most useful acts that could be performed and amply proves the discriminating and munificent charity of this Distinguished Benefactor of his Country."

ઈ. સ. ૧૮૪૪ ના અક્ટોબર મહિનામાં આ બંડ બાંધવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું નજો, પાણી બેચવાના સચાઓ, રે ટો વિગેરે સાથ લઈ, મી. બ્રાઉન નામનો એક કામેલ ઇન્જનેર મે ૧૮૪૫ માં ઇંગ્લેન્ડથી અંગ્રેજી આવેલાઓ. એ સાંચાકામ વિગેરેપર સરકારે જમાત મુદત લીધી ન હતી. ઈ. સ. ૧૮૪૬ ના ભારે વરસાદમાં તૈયાર થયેલું કેટલુંક બાંધકામ, મુલા અને મુતા નદીની ભારે રેલમાં ધસડાઈ ગયું હતું. ઈ. સ. ૧૮૪૭ માં પણ એજ પ્રમાણે અને એજ પ્રકારની કેટલીક તુકશાની થઈ હતી. સર જમશેદજીએ

આ બનાવોથી હારી ન ખાતાં, ત્રીજી વાર, વધારે મજબૂત પાયાપર કામ શરૂ કરાવ્યું, અને આખરે ઇ. સ. ૧૮૪૮ ની આખરીએ, પૂણાનો આ બંડ બંધાઈ તૈયાર થયો; અને સાંચા વિગેરે યત્રકામ ગોઠવવાનું શરૂ થયું. આ સાંચાકામ અને નળ વિગેરે ઈંગલાન્ડથી મંગાવવાનો તથા ત્યાંથી આવેલા ઇજનેરનો પગાર તથા તેનો આવવા જવાનો તેમજ બંડને બંધારે મજબૂત બનાવવા માટે રેતી તથા કાંકરીનું પણ બાંધવાનો, નદીનું પાણી બંડમાં લેવામાટે, અને પાણીની આવજા ચાલુ રાખવા માટે લોખંડનો એક મોટો દરવાજો અને તીરકસો વિગેરે મૂકવાનો અને બીજો પરચુરણ ખર્ચ મળી, સર જમશેદજીને એ સધળાંમાટે, રૂપિયા ૯૮૦૫૦ નો ખર્ચ થયો હતો. એટલે બાંધકામ માટે આપેલા રૂપિયા ૧૭૫૦૦૦ બેરોએટા, આ બંડ બંધાવવામાટે સર જમશેદજીએ રૂપિયા ૧૭૩૦૫૦ એક લાખ તોતેર હજાર અને પચાસની બાદશાહી રકમ ખર્ચી હતી એજ કામ પાછલ બીજો આસરે આતેક હજારનો ખાનગી ખર્ચ મળી, પૂણાનાં લોકોને પાણીની સગવડ કરી આપવાને, સર જમશેદજીએ લગભગ રૂપિયા ૧૮૦૦૦૦ એક લાખ એસી હજારની અને એક હાતેમ દિલના નરને છાજતી રકમ કાઢી આપી હતી કેકત્ આવી એક સંખાવતમાટે તેમનું નામ સદા યાદગાર રહેવું જોઈએ.

સરકારને પણ આ કામ પાછલ દેખરેખ રખાવવાના તથા તે તરફનો રસ્તો બંધાવવાના ખર્ચના રૂ. ૮૪૪૪૯ થયા હતા.

આખરે સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૦ માં સધળું કામ તૈયાર થયું, અને અકટોબર મહિનાની પહેલી તારીખથી પૂણા શહેરનાં લોકોને પાણી પૂગતું કરવાનું ચાલુ કરવામાં આવ્યું. આ કામ સરંજામ થવાની ખબર ઈંગલાન્ડ પૂગતાં, “કોર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સ” બુબાઈની સરકાર મારફતે સર જમશેદજીને ખૂબી-રકબાદી લખી વાળી, અને તેમ કરતા તેઓ બુબાઈ સરકારને ફરમાવેછે કે,

“We desire that you will convey to Sir Jamsetjee Jeejeebhoy our congratulations on the completion

of the work in which he has shown so deep an interest and, which is calculated to promote so greatly the comfort of a large portion of the poor population of Poona.

પૂણા શહેરને બરાબર પાણી મળતું ચાલુ થતાં, સરકારે આ પાણીનાં મોટાં બાંધકામને "સર જમશેદજી જીજીભાઈ પૂણા બંડે એન્ડ વૉટર વર્ક્સ" એવું નામ આપ્યું. આ જગ્યા પર એક સુંદર બાગ બનાવવામાં આવ્યો છે, જે પુનેકરોની ફરવા હરવાની એક સુખ્ય જગ્યા થઈ પડી છે. બંડ પર જતાં જ, સીટીની બંને બાજુ પર નીચલા લેખને મળતી તપ્તીઓ અંગ્રેજી ગુજરાતી અને મરાઠી ભાષાઓમાં કાતરી મારેલી છે:—

"THE JAMSETJEE BUND AND WATER WORKS,"

Constructed at the suggestion and carried out
under the auspices of

SIR JAMSETJEE JEEJEEBHoy KNIGHT

OF

BOMBAY.

Who *Munificently* contributed the sum of Rs. 173,050 towards the undertaking in which the *eminent individual*, whose name it bears, had in view, the *noble and philanthropic design* of furnishing to the inhabitants of Poona a never failing supply of pure water.

The work was commenced in the *Christian Year 1844*, corresponding with the *Shensayi Ye-dezerdi Era 1214 and 1215*

and completed in 1850, under the superintendence of *Captain Thomas Studdert*, of the Bombay Engineers.

The total amount of expenses incurred on *this useful and charitable undertaking* was Rs. 257,499

યાને

મુંબઈના રહેવાસી

સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઈટની

મુચનાથી અને તેમના આશરા હેઠળ

આ

“ જમશેદજી બંડ ઍન્ડ વૉટર વર્ક્સ ”

બ ધાઈ તૈયાર થયું છે,

જેમણે આ કામભાટે રૂ. ૧૭૩૦૫૦ ની ઊંઘાર રકમ આપી છે; જે મોટી પદ્ધતિના અવસ્થનું નામ આ બાંધ કામને આપ્યું છે, તેઓની આ બાંધકામ કરવાની ઊમદા અને પરગજુ મતલબ, પૂણા શહેરના રહેવાસીઓને, સ્વસ્થ અને અખુદ પાણી પૂરું પાડવાની હતી.

આ કામ ઇ. સ. ૧૮૪૪ અને શહેનશાહી યજ્ઞદેજીઈ ૧૨૧૪ અને ૧૨૧૫ ના સાલમાં શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું, અને ઇ સ. ૧૮૫૦ માં, મુંબઈનાં ઇજનેરી ખાતાંવાળા કપ્ટન ટોમાસ સ્ટુડર્ટની દેખરેખ હેઠળ પૂરું થયું હતું.

આ ઊપયોગી અને ધર્મનાં કામ પાછલ સઘળો મળી રૂ. ૨૫૭૪૯૯ નો ખર્ચ થયો. ૨

ખંડને લગતું આ બાધકામ આસરે ૮૫૦ ફૂટ લાંબુ અને ત્રીસેક ફૂટ પહોળું છે. નદીનાં પાણીની આવજા ઓછાં જોર સાથે ચાલુ રાખવાને, તેમાં જગેજગ મુરાખો મૂકી, પાણીને જૂદી જૂદી તરફ વહેતું રાખેલું છે આ વહેતું પાણી ઘેરી લઈ, તેની આસપાસ ૩૫ ફૂટ જાંચી દિવાલ બાંધી લીધી છે. ત્યાંથી બે મેલ દૂર એક જાડો કુવો અથવા ટાંકી બાંધી લીધી છે, નદી આગળ ગોઠવેલો એક સંચો, પાણી જીપર ખેંચી, ૧૦ ઇંચના નળો મારફતે, આ ટાંકીમાં પાણી મોકલે છે, બ્યાંથી નળીઓ મારફતે જૂદી જૂદી જગ્યાએ શહેરમાં પાણી પૂરતું કરવામાં આવે છે.^૩

વખતના વધારાસાથ પાણીનું આ બાધકામ પૂણા શહેરને માટે પૂરતું ન રહ્યાથી, પૂણા શહેરને પાણી પૂરતું કરવાની હવે નવી ગોઠવણ થઈ છે, તોપણ તે પહેલાં વર્ષો વર્ષો સુધી આ ખંડ પૂણા શહેરને આશીરવાદ સમાન હતો. તેને ચાલુ રાખવાની આગળ મારે કાળજી ધરાવવામાં આવતી; એકવાર તેના જીપયોગ એવા તો બોહોળા વિસ્તારમાં થતો હતો, કે નર્મ અને મૂળખૂત સંચાકામ રૂપિયા ૮૦૦૦૦ એંસી હજારની કિંમતના બાદ-શાહી ખર્ચે, સર જમશેદજીના બીજા દીકરા એનરેબલ શેઠ રતનભાઈએ આ બંડ માટે પૂરાં પાડ્યાં હતાં. આજે તે સમજી લગભગ નકામું થઈ પડ્યું છે.

^૩ પૂણાના ખંડને લગતો જિપલો સઘળો અહેવાલ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું પાને ૫૫૨ થી ૫૫૪ તથા મી. નાજરની “The First Parseo Baronet” પાને ૪૨ થી ૪૩, મી. મનસુખનું “જંજનામું” પાને ૪૫૫ થી ૪૬૨, અને “ખેલસે પંચાતને” પાને ૩૦૦ થી ૩૦૩ વિગેરે પરથી મેળવ્યા છે.

પ્રકરણ છવીસમું.

વેપારી માન:

“ફીડમ-ઑફ-ધી-સિટી-ઑફ-લન્ડન”.

Like the sun, true merit shows,
By nature warm, by nature bright,
With inbred flames it nobly glows,
Nor needs the aid of borrow'd light.
Bickerstaff.

અંગ્રેજ કવિ પોપ એક તરફ લખેછે, કે “માણસની ખુબસૂરતી આપણી આંખ આંશ નાંખેછે, પણ ફક્ત તેની લાપકી આપણું દિલ જીતી શકે છે.” હા! લાપકીનો બદલો મળ્યા વગર રહેતો નથી. મોડે યા વહેલે એક માણસની ખરી ખૂબીની પિછાન થાય છે. સર જમશેદજીની સખાવત શરૂ થયા પછી, તેની પિછાન ધણે વર્ષે પાછલથી થઈ હતી; પણ તે પિછાન થવા માંડી એટલે એકદમ! તેમની પર જાતજાતનાં માનની નવાજેશ થવા લાગી. આ સધળાં માનો તેમની સખાવત, તેમની જિદારતા, તેમની દીનદયા અને તેમની પરાપકારી પુદ્ધિ માટે તેમને મળતાં હતાં. પણ આ “પ્રકરણમાં, તેમને મળેલાં ને માનવિધે આપણે લખવું થાયછે, તે માનો ફક્ત એવાં કામો માટે નહિ, પણ વેપારી તરીકેની તેમની મોટી ફતેહ માટે, તેમના વેપારી સાહસથી

દેશની દાક્ષતર્માં વધારો કરવા માટે અને મુખ્ય કરી તેમની વેપારી ધાનતદારીમાટે મળેલાં લાગેછે. એક વેપારી તરીકેની તેમની કાર-કારદી વિષે, આ પુસ્તકના આગળા ભાગમાં પૂરતું લખ્યુંછે. ફક્ત આ પ્રકરણમાં તેમની બાદશાહી સોદાગીરીની આખેરીએ તેમની લાયકીની કેવી કદર જુજવામાં આવી હતી, તેનું દુકે વર્ણન આપવું જી ઇંગલાન્ડનાં મોટાં વેપારી મંડળે તેમને આપેલાં “ફ્રિડમ-ઓફ-ધી-સિટી-ઓફ-લન્ડનનાં” મેટ્રાં માન વિષે લખવા પહેલાં, ખીજી તરફથી સર જમ-શેદજીને મળેલાં વેપારી માનમાટે કંઈક વર્ણન પહેલાં આપવું જોઈએ.

સર જમશેદજીના વખતમાં બ્રિટિશ અને દેશી વેપારીઓ વચ્ચે, મુખ્ય કરી પારસી વેપારીઓસાથ, સારો એખલાસ હતો. વેપારીઓ તરીકે તેઓ એક ખીજને ભાષજ ધ લેખતા, અને સદા એક ખીજને મદદ થતા. મુખ્યની મેસર્સ રિર્મીંગટનની કેપની સાથ સર જમશેદજીનો સારો વહેવાર હતો, તેમજ તેના બાગ્યાઓ સર જમશેદજીના અગત મિત્રો હતા. એકવાર આ મોટી પેઢી બારે વધનમાં આવી પડી. કલકત્તાની તેમની આડત ચલાવનાર પેઢીના બાગી પડવાથી, તેઓને પણ મુખ્યમાં ખમવું પડ્યું. એવા વખતમાં માંગનારાઓ અધીરા થઈ પડયા; અને આ પૂરાણી પેઢી કાચું દેવાણું કાઢવાની દાક્ષતર્માં આવી પડી. એવી વખતે આપણા શેઠ જમશેદજી પોતાના ભાષજ ધ વેપારીઓની મદદે આબ્યા. માંગનારા-ઓનાં નાણાંની જમીનગીરી પોતે માથે લીધી, અને ધણાક દિવસ મહેનત લઈ, તેમના દાવાઓનો નિકાલ કર્યો, તથા પોતાની લાગવગ અને વેપારી કુનેહથી સધળું સમાધાન કરી, આ જીની પેઢીને ખચાવી લીધી. અંગ્રેજ બચ્ચો કદી આવો આભાર જીવી જાય નહિ. તેમજ પોતાની તરફનાં માન અને મહોજતની એક સગીન નિરાની દાખલ આ અંગ્રેજ પેઢીએ શેઠ જમશેદજીને, એક કિંમતી ‘પ્રીસ-ઓફ-પ્રેટ’ ધટતા લેખ સાથ, પાછલથી, ભેટતરીકે મોકલી આપ્યો હતો.

આજસુધી સર જમશેદજીના વારસપાસ આ કિંમતી ભેટ જળવાઈ

રહેલી છે. તેનું જિયું નક્સીકામ વખાણવા બુનેગ છે. અઢી શીટનો તેનો ઘેરાવો છે, અને બધે બારીક નક્સીકામ કરેલું છે. મોરની એક સુંદર આકૃતિ વચ્ચે પાડેલી છે, જેની બાજુપર એક ઘટતો લેખ અંગ્રેજી ભાષામાં ક્રાતરેલો છે. એ “પેડે” ગોઠવવાને એક બ્લૅક સ્થંભપદ (Pedestal) છે. તેની બેઠકના ભાગપર, ગાય, કુતરો, નાળીએરી, હિંદુ શ્રી વિગેરેનું અને આપણા દેશમાં રોજ નજર પડતા દેખાવેનું સુંદર ધારીગરીનું એક સુંદર ચિત્ર છે. ઊપલા ભાગપર મુખમળાં બંદરનો જુઠ્ઠી વાવઝાકાંડી તરફનો દેખાવ છે, અને ઘીજી બાજુએ ધરાની તપ્તે જમશીદનો ચિતાર છે. આ સુંદર નક્સી કામપર નીચે પ્રમાણેનો લેખ છે:—

Presented to

James Esq. Esq. Esq.
of Bombay,

BY

James Githorne Remington,
Matthew Theodosius Denis De Witte,

AND

Mansfield Forbes, Esquires,

AS A MEMORIAL OF THEIR

SINCERE FRIENDSHIP AND ESTEEM.

31st July 1836.

આ અગ્રેજ લેખની મુળ મતલબ એટલીજ, કે શેક જમશેદજી ૭૭ બાર્ઈ તરફની મિત્રાઈ અને માનની નિશાની દાખલ મેસર્સ રિર્મીંગટન કંપનીના ભાગ્યાઓએ આ બેઠ આપણા શેઠને આપી હતી.^૧

ચીન તરફની જાણીતી અગ્રેજ પેદી મેસર્સ જાર્ડીન મેથિસનની કંપનીસાથ પણ, સર જમશેદજીને તે વખતમાં સારો વહેવાર હતો. ઈ. સ. ૧૮૭૯ માં આ પેદીનો ખડો ભાગ્યે જી. વિલ્કમ જાર્ડન પોતાનો ભાગ છુટો કરી ઈંગ્લેન્ડ જઈ રહ્યો હતો. સર જમશેદજી સાથની તેની ઓળખ, શેક જમશેદજી પહેલીવાર ચીન ગયા ત્યારની હતી. સર જમશેદજીની આડતથીજ અને સર જમશેદજીના બોહોળા વેપારને લીધે તેની પેદીને મોટો લાભ થયો હતો. તેથી જ્યારે ‘પાંચ પૈસે’ મુખી ધર્મ, તે પોતાને વતન ગયો, ત્યારે પોતાના પારસી મિત્ર અને મુરબ્બીને તે જુલ્યો નહિ. તેણે ત્યાંથી સોનાં રૂપાંનાં વાસણોના રકિયા ૬૫૦૦૦ પાંત્રીસ હજારની કિંમતનો એક ભારે “સટ” આપણા શેઠ માટે બેઠ મોકલ્યો હતો.

Presented to

JAMSETJEE JEEJEEBHOY ESQR.,
of Bombay,

BY
WILLIAM JARDINE,

As a token of esteem

To commemorate an uninterrupted
Friendship

or

More than thirty six years.

1841.

પોતાના મુરખીને મળેલી આ અને બીજી કિમતી અને અસાધારણ
ભેટો, સર જમશેદજીના “મજગામ ફેરકામ” તેમના વારસોને અસ્તક,
વારસામાં મળેલી બીજી કિમતી સોગારો (Hoir-looms) સાથે
જળવાતી રહી છે, જે જોતાં આપણા આ બાદશાહી વેપારીના આગળા
દોડદમામનો આપણને કાંઈક ખ્યાલ થાય છે

આ સંધળા, તે પ્રત્યેક વેપારીઓ તરફની ભેટ અને માનની નિશા-
નીઓ હતી, પણ ઇંગલાન્ડની સર્વથી મોટાં વેપારી મંડળે તેમને જેવું
તેવું માન આપ્યું ન હતું. જે માન ઇંગલાન્ડના ચોડાજ વતનીઓને મળે,
જે માન કદી હિંદુસ્તાનના રહેવાસીને આપેલું નહિ, તે મોટું અને

અસાધારણ વેપારી માન “ફ્રીડમ-ઓફ-ધી-સિટી-ઓફ-લન્ડન”.
(*Freedom of the City of London*) સર જમશેદજીને વગર માંગવે મળ્યું હતું.

“ફ્રીડમ-ઓફ-ધી સિટી-ઓફ લન્ડન” વેપારી મંડળનું એક અસાધારણ માન છે. લન્ડન શહેર, આખી દુનિયાની વેપારી રાજધાની છે. જો તો તેના બોહોળા વેપાર, એવાજ તેના મોટા વેપારીઓ છે. આ વેપારીઓની જૂની જૂની “ગ્રાંટ” (Grant) એટલે મહાજન છે. આ મહાજનો જૂને જૂને નામે ઝાળખાય છે, જેમકે “કલેક્ટમેન” “પ્રીસ-મોનગર” વિગેરે. આ દરેક મહાજનનું કામ, મહાજનના ફંડમાંથી જૂઠા જૂઠા ધંધાઓની ખિસવણી કરવાનું તથા મહાજનને લગતા પડી ભાગતા વેપારીઓને મદદ કરવાનું તથા ખીજું ધર્મદાન કરવાનું છે. દરેક મહાજન પોતાના વેપારી મંડળમાંથી એક કે વધારે પ્રતિનિધિ ચુંટી કાઢે છે, જેની એક “કામન કાઉન્સિલ” બને છે. આ “કાઉન્સિલ” પોતાના “શેરિફ” અને “આલ્ડરમેન” નિમે છે, જેમાંથી દર સાલ “લોર્ડ મેયરની” ચુટણી થાય છે. આ “કામન કાઉન્સિલનું” વેપારી મંડળ વારવાર કોઈ મોટા જાહેર પુરપને, સખાવતના સરદારને, લડાઈ જીતી પાછા ફરતા બહાદુર સપેહસાહારને કે નવી શોધો વિગેરે કરનારને, “ફ્રીડમ-ઓફ-ધી સિટી-ઓફ-લન્ડન” નામનું મોટું માન આપે છે. આ માન મેળવનાર ધણી, પરદેશની પરકોંમનો હોવા છતાં પણ, ઈંગ્લાન્ડનો માનવંત શહેરી લેખાય છે. આ માન મેળવનાર કેટલાક ખાસ હકો ભોગવે છે. મંડળીમાં તેના દરજ્જો વધે છે. લન્ડન શહેરનો તે આગેવાન શહેરી લેખાય છે. લન્ડનના વેપારી બજારમાં જ્યાં જાય ત્યાં, તથા જ્યાં પણ “લોર્ડ મેયરની” સત્તા ચાલતી હોય ત્યાં, તે માન મેળવનાર ધણી કેટલીક ખાસ છુટ ભોગવે છે. આગળના વખતમાં એ માન જવલ્લેજ કોઈને આપવામાં આવતું. ડયુક ઓફ વેસીગટન જેવો માનપાનથી ઠંકાઈ ગયલો શખસ આ માન મેળવી જવામાટે મગર રહેતો. આખાં હિંદુસ્તાનમાં પહેલીવાર એવું મોટું માન મેળવી જનાર, સર જમશેદજી જીજીમાર્ગ હતા.

સર જમશેદજીની સખાવતો અને તેમનાં પરોપકારી કામો લગ્નનાં આ મોટાં વેપારી મંડળની જાણુમાં કેમ આવ્યાં, તે અત્રે જણાવવું જોઈએ. ઈ. સ. ૧૮૫૫ માં આ મોટી કાબજિન્સિલના આગેવાન સમાસ-દામાનો એક મી. રીચર્ડ હાર્ટસે કેનેડી નામનો ગ્રંથસ્થ હતો. ધણીક વર્ષોસુધી તે મુંબઈમાં વસ્યો હતો, અને સર જમશેદજી તથા તેમના વડા દીકરા રોક ખરશેદજી સાથે તેને ઝોળખ હતી. સર જમશેદજીનાં અનેક અંગ્રેજી વખાણુનારાઓમાંનો તે એક હતો. રોક ખરશેદજીનો તે અંગત મિત્ર હતો. ઈંગ્લેન્ડ જઈ રહ્યાપછી, મી. કેનેડીએ, રોક ખરશેદજીને ઈંગ્લેન્ડ આવી જવાની ભલામણ વારવાર લખી મોકલી હતી. ઈંગ્લેન્ડના વેપારી મંડળ તરફથી તેમને સારો આવકાર મળવાની ખાત્રી આપી હતી, તેમજ રોક ખરશેદજીને તેણે પોતાની વેપારી મદાજન (Grant) "કલૉક-મેક્સ કંપનીમાં" જોડાવાની ભલામણ કરી. રોક ખરશેદજીએ, એ માનને માટે વધુ લાયક પોતાના ખુઝર્ગ પિતાજીને લેખ્યા, અને સર જમશેદજીને આ માન મળે તો જ પોતે તે કૃત્ય રાખ-વાની મરજી જણાવી.

તા. ૫ મી જાનેવારી ૧૮૫૫ ને દિવસે મી. કેનેડીએ "કલૉક-મેક્સ કંપનીના" સેક્રેટરીને એક પત્ર લખી, તેમાં સર જમશેદજી અને રોક ખરશેદજીના મોટા વેપારી સાહસની તથા તેમની સખાવતોની વિગત આપી, તેઓને "કલૉક-મેક્સ કંપનીના" ઝોનરરી સમાસદ નિમવાની સૂચના કરી. તા. ૮ મી જાનેવારીની એ મંડળની ત્રિમાસિક સભામાં આદરમેન કેનેડીએ દરખાસ્ત કરી કે "મુંબઈના રહેવાસી સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઇટને તેમનાં જાતી સદસ્યુની તથા હિંદુસ્તાનના એક દેશી અને બ્રિટિશ પ્રજા તરીકે જે જે જાહેર સેવાઓ બજાવી હતી તે માટેની માનની એક નિશાની તરીકે આ મંડળના સમાસદ નિમવા." આ દર-ખાસ્તને આદરમેન હાર્ટસે ટેકો આપ્યો અને તે સર્વાનુમતે પસાર થઈ હતી. એવીજ દરખાસ્ત રોક ખરશેદજી માટે પણ કરવામાં આવી હતી.

આ “કલોક-મેકર્સ કંપનીની” સ્થાપના આગષ્ટ ૧૬૩૧ માં થઈ હતી. એણે મર જમશેદજી તેના સભાસદ થયા, ત્યારે એ મહાને ૧૨૭ વર્ષ પૂરાં કરેલાં હતાં. વધતામાં વધતાં તેમાં ૨૫૦ સભાસદ દાખલ કરવામાં આવેછે; અને દાખલ થવાની “શીના” ૨૧ પાછાં આપવા પડેછે. ધડિઆલીઓનાં ધધાપર હવે તેમની કાંઈ સત્તા નથી. ફક્ત એ ધધાની ખિયવણી કરવાને તેઓ પોતાનો લાગવમ વાપરેછે. ધડિઆલ બતાવવા ત્રીયા સમારવાના હુજરને લગતું એક મોટું કિતાબખાનું આ મહાન ધરાવેછે. એ ધધામાં પડેલા નિરાધારને એ મહાન મદદ કરેછે, જે માટે ખીજાઓ ભેગું પહેલાં સર જમશેદજીએ પશુ ૨૦૦ પાછાં તું ખાતું પડાવેલું છે.”

સાર પછી, તા ૧૪ મી એપ્રિલ ૧૮૫૫ ને દિવસે, લન્ડનની “કામન કાઉન્સિલની” એક સભા ભેગી મળી હતી. જે વેળાએ, આલ્ડરમન મી. કેનેડીએ એક લંઘાણ બાપણુ કરી, સર જમશેદજીને આ બાપણીતું વેપારી માન આપવાની દરખાસ્ત કરી હતી,^૪ જેને ડૉયુડી ડીફીન, તથા ડેવીસ, રોઝ, આન્ડર્સન જેવા તે વખતના ખીજા આગેવાન અંગ્રેજી વેપારીઓએ ટેકા આપ્યો હતો. તે સધળાઓનાં બાપણુનો સાર એવો હતો, કે “જે પર્માયી પુરુષ, પોતાના બાધનધી માહેલા કમનસીમે માટે, પોતાની પૈસા, દાનાધથી ધર્મખાતે ખર્ચે, અને ખ્રિસ્તી, હિંદુ, મુસલમાન, પારસીઓને, પોતાના એક સરખા બાધનધ લેખી, તેમનાં સધળાનાં લાભનાં કામે કરે,

૩ જુઓ “A List of Master, Wardens &c of the Worshipful Company of Clock Makers” (1856) પાને ૨૨.

૪ આ બાપણુની એક જૂની અને ન્હાની ચોપડી પ્રગટ કરવામાં આવી હતી, જેનો સેક્રેટ નકલો હિંદુસ્તાનમાં અને મુખ્ય કરી મુબઈમાં વહેચવામાં હતી. “Substance of a Speech delivered in the Common Council of the City of London by R. Hartley Kennedy Esqr. Alderman” એ આ ન્હાની ચોપડીનું મોટું નામ હતું.

તથા જે પોતાના મહારાણીજી તરફની શીદાગીરી દેખાડવાને આપણા બહાદુર લશકરનાં માર્યા ગયેલાં માણસોની વિધવા તથા બચ્ચાંઓને નિભાવ કરવાનાં ફંડમાં એક બાદશાહી રકમ કાઢી આપે, તથા જે ધણીને નામદાર મહારાણીજીએ પણ તેની સખાવત માટે નવાજેલા, તેવા ધણીને આવું માન આપવું બધેજ સ્તુંજ છે; એવા ધણીનું નામ લાડનના શહેરીઓના માદગાર ચોપડામાં, મોટા મોટા રાજ્યાધિકારીઓ, શુરા સરદારો અને કાબેલ વિદ્વાનોનાં નામની 'સફા નોંધી' રાખવું જોઈએ કારણ તેમના જેવો ત્રીસ લાખની સખાવત કરમાર એક પણ બીજો નર આખા હિંદુસ્તાનમાંથી મળી શકનાર નથી." ૫

આખરે આ મોટાં મડળે સર્વાંગુભવે દરખાસ્ત પસાર કરી કે—
 “મુબઇના પારસી નાઇટ સર જમશેદજી ટાટાઈ માટે લાડન શહેરની ‘કારપોરેશન’ જે ઊંચું મત ધરાવેછે, તેની એક નિશાની દાખલ તથા પોતાના દેશ અને જાત બાંધાઓનું બધું કરવાને જે જે તેઓએ ઈચ્છે, તથા મુબઇના એક શહેરી તરીકે જે મોટાં કામો તેમણે બજાવ્યાં છે તથા હિંદુસ્તાનના આગેવાન વેપારી તરીકે જે સત્ય પ્રમાણિકપણું તેઓએ દેખાડ્યું છે, તે સંધર્ભોની માદગાર એધાણી તરીકે તેમને લાડન શહેરના ‘ફીડમન્ટુ’ માન આપવું.”

આ ઠેરાવ પ્રમાણે સર જમશેદજીને આ મોટું માન આપવામાં આવ્યું હતું. તેને લગતો દસ્તાવેજ, ચર્મ-પત્રપર સુંદર અક્ષરે લખેલો, સર જમશેદજીપર મોડલવામાં આવ્યો હતો, જેની નકલ અસલ પ્રમાણે નીચે નોંધી છે.—

MUSGROVE

Locum Tenens

London Mayor.

A Common Council holden at the Mansion House
of the Lord Mayor of the City of London on
Saturday the 14th day of April 1855,

Resolved unanimously,

THAT

The Freedom of the City

BE PRESENTED TO

Sir Jamsetjee Jejeebhoy of Bombay
IN THE EAST INDIES, KNIGHT,

As a testimonial of the high estimation entertained of him by the Corporation of the City of London, and from respect for his justly renowned character as a princely benefactor of his country and mankind—a noble example of blameless private life and public worth as a citizen of Bombay, and of spotless commercial integrity as a most eminent British subject and merchant in India.

સર જમશેદજીને આ માન પ્રસંગોપાત વખતેજ મળ્યું હતું.^૧ તેઓ હવે બુઝર્ગીએ પૂગી ચૂક્યા હતા, તેમની વેપારી કારકીરદીને હવે શાંત અંત આવ્યો હતો. તેઓનો વેપારી કારભાર તેમના ચંચલ દીકરાએ ચલાવતા હતા. તેથી તેમની વેપારી કારકીરદીની આખરીએ મોટું આ માન, જાણે તેમની વેપારી કારકીરની જાહેર આશ્રમ તરફની પ્રસશાની એક “સટીફિકેટ” હતી. તેમની જીંદગીના ફક્ત ચાર વર્ષ બાકી રહ્યા હતા, પણ હજી તેમની સખાવતનાં કામો પૂરાં થયાં ન હતા કે તેમને મળતાં માનેતો છેડો આવ્યો ન હતો. જીવવાનીમાં રોષેલાં તેમના બહાઈનાં કામોનાં ખીયાંમાંથી, હવે રડાં ફળો થવા લાગ્યાં હતાં, જે તેઓ પોતાની માનવત જૈશીમાં સંતોષી સ્વાદ સાથે ચાખતા હતા. જીવવાનીમાં બહાઈ કામો કરી, જૈશીમાં તેનો આવો સારો નતીજો મેળવનાર, સર જમશેદજી જેવા પરગણુ અને બાગ્યશાળી નર યોગાજ હશે.

^૧ જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું, પાને ૬૭૨—સર જમશેદજી પછી એક બીજા પારસી મહરથને પણ આ માન મળ્યું હતું. તે મેળવનાર કોઈજ નહિ, પણ સર જમશેદજીના બીજા પૂત્ર ઝોનરેખલ રોક રસ્તમજી જમશેદજી હાજીભાઈ હતા, જેમને આ માન તેમની ઇંગલેન્ડ ખાતે કરેલી બે લાખ રૂપિયાની સખાવત મટિ, ઇ. સ ૧૮૬૪ માં આપવામાં આવ્યું હતું. એ બાપ દીકરાઓ સિવાય આ માન આજ સુધી બીજા કોઈ પણ દેશીને મળ્યું નથી.

મકરણ સત્તાવીસમું.

બાઈબધ મહેરીઓનું માન—સર જમશેદજીનું પૂતળું.

ગરબી,

ધિર હરીને કોઈ આ કામ, જે નથી રહેવાનું,
હરી લેા કાંઈ રૂક કામ, રહેશે કહેવાનું;—રૂક

બારેનિટ બહુ જશવંતા, ગેઠ ગયા જમશેદ રે;
કહો રલા કયાં મનજી કામા, બલક ધરેછે બેઠ;—જે નથી
કાલ કયાંનુ આજ હરી લે, કોણુ દીઠી કાલ રે;
પગલા હેઠે માત પડ્યુ છે, ચેતી ચેતી ચાલ;—જે નથી
લાચારેની આશીય લેજે, નિશ્ચય કરએ નામ રે;
સમજો તો સારી શિખામણ, કે છે દલપતગમ;—જે નથી
કવિ દલપતરામ.

ગુજરાતના આપણા સાદા કવિ, મધ જેવી મીઠી બાપામાં, આપણને
બલાં કામો કરવાને અરજ કરેછે, કે આપણી પાછલ કઈ સાંર કહેવાનું
ચાય સર જમશેદજીનાં રૂડાં કામો એવાં અતે એટલાં તો છે, કે જો દરેક
વિષે બારીક વર્ણન આપવા બેસીએ, તો ખીજ એક આવી ચોપડી મરાઈ
જાય! સર જમશેદજીનું નામ તો તેમનાં રૂડાં કામોથીજ સદા ચાલ્યાર રહેશે.

તેથી તેમનાં નામની ફક્ત યાદગારી જાળવી રાખવામાટે નહિ, પણ તેમની તરફનો પ્રભુ પ્રીતિભાવ અને ભાઈપ્રિય શહેરીઓનાં તેમને માટેનાં મોટાં માનની એક નિશાની, બવિધ્યની-ઓલાદમાટે જાળવી રાખવાના હેતુથી, તેમનું એક મોટું પૂતળું મુંબઈ શહેરમાં ઊભું કરવાનો, મુંબઈ-ગરાઓ અને ખીજ દેશીઓએ ઠેરાવ કર્યો. યુરોપીયનો પણ મોટી ઊંચક સાથે આ કામ આરંભવાને બહાર પડ્યા. એક દેશીને આવું મોટું શહેરી માન પહેલુંજ આપવામાં આવતું હતું. જે માન મુંબઈ શહેરે, માલકમ, કોર્નવૉલિસ, વૅલેરલી અને મૉનરટુઅર્ટ, એલ્ફિનસ્ટન જેવા મોટા યુદ્ધા કે રાજદ્વારી નરોને આપ્યું હતું, તે માન પહેલીવાર એક દેશીને આપવાનું હતું. તે માન સર જમશેદજીને અપાવવાને વાઈસરાય અને ગવર્નરો બહાર પડ્યા હતા. આવું મોટું માન પારસી જેવી એક સુદીભર કામના એક આગેવાન નરને મળે, એ પારસીઓને સખળા જમાનામાં સદા મગરૂર કરનારી ખીના છે. મુંબઈના આગળા એક ગવર્નરે વાઈકાજિન્ટ ફાકલાન્ડના મોહરદાર, આ જનાવ વિશે પોતાની યુસાફરીનાં એક પૂસ્તકમાં લખે છે કે “મુંબઈના શહેરીઓએ, સદીઓ સુધી, આખા હિંદુસ્તાનમાં કોઈ પણ દેશીને, કદી પણ આપવામાં ન આવેલું એવું મોટું માન, પોતાના ભાઈપ્રિય શહેરી, તે પ્રખ્યાત પરગણુ વેપારી સર જમશેદજી જીજીભાઈને આપ્યું છે; અને, માલકમ, એલ્ફિનસ્ટન, કોર્નવૉલિસ અને ફારબસ જેવાનાં પૂતળાંઓની સંખ્યામાં, તેમનું પૂતળું ગોઠવવાનો ઠેરાવ તેઓએ કર્યો છે.”^૧ તેમને મળેલાં એવાં મોટાં અને અસાધારણ માનનું, અને તેમનું પૂતળું કેમ થયું તેનું વર્ણન આ પ્રકરણમાં કરવું છે.

ઈ. સ. ૧૮૫૫ થી સર જમશેદજીએ તદ્દન એકાંત જીવેલી ગુમરાવા માંડી હતી. આ વખતે તેમની જિમ્મર સિત્તેરથી વધુ વર્ષની હતી. તેમના દીકરાઓ વયેં યયાંના, વેફરમાં તેમના બાપ્પા થયલા હતા, અને તેઓ

હવે સધળો કારભાર ચલાવવા લાગ્યા. મુંબઈ શહેરને અનેક રીતના સુખના આપનાર, મુંબઈનો તે વખતનો માનીતો બેટો, મુબબારાઓ તરફનાં હેશાન તથા માનની કંઈ પણ નિશાની વગર એકાંતવાસો લેવા જાય, તે સદાના સાહસિક મુંબઈગરાઓ જોઈ શક્યા નહિ. સધળા કામનાં લોક તેમને માટે કેવું માન ધરાવેછે, તે દેખાડી આપવાને એક જાહેર સભા બોલાવવાનું અરજ પત્ર-સેકડો સહી સાથનું “રેક્રિવ્રી-શન”-મુંબઈના શેરિફ પર મોકલ્યું આપવામાં આવ્યું. મુંબઈના સર્વથી પહેલા શહેરી તરીકે ગવર્નરે પોતે પહેલા સહી આ અરજપત્ર પર કરી હતી. તેમના બિપરોત; અનેક આગેવાન અંગ્રેજો, હિંદુઓ, મુસલમાનો, યાહુદીઓ, શીરંગીઓ, અને પારસીઓએ આ “રેક્રિવ્રીશનપર” સહી કરી હતી. આવું વગવાળું “રેક્રિવ્રીશન” શેરિફ પર કદાચ જનું હશે આ ‘રેક્રિવ્રીશન’ મંજૂર કરી, મુંબઈના શેરિફે મુંબઈના રહેવાસીઓની એક જાહેર સભા, આપણા દાગિન હોલમાં તા ૨૪ મી જુન ૧૮૫૬ ને દિવસે બોલાવી હતી. અંગ્રેજ તથા દેશી ગ્રહસ્થોથી મોટું દિવાનખાનું આખું ચિત્ર બરાઈ ગયું હતું. સર્વ કામના આગેવાન શેઠો ત્યાં હાજર હતા. ગવર્નર લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન પ્રમુખસ્થાને બેઠા પછી, શેરિફે નીચેના જાહેરપત્ર વાંચી સભાઓ:—

મુંબઈના શેરિફે જોગ.

“સાહેબ—અમારા જાણવામાં આવ્યું છે, કે સર જમશેદજી જીજી-બાઈ હવેથી એકાંત જીંદગી ગુજારનાર છે, માટે તેવી વખતે સર્વ કામનાં અને સર્વ વર્ગનાં લોકો, તેમની ખાનગી અને જાહેર ચાલચલણ માટે જે જાણું મત અને માન ધરાવેછે, તે જાહેર કરવાની અમને તક આપવા માટે મુંબઈના શહેરીઓની એક જાહેર સભા જલદી બોલાવવાની મહેરબાની કરશો.”^૨

^૨ આ જાહેર સભા બોલાવવાને, શેરિફે અરજ કરનારાઓનાં નામની મોટી ટીપ “રાસત ગોફતારના” કાલમમા અમે વાંચીએ, તેમજ “પારસી-

આ “રફિઝગીશન” પ્રમાણે જાહેર સભા કાયદામર બોલાવેલી શેરિફ જાહેર કીધા પછી, ગવર્નર લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટને બિમા થઈ, સર જમશેદજીના સદગુણો તથા બિહારતાની બાબતનું એક પ્રસંગોપાત બાપણ નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

અહુરથો,

“જ્યારે મને આ સમાનું પ્રમુખપદ લેવાની અરજ કરવામાં આવી, ત્યારે તે અરજ બહાલ રાખતાં, મને ધણાજ સતોષ થયો હતો. હું ધારૂં છું કે આખા હિંદુસ્તાન દેશમાં, આવો પ્રસંગ, અસાધારણ, અપૂર્વ અને નવોજ છે. આપણુ આજનું કામ સર્વને પસંદ હોવુંજ જોઈએ, કારણ આપણે એકમત થઈને, સર જમશેદજીને માન આપવા બેગા ધરા

પ્રકાશનાં” પહેલાં દફતરને ૭૦૯ પાને, સહી કરનારાઓનાં નામની એક મેગી સજીયા છે, તેમાંથી ચોડાકનાં નામ અત્રે નોંધી સંતોષ લેવા પડે—(અગ્રે-જોમાં) લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન, આનરેબલ મેલેટ અને જે. લમરટન, કામ્બોડર સર હેનરી લીક, પી ડબલ્યુ. લીન્ડે, મેલવીલ, ડબલ્યુ હાવર્ડ, એન્ડર્સન, વિશેબી, ડબલ્યુ ઇ. ફ્રિઅર, જોન પારસન, ઇ. આઈ. હાવર્ડ, પ્રોફેસર ફ્રેઝર, ડોક્ટર બ્યુરટ (ચાહુધીઓમાં) ડેવિડ સાસન, (ફિરંગીઓમાં). ડોક્ટર કરવાલો, ડી ડી લોબા. (સુસલમાનોમાં) કાજ મહમદ યુસફ મૂર્જે, મીરજાં અલી મહમદ, મહમદ અમીન રોગે, મીર બાકરઅલી, તૈયબજી લાઇમીયાં, (હિંદુઓમાં) જન-નાથ શંકર રોક, રામલાલ કાકોરસીદાસ, વરજીવનદાસ માધવદાસ, મંગલદાસ નયુભાઈ, વિનાયક વાસુદેવ, નરોત્તમદાસ માધવદાસ, પ્રેમચંદ રાયચંદ, શીવલાલ મોતીલાલ, જીવરાજ આહુ, ભાગ દાજ (અને પારસીઓમાં) નવરોજજી જમશેદજી વાડીયા, બહમનજી હો વાડીયા, કાવસજી. જે રેડીમની, ખરોદજી ૧. વાડીયા, માણેકજી નસરવાનજી પીટીટ, ફરામજી. ન પટેલ, લીમજી. મા. બનાજ, અરહેસર. ખ દાદીરોક, બહેરામજી જીજીભાઈ, નવરોજજી ફરદુનજી, ખરોદજી અને જમશેદજી ફરદુનજી પારેખ, ન. મા. વાડીયા, નસરવાનજી જે. વાડીયા, શોરાબજી સાપૂરજી બંગાલી, બહમનજી જીજીભાઈ, એદલજી ફ. આલખડેસ, ફરદુનજી હો. સસકરી વિગેરે વિગેરે હતા.

છીએ. (તાલીઓ.) આ દેશના વતનીઓના સુધારા વધારામાં જે કોઈ લાભ લેતા હશે, તેઓને, મને ખાતરી છે, કે આજના આપણા કામથી વિશેષ પ્રુશાલી જીવજશે. એક આખી કામ કે પ્રજા, પોતાની રાજ-પ્રુશીથી, કાંઈની લાયકા કે યોગ્યતાની ખરી પિછાન કરવાને બહાર પડે, એ સારી આશાની એક નિશાની છે. સર જમશેદજી જીજીલાઈને માન આપવામાં આખી પ્રજાને પોતાને માન અને શૌભ છે. (જેમનર તાલીઓ.)

“સર જમશેદજી જીજીભાઈ આપણી તરફનાં માન અને મહોબ્તપર કવો હક ધરાવેછે, તેવિધે વિસ્તારીને બોલવાની જરૂર નથી. આ મુશ્કાલી મોટી દાજરીથી તેવી અગત્ય રહેતી નથી. જાહેર સખાવતનાં અને પ્રજા લાભનાં કામો આરંભવામાટે જે મોટી રકમો, તેઓએ વારંવાર માંડી આપીછે, એટલા માટેજ આપણે તેઓને માન આપવા નિકળ્યા છીએ એમ નથી. સખાવતમાટે તેમની આપેલી રકમોનો સરવાળો, કમકમ કાંઈના માનવામાં પણ ન આવે એવો મોટો છે. આ શહેર જોપરાત આખા ઇલાકાનાં લાભનાં જે જે કામો તેઓએ કર્યાછે, તેનું વિગતવાર વર્ણન અત્રે રજૂ કરવા બેસું, તો તમારા કિંમતી વખતપર વિનાકારણની તકાપ પડશે. તોપણ મારે એટલું તો જણાવવું જોઈએ, કે તેમની જાહેર સખાવતોનો સરવાળો રૂપિયા પચીસ લાખ જીપરનો છે, કે જેવી બાદશાહી રકમમાંથી તો આ શહેરમાટે ધારેલું પાણીનું બાંધકામ પણ થઈ શકે.” આવી બાદશાહી સખાવતની જોડ કયા કાળમાં અને કયા દેશમાંથી મળી શકશે? (જેમનર તાલીઓ.) ગલારગો, લિવરપૂલ, મેનચેસ્ટરજેવાં એટલિનનાં ત્રણ મોટાં શહેરોમાં—કે જેમની સામતી વસ્તી મુંબઈની વસ્તી કરતાં બમણી નથી—ત્યાં હાલ પાણીનાં નવાં બાંધકામ બધું તૈયાર થયાં છે, અથવા

યાય છે, તે પાછલનો સામનો ખરચ રૂપિયા બે કરોડનો અડસઠવામ આવેલો છે. હું ધારું છું કે આ ત્રણ શહેરની સામતી દોલત મુઝઈ સાથે મરખાવતાં ધણી છે હવે મેં આ શહેરોની મરખામણી આપણા શહેર સાથે સદરાધતની કમોટીપર કરી નથી, તોપણ મને કહેશો કે આવાં મોટાં ત્રણ મુખ્ય શહેરોમાંથી પણ, કોઈ એવો શહેરો મળી આવશે, કે જેણે જાહેર મખાવતનાં અને જાહેર લાભોનાં કામ માટે રૂપિયા પચીસ લાખની મોટી રકમ એકઠે લાગે ખરચી નાંખી 'હોય' (જેસમર તાલીઓ)

“ જણ મેં હમણાજ તમને કહી જણાવ્યું કે સખાવતની મોટી રકમ માટે, હું મર જમશેદજી જીજીભાઈની વખાણ કરતો નથી. મોગી રકમની સખાવત કરવાથી જ નહિ, પણ તે સખાવતની મોટી રકમની વહેચણી કરવાના તેમના ધોરણથી, તેમની બેઠારતાનું માપ યઈ શકે છે. પ્રાચીન કાળમાં જ્યારે લોકો મોતાની માલમીલકત અને ધનદોલત, ધર્મના નામ પર અર્પણ કરી, ખ્રિસ્તી મઠો, કે બુધ્ધિસ્ત આશ્રમરૂપાનો બાંધી, તેમના વિચાર પ્રમાણે ઇશ્વરની મહેરબાની મેળવવાને સખાવતનું કામ- (કે જે ખરેખર તો લાગનું કામ કહેવાય, તે) કરતા, તે વખતના ઘણાં લાઓ અત્રે ટાંકી બતલાવવાને હું યોગીન નહિ, તોપણ અર્વાચીન કાળમાં અમારા દેશમાં સ્થાપવામાં આવેલી પાઠશાળાઓ, તેમજ પેરિસ શહેરની તથા લન્ડન નજીકનાં ગ્રીનીચ કરગાની એલસી ઇસ્પીટાલો જેવી વિશેષ હું કુંદ એસારો કરીશ પહેલી જાતના ખાતાંઓથી તેમના સ્થાપકોનાં ધર્મ પાળનારાંઓને, કેળવણીનો લાભ મળે છે જીજી જાતનાં ખાતાંઓમાં રાજ્યની નોકરીમાં જેઠું અને નાતવાન યઈ પડેલા સિપાઈ કે ખનાસી ઓનેજ આસરો મળે છે હું એ ખાતાંઓની અગત ઓછી કરવા માગતો નથી, પણ ચાનુ જર્મીનાની આ સખાવત સાથે સર જમશેદજીની મખાવત સરખાવો! “ પારસી બેનીવોલેન્ટ ઇનસ્ટિટ્યુટ ’ મિરાય, સર જમશેદજીની જાહેર સખાવતના સદગા કામો, ફક્ત પારસીઓ માટેજ

નહિ, પણ હિંદુ, યાહુદી, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન એ સધળામાટે અને આખી પ્રગ્નના કલ્યાણ અર્થે કામેલાં છે. (તાલીઓ.)

“ સર જમશેદજી, તેમની સખાવતમાં, સામાન્ય લાભ જળવાની તેમની ખાસીયતને લીધે, તેમજ નાતજાતના તકાવતવગર સધળી કામના ગરીબોનાં દુઃખોમાટેની તેમની દાઝપી કરી, આખી પ્રગ્નનાં સર્વ વર્ગના લોકનું માન અને પ્રીતને લીધે, શેરિક્શનાં નોત્રાંને માન આપી આપણે સધળા અન્ને ભેગા થયા છીએ (તાલીઓ.) જેટલું માન અને કીર્તિ સર જમશેદજીને આવી મોટી દોલત એકઠી કરી શકવામાટે ધટે છે, તેટલું કે કાંઈક વધારે, તે દોલતનો લાભકારક ઉપયોગ અને વહેંચાણ કરવામાટે તેમને વાજખી રીતે ધટેછે. વેપારી વહેવારમાં સ્વચ્છ પ્રમાણિકપણું, બિંધાગ અને નિયમિતપણાની નકલ કરવાભેગ તેમની એક સરખી વર્તણૂકથી, દૂર દેશાવરના જામરોમાં પણ ખુંખઈ શહેરના વેપારીઓની આખર અને હોરમત, તેઓએ ધણી વધારી આપીછે. પેલી અગ્રેજી કહેવત કે— “ પ્રમાણિકપણું એ સર્વથી સરસ રીતિ છે ”—એ, એમની છંદગીના લાખ-લાપરથી, અનુભવસાથ સિદ્ધ થાયછે, અને એમની આવી જલેદાર ઉપયોગી છંદગીની નકલ, તેઓની પછી ખીજાઓ કરશે, એવી મને આશા છે. (તાલીઓ.)

“ મહસ્થો! હું હવે પૂરવું બોલ્યોછું, તોપણ સર જમશેદજી માટેની આપણી માન અને ખ્યારમરી લાગણી વિશે હું પૂરવું બોલી શકતો નથી! આ મહસ્થ માટેની માન અને મહોમતની આપણી લાગણીને, શું સગીન રૂપ આપવું, તે વિષે કંઈક થોડું વિવેચન, એસી જવા પહેલાં, મારે કરવું જોઈએ. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે, કે કેટલાક સાહેબોને સર જમશેદજીનું એક પૂતળું બિંદુ થવા દેવા સામે વાંધો છે તેઓની તકરાર એવી છે કે જે મહસ્થને આપણે માન આપવા નિકળ્યા છીએ, તેમને તેમના પરોપકારને લાગકર્તુજ માન આપવું જોઈએ. હુન્નરના નમુનાથી નહિ, પણ સખાવતના કાંઈ કામથી, તેમની યાદગારી

જાળવી રાખવી જોઈએ હું આ મતને (આ પ્રસંગે) મળતો ધર્મ
 શકતો નથી. પહેલાં તો સર જમશેદજીએ કોઈ એવું ધર્મખાતું બાંધી
 રહેવા દીધું નથી, કે જેની સ્થાપના કરી, તેની સાથે સર જમશેદજીનું
 નામ જોડી રાખીએ (તાલીઓ.) લોકોનાં દુઃખ ટાળવાનાં કે તેમને
 સગવડ કરી આપનારાં કે કેળવણી અપાવનારાં, તેમના નામ સાથે
 જોડાયેલાં દવાખાનાં, ઈસ્પીટાલ, ધર્મશાળા, કુવા તળાવ, અને પૂજો,
 તથા નિશાળો વિગેરે ધર્મખાતાં એટલાં બધાં તો છે, કે તેની પુરી
 ગણતરી પણ ઝટ દેતી થઈ રહે નહિ! (તાલીઓ.) તેથી કરી,
 આપણા શહેરના કોઈ જાહેર રસ્તાપર કે આ હોલમાં ગોંડવેશ
 માનવત નરોનાં પુતળાંની સદ્ધર્મા, સર જમશેદજી જેવા એક સખી
 દાતાર, કે જેણે પોતાના વતનીઓના લાભના આટલાં બધાં કામે
 આરંભેલાં છે, અને મોટી મજતર દોલતનો સમાગો ઉપયોગ કેમ
 કરવો, અને પોતાની તે દોલતના બજો કરી, ખીજાંઓને મુખના
 આર્થવાદ કેમ દેવા, તેનો એક નક્ક કરવા જોગ લાખશે પોતાની
 પાછલ મૂકી જનાર છે, તેમની માનવત આકૃતિનાં એક આમેદુમ
 પુતળાંને, લાં એક આગેવાન જ આ મળવી જોઈએ. (જોસબર તાલીઓ.)
 “ગ્રામીન અને અર્વાચીન કાળની સઘળા દેશોની સુધરેલી પ્રજા
 પોતાના એક માનવત બધુની જાહેર સેવા અને સદગુણોની પિઠાન
 એવીજ રીતે કરતી આવી છે. અંધ-અ શહેરની જાહેર મોટી ઇમાર
 તોના સઘળા મહેરાબો એકવાર પુતળાંઓથી તમામ બરાઈ ગયા હતા,
 એમ આપણા વાંચવામાં આવે છે. રોમ શહેરનું મોટું પ્રખ્યાત ચોક,
 એકવાર પુતળાંથી એટલું ખીચોખીચ બરાઈ ગયું હતું, કે ત્યાંની
 રાજ્યસભાને, જાહેર પ્રજાની સમગ્રી વગર જોઈ કરવામાં આવેલાં
 સઘળાં પુતળાં ખસેડવાં પડ્યાં હતાં! પણ દાલના જમનામાં તો,
 પુતળાંઓનો એવો મોટો જમાવ કદાચજ, અને હિંદુસ્તાન જેવા દેશમાં
 તો મુદ્દલ થનાર નથી, અને કદાચ જો તેમ બને, તોપણ કોઈએ એવો
 મોટો અમલદાર ન નિકળી આવશે, કે જે સર જમશેદજીનું પુતળું,

તેની જગ્યાએથી ખસેડવાની કદી પણ હિમ્મત કરે ! ના ! આ પુતળું તો, વર્ષોનાં વર્ષો સુધી તેમની શહેરી સેવા, અને તેમની પ્રજા વફાદારીના એક કીર્તિચંત્ર સ્થંભ તરીકે સદા જળવાઈ, ઢાં ઊભું રહેશે !^૪ (જેસમર તાલીઓ.)

લોડ એલિઝબેથને, બપેલું પોતાનું ચાદગાર રહેલું બાપણ સબાજનોની પૂર પસંદગી સાથે તમામ કીધા પછી, આગળા એક કામ ચલાવે ગવર્નર અને સર જમશેદજીનાં મિત્ર સર જ્યેમ્સ ઍન્ડર્સનના એક ખેતી, મી. ઍન્ડર્સને સર જમશેદજીની સ્તુતિમાં બીજું એક કિંમતી બાપણ નીચે પ્રમાણે કર્યું :—

“સર જમશેદજી જીજીમાઈના જીનામાં જીના મિત્રના એક ખેતી તરીકે મારે કાંઈક વિચારો. જણાવવા, એ આ પ્રસંગે અનુકૂળ થઈ પડશે, એવી ખાહેશ, સર જમશેદજી અને તેમના સાહેબમદદઓની છે, એવું કાંઈક મારા દેશી મિત્રોએ મને જણાવવાથી, હું આજે આ મોટી સભામાં બોલવાને બોલો થયો છું.

“આપણા દેશનું બહું કરનારા રાજ્યાધિકારીઓ કે વીરપૂરુષો, જેઓએ પોતાની આસાકી કે બહાદુરીથી, આપણા દેશની કીર્તિમાં વધારો કરાવ્યો છે, તેમની તરફની આપણી વખાણની નિશાની દેખાડી આપવાને,

^૪ ગવર્નર લોડ એલિઝબેથના આ બાપણને આ પુસ્તકમાં અગ્રે પ્રણામ અર્પણ સમગ્ર છે. કારણ સર જમશેદજીને તેમાં અપસંપાત અને વાજબી ઈનસાફ, તેમની બહેર જીંદગીની આખેરીએ, આપણમાં આવ્યો છે. સુબઈ ઈલાકાના એક મોટા દાકેમને સર જમશેદજી જેવાની કાલી વખાણ કરવાની જરૂર શું ? લોડ એલિઝબેથના આ બાપણ “જોએ ટાઈમ્સ પર્સી” “પારસી પ્રકાશનાં” પહેલાં ફકતરને પાને ૭૦૯ અને ૭૧૦ માં પૂરેપૂરે ડાંગરી લીધું છે, જેનો વિગતવાર તરજુમો, પહેલીજ વાર અગ્રે આપવામાં આવે છે, તે કે તેના થોડા જાગનો સાર, મી. જગાલીનાં “ચુટી કાઢેલાં લખાણોમાં” આપવામાં આવેલો છે. [ફકતર બીજું, પાને ૫૭-૫૮] મી. નાજરની “The First Parsce Baronet” નામનાં પુસ્તકમાં આ આજુ બાપણ અગ્રેજીમાં છાપેલું છે [જુઓ પાને ૬૪ થી ૬૯]

આપણે આ દિવાનખાનામાં વારવાર બેઠાં થયા છીએ; પણ આને આપણે એક જૂદીજ અને મનગમતી ફરજ જાનવીએ છીએ. એક ધણી, જેણે પોતાના પ્રમાણિક ઊદ્યોગથી મોટી દેવત એકઠી કરી, તેના રૂડા ઊપયોગ અસાધારણ ઊદારતાનાં કામો આરંભવામાં કર્યાં છે, તેમની તરફ આપણા આભારની લાગણી દેખાડવાની ફરજ આને આપણે જાનવીએ છીએ.

“હિંદુસ્તાનમાં કીધેલાં બલાધનાં કામો શુદ્ધાર્થ જવાના દલાડા હવે પૂરા થયાં છે, દેશદેશનાં વિચારવંત માણસો આ દેશને લગતી બાબતો પર વધુ ધ્યાન આપવા લાગ્યાં છે. આખી સુધરેલી દુનિયાને એક એવો દેશ ન હોય, કે જ્યાં હિંદુસ્તાનના આપણા આ પરોપકારી નાઈટ અને તેમની ઊદારતાની ખબર જઈ પુગી ન હોય! આપણા દેશી ભાઈમંધ શહેરીઓની અનેક જાહેર ઊદારતાથી આપણા શહેરને ધણા લાભો થયાં છે, અને તેથી કરીને આ દેશના ત્રણ મૂખ્ય ઇમાકાઓની આબાદી તથા સુધારાના વધારાસાથ, કુદરતી વધતી જતી પ્રમાણિક ફરી-ફાઈવએ પણ આપણું મુખ્ય શહેર આગળ વધવામાં પોતાની તોફાળવી શક્યું છે. કવકતા અને મદ્રાસના વધારા-સુધારામાં ભાગ લેનારાં ત્યાંના મોટા પુરોગાએ પણ વારવાર જાહેર કર્યું છે કે “મુખ્યના શહેરીઓ જેવા અમારી તરફના શહેરીઓ હોય તો અમે શું ન કરી શકીએ!”

“આ ઇમાકાની આબાદીમાં વધારો કરી આપનારાઓમાં મૂખ્ય એક, સર જમશેદજી છંજીભાઈ છે. તેમની ઊદારતાથી ઊભાં થયેલાં ઊપયોગી ખાતાંઓ વિધે, જે હું સંવિસ્તર બોલવા માંડું, તો તેના છેડા આવવા પહેલાં, આ સમાની ધીરજનો છેડો આવી જશે માટે યોડાં મૂખ્ય વિષેનું હું યોડુંક બોલીશ તેમની જણાવેલી જાહેર સખાવતો લીધે, તેમનું નામ આવતી ધણી એલાદોસુધી વહાલ સાથ યાદ કરવામાં આવશે. તેમજ તેમની ખાનગી કહો કે લગભગ છુપી-સખાવતે કરી તેમના દમરો ભાઈમંધોનો નિભાવ થતો હતો, તે ખીના પણ લાંબો કાળ સુધી કાઈ શુદ્ધશે નહિ તેમની ઊદારતાની મૂખ્ય ખુબીઓ એ છે, કે ખરાં ઊપયોગી કામો પાછલજ તેઓએ પોતાની હોલત વાપરી છે.

“ડહાપણુ, જિલ્લાગ અને સ્વચ્છ ધમાનદારીથી તેઓએ દોલત મેળવી છે. તે દોલતનો જાપોગ ઠાઠી દેખાદેખીથી કે વગર કારણની રેલછેલથી તેઓએ કર્યો નથી. લોક કલ્યાણુઅર્થે કરેલાં તેમના દરેક કામોપરથી તેમની સારી વિચાર શક્તિ અને ભારે દુરઅંદેશી માલમ પડી આવેછે. પોતાના જાત ભાઈઓના લાભઅર્થે કરેલાં થોડાંક કામ સિવાય સખાવતનાં તેમનાં સપનાં કામો સામાન્ય પ્રજાના લાભમાટેનાં છે. જો એકાદ પરદેશી આપણે શહેર આવી લગતા, આપણને સવાલ કરે, કે “જગ-આશકારા થયલા પેલા પારસી નાહટે, એવાં ક્યાં કામો કરી, આઠલી વિખ્યાતી મેળવી?” તો આપણે એટલુંજ કહીશું કે “ભાઈ તારી આસપાસ નજર ફેંક!” અને તે શું જોશે? દરદીઓનાં દુઃખ દહે કરનારી ઇસ્પીટાલ, તથા તેસાથની દેશીઓને અંગ્રેજી વેદાની તાલીમ આપનારી કોલેજ, તેની નજરે પડશે. જગજગ તેમનાં બધાવેલાં કુવા તળાવો તે જોશે; જિતરે નવસારી, કે દક્ષિણે ખાંડાળા તરફ, કે ખુદ આ શહેરમાં મુમાકરો કે ધરમાર વગરનાંઓ કે બદકતાં નાવારસોને માટે, તેમની બધાવેલી ધર્મશાળાઓવિષે તે સાંભળશે. મુંબઈ અને હાદીને જોડનારો મોટો પૂલ, તેમની જિદારતાની એક વધુ ગવાહી તેને આપશે; પૂણાના ખંડ કે આરલાપારલાના પૂવોવિષે તેને કહેવામાં આવશે; વળી જગજગ તેમના બધાવેલા રસ્તા, કુવા, નહેર અને ટાંકાંઓ તેની નજરે પડશે.

“ગમે એવાં આ મોટાં કામોમાં પણ, સર જમશેદજીની સપણી મોટાઈ આવી રહેતી નથી. ગરીબ પારસીઓને કેળવણી અને આસરો આપવાનું એક મોટું ખાતું તેઓએ લગભગ પાંચ લાખ રૂપિયાને ખરચે, રધાધું છે. કેળવણીમાટે એકીચારે રૂપિયા ત્રણ લાખ આપવાની પોતાની મરજી, જ્યારે એક આગળી સમામાં તેઓએ જાહેર કરી, તે વખતે મારી માફક અને હાજર રહેલાં ધણાંક સમાજનો ત્યાં હાજર હશે; અને ત્યાં જ્યારે આ જિદાર ગ્રંથચે શાંતપણે અને સાંદાઈથી રૂપિયા ત્રણ લાખની એ બાદશાહી સખાવન કરવાનું જાહેર કર્યું, ત્યારે સમામાં જે માનમરી અભયખી પંથસાઈ રહી હતી, તે તેઓ હજી બુદ્ધ્યા ન હશે. પોતાને નામે

ચાલતી શાળાઓ સ્થાપના બિપર્યાત, અને ખીજાં અનેક કેળવણી ખાતાં-
ઓને બિદાર મદદ કરવા બિપર્યાત, દેશીઓને માટે એક દુગ્ગર શાળા સ્થાપ-
વાની ગોઠવણ કરી, તેઓએ આપણા દેશીઓને, પોતાની ચંચલ બુદ્ધિનો
નવો બિપયોગ કરવા લાયકનું એક ખાતું સર જમશેદજીએ સ્થાપી આપું
છે, અને તે કામ આરંભવા માટે રૂપિયા એક લાખની એક ખીજી બાદગાહી
રકમ આપવામાં આવી છે. પણ બસ! આ નમુનેદાર શહેરીની બહાર
સેવાની વધુ સાબેલીઓ રહી કરી, તેમની વધુ વખાણ ગાવી,
એ સોનાંપર ઢાળ ચઢાવવા બરાબર છે!

“આપણા માનવત પ્રમુખે હમણાજ રહ્યું તેમ મુંબઈ શહેરના સંગીન
લાભો માટે સર જમશેદજીએ લગભગ પચીસ લાખ રૂપિયા આપ્યા છે.
પણ તેથી વધારે તેઓએ ક્યું છે. અત્રે મારામણા જાતભાઈઓ [યુરોપી-
યનો] હાજર છે. તેમને મારે જણાવવું જોઈએ કે જ્યારે હમણે અંગ્રેજ
અને દેશી સિપાહોનાં હાડકાં, કાચુલના પહાડો વચ્ચે, તડકામાં સુકાઈ સંદે
ચતાં પડેલાં હતાં, જ્યારે સ્કાટલાન્ડનાં પાહાડી મુલકમાં દુકાળનો દેવ ત્રાસ
પાડી બેઠો હતો, જ્યારે કુદરતી કોપથી કરી, આપણાં આધરીશ ભાઈ-
બધો, તેમના રાબેતાના ખોરાક વગર ભુખે તવલતા હતા; અને જ્યારે આલ્મા
(Alma) અને ઇનકરમાનની (Inkerman) જંગભૂમીપર માર્પી
ગયલા બહાદૂર સિપાઈઓની નિરાધાર વિધવાઓ કે નાવારસ બાળકો
મદદમાટે હાથ લંબાવી રહ્યાં હતાં, તે વખતે ભુખ્યાંને રોટલોં આપીને, કે
દુઃખી યવલોનાં દુઃખનો જખમ રૂઝવવાને, જે અદરચને આજે માન
આપવામાં આપણે મોટું માન સમજીએ છીએ, તે અદરચનાં કરતાં કોઈએ
પણ વધુ દીલસોઝી દેખાડી ન હતી. ૫

“અદરચો ! જે આવાં કામની કદર, હાલની ઓલાદ ન પિછાને, તે

૫ સ્કાટલાન્ડ તથા આયરલાન્ડના લોકો દુકાળ વખતે, તેમજ અફઘાનિસ્તાનની
તથા કિમીયાની લડાઈઓ વખતે સર જમશેદજીએ યુરોપીયનો તરફ દીલસોઝી
દેખાડી પેસાની જે લોકો મદદ અનેકવાર કરી હતી, તે બાબત મી. ઍન્ડર્સન
લાં બોલે છે.

તેમણે આપણને સરખાવું પડે જે પ્રમાણે ઇંગલાન્ડ દેશ પોતાના સપૂતોની યાદગારી બળવી રાખીછે, તેજ પ્રમાણે તે દેશની નકલ કરી, તેમ કરવાનો દાખલો હિંદુસ્તાનમાં હવે બેસાડવો જોઈએ એક બધા માથુસની કદર કેમ પિછાનવી તે આપણે કરી બતાવવાનું જોઈએ. જેનું માન આ શહેરે, ધંધેસ્ત્રી, એલ્ફિનસ્ટન, કૉનવોલિસ, અને માવકમ જેવા મહાન પુરોષોને આપ્યું છે, તેવું માન સર જમશેદજીને આપી, બલિયની ઝાલાદમાટે, તેઓને ભણું કરી જનજનું એક પૂતળું આપણે બાળવી રાખવું જોઈએ ખરૂં છે, કે આવા માન, મોટા માનવતોને, તેમના મરણ પછી આપવામાં આવે છે, પણ મુમુક્ષુના જેવી બેનસેલ પ્રભુએ તો આપણા આ પુરુષ મિત્રને તેમની હેયાતીમાંજ દેખાડી આપવું જોઈએ, કે સધળા ધર્મવાળા, અને સવળી જાતો પારસી, હિંદુ કે મુમયમાન, યાહુદી કે ખ્રિસ્તી, એક સરખી રીતે, સર જમશેદજીએ તેઓપર કરેના અનેક બિપકારોની સાગણી જણાવવાને, હાથ બહાર પડ્યા છે.

“સર જમશેદજી હવે પુરુષોએ પૂગા છે બલિયની ઝાલાદ, તેમનાં બધાં કામોની જે વખાણુ ગારો, તેના દૂરના અવકાતથી તેમની જીંદગીનાં છેલ્લા વર્ષા પ્રકાશી રહ્યાં છે તેમના કુટુંબના મોટા કપ્પીયાનાં સર્વ સુખસાથ તેઓ લાખો વખત જીવી સુખી રહે. તેમનાં બાઈમધ શહેરીઓનાં માન અને મહોમત મેળવવાનું સુખ, તેઓ સદા પામતા રહે, અને સર્વથી વધારે પોતાની માનવત અને બિપયોગી જીંદગીનાં બધા કામોની બની યાદનું સર્વથી મોટું સુખ તેઓ સદા પામે એવી મારી દુવા છે.”^૬

^૬ મી. ઝેન્ડર્સનના છટાદાર અને બીકટ લાલણનો રુજાતી તરણુમો, પહેલીજ વાર ફક્ત આ પુસ્તકમાં અને આવેળે અપદ્ધપાત અમેરે પડુ, સર જમશેદજીની સખાવતથી કેવા છક ઘઈ ગયા હતા, દેશીઓ માફક તેઓ પડુ તેમણે એ રોકની કેવી વખાણુ કરતા હતા, તે દેખાડવાને, અને અપદ્ધપાત અમેરે મનો છાપ અને નોધી રાખવાને આ લાલણુ અને લલાલુથી દાખલ કર્યું છે તેની અસલ અમેરેજ નકલમાટે વાંચો, મી. નાજરની “The First Parsee Baron” પાને ૧૦૦ થી ૧૦૬.

ગી. ઍન્ડર્સને બપોલું બાપણ પૂરું કરી, સખામાં પેહેલી દરખાસ્ત રજૂ કરી કે—“સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાંધટે આજ ધણું વર્ષ થયાં, સખાવતનાં જાહેર કામે કરવા માટે જે દિશ્મત દેખાડીછે, તથા જે મોટા ધર્મ અને ભારે સખાવત કર્યાંછે, તેમાટેની જાહેર પ્રજાની હેશાનની કાંઈ નિશાની હમેશાં સુધી કાયમ રાખવી ઘટેછે; અને આ સમાનું એવું મત છે કે જે બેરાર આખા હિંદુસ્તાનના સૌથી સરસ જગત મિત્ર લેખાયે છે, તેની યાદદારત, સર્વ કામનાં લોકોમાં સદાજાળવાઈ રહે, એવા આકારમાં તેમનાં નામ અને કામની યાદગારી જાળવી રાખવી.”

બપોલી દરખાસ્તને રોક જગજાથ શંકર રોકે^૭ એક ન્હાનું બાપણ કરી, ટેકા આપ્યો હતો.

ત્યારપછી આંનરેબલ એ. મેલેટ દરખાસ્ત કરી અને તેને રોક બદલ નજ હોરમસજી વાડીઆએ ટેકા આપ્યો કે—“બપોલા ઠેરાવ પ્રમાણે

^૭ આંનરેબલ રોક જગજાથ શંકરરોકે, પહેલા તથા બીજા સર જમશેદજી સાથે ધણાંક જાહેર કામેમાં લાગ લીધો હતો. ઈ. સ. ૧૮૦૪ માં તેમને જન્મ થયો હતો. છાંદી છાત્રાનું ગોરખંદર ગામડું તેમનું વતન હતું, અને જાતે તેઓ મરાઠી સોનાર હતા. બાપના મરણ પછી તેઓએ પોતાનો સરારી ધંધો તથા જમીનદારી આજી રાખી હતી. સ્ત્રી કેળવણીના તેઓ એક ખરા મદદગાર હતા. પોતાના ધર્મમાં તેઓએ એક કન્યાસાળા બંધાવી હતી, તથા સ્ત્રી કેળવણીના કામેમાં તે સારી રકમ તેઓએ ખર્ચી હતી. ઇ. સ. ૧૮૫૮ માં મુંબઈમાં તારવેલું “શંકર રોક દવાખાનું” આજી કયું હતું, તથા મુંબઈના “વિક્ટોરિયા ગાર્ડન્સ ફાઉન્ડેશન” રૂ. ૨૫૦૦૦ બરી આપ્યા હતા, તેમજ પૂણામાં “જગજાથ શંકરરોક રોડ” રૂ. ૧૫૦૦૦ ને ખર્ચે બંધાવ્યા હતા; વળી “રોયલ એશિયાટિક સોસાયટીનાં ફાઉન્ડેશન” પણ રૂ. ૫૦૦૦ ની બક્ષેસ રોક જગજાથ શંકર રોકે કરી હતી. ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં તેઓને “લેજિસલેટિવ કાઉન્સિલના” એક સભાસદ સરકારે નિમ્યા હતા એ વખતપર એમનું એક પૂતળું મુંબઈ રાહેરે બેઠું કરાવ્યું હતું, જે હાલ રાજીન હોલમાં ગોઠવી મૂકેલું છે. ઇ. સ. ૧૮૬૫ માં રોક જગજાથ શંકર રોકનું મરણ થયું હતું.

અમલ કરી, આ શહેરના દ્રાધ બહેર જાણીતા લતા પર, સર જમરોડી
જીભાધનું એક બાવલું બાંધું કરવું પડેછે.”

રિમીગટનની જાણતી કંપનીના એક માઆ મી. દ્વીસામે દરખાસ્ત
કરી અને રોડ ફરામજી નસરવાનજી પટેલે તેને ટેકા આપ્યો. કે “સર
જમરોડી જીભાધ સાથ પત્રવહેવાર ચલાવી આ સમાના ઊપલા
ઠેરાવો અમલમાં લાવવા સાફ હેડજી નામ આપેલા મદરથોની એક
કમિટી નિમવી અને તેઓને પોતાનીસાથ બીજાઓને એવાની રજા
આપવી. ” કમિટીમાં સામેલ થયેલા મદરથોનાં નામ નીચે પ્રમાણે હતાં:—

ઑનરેબલ. એ. મેન્ડેલ	ધ. જી. ફાસેટ.	જહમનજી હો. વાડીઆ.
સર હેનરી લીક.	જે. પારસન્સ.	માણેકજી ન. પીટીટ.
પી. ડબલ્યુ લીજેટ.	ડોક્ટર આર્થરકલ.	ફરામજી ન. પટેલ.
ડબલ્યુ. હાર્વેડ.	આર. ર્ડોંગ.	કાવસજી જે. રેડીમની.
કર્નલ વિશેખી.	કેપ્ટન ખાર.	અરહેસર ખ. દાદીશેડ.
ડોક્ટર ડાન.	જે. કે. માલકમસન.	ખરશેડજી ર. વાડીઆ.
ડોક્ટર પિટ.	જે. યુલ.	ખરશેડજી ન. કામા.
એચ. એચ. ઑન્ડર્સન.	રેવિડ સાસન.	ખરશેડજી ક. આરાજનર
ડબલ્યુ. ઇ. ફિઆર.	ડોક્ટર કરવાલો.	લીમજી મા. બનાજી.
બ્રિગેડીર જેનરલ હેલ.	કાજી મહમદ યુસુફ મુગે	માણેકજી ખ. શરાફ.
કર્નલ મેલવીલ.	મહમદ અમીન રાગે	જહમનજી જીભાધ.
ડી. એસ. કાવી.	જમનાથ શંકરશેડ.	પેસ્તનજી સો. પુણીવાળા.
ડબલ્યુ એચ. હંરિસન	રામચાલ ઠાકોરસીદાસ.	ફરદુનજી હો. લશકરી.
જેનરલ વાંડિંગટન.	વરજીવજીદાસ માધવદાસ	ખરશેડજી ર. પારેખ.
સી. જે અર્સકિન.	નારાયણ દીનાનાથજી.	

ત્યારપછી કર્નલ વિશેખીએ દરખાસ્ત કરી અને તેને રોડ માણેકજી
નસરવાનજી પીટીટે ટેકા આપ્યો કે,—“મી. ડબલ્યુ બી. દ્વીસામ અને

શેઠ વિનાયકરાવ જગન્નાથ શકરશેઠને આ ફંડનાં સંકેટરીઓ અને મેસર્સ રિભોગટનની કંપનીને ખજાનગી થવાને અરજ કરવી.”

એ પછી કોમ્પોઝર સર હેનરી લીકે દરખાસ્ત કરી, અને તેને શેઠ કાવસજી જેઠાંગીર રડીમનીએ ટેકા આપ્યો કે—“સર જમશેદજી તરફ સર્વ વર્ગનાં લોકોને પોતાની બધી વખાણની લાગણી બતાવવાને બની આવે માટે વધુમાં વધુ રૂપિયા ૧૦૦ એકમેટુ સુધીની ૪૨૫ ભરવા દેવી.”

ગ્રામજ્ઞ ઠેરાવો પસાર થયા પછી, શેઠ ડોસાભાઈ દરામજી કરાકાએ પ્રમુખની ખામ રમ્મથી ગ્રામજ્ઞાં સર્વ બાપણોનો ગુજરાતી સાર કેટલાક સમાજોને કહી સમજાવતાં એક અસરકારક અને છટાદાર બાપણ કરી સંબળાવ્યું. આ લખાણ બાપણ અત્રે આપ્યું હાખલ કરવું મુશકેલ છે, તેથી એકાદ ફકરો ટાંકી સંતોષ લેવો પડે છે. મી. કરાકાએ જણાવ્યું—“એ નામદાર સર જમશેદજીની શહેરે શહેર, દેશે દેશ અને ઠેકાણે ઠેકાણે થયેલી સખાવતની તવારીખ આપવાને, હું હાં ફાંકે બતાવતો નથી. એ કામમાટે બાપણ કરનારની શક્તિ પુરતી નથી. તે કામ તવારીખ લખનારાઓ અને પ્રખ્યાત પુરોધાનાં જન્મચરિત્રો લખનારાઓનું છે; સર જમશેદજીની જીંદગીનો અહેવાલ લખવાને બ્રોહામ (Brougham) અને મેકાલે (Macaulay) જેવા લેખકોની કલમની જરૂર છે..... આજનો દિવસ આપણા દેશીઓની તવારીખમાં નોંધવા લાયક છે, અને જેમ હિંદુસ્તાનનાં સર્વ દેશીઓમાં સર જમશેદજી જીજીભાઈને આપણાં નામદાર અને માયાણું મહારાણીજીએ નાખેલો મોટો ખિતાબ આપીને દેશીને સૌથી પહેલું એક આવું માન આપ્યું છે, તેજ પ્રમાણે હિંદુસ્તાનનાં દેશીઓમાં, પોતાના દેશખેડો તરફનું આવું મોટું માન સર જમશે-

“ગ્રામજ્ઞ ઠેરાવોની અસલ અંગ્રેજી નકલ હાથ આવી નથી “પારસી પ્રકાશને” આધારે તેના લેખકો કહ્યા છે [દફતર ૧ હું, પાને ૭૧૦-૭૧૧.]

દુનનેજ પહેલું મળશે, અને તે માનને તે નામદાર સર્વ રીતે લાયક છે, એવું કમ્પલ કરવાને એક પળવાર પણ કાઈ આંચકી કરશે નહિ.”

આખરે ઑનરેબલ, પી. ડબ્લ્યુ. લીન્ડેટની દરખાસ્ત અને શેઠ વરજી-વજીદાસ માધવદાસના ટેકા સાથે સરનશીનનો જીપકાર માની, મુંબઈ શહેરની આ યાદગાર જાહેર સભા વિખેરાઈ ગઈ હતી.

આ સભાના એક ઠેરાવ પ્રમાણે, જે મોટી અને વમવાળી એક કમિટી નિમવામાં આવી હતી, તે કમિટીએ ઑનરેબલ પી. ડબ્લ્યુ. લીન્ડેટને પોતાના પ્રમુખ ઠેરવી, તેમની મારફતે સર જમશેદજીપર જાહેર સભાએ પસાર કરેલા સર્વ ઠેરાવોની નકલ મોકલી આપી અને પુતળાં બાબે તેમની ઇચ્છા જાણવાને એક પત્ર નીચે પ્રમાણે લખી મોકલ્યો:—

મુંબઈ, તા. ૨૮ મી જુન ૧૮૫૬.

સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઇટની સેવામાં.

ધ્યારા સાહેબ,

આપને ખબર આપતાં મને ખારે ખુશાલી જોડે છે, કે મુંબઈના મુરોપીયન તથા દેશી રહેવાસીઓની એક મોટી જાહેર સભા, આજી માસની તા. ૨૪ મી જુન અને મંગળવારે, વમવાળા અને આખરદાર ગ્રહસ્થાની અનેક સહીસાથનાં “રેક્રિએશનને” માન્ય કરી, આપણાં શહેરના શેરિફ, ટાઉન હાલમાં બેગી કરી હતી, જે વખતે રાષ્ટ્ર ઑનરેબલ લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન પ્રમુખસ્થાને બેઠા હતા, અને કેટલાક ઠેરાવો આ સભાએ

૯ મી. કરાહનું આ સુંદર બાબલ “રાસ્ત ગોફતારના” જે અકોમાં પૂરે પૂરે આપવામાં આવ્યું છે. જુઓ એ પત્રના તા. ૨૬ મી જુન અને તા. ૬ થી જુલાઈ ૧૮૫૬ ના અકો. આ બાબતને લગતી એક ‘આર્ટિકલ’ લખતાં “રાસ્ત ગોફતાર” મુગરરીસાથ લખે છે—“અમારામાં હતો એક એવો આદમી, જેથી મનુષ્ય બનીને હવે માન.”

સર્વાનુમતે પસાર કર્યા હતા, જેની એક નકલ આ સાથે આપ સાહેબ આગળ રજુ કરું છું.

એમાંના ત્રીજા નંબરના ઠેરાવપરથી તમે જોશો, કે આપણા શહેરના આગેવાન અદરયાની એક વેગવાળી કમિટી, તમારી સાથે મસલહત ચલાવી બિપલા ઠેરાવે. અમલમાં લાવવામાટે નિમવામાં આવી હતી; તેથી આ કમિટીની મંજૂરિયાતથી, અને તેના પ્રમુખ તરીકે જાહેર સભામધે પસાર થયેલા ઠેરાવે, તમારી આગળ રજુ કરતાં; તમારી મરજી જાણવાને હું છોતેજાર છું, કે ધારેલા પૂતળાની બાબતમાં આપને કંઈ વિચાર જણાવવો અથવા કંઈ સૂચના કરવી છે? જે આપ સાહેબની તેવી કંઈ મરજી હોય તો કોઈ પણ દિવસે, અને કોઈ પણ વખતે, અમારી તરફથી અદરયાઈ થયેલું એક 'ડાયરેક્શન' આપ શેઠની મુલાકાત લેવા આવવામાં મોકલે માન સમજશે.

.હું છું, પ્યારા સાહેબ,

તમારો વિશ્વાસુ સેવક,

હબ્સ્ટુ. પી. લીજેટ.

કમિટીના પ્રમુખ.

એકાદ અઠવાડીયામાં સર જમશેદજીએ, બિપલા સભ્ય પત્રને નીચેના નાંધી રાખવા જોગ જવાબ મોકલી આપ્યો:—

મુંબઈ, તા. ૩ જુલાઈ ૧૮૫૬.

હબ્સ્ટુ. પી. લીજેટ ઍસ્કુવાયર.

તે, સર જમશેદજીનાં પૂતળાં બાબતની કમિટીના પ્રમુખ જોગ:

મુંબઈ,

પ્યારા સાહેબ,

નામદાર રાષ્ટ્ર ઑનરેબલ લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટનનાં પ્રમુખપદ હેઠળ, મુંબઈના રહેવાસીઓની જે જાહેર સભા ગયા માસની તા. ૨૪ મીએ ટાલિન

હોલમધે મળી હતી, તે સભાએ પસાર કરેલા ઠેરાવોની એક નકલ, તેમજ એજ માસની તા ૨૮ મીનો તમારો પત્ર મને પૂઝ્યો છે, અને તેની પહોંચ હું મોટી ખુશીસાથ સ્વિકાર છું.

મજકુર સભામાં મુખર્મીની પ્રજાએ મારેમાટે જે વિચારો દરસાવ્યા છે, અને મને મોટું માન આપવાના જે ઠેરાવપર પ્રજલોકઆવ્યાં છે, તે જાણી ખરે દિલે હું તેમનો આભારી થયો છું, એમ જો હું ક્યુય ન રાખું, તો મેં ઠાલી ડાળ ધાલેલું કહેવાય, અને જેઓ મેહેરખાની કરી, મને આવું માન આપવા બહાર પડ્યા છે તેમને અપમાન કરેલું લેખાય.

જે મોટા માનની નવાજેશ મારાપર કરવાની સુચના થઈ છે, તે મોટા માનની કિંમત હું બરાબર ધિંછાનું છું. આવું માન જેઓએ દેશના અને જાહેર લાભોનાં મોટાં કામો કર્યાં હોય, તેમનેજ ફક્ત હમણાસુધી આપવામાં આવતું, અને તેથી પોતાના સ્વદેશબંધુઓ તરફથી એવાં મોટાં માન મેળવનાર પ્રખ્યાત નરોની પકિતમાં ગણાવાને હું કેવો નાલાયક છું, તે પણ હું બરાબર સમજું છું, તે છતાં જાહેર પ્રજા તરફની આ સ્તુતિમય માનની નિશાની અંત કરણથી મોટાં હેસાનસાથ હું કબુલ રાખું છું, એવી આશાસાથ, કે આ દેશના વતનીઓને સમજાય અને તેમને માલમ પડે, કે તેમનામાંથી લાયક નરોને, ઘટતો પ્રસંગ આવી લાગતાં, મોટામાં મોટાં જાહેર માન આપી શકાય છે, અને જે તેઓ પોતાના વખત, યુદ્ધિ અને દોલતનો ઉપયોગ કરી, પ્રજાપયોગી કામો કરે, તો સારાં કામો કરવાથી ઉપજતાં સતોષનો જે કુદરતી બદલો તેમ મળે છે, તે ઉપરાંત વખત આવી લાગતાં, તેમના બાઈબધો તરફથી માન બરી પ્રસંશાનો જાહેર બદલો તેમને મળી શકે છે.

તમારા પત્રમાં પૂછેલા સવાલ બાબતે મારે એટલુંજ જણાવવાનું, કે જિમાં કરવાં ધારેલાં પૂતળાંની બાબતમાં મારે કાંઈએ ખાસે સુચના કરવાની નથી. જાહેર સભાની ઇચ્છાઓ અમલમાં લાવવાને, જે કમિટી નિમવામાં આવી છે, તે કમિટીના હાથમાં આ બાબત હું પૂર વિશ્વાસઆપ મૂકું છું.

અને મારી ખાત્રી છે, કે તેઓ પાક્કી સમજ વાપરી, જે કામ તેમને શ્રેષ્ઠ વામાં આવ્યું છે, તે તેઓ મન માનતી રીતે બજાવશે ૧૦

હુ, ખારા સાહેબ,
તમારો આભારી સેવક,
જમશેદજી જીજીભાઈ.

સુખઈ ઉપરાંત, સર જમશેદજીનાં પૂતળાંમાટે ૬૩ એફફુ કરવાની ગોઠવણ કરવાને સુરત, પૂણા અને કચકતા ખાતે ખાસ જાહેર સભાઓ બોલાવવામાં આવી હતી તા ૨ જુલાઈ ૧૮૫૬ ને દિવસે સુરત ખાતે શેઠ મહેરવાનજી હોરમસજી ફ્રેઝરની આગેવાની હેઠળ એક સભા બેગી થઈ હતી તેમજ પૂણા શહેરમાં તા ૧૫ મી જુલાઈએ એક જાહેર સભા શેઠ પેરતનજી સોહોરાવજી પૂણેવાળાના બગલામાં બેગી મળી હતી જ્યારે સર્વ કામના એક પચરગી મિળાવડા સનમુખ, દમણના સરદારોના એજન્ટ મી હરીસને સર જમશેદજીની સ્તુતિથી ભરપૂર એક ભાષણ કર્યું હતું, અને તે સભાએ પણ સર જમશેદજીના પૂતળાંમાટેનાં ૬૩મા નાણાં ભરવાનો ઠેરાવ કર્યો કચકતા શહેરમાં પણ એજ સાલના આગષ્ટ માસની એથી તારીખે, સર જમશેદજી સાથે મોટા સખંધ ધરાવ નારી મેસર્સ જર્ડીન સ્કીનરની કંપનીની ઓફિસમાં, તેમના મિત્રોની એક સભાએ એ ૬૩મા નાણાં ભરવાનો ઠેરાવ કર્યો હતો ત્યાંથી આ ૬૩મા નામદાર ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ કેનીંગે પણ પોતાનો ફાયો બરી આપ્યો હતો. ઊપનાં શહેરો ઉપરાંત છેક ચીન, સીંગાપોર અને ઇંગ્લાન્ડવેરથી આ ૬૩મા નાણાં મોકલી આપવામાં આવ્યા હતાં, ઇંગ્લાન્ડથી રૂ ૧૦૦ ની રકમ ઓનરેબલ માગિન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલ્ફિન્સ્ટનને નામની હતી

આ ૬૩મા સંધળા મળી રૂપિયા ૪૬૩૪૬ એકઠા થયા હતા તેમાં સુમધના રૂપિયા ૩૩૭૬૧ ની અનખતે મોટી રકમ હતી એ ઉપરાંત

૧૦ ભાષાં જે પત્રોની અસલ અથવા નકલ રૂપે "પારસી પ્રકાશમાં મોકલેલી છે [જુઓ ફકર ૧ માં પાને ૭૧૧-૭૧૨]

કલકત્તેથી રૂપિયા ૪૧૦૪, ચીનના રૂપિયા ૨૬૭૭, પૂણેથી રૂપિયા ૨૩૧૫, સુરતથી રૂપિયા ૨૧૫૧, બરૂચથી રૂપિયા ૧૩૪, નવસારીથી રૂપિયા ૫૨૪, સીંગાપોરથી રૂપિયા ૨૪૬, બેલગામથી રૂપિયા ૨૨૩, અમદાવાદથી રૂપિયા ૧૬૫, ગંદેવીથી રૂપિયા ૧૩૮, વલસાડથી રૂપિયા ૧૧૦, ખીલી-મોરેથી રૂપિયા ૯૬, દમણથી અને બેરગામથી દરેકના રૂપિયા ૫૧, તથા દિગલાન્ડથી રૂપિયા ૧૦૦, આ ફંડમાં બરાબા હતા.^{૧૧}

સર જમશેદજીનું પૂતળું બનાવવાનું કામ આખરે, પ્રખ્યાત-દ્રાલિયન કારીગર બેરન મારોચેટ્ટીને (Marochetti) સોંપવામાં આવ્યું, અને તે કામ માટે તેને ૪૦૦૦ પાઉન્ડ ચાને ર. ૪૦૦૦૦ મળ્યા હતા.^{૧૨} આ પૂતળું તૈયાર થતાં ઘણા વખત નિકળી ગયો, પણ આખરે મે ૧૮૫૮ માં તે તૈયાર થતાં વહાણપર ચઢાવી મુંબઈ મોકલી આપવામાં આવ્યું. આ પહેલાં, નામદાર મહારાણીજી વિક્ટોરિયા, હિંદના પોતાના આ માનીતા બેરોનેલનું પૂતળું જોવાને તે કારીગરના “સ્કૂડિયોમાં” ખાસ પધાર્યો હતો. આખરે આ ખાવહું મુંબઈ આવી લાગ્યું. પણ તેવામાં સર જમશેદજીનું મરણ થયું. પ્રમ નગર આગળ ધામધૂમથી જાહેર ક્રિયાસાધ આ પૂતળું ખુલ્લું મૂકવાનો વિચાર તેથી માંડી વાળવો પડ્યો. ધ્વજન હોલમાં “રોયલ એશિયાટીક સોસાયટીની” લાયબ્રેરીના ઓરડાઓની બાજુમાં માલકમ અને ફોરબસની સંદર્ભમાં આખરે આ પૂતળું મોકલવામાં આવ્યું. આગળ જણાવ્યું તેમ જાહેર ક્રિયા કરવાનો વિચાર માંડી વાળી, એ કામમાટે નિમાયકી કમિટી અને સર જમશેદજીના ત્રણ દીકરાઓ તથા

૧૧ યાદ રાખવાનું કે રૂપિયા ૧૦૦ એકરોથી વધારે રકમ ભરવાની કોઈને છુટ ન હતી; નહિ તો આ ફંડ ધણું મોટું થતો. તેમણે રકમની એવી ન્દાની દબ રાખવા છતાં આ કામમાટે લગભગ અર્ધ લાખ રૂપિયો એકઠો થઈ રાક્યો, એ સર જમશેદજી માટેની ખરી લોકપ્રિયતા સાબિત કરે છે.

૧૨ જુઓ. મી. કરાકાની “History of the Parsees” ૬૬૧૨ ખીજી, પાને ૧૦૪.

યોડાક અતલમના મિત્રોની હાજરીમાં આ પૂતળું પ્રજા નગર માટે
તા. ૧ લી આગષ્ટ ૧૮૫૯ ને દિવસે ખુલ્લું કરવામાં આવ્યું

સંગેમરમરના જિયા તખ્તપર, સંગેમરમરનું આખા કદનું સર જમશે-
દજીનું આ મોટું અને દમ્ભદાર બાવલું ગોઠવેલું છે. તેની આગળની
બાવલુંએ નીચલો આદો લેખ^{૧૩} કાતરેલો છે:—

SIR

JAMSETJEE JEEJEEBHoy

BARONET.

1857.

યાને

સર

જમશેદજી જીજીભાઈ બેરોનેટ.

૧૮૫૭.

આ પ્રમાણે આખરે લાયકને લાયક માન મળ્યું. બાઇમંધ શહેરી
જોનું એવું માન મેળવવાને, સર જમશેદજી પછી કેટલા જન લાયક
થયાછે? ઘણા તો ચાર પાંચ એવા ખીજા ધણાક મહાન નરો બહાર પડે
એવી આપણી દુવા છે.

૧૩ શું આ લેખ પૂરતો છે? સર જમશેદજીના મોટા કામોની નોંધ એ
પૂતળાના તખ્તની એક બાવલુંએ મૂતરની બેઈએ, તેમજ તેને લાયકની જગ્યા હવે
ટાંત્રીન હોલની એક એકાન "જેરો" નહિ પણ મુબઈના કોઈ મોટા જહોર રસ્તો
હોવો જોઈએ મુબઈના આ પહેલા આગેવાન શહેરીને લાયકની જગ્યા, શહેરી
સમાજના મહેલની આગળની ઘેગી લઈને હમણાસુધી ખાલી રાખેલી જગ્યાએ

પ્રકરણ અઠાવીસમું.

“સર જમશેદજી તાતાજી

સ્કૅલ ઓફ આર્ટસ.”

(હુનર શાળા.)

He who seeks the mind's improvement,
Aids the world in aiding mind,
Every great commanding movement,
Serves not one, but all mankind.

C. I. S. Jain.

તેમને માટે રઝકરોજી પેદા કરવાનાં બવિધ્યનાં નવાં સાધનો તૈયાર કરી આપવાને માટે, એક દુનર શાળા સ્થાપવાની સરકારને સમવડ કરવાને બહાર પડ્યા. એક દુનર શાળા સ્થાપવાની તેમની ઊલટ, તેમના પોતાના જમાનાથી આગળ વધેલા તેમના વિચારો દેખાડે છે. આ કામમાટે તેમની સખાવત, હિંદના એક વતની તરીકેની, હિંદના બહાં માટેની તેમની કાળજીનો એક વધુ પૂરાવો આપે છે. નાતજાતના તકાવત વગરની, અને ખરી 'બપયોગી' તથા દુરઅદેશ ભરી, તેમની સખાવતેજાની આ એક છે. છતાં આઠીશ વર્ષમાં આ શાળાએ મધ્યમ વર્ગના લોકોને કેવા લાભો કરી આપ્યા છે, આ શાળામાં મળતી વહેવાર કેળવણીથી કરી દેટ્યા જતાં પ્રમાણિકપણે અને આમર દરકારથી રાહલો પેદા કરતા થયાછે, તેનું વિવેચન કરવાની જરૂર નથી, પણ સર જમશેદજી અને તેમના કુટુંબે આ દુનર શાળામાટે જે જે કર્યું છે, તેની ટુક નોંધ આ પ્રકરણમાં લેવી છે.

જે કે આ દુનર શાળા ઇ. સ. ૧૮૫૭ સુધી ચાલુ થઈ શકી ન હતી, પણ તે પહેલાં લગભગ ચાર વર્ષ અગાઉથી સર જમશેદજીએ આ કામની શરૂઆત કરવાની સમવડ કરી આપવાને સરકારને રૂપિયા એક લાખ આપવાની પોતાની મરજી જણાવી હતી. આ બાબતનો પહેલો પત્ર, તા. ૯ મી મે ૧૮૫૩ ને દિવસે, મુખ્યમંત્રીના ગવર્નર લોર્ડ ફાક્લાન્ડપર, સર જમશેદજીએ લખ્યો હતો. તેમાં તેઓએ એવી સૂચના કરી હતી, કે સરકારે મુખર્ષી શહેરમાં, જૂદા જૂદા દુનરો શિખવવાને એક શાળા સ્થાપવી, ને ત્યાં રંગકામ, ચિત્રક્રિયા, કાતરકામ અને નક્સીકામની તાલીમ આપવાની ગોઠવણ કરવી; વળી હીરાપર પેહેલ અથવા પાસા કાતરણીનો ધંધો, દિલી અને પબ્બના ઊસ્તાદોદાધ દેશીઓને શિખવવો; અને સુતર, રેશમ, અને મખ્મલની વણતમાં નક્સીનાં ભરતકામ ગુઠી લેવાનો દુનર ત્યાં બણાવવો. જે એક એવી દુનર શાળા સ્થાપવાની સરકારની મરજી હોય, અને જે તે કામ સરકાર માથે લે, તો તેના ખર્ચમાં રૂપિયા ૧૦૦૦૦૦ એક લાખની રકમ સરકારને સ્વાધીન કરવાની પોતાની મરજી સર જમશેદજીએ જણાવી, એવી સરતે કે તેના

બ્યાજનો કેટલોક ભાગ, હુન્નર શિખવા આવનારાઓને આસરે આપવાને ખરચવો અને કેટલોક ભાગ, ચંચલ કારીગરોને ઇનામ આપવા કે દેશનો હુન્નર અને કારીગીરી ખિતવવાનાં કાર્ધકામમાટે વાપરવો.

આ પત્રના જવાબમાં સરકાર તરફથી જવાબ ફરી વળ્યો, કે સર જમશેદજીની માગણી કબુલ કરવાનું કે નામંજુર રાખવાનું તેમના હાથમાં નથી; પણ પોતાની તરફની સર્વ સિદ્ધારસ સાથે, સર જમશેદજીની બહાર માગણી “કોર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સની” આગળ રજુ કરવામાં આવશે, એમ લખી જાણવું. ઈ. સ. ૧૮૫૪ ના એપ્રિલ માસમાં, “કોર્ટ-ઓફ-ડિરેક્ટર્સ” ઇંગલાન્ડથી સર જમશેદજીની માગણી મેળા. જોપદારસાથ કબુલ રાખી, અને એક હુન્નર શાળા સ્થાપવાની મંજૂરિયાત તેઓએ સ્થાનિક સરકારને આપી, અને તેમાં ઈઈ ઈઈ બાબતો શિખવવી તેની ગોઠવણ કરવાને એક કમિટી નિમવાની, અને તેના રિપોર્ટ પ્રમાણે અમલ કરવાની, મુખર્સિસરકારને બલામણુ કરી એ સુચનાને માન આપી, આગષ્ટ ૧૮૫૪ માં, ધારેલી હુન્નર શાળા માટે ગોઠવણ કરવાને સરકારે એક કમિટી નિમી એ કિમીટીનો પ્રમુખ, તે વખતનો “ચીફ-જશિસ” સર વિલ્યમ આર્લે હતા; તથા જોપર પ્રમુખો તરીકે, એક ખીજા જડજ સર ચાર્લમ જૉક્સન, અને સર જમશેદજી જીજીભાઈને નિમ્યા હતા. આ કમિટીના ખીજા અધિકારીઓમાં, સી જી. અર્સકિન, મેજર કાર્ફર્ડ, ડોક્ટર કાર્ટર, ડોક્ટર ખુસ્ટ, રેવરંડ એન્ડર્સન, પ્રોફેસર હાર્કનેસ, એચ. કાનિયેર, ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ, અને જમનાથ શકરશેક હતા; તથા સેક્રેટરીનું કામ વિનાયક વાસુદેવના હાથમા હતું.^૧

લગભગ નવ મહિનાસુધી, સભાઓ ભરી, અને વિચાર ચલાવી ઈ. સ. ૧૮૫૫ ના મે માસમાં, કમિટીએ સરકારપર પોતાનો છેવટનો રિપોર્ટ મોકલ્યો. તેમાં હુન્નર શાળા સ્થાપવા બાબતની સર જમશેદજીની સુચનાઓ

લગભગ સધળી કાનુન રાખી અને પોતે એક સુચના કરી કે પ્રથમમાં, શિખવા આવનારાઓને હિતેજન આપવા, કાંઈ પગાર આપતો કરવો, તેમજ હુન્નર શિખનારાઓને રૂપિયા દમની, બાર 'સ્કાલરશિપ' તથા બિદા ગતી બાબતપર ધ્યાન આપનારાઓને રૂપિયા ચારની, વીસ 'સ્કાલરશિપ' સર જમશેદજીએ આપવા ધારેલા રૂપિયા એક લાખનાં બ્યાજ માંથી આપવી અને જો કે આ હુન્નર શાળામાં એક મકાન બાંધવાનું વચન સરકારે સર જમશેદજીને આપ્યું હતું, પણ તેની દાસ જરૂર ન જણાયથી હોવાથી, અને જૂદી ધમારત બાંધવાનું સરકારથી દાસ બની શકે એમ પણ ન હોવાથી, દર માસે રૂ. ૨૦૦ નાં બાડાંસુધીનું એક મકાન સરમરે દાસ તુરત બાડે રાખવું અને ત્યાં આ હુન્નર શાળા, કોઈ અનુભવી સુપરધન્ટેડન્ટ અને તેના બે મદદનીશોના હાથ હેઠળ ચાલુ કરવી

કમિટીના એરિપોર્ટ સરકારે પસંદ કરી, તેમજ "કાર્ટ-વોર્ક-ડિસ્કર્સરી" બહાની મેળવી. ત્યારપછી સરકારની પસંદગીથી, એ ખાતાપર બિપરીપલું ચલાવવાને, મી. ઈ. આર્થ હાવર્ડ, ગ્રેફિસર હાર્કનેસ, એક ફસ્ટમન્ટ જમશેદજી જીજીભાઈ, ડોક્ટર બુચર, શ્રી જગન્નાથ શક્તિગો, રેવરંડ એન્ડર્સન અને મી. વિનાયક વાસુદેવની એક કમિટી મુકરર કરી. સર જમશેદજીને આ બધી ગોઠવણ પસંદ પડી. આ હુન્નર શાળા ચાલુ કરવાનું નક્કી કરી, તેને "સર જમશેદજી જીજીભાઈ સ્કૂલ ઓફ આર્ટ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી" (Sir Jamsetjee Jeejeebhoy School of Art and Industry) એવું નામ સરકારે આપ્યું. તે બાબતનું જાહેરનામું સરમરી ગેઝેટમાં છપાયું, અને તા. ૨ જી માર્ચ ૧૮૫૭ ને દિવસથી, આ શાળા "એલિનરન ઇનસ્ટિટ્યુશનના" મકાનમાં ચાલુ થઈ. મી. ક્રો (Mr. Crow) નામના એક ગ્રહસ્થને કામ ચલાવી સુપરધન્ટેડન્ટ નિમવામાં આવ્યા, અને તેના હાથ હેઠળ ૪૮ વિદ્યાર્થીઓ આ ખાતાના લાભ લેવાને પહેલા બહાર પક્ષપર ડ્રોઇંગની સાધારણ તાલીમ એ લોકને

આપવા સાથે એ શાળાની કેળવણી શરૂ થઈ. શાળા બંધાતા બીજેજ દિવસે રૂપિયા એક લાખની રકમ, સર જમશેદજીએ સરકારી સીનેરીમાં ભરી. એજ સાલના સપ્ટેમ્બર મહિનામાં મી ટેરી (Mr. Terry) નામનો એક બાહોશ ઊસ્તાદ ઇંગ્લેન્ડથી આવી લાગ્યો, અને તેની દેખરેખ હેઠળ “આર્ટ ક્લાસ” ઉઘાડવામાં આવ્યો.^૩ ઇ. સ. ૧૮૫૮ થી લાંકડાપરનું નક્કીક્રમ કોતરવા શિખવવાનું શરૂ થયું. એજ સાલથી જગ્યાની તંગાસની ખુબ પડવા લાગી અને ઇ. સ. ૧૮૫૯ ના ફેબ્રુઆરી મહિનાથી આ શાળા એલ્ફિનરટન કોલેજનાં મકાનના બેઠા મજલાપર ખસેડવામાં આવી, જ્યાં તેનું કામકાજ સચારે ચાલુ ચાલતું હતું. આ ગોઠવણથી કોલેજના કામકાજમાં અડચન પડવા લાગી, તેથી સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખીજ બેચનેટ અને તેમના ભાઈઓએ, આ શાળામાટે, ‘એલાહિયાગની’ સામેનું બહારકોટનું સર જમશેદજીનું જીવન ઘર, લાંબી મુદતસુધી વગર ભાડે વાપરવાને આપ્યું હતું.^૪

શરૂઆતમાં આ હુનર શાળા ફક્ત એક “ડ્રાઇંગ સ્કૂલ” જેવી હતી. પણ તેની ખિલવણી કરવાને સરકાર જોડલી, બલકે વધારે કાળજી સર જમશેદજીનાં કુટુંબને હતી. સર જમશેદજીના ત્રણ દીકરાઓએ તથા લેડી આવાંબાઈએ આ હુનર શાળાને લાખો રૂપિયાની સગીન મદદ કરેલી છે. ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં શેક સોહોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈએ એ હુનર શાળાના ઊસ્તાદ મી. ટેરીને (Mr. Terry), પોતાને ખરચે ઇંગ્લેન્ડના મોટા પ્રદર્શનનો અભ્યાસ કરવા તથા શાળાના સમ્બંધસ્થાન માટે જોઈતી બીજી તેમને ખરચે ખરીદી લાવવાને મોકલ્યો હતો, જે પાછળ શેક સોહોરાબજીને હજારો રૂપિયાનો ખરચ થયો હતો. એજ વખતપર પોતાના પિતાજીને નામની એક ‘સ્કાલરશિપ’ સ્થાપવાને માટે, સરકારને રૂપિયા ૩૦૦૦ ની જૂની ચાપણ શેક મોહોરાબજીએ કરી આપી હતી. વળી એજ

^૩ સરકારી કેળવણી ખાતાનો રિપોર્ટ ૧૮૫૭-૫૮. પાને ૪૪.

^૪ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હું. પાને ૭૪૦.

સાક્ષર્માં સરકારે આ હુન્નર શાળા માટે એક મોટું મંદાન બાંધવાનો ઠરાવ કર્યો. એ બાબે સરકારી ડેબવણી ખાતાનો વડો લખે છે:—

“The Government are about to redeem their promise, to the late Sir Jamsetjee Jeejeebhoy, of giving a suitable building for the school, which has been most inadequately accommodated hitherto. The new class rooms and museum are to be erected on the Esplanade.”^૫

પણ એવામાં શેર સત્તાનો વખત આવી લાગ્યો, સરકારનાં ધારેલાં બીજાં અનેક કામો માફક આ કામ પણ મોકુફ રાખવું પડ્યું, અને આ શાળા સખડવા લાગી. એકવાર ફરી સર જમશેદજીનું ખાનદાન તેને મદદ કરવાને બહાર પડ્યું. ઓનરેબલ રોક ફરતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ આ વખતપર લખેા રૂપિયાની સખાવત કર્યા જતા હતા. તેમની સખાવત બાદરવા માસના વરસાદ જેવી ધોધમાર ચાલુ હતી. લખેા રૂપિયા તેઓ તડાકે કાઢ્યા જતા હતા. તેજ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં સરકાર જોગ એક પત્ર લખી, આ હુન્નર શાળામાટે યુરોપથી ખાસ ઊસ્તાદો બોલાવવાને તથા તેમની મારફતે ચિત્રકળા, ‘ઓર્ગેન પેન્ટિંગ’ ઢોળ ચઢાવવા, બાવલાં બનાવવા, તથા પૃથ્થરપર અનેક જાતનું નકરીકામ કરવાનાં અને “ગ્લાસ ડોકોરેશન” એટલે કાચપર રંગીન નકરીકામ કરવાના હુન્નરો શિખવવાને માટે નાણાંની મદદ કરવાની મકસદથી રૂપિયા દોઢ લાખ આપવાંની મરજી તેઓએ જણાવી. સખજા હુન્નરો શિખવવાનું એકી વખતે નહિ, પણ આરતે આરતે કામ લ કરવાની સુચના તેઓએ કરી, અને સરકારને શરૂઆત કરવાને બની આવે, તેમાટે બિપક્ષી રકમનો અર્ધો ભાગ—એટલે રૂપિયા ૭૫૦૦૦ પચોતેર હજાર સરકારી લીબેરીમાં તરત ભરવાની પોતાની મરજી જણાવી.

^૫ સરકારી ડેબવણી ખાતાનો રિપોર્ટ. ૧૮૬૨-૬૩. પાને ૩૫.

સરકારે ઑનરેબલ શેઠ રસ્તમજીની માગણી સ્વીકારી, અને રૂપિયા ૭૫૦૦૦ પંચોતેર હજાર શેઠ રસ્તમજીએ સરકારને બહેસ આપ્યા.^૬

ત્યારપછી ઈ સ. ૧૮૬૫ માં, કોઈ લાચક ઇમારત બાંધવામાં આવે તે પહેલાં મેદાનમધે કામ ચલાવે પશુ મજબૂત છાપરાંઓ બાંધી, આ શાળા “એલાહિબાગ” આગળથી મેદાનમાં લાવવામાં આવી હતી. આ છાપરાંઓ બાંધવાનો લખમગ સખળો ખરચ ઑનરેબલ શેઠ રસ્તમજીએ આપ્યો હતો.

પશુ આ રકૂલ માટેની “સર ખાનદાનની” સખાવત હજી પૂરી થઈ ન હતી. એ ખાતાના ખરચમાં આસરે રૂપિયા ૧૯૬૦૦ ને વાર્ષિક વધારો કરવાની તજવીજ તેની કમિટી ચલાવતી હતી, તેમજ રૂપિયા સાડાત્રણ લાખની થાપણુ જોઈતી હતી. તે કાણુ આપે ? કમિટીએ સર જમશેદજીના સાહેબજીદાઓને તેમજે અરજ કરી. આ કામ માટે લેડી આવાંબાઈ તરફથી રૂપિયા ૧૫૦૦૦૦ દોઢ લાખ, શેઠ રસ્તમજીએ પોતાની તરફથી રૂપિયા ૫૫૦૦૦ થયાવન હજાર, અને જેઠેન બાઈ પીરોજબાઈ તરફથી રૂપિયા ૧૫૦૦૦ પંદર હજાર મળી, રૂપિયા ૨૨૦૦૦૦ એ લાખ અને વીસ હજાર આ હુન્નર શાળાની કમિટીના નામપર ચઢાવી આઠ ટકાને બાળે, તે વખતની કમશીયલ બેકમાં મૂકવાનું લખી જણાવ્યું પણ પાછલથી તે વિચાર ફેરવી, જીપથી રકમ પોતાનાજ કબજામાં રાખી, દર સાલ તેનું આઠ ટકા બાળ આપ્યા જવાની ગોઠવણુ કરી: અને એ ગોઠવણુ પ્રમાણે એક વર્ષના બાળના રૂપિયા ૧૭૬૦૦ આ કામમાટે, કમિટીને આપ્યા પણ અફસોસ મુંબઈની ગરીબ પ્રજાના કમનસીમે, તેઓના બાપ સરખા આ હાતેમનરની દાલત બદલાઈ ગઈ. દોલત ક્યાંનો ક્યાં ધસડાઈ ગઈ, અને બીજો હક્તો તેવણુ ગોઠવણુ પ્રમાણે બરી શક્યા નહિ પણ લેડી આવાંબાઈએ તે પોતાને નામના રૂપિયા દોઢ લાખનાં આઠ ટકા લેખેનાં બાળના, એક સાલ રૂપિયા ૧૨૦૦૦ લઈયાં, અને ત્યારપછી ચાર ટકા લેખે પોતાના મર-

છુસુધી દર સાલ રૂપિયા ૬૦૦૦ આ ખાતાને આપ્યા હતા. તેમનાં મરણ પછી, એવણના બેટી બાઈ પીરોજબાઈએ ત્રણ વર્ષસુધી આ રકમ આપી હતી. આ પ્રમાણે સર જમશેદજીનાં છોકરાઓએ, પોતાના માનવંત પિતાએ ચાલુ કરેલી હુન્નર શાળાને રૂ. ૭૪૬૦૦ યાને પોણા લાખ રૂપિયાની મદદ કરી હતી.^૭

ઈ. સ. ૧૮૬૩ માં શેઠ ખરોદજી ફરદુનજી પારેજે કથાપેલી સુરતની “પારેખ હુન્નર શાળાને” ઈ. સ. ૧૮૬૮ થી ૧૮૭૭ સુધી, સર જમશેદજીની હુન્નર શાળાસાથ જોડી નાંખવામાં આવી હતી, અને શેઠ પારેખનાં ફંડની આવક આ ખાતાને ઊપલા વખતસુધી આપવામાં આવી હતી.^૮

પંદર વર્ષસુધી આ હુન્નર શાળાનો વહિવત કમિટીએ ચલાવ્યો હતો. ત્યારબાદ ઈ. સ. ૧૮૭૩ થી તેનો વહિવત સરકારી કેળવણી ખાતાને સોંપવામાં આવ્યો, અને એ સાલથી “સર જમશેદજી હુન્નર શાળા” એક સરકારી કેળવણી ખાતુ થયું. શાળાને લાયકનું મકાન બાંધવાની વધારે તજવીજ થવા લાગી. ઈ. સ. ૧૮૭૪ માં, કાર્ડ માર્કેટ સામેની, હાલના મકાનવાળી જગ્યા પસંદ કરવામાં આવી, અને ડિસેમ્બર માસમાં તેનું બાંધકામ શરૂ થયું. તા. ૨૮ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૭૮ ને દિવસે આ રાણકદાર મકાન બાંધાઈ તૈયાર થયું, અને તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૮૭૮ ને દિવસે આખરે “સર જમશેદજી છજીભાઈ સ્કૂલ ઍન્ડ આર્ટ ઍન્ડ ધર્ન-ડસ્ટ્રી” તેનાં સુંદર મકાનમાં થર પડી આ મકાન બાંધવા પાછલ રૂપિયા ૧૯૧૪૯૦ નો ખર્ચ સરકારને થયો હતો. આ ઇમારતપર નીચે પ્રમાણે તપ્તી અગ્રેજી ભાષામાં કોતરી મારેલી છે.^૯—

^૭ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૨ જી, પાને ૧૪૩ અને ૧૪૪.

^૮ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૨ જી, પાને ૭૭.

^૯ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ જી, પાને ૭૪૦.

Sir Jamsetjee Jeejeebhoy
SCHOOL OF ART

WAS ERECTED FROM DESIGNS

BY

G. J. MOLECEY F.R.I. B. A.

AND

SANCTIONED BY THE GOVERNMENT
OF BOMBAY,

on 22nd October 1874.

The work was commenced on
14th December 1874.

His Excellency, The Honourable

Sir Philip Wodehouse G.C.S.I. K.C.B.

Governor and President in Council,

AND

WAS COMPLETED

on 28th February 1878.

His Excellency, The Honourable

Sir Richard Temple Bart., G. C. S. I.

Governor and President in Council.

THE WORK WAS CARRIED OUT UNDER
THE IMMEDIATE ORDERS OF
COLONEL J. A. FULLER R. F.

Shri Maharaj Mahadur Jijeeherji Govindji Marzban

ASSOS INST. C. E.

Being Assistant Engineer in charge.

Estimate as sanctioned Rs. 2,90,153

Actual Cost, Rs. 1,91,490.

SIR JAMSETJI JEEJEEBHAI

THE FIRST BARONET

ENDOWED THIS SCHOOL WITH RS 100000

હવે આ શાળા વિષે વધુ લખવાની જરૂર નથી, તેની હાલની સ્થિતિ હાલત સર્વને જાણીતી છે. ઈ. સ. ૧૮૭૪ માં ગવર્નર સર રીચર્ડ ટેમ્પલે એના ધોરણનાં બિયોગી ફરદાર અને સુધારો કરાવ્યો હતો, અને તે નવા ધોરણે, દેશીઓને દર રોજ વધારે બિયોગી થઈ પડતી, આ શાળા આખા દહાલતમાં આજસુધી ચાલુ છે.

સર જમશેદજીને પતોતે હાથે, અને તેમનાં મુખ્યારક નામમાથ શરૂ થયેલાં ખાતાંઓ આજે કેવી ધીકતી હાલતે પૂર્યાં છે, તેનો આ ખાતું એક વધુ દાખલો આપે છે. સર જમશેદજી અને તેમનાં કુટુંબને આ ખાતું કેટલું આભારી છે, તેનો કંઈક ખ્યાલ વાંચનારને એટલાપર-થીજ આવશે કે સઘળા મળી રૂપિયા ત્રણ લાખથી વધુ, આ કામ માટે સર જમશેદજી અને કુટુંબે સરકારને આપ્યા છે.

પ્રકરણ ઓગણત્રીસમું.

હિન્દી શહેનશહાતના પહેલા બેરાનેટ,
સર જમશેદજી જીભાઈ.

ફરીદૂને ફરરોખ ફિરસ્તહ ન ખૂદ,
હ મેસ્કો, હ અમ્બર શિરસ્તહ ન ખૂદ;
બે દાદો દિહશ, યાફત ઓન નિફૂદ,
તો દાદો દિહશ કોન, ફરીદૂન તોઈ.

ફિરહસી.

મતલબ—રે ભાઈ! લાઅવાન ફરીદૂન પાદશાહ કાઈ ફરેસ્તો ન હતો, તે કાઈ કસ્તુરી અને કેરબાનો બનેલો ન હતો, તે ફક્ત એક સાધારણ માણસ હતો—પણ તેના ધનસાફ અને સખાવતથી તે ફરેસ્તાઈ ખસલન પામ્યો. માટે રે ભાઈ! હ પણ દાદ અને સખાવત કર, અને હ પણ ફરીદૂન પાદશાહ બેલો થયો!

નહાવહની ખુનખાર લડાઈમાં સખ્ત હાર ખાઈ, પોતાનું રાજપાલ ઓઈ, આરબોને હાથ તે જવા દઈ, ભટકતા આરબોની હાથતે પુરાતન પારસીઓ પોતે પૂઝ્યા હતા. તેઓનું રાજ ગયું, સરતાજ ગયું, લશકર ફના થયું, અને તેઓના અમીર જિમરાવો જડમુળથી જિખડી ગયા. ભટકતા અને હાડમાર થયલા—પણ ધર્મની જાળવણી કરતા, તેઓ દિહુસ્તાન આવી લાગ્યા. કરોડો માણસની દિહુસ્તાનની વસ્તીમાં મુઝીબર પારસીઓ બેસાઈ ગયા, તેમની નામ નિશાન લગભગ જુદાઈ ગઈ, તેમની તવારીખ ગુમ થઈ ગઈ, ના તેમની હસ્તીથી પણ યોડાજ જાણીતા રહ્યા.

પણ વર્ષત બદલાયો. મુઝીબર પારસીઓ પાછા ખિલી નિકળ્યા. તેમની ગયલી તવારીખ પાછી આવી; તેમની નવિ કીર્તિ ગાજી રહી; લડાઈના મેદાનમાં નહિ, તો સખાવતના મેદાનપર તેમની 'વાહવાહ' યજી રહી, દુનિયાના એકએક ભાગમાં તેઓ પાછા જગઆશકાર થઈ રહ્યા.

તે સધળું શાથી? અને કાણનાથી? સધળું સર જમશેદજીનાં સાદસ અને સખાવતથી તેમના બોહોળા વેપુર અને બાદશાહી સખાવતથી "પારસી" નામ પાછું જીવતું થયું; તેમને મળેલાં બાદશાહી માનોધી, ગુમ થયેલી પારસી કીર્તિ પાછી આવી; પણ જ્યારે નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાએ તેમને અમીરપદ બક્ષિસ કર્યું, ત્યારે બારસે' વયે, પારસીઓએ જાણે પોતાનું સરતાજ પાછું મેળવ્યું.

સર જમશેદજીભાટે આ માન અસાધરણ હતું, પણ અથોઅ તો હતું જ નહિ. તે વખત સુધી, હિંદુસ્તાનની કરોડો માણસની વસ્તીમાંથી કોઈ એકને પણ આવું માન આપવામાં આવ્યું ન હતું. એવું માન મેળવવાની ડેશીઓને સ્વપ્ને પણ આશા ન હતી. "બેરોનેટનો" ખિતાબ, જતી અંગત માનનોજ નહિ, પણ વશપરંપરા ચાલુ રહેતો ખાનદાની અમીરી ખિતાબ છે. ત્યારે કરોડો માણસની વસ્તીમાંથી, એવો ખિતાબ સર જમશેદજીનેજ પહેલીવાર મળ્યો, એ પારસીઓને મગરૂર કરનારી ખીના છે. નહાવદની ખુનખાર લડાઈની જમરી શીકર્ત પછી, પહેલીજવાર પારસી કોમ, સર જમશેદજીને લીધે, પૂરેપૂરી પ્રખ્યાત થવા પામી હતી, એમાં તો જરાક પણ શક નથી.

"બેરોનેટનો" ખિતાબ, બ્રિટિશ અમીરપદનો સર્વથી હેઠ્ઠો છે. પણ તે ખીજ અમીરી ખિતાબોથી ઓછો માનવંત નથી. ઇ. સ. ૧૬૧૧ માં, ઈંગલાન્ડના રાજા પહેલા જેમ્સેએ રચાયેલો હતો. ખીજ ચઢતા અમીરી ખિતાબો માફક, બેરોનેટનો ખિતાબ પણ, જેનાપર રાજાની મહેરબાની હોય, કે જેણે પ્રખપયોગી કામો કરી રાજકર્તાની પ્રસશ મેળવી હોય,

તેનેજ આપવામાં આવેછે, અને આપણે જણાવી ગયા તેમ તે ખિતાબ અસલ મેળવનાર ધણીના પુરુષ વારસો વંશપર પરા ભોગવે છે.

એવો માનવંત મોટો ખિતાબ સર જમશેદજીને નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાએ, તા. ૬ થી આગષ્ટ ૧૮૫૭ ઈ. સ. ને દિવસે બક્ષ્યો હતો. વાંચનારાં એ ખિતાબ બક્ષવાની વખતનો હિંગામ આ દેશમાં કેવો હતો? અંગ્રેજોની હીચકૂરી ખુનામરૂઢી ચાલી રહેલી હતી અને ફિતુરી લોકો તોફાણ મચાવી રહેલા હતા; ઈ. સ. ૧૮૫૭ નો બખેરો પૂર જોરમાં ચાલી રહેયો હતો. બ્રિટિશ રાજની પડતી થવાની મૂર્ખ વાતો બધે ચાલી રહેલી હતી. થોડાકેના બદ્દેલને લીધે સઘળા દેશીઓપર બિવશાધનો કલંક ચોંટાટેલો હતો. એવા વખતમાં નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાએ, પોતાનો પૂર વિશ્વાસ રાખી, એક દેશીને બેરોનેટ બનાવ્યા. સર જમશેદજીને માટે આ જેવું તેવું માન ન હતું, તેમ સર જમશેદજી, તેવાં અને ચક્રતાં માનને ઝોછા લાવેક ન હતા.

સર જમશેદજીને વખાણનારાઓમાં ફક્ત તેમના નાતબાઈઓ અને દેશીઓજ ન હતા. ધણીક અંગ્રેજો સર જમશેદજીની નાતબાઈના તફાવત વગરની બાદશાહી સખાવતોથી છક થઈ ગયેલા હતા. તેમની સખાવતની કીર્તિ ધગલાન્ડવેર પૂગી ગઈ હતી. સાં તેમના ધણીક મિત્રો અને વખાણનારાઓ હતા. સર જમશેદજીની બાદશાહી સખાવતના પ્રમાણમાં, તેમને લાયકનું કાંઈક માન તેમને અપાવવાનો તેઓએ ઠેરાવ કર્યો. તા. ૨૯ મી જાન્યુઆરી ૧૮૫૭ ને દિવસે, “કાર્ટ-આફ ડિરેક્ટર્સનો” પ્રમુખ કર્નલ સાઈક્સ, એક વાર યુગ્મધનો કામ ચલાજી ગવર્નર સર જ્યોર્જ ઍન્ડર્સન, પાર્લામેન્ટના બે આગેવાન સભાસદો મેસર્સ જી. એ. રમીક અને જ્યોર્જ મોફેટ તથા તે વખતનો સીધો કમીશનર અને પાછલથી ચમલો યુગ્મધનો હાકેમ મી. બાર્ટલ ફ્રિઅર અને બીજા આગેવાન અંગ્રેજ વેપારીઓ, નામદાર મહારાણીજીના તે વખતના વડા પ્રધાન લોર્ડ પામર્સ્ટન આગળ એક “ડેપુટેશન”

તરીકે જઈ, સર જમશેદજીની ખાનગી અને જાહેર સખાવતોની તવારીખ તેમને કહી સંભળાવી, અને સર જમશેદજીએ સ્થાપેલાં પ્રજાપયોગી ખાતાંઓની નજરે જોયલી હકીકત જણાવી, મહારાણીજી વરકથી, એવા મહાન નરને સાચકું કાંઈક મોટું માન કે ખિતાબ અપાવવાની સુચના તેઓએ તેને કરી. લોર્ડ પાર્સલને તેમ કરવાનું વચન આપ્યું.

નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયા સર જમશેદજીનાં નામ કે કામથી ઉંચે અજાણ્યાં ન હતાં. સર જમશેદજીની વફાદારી તેમને પૂરતી જાણીતી હતી. તેથી પોતાની અંગ્રેજ પ્રજાના આગેવાન ગ્રહસ્થાની અરજ અને સુચના માન્ય કરી, સર જમશેદજીને “બેરોનેટનો” ખિતાબ, પોતાની ૧૮૫૭ ના સાલની સાલગિરીની ખુશાલીમાં બક્ષે. તા. ૨૪ મી મે ૧૮૫૭ ને દિવસે, લન્ડનનાં સરકારી જાહેરનામામાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યું, કે નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાએ પોતાની વર્ષગાંઠની ખુશાલીમાં પોતાના “વહુલા અને વિધ્યાસુ, મુંબઈવાસી સર જમશેદજી જીજ્ઞાષાઈ નાઇટને” બેરોનેટનો ખિતાબ બક્ષે છે.^૧

આ ખિતાબની કાયદાપૂર્વક સનદ, નામદાર મહારાણીજીનાં મોહોર સાથની, તા. ૬ થી આગટ ૧૮૫૭ ને દિવસે સર જમશેદજીને આપવામાં આવી હતી, કે જે શુભ દિવસથી સર જમશેદજી “બેરોનેટ” થયલા લેખી શકાય. આ સનદની એક નકલ, મુંબઈના સરકારી ઍજેન્ટમાં તા. ૨ જી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૮ ને દિવસે નીચલાં જાહેરનામાં સાથ, જાહેર પ્રજાની જાણ માટે પ્રગટ કરવામાં આવી હતી:—

જેનરલ ડિપાર્ટમેન્ટ; મુંબઈ.

તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૮.

નામદાર ગવર્નરની કાબિન્સિલ, મુંબઈના રહેવાસી સર જમશેદજી જીજ્ઞાષાઈ નાઇટને નામદાર મહારાણીજીએ બક્ષેલા યુનૈટેડ કીંગડમના બેરોને-

ટના માનવંત ખિતાબની સનદ, જાહેર પ્રજાની જાણુમાટે હેઠળ પ્રગટ કરતાં મોટી ખુશાલી ઊપજે છે.

નામદાર ગવર્નર અને કાબિન્સિલના હોકમથી.

એચ. એલ. એન્ડર્સન;

સરકારનો સંકેટરી.

બેરોનેટના ખિતાબની સરજમશીદગીને મળેલી આ બાદશાહી સનદનો શુજરાતી તરજૂમો બોલેબોલ અત્રે આપવો ન બની શકે એમ નથી, પણ તેમાં કાયદા સંબંધી કેટલુંક સંજાણુ સખાણુ હોવાથી, તેમજ કેટલીક બાબતો ફરી અને ફરી સમજેલી હોવાથી, તે સધળું વાંચતાં વાચનારને કંટાળો ઊપજે એમ છે; તોપણ એવી સનદો આપણા લોકોને રાજ મળતી ન હોવાથી, અને આખા હિંદુસ્તાનમાં ફક્ત બેરોનેટોપાસે એવી સનદો હોવાથી, તેનો કેટલોક વાંચવા અને નોંધી રાખવાનો ભાગ નીચે રજુ કરવામાં આવે છે:—

વિકટોરિયા,

જેઓ હથિર કૃપાથી ઐશ્વર્યવંત અને આપરલાન્ડનાં બેગનાં રાજ્યોનાં નામદાર મહારાણી અને ધર્મરક્ષક છે, તેઓ આ બાદશાહી સનદ જેને હાથ વાચવામાં આવે તેને સલામસાથ જણાવવા માંગે છે કે,

કારણ કે અમારા મહુમ બાદશાહી વડીલ,

રાજા જેમ્સ પહેલાએ

પોતાના તે વખતના ઈંગલાન્ડનાં રાજપદમાટે વંશપરંપરા સદા ચાલુ રહે એવો—“બેરોનેટ” નામનો દરજ્જો પદ્મી અને મરતબો, રચી, સ્થાપીને ચાલુ કર્યો હતો અને મજકુર “બેરોનેટનો” દરજ્જો, પદ્મી અને મરતબો, “નાઈટ” અને “બેરનના” દરજ્જાઓની વચ્ચેનો વંશપરંપરાથી મળતો દરજ્જો લેખવામાં આવ્યો હતો, તેને આધારે,

આ સનદથી

અમે સધળાને જાહેર જણાવીએ છીએ, કે અમે અમારી ખાસ મહે-
રબાની, પૂર્ણ માહિતી અને ફક્ત અમારી આગ્રાથી કરી, અમારા વિદ્યાસ્તુ
અને વહાલા, મુંબઈના રહેવાસી

સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઈટ

કે જેઓ તેમનાં ખાનદાની નામ, મોટી આબરૂ અને આલેસ પ્રમાણિક-
પણાંમાં પ્રખ્યાત છે તેમને—“બેરોનેટનો” દરજ્જો, પદ્મ અને મર-
તબો એનાયત કરીએ છીએ, અને અમે અમારી તથા અમારા વારસો
તરફથી મજકુર સર જમશેદજી અને તેમના પુરૂષ હેવાત વારસો અને
હવે પછીના કાયદાસર જન્મેલા પુરૂષ વારસોને

બેરોનેટનો

વંશપરંપરા મળતો ખિતાબ બક્ષીએ છીએ.

વળી આ સનદથી કરી, અમે અમારી ખાસ મહેરબાની, પૂર્ણ માહિતી
અને ફક્ત એક આગ્રાથી કરી, મજકુર સર જમશેદજી જીજીભાઈ અને
ઊપર જણાવેલા તેમના પુરૂષ વારસોને, અમારી તથા અમારા વારસો
તરફથી, “બેરોનેટના” દરજ્જાને લગતા સર્વ હકો અને અધિકાર
બક્ષીએ છીએ, કે જેથી કરી તેઓ સધળી સભાઓ, દીવાની, ફોજદારી
અને સેસન કોર્ટની બેઠકોમાં કે ખીજી હરેક પ્રકારની જાહેર મજલીસોમાં,
તેમના દરજ્જાને અનુસરતી જગ્યા લે, તેમજ તેમનાં નામ, સધળી જ્વતના
પત્રવહેવાર, અખત્યારનામાં કે ખીજાં આગ્રાપત્રોમાં, તેમના દરજ્જાને
મટતી રીતે લખવામાં આવે.

વળી સર જમશેદજી જીજીભાઈ અને તેમના વારસો, સધળી સભા-
ઓમાં, “બેરો” અને “વાઈકાઉન્ટના” ન્હાના દીકરાઓ પછી અને

સઘના વર્ગના (હાલના કે હવે પછીના) “નાઇટ” પહેલાં તેઓ

પોતાના દરજ્જાને અનુસરતી જગ્યા

લઈ શકશે અને તેમજ મજકુર સર જમશેદજી જીજીભાઈ અને તેમના પુરૂષ વારસોની હકદાર ધણીઆણીઓ તેમના પતીઓના દરજ્જાને અનુસરતી, અને પોતાના પતીઓની હૈયાતીમાં અને તેમજ તેમના મરણ બાદ, બ્યાસુધી તેઓ જીવે ત્યાસુધી, “બેરો” અને “વાઇકાઉન્ટના” દીકરાઓની બાયડીઓ પછી, અને સર્વ પ્રકારના ખીજા આમ ભોકોની બાયડીઓ બીજા પોતાની જગ્યા લઈ શકશે, તેમજ મજકુર સર જમશેદજી જીજીભાઈની દીકરીઓ અને તેમના પુરૂષ વારસોની દીકરીઓ, “નાઇટની” બાયડીઓ અને દીકરીઓ પહેલાં પોતાની જગ્યા લઈ શકશે. તેમજ મજકુર સર જમશેદજીના ખીજા દીકરાઓ અને તેમનાં ધણીઆણીઓ “નાઇટની” પાછલ પોતાની જગ્યા લઈ શકશે....

વળી આ સનદ સર જમશેદજીને એનાયત કરતાં, અમો બહુર દરમાનીએ છીએ, તથા તેમને અને તેમના વારસોને, અમારી અને અમારા વારસો તરફથી એક ખાસ હક લખી આપીએ છીએ, કે દરેક જને તેમની પર કાગળ પત્રો લખતાં કે ખીજા દસ્તાવેજોમાં કે બોલવામાં તેમનાં નામ પહેલાં,

“સર”

અને તેમના નામ પાછલ, તેમનો વાજખી અને હકદાર ખિતાબ “બેરોનેટ” લખવો, તેમજ મજકુર-સર જમશેદજીનાં ધણીઆણી અને તેમનાં હકદાર વારસોના ધણીઆણીનાં નામ પહેલાં, બોલવામાં કે લખવામાં

“લેડી”

“મેડમ” (Madam) કે “ડેમ” (Dame) સખટો લગાડવા-

૩ અત્રે, આ સનદમાં કયા કયા ખાસ “નાઇટ” અને કયા સરકારી મોટા આધેદારો, પોતે “બેરોનેટ” ન હોવા છતાં, તેમના આધ્યાની રહે “બેરોનેટ” ઉપર જગ્યા લઈ શકે, તેની વિગતવાર નોંધ આપવામાં આવી છે, તેની વિગત કોઈ પણ રીતે વાચનારને દીવ પસંદ થઈ પડે એમ નથી

વળી અમો આ સનદસાથ, અમારી અને અમારા વારસો તરફથી લખી આપીએ છીએ, કે સર જમશેદજી જીજીભાઈ અને તેમના વારસોને અમારા લશ્કરમાં જોડાવાની, અને અમારા અને અમારા વારસોના વાવ-ટાનું રક્ષણ કરવા માટે બહાર પડી, અમારા બાદશાહી વાવટાની બાબતમાં, “બેરો” અને “નાઇટની” વચ્ચેની પોતાના દરજ્જાને ધટી જગ્યા લેવાનો દરેક હક છે. તેમજ સર જમશેદજી અને તેમનો ખિતાબ ધરાવનાર વારસોને પોતાની કાંઈ નિશાન રાખવાને હક છે, અને તે

“કોટ-ઓફ-આર્મસની.”

નિશાનમાં દિશ્મંત બહાદુરી અને પ્રમાણિકપણની એકાદી તરીકે રૂપેરી રંગની લોથપર રાતા રંગનો હાથ પડાવવો.^૪.....

વળી અમો આ સનદથી, અમારી અને અમારા વારસો તરફથી લખી આપીએ છીએ, કે મજકુર સર જમશેદજી અને તેમનો ખિતાબ ધરાવનાર વારસો, તેમના નામ, દરજ્જા અને ઓદાને છાજતા સધળા બિપલા ન્હાના મોટા હક્કો વશપરંપરા ભોગવ્યા જશે. વળી એ બિપરાંત અમો આ સનદથી જાહેર કરીએ છીએ, કે અમોએ અમારી ખાસ મહેરબાનીથી સર જમશેદજી અને તેમના પુરૂષ વારસોને, ઇંગ્લેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ, આયરલેન્ડ અને ટ્રેલિનના સધળા “બેરોનેટોના” મંડળમાં સામેલ કર્યાં છે, અને તેથી પોતાના ઓદા આધિકાર અને વડીલપણાં પ્રમાણે, તેમની સાથે તેઓ પોતાની જગ્યા લઈ શકશે.^૫.....

વળી આ સનદમાં અમો લખી આપીએ છીએ, કે જો મજકુર સર જમશેદજી જીજીભાઈ કે તેમના ખિતાબ ધરાવનાર વારસો અને તેમના

^૪ અત્રે એક ખિરતી બેરોનેટની ખાચદરત કેમ કાઢવી તેની વિગત છે, જે સર જમશેદજીને લાગુ પડી શકે નહિ.

^૫ અત્રે “બેરોનેટને” મળતો બીજો ખિતાબ ન સ્થાપવા બાબતે કેટલુંક અનુભૂ છે.

ધણીઆણીઓ, કે તેઓનાં દીકરા દીકરી અને પહુઓને તેમના દરજ્જા પ્રમાણે જગ્યા લેવાની બાબતમાં, જે કંઈ વાધો નિકળે, તેા ખીજા મદદતા દરજ્જાના ખિતાબને ધોરણે તેના ફેસલો કરવામાં આવશે તેમજ અમેા અમારી અને અમારા વારસો તરફથી જાહેર કરીએ છીએ, કે આ સનદ

અમારા આખા મુલકમાં અને સર્વ અદાલતોમાં

સત્તાદાર લેખાએ આ સનદ અમારી સહીસાથ અને અમારા રાજ્યનાં મોટાં સીક્ષના છાપસુદ્દા, કંઈ પણ જાતની “શી” લીધા વગર સર જમરોદજી જીજીભાંધને આપવામાં આવે છે

અમેાએ, આ સનદઉપર, અમારા “વેસ્ક્ટ-મિન્સ્ટર” નામના મહેલમાં, અમારા પોતાના રાજ્યના એકવીસમાં વર્ષના આગષ્ટ મહિનાની છઠ્ઠી તારીખે, અમારી બાદશાહી સહી અને મોહર કરી છે †

નામદાર મહારાણીજીની મોહર સાથના
બાદશાહી ફરમાન મુજબ

C Romilly.

આ સનદ, સર જમરોદજીપર મોકળી આપવા પહેલા, ધારા પ્રમાણે, લન્ડનની “કોલેજ ઓફ આર્મ્સ” (College of Arms) કે જ્યાં દરેક ખિતાબની સનદ નોંધવામાં આવે છે, અને જ્યાં દરેક અમીરનાં ખાતદાનની તથા તેમના વારસો અને ખેશકુટુંબીઓનાં જન્મ, લગન અને મરણને લગતી સાલવાર અને બારીક નોંધ રાખવામાં આવે છે, ત્યાં તા ૧૫ મી આગષ્ટ ૧૮૫૭ ને દિવસે તે નોંધવામાં આવી હતી, જે વખતથી આજ-સુધી એ કુટુંબના હેવાત અને સબવીત વારસોને લગતી દરેક વિગતવાર નોંધ આ “કોલેજમાં” નોંધાતી રહી છે

† સર જમરોદજીને મળેલી “જેરૌનેટના” ખિતાબની ઠાપની સનદ અવબસે અસલ અંગ્રેજી ભાષામાં છે, જેની નકલમાટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ હ, પાને ૭૩૫-૭૩૬ અને ૭૩૭ તથા મી કર્તાબની “History of the Parsees” દફતર ૨ જ, પાને ૩૨૦ થી ૩૨૫

વળી અમો આ સનદસાથ, અમારી અને અમારા વારસો તરફથી લખી આપીએ છીએ, કે સર જમશેદજી જીજીભાઈ અને તેમના વારસોને અમારા લશકરમાં જોડાવાની, અને અમારા અને અમારા વારસોના વાવ-ઠાવું રક્ષણ કરવા માટે બહાર પડી, અમારા બાદશાહી વાવઠાની બાજુમાં, “ગેરો” અને “નાઇટની” વચ્ચેની પોતાના દરજ્જાને ધટી જગ્યા લેવાનો દરેક હક છે. તેમજ સર જમશેદજી અને તેમનો ખિતાબ ધરાવનાર વારસોને પોતાની કાંઈ નિશાન સમ્પત્તિ હક છે, અને તે

“કોટ-ચૌક-આર્મસની.”

નિશાનમાં દિશ્મત બહાદૂરી અને પ્રમાણિકપણની એધાણી તરીકે રૂપેરી રંગની ભોંયપર રાતા રંગનો હાથ પડાવવો.”.....

વળી અમો આ સનદથી, અમારી અને અમારા વારસો તરફથી લખી આપીએ છીએ, કે મજકુર સર જમશેદજી અને તેમનો ખિતાબ ધરાવનાર વારસો, તેમનાં નામ, દરજ્જા અને એવાને છાજતા સઘળાં ગિપના ન્હાના મોઠા હક્કો વશપરંપરા ભોગવ્યા જશે. વળી એ ગિપરાંત અમો આ સનદથી જાહેર કરીએ છીએ, કે અમોએ અમારી ખાસ મહેરબાનીથી સર જમશેદજી અને તેમના પુરૂષ વારસોને, ઇમલાન્ડ, સ્કોટલાન્ડ, આયરલાન્ડ અને ઐરિશ્નના સઘળા “ગેરોનેટોના” મંડળમાં સામેલ કર્યાં છે, અને તેથી પોતાના એવા અધિકાર અને વડીયપણાં પ્રમાણે, તેમની માથ તેઓ પોતાની જગ્યા લઈ શકશે.”.....

વળી આ સનદમાં અમો લખી આપીએ છીએ, કે જો મજકુર સર જમશેદજી જીજીભાઈ કે તેમના ખિતાબ ધરાવનાર વારસો અને તેમનાં

૪ અને એક ખિરતી ગેરોનેટની પાયદરત કેમ કાઢવી તેની વિષય છે, જે સર જમશેદજીને લાગુ પડી શકે નહિ.

૫ અને “ગેરોનેટને” મળતો બીજો ખિતાબ ન સ્થાપવા બાબે કેટલુંક લખાણ છે.

ધણીઆણીઓ, કે તેઓના દીકરા દીકરી અને વહુઓને તેમના દરજ્જા પ્રમાણે જમ્યા લેવાની બાબતમાં, જે કંઈ વાધો નિકળે, તો ખીજા ચઢતા દરજ્જાના ખિતાબને ધોરણે તેનો ફેસલો કરવામાં આવશે તેમજ અમેા અમારી અને અમારા વારસો તરફથી જાહેર કરીએ છીએ, કે આ સનદ

અમારા આખા મુલકમાં અને સર્વ અદાલતોમાં

સત્તાદાર લેખાશે. આ સનદ અમારી સહીસાથ અને અમારા રાજ્યનાં મોટાં સીયના છાપસુદાં, કંઈ પણ જાતની “શી” લીધા વગર સર જમશેદજી જીજીભાઈને આપવામાં આવે છે

અમેાએ, આ મનદહર, અમારા “વેસ્ટ-મિનિસ્ટર” નામના મહેલમાં, અમારાં પોતાના રાજ્યના એકવીસમાં વર્ષના આગષ્ટ મહિનાની છઠ્ઠી તારીખે, અમારી બાદશાહી સહી અને મોહર કરી છે †

નામદાર મહારાણીજીની મોહર સાથના
બાદશાહી ફરમાન મૂજબ

C Romilly.

આ સનદ, સર જમશેદજીપર મોકલી આપવા પહેલાં, ધારા પ્રમાણે, લન્ડનની “કોલેજ ઓફ આર્મ્સ” (College of Arms) કે જ્યાં દરેક ખિતાબની સનદ નોંધવામાં આવે છે, અને જ્યાં દરેક અમીરનાં ખાતદાનની તથા તેમના વારસો અને જેશકુટુંબીઓનાં જન્મ, લગન અને મરણને લગતી સાલવાર અને બારીક નોંધ રાખવામાં આવે છે, ત્યાં તા ૧૫ મી આગષ્ટ ૧૮૫૭ ને દિવસે તે નોંધવામાં આવી હતી, જે વખતથી આજ-સુધી એ કુટુંબના હેવાત અને સબવીત વારસોને લગતી દરેક વિગતવાર નોંધ આ “કોલેજમાં” નોંધાતી રહી છે

† સર જમશેદજીને મળેલી “જેરોનેટના” ખિતાબની બપોથી સનદ અવબસે અસલ અંગ્રેજી લખામાં છે, જેની નકલમાટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ છ, પાને ૭૩૫-૭૩૬ અને ૭૩૭ તથા મી કંત્રાની “History of the Parsees” દફતર ૨ જી, પાને ૩૨૦ થી ૩૨૫

સર જમશેદજી 'બેરોનેટ' થયા, તેની પ્રુશાલીમાં સન્ડનના લોર્ડ-મેયરે, મુંબઈના પોતાના વેપારી આઈસાક—સર જમશેદજીના અંગ્રેજ મિત્રોને, એક ખાણું આપ્યું હતું, જેમાં "ઈસ્ટ, ઇન્ડિયા કંપનીનો" પ્રમુખ ઊપ-પ્રમુખ, "મેંકે ઓફ ઇંગ્લેન્ડનો" ગવર્નર, સર ચાર્લસ ફારબસ, સર વિલોબી કોટન, એડમિરલ લક્ષીગટન, સર જેમ્સ મેથિસન, ઈર્નલ માઈકલ, સર ફ્રેડરિક આર્પર, સર જ્યોર્જ અપટન વિગેરે ધણીક આગેવાન અંગ્રેજો સામેલ થયા હતા."

નવેમ્બર ૧૮૫૭ ના છેલ્લા અડવાડીયામાં સર જમશેદજીની "બેરોનેટી" ઠાપણાસરની સનદ મુબઈ આવી લાગેલી જણાય છે, કારણ તા ૨૫ મી નવેમ્બર ૧૮૫૭ ના "રાસ્ટ ગોડ્ડારના" અક્ષમાં એક પીન પત્ર "સમાચાર હર્ષણમાંથી" નીચેનો ફકરો ઊતારેલો છે —

"આજ રાત્રે હમો હમારા સઘળી વરજીતના વાંચનારાઓને ધણીજ પ્રુશાલીથી જાહેર કરીએછ કે હમારા સાંભવયામાં એકસ આવ્યું છે, કે નામદાર રાણી વીક્ટોરીયાની તરફથી, સર જમશેદજીને બારોનેટનો માન બરેલો એધા સપુરદ કરવાને, છેના મેલસાથ, તેના ચેટનટ અથવા સનદ અતરે આવી છે, અને ઇસાવરની મહેરબાનગીથી યોડા દીવસમાં એ નામવર ઊમરાવને ખરીદીશ રાજના ચઢતા મરમના ઊમરાવનો બારોનેટનો ખેતાખ જાહેર મંજૂરીમાં, નામદાર રાણી તરફથી મપુરદ કરવાનું લાએલી બરેલું તથા અતી ધણી પ્રુશાલી બરેલું માન મુંબઈના ગવર્નર વારડ જન-એલ-ફીનસટનને મલશે."

'પણ આ ખિતાબની સનદ સર જમશેદજીને જાહેર સભા બેગી કરી આપવામાં આવેલી લાગતી નથી તોપણ સર્વ કોમમાં, સર જમશેદજી એક બેરોનેટ થવાથી બારે પ્રુશસ્તી ઊપજી રહી હતી, એમ તે સાલનાં પત્રો-પરથી માલમ પડે છે. હિંદુસ્તાનના એક દેશી અને જીતાયથી પ્રજામાંના

એક, “બેરોનેટની” પદ્વી પામે, એ જનાવ, તે વખતના છાપાને મણોં અસાધારણ લાગે હતો, પણ સર્વ પત્રે એક સરખી રીતે, લામકને લામક માન મળેલું જણાવતાં. ઈંગલાન્ડમાં પણ આ જનાવથી ભારે ચરચા ચાલી રહી હતી. કેટલાંક પત્રોસાથ, સર જમરોદજીની તરવીર વહેંચવામાં આવી હતી, અને તેવાં એક—“લેડીઝ ન્યુસપેપર” (*Ladies' Newspaper*) પરથી લીધેલી સર જમરોદજીની એક તરવીર, “રાસ્ત ગોફતારના” આહવાને, એ મવના એક શુભચ્છેદ બેટ અપાવી હતી.”

આ પ્રમાણે પારસી જમરોદજી ખાટલીવાળાએ, તે એક વખતના માખાપ-વગરના, અને સગાને આધારે આવી પડેલા હોકરવન જવા-ચાએ, જાતી મહે-નત, જાતી ઊલટ, અને જાતી ચંચલાઈથી આગેવાન વેપારી થવા પામી, આદર્શાહી દોલત એકઠી કરી, તેનો તેવોજ બાદશાહી અને સખી ઊપયોગ કરી, પોતાનું અને પોતાની કામનું નામ તેથી કરી, કરાંચીથી કાચર અને કાશમીરથી કામેરીન સુધી જગ આરાકારા કરી, પોતાની કામ, પોતાના દેશ, અને પોતાની રાજકરતી શહેનશાહબાનુથી માન અને આબરૂ મેળવી, પોતે બેરોનેટની પદ્વી પામી, “સર જમરોદજી છુછુસા-ઈનું” અમીરી ખાનદાન રચાવી આપ્યું. પ્રિય વાંચક! સર જમરોદજી મરી ગયાછે, પણ તેમનું નામ અને તેમનાં કામ આપણી વચ્ચે સદા જળવાઈ રહ્યાં છે; અને ધણી આલાહો સુધી તેમ રહેશે.

“જહાવિર ટકશે વાઘ શુરા અઝિજનું રાજ,
જહાવિર રહેશે આ રાજની ઉમર દરાજ,
જહાવિર ઉકશે, તેની ધબા બેરમંદ,
તાંહાવિર નીલશે, એ માન મોહું તુરમંદ ” ૯

સર જમરોદજી પોતાની ૭૪ વર્ષની ઉંમરે “બેરોનેટ” થયા હતા, અને તે મોટું માન ફક્ત વીસ મહિના બોગવવા પામ્યા હતા; એટલા

૮ “રાસ્ત ગોફતાર” સા. ૨૧ મી જાનેવારી ૧૮૫૮.

૯ મી. મનસુખનું “ગંજનામું” પાને ૪૦૪.

વખતમાં પણ તેઓએ પોતાને મળેલું અમીરી માન, આબરૂસાથ, સદા જળવી રાખવાને કોશીસ કરી હતી. સર જમશેદજીને દુનિયાની ચટતી પડતીનો ઠીક અનુભવ થયેલો હતો. પડતી પાછલ તેઓએ ચટતી દીડી હતી; પણ તેઓ જીજીતા હતા કે કોઈની પણ ચટતી દશા સદા નિભતી નથી; તેથી પોતાનો ખિતાબ અને પોતાનું કીર્તિવંત નામ સદા આબરૂ-સાથ જળવી રાખવામાટે, એક મોટી બાદશાહી રકમ પોતાની મોટી દોલત-માંથી તેઓએ જૂદી પાડી. ધણાકોએ તેમને આ મોટી રકમ વાડીવજીરમાં રાકવા જણાવ્યું; પણ તેમની તેવી મરજી ન હતી. પોતાનું નામ અને પોતાના ખિતાબનો દરજ્જો જળવવાનું કામ સર જમશેદજીએ સરકારને હાથ મૂક્યું, અને તેમ કરવાને માટે પોતાનો “મજગામ ફરુલ” નામનો મોટો બંગલો તથા રૂપિયા ૨૫૦૦૦૦૦૦ પચીસ લાખની રકમ સરકારને દૂરમાં આપવા માંગી, એવી સરતે કે ઊપલો બંગલો અને ઊપલી રકમનું ઊપજતું બાજ, “બેરોનેટનો” ખિતાબ ધરાવનારને વશપરંપરા મળ્યું જાય. આ માટેની ગોઠવણ કરી જોઈતો એક જૂદો કાયદો બાંધી આપવાની અરજ સર જમશેદજીએ સરકારને એક પત્ર લખી કરી, તથા પોતાના મરણ પહેલાં આ કાયદો પસાર થયેલો જોવાને તેમાં ઇતેજારી દેખાડી. સર જમશેદજી તથા મુંબઈની સરકાર સાંથ મસલંહત ચલાવી, વડી સરકારે ધારાનો એક ખરડો તૈયાર કર્યો, જે હિંદુસ્તાન માટેની ધારા બાંધનારી સભા આગળ, ઓનરેબલ મી. લીન્ડે આગદ ૧૮૫૮ માં રજુ કર્યો; પણ તેનાં ત્રીજી વખતનાં વાંચન વેળાએ ઓનરેબલ મી. પીકેટ વાંધો ઊઠાવ્યો, કે “બેરોનેટનો” ખિતાબ, સર જમશેદજીને નામદાર માહારાણીજી તરફથી, એટલે તાજ તરફથી મળ્યો હતો, માટે એ ખિતાબના દરજ્જાની જળવણીને લગતો કાયદો તાજતરફથી એટલે એટલિટનની પાર્લામેન્ટમાંથી બંધાઈ આવવો જોઈએ. ધારા સભાનો ઊપ-પ્રમુખ પણ એજ મતને મળતો હતો. સર જમશેદજી જમ્મશીએ પૂજેલા હોવાથી, તેમને ખાતર આ કાયદો ગમે એટલી ઝડપથી પસાર કરવાની મહેની ઈચ્છા છતાં, કાયદાની બારીકીની તપાસ લેવા, એનો

ખરડો ઈંગ્લાન્ડ મોકલવાનો ડેરાવ થયેલ વડા પ્રધાને એ કાયદો હિંદુસ્તાનમાં જ પસાર કરવાનું ઈંગ્લાન્ડથી લખી જણાવ્યું, તેથી મે ૧૮૫૯ માં એ ખરડો પાછો વડી ધારા સભામાં રજુ કરવામાં આવ્યો. પણ એ વખતે તો સર જમશેદજીને સર્વગવાસ થવાને બરાબર એક મહિનો થયેલો હતો, તેથી ખરડામાં થતો ફેરફાર કરવાને, અને જોઈતી સુચનાઓ કરવાને તે ખરડો, ખીજ સર જમશેદજી પર મોકલવામાં આવ્યો હતો, જેમની નેટલેક્સ સુચનાઓ પ્રમાણે ફેરફાર કરી, આગષ્ટ ૧૮૫૪ માં ધારા સભાએ પહેલી વાર તે પગાર ક્યો હતો, અને આખરે તા. ૨૧ મી એપ્રિલે ૧૮૬૦ ને દિવસે, હિંદુસ્તાનની સરકારની ધારા પોલીમાં ઇ. સ. ૧૮૬૦ નાં વીસમા ધારા તરીકે તે નોંધવામાં આવ્યો હતો.^{૧૦}

આ ધારાની મૂખ્ય તોર કલમ છે, તેના બેરોનેટ તરજુમો કરી, લંબાણ કરવા બદલ તેના મૂખ્ય સાર નીચે રજુ કરી સંતોષ લખ્યું:—

૧. સર જમશેદજીએ સરકારી તીજેરીમાં રૂપિયા પચીસ લાખની ‘ગ્રેમીસરી નોટ’ બરી, તે સરકારના નામ પર ચઢાવી આપવી, અને તેના સરકારી દરદીઓ તરીકે, મુંગળના એકાજિન્ટેન્ટ જેનરલ, તથા સબ-ટ્રેઝરર અને ગેજર વિભાગના રેવેન્યુ કમિશનર રહે.

૨. સર જમશેદજીના વારસ બેટા અને તેના ખિતાબ ધરાવનાર વારસ બેટાઓએ “સર જમશેદજી જીજીભાઈ બેરોનેટ” એકું નામ રાખવું.

૩. સરકારને દરદમાં આપેલા રૂપિયા પચીસ લાખનું બેપજતું વાર્ષિક વ્યાજના રૂપિયા એક લાખ, “બેરોનેટનો” ખિતાબ ધરાવનારને મળે.

૪. જો બેરોનેટનો ખિતાબ ધરાવનારે પ્રણી, ખિતાબ ધારણ કરતી વખતે કાયદાસર જિમ્મરે પૂજેલા ન હોય, તો સરકારી દરદીઓએ,

પ્રકરણ ત્રીસમું.

એક અમૂલ્ય ઊપયોગી હાંદગીનો અંત;
સર જમશેદજીનું મરણ.

And so to live, that when the sun
Of our existence sinks in night,
Memorials sweet of mercies done
May shrine our names in memory's light,
And the blest seeds we scattered, bloom
A hundred-fold in days to come.

Bourring.

કર તેથી હાંદગીમાં એવાં તું કામ,
કે મરતાં તું, આલમની આંખો તમામ
રૂપકાવે આંસુઓ તાહરી ઊપર
ને લાંબાવે તું જ હિપર પ્યારની નજર!

જ. ન. પીટીટ.

જગતમાં જન્મી કાણુ સદા જીવ્યું છે? ભુડા મરે છે એમજ નહિ, પણ
બસાની બહી, તથા અમૂલ્ય અને ઊપયોગી હાંદગીનો પણ અંત આવે છે.
જ્યારે જરયોસ્ત જેવા પાક પૈશ્વર અને જમશેદ જેવા મોટા પાદશાહ
સદા કે ધણી સદી ન જીવ્યા, તે સર જમશેદજીના શા દિસાળાં આખરે
તેમની ઊપયોગી અને ઝંઘેદાર હાંદગીનો પણ અંત આવ્યો. આ દુનિ-

યાંમાં એવાની ખરી સેવા થાવી, એક બરા જરથોસ્તીને ઘટતા અનેક ધર્મો કરી, પોતાની કામ, પોતાનાં શહેર અને પોતાના દેશનું બહુ કરી, પોતાના જાતભાઈઓ અને બાઈમધ પ્રજાનો પ્યાર અને માન મેળવી, બધા સર જમશેદજી જીજીભાઈ, પોતાની નેકીનો નતીજો મેળવવાને, આખરે પોતાના પેદા કરનારને બહેસ્ત મુકામ જઈ મળ્યા.

મરણ વખતે તેમની ઉંમર લગભગ ૭૬ વર્ષની થવા આવી હતી. જૈરીને લીધે તેઓ નાતવાન યવ્વા લાગ્યા હતા. કેટલાક વર્ષ થયા, પોતાના બાહોશ દીકરાઓને વેપાર ધંધો સોંપી, પોતે ધર્મનાં કામ કર્યા જવામાં એકાંત જીંદગી ગુજારતા હતા, અને પોતાના બચાઈનાં કામો આગળ વધાર્યા જતા હતા. શાંત અને સુખી સસારી જીંદગી તેઓ ગુજારતા હતા. તેમના દીકરાઓ અઢેકથી સરસ અને હીરા જેવા નિવડયા હતા. અને જાજતી કેગવણી પામેલાં તેમનાં એક દીકરી હતા. પોતાનાં જ જેવાં સખી તમેહના તેમનાં ધણીઆણી હતાં. તેમના દીકરાઓને ધર વસ્તીની આબાદી થયલી હતી. બવિષ્વના ન્હાના જવાન ત્રીજા બેરાનેટને તેઓએ રમાડયા હતા. તેમના મરણ પહેલાનું તેમનું મૂખ્ય સુખ તેમનાં દીકરા દીકરીના આ ન્હાનાં બાળકોને રમાડવાનું હતું.

પણ સધળાં માન અને સધળાં સુખ છતાં, તેમને પણ વખત આવતાં મોતને નમવું પડ્યું! છેલા એકાદ બે વર્ષમાં સર જમશેદજી બહુ નાતવાન થઈ ગયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૫૯ ના સાલની શરૂઆત સાથે તેમની નાતવાની વધતી ચાલી, અને આખરે એ સાલના માર્ચ મહિનામાં તેઓ મિમાર ધર્મ બિજાણે પડ્યા. મોતને આ બિજાણે પડતાં પડતાં પણ તેઓએ સખાવત કરવી ચાહુ રાખી! ગોદીઓના સુધારોને સરકારી આણસોની માફક, કાંઈક પેનશન આપવાને એક ફંડ કરવામાં આગ્રહ હતું, તે ફંડના 'લીસ્ટમાં' સર જમશેદજીએ રૂપિયા ૫૦૦૦ પાંચ હજાર ભરી આપ્યા. એ રૂપિયા વસુલ કરવામાં આવે તેવામાં એમનું મરણ થયું, પણ તેઓના સાહેબજાદાઓએ તુરત એ રકમ મહુમને નામે પગાર કરી આપી હતી.

સર જમશેદજીની આ છેલ્લી સખાવત હતી. તેઓની ખિમારી હવે વધતી ચાલી. જલ્દરના પુરા રોગથી તેઓ હેરાન થવા લાગ્યા, અને આખરે એકાદ માસની મંદવાડ બોગવી, હિંદુસ્તાનના પહેલા બેરોનેટ, અને પરગણુ પારસી, સર જમશેદજી જીજીભાઈ, રૉજ ૨૨ મે '૧૫૬ અને માહ ૭ મે 'મેહર (શહેનશાહી) સને ૧૨૨૮ યજ્ઞેજ્ઞી અને તા. ૧૪ મી એપ્રિલ ૧૮૫૯ ને વાર ગુરને દિવસે રાતના કલાક બેને અમલે, કોટમાહેલા પોતાનાં મોટાં મધનમાં મરણુ પામ્યા. •

સર જમશેદજીનાં મરણની ખબર ખીજે દિવસે શુક્રવારે સવાર થતાં, આખા શહેરમાં ફરી વળી. આખું મુંબઈ શહેર તેથી ગમગીનીમાં ગીરફતાર થયું. પારસીઓ શોક કરવા લાગ્યા, કારણ તેમના એક ખીજા શાહ જમશેદ આજ મરણુ પામ્યા હતા. સર જમશેદજીના શોકમાં આખાં મુંબઈ શહેર હડતાળ પાડી. મુંબઈ શહેરનો વેપાર તે દિવસે તીવ્ર બંધ કરવામાં આવ્યો. હિંદુઓ અને મુસલમાનો, ખ્રિસ્તીઓ અને યાહુદીઓને, મૂખ્ય ભાગે હડતાળ પાડવામાં સામેલ થયો. સરકારી ખાતાઓ, ગોદીઓ અને બેંકો દેશી અને યુરોપિયન પેદીઓ, કારખાનાઓ અને નિશાળો બંધ કરવામાં આવ્યાં. વાવટા-કાડીઓપર શોકની નિશાની દેખાડવા વાવટાઓ અર્ધ લટકતા કરવામાં આવ્યા. બંદરમાં પડેલી સઘળા મનવારો અને વેપારી વહાણોપરથી પણ શોકના વાવટા, ડોલકાડીપર અર્ધ ઊડતા કર્યાં. સર જમશેદજીનાં મરણની ખબરે અવર્નર લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટનને થતાંજ, તેણે પોતાની દીલગીરી જણાવી, સર જમશેદજીને લાયકનું તેમને લશ્કરી માન આપવા, સિપાહોની એક ટુકડી, તેનાં બેંડસાથ મોકલી આપવાની માગણી કરી, જે માંગણી સર જમશેદજીના દીકરાઓએ અલબત્તે ઊપકારસહિત નો પાડી.

પાપદસ્તનો વખત થતાં, હંજરો પારસીઓ, ટોળે ટોળાં યઈ, સર જમશેદજીનાં ઘર તરફ ઈલા લાગ્યા. દરતુરો અને મેડીયાઓ, તવંગરો અને ગરીબો, બુદ્ધાઓ અને જવાનો સર જમશેદજીને છેલ્લું માન આપવાને,

તેમનાં કોઠનાં ઘર આગળ એકઠા થયા. કલાક આઠનો વખત થતાં, હજારો પારસીઓ સર જમશેદજીનાં ઘર આગળ ભેગા થઈ ગયા હતા. સર જમશેદજીની પાયદસ્તનો દેખાવ, તે વખતના છાપાના જણાવવા પ્રમાણે ધણે ગંભીર પણ દમામદાર હતો. એક દળદળા ભરેલી મોટી મજલીસ તેમના રવાન સાથ, ઠેક પારસી આરમગાહની જગ્યાસુધી ગઈ હતી. ઘર આગળથી દક્ષિણ બાજુએ થઈ, દેવલના મોહોલાને નાકે, તે વખતસુધી સલામત બ્રેસાન્સહેરના કિલ્લાના દરવાજામાંથી તેમનું ‘રવાન’ બહાર લઈ જવામાં આવ્યું. ધણાક મુરોપિયનો અને લશ્કરી સિપાહો, તેમજ આખી ગોદીનાં જાત અને પરજાતનાં માણસો ઘાં એકઠા થયેલાં હતાં. તેઓ સઘળાઓએ સર જમશેદજીની લાસને ઉલ્લુ નમન કર્યું. ત્યાંથી તો છેક ધોબીતળાવનાં નાકાંસુધી, ખુલા મેદાનમાં જલે બાજુએ હારદોર, સઘળી જાતનાં, સઘળી નાતના અને સઘળા ધર્મ કરનારા લોકો ભેગાં થઈ ગંભીર બિંમો હતાં, અને શોકાતુર ચેહરે તેમના મુરખખી અને તેમના માનીતા “બાટલીવાળા શેઠને” નમન કરતા હતા. ધોબીતળાવથી આગળ વધતાં, ઠેકાણે ઠેકાણે પચરંગી ભોકાનાં ટોળાં એકઠાં થઈ બ્રેસાન્સ જણાતાં, જેઓ સઘળાં ભારે ગમગીની સાથે, મુંબઈના આ સપૂત બેટાને છેલ્લાં સલામ કરતા. કોઠથી ચોપાતી સુધી આખે રસ્તે, પોલિસ કમીશનર મી. હારનેટે એવો સરસ ખાસ બદોબસ્ત રખાવ્યો હતો, કે સર જમશેદજીનાં ‘રવાન’ કે પાયદસ્તની મોટી મજલીસ વચ્ચેથી એક પણ જુદીનને આખે રસ્તે પસાર થવા દીધો ન હતો. એવા અનેક માતોની નિશાનીઓ સાથ સર જમશેદજીની લાસને તેની ઉવટની જગ્યાને સ્વાધીન કીધી.^૧

એવા એક મહાન નરનાં મરણમાટે આખાં મુંબઈ શહેરે તે દિવસે વિલાપ કર્યો હતો. “જુએ જમશેદમાં” જણાવવા પ્રમાણે તે દિવસે, “સઘળી જગોએ ગમગીની, બિદાશી, અને માહતમખોશી શીવાએ ખીજી;

^૧ જુઓ “મુંબઈનો બહાર” પાને ૬૬ અને “પારસી પ્રક્ષર” દફતર ૨ હું, પાને ૭૮૭.

કશું નજરે નહીં પડેછી હતું.” કારણ ખરેખરી એક એવા નરનાં મરણથી અનેક જનનાં મોત થઈ ગયાં હતાં. ખરેખરી એક પારસી કવિના લખવા પ્રમાણે,

“ જાણીતો એક નર જ્યારે પામેછ મરણ,
એઢેછે જગ તેપર દુઃખનું કંઈન;
કરેછ તેની યાદગીર હેતનું સુંબન,
હજાર, હસ હજાર, કરેછ એકપર રદન.
પામેછ જ્યારે એવો કોઈ મોહતનું કંઈન
એક મરી હજારનાં લાવેછ મરણ.” ૨

સર જમશેદજીનાં મરણમાટે મુગધની આખી પ્રજાએ એક સરખો શોક કર્યો હતો. તેમની પાપદરત કાઢી તે દિવસે સંજના “ ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજના ” વિદ્યાર્થીઓને ઇનામ આપવાનો જાહેર મિળાવડો થયો હતો. પહેલીજ વાર, સર જમશેદજીનો આપતો કરેલો સોનાનો ચાંદ પસાર થયેલા એક તખ્તીય વિદ્યાર્થીને, (ડાક્ટર એલજી નસરવાનજીને) આજે આપવામાં આવ્યો હતો. આ અસુક જનાવવિયે વિવેચન કરતાં, પ્રમુખ ગવર્નર લોર્ડ એલ્ફિનસ્ટને સર જમશેદજીનાં મરણ બાબે પોતાની દીલગીરી દેખાડતાં, સર જમશેદજીએ “ ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજને ” કરેલી અનેક મદદ યાદ કરી હતી, તથા ઊમેદ જતલાવી હતી, કે ખીજાએ પણ સર જમશેદજી જેવા મહાન નરની નકલ કરશે, અને તેમની માફક પોતાની દોહતનો ઊપયોગ પોતાના બાધમધેને લાભનાં કામો માટે કરશે, તેમજ સર જમશેદજીના વારસો પણ સર જમશેદજીની દોહતનો ઊપયોગ, તેમનાં જેવાં કામોમાટે કરશે. ૩

સર જમશેદજીનાં મરણમાટે આખા હિંદુસ્તાન દેશે શોક પાળ્યો હતો. એક અવાજે તેમની સખાવતની વખાણનાં ગીતો ગવાયાં હતાં. સર્વાનુભવે તેમનાં મરણથી હિંદુસ્તાનને મેટી ખોટ ગયેલી લેખવામાં આવી હતી.

૨ મી. જમશેદજી ન પીટીટ્ટ “ મારી મજેહ ” ખંડ ૫ મું, લાઈન ૩૭-૪૨.

૩ “ Bombay Gazette ” 16th April 1859.

મુખપનો ગવર્નર લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન પોતે સર જમશેદજીને ઘર "ઝાટલે" આવ્યો હતો. ફક્ત પારસીઓજ નહિ, પણ દરેક જાત અને દરેક દેશના લોકે, મુસ્લિમ બેરોનેટનાં બધાં કામને આ વખતે, હેસાંનસાથ યાદ કર્યાં હતાં. સર જમશેદજી * અને તેમના બાપજીપર આ વખતે દિલાસા પત્રોનો એક અસાધારણ ઢગ આવી પડ્યો હતો. પહેલા સર જમશેદજીમાટે તેમનાં વખતનો દેશી અને અંગ્રેજી છાપો શુ મત આપેછે, તે હાલની ઓલાદમાટે અત્રે નોંધવું જોઈએ.

"*Bombay Times*"—"Sir Jamsetji Jeejeebhai is no more. The venerable and the patriarchal man died yesterday morning at his residence in the Fort. He has left none equal to himself behind, and India may put on mourning for the greatest of her sons. But let none be discouraged from following him with however unequal steps" [15-4-1859]

"*Bombay Gazette*"—"His memory will always be cherished with affection by those who loved and admired him, his name will ever be widely associated with all that is humane and benevolent and his fame will be carried down to posterity as that of one who in his own day and generation was the greatest benefactor of Western India" [16-4-1859]

"*Telegraph and Courier*"—"Honourable and straightforward in all his dealings and without stain or reproach

* "સર જમશેદજી જીજીભાઈ" નામ ધારણ કરવાને લગતો ખાસ કાયદો હજી પસાર થયેલો ન હોવાથી, બીજા સર જમશેદજી, સર જમશેદજી જમશેદજી તરીકે પહેલા ઓળખાતા હતા, અને તા ૧૨ મી નવેમ્બર ૧૮૬૦ ને દિવસે તેઓએ કાયદા પ્રવૃત્તિ "સર જમશેદજી જીજીભાઈ" નામ ધારણ કર્યું હતું. ["પારસી પ્રકાશ" દફતર ૧ છ, પાને ૮૩૪]

in all the relations of life Sir Jamsetji Jeejeebhai has passed away, leaving a void which will not be easily filled." [18-4-1859.]

"*Poona Observer*."—"History contains no example of a merchant who had neither heritage nor legacy left him and whose fortune has arisen from the earnings of his own enduring enterprise and ability, with a numerous, flourishing and affectionate family around him, conferring sums so enormous as those enumerated, for the purposes of philanthropy." [18-4-1859.]

“હુંબઈ સમાચાર” — “પારસી કામનો રાશન સેતારો અને ઝલકતો હીરો, અચલ્યુય શુભ થઈ ગયો છે. પારસીઓના મોટા પિતા દિંદુસ્તાનના સોથી આગેવાન દેશી અને ઇંગલાન્ડના નામીયા ઊમરાવોની સંક્રમાના એક, સર જમશેદજી જીજીભાઈ બેરોનેટ, પોતાનો આત્મા તે હીરતારને સોંપીને મીનોઈ જોદાનમાં વાસો કર્યો છે..... પારસી કામે આજ ૧૨૦૦ વર્ષ થયાં, હિન્દુ સર જમીનમાં જે દીને મગધુ મૂક્યું છે, તે દીનથી એ નામદાર ઊમરાવના જોવો સખાવતનો સાગર, પદોપધાર છુદ્દીનો માયાળુ, પ્રગલ્ભિતધરીક અને શુણુવાન શખસ તેઓમાં થયો નથી. જે જે મહાભારત કામે એ ઊમરાવે કર્યો છે, તેવાં સાસાની અને કથાની પાદશાહોના વખતમાં થોડાજ શખસોએ કર્યા હશે.” [તા. ૧૮-૪-૧૮૫૬.]

“જામે જમશેદ” — “એ સરદારનાં મરણની ખબર સાંભળી કાણુ આંખમાંથી આંશું નથી પાડવાનું? કાણુ એ સરદારના યુગરવાથી દીલગીર નથી થવાનું? દુનિયાનાં દરેક ભાગ ખાતે એ હાતેમ બેરોનેટનું નામ પ્રખ્યાત છે, અને મોડે કે વહેલે, જ્યાં જ્યાં એ હાકેમનાં મરણની ખબર ફરી વળશે, ત્યાં ત્યાં ગમગીની, ઊદાથી અને દીલગીરી પોતાનો દેખાવ દીધા વીના રહેનાર નથી.” [તા. ૧૮-૪-૧૮૫૬.]

“રાસ્ત ગોફતાર” — “સધળા સારા ગુણોનો માણસ હમણા આપની સંક્રમાંથી ઊઠી ગયો છે. તેની ગમગીતી સર્વ દોષને લાગે છે. જો માણસ અતી મોટી દોષત ખરતીને તથા જાતી મહેનત લઈને લાખો માણસોનાં સુખનાં કામો કરે, અને લાખો માણસોને આજીવ તરીકે મદદ આપે, તે ધણી ગમે એટલી પાકી ઊંમરે ગુજરી જાય, તોપણ તેનાં મોતનો સંતાપ કોઈને પણ લાગ્યા વગર રહે નહિ. એવા ખુબી મરણા પુરુષના નેક રૂકાંર હજારો હજાર દરદ હોજો”^૫

પોતાના અંગેજી કાલમાં “રાસ્ત ગોફતાર” પત્ર લાગણીવાળા જણાવે છે :—
 “A great calamity has befallen the Parsee community. The sun, whose light was reflected on the whole of his race, has set never to rise again. India has sustained a national loss. The greatest of her sons is no more. Great Britain has lost the greatest of her Eastern subjects who was enrolled in the ranks of her nobility with the highest deserving honours. Humanity has been deprived of one of her truest friends and benefactors.” [17-4-1850.]

“અખબારે સોદાગર” — “હુનિવાનાં દરમ્યાનમાં ઘણાં એક દુઃખવાનો પોતાની પ્રાંતનો જમાવ સમાગે ખરગ કર્યાવગર, મૂકી ગયા હશે; પણ તે પ્રમાણે સર જમશેદજીએ ક્યું નથી. એ તામવરે તો પોતે, મોતાતી જાતે, ખરા સોદાગરી વેપારથી દોષત મેળવી, અને તેને જાળવી, અને ત્યારપછી તેને સમાગે વાપરવાનો અધ્યામ જેમ જેમ નતઠીક આવતો ગયો, તેમ તેમ તે દોષતને સમાગે વાપરવાને ઠથી મકારે આનાકાની કરી નથી.” [તા. ૩૮-૪-૧૮૫૯.]

૫ આ રાખો લખનાર, મહંમ રોક સોદોરાજજી શાપૂરજી બંગાળી હતા, અને પોતાની લખેલી, આ જાળનની “રાસ્ત ગોફતાર” આદેશી આખી આર્ટિકલ “સુદી કાહેલાં લખાણો” નામનાં પોતાના પુસ્તકમાં ઠિતારી લીધી છે. [જુઓ દફતર ખીજું, લાગ ૬ મો, પાને ૪૬ થી ૬૨]

“ચાલુક” — “સર જમશેદજીના ગુજરાવાથી પારસીના ટોળાએ પોતાનો ખાસ પિતા, દિંદુરતાને પોતાનો તેજ સેતારો, અને ચિટ્છિટને પોતાના તાજના ઊમરાવોમનિ નામકીત ઊમરાવ ખોલોછે. જેની જગ્યા એકાએક પૂરી થવી મુશ્કેલ છે.” [તા. ૧૯-૪-૧૮૫૯.]

“સમાચાર દર્પણ” — “અનુભવવાળા લોક કહે છે, કે સર જમશેદજીની સખાવત કરવાની ઇચ્છા, તેમનાં જાળપણથીજ જોર ધરાવતી રહી હતી. તેઓ રૂપિયો એક કમાતા, તો અર્ધો રૂપિયો સખાવતમાં આપતા. ગરીબ આદમીને સંકતમાંથી છોડવાને તેઓ સદા આરંભ રહેતા; અને તે ઊલટને પાર પાડવાલાયક દ્રવ્ય જ્યારે તેમને મેળવ્યો, ત્યારે મનુષ્યનાં દુઃખ દાળવાને, તે બડોલ વેરવાને અને દુલ્લા દાયથી ખચવાને તેમને ગોયા આનંદ ઊત્તપન્ન થયો. ધણી લોકોએ મોટી સખાવત કરી છે, પણ તેમની દેખાતી પાછલ તેવી સખાવતો થઈ છે: પણ સર જમશેદજીએ તો પોતાનો સઘળો ભવ, સખાવતમાં કાઢી, ભારે હરખ, ખુશાલી અને સતોષ મેળવ્યો છે. [તા. ૧૮-૪-૧૮૫૯.]

“પારસી રીફોર્મર” — “આ ટાપુની વખણાયેલી પારસી કોમના અકાબર, માનદયસની ટોલાના એક ખાસ દાદમર, ગરીબોનું એક અવહું જીગર, જરથોસ્તી ટોળાના નામીયા નર, ધરમની એક જર, દોલતના દર, એટલુંજ નહિ, પણ દીનના તૂરા, સખાવતમાં શુરા, દયામાં સંપૂર્ણ, અને લાચારોની પરવસીમાં પૂરા — સર જમશેદજી ઇજીભાર્જી તે આપણાં બ્રિટિશ ખખતાવર બાનું વિકટોરિયાથી ખારોનેટના ખાસ ખેતાખના પોહોએજા, ખોહોળી સખાવતથી પૃથ્વીના સઘળા ભાગોમાં આશકર થયલા ગયા બરેસપતવારની રાતનાં બે કલાકે મરણ પામ્યા” [તા. ૧૬-૪-૧૮૫૯.]

“*Eastern Star*.” — “Though in nation and religion a Parsee, yet in feeling and action he was a true Philanthropist, and takes his position, side by side, with our own immortal John Howard. No honours which any earthly

potentate could have conferred on him, would have added one iota to his natural and intrinsic worth" [22-4-1859]

'Daily Telegraph'—"His heart was too large to care for distinctions of colour or creed. As he made his gold with one hand, he looked on all sides for woes and wants, to relieve with the other. More princely nature never lived, truer 'Christian' never died to be welcomed to Heaven by the All loving who rewards even for 'a cup of water' [21-6-1859]

"Lahore Chronicle"—"The great Bombay millionaire, the still greater Bombay philanthropist Sir Jamsetji Jeejeebhai is dead. There is not a name in all broad India which is entirely a synonyme for all that is noble, generous, benevolent and humane as that of the truly illustrious deceased [27-4-1859]

સર જમશેદજીનું જીમખું અથવા તેમનાં મરણને લગતી ત્રીજી દિવસની ક્રિયા, મુખર્જીખાતે તેમનાં કોટનાં મોટા ધરમા કરવામાં આવી હતી. મુખર્જીખરાત, વતસાડ, નવસારી, સુરત, બરચ, પૂણા, અહમદનગર, મઘી, કનકલા, મુનતાન અને હોગકોંગ શહેરોમાં, સર જમશેદજીના જીમખાની ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. અનખતે દૂરના શહેરોમાં આ ક્રિયા જૂદે જૂદે દિવસે થઈ હતી.

મુખર્જીખાતેની જીમખાની ક્રિયા દરતુર મીનોચહેરજી એદલત જામા રખઆશાનાની આગેવાની હેઠળ થઈ હતી. આ ક્રિયા વખતે પશુ પારસીઓની હજારો માણસની ઠઠ સર જમશેદજીનાં ધર આગળ ભેગી થઈ હતી. આ ક્રિયા વખતે મજકુર દરતુરજીએ સુચના કરી, કે આ મજલીસમાં અને હવે પછીની જોવી ક્રિયા વખતની સર્વ મજલીસોમાં સર જમશેદજીનું નામ ક્રિયા કરતી વખતે લેવું, અને તેમનાં નામ પહેલાં 'સર' અથવા

સરદારનો કારસી ખિતાબ લગાડી, તેમનું નામ સર જમશેદ બહે-
દીન રસ્તમ કરી લેવું. સર્વ આયોરનાનોએ તે સુચના બહાલ રાખી
હતી, અને તે દિવસથી આજમુધી દર રોજ સર જમશેદજીનું નામ પારસી
ધર્મક્રિયાઓમાં લેવાઈ વપરાય છે. પણ કાંઈક સળખને લીધે તેમના નામ
સાથ “સર” શબ્દ વપરાતો માલમ પડતો નથી. જડમણીની ક્રિયા
પૂરી થતાં, સર જમશેદજીના ન્હાના દીકરા શેક મોહોરાબજીએ પોતાની
અને ભાઈઓ તરફનો નીચકી મતલબનો અનસ્તેમન પત્ર વાંચી
સંભળાવી, પોતાના પિતાજીએ કરવા ધારેલાં ધર્મનાં કામોં બાળવી
આપવાનું જાહેર કર્યું હતું:—

૧. મુંબઈની (કોટ કાવસજી પટેલના મોહોલામાં આવેલી) ગોાવરા
મોબેદોની દરમહેરનું મકાન ધણું જીનું થઈ ગયલું હોવાથી, તે બેડી,
તદન નવું ખીલું મકાન ત્યાં બંધાવી આપવું.

૨. મુંબઈની ગોદાના જેઠ તથા અશક્ત સુધારોને ‘પેનશન’ આપવા
માટે, જે નવું ફંડ થયું છે, તેને નામે રૂપિયા ૫૦૦૦ મુંબઈ બેંકમાં અનામત
રાખી, તેનું વ્યાજ બેપલા ફંડ સાથે વાપરવાને આપવું.

૩. ચોપાતીના કુંગરની બાળુની, કટલીક જમીન ખરીદી, સાંધી લગ-
ભગ બેપર ગાડી બાંધ, એવો પાકો રસ્તો બાંધી આપવો, કે જેથી કરી
જેઠ અને નાતવાન પણ મેજદો કરવાને, કુંગરપર સહેલાઈથી જઈ શકે.

૪. નવસારીમાં, ગામથી દોખમાં તરફ જવાનો રસ્તો ચોમાસામાં
ધણો બીકટ થઈ પડતો હોવાથી, રસ્તાસાથ એ તરફ જેઠતો એક પાકી
બાંધણીને પૂલ લેડી આવાંબાઈ બંધાવી આપશે.^૬

મુંબઈ બેપરાંત નવસારી, સુરત, પૂણા અને અહમદનગર ખાતે સર
જમશેદજીનાં જડમણીની ક્રિયા તેજ દિવસે કરવામાં આવી હતી. નવસા-

^૬ નવસારીમાં બેપલા પૂલવગર ચોમાસામાં કેવી અગવડ પડતી હતી, તેની લેડી
જમશેદજીને જાતે બજાર હતી, કારણ એમનાં એક માસીનાં દીકરીનું “રવાન”
રસ્તાપર પાણી બરાઈ જવાથી, દોખમે ચડતું બે દિવસ અટકી રહ્યું હતું.

રીમાં સર જમશેદજીની પોતાની બંધાવેલી દરેમહેરમાં તથા વડી દરેમ-
હેરમાં જૂદી જૂદી જીકમણાંની ક્રિયા થઈ હતી; આ વેળાએ વડા દસ્તુરજી
કેકાબાદજી રસ્તમજી મહેરજીરાણાએ સર જમશેદજીનું નામ, સધળી
ક્રિયાઓમાં ખીજા પુત્રોનાં નામસાથ લેવાની સુચના કરી હતી, જે સર્વેએ
એકમતે કબુલ રાખી હતી. સુરતમધે એમની બંધાવેલી રસ્તમપરાની
દરેમહેરમાં, એવીજ ક્રિયા કરવામાં આવી હતી, અને મોદી રસ્તમજી
ખુરશેદજીની દરખાજતથી તેમનું નામ ધર્મક્રિયામાં લેવાને ઠરાવ થયો હતો.
પછી શહેરમાં પણ સર જમશેદજીની બંધાવી આપેલી અગીયારીમાં તેમનું
જીકમણું કરવામાં આવ્યું હતું, અને સાંના જાણીતા પારસી આચારનાન
શહેરી શેઠ પેરતનજી મોહારાબજીએ પોતાની તરફથી રૂપિયા ૩૦૦૦ જૂદા
કાઢી, તેનાં વ્યાજમાંથી દર વર્ષે સર જમશેદજીની જાળને દિવસે, ધર્મક્રિયા
કરાવી ગામનું જમન કરવાની ગોઠવણ કરેલી, જાહેર કરી હતી. અહમદ-
નગર ખાતે પણ સાંની દરેમહેરમાં એવીજ ક્રિયા થઈ હતી, અને સાંના
જરથોસ્તીઓએ, સર જમશેદજીનાં પૂજાને માટે એક ફંડ જીવું કયું હતું.

તા. ૧૭ મીએ વંદસાડખાતે એવીજ ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. બર-
અમાં પણ એની ખીજે દિવસે, કાંકાપરની દરેમહેરમાં સર જમશેદજીનાં
જીકમણાંની ક્રિયા કરવામાં આવી હતી, જે વેળાએ ત્યાંના વડાં દસ્તુર
પેરોતનજી અસપંદીયાર કામદીનજીની બહાલી સાથ, સર જમશેદજીનું
નામ સધળી જરથોસ્તી ધર્મ ક્રિયામાં લેવાને ઠરાવ થયો હતો, અને કે-
લાક જરથોસ્તીઓએ મહુમનાં પૂજામાટે નાણાંની રકમ, ધર્મખાતે આપી
હતી. તા. ૧૧ મીએ મજી અને સુતતાનખાતે એવીજ ક્રિયા થઈ હતી.
તા. ૨૫ મીએ કલકત્તા ખાતે ત્યાંની બનાજીની દરેમહેરમાં, આપણા સખી
ગેડનાં જીકમણાંની ક્રિયા થઈ હતી, જે વખતે, ત્યાંનાં એક આગેવાન પત્ર
“ઈંગ્લીશમેનના” જણાવ્યા પ્રમાણે—“એક પણ પારસી (તે
ક્રિયામાં) હાજર થવાને જુથો ન હોય: કારણ તેઓ એક એવા શખસને
માટે થતી ક્રિયામાં જામ લેવાને આવ્યા હતા, કે જે શખસને લીધે,
તેઓની જાતનેજ નહિ, પણ આખી માણસ જાતને હોરમત હતી.”

મીનખાતે સર જમશેદજીનાં મરણ સમાચાર જઈ લાગતાં ભારે દીલ-ગીરી ત્યાં ફેલાઈ હતી. તા. ૧૪ મી મેને દિવસે, ત્યાંનાં હોંગકોંગ શહેરમાં પારસી અનબેમન તરફથી તેમનાં બહુમણીની ક્રિયા કરવામાં આવી હતી, જે વેળાએ ત્યાંના પારસીઓએ પોતપોતામાં આસરે ૪૭૮ દાહરું એક ફંડ બેંચુ કરી, તેમાંથી એ મહુમ સખી નરની એક મોટી “ઓઇલ પેન્ટીંગ” તસવીર તથા રૂપાનું એક અફરગાનીબ, અનબેમનના વપરાસ માટે, ત્યાંની સરખવસરે વપરાતી જગ્યામાં મુકવાનો ઠેરવ કર્યો હતો.^૭

સર જમશેદજીનાં મરણ પછી, આજમુધી પારસી કામમાં તેમની ખરાબરનો ખીન્ને નર પેદા પડ્યો નથી. મહુમ ગૃહ સોહોરાબજી શાપૂરજી બંગાલીના અસરકારક બોલોમાં લખતાં—“પારસીઓ આને ૧૧૦૦ વર્ષ થયાં, પોતાનું કદીમ વતન ધરાન છોડી, હિંદુસ્તાન આવી વસ્યા, તે લાખી મૂક્તમાં મહુમ સર જમશેદજી જીજીભાઈ એકો નર નિકળ્યા છે, અને તેમણે પોતાના કીર્તિ બરેલાં કામોથી, પારસી કામને જે હોરમત આપી છે, તથા પ્રખ્યાત કરી છે, તે મીસાલે આને ૧૧૦૦ વર્ષની મૂક્તમાં કોઈ પારસીએ ક્યું નથી.”^૮

મહુમ શેઠ બંગાલીનું બિપહું લખાણ આજ આલીસ વર્ષનું જીવું છે. પણ આજ લગભગ અર્ધા સદી પછી પણ, સર જમશેદજીનો કોઈ પૂરે પૂરો હરીફ નિકળ્યો નથી, તેમની જગ્યા ખાલી છે, અને અફસોસાં તે લાખો વખત ખાલી રહેશે!

લાખો રૂપિયાની જાહેર સખાવત કરવા છતાં, લાખો રૂપિયાનું છુપી રીતે ધર્મદાન કરવા છતાં, પોતાના મોભાને અનુસરતી બાદશાહી રીતે રહેવા છતાં, સર જમશેદજી પોતાની પાછલ લાખો રૂપિયાની દાવત મૂકી

^૭ સર જમશેદજીનાં ગામેગામ અને શહેરે શહેર થયેલા બહુમણીની બપવી સર વિગતો માટે “પારસી પ્રકાશને” આશારી છીએ [દફતર ૧ જી, પાને ૭૮૮-૭૮૯]

^૮ જુઓ મી બંગાલીના “ચુદી પટેલા લખાણો,” દફતર ૨ જી, લાગ ૬ થો, પાને ૪૪.

મયા, તેપરથી આપણને તેમના બોહાળા વેપારની બોહાળા આવકનો કાંઈક ખ્યાલ થાયછે. ૨। આજે તેવા સાહસિક ખરસી વેપારીઓ ક્યાં છે? સુપ્રીમ કોર્ટમાં તેમના બેઠાઓએ વસિયતનામું સાબેત કરી લેતાં, તેમની તમામ દોલત રૂપિયા ૮૫૦૦૦૦૦૦ પંચીયાસી લાખની ઠેરવવામાં આવી હતી. તેમાંથી સર જમશેદજીએ રૂપિયા પચીસ લાખ, બેરોનેટને ખિતાબ ધરાવનાર પોતાના વારસોમાટે જૂના કાઠી, સરકારી દુરુટમાં રાખ્યા હતા. પોતાના વારસુ બેઠા સર ખરશેદજીને રૂપિયા ત્રણ લાખ ખાસ વધારે આપ્યા હતા. પોતાનાં ધણીઆણી લેડી જમશેદજીને રૂપિયા બે લાખ, તથા દીકરી બાઈ પીરોજબાઈને રૂપિયા એક લાખ આપ્યા હતા; અને રૂપિયા બે લાખ, પોતાનાં નજદીક અને દૂરનાં સગાઓ, મિત્રો, ચાકરો અને કારભારીઓને વહેંચી અપાવ્યા હતા. ૩. ૧૫૦૦૦૦૫૬૨ હજાર પોતાના જુના અંગત મિત્ર મી. કાફર્ડને ખાસ આપ્યા હતા, અને બાકીના રૂપિયાં સરખે ભાગે, પોતાના ત્રણ દીકરાઓ, સર ખરશેદજી, અને શેઠો રસ્તમજી અને સોહોરાજીને વહેંચી આપ્યા હતા, જેથી કરી દરેકને રૂપિયા સત્તર લાખથી વધુની રકમ-કહો કે બાદશાહી વારસો-મળ્યો હતો, જેનો તેઓએ પોતાના ચાલતા વખતમા કેવો સારો ઉપયોગ કર્યો હતો, તેવિષે કં'બાણુ લખવાની આ જગ્યા નથી. ઇંગ્લાન્ડમાં પણ સર જમશેદજીની રૂપિયા ૧૮૦૦૦૦૦ એક લાખ એંસી હજારની મીલકત હતી, જે સર ખરશેદજીએ ત્યાંની કોર્ટમાંથી સાબેત કરી પોતાને સ્વાધીન લીધી હતી. ૯

પ્રિય વાંચકા! જેવી સર જમશેદજીની દોલત લાખોની હતી, તેવીજ તેમની સખાવત લાખો અને હજારો રૂપિયાની હતી! એવા સખી નરને બોહવાનો વિલાપ ખારસી કોમને કરવો પડ્યો હતો. એ આખી કોમના ભારે વિલાપ વિષે આપણે ખીજા પ્રકરણપર નજર ફેરવીશું.

પ્રકરણ એકત્રીસમું.

એક કોમનો વિલાપ;

પારસી જાનજોમનનો બિપજાર.

સંસારી વસ્તુ તથા, કર રૂડો બિપજોગ;
પછિ બાહ્ય કીધા વગર, માતતથા સંજોગ.
પુણ્ય ફળ શુભ તોડવા, જિજ્ઞેષ્યો પાસ;
જયમ જઈએ આગળ બહુ, પસરે ખૂબ સુવાસ.
આ લવ કરિયે પુણ્ય તો, સર્વગ મળે શુભ ધામ;
મુઆ પછી કીર્તિ બહુ, રેહુ અહિં અડે જામ,
કવિ નર્મદાશંકર*

સર જમશેદજીનાં મરણથી પારસી કોમને મોટી ખેડ મઈ હતી. એક આખી કોમ વિલાપમાં ગેરફતાર થઈ હતી. અદતા બિતરતા વર્ગનાં લોકો એક સરખા ગમખાર થયા હતાં. મુંબઈ શહેરની પચરંગી પ્રજાએ, સર જમશેદજીની હયાતીમાંજ, તેમની શહેરી સેવાઓની પિછાન કરી, તેમનું એક મોટું બાવલું ઈંગલાન્ડથી તૈયાર કરી મંગાવ્યું હતું; અને જે તૈયાર થઈ મુંબઈ શહેર આવી પહોંચ્યા હતાં. પણ પારસી કોમને પોતાના સરદાર તરફની હેઠી ફરજ બજાવવાની હતી, અને પારસી કોમ આપી શકે તેવું મોટામાં મોટું માન, સર જમશેદજીની બહી યાદને આપ-

વાર્તુ હતું. અનન્નેમનનાં દક્ષતરમાં, સર જમશેદજીનાં મરણની નોંધ લેવાને ધણીક પારસીઓ આતુર હતા. પંચાયતના તે વખતના અકાબરોએ, તેવી નોંધ અનન્નેમનનાં દક્ષતરપર લેવાને પારસી અનન્નેમન ભેગું કરવાનો ઠેરાવ કર્યો. તેમ કરવાની તેમણી પહેલી ફરજ હતી, કારણ સર જમશેદજીએ પારસી પંચાયતની બારે સેવા બજાવી હતી. તે સેવાઓ વિષે આ પુસ્તકમાં પૂરતું લખેલું હોવાથી, અત્રે તે બાબે પાછું લખાન વિવેચન કરવાની જરૂર નથી.

પારસી પંચાયતના અકાબરોએ, અનન્નેમન ભેગું કરવાનો એક દિવસ આખરે નક્કી કર્યો, અને હેઠળ જણાવ્યા પ્રમાણેનાં જાહેરનામાં બહાર પાડવામાં આવ્યાં:—

જાહેર ખબર.

“આ લખ્યાથી કુલ જરથોસ્તી અનજીમનના સાહેબોની સેવામાં જાહેર કર્યામાં આવે છે, કે આપણી કામના વડા અકાબર, મર્દુમ પુરુર્ગ સર જમશેદજી જીભાઈ બેરોનેટ, આ કાની દુનિયામાંથી, પોતાનો અસખાબ હાવીને, રોજ ૨૨ મો માહ ૭ મો શહેનશાહી, સને ૧૨૨૮ યજદજીની દિવસે, રાતના કલાક ૨ વાગે બહેસ્તનશીન થયા છે, તે દુઃખ બરેલાં મરણની નોંધ, આપણી અનજીમનનાં દક્ષતરમાં નોંધવામાટે, શેઠ કાવસજી જ્ઞેહાંગીરજી રેડીમની, એક કાગલ, અનજીમનની સેવામાં વાંચનાર છે.

સર્વે સાહેબોને નમનતાપથી અરજ કર્યામાં આવે છે, કે બહેસ્તનશીન સર જમશેદજી જીભાઈના બહારકોટના “એલાદિયાગમાં,” રોજ ૨૦ મો માહ ૮ મો શહેનશાહી, સને ૧૨૨૮ યજદજીની, તારીખ ૧૨ મી મે સન ૧૮૫૯, ને વાર ગરેજીને દિવસે, બપોરબપોરી કલાક ૫ ના, સર્વે સાહેબોએ તસદી લખને ગિરાજવું—શેઠ કાવસજી બરાબર કલાક પાંચને અમલે સર્વે સાહેબોની હજુર, કાગલ વાંચવાને શરૂ કરશે.

શ્રી મુંબઈ-રોજ ૧૮ મો માહ ૮ મો શહેનશાહી, સને ૧૨૨૮ યજ્ઞ-
દજ્ઞી, તા. ૧૦ મી મે સન ૧૮૫૫.”^૧

બહુમનજી હોરમસજી વાડીઆ.
બહુમનજી જીજીભાઈ.
હીરજીભાઈ હોરમસજી શેઠના.
ખરશેદજી ફરદુનજી પારેખ.
ડોસાભાઈ સોહોરામજી મુનશી.
ફરામજી બહુમનજી.

તા. ૧૨ મી મે ૧૮૫૫ ને દિવસે સાંજના, પારસી અનન્નેમનની એક
સભા બહારકોટખાતે સર જમશેદજીના “એલાદિબાગમાં” ભેગી
મળી હતી. શેઠ [સર] કાવસજી જેઠાંગીર રેડીમની પ્રમુખસ્થાને
બિરાજ્યા હતા. મુંબઈની આખી પારસી અનન્નેમન આ પ્રસંગે
“એલાદિબાગમાં” ભેગી થઈ હતી. ન્હાના અને મોટા સર્વે ભાગ
હતા. શેઠ કાવસજી જેઠાંગીરે નીચલો લાંબાણુ ઠેરાવ અનન્નેમનની બહાલી
માટે રજુ કર્યો હતો. તે ગમે એવો લાંબો હોય, તોપણ તેનો એક એક
શબ્દ અત્રે નોંધી રાખવાની જરૂર છે, કારણ આ ઠેરાવમાં, પારસી કામે,
સર જમશેદજીને ધટતો અને પૂરેપૂરો ધનસાફ આપ્યો છે. આ ઠેરાવ
અનન્નેમનનાં દૂતરમાં નોંધવા પહેલાં શેઠ કાવસજી જેઠાંગીરે ધણું ગંભીર
અવાજે તે નીચે પ્રમાણે વાંચી સંભળાવ્યો હતો:—

“સર જમશેદજી જીજીભાઈ બેરોનેટ, કે જે નામદાર તમામ દુનિયામાં
પંકાયલા, સધળી રીતે કીર્તિ અને માન પામેલા અને આપણી પારસી
કોમના વડા યુઝર્જ આકાબર હતા—તે નામદાર રોજ ૨૨ મો માહ ૭ મો
શહેનશાહી તથા માહ ૮ મો કદમી સને ૧૨૨૮ યજ્ઞદજ્ઞી—તા. ૧૪ મી
એપ્રિલ સને ૧૮૫૫ ને દીને સૂવના કલાક બે વાગે આ ફાતી દુનિયામાંથી
પોતાનો અસખાબ જીકાવી, મીનાઈ જેઠાનમાં વાસો કીધો—તેવણનાં મર-

જુથી મુમઈની પારસી પંચાયતને તથા આખા જરયોસ્તી શીરકાને બારે દીવગીરી તથા ગમગીની વાતપત્ર થઈ છે, તે વિષે ઘટતા શબ્દોમાં પારસી પંચાયતના દરેકરોમાં નોંધ કરવાની મોટી અગત દીસે છે, અને જો આ વખતે, તેમ કરવાને આપણે પછાત પડીએ, તો આપણી તરફથી એક મોટી ફરજ અદા નહિ કરેલી કહેવાય—એ ફરજ અદા કરતી વેળાએ આ સભા જાહેરમાં જાણાવવાની રજા લીએછે, કે એ દુઃખ ભરેલાં મરણથી પારસીના સધળા શીરકાને તથા સધળા કોમ તથા વરણનનાં ગરીબ તથા અદનાં લોકોને જે બારે તુકશાન થયું છે, તે વિષે જોઈશું તેઓ પોતાનાં મનમાં વિચાર કરી શકે, તેટલું શબ્દોમાં જવાન કરવાને તેઓની કક્ષમમાં તાકાત નથી.

“એ સખી તમેહના નામવર અને બારે લાયજીવાળા ઉમરાવે, પારસી કોમના વડાને જે એલકાબ મેળવ્યો હતો તે [તેમને] ઘટતો હતો,—એ ઊદાર દિલના ઊમરાવની સખાવત, ભલાઈ દયાનતદારી અને ધમાનદારીથી તેવંજનું નામ એકજ કોમમાં અથવા એકજ શહેરમાં નહિ—પણ સધળા કોમ અને સધળા વરણનાં લોકોમાં અને દુનિયાનાં સધળા ભાગોમાં આશકારા થયું હતું. એટલુંજ નહિ, પણ જે માન મહુમને હતું, તેથી વધારે, એ નામવરનાં નામના પ્રતાપથી આખા પારસીના શીરકાને હોરમત ઇજત તથા આબરૂ હતી.

“એટલિટન તથા આવરલાન્ડની નામદાર રાણી વિક્ટોરિયાની હિંદુસ્તાન ખાતેની પ્રજામાં ધણીએક કોમો છે, તે સધળા કોમોમધેથી આપણાં નામદાર રાણીની તરફથી પ્યાર તથા મોહોમતની નિશાન અને માન ભરેલો ખિતાબ જે પેહેલવહેલો મળ્યો, તે આપણી પારસીની કોમના વડા અને જુઠ્ઠાં અકાબર સર જમશેદજી જીજીભાઈને મળ્યો એથી આપણા પારસીના શીરકાનાં લોકો કંઈ ચોડા મગરૂર નથી.

“સને ૧૮૪૨ ઇસ્વીના સાલમાં—પેહેલવહેલો એ મહુમને નાઈટનો ખિતાબ મળ્યો હતો અને ત્યારબાદ ઇંગલાન્ડની નામદાર સરકારે જેમ્સ

કે આવા નેક અને સખી નરતું નામ ઊમરાવની ટીપમાં દાખલ કરી, વંશ પરંપરા ચાલુ તથા કાયમ રાખતું લાયક છે, એવું વિચારીને એ સાહેબે મહુમને સને ૧૮૫૭ ઇસવી સનના સાલમાં બેરોનેટનો માન બરેલો ખિતાબ બક્ષ્યો, કે જે ખિતાબ આવા માઠા બનાવથી તે મહુમ વધારે દહાડા વાપરી શક્યા નહિ, તેથી આપણો પારસીનો શીરકો ભારે દીલગીર છે, તોપણ હાલ આપણને જોવાથી એટલો સતોષ જાણે છે, કે એ મહુમના વડા સાહેબજીદા શેઠ ખરશેદજીને પોતાના મુશ્કળીનો એલકાબ જિત્યો છે."

"આ વેળાએ લંબાણથી બોલવાની કથી જરૂર [અમે] જોતા નથી—કાંચળે સર્વેને સારી પેઠે રોશન છે, કે મહુમ સર જમશેદજી જીજીભાઈ બેરોનેટ પોતાની સખાવતનો ઝરો કોઈપણ વખતે બંધ પાડ્યો નથી. એ પુણ્યવાન સાહેબને પરવરદેગારે જે ખબરો બક્ષ્યો હતો, તેના તેવણે સૌથી સારો ઉપયોગ કર્યો હતો, તેની સાદહત હાલ આપણી આંખ આગળ—“૪૪૨ મીનુસ શમસની” માફક જાહેર તથા રોશન છે. હવા અને હકીમની મદદ વગર, ગરીબ અને નાચાર લોકો હેરાન થતા હતા, અને આખેરશ તે હેરાનગતીની પીદા બોગવીને પોતાનો પ્યારો જાન, તેના માલેકને સપુર્દ કરતા હતા, તેઓને વાસ્તે મહુમ સર જમશેદજી જીજીભાઈ બેરોનેટે ઇસ્ખીટાલ બાંધી; બિચારા અશક્ત અને ધરખાર વગરનાં મુશ્કેલો—તડકાં, વરુસાદ, ટાઢ અને હારમાં પડી, તરે-હવાર દુઃખ તથા ઇજા ખમતા હતા, તેઓને વાસ્તે ધર્મશાળાઓ બંધાવી. ખાડીઓ તથા નદીનાલાંઓ પસાર કરતાં લોકોને ભારે અડચણ ખમવી પડતી હતી, એટલુંજ નહિ, બલકે કેટલીક વેળા ઇનસાનના જાનની ધાત યતી હતી, સ્ત્રી પૂલો બંધાવ્યા. પાણી, કે જે પશુ-પક્ષી તથા ઇનસાન માત્રને ભારે અગતની ચીજ છે, કે જે અગર કોઈ વેળા નહિ મળે, તો આપણુ ગ્રાણીઓનો શો હાલ થાય, તે વિચારવાનું કાંઈ ખીકટ નથી; વાસ્તે જેવી જગાઓમાં એ આપણી જીંદગાનીને બચાવવાની બેમુલી ચીજ સ્પિસ્સર ન હતી સ્ત્રી-બાંડ, તળાવ તથા કુવાઓ બંધાવ્યાં. થાકેલા તથા

રસ્તાની મુસાફરીથી ખસ્તેહ [હેરાન] થઈ ગયલાઓને વિસામો લેવા સારૂ મુસાફરખાનાંઓ બધાવ્યાં તે સાહેબે પાકની ઝેબાદત તથા બદગી ગુજારવાને વાસ્તે આતશકદેહો બંધાવી આધર્ષા પાંગલાંઓની ઘેરાઈ પોશાકોને સારૂ [તથા] જોઓ મુફ્તેસીમાં ગીરફતાર થયા હોય, તેઓને સરખવસર તથા જરૂરીયતની વખતે મદદ કરવાને કીજે, -અને છેલ્લું પશુ સૌથી ઊમદા-પોતાની કામની નાધલી વયના બાળકોને સારી તથા જીતમ કેળવણી આપ્યાજ્ઞા આવે-તેવું ખાતાં જોમાં કરવામાં તથા તે ખાતાંઓને વધારે મજબૂત પાયા ઊપર જિસ્તવાર રાખવાને એ જિમરાવે પોતાની જીદગાનીનો મોટો ભાંગ, પોતાના જતી કોવત તથા શક્તિથી રાકયો હતો-એ સધળી ખીનાથી કાણુ અજણું છે!—આ જગોએ ॥ બાણુથી જેમ બોલી શકાતું નથી, તેમ તેવું વધારે બયાન કરવાની કશી અગત નથી-કાંય જે શુ જરૂરોસ્તી, કે શુ હિંદુ, કે શુ ખ્રિસ્તી, કે શુ મુસલમાન, કે શુ પાહુધી સર્વે કોઈઆ મર્દુમની તરેહવાર સખાવત કરવાની મનશક્તિથી કાંઈ નાવાકેશ નથી.

“હવે આ ઊપર લખેલાં તથા એ વગેરે ખીજાં કેટલાંએક ધર્મનાં કામોની નોંધ ઝોઠી કરી, આ પોતાની નજરે જોઈ કોઈ ધણી પોતાના મનમાં વિચાર કરે કે આવા મહાભારત કામો કરનાર કોણુ નર હતો કે તો એકદમ તેના કાનમાં રખક [અવાજ] પડશે, કે એ સધળાંના કરનાર તો મર્દુમ ‘સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખેરોનેટ’ હતા.

“જેમ પારસી પચાપંત આ બહેરતીનાં ધર્મનાં કામોની ખુખી પિછા-મેછે, તેમ હજારો બલકે લાખો લોકો, જેઓ તેના કાયદો દાસિલ કરેછે, તેઓ એ નામદાર જીજીતગુઝીન સાહેબને હરદમ યાદ કરતા હશે અગર-એહ એ જિમરાવ હમણું આપણી નજરે પડતા નથી, તોપણુ તેવણું પતોતું નામ, તેવણુના સજ્જાં નેકી બરેલાં કામોથી જાણેદાન અમ્મર, તથા કાયમ રહેશે, અને જેમ જેમ જમાનો ગુજરતો જશે, તેમ તેમ હવે પછીની ઓલાદના જોવામાં તથા સાંભળ્યામાં આવશે, કે આ માહા-

ભારત કામોનો બિલાવનાર ખરેખર કોઈ સકમી પુરુષ હોતો—અને વળી જે વારે આપણા ટાઉનહોલમાં એ સખી બિરાવતું બાવલું હવે પછીની જરયોસ્તી જોલાદના જોવામાં આવતે તથા બ્યારે તેઓ એમ જાણુરો, કે તે પુરુષ તો જરયોસ્તી મજહબનો હોતો—ત્યારે ખરેખર તેઓનાં હૃદયમાં દરખાયાવીના રહેનાર નથી, અને એ સખી નરના રૂઢ બિપર સદહજાર આક્રીન વ દરૂદ [દુવા] પહોંચાડશે.

“હવે આ વિચારો સમાપ્ત કરતી વેળાએ પારસી પંચાયત એટલુંજ બોલવા માગેછે, કે આ ખાડો જે તેમની સંક્રમાં મરુંમ સર જમશેદજી ઇજીભાઈ બેરોનેટના હકની દરગાહ જવાથી પડ્યોછે, તે પૂરાવો બારે મુશકેલ છે, પણ જેમ કાંઈ પાકપરવરદેગારનો હોકમાં તેના હોકમ આગળ આપણુ ખાફા બદાઓનો કરો ઈલાજ તથા ચારો નથી. વાસ્તે આવા માફા સંજોગે પારસી પંચાયતને ગમગીની તથા દીલગીરી હાંસેલ થઈ છે. એ પરપરોપકારી સાહેબનાં કટલાક નક્ક કરવાળેગ કામોની, જેટલી આપણીથી બની શકે તેટલી અધુરી ઈલાદાસત બિપજવી જાહેર કરીછે—સરવે ખીનાનો પારસી પંચાયતની તરફથી મરુંમ સર જમશેદજી ઇજીભાઈ બેરોનેટનાં કુટુંબનાં આગેવાનો બિપર તેવણનાં મુરખખી સાહેબના ચુનરી જવાથી જે કાંઈ દુઃખ તેઓને બિપજ્યું છે, તે દુઃખમાં સામેલ થઈને એક દીલગીરી બરેલો દેલાસાનો ખત્ર લખવો, અને તેની સાથ, આજ રાત્રે આપણે કરેલા ઠેરાવની નક્ક, તે મરુંમના કખીલાને વાકેફ કરવા સાઈ મોકલવી.

“આ દુઃખ બિપજવનારી ખીના બધે કરવાની અગાબિ આપણે એટલું કહી શકીએ, અને તેથી આપણા આખા જરયોસ્તી શીરકાને સતોષ છે, કે એ સાહેબે મરુંમનું રૂઢ તેમની નેકનામી તથા પરોપકારપણાને લીધે બહેરતની અંદર આરામ પામતું હશે.”

“આમીનાં સદ હમર આમીનાં એવણુના પાક રહપર સદ હમર દરદ હોજો !”

ઉપસો પત્ર વંચાઈ રહ્યા પછી, શેઠ નવરોજી ફરદુનજીએ તથા શેઠ ડોસાભાઈ ફરામજી કરાકજી, તે પત્ર માહેલો ઠેરાવ પસાર કરવાની દર-ખાસ્ત કરતાં અને તેને ટૂંકા આપતાં, છટાદાર ભાષણો કરી, મહુંમે બેરોનેટ સાહેબની ચોગ્ય સ્તુતિ કરી હતી. અનન્નેમનની આ સમાર્પા કૃતલાક સાહેબોએ, પારસીએ વચ્ચે સર જમશેદજીની જૂદી યાદગારી રાખવામાટે નાણાં ભેગાં કરવાને એક ટીપ, ત્યાંની ત્યાં ફરતી કરવાની સુચના કરી હતી, પણ તે કામમાટે અનન્નેમન ભેગી ચમકી ન હોવાથી તે વાત પડતી નાંખવામાં આવી હતી.

તા. ૧૪ મી મે ૧૮૫૯ ને દિવસે ઉપસો ઠેરાવ સર જમશેદજીના ત્રણે દીકરાઓપર એક જૂદાં પત્રસાથ મોકલવામાં આવ્યો હતો, જેપર અન-ન્નેમન તરફથી, શેઠો નવરોજી જમશેદજી વાડીઆ, બહમનજી હોરમ-સજી વાડીઆ, ખરશેદજી રસ્તમજી વાડીઆ, માણેકજી નસરવાનજી પીટીટ, કાવસજી જહાંગીરજી રેડીમની, ખરશેદજી ફરદુનજી પારેખ, ડોસાભાઈ સોહોરાબજી સુનશી, ફરામજી બહમનજી સરાફ, બહમનજી જીજીભાઈ અને હીરજીભાઈ હોરમસજી શેઠના, એ સાહેબોએ સહી કરી હતી. આ ઠેરાવની નકલ મોકલી આપવા માટે સર જમશેદજીના દીકરાઓએ વક્તો પત્ર લખી અનન્નેમનનો મોટો ઉપકાર માન્યો હતો.

૨ ઉપસો અનન્નેમન પત્ર ધ્યાનથી વાંચવાની બવામણુ થઈ શકે. સર જમ-શેદજીના બાઈબે શેઠીયાઓ અને ચાર ડાહ્યાપરના તે વખતના પારસીઓ, આપણા બેરોનેટ મટિ, કેવો જિયો મત ધરાવતા હતા, તેની લેખીત સાબેલી એમાંથી મળે છે. ઉપસો અનન્નેમન પત્રની નકલ “પારસી પ્રકાશમાં” જિતારેલી છે, જેપરથી તે અત્રે જિતારી લીધા છે. [જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફ-તર ૧૬, પાને ૭૯૦-૭૯૧ અને ૭૯૨.] વળી એ અનન્નેમન પત્રની દુલરો નકલ છાપી, તે વખતપર છુટથી વહેંચણમાં આવી હતી.

મકરણ બત્રીસમું.

મરણ પછીનાં ખાતાંઓ:

“સર જમશેદજી જીજીભાઈ ઝંદ મદ્રેસા,”

તથા

“નવસારી વિક્ટોરિયા ડિસ્પેન્સરી”

ઈત્યાદિ.

I venerate the man whose heart is warm,
Whose hands are pure, whose doctrine and who
Coincident, exhibit lucid proof
That he is honest in the sacred cause.

Courper.

“સર જમશેદજી ઝંદ-પહેલવી મદ્રેસા,” આપણા પરગણુ શેઠ સર જમશેદજીએ પોતે સ્થાપી ન હતી. પણ તે તેમનાં નામસાથ જોડાયેલું અને તેમની યાદગારી અચ્છી રીતે જાળવી રાખનારું એક બિપયોગી દેળવણી ખાતું છે. પહેલાં લેડી જમશેદજી જીજીભાઈએ પોતાના ધણીની યાદગારી જાળવી રાખવાને આ “મદ્રેસા” સ્થાપી આપી હતી, જેને શેઠ ખરશેદજી ફરફુનજી પારેજે પોતાની મોટી મદદથી વધુ બિપયોગી બનાવી આપી હતી. સર જમશેદજીનાં નામસાથ જોડાયેલાં એવાં એક બિપયોગી ખાતાંની કાંઈક હકીકત આ પુસ્તકમાં નોંધવાની અગત્ય છે.

અંદ તથા પહેલવી ભાષાઓની ખિલવણી કરવાને, સર જમશેદજી પોતાની હયાતીમાં, વખતને અનુસરતું પોતાથી જનતું કરતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં, સુરતવાળા દસ્તુર જમશેદજી જરજેરજીને ખાસ મુખર્મી બોલાવી મંગાવી, તેમના ઊપરીપણાં હેઠળ અંદ પહેલવી તથા ફારસી ભાષાઓ શિખવવાનો એક વર્ગ ચાલુ કરાવ્યો હતો. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં “સર જમશેદજી જીજીભાઈ ટ્રાન્સલેશન ફંડના” દૂરદીઓએ “જરથોસ્તી લોકોનાં ધર્મ પુસ્તકો” જાળવતો એક નિબંધ લખાવી મંગાવ્યો હતો, અને તેમાં ૩. ૫૦૦ નું ધનામ આપવાનું જાહેર કર્યું હતું. આ ધનામ મહુમ રોક સોહારાજી સાપુરજી ખંગાલીને મળ્યું હતું. સર જમશેદજીને તેમનો આ નિબંધ ધણો પસંદ આવ્યો હતો. અને ૧૮૫૮ માં પોતાને ખર્ચે તેની ખીજી આવૃત્તિની ૧૫૦૦ નકલ છપાવી, ફારસીઓમાં તેનો મફત ફેલાવો કર્યો હતો. આ નિબંધમાં મહુમ રોક ખંગાલીએ ૪૬ પહેલવી ભાષાઓ શિખાડવાને ખાસ મદ્રેસાઓ સ્થાપવાને બલામથક કરી હતી, અને એવી મદ્રેસાથી થનાર ફાયદાઓ વિષે લખાણ વિવેચન કર્યું હતું.^૧ સર જમશેદજી જો વધુ વર્ષ જીવતે તો કદાચ આ કામ કરવાનું રહેવા ન હોત; પણ તે પહેલાં તો તે સાહેબનું બહેસ્ત મુકામ જવું થયું.

લેડી આવાળાઇએ આ કામ ઊપાડી લીધું. સર જમશેદજીનાં ઊડમ-જીની ક્રિયા વખતે, આ બાઇએ, નવસારીમાં હોખમાં તરફ જવાના રસ્તા-પર પાકી બાંધણીનો એક પૂલ બંધાવી આપવાનું જાહેર કર્યું હતું. પણ તેવા એક પૂલની ધણી જરૂરની અગત્ય ન માલમ પડવાથી, તેપર ખરચવા ધારેલા રૂપિયાનો ઠંઈ વધુ સારો ઉપયોગ કરવાનો તેઓએ ઠેરાવ કર્યો. તા. ૨/ મી મે ૧૮૫૨ ને દિવસે ફારસી મત્યાયતના ફંડના દૂરદી સાહેબોપર

૧ “જરથોસ્તી લોકોનાં ધર્મ પુસ્તકો” જાળવતો રોક ખંગાલીએ મેળવેલાં ધનામવાળો નિબંધ, આજે પણ નવા વાંચનારને ઊપયોગી માલમ પડશે. તેમનાં “ચુંદી કાઢેલાં લીખાણાનાં” પુસ્તકોમાં આ નિબંધ આજો દાખવ કરેલો છે. [જુઓ દફતર ૧ લું, ભાગ બીજો, પાને ૨૨૧ થી ૩૪૪.]

એક પત્ર લખી, રૂપિયા ૩૫૦૦૦ પાંચીસ હજારની રકમના બંગાલ બેંકના શેરો^૨ લેડી આવાંબાઇએ તેમના નામપર ચઢાવી આપ્યા. એવી સરતે કે આ રૂપિયાનું એક જુદું ખાતું પંચાયતના દફતરમાં, મર્દુમ સર જમશેદજીનાં નામથી પાડવું અને તે નાણાંનાં વ્યાજની ઉપજમાંથી, આયોરનાં ટોળાના અને (બને તો) બહેદીનોના છોકરાઓને જંદ પહેલવી વિગેરે શિખવવાને એક મદ્રેસા, મુંબઈ કે કાઈ ખીજી મુકામપર ચાલુ કરવી.

લેડી આવાંબાઇની આ સુચનાઓ અમલમાં લાવવામાટે, ધટ્ટી ગોઠવણ તથા બટોબરત કરવાને, દૂરતી સાહેબોએ, શેઠો રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ, હીરજીભાઈ હોરમસજી રોકના, દરનુર પેશોતન બહેરામજી સજાણા અને સોહોરાબજી શાપુરજી બગાલીની એક કમિટી બનાવી, તેમને આ કામ સોંપ્યું હતું. સમળી ગોઠવણ નક્કી કરતાં, આ કમિટીને માલમ પડ્યું, કે લેડી આવાંબાઇએ આપેલી રકમની આવક ઉપરાંત, દર સાલ આસરે ખીજી રૂપિયા ૧૨૦૦ જોઈશે. શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઇએ આ રકમ ત્રણ વર્ષસુધી આપવાનું પોતે માથે લીધું. અને તેથી આખરે એ મદ્રેસા મુંબઈમાં જ ચાલુ કરવાનું નક્કી થયું. ^૩

એ વખતપર શેઠ ખરશેદજી ફરદૂનજી પારેએ આ મદ્રેસાને મોટી મદદ કરી. સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૨ માં તેઓએ રૂપિયા ૨૫૦૦૦ પચીસ હજારની રકમ પારસી પંચાયતના દૂરદીઓને સ્વાધીન કરી, કે તેમના મર્દુમ ગુરખ્ખી અને મિત્ર સર જમશેદજીના પૂણને સાફ આ રકમનું વ્યાજ મદ્રેસાના ખરચમાં વાપરવું. વળી એજ ખાતામાં, એજ શેઠે ખીજે વર્ષે, ડિસેમ્બર ૧૮૬૩ માં, ખીજી રૂપિયા ૩૦૦૦૦ ત્રીસ હજારની સરકારી નોટનો વધારો કરી આપ્યો, કે તેના વ્યાજમાંથી, આ મદ્રેસાના ચઢતા વર્ગના બે

^૨ બંગાલ બેંકના રૂપિયા ૩૫૦૦૦ ના શેરોની કિંમત તે વખતે રૂ. ૪૦૦૦૦ થવા જતી હતી.

^૩ “ પારસી પ્રકાશ ” દફતર ૨ જી, પાને ૩૭.

વિદ્યાર્થીઓને, દર માસે રૂપિયા ત્રીસની “સ્કાલરશિપ” મળુંમ સર જમ-
શેદજીને નામે આપવી, અને એ બે વિદ્યાર્થીઓમાંથી જે પરિક્ષામાં વધુ
સારો દેખાવ કરે તેને, મળુંમ શેઠ ફરદૂનજી સોહોરાબજી પ્રારંભને નામે
એક સોનાનો ચાંદ આપવો, અને બાકીનાં બ્યાજની રકમ મદ્રેસાના
ચાલુ ખરચમાં વાપરવી.^૪

આવી સારી મદદો સાથે તા. ૪ થી માર્ચ ૧૮૬૩ ને દિવસે, આ
મદ્રેસા, ધોળીતળાવિપરના શેઠ હોરમસજી વાડીઆવાળા આતમજી હોરમના
માળખર ચાલુ કરવામાં આવી હતી. પહેલે દિવસથી તેના વડા શિક્ષક
દરૂર પેશોતન બેહોરામજી સંબંધી હતા. “એ મદ્રેસા ઉઘાડવા આગ-
મજ જાહેર ખર્ચ તથા હેંડબિલો મારફતે, મુંબઈ તથા દેશવરો
ખાતેના તમામ દરૂરો અને મોબેદોને બહતી ખર્ચ આપીને એલતમાસ
કીધામાં આવી હતી, કે તેઓએ પોતાના બેઠાઓને આપણી પાક
દીનને લગતો એલમ હાંસલ કરવાસાર મોકલવા.” તે વેળાએ દ્રુટી સાહે-
બોએ ઊમેદ રાખી હતી કે એ મદ્રેસાનો લાભ લેવા, સેંકડો આયોરનાનો
ખહાર પડશે, પણ મુંબઈ તથા દેશવર મળીને ફક્ત ૧૬ ઊમેદવારોએ,
મદ્રેસામાં દાખલ થવા માટે અરજીઓ કરી અને તેમાંથી ૧૭ વિદ્યાર્થી-
ઓ પસંદ કરવામાં આવ્યા.^૫

શેઠ સોહોરાબજી શાપૂરજી બંગાલી પહેલેથી તે ઈ. સ. ૧૮૭૬ સુધી
તેના ‘આનરરી’ ઊપરી હતા. મદ્રેસાનું કામ થઈ ધીરથી ચાલવા
લાગ્યું. તેના લાભ બેઠાએ એવો લેવાતો ન હતો, તેનું કારણ શોધી
કાઢવાને તથા મદ્રેસાના સંબંધમાં ખીજી બહતી તપાસ ચલાવવાને,
પંચાયતના દ્રુટી સાહેબોએ, ઈ. સ. ૧૮૭૭ ના વર્ષમાં, એક કમિટી મૂકર
કરી હતી, જેના સભાસદોમાં શેઠ મનચેરજી હોરમસજી કામાજી, સોહોરાબજી
શાપૂરજી બંગાલી, ખરશેદજી રસ્તમજી કામાજી, જેઠાંગીરજી મેહોરવાનજી

૪ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૨ ભૂં, પાને ૮૨ અને ૧૫૮.

૫ ભૂંઓ એ મદ્રેસાનો રિપોર્ટ. ૧૮૮૪-૧૮૮૭. પાનું બીજું.

પ્લીકર, અને નસરવાનજી બેહેરામજી સંકેટરી હતા. આ સાહેબોએ મદ્રેસાના સુધારાની બાબતમાં કેટલીક અગત્યની સુચનાઓ કરી હતી. તેમાંની મૂખ્ય એ હતી કે હવેથી આ મદ્રેસામાં મોખેદા તેમજ બહેદી-નોના ફરજ હોને પણ દાખલ કરવા.

ઈ. સ. ૧૮૮૦ થી શેઠ ખરોદજી રસ્તમજી કામાજી આ મદ્રેસાના આનરરી ઉપરી થયા હતા. ઈ. સ. ૧૮૮૨ ના વર્ષથી, તેમની સુચનાથી મદ્રેસાના ચાલુ ધોરણમાં કેટલોક ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હતો. એ સાતથી મેટ્રિક્યુલેટ થયેલાઓનેજ મદ્રેસામાં દાખલ કરવામાં આવે છે; શિખરવાનો વખત બીજી શાળાઓ માફક આખા દિવસનો રાખવા બદલ, સવારનો એક બે કલાકનો રાખવામાં આવ્યો છે, તથા એ સાતથી ફારસી બાપાની તાલીમ મદ્રેસામાં આપવાનું બંધ કર્યું છે.

ઈ. સ. ૧૮૮૨ થી હમણાંસુધી એક સરખા ધોરણે આ મદ્રેસાનું કામ ચાલુ રહ્યું છે. તેની વિગતવાર તવારીખમાં ઉતરવાનો પ્રસંગ, આ પુસ્તકમાં મળતો નથી. તેનીપર બાંધેલી મોટી આશાઓ કદાચ પાર પડી ન હશે, તોપણ આ મદ્રેસાએ ધણું ઉપયોગી કામ બજાવ્યું છે, અને સર જમશેદજીનાં નામ સાથે જોડાયેલાં એ ખાતાંએ પારસી કોમને અને પારસી ધર્મશાસ્ત્રને સારો લાભ કરી આપ્યો છે; ધણાક નહિ તો, થોડા પણ ચંચલ એરવદો એ મદ્રેસામાં તાલીમ લઈ બહાર પડેલા છે. એરવદો શહેરીવારજી દાદાબાઈ ભર્યા, ટેમુરરખ દીનશાહ અંકેશરીયા, જીજીજી જમશેદજી મેદી અને દારાબ દસ્તુર પેશોતન સંગણા જેવા ચંચલ અને દસ્તુરી લાયકતા નરોએ, એ મદ્રેસામાં તાલીમ લીધેલી છે.

ઈ. સ. ૧૮૯૫ ની આજેરીએ એ ખાતાંની યાપણ, રૂપિયા ૧૧૪૯૩૮ થઈ હતી.^૧ દર સાલ એ મદ્રેસાની આસરે રૂપિયા દસ હજારની આવક અને તેનો રૂપિયા આઠ હજારનો ખર્ચ થાય છે. સર જમશેદજીની યાદગારીના આ મૂખ્ય ખાતાંની આ ધણીજ ફુંકે હકીકત છે.

^૧ "પારસી પંચાયતનાં ધર્મખાતાના રિપોર્ટ" ઈ. સ. ૧૮૯૫-૯૬. પાને ૧૨૬.

સર જમશેદજીનાં મરણથી તેમનું જોકે બીજું ધારેલું કામ, નક્કી પાર પડતું રહી ગયું હતું. તેમના સપૂત સાહેબજાઓએ એ કામ પણ પાર પાડી આપ્યું જે ડુંગરપર આપણાં અત્રેનાં દોખાઓ બાધેલાં છે, તે ડુંગરપર છેક જીપર સુધીનો ગાડીઘોઠા જઈ શકે એવો પાક્કો રસ્તો બધાવી આપવાનો. સર જમશેદજીનો નક્કી વિચાર હતો, અને તેમાટે તેઓએ ડુંગરની યોડોશના જમીનના કેટલાક ટુકડાઓ ખરીદવાની ગોઠવણ પણ કરી હતી. એવામાં તેમનું મરણ થયું. બાપનું ધારેલું કામ દીકરાઓએ બાળવી આપવાની પોતાની ફરજ જાહેર કરી, અને તેમનાં જીઠમણાંની ક્રિયા વખતેજ આ કામ બાળવી આપવા બીજાતની “તદરેસ્તી” તેઓએ પઢાવી હતી. પાછલાં જમીનના જોષતા સધળા ટુકડાઓ ત્રણે બાઈઓએ ખરીદ કરી, બાજુમાં જોષતો રસ્તો બધાવવાનું કામ શરૂ કરાવ્યું હતું. ઠેઠ તળેટીથી છેક જીપર સુધીનો પાક્કો સડકનો આ રસ્તો ડુંગરની બાજુમાં, પાહાડી પથથે કાપીને બાંધવાનો હતો, અને તેથી તે કામ જલદી પૂર્ણ થાય એવું ન હતું. ઈ.સ. ૧૮૬૮ ની આખેરીએ આ રસ્તો બધાઈ તૈયાર થયો, અને સર જમશેદજીના ત્રણે દીકરાઓ—બીજા સર જમશેદજી તથા શેઠો હસ્તમજી અને સોહોરાબજીએ આ રસ્તો ફક્ત પારસીઓનાં જીપથેગસાર, પારસી પંચાયત ફંડના દ્વારા સાહેબોને સ્વાધીન કર્યો, તથા તેની તરત વેળાની મરામત માટે રૂપિયા ૨૦૦૦ જે હજાર શેકડા મોકલી આપ્યા. આ રસ્તાની સાથે મરામતમાટે એવી ગોઠવણ કરેલી છે, કે ડુંગરની બાજુમાંની જે વધારાની જમીન સર જમશેદજીના ત્રણે દીકરાઓએ ખરીદી પારસી પંચાયતને સ્વાધીન કરી હતી, તેની ઉપજમાંથી તે જોષતી મરામતનો ખર્ચ કરવો.

થતે, અને તેથી અનેક જાતની ખતપતો જન્મ પામતે અને પારસીઓનાં દિલ દુઃખતાં રહેતે. પણ કુદરે જોદા તેમ થયું નથી; કારણ પહેલા સર જમશેદજીની દુરઅંદેશીનો લાભ તેમના નેક દીકરાઓએ આપણને અપાવ્યો છે. એ રસ્તાની ગિતર બાજુએ, “અંબાલા દિલ” તરફ જવાના રસ્તા તરફ એક મોટું આરકું બાંધી લઈ, તેને મોટા દરવાજા મૂક્યા છે, અને તે આરકુંની બન્ને બાજુપર અંગ્રેજી અને ગુજરાતી લેખની તપ્તીઓ મારી છે, તેમાંની ગુજરાતી તપ્તી નીચે પ્રમાણે છે:—૭

“સર જમશેદજી રોડ”

દોળામાંવાલા કુંગરપર જવાનો આ રસ્તો,

બહેસ્તનશીન નામદાર

સર જમશેદજી જીભાઈ

પહેલા બેરોનેટની

ધઆદમારીને સાફ,

એવણના સાહેબજદાઓએ બધાવીને,

ફક્ત પારસીઓનાજ લખીઆગને સાફ,

ખુબઈની પારસીની ખંચાએતનાં ફંદનાં તરસદી સાહેબોને
સવાધીન કીધો છે.

તાફીખ ૧૬ મી ડીસેમ્બર ૧૮૬૮ અને ૧૨૩૮ ઇસ્વીજદજરદી.”

૭ કુંગરવાડી તરફના આ રસ્તાને લખતી સર્વ હકીકત “પારસી પ્રકાશપરથી” લીધી છે. [જુઓ ફક્ત ૨ જુ, પાને ૨૭૦ અને ૨૭૧.]

૮ “ગંજનામામાં” મી. મનસુખ આ રસ્તા પાછલ, રૂપિયા ૩૫૦૦૦ પાંત્રીસ હજારનો ખરચ થયેલો જણાવે છે.

સર જમશેદજીનાં મરણ પછી, તેમની સખાવતથી હસ્તીમાં આવેલું સર્વથી હેતુ ધર્મખાતું નવસારીની “વિક્ટોરિયા ડિસ્પેન્સરી” છે. નામદાર મહારાણીજી વિક્ટોરિયાએ સર જમશેદજીને “બેરોનેટનો” માનવંત ખિતાબ આપ્યો, તેનાં હેસાનના બદલામાં, નામદાર મહારાણીજીનાં નામનું કંઈ પ્રજ્ઞપયોગી ખાતું સ્થાપવાનો સર જમશેદજીનો વિચાર હતો. આખરે નામદાર મહારાણીજીનાં નામનું એક દવાખાનું પોતાને વતન નવસારીમાં, બાંધી આપવાનું તેઓએ નક્કી કર્યું, અને દવા ખાનાનાં મકાનમાટે, રૂપિયા ૧૦૦૦૦ દસ હજાર તથા તેના ચાલુ નિભાવના ખર્ચ માટે જૂદી યાપણી બનાવવાને રૂપિયા ૬૫૦૦૦ પાંસેઠ હજાર મળી, રૂપિયા ૭૫૦૦૦ પંચોતેર હજારની એક બાદશાહી રકમ તેઓએ જૂદી કાઢી. પણ તે રકમનો બિપયોગ યાવ એટલાં તો તેઓનું બહેનત મૂકામ જરૂં થયું.

પ્રથમમાં, આગળ જણાવ્યું તેમ આ દવાખાનું શુદ્ધ નવસારી ગામમાંજ બાંધવાનો ઠેરાવ થયો હતો. તે વખતસુધી નવસારીમાં અગ્રેજ દવાખાનાં જેવું કંઈએ હજુજ નહિ; તેથી આ અગ્રેજ દવાખાનું સ્થાપવાની અખર સાંમળી, ધણકિ જુના વિચારનારાઓ તેની સામા થયા, અને સર જમશેદજીને આ કામથી હાથ જોડાવવાની એક અરજ પણ લખી મોકલી! બીજી તરફથી નવસારીની બાજુનાં કાલ્યાવાડી ગામનાં લોકોએ સર જમશેદજીપર એક બીજી અરજ મોકલી, કે નવસારીનાં લોકોને તો વેદ તથા હકીમોની સગવડ છે, પણ તેઓ તરફ તેવી સગવડનાં સાધનો ન હોવાથી તેમનાં ગામમાં સર જમશેદજીએ પોતાનું ધારેલું દવાખાનું સ્થાપવું. એવીજ જૂદી અરજ મલેશર રૂઝિઆનાં લોકોએ સર જમશેદજીને કરી હતી. પણ એ સધળી ખતપતનો નિવેડો યાવ, તે પહેલાં સર જમશેદજીનું મરણ થયું. તેમનું ધારેલું દવાખાનું હસ્તીમાં આવે, એટલો વાર એક કામચલાબી દવાખાનું, તેમના બીજા દોકરા ઝોનરેબલ ફેક્ટ રસ્તમજીએ, મે ૧૮૬૦ થી નવસારીમાં ચાલુ કર્યું; અને તેના તખીબ તરીકે તરતના પસાર થયલા નવા ડાક્ટર, મી. રસ્તમજી હાથીરામને નિમ્મા હતા.

વતથી જીલ્લો થયેલું એક આશીરવાદ સમાન ખાતું થઈ પડ્યું છે. ૧૮૬૩ થી આ નવુ દવાખાનું વપરાસમાં આવેલું છે.^{૧૧}

નવસારી ગામથી એ દવાખાનાં પર જવાનો એક રસ્તો હતો ખરો, પણ તે એવો તો કંગાલ હતો કે, ત્યાં જતાં તંદેરાસ્ત આદમી પણ અફલાધ ઝીકાધને બિમાર પડી જાય, તો પછી બિમારોની શી દશા? આ હાડમારી દૂર કરવાને, સર જમશેદજીનાં વિધવા ડાવેજર લેડી આવાંબાઇએ, એક પાકત રસ્તો બાંધવાની સરકારને અરજ કરી, અને તેમાં સરકારના માર્ગવા પ્રમાણે રૂપિયા ૧૮૩૭૬ અઢાર હજાર ત્રણસો અને છેતેર સરકારી તીન્નેરીમાં ભર્યાં. સરકારે તેમાં રૂ. ૩૭૬૬ જામેરી, રૂપિયા ૨૨૧૪૨ ને ખરચે આ રસ્તો બાંધ્યો અને જુન ૧૮૬૭ થી તે જાહેર વપરાસ માટે ખુલ્લો મૂકવામાં આવ્યો. આ રસ્તાને એક નાકે અગ્રેજી અને ગુજરાતી બાપાઓમાં તપ્તીઓ મારેલી છે

આ પ્રમાણે સર જમશેદજીનાં ધારેલાં અને અધૂરાં રહી ગયેલાં સર્વ કામો તેમનાં ધણીઆણી અને દીકરાઓએ પૂરાં કરી આપ્યાં, અને પતિ તથા પિતા તરફની પવિત્ર કર્મ તેઓએ પૂરી પાડી. સર જમશેદજીનાં સંખાવતનાં કામોની ટીપ આ પ્રકરણ સાથે પૂરી થાય છે, પણ સર જમશેદજીની સંખાવતનો છેડો આજે પણ આવ્યો નથી, અને કદી પણ આવનાર નથી; કારણ તેમની અનેક સંખાવતોનો લાભ આજે પણ મળતો જારી છે, સર જમશેદજી મરી ગયાછે, પણ મરીને પણ સંખાવત કરેછે! એવા ખીન્ન નર આપણને હયાં મળશે? અને ક્યારે મળશે? અને કેમ મળશે?

૧૧ નવસારીની “વિઠ્ઠાચિયા ડિસ્પેન્સરીને”. લગતી ડાપલામાની ધણીક વિગતો, નવસારીની તવારીખ લખનાર અને નવસારીના જાણીના લેખક, મી. સોહો-રામજી મનચેરજી દેસાઈ તરફથી મળી છે, જે મહેરબાનીમાં આ લેખક તેમનો ધણો ડાપકારી થયો છે. લગભગ પોણા લાખ રૂપિયાને ખરચે સ્થાપેલાં આ દવાખાના કે ઇસ્પીટાલના મકાન પર, તેના સ્થાપકનાં નામ નિર્માણને લગતી કંઈએ જાહેર તપ્તી મારેલી નથી! શું આ વાજબી છે? મુંબઈ સરકારની ફરજ છે, કે એ સંખાવત કરનારના કામ અને નામને લગતી એક તપ્તી એ મકાન પર જાહેર જગ્યાએ ગોઠવવી.

પ્રકરણ તેત્રીસમું:

સર જમશેદજીનું કુટુંબ.

૧. લેડી આવાંબાઈ જમશેદજી જીજીબાઈ.

૨. સર જમશેદજી જીજીબાઈ. C. S. I. (જીન બેરોનેટ)

“સર જમશેદજી” નામ આપણને સદાનું વહાલું છે. એ નામસાથ સખાવત અને સરક્ષણનું ધણું સવાળ નેડાયેલું છે. એ નામે પારસી ટોળાની કીર્તિને દુનિયામાં પ્રકાશીત કરી છે. સર જમશેદજીનું જ્ઞાનદાન દરેક પારસીને પોતાનાં જ્ઞાનદાન નેટલું ખ્યાલ છે એ જ્ઞાનદાનના બાપને પારસીઓ પોતાના બાપ સમાન ગણે છે, અને તેઓ એ જ્ઞાનદાનનાં બચ્ચાંને પોતાનાં બચ્ચાં કરતાં વધારે કિંમતી સમજે છે.” “રાસ્ત ગોફતાર” તા. ૧૫-૭-૧૮૭૭.

વીસ વર્ષ પર લખાયેલાં “રાસ્ત ગોફતારમાંના” આ કિંમતી શબ્દો આજે પણ એટલાજ કિંમતી છે. “સર જમશેદજી” નામ આજના પારસીઓને એટલુંજ ખ્યાલ છે; એ કુટુંબના વડા પારસીઓમાં આજે પણ વડપણ-અને વળી સર્વાનુમતી વડપણ ભોગવે છે; એ કુટુંબનાં બચ્ચાં આજે પણ તેમને એટલાજ વહાલાં છે. તેથી કરી, સર જમશેદજીનાં વારસો અને કુટુંબીઓમાંના થોડાકની નોંધ સર જમશેદજીનાં આ જન્મચરિત્રમાં લેવાની અગત્ય છે.

પહેલા સર જમશેદજીને ત્યાં ધણીં છોકરાંની વૃદ્ધી થઈ હતી. તેમના ચાર છોકરાઓ જાળપણમાંજ મરણ પામ્યા હતા! બરલોરજી, બેહેરામજી, કરામજી અને (ધીજીવાર) બેહેરામજી નામના તેમના એ ચાર બાળક

બેટાઓ હતા.^૧ તેઓની પછીજ તેમના પ્રખ્યાત દીકરાઓ ખરશેદજી, હસ્તમજી, સોહોરાબજી અને દીકરી બાઈ પીરોજબાઈનો જન્મ થયો હતો. પણ તેમના એ જાણીતા દીકરાઓવિષે લખવા પહેલાં, સર જન્મશેદજીનાં સુખ દુખનાં સાથી, અને એવા સખૂત બેટાઓને જન્મ આપનાર બાઈને લગતી કાંઈક નોંધ અત્રે લેવી જોઈએ.

પહેલાં લેડી જન્મશેદજી

જીજીમાઈ, સર જન્મશેદજીને ધરના રાણગાર રૂઝ હતો, એમ નહિ, પણ તેમના જન્મણા હાથસખાન વડા કારભારી હતા. બાઈ આવાબાઈનો જન્મ નવસારીમાં ઈ સ ૧૭૫૭ ના ફેબ્રુઆરી મહિનામાં થયો હતો. તેઓ પોતાના ભાગ્યશાળી પતિ કરતાં ૧૦ વર્ષ ન્હાનાં હતા, અને તે વખતના રિવાજ પ્રમાણે બહુ ન્હાની જિંમરે પોતાના એ માસીના દીકરા-સાથ પરણ્યાં હતાં. બાઈ આવાબાઈના પિતા સર જન્મશેદજીના પહેલા મુરખી હતા. પોતાના ધણીનાં સુખના દહાડા આવવા પહેલાં, દુખના ધણી દિવસો આ બાઈએ જોયા હતા એક વાર તો સર જન્મશેદજીને ચીનથી પાછા જતા ફરેલા જોવાની આશા મૂકી તેઓ બેઠાં હતા. પણ દુખ કરતાં તેમનાં નસીબમાં ધણું સુખ બાકી હતું. સર જન્મશેદજી ચીનથી મુખી થઈ પાછા ફર્યા; અને તેસાથ તેમની સખાવત રાફ થઈ. એવા સખી નરના તેવાજ સખી ધણીઆણી લેડી આવાબાઈ હતા. પોતાના પતિની ધણીક સખાવતોમાં તેઓએ ભાગ આપ્યો હતો. સર જન્મશેદજીએ પોતાના વહાલા મોહરદારનાં નામને જેજ આપનારી, તેમને નામની ધણી સખાવત કરી હતી. દેશાવરના ગરીબ જરથોસ્તીઓમાટે લેડી આવાબાઈએ રૂપિયા ૩૭૫૦૦ સાડત્રીસ હજાર અને પાંચસેની સખાવત કરી હતી. માહિમ અને વાંદરા વચ્ચેનો મોટે “લેડી જન્મશેદજી પૂલ” બંધાવી આપવાને તેમને ધણી કળજી હતી, અને તે તથા તેની આજીવના રસ્તાઓ બંધાવી આપવા પાછલ, સર જન્મશેદજી અને તેમનાં

આ સખી ધણીઆણીએ રૂપિયા ૧૮૦૦૦૦ એક લાખ એંસી દળર ખરચ્યા હતા. સર જમશેદજીએ બધાવેલી “ડિરેક્ટ્રીક્ટ બેનીવોલેન્ટ સોસાયટીને” આ સખી બાધએ રૂપિયા ૨૦૦૦૦ વીસ દળરની મદદ કરી હતી, તેમજ નવસારી તથા ઊદવાડાનાં પોતાના પ્રવાસ દરમ્યાન તે તરફ ધણી ખાનગી સંખાવત કરી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૫૯ માં સર જમશેદજીનાં મરણ સાથે આ બાધની સંખાવત મરણ પામી ન હતી. ના! મરણસુધી તેઓ સંખાવત કરતાં રહ્યાં હતાં. ઈ. સ. ૧૮૬૨ માં, જર્થોસ્તી રવાનને અવલમજલ પૂગાડવાને લગતાં તેમના દોકરાઓની આગેવાની હેઠળે બેઠાં થયેલાં ૬૩માં લેડી આવાંબાધએ રૂપિયા ૧૦૦૦૦ દસ દળર ભરી આપ્યા હતા. એજ સાલમાં પોતાના નેક પતિની યાદગારી જળવી રાખવાને “સર જમશેદજી ઝંદ-પહેલવી મદ્રેસા” સ્થાપવાને તેઓએ રૂપિયા ૩૫૦૦૦ પાંત્રીસ દળરની કિંમતના બંગાલ એકના શેરા, પારસી પંચાવતના દૂરરીઓને સ્વાધીન કર્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં કલકત્તાનાં મોટા તોફાણ વખતનાં ૬૩માં રૂપિયા ૩૫૦૦ સાડા-સાત દળર એવણે ભરી આપ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૬૮ નાં આગષ્ટ મહિનામાં ઊદવાડાની મોટી ધર્મશાળા રૂપિયા ૪૭૫૦૦ સુડતાલીસ દળર અને પાચસેને ખરચે લેડી જમશેદજીએ બધાવી આપી, પારસીઓના ઉપ-યોગમાટે તે ખુલી કરી હતી ઈ. સ. ૧૮૬૫ થી ૧૮૭૦ સુધીમાં પોતાના પતિને નામથી ચાલતી “સર જમશેદજી જીજીભાઈની સ્કૂલ ઓફ આર્ટને” છુટક છુટક રકમ મળી, રૂપિયા ૪૦૦૦૦ ચાલીસ દળરની મદદ કરી હતી. વળી પોતાના મરુમ પતિને પગલે ચાલી, તેઓ પોતાથી બનતી ખાનગી સંખાવત મરણસુધી કરતાં રહ્યાં હતાં.

તા. ૨૪ મી જાનેવારી ૧૮૭૦ ને દિવસે, લેડી આવાંબાઈ મરણ પામ્યાં; અને પારસીઓએ પોતાના માનીતા “સરનાં” આ વિધવાને, અવલમજલ પૂગાડતી વખતે યોગ્ય માન આપ્યું હતું. આખી હિન્દ સર જમીનની રહેનશહતાની સ્ત્રીઓમાં, અંગ્રેજ અમલનાં એક “લેડી” થવાનું

પહેલવહેલું મોટું માન, આ બાઈએ મેળવ્યું હતું, અને તેને તેઓ તદ્દન લાયક નિવડ્યા હતા. ^૨

સર જમશેદજી જીજીભાઈ C. S. I.

બીજા બેરોનેટ.

[શેઠ ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ.]

સર જમશેદજીએ મેળવેલા જ્ઞાનવંત ખિતાબના વારસ દીકરા શેઠ ખરશેદજીનો જન્મ, મુંબઈ, બહારકોટ "એન્નાહિબાગની" સામેના બાપીકાં ધરમાં તા. ૬ મી અક્ટોબર ૧૮૧૧ ઈ. સ. અને પારસી શૈજ ૩ જે માહ ૧ લો ૧૧૮૧ યજ્ઞજીને દિવસે થયો હતો, અને પોતાના પહેલી વારનાં લગનસુધી તેઓ લાંબા મોટા યતા રહ્યા હતા. ધરધતુ કેળવણી લઈ, અંગ્રેજી ભાષાનો અભ્યાસ કરવાને તેઓ સારજન્ટ સાઈસની સ્કૂલમાં જોડાયા હતા. લાંબોતો અભ્યાસ કર્યા પછી, વેપારને લગતી તાલીમ મેળવવાને તેઓ રિમીંગ્ટનની કંપનીમાં ^૩ કેટલાક વખતસુધી રહી, જોઈતો અનુભવ મેળવ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૨૨ ના ફેબ્રુઆરી મહિનામાં તેઓનાં પહેલી વારનાં લગન શેઠ દીનશાહ દાદાભાઈ સાહેરના એક બેટી જોડે થયાં હતાં. આ બાઈ પોતાની પાછલ એક બેટી મૂઝી, જુલાઈ ૧૮૩૩ માં મરણ પામ્યાં હતાં. ઈ. સ. ૧૮૩૫ માં શેઠ ખરશેદજીનાં બીજા વારનાં લગન બાઈ રતનબાઈ તે શેઠ ખરશેદજી માણેકજી સરતીનાં બેટીનાં સાથ થયાં હતાં.

ઈ. સ. ૧૮૩૦ માં ફક્ત વીસ વર્ષની જવાન વયે શેઠ ખરશેદજીએ જાહેર કારબારમાં ભાગ લેવા માંડ્યો. એ વખતની નવી "એન્ગ્લોઅરબ સોસા-

^૨ પહેલાં લેડી જમશેદજીને લગતી લખણી દુકાન વિષે "મુંબઈના બહાર" તથા "પારસી પ્રકાશનાં" બંને દફતરોનાં અનેક પાનાપરથી લીધામાં આવી છે.

^૩ કેટલાક લખનારાઓ "ફોરબસ કંપનીનું" નામ આપે છે, પણ ખાનબહાદુર શેઠ બહમનજી બે. પટેલે, "રાસલ ગોસ્વારમાં" એક લંબાણુ ચર્ચાપત્ર લખી, તે બોટું પાડી આપેલું છે.

ચટિના" તેઓ એક સંકેટરી હતા. એજ વખતથી તેઓ પોતાના પિતાસાથ વેપારનું કામ કરવા લાગ્યા; અને ઈ. સ. ૧૮૩૫ માં તેઓ પોતાના પિતાની ધીકતી પેઢીના એક ભાગ્યા થયા. ઈ. સ. ૧૮૩૭ માં તેઓ પહેલા પૂણે ગયા હતા, ત્યારથીજ પૂણા શહેર તેમનું માનીનું રહેઠાણુ થઈ પડ્યું. આ વખતપર પૂણાના મોબેરો વચ્ચેનો કાંઈ કંજીયો આપણા જવાન સેટે પતાવી આપી, ત્યાં સારી સોકપ્રિયતા મેળવી હતી. એજ સાલમાં શેઠ ખરશેદજીને "શાયલ એશિયાટીક સોસાયટીના" એક સભાસદ ચુંટી કાઢવામાં આવ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૪૧ માં તેઓને "એડિફિકેશન ઇનસ્ટિટ્યુશનના" એક કારભારી નિમવામાં આવ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૪૨ માં તેઓ સુલેહના અમલદાર થયા હતા. ઈ. સ. ૧૮૪૫ થી તેઓ જી. આર્ચ. પી. રેલ્વેના એક ડિરેક્ટર હતા. તેઓ વળી મુંબઈની યુનિવર્સિટીના એક "ફેલો" અને 'કારપોરેશનના' સભાસદ હતા. જે વખતે તેમના પિતાને વિશ્વાયતનું "ફ્રીડમ-ઝોન-ધી-સિટી-ઝોન-લન્ડનનું" મોટું માન મળ્યું, તેજ વખતે તેમને ત્યાંની "કલેક્ટ-મેક્સ એસોસિએશને" પોતાના એક મેમ્બર નિમી, તેમને મોટું માન આપ્યું હતું. એ જીપરાંત પોતાના પિતાજીને લગતાં દરેક ખાતાના વહિવત ચલાવવામાં તેઓ સામેલ હતા.

ઈ. સ. ૧૮૫૬ માં, પહેલા સર જમશેદજીનાં મરણથી, શેઠ ખરશેદજીને "બેરોનેટને" ખિતાબ મળ્યો. પહેલાં તેઓ સર ખરશેદજી તરીકે ઓળખાતા હતા, કારણુ "જમશેદજી જીજીભાઈ" નામ ધારણ કરવાને લગતો કાયદો હજી પસાર થયો ન હતો. પિતાના મરણ પછી તેઓ "સર જમશેદજી જીજીભાઈ પારસી બેનીવોલેન્ટ ઇન્સ્ટિટ્યુશનના" પ્રમુખ, અને પચાયતના ટ્રસ્ટીઓના સરનશીન થયા હતા.

તા. ૨૭ મી એપ્રિલ ૧૮૬૦ ને દિવસે તેઓ ઈંગ્લાન્ડના પ્રવાસે જવાને મુંબઈથી પોતાના ત્રણ મિત્રો અને સાત પારસી નોકરો સાથ રટીમર "બોમ્બેમાં" જીપડી ગયા હતા. એડન ખાતે આવી લાગતાં, પારસીઓએ,

પોતાની કામના વડા શેડને સારો આવકાર આપ્યો હતો. જુનું મહિનામાં તેઓ ઈંગ્લાન્ડ જઈ પૂજ્યા, અને ત્યાં તેમને ધણું માન મળ્યું. કારણ “સર જમશેદજી જીજીભાઈ” નામ ઈંગ્લાન્ડમાં પણ પ્રખ્યાત થઈ ચૂકેલું હતું. તા. ૨૦ મી જુન ૧૮૬૦ ને દિવસે, નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાએ તેમની સાથ ખાસ મુલાકાત કરી હતી, અને પોતાના ખાનદાનને અમીરપદ અક્ષતાર શહેનશાહજાનું નમન કરવાની તક, સર ખરશેદજીને મળી હતી. તેજ રાતના થયેલા મોટા “સ્ટેટ બૉલમાં” હાજર રહેવાનું બાદશાહી ફરમાન નામદાર મહારાણી તરફથી તેમને મળ્યું હતું. ત્યાં પણ સર ખરશેદજીનો સારો આદરસતકાર થયો હતો. લન્ડનથી તેઓ અગ્રેજી અમીરો અને હિંદુસ્તાનસાથ વેપાર ચલાવતા મોટા અગ્રેજી વેપારીઓની પરોણાગત ભોગવવાને જૂદે જૂદે શહેર ફર્યા હતા. ત્યાંથી તેઓ સ્કાટલાન્ડની રાજધાની એડિનબર શહેરમાં ગયા હતા, જ્યાંના વેપારીઓએ તેમને સાફ માન આપ્યું હતું; ૭૮ મી હાયલાન્ડ રીજીમીન્ટના સંખળા લશ્કરી અમલદારો, સર ખરશેદજીની મુલાકાત લેવાને તેમના ઊતારાનાં મકાને આવ્યા હતા; કારણ આ પ્રખ્યાત બહાદૂર રીજીમીન્ટની પરોણાગત પહેલા સર જમશેદજીએ આગળ મુંબઈમાં કરી હતી. એડિનબરથી ઊપડી જતાં, લાના સ્ટેશનપર, સર ખરશેદજીને નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાસાથ ન ધારેલી મુલાકાત થઈ હતી. સર ખરશેદજીપર નજર પડતાં તેમને ઓળખી કાઢી, પોતાની આગળ બોલાવી મંગાવી ફેટલીફ મિનીટ, સુધી નામદાર મહારાણીજીએ તેમનીસાથ ખાસ વાતચીત કરી હતી. અક્ટોબર ૧૮૬૦ સુધી સર ખરશેદજી ઈંગ્લાન્ડ વિગેરે દેશોમાં ફર્યા હતા. પછી તેઓ મુંબઈ આવવાને ઊપજ્યા; પણ તે પહેલાં ત્યાંના ગરીબોને મદદ કરવા માટે લોર્ડ એચરપર તેઓએ રૂ. ૨૦૦૦ મોકલી આપ્યા હતા. તા. ૨૬ મી ડિસેમ્બર ૧૮૬૦ ને દિવસે, સ્ટીમર “ઓરિસ્સામાં” તેઓ સહિસલામત અને મિત્રેસદ્વિત મુંબઈ આવી પૂજ્યા, અને એજ વખતથી કાયદાપૂર્વક પસાર થયેલું પોતાનું બાપીકું નામ “સર જમશેદજી જીજીભાઈ” તેઓએ ધારણ કર્યું.

ઈંગ્લાન્ડથી પાછા ફર્યા પછી, સર જમશેદજી મુંબઈ અને પૂણામાં રહેવા લાગ્યા. પૂણા શહેર તેમનું વધારે માનીતું હતું. સુખમાં એકાદ બે વર્ષ વધુ કાઢ્યા પછી, કમળખત શેર સત્તાનો વખત આવી લાગતાં, તેમની આપીકી દોલત તેમાં ધસડાઈ ચાલી. પોતાના ભાઈ શેઠ રસ્તમજી સાથના વેપારમાં તેમને મોટી જોટ મળી. આપીકી દોલતનો મોટો ભાગ ધસડાઈ ગયો, પણ બન્ને ભાઈઓએ કોઈને રડાવ્યા નહિ; સંધળાનું આખર દરકારથી પતાવ્યું. ખરચ ઘટાડી તેઓ વધુ સાદાઈથી રહેવા લાગ્યા. સર જમશેદજીની દોલત ઓછી થઈ પણ પ્રભુ વચ્ચે તેમનું માન જરાકે ઓછું થયું ન હતું. ઇ. સ. ૧૮૬૭ માં મુંબઈની સરકારે તેમને પોતાની લેજીસ્લેટિવ કાઉન્સિલના એક સભાસદ નિમ્મા દત્તા. ઑનરેબલ સર જમશેદજીએ આ માનવંત ઓઢ્યો, ગવર્નર સર સેમોર શીટ્ઝરાલ્ડની આખી કારકીરદી દરમ્યાન, ઇ. સ. ૧૮૬૭ થી ૧૮૭૨ સુધી ભોગવ્યો હતો. એમના વખત પ્રભાણે, તેઓએ ત્યાં પ્રભુ સેવા સારી બળવી હતી. મુંડલ ઢેઠાણે પાડવાને લગતો એક ધારો, એમના વખતમાં, કાઉન્સિલ આગળ રજુ થયો હતો. એ વખતે ઑનરેબલ સર જમશેદજીએ પ્રભુપક્ષે જિમા રહી, તે ધારાસભે જળરી લડત ચલાવી હતી, અને તેમ કરી પારસી કામનીજ નહિ, પણ આખા શહેરના દેશીઓની સારી સેવા તેઓએ બળવી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૬૭ માં હબણ કોલેજમાં એક મકાન બાંધવાને, બીજા સર જમશેદજીએ સરકારને એક લાખ રૂપિયાની ભેટ કરી હતી. તા. ૧ લી જાનેવારી ૧૮૬૮ થી તે મકાન વિદ્યાર્થીઓમાં ખુદલું મૂકવામાં આવ્યું હતું. વળી પોતાના માનવંત પિતાજીને નામે ચાલતી ઇસ્પીટાલમાં, જગ્યાની તંગાસ પડવાથી કેટલોક વધારો કરવાને સરકાર આતૂર હતી, તે કામ હાર પાડી આપવાને આપણા બીજા બેરોનેટ રૂપિયા ૫૦૦૦૦ પચાસ હજાર સરકારને આપ્યા હતા. “સર જમશેદજી જીજીભાઈ પારસી બેરોનેટ-વોલેન્ટ ઇનસ્ટિટ્યુશનની” મુંબઈની મોટી શાળામાં અભ્યાસ કરવા, બહાર ગામના પારસી વિદ્યાર્થીઓ આવે, તેમને “સ્કલરશિપ” આપવા માટે એ ખાતાને રૂપિયા ૧૦૦૦૦ દસ હજારની ભેટ તેઓએ કરી હતી.

એ ઊપરાંત હજારો રૂપિયાની ન્હાની મોટી સખાવત, પોતાના પિતાજીના વખતમાં અને તેમના મરણ પછી, તેઓએ પોતે કરી હતી, જેની વિગત-વાર નોંધ લેવાની આ પ્રકરણમાં જગ્યા રહેતી નથી.

ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં, નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાના બીજા પૂત્ર ડ્યુક ઓફ ઍડિનબર-ને હાલના “કેમ્બ્રિજના” રાજપતિ, હિંદુસ્તાનમાં ફરવાને આવ્યા હતા, તેમને મુમબઈના શહેરીઓ તરફનો આવકાર દેવામાં બીજા મર જમશેદજીએ આગેવાન બાબ લીધો હતો, તથા તેમની ઉત્તર તરફની મુસાફરી વખતે, ખંડાળામાં તેમની સારી પરોણાગત તેઓએ કરી હતી. પાછળથી આશાની મોટી દરબારમાં, લોર્ડ નેપીયરના ખાસ ઇજનથી, તેઓ પોતાના દીકરાઓ સાથે ત્યાં હાજર થયા હતા જ્યાં બીજા સર જમશેદજીને સારા માન મળ્યું હતું.

ઈ. સ. ૧૮૭૭માં નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાએ “કયસરે હિન્દનો” ખિતાબ ધારણ કર્યો, તેનું બાદશાહી જાહેરનામું વાંચવાને, લોર્ડ લીટને, દિલ્હી શહેરમાં એક બાદશાહી દરબાર ભરી હતી, જ્યાં ધણીક રાજાઓ, સરદારો વિગેરે હાજર થયા હતાઃ આ દરબારમાં પધારવાનું નોતું, લોર્ડ લીટને, સર જમશેદજીને દીધું હતું. પોતાના દીકરાઓસાથ તેઓ દિલ્હી દરબારે હાજર રહેવાને મુંબઈથી ગયા હતા. અલાહબાદ તરફ રેલવે ટ્રેનને કાંઈ અકસમાત થતાં, સર જમશેદજીને જખ્મો આવેશન (Shock) થયો હતો. તે છતાં દિલ્હી દરબારમાં તેઓ હાજર થયા હતા, જ્યાં તેમનો સારો આદરસત્કાર થયો હતો. ત્યાંથી મુંબઈ પાછા ફરી, લડકતી તખ્તીયત લીધે તેઓ ખંડાળે ગયા, જ્યાંથી તેઓ પૂણે આવી રહ્યા. થોડા વખતમાં પોતાના પિતાની માફક તેઓ પણ જલંદરના રોગથી પતકાષ્ટ પડ્યા; તેઓની બિમારી ધારતી ભરેલી થઈ પડી, અને આખરે તા. ૧૧ મી જુલાઈ ૧૮૭૭ ને દિવસે બપોરે થતાં, ખીજા સર જમશેદજી જીજીભાઈ પણ બહેસ્ત મૂકામ પામ્યા.

મુંબઈમાં, આ માઠા સમાચાર માલમ થતાંજ, સર્વ કોમમાં ભારે ગમગીની ગપજી હતી. મોઢી, શેર જખ્મર, કાપડ જખ્મર, તથા સર્વ શાળાઓ અને ખીજાં જાહેર ખાતાંઓ બધે રાખવામાં આવ્યાં હતાં; પારસી ધર્માદારીઓએ તો તદ્દન હડતાળ પાડી હતી; પારસી શાળાંદાં વર્તમાનપત્રો એક દિવસ પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં ન હતાં; અને સધળે શોક પંથરાઈ રહ્યો હતો. તા. ૧૨ મીએ તેમની લાસ અવ્વલ મંજલ લઈ જવામાં આવી હતી. પાપદસ્તની ક્રિયામાં પૂજાના તથા મુંબઈથી ખાસ ગયલા આગેવાન પારસીઓ સામેલ થયા હતાઃ પારસીઓ પાંચલ દખણના સરદારો, મોટા યુરોપિયન અમલદારો, કમાનડર-ઇન-ચીફ અને છેલ્લે ગવર્નરની ગાડીઓની હાર લાગી રહી હતી; એવી રીતે સર્વ માનસાધ તેમની પાપદસ્ત ક્રિયા પૂરી થઈ હતી.

તા. ૧૮ મી જુલાઈ ૧૮૭૭ ને દિવસે, તેમની યાદગારી જાળવી રાખવામાટે વિચાર કરવાને એક જાહેર સભા બોલાવવાનો વિચાર કરવાને

એક ખાનગી સભા, સર ફ્રેંક સ્ટરના પ્રમુખપણા હેઠળ, 'ફરામજી કાવસજી ધનસ્તિટચુટના' હોલમાં ભેગી મળી હતી, અને શેરિફ મારફતે જાહેર સભા ખોલાવવાનો ત્યાં ઠેરાવ થયો હતો. તા. ૧૧ મી આગષ્ટે, ટાઝીન હોલમાં મુબઈના શહેરીઓની એક સભા મળી હતી અને મુબઈના ગવર્નર સર રીચર્ડ ટેમ્પલ પ્રમુખસ્થાને બિરાજ્યા હતા આ વખતે બાપજી કરતા, પારસીઓની ધરાની ઓલાદની વખાણુપર વખાણુ ગવર્નર સાહેબે ચવાવી હતી! ખીજ સર જમશેદજીની યાદગારી રાખવાનાં ફડમાં આસરે રૂપિયા ૪૦૦૦૦ ચાલીસ હજાર ભરાયા હતા, જેનો જૂદો ઉપયોગ કરવા બદલ, એક ખીજી ખાત્રા સાથે, તે ભેગી નાખવામાં આવ્યા છે

ખીજ સર જમશેદજીને ત્યાં બધાં મળી પંદર બાળકોની વૃદ્ધિ થઈ હતી. આઠ દીકરી પાછલ તેમના વારસ દીકરાનો જન્મ થયો હતો તેઓ પોતાની પાછલ ત્રણ દીકરા અને છ દીકરીઓને હંધાત મેલી ગયા હતા તેમનાં મરણ પછી તેમના વડા દીકરા શેઠ માણેજી ખરશેદજી જમશેદજી, પચીસ વર્ષની જવાન વયે, ત્રીજા બેરોનેટ થયા હતા. એ સાહેબને વિષે આપણે આગળ વાંચીશું *

* ખીજ સર જમશેદજી જીજીભાઈની જાહેર જીંદગીનો અહેવાલ ધણેજી દુકમા લેવા પડ્યો છે, જે વિગતોમાં, "પારસી પ્રકાશના" બંને દફતરો અને "મુબઈનો બહાર ડાપરાવ, એમના મરણ વખતે લખાયેલી બે નંદાની કિતાબોને આ પ્રકરણ આસારી છે એક તો "નશીમના" તખ્ખતુસવાળાથી લખાયેલી "ગોહરે જી દગી" નામની જિતબાજીમાં રચેલી એમના જન્મચરિત્રને લગતી કિતાબ છે, અને બીજી "પ્રાઈસ પ્રેસમાંથી" બાહર પડેલી—"મહુમ નેક નામદાર ડામરાવ સર જમશેદજી જીજીભાઈ, ખીજ બેરોનેટ સી એસ આર્ચ, ની જીંદગીનો ટુંક અહેવાલ" એ નામની એક નંદાની ચોપડી છે.

પ્રકરણ ચોત્રીસમું.

સર જમશેદજીનું કુટુંબ. (આલુ)

આનરેબલ શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ.

He was a man, take him for all in all,

I shall not look upon his like again.

Shakespeare.

આનરેબલ શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈની ઝમેદાર અને દાનમ સરખી દુક કારકીરદીની દુક નોંધ હવે આપણે લેવી છે. તેમની હાતેમ સરખી જીંદગીનું પૂરેપૂર્ણ વર્ણન લખવાને આ પુસ્તકથી વધુ મોટાં પુસ્તકની જરૂર છે.^૧ સખાવતના એ ખરા સરદારને અત્રે ઇનસાફ આપવા બેસવું, એ તદ્દન ન બને એમ છે. અત્રે આપેલી દુક વિગતો, તેમનાં મહાભારત કામોની નોંધનાં એક સાંકળિયાં—અને તે પછુ અપૂર્ણ સાંકળિયાં—સમાન છે.

શેઠ રસ્તમજીનો જન્મ, મુંબઈ શહેરમાં, રોજ ૨૨ મે, માહ ૪ થો ૧૧૯૪ યજ્ઞજીઈ અને તા. ૨૩ મી જાનેવારી ૧૮૨૪ ને દિવસે થયો હતો. તે દિવસે, પહેલા સર જમશેદજીએ સાઈ ધર્મદાન ઠયું હતું;

૧ આ અદના લખનારે શેઠ રસ્તમજીનું જન્મચરિત્ર, લંબાણથી લખવાને, વિગતવાર નોંધ એકઠી કરવા માંગી છે. જોહા મહેરબાનીસાથ જો તે જન્મચરિત્ર પ્રગટ થવા પામશે, તો શેઠ રસ્તમજીની રેલના રેવા સરખી સખાવતનું વર્ણન વાંચનાં, વાંચનારની અન્યબળીનો પાર ન રહેશે. મહુમ શેઠ રસ્તમજીની સખાવતનો સામતો સરવાળો, પહેલા બેસેનેટની સખાવતના આકાશથી વધી જાય છે.

RUSTOMJI JAMSETJI JEEJEEBHAI, ESQ.

અને પોતાના મિત્રોને એ જનાવની ખુશાલીમાં એક જ્યાંસત આપી હતી. વર્ષે પૂગતાં શેઠ રસ્તમજી ધામધુમસાથ મહેતાજીની નિશાળે રાજઆતની કેળવણી લેવા દાખલ થયા હતા, અને ત્યારપછી ખાસ ઊસ્તાદોના હાથ હેઠળ અંગ્રેજી ભાષાની કેળવણી લીધી હતી તા. ૧૪ મી જાનેવારી ૧૮૩૬ ઈ. સ. ને દિવસે, શેઠ રસ્તમજીનાં લગન ધણીજ નવાન વયે, બાઈ સુનાબાઈ મનચેરજી તબાકસાથ થયાં હતાં અને આ લગન ધણાં મુખી નિવહ્યાં હતાં આ લગનની ખુશાલીમાં શેઠ જમશેદજીએ સર ફાખર્ટ બ્રાન્ટ ગવર્નરને એક ખાસ “બોલ” આપ્યો હતો. શેઠ રસ્તમજીને ત્યાં પહેલાં એક બેટાનો જન્મ થયો હતો, પણ અફસોસ! તે બાળવયમાં જ મરણ પામ્યો હતો.

તેઓને એક કારોબારી ઠેરવવામાં આવ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૫૫ માં તેઓ જુની મુંબઈ બેંકના એક ડિરેક્ટર થયા હતા. બીજે સાલ તેઓએ “બોર્ડ-ઓફ-કન્ટ્રી-સેવિંગ્સ” સભાસદનો ઓધો ખાસ દબાણથી ક્યુર્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૫૯ માં પહેલા સર જમશેદજીનું મરણ થતાં, એમને રૂપિયા ૧૮૦૦૦૦૦ અદાર લાખની બાપીકી મીરાસ ખાસ મળી હતી. જેસાથ બોહોળો વેપાર ચલાવી, એક વાર તેઓ કરોડપતી થયા હતા. ઈ. સ. ૧૮૬૧ નાં જાનેવારી મહિનામાં, સર જ્યોર્જ નરસહ ક્લાઈ શેઠ રસ્તમજીને લેજસ્લેટિવ કાઉન્સિલના એક સભાસદ નિમ્યા હતા. એવણુ સર્વથી પહેલા પારસી કાઉન્સિલર થયા હતા. યોગેશ્વર શેઠ રસ્તમજીએ મર્વરની કાઉન્સિલમાંથી પ્રજાની સારી સેવા ખજાવી હતી. “લાઇસન્સ ટેક્સ” જેવા અષ્ટિત કરો સામે તેઓએ ત્યાં જખરી લડત ચલાવી હતી; અને એકવાર તો પોતાના માનવત ઓધાનું રાજીનામું પણ આપ્યું હતું. તે છતાં સર-કારે તેમને પાછા નિમ્યા હતા; અને આખરે બ્યારે તેઓ કાઉન્સિલમાંથી “રીટાયર” થયા, ત્યારે સરકારે એક ખાસ ઠેરાવ બહાર પાડી, તેમની કિંમતી સલાહોમાટે તેમનો બપકાર માન્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૫૯ માં શેઠ રસ્તમજી પારસી પત્રાચતના એક દ્રસ્ટી થયા હતા, અને તે સાક્ષીજ તેમની મોટી સખાવતો શરૂ થઈ.

દુકાળના આફતકારક વખતોમાં, શેઠ રસ્તમજીએ લાખો રૂપિયાની બાદ-શાહી સખાવત કરેલી છે. ઈ. સ. ૧૮૬૦ ના દુકાળનાં કંડમાં તેઓએ રૂપિયા ૫૦૦૦ પાંચ હજાર બર્ચા હતા. ૧૮૬૨ માં અમેરિકાની લકાઇને લીધે, ઇંગ્લેન્ડનાં લે કશાયર પ્રગણાના વણુકર લોકો ભારે તંગીમાં આવી પડ્યા હતા, તેમને મદદ કરવાનાં કંડમાં રૂપિયા પાંચ હજાર તેઓએ બર્ચા હતા. ઈ. સ. ૧૮૬૩ માં ગુજરાતમાં જખરી મોંઘવારી ચાલી રહી હતી. એ વખતે ગરીબ જરથોસ્તીઓમાં વહેચવા માટે રૂપિયા ૧૫૦૦૦ પંદર હજાર ગ્રેડ રસ્તમજીએ મોકલી આપ્યા હતા, તથા મરચાં, નવસારી, ગણુદેવી, ખીલીમોરા, વક્સાડ, બિલાડા, દમણ, તારાપોર વિગેરે તરફ વસ્તા જરથોસ્તીઓને પોતાની ગીરેથી અનાજ પહોં પૂરો પાડ્યો હતો. એજ સાલમાં મદ્રાસ ઇલાકાના કનજવરામ

પ્રગણામાં, લાંના વણુકરો યુએ મરતા હતા, તેમને મદદ કરવા માટે, પોતાના વડા ભાઈ ખીજ સરજમરોદજી તથા શેઠ ખરશેદજી ફરદુનજી પારેખસાથ મળીને રૂપિયા ૨૫૦૦૦ પચીસ હજાર તે તરફ મોકલી આપ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં રત્નાગીરી જીલ્લામાં ભારે મોંઘવારી ચાલુ થઈ હતી, તે વખતે ત્યાંના ગરીબોમાં મફત વહેંચવાને, હજારો રૂપિયાની કિંમતના અનાજની એક હજાર ગૂણો તે તરફ મોકલી આપી હતી, જેમાંથી લગભગ પાંચસે કુટુંબનું ગુજરાન ધણીક મહિનાઓ સુધી થયું હતું. એજ સાલમાં ગુજરાતમાં ખીજે દુકાળ પડ્યો. તેનું સંકત ભારે હતું સરકાર પોતાની બનતું કરતી; તેમની મદદે શેઠ રસ્તમજી આવ્યા અને રૂપિયા ૮૦૦૦૦ એસી હજારની કિંમતના અનાજની હજારો ગૂણો, ખેડા, અહમદનગર, સુરત અને ભરૂચ જીલ્લાઓમાં, નાતમતના જરાકે તફાવત વગર, ગરીબોમાં વહેંચવાને તેઓએ મોકલી આપી. શેઠ રસ્તમજીની સખાવતથી છક થઈ જઈ, ખરોડા રેલ્વે કંપનીએ આ સઘળો અનાજ દુકાળવાળા જીલ્લાઓમાં મફત પૂઘાડ્યો હતો. એજ પ્રભાણે હખણુમા ચાલતા ભારે દુકાળ વખતે, એક પછુ શબ્દ જાહેરમાં આવવા દીધાવગર રૂપિયા એક લાખની કિંમતના અનાજ, તે તરફના ગરીબ લોકમાં મફત વહેંચવાને સરકાર મારફતે મોકલાવી આપ્યો હતો. કેટલેક મહિને પાછલથી આ છુપી સખાવત, છેક કલકત્તાથી જાહેર થઈ આવી હતી. એજ વખતપર “ખેડા રીવીફ ફડમાં” શેઠ રસ્તમજીએ રૂપિયા ૪૦૦૦ ચાર હજાર ભરી, ખીજ રૂપિયા ૨૦૦૦ બે હજાર, ત્યાંના કલેક્ટરપર ગરીબોને સસ્તો અનાજ અપાવવામાટે વાપરવાને મોકલ્યા હતા આ પ્રભાણે લાખો રૂપિયાની હાતેમ સરખી સખાવત શેઠ રસ્તમજીએ દુકાળીઓને મદદ કરવા પાછલ કરી હતી.

આગ કે તોફાણ જેવા ઇશ્વરી કોપના પ્રસંગે ધણીક નિરાધાર થઈ પડે છે, તેવે પ્રસંગે પોતાના પિતાજીની માફક શેઠ રસ્તમજી પણ ભારે સખાવત કરતા. ઈ. સ. ૧૮૬૨ માં સુરત શહેરના નાનપરાનાં બજારમાં મોટી આગ લાગી હતી તે વખતે નિરાધાર થઈ પડેલાં લોકોને છુપી મદદ કરવાને, રૂપિયા ૫૦૦૦ પાંચ હજાર, શેઠ રસ્તમજીએ સુરતના કલેક્ટરપર મોકલી

આપ્યા હતા. વળી ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં મલબાર કિનારાપરની મોટી આગ વખતે આ શેઠે હજારો રૂપિયાની મદદ તે તરફનાં નિરુધાર લોકોને કરી હતી, એજ પ્રમાણે અને એજ સાલમાં માથેરાનનાં બજારમાં લાગેલી મોટી આગ વખતે રૂપિયા એક હજાર, ખજાર માબજતાં, તુરત તેઓએ મોકલી આપ્યા હતા. એને આગળે વર્ષે એટલે ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં ક્ષકતા શહેરમાં એક બારે તોફાણ ધઈ આવ્યું હતું. દરિયાનાં પાણી એકદમ થોડીક વારમાં ૩૦ ફૂટ જેટલાં ઊંચે ચઢી ગયાં હતાં, અને તેથી ઘણાંક વધારા કુખી ગયાં હતાં, જેથી હજારો જીવની અને લાખો રૂપિયાની બારે જોહવારી, આપણાં આ પાયેતખત શહેરમાં, ધઈ રહી હતી. આવી આફતમાં ગરજતાર થયલાં-ઓને આસરો આપવામાટે નાણાં ભેગાં કરવાને, મુંબઈ પ્રજાની એક જાહેર સભા બોલાવવામાં આવી હતી, અને એક મોકું ફંડ એકઠું કરવાનું ત્યાં નક્કી થયું હતું. આ વખતે તરતની મદદની ધણી અગત્ય હોવાથી, શેઠ રસ્તમજીએ રૂપિયા ૨૫૦૦૦ પચીસ હજાર, પોતાની તરફથી ખાસ મદદ માટે ક્ષકતે, મોકલી આપ્યા હતા, અને પાછલથી ખીજ રૂપિયા ૭૫૦૦ સાડા સાત હજાર, એજ કામનાં જાહેર ફંડમાં ભરી આપ્યા હતા. ક્ષકતાખાતેની તેમની સખાવત વિષે લખતાં, ત્યાંનાં “સેસર હોમને” માટે આપેલી રૂપિયા ૧૦૦૦૦ દસ હજારની, તેમની ખીજ સખાવત પાદ આવે છે.

ક્ષકતાનાં તોફાણને પૂરો એક મહિનો નહિ થયો, એવામાં, તેની દક્ષિણ તરફ આવેલાં એકવારનાં પ્રખ્યાત મસલીપદમ શહેરમાં એક બંધકર તોફાણ ધઈ રહ્યું. આખો એક દિવસ આ નાસદાયક તોફાણ ચાલુ રહ્યું હતું; અને તેમાં આઠથી દસ હજાર માણસો અનેક રીતે માર્યા ગયાં હતાં. આ તોફાણની ખજાર પડતાંજ, શેઠ રસ્તમજીએ રૂપિયા બે હજાર ગરીબને તરતની મદદ આપવાને ત્યાંના અમલદારોપર મોકલ્યા હતા.

દુકાળ, આગ અને તોફાણ વખતે મોટી બાદશાહી મદદો કરવામાંજ શેઠ રસ્તમજી પોતાના માનવંત પિતાને પગલે ચાલી બેઠા ન હતા. કેળ-

વણીની ખાગતમાં પણ, તેઓએ પોતાના પેદરની સખાવતોની નકલ કરી હતી. “સર જમશેદજી જીજીમાઈ પારસી જેનીવોલેન્ટ ઇનસ્ટિટ્યુશનની” શાળાઓને તેઓએ સારી મદદ કરી હતી. ધોખીતળાવપરની એ ખાતાંની નિશાળ, એમની સખાવતથી હસ્તીમાં આવી હતી. પારસી કામના છોકરાઓને મુંબઈ તેમજ ગુજરાતનાં મૂખ્ય શહેરોમાં ગુજરાતી સાથે અંગ્રેજી ભાષાની કેળવણી આપવામાટે રકૂબો સ્થાપવાને આ સખી મદદરે રૂપિયા ૭૦૦૦૦ સોજેર હજારની યાપણ સરકારને કરી આપી હતી. પોતાના સખી પિતાજીને નામે ચાલતી નિશાળોમાં, વિદ્યાર્થીઓને ‘સ્કાલરશીપ’ અપાવવામાટે રૂપિયા ૮૦૦૦ આઠ હજાર, એજ શેઠે જૂદા કાઢી આપ્યા હતા. એ જીપરાંત ન્હાની મોટી રકમો મળી, લગભગ રૂપિયા એક લાખથી વધારે પારસી કામના જગનોને શરૂઆતની કેળવણી અપાવવાનાં કામમાં આ મોટા ફિલના શેઠે ખરચેલા હતા.

ચલતી કેળવણીની પિછાન કરનાર પણ શેઠ રસ્તમજી હતા. દેશીઓને “એરિસ્ટરનો” ધંધો શિખવામાટે પોતાને ખરચે ઈંગ્લેન્ડ મોકલી આપવાને, ઈ. સ. ૧૮૬૩ માં, તેઓ બાહર પડયા. આ કામમાટે રૂપિયા ૧૫૦૦૦૦ ઢોઢ લાખ જૂદા કાઢવામાટેની એક યાદી પણ તેઓએ જપાવી પ્રગટ કરી. આ ફંડમાંથી એકા વખતે પાંચ વિદ્યાર્થીઓને લાભ આપવાની જોઢવણ કરી હતી. મુંબઈની ત્રણ અને કલકત્તા અને મદ્રાસથી અઢેક ચંચલ વિદ્યાર્થીને, પોતાને ખરચે ઈંગ્લેન્ડ મોકલવાની, શેઠ રસ્તમજીની મરજી હતી. દરેક વિદ્યાર્થી પાછલ ત્રણ વર્ષનો રૂપિયા ૩૦૦૦૦ નો ખરચ મણવામાં આવ્યો હતો. મુંબઈ, કલકત્તા અને મદ્રાસથી જૂદા જૂદા ચંચલ વિદ્યાર્થીઓને ઈંગ્લેન્ડ મોકલવામાં આવ્યા હતા. કલકત્તેથી ગયલો બાપુ ઉમેશચંદ્ર બાનરજી શેઠ રસ્તમજીને ખરચે “એરિસ્ટર” ધંધો આવ્યો હતો. મદ્રાસથી ગયલો વિદ્યાર્થી ઈંગ્લેન્ડમાંજ મરણ પામ્યો હતો; ન્યારે મુંબઈના વિદ્યાર્થીએ (તે હાલના આનરેબલ શેઠ પીરોજશાહ મેહેરવાનજી મેહતાએ) ઈંગ્લેન્ડ ગયા પછી શેઠ રસ્તમજીની મદદ લેવાને ઉપકાર સાથે ના પાડી હતી. કેળવણીનાં કામોને દીધેલાં આવાં ઉત્તેજન માટે

મુંબઈની સરકારે તેમનો ઉપકાર માન્યો હતો, અને તેમને યુનિવર્સિટીના એક “ ફેલો ” નિમ્ના હતા.

દુનર ઉદ્યોગના એક મુરખી શેઠ રસ્તમજી હતા. પોતાના પિતાજીને નામે ચાલતી મુંબઈની “ સ્કૂલ ઑફ આર્ટને ” તેઓએ સારી મદદ કરી હતી. દુનર ઉદ્યોગની આ શાળા રીમતી હાલતમાં આવી પડી હતી તે વખતે, તેને પગભર કરવા, અને તેમાં જોઈતા સુધારા અને ફેરફાર કરાવવાને તેઓ સરકારને રૂપિયા ૧૫૦૦૦૦ દોઢ લાખની મદદ કરવાને ખાહર પડ્યા, અને જો સરકાર તે મદદ કયુલ્લ રાખે, તો તરત રૂપિયા ૭૫૦૦૦ પંચોતેર હજાર શેઠ રસ્તમજીએ સરકારમાં ભરવાની મરજી જણાવી. સરકારે તેમની મદદ કયુલ્લ રાખી; અને શેઠ રસ્તમજીએ આપેલા રૂપિયા ૭૫૦૦૦ પંચોતેર હજાર વસુલ કરી લીધા. પાછલથી બીજા રૂપિયા ભરવાને બદલે ખાકીના રૂપિયા પંચોતેર હજારનું બ્યાજ ધણાંક વર્ષ સુધી, તેઓએ અને લેડી જમશેદજીએ સાથે ભર્યું હતું.

શેઠ રસ્તમજીની ઈ. સ. ૧૮૬૨ ની ગુજરાતની મુસાફરી યાદગાર રહી ગયલી છે, તેનું વિગતવાર વર્ણન કરવાની, કે તેમની તે વખતની લાખો રૂપિયાની સંખ્યાતની નોંધ વટીક કરવાની અત્રે જગ્યા નથી. દમણ ગામમાં તેઓએ ભારે સંખ્યાવત કરી હતી. ત્યાંની શાળાભાટે એક મોટું મકાન પોતાને ખરચે બંધાવી આપ્યું હતું, જે પાછલ સઘળા મળી, રૂપિયા ૮૭૦૦૦ સીતીઆસી હજાર ખરચવામાં આવ્યા હતા. આ મોટી ઇમારતને તેઓએ પોતાનું નામ આપરા દેવા બદલ, તે વખતના પોર્ટુગલના રાજાનું નામ, તેને અપાવ્યું હતું. ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં ભારે ધામધુમ સાથે આ મકાન બાંધવાનું રાફે થયું હતું. આ ક્રિયા વખતની તેમની દમણની મુલાકાત દરમ્યાન, પોર્ટુગીઝ સ્વસ્થાનના એક ગવર્નર-જેનરલના દરજ્જાની ખરાબરનું સર્વ માન, તેમને આપવાનો ખાસ હોકમ પોર્ટુગલના રાજા તરફથી આવેલો હતો. શેઠ રસ્તમજીની આવી બાદશાહી સંખ્યાવતથી હેરત રહીને, પોર્ટુગલના રાજાએ, પોતાની પસંદગી દેખાડવાને, શેઠ રસ્તમજીને “ નાઇટ

ઑફ ધી ઓરડર ઑફ ટેરિસ ઑન્ડ ઓસ્પાડાનો” પોર્ટુગીઝ “નાઈટનો” ખિતાબ બધો. ઈ સ. ૧૮૬૬ માં શેઠ રત્નમજી પોતાની ખાસ સ્ટીમર “માર્ગેટ કાર્ડેર્મા” સહેલ કરવાને ગોવા શહેર ગયા હતા. ગોવાનો ગવર્નર જેનરલ તેમને આવકાર દેવાને સ્ટીમર પર આવ્યો હતો. પછી સરકારી મહેલમાં શેઠ રત્નમજીને લઈ જઈ, એક દરબાર ભરી, ઉપલા ખિતાબની મનઃ તથા તે સાધનો સોનાનો ચાંદ, શેઠ રત્નમજીને એનાયત કર્યો હતો, તથા જતી વેળા તેમને એક ગવર્નર-જેનરલની પડી બરાબરનું સર્વ પાદશાહી માન આપ્યું અને અપાવ્યું હતું. પચાસાતુની બેતોપો આ વેળાએ શેઠ રત્નમજીને ગોવાના ગવર્નરે ભેટ કરી હતી. તેમજ શેઠ રત્નમજીએ રૂપિયા ૩૦૦૦૦ ત્રીસ હજાર મરીબોમાં વહેચવાને આપ્યા હતા. પારકી પ્રજા તરફથી પોર્ટુગીઝ સર ‘નાઈટનો’ ખિતાબ તથા તેની સાધનો ચાંદ શેઠ રત્નમજીને મળેલો હોવાથી, અંગ્રેજ સરકારે તેનો જાહેર ઉપયોગ કરવાની, ભારે દીક્કગીરીસાથ, શેઠ રત્નમજીને મના કરી હતી. પણ શેઠ રત્નમજીને તેની દરકારજ ક્યાં હશે? કારણ તેમની દરેક સંભાવત ખિતાબ માટેની નહિ, પણ ખરાં દિક્કની માલમ પડેલી છે.

દમણથી, ઉદવાડા, નવસારી, સુરત, ભરૂચ, વડોદરા અને અમદાવાદની તેમની પાદશાહી ઠાઠમાઠની યાદગાર મુસાફરીનું વર્ણન અત્રે યથા શકતું નથી. એ શહેરો વચ્ચે લાખો રૂપિયાનો ધર્મ અને લાખો રૂપિયાની છુપી સંભાવત કરી આપણા હાલેમ શેઠીયા મુંબઈ પાછા ફર્યા.

આંતરેખત શેઠ રત્નમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ, પારસી કોમખાટે ધણાં ધર્મનાં કામ કર્યાં છે, પણ સૌથી વધારે તેઓએ પારસી કોમની એક અચુક સેવા જમાવી છે. આજથી આસરે ચાળીસ વર્ષ પર પારસી નમેસાલારોનો જીલ્લમ કેવો હતો, તેનો અનુભવ હાલના ધણાક જોઈને હશે. એક સમયે ઊંચકવાના તેઓ રૂપિયા પદરથી ત્રીસ અને કોઈવાર ચાળીસથી પચાસ પણ માંગતા! માંગ્યું દામ આપવાછતાં, તેઓ આકેશવગરની ચાલથી લોકોનાં દિવ બારે દુઃખી થતાં. પારસીઓ

આ જીલ્લમ ટાળનારઓમાં મુખ્ય શેઠ રસ્તમજી હતા. પારસી પંચાયતના અકાબરોને સમજાવી પોતાની આગેવાની દેઠળ, તેઓએ જરૂરથી રવાનોને અવલ મંજલ પૂગાડવાનું એક ફંડ ઈ. સ. ૧૮૬૦ માં સ્થાપ્યું. તેમની શરૂઆતની મદદથીજ આ ફંડ ટકી શક્યું. પદેલાં શેઠ રસ્તમજીએ આ ફંડમાં રૂપિયા ૭૦૦૦ સાત હજાર બરી આપ્યા હતા, અને પાછલથી બીજા રૂપિયા ૨૫૦૦૦ પચીસ હજાર બ્યાજ વાપરવામાટે, પારસી પંચાયતને સ્વાધીન કર્યા હતા. શેઠ રસ્તમજીની આગેવાનીદેઠળ સ્થાપેલું આ ખાતું આજે ધીકતું ચાલુ છે, અને તેની કુલ પુંજી હાલ લગભગ રૂપિયા ચાર લાખની થવા જાય છે. તેની આવકમાંથી નસેસાહાર તથા ખાંધી-યાઓને બાધેલા પગાર મળે છે, અને તેથી તેમનાપર પારસી પંચાયતને આક્રાશ રહે છે.

દરદીઓનાં દુઃખ ટાળવાની બાબતમાં પણ, શેઠ રસ્તમજી જેવા હાતેમ નરે ધણું કરેલું છે. બાયખલા સર જમશેદજી ઇસ્પીહાલમાં રગતપીતી-યાઓમાટે એક 'વાર્ડ' બાંધવાને શેઠ રસ્તમજીએ રૂપિયા ૮૦૦૦૦ એંસી હજાર સરકારને આપ્યા હતા. બિદવાડા, હમણ, અને બીલીમેરા ખાતે જૂદે જૂદે વખતે હવાખાના નિભાવવાને તેઓએ રૂપિયા ૧૭૦૦૦ સત્તર હજાર ખરચેલા હતા. નવસારીનાં હવાખાના પાછલ તેમને રૂ. ૪૭૦૦ નો ખરચ થોડા વખતમાં થઈ ગયો હતો. ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં લન્ડનની ઇસ્પીહાલો તથા ધર્મનાં હવાખાનાં અને બીજાં ધર્મખાતાંઓને મદદ કરવાને શેઠ રસ્તમજીએ ૧૫૦૦૦ પંદર હજાર પાઉન્ડ ચાને રૂપિયા હોઠ લાખ પોતાના આડતિયા ઓનરેબલ મી. કાર્ડ્સ મારફતે લાના 'લોર્ડ મેયરપર' મોકલી આપ્યા હતા, જેમાંથી રૂપિયા એક હજારથી, વીસ હજાર સુધીની રકમ, ત્યાંનાં જૂદાં જૂદાં ધર્મખાતાંઓમાં વહેંચી આપવામાં આવી હતી. શેઠ રસ્તમજી આ બાદશાહી સખાવતથી ઇંગ્લાન્ડ અને હિંદુસ્તાનમાં તેમની બારે વખાણું થઈ રહી હતી. ઇંગ્લાન્ડથી તેમને માટે બિપકાર માનનારાં ધણાં માનપત્રો આવ્યાં, અને ધણાંક અંગ્રેજી મંડળોએ તેમને પોતાની મંડળીના સભાસદ નિમ્યા હતા; કોઈ મંડળી તરફથી તેમને-

માટે સોનાનો ચાંદ આપ્યો, અને સર્વથી વધુ, લન્ડન શેઠરે તેમને મોટામાં મોટું માન આપ્યું. ઇ. સ. ૧૮૬૪ નાં જીન મહિનામાં, “ક્રીડમ-ઓફ-ધી-સિટી ઓફ-લન્ડનનાં” મોટા માનની તેમનાપર નવાજેશ થઈ. લાયકને આ લાયક માન મળ્યું હતું.

ધર્મશાળાઓ અને ઊતારાનાં ન્હાનાં મોટાં ઘણાંક મકાનો, શેઠ રસ્તમજીએ રેલ્વે સ્ટેશનો નજદીક બધાવેલાં છે. બરુમની સ્ટેશન નજદીકની ધર્મશાળા રૂપિયા ૨૦૦૦૦ વીસ હજારને ખરચ એ શેઠે બધાવી આપી હતી. પારડીની તેવીજ ધર્મશાળા પાછલ તેઓએ રૂપિયા દસ હજાર ખરચ્યા હતા. મુંબઈમાં ગ્રાન્ટરોડ સ્ટેશન આગળની ધર્મશાળા પાછલ તેઓને રૂપિયા એક લાખ દસ હજારનો ખરચ થયો હતો. એ ઊપરાંત બાહાં ગામમાં એક પૂલ નવેસરથી બધાવવા પાછલ તેઓએ રૂપિયા ૧૫૦૦૦ પંદર હજાર ખરચી નાંખ્યા હતા. ખડાળાનું એક તળાવ સમારવા પાછલ તેમને રૂ. ૭૦૦૦ થયા હતા, ઘોષા, બાવનમર, માગરોલ, મહુવા, ધાર-ગધા, લીમડી વિગેરે ઠેકાણેની પાંજરાપોળને સધળી મળી રૂ. ૨૨૭૫૦ ની મદદ કરી હતી. લાચાર ઇરાનીઓને સુદરેહ કુસ્તી પહેરાવવા માટે રૂ. ૪૦૦૦ તથા તેમને પરણાવી આપવાનાં એક ફંડમાટે રૂપિયા ૫૦૦૦, ખીલીમોરાના દોખમાં આસપાસ દિવાલ બાંધી લેવાને રૂ. ૪૦૦૦, સર જમ-શેઠજી જંદ મદ્રેસાનાં ફંડમાં રૂ. ૩૦૦૦, ગણુદેવી નસેસાલરના ફંડમાં રૂ. ૨૩૦૦, ગણુદેવીનાં દોખમાંનાં ફંડમાં રૂ. ૧૫૦૦, સર જમશેદજીને પૂણાને બંડ તથા તેને માટે ખાસ નવો સમિતિ વિગેરે ચગાવવાના કામ પાછલ રૂપિયા ૮૦૦૦૦, સુરત કારસી મદ્રેસામાટે રૂ. ૬૦૦૦, મુંબઈ “નિદિય નેનરસ લાયબ્રેરીને” ચોપડીઓ ખરીદવામાટે રૂ. ૨૦૦૦, ગોવાના ગરી-બોમાં વહે ચવામાટે રૂ. ૩૦૦૦૦, પોરબંદરનાં આંધલાં વિગેરે નિરાધારની પરવસી કરવાને એકતાર મોકલેલા રૂ. ૧૫૦૦, “ડિસ્ટ્રીક્ટ બેનીવોલેન્ટ સોસાયટીનાં” ફંડમાં રૂ. ૧૦૦૦, “કોલેજ-ઓફ-સાયન્સ” તે પૂણાની ઇન્જનેરી કોલેજનાં મકાનમાં રહેનાર વિદ્યાર્થીઓમાટે બિહાણા વિગેરે સામાન ખરીદવાને રૂ. ૧૦૦૦૦, ‘પૂણા કોનવેન્ટ સ્કૂલનાં’ ફંડમાં રૂ. ૧૫૦૦, લાંનીજ

‘દેવીડ સામ્રાજ એસાયલમમાટે’ રૂ. ૨૫૦૦, એલ્ફિનસ્ટન કોલેજને મદદ કરવાના ફંડમાં રૂ. ૧૭૦૦, બુલેલખંડના દુકાળનાં ફંડમાં રૂ. ૧૦૦૦૦, અને એવી બીજી ન્હાનીને મોટી, દેશની અને પરદેશની, સધળી જાત અને સધળી કામનાં લોકો માટેની, કામઝો દજીસુધી બરાબરી નહિ કરેલી, એવી સખાવત શેઠ રસ્તમજીએ કરી હતી ! પણ તેની વિગત આ જગ્યાએ કેમ લખાય ?

પણ તેમની સખાવતનો છોડાજ ક્યાં હતો ? મીથોનના વિદ્યાર્થીઓને વૈદક અભ્યાસ આગળ વધારવાની ગોડવર્ણુ કરી આપવાને શેઠ રસ્તમજીએ, એકી વખતે રૂપિયા ૩૦૦૦૦ ત્રીસ હજારની રકમ કાઢી આપી હતી, તેની યાદ આજ કેટલાને છે ? તેવી સખાવત આજ કાણુ કરે છે ? ધોબી-તળાવ સામેનું બાર લાઇટનું જીયું રથભ રોકું ફાનુમ અને વિકટોરીયા ગાર્ડન્સના મધર્ગા સુદર ફાનુસો, તથા એક સ્ટીમનો મોટો બુલો, આ જ શેઠે આપણાં શહેરને બેટ આપ્યાં હતાં એવી તેમની જાતજાતની અને મોટાં દિલ્લની ન્હાની મોટી સખાવત હતી. તેમની સખાવતનો ચોક્કસ સરવાળો ગણી કાઢવો, એ પૃથ્વી અને સુરજ વચ્ચેના નક્કી તફાવતની ગણતરી કરી લેવા જેવુંજ અને ન બને એવું મુશકેલ છે.

શેઠ રસ્તમજી જેવા સખી નર પણ, જલેમ જમાનાની યુગલમાંથી છટકવા પામ્યા નહિ. આખરે જમાનાના ફરતાં ચક્રમાં તેઓ સપડાયા ! તેમની આબાદીનો સુર્ય અસ્ત થયો, અને તેની પાછલ તેમની છદ્મગીની સીંદા રાત પંચરાઈ ! શેર સત્તાના પામમાંથીના વટોળાઆમાં આપણાં આ સખી શેડીયા પણ ફર્યા. રૂના વેપારમાં તેમને ભારે ખોટ જવા લાગી. મોટે ભાવે ખરીદેલો રૂ પાણીને મુલ્તે વેચવો પડ્યો; તેમનીસાથ વહિવત રાખનારી મોટી મોટી ધીકતી પેઢીઓની કુખાકુખ યવા લાગી, અને તેથી એમણે પણ મોટો ધોક્કો ખૂંચ્યો. શેઠ રસ્તમજીને સધળો વહિવત બંધ કરવો પડ્યો. કારણુ તેમની પુંજ ૮૦૦૦૦૦૦ એસી લાખની અને દેવું ૧૪૦૦૦૦૦૦ એક કરોડ અને ત્રીસ લાખનું જાહેર થયું ! તેઓએ પોતાના આગનારાઓને રડાવ્યા નહિ સરકારી લગાદોને હાથ પોતાની સધળી

માલમીલકત આપી, અને જે કંઈ તેમને ભાગે લવાદોઝે સામા કાલવાલા કરી, અને માગી લઈ આખમાં આસુ લાવી, આ પ્રમાણિક ધણીને પાછું આપ્યું, તે પર શુકાના કરી, પોતાનો બાકીનો વખત પૂરતી આખરે દરકાર સાથ એકાંતમાં પસાર કર્યો.

પણ દુઃખ અને આફત એકવાર આવ્યાં, તો જલદી ચાલી જતાં નથી. પોતાની ફાલત બોહોવાનાં દુઃખ કરતાં, ભારે સસારી દુઃખો આ બલા નરનાં નસીબમાં હતાં. ઈ. સ. ૧૮૬૭ માં એમનાં ધણીઆણી બાઈ સુનાબાઈનું મરણ નિપજ્યું, તેમનેભાટે શેઠ રસ્તમજીને ભારે ગમ થયો. પોતાના માનીતા શેઠપર પડતી, આ એકેક પછીની આફતો જોઈ, પારસી કોમમાં એ બલા મરદમાટે ભારે લાગણી બિશકરાઈ રહી હતી, અને જેટલું માન એ શેઠને તેમના જાહેજલાલીના વખતમાં ન મળ્યું હશે, તેથી બમણું માન સર્વ કોમનાં લોકો તરફથી આ શેઠને પાછલથી મળવા લાગ્યું. ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં તેઓનાં બીજી ધારનાં લગન થયાં હતાં.

ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં એકવાર ભયંકર માદગીમાથી જો કે તેઓ સાજ થવા પામ્યા હતા, પણ આખરે તેમનું કુટુંબી દરદ જલદર તેમને લાગુ પડ્યું આખરે તેઓની અજલ નજદીક આવી લાગી. મહાલક્ષ્મીના બંગલામાંથી તેમને કાટના બાપીકાં મકાનમાં લાવવામાં આવ્યા, જ્યાં સનીવાર તા. ૧૩ મી એપ્રિલ ૧૮૭૨ ને દિવસે તેઓ મરણ પામ્યા. ભારે માનસાથ તેમનાં 'સ્વાનને,' પારસી કોમે અબ્વલ મંજલ પૂગાડ્યું. ધટતા માનસાથ તેમનો શેઠ ધારસી કોમે પાળ્યો. પાછલથી તેમની યાદગારી જળવી રાખવા માટે પારસીઓની એક જાહેર સભા બેગી મળી હતી, અને એ યાદગારીનાં ફંડમાં રૂપિયા વીસ હજાર બરાબા હતા! હાં વાંચનાર માહેબ! એક હાથે એક વખતે વીસ હજારની વીસ વખત અને વીસ વાર સખાવત કરનારની યાદગારીના ફંડમાં એક આખી કોમે વીસ હજાર રૂપિયા ભર્યા! આ યાદગારીના ફંડથી

નહિ, પણ તેમની હાતેમ સરખી સખાવતોથી શેઠ રસ્તમજીનું નામ આલે પણ યાદ થતું રહ્યું છે અને રહેશે.^૧

૧ ઝોનરેબલ શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈને લગતી આ સઘળી લખીકત-માટે “પારસી પ્રકાશનાં” બંને દફતરો, તથા “મુંબઈનો બહાર” પુસ્તકને, તેમજ બેત-બાજીમાં રચેલી, મી કાવસજી દીનશાહ કેઆસની “અહેવાલે રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ” નામની કિતાબને આ લેખક તદ્દન આભારી છે. એક પુસ્તક બરાઈ ભય, એવી બાબતોને એક પ્રકરણમાં સમાવતાં, ધણીક બાબત ટુંક કરવી પડી છે, અને ધણીક બાબત પડતી નાંખવી પડી છે. પહેલા સર જમશેદજી અને શેઠ રસ્તમજી સરખા હાતેમ દિલના નરો એક સદીમાં એક વાર જન્મ લે છે. શેઠ રસ્તમજીની દોલત રોર સત્તામાં ધસકાઈ ગઈ ન હતે, તો હાતેમની સખાવતોને પણ તેઓ ભુલાવતે. ઈ. સ. ૧૮૬૩ માં તેઓએ ચોતાનું વસિયત નામું કર્યું હતું; તેમાં રૂપિયા ૫૧૦૦૦૦૦ એકાવન લાખ હિંદુસ્તાનની સરકારને આપવા જણાવ્યું હતું, કે તેની વાર્ષિક આવકમાંથી, આમ, તોફાણ, રેલ, અને દુકાળજેવા આકૃતને વખતે હિંદુસ્તાનનાં ગરીબ લોકને આસરો આપવો. [તેઓ પારસી પ્રકાશ દફતર ૨ નું, પાને ૪૦૧] પણ અફસોસ! હિંદુસ્તાનની ગરીબ પ્રત્નને કમ નસીએ અને રોર સત્તાના ખુતાર વખતે લીધે, શેઠ રસ્તમજીનું ધારેલું કામ પાર પડ્યું નહિ. એકીનારે એકાવન લાખ રૂપિયાની સખાવત કરવાનું દીવ ધરાવનાર એવા મહાન નર આપણે કદી પણ ફરી જોઈશું?

મકરણ પાંત્રીસમું.

સર જમશેદજીનું કુટુંબ. (ચાલુ)

૧. શેઠ સોહોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈ.
૨. બાઈ ખીશીજીભાઈ જમશેદજી જીજીભાઈ.

There are instances of millionaires' sons, unspoiled by wealth, who being rich, still perform great services in the community. Such are the very salt of the earth, as valuable as unfortunately, they are rare *

શેઠ સોહોરાબજી, સર જમશેદજીના સર્વથી ન્દાના અને તેથી લાડકા દીકરા હતા. “બાઈ” સોહોરાબજી પણ બેરોનેટ ખાનદાનના, અને બાપના નામને દીપાવનાર એક સપૂત બેટા હતા. બાપ કે બાઈઓ જ્યેષ્ઠી લાખો રૂપિયાની જાહેર સંખ્યાવત કદાચ તેઓએ કરી ન હશે, તોપણ તેમની સંખ્યાવત થોડા લાખ રૂપિયાની તો હતીજ, તેમજ તેઓ સાહિત્યના ખરા પુંજરી અને તેના એક મુરખ્ખી હતા.

શેઠ સોહોરાબજીનો જન્મ મુગધમાં તા. ૨૪ મી અક્ટોબર ૧૮૨૫ ને દિવસે થયો હતો. માલેતુજીર બાપના અનેક લાડો વચ્ચે મોટા થઇ, સમજમાં આવતાં, ગુજરાતી ભાષાની જોઈતી કેળવણી લઇ, તેઓ તે

* Mr. Andrew Carnegie, in “The North American Review.”

વખતની “નેટીવ એડ્યુકેશન સોસાયટીની” મરકારી રૂઢિમાં જોડાયા હતા. તેમજ પ્રખ્યાત અને લોકપ્રિય પારસી, શેઠ નવરોજજી ફરદુનજી તેમના એક ખાનગી શિક્ષક હતા, તથા મી. ડબ્લ્યુ સ્પેનસરના હાથ હેઠળ અંગ્રેજી ભાષાની ખાસ તાલીમ તેઓએ લીધી હતી. ન્હાનપણથીજ ફારસી ભાષાના અભ્યાસનો તેમને શોખ હતો. અને જવાનીના વખતમાં તે ભાષાની સંગીન તાલીમ, મોગલ, ઈરાની અને મોબેદ ઉસ્તાદોને હાથ તેઓએ લીધી હતી, જેથી કરી એ ભાષાપૂર તેઓ એટલી હદસુધી કાબુ મેળવી શક્યા હતા, કે ધણીક અસલ ફારસી બેતો અને ગજગો તેઓ જોડી અને બનાવી જાણતા હતા. જવાનીથીજ તેમને વિદ્યાભ્યાસનો ખારે શોખ હતો. જ્યારે તેમના વખતના જવાન શેઠો, નાચ રમ કરવા કરાવવામાં અને એવીજ ઉતરતી મોજ મગ્ગદમાં પોતાનો વખત ગુમાવતા, ત્યારે આ જવાન અભ્યાસી, હકીમો, અને ઓલખાઓસાય બેસી, કે વિદ્યાર્થી વર્ગસાથ બેઠાઈ ભાષણો કે વાદવિવાદ ચલાવવામાં મગ્ગલ સમજી લેતા. હુંકમાં શેઠ સોહોરાબજીની અભ્યાસી તરીકેની કારકીરદી ધણીક રીતે તેમની પછીના વખતના મહુમ શેઠ જમશેદજી નસરવાનજી પીટીડને મળતી આવતી.

૧૧ વર્ષની ન્હાની ઉંમરે તેમનાં લગન, ખાઈ બચુખાઈ તે શેઠ મેહરવાનજી જીજીભાઈનાં દીકરીજોડે, તા. ૧૪ મી જાનેવારી ૧૮૩૬ ને દિવસે થયા હતાં. આ દિવસે શેઠ સોહોરાબજી તેમજ તેમના ભાઈ ફરતમજીના લગનની ખુશાલીમાં સર જમશેદજીએ ખારે ધામધુમ કરી હતી. ૧૬ વર્ષની જવાન વયથી શેઠ સોહોરાબજીએ મહેરમાં ન્હાનો મોટો ભાગ લેવા માંડ્યો હતો. ૧૮૪૭ માં તેઓ “ગ્રાન્ડ જુરર” થયા હતા. ઈ સ ૧૮૪૪ માં તેઓ પોતાના પિતાજીની પેઢીના એક ભાગ્યા થયા હતા, અને એજ વખતથી એક વિદ્યાભ્યાસી તરીકે તેઓ મહેરમાં આવવા લાગ્યા.

ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં “તોહફુએ જમશેદ” નામની એક કિતાબ તેઓએ પ્રગટ કરી હતી. “કેલિદે દાનેશ” નામનાં એક જાણીતાં

SORABJI JAMSETJI JEEJEEBHAI, Esq
 શેઠ સોહોરામજી જમશેદજી જીજીભાઈ.

તરસી ચોપાનિયાનો આ ગુજરાતી તરજુમો હતો. સર જમશેદજી જીજી-
પાઈએ પોતાના જવાન દીકરાની આ ન્હાની ચોપડી પોતાને ખરચે
ખાવી, પ્રગટ કરી આપી હતી. ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં “તકવીયતે દીન માજ-
યસનાં” નામની એક ખીજ ચોપડી શેઠ સોહોરાજીએ પ્રગટ કરી
હતી અરાબી “અહુદ નામેહુનો” આ ગુજરાતી તરજુમો હતો.

જુન ૧૮૫૩ માં “રાહુપારસા” નામનું તેમનું સર્વથી જાણીતું
પુસ્તક પ્રગટ થયું હતું. પ્રાણી દેવતા કરવી સજ્જવાર નથી તેમજ પ્રાણી
દેવતા કરી, જાનવરનું માંસ ખાવું નાં રવા છે, એવું લખાણ કરી, આ કિતાબમાં
૦૬, પહેલવી, અરાબી, ફારસી, અંગ્રેજી, લાટીન અને સંસ્કૃત ભાષા-
ઓમાં લખાયેલાં એવીજ બાબતનાં પુસ્તકોમાંથી અનેક ઉતારાઓ પોતાની
તકરારના ટેકામાં તેઓએ ટાંકી બતલાવ્યા હતા. આ પુસ્તકે તે વખતપર
જખરી ચર્ચા ઊભી કરી હતી. પારસીઓએ માંસ ખાવું કે ન ખાવું, તે
બાબતે દરેક છાપામાં જખરી તકરાર અને ભારે છાપાછાપી ચાલી રહી હતી.
એ બાબતને લગતાં કેટલાંક ચોપાનિયાઓ આમનસામન છાપવામાં
આવ્યા હતાં, અને લગભગ બે વર્ષ સુધી એ તકરાર તાજી રહી હતી. “
શેઠ સોહોરાજી એક તરેહનું લખનાર અને ખીજ રીતે વર્તનાર ન હતા.
એજ વખતપર તેઓએ માંસ ખાવાનું છોડી દઈ અનરજશાહનો ખોરાક
લેતો કર્યો હતો.

ઈ. સ. ૧૮૫૫ ની શરૂઆતમાં “ફિલ્સોસોફિક ઇનિસ્ટિટ્યુટ” નામની
એક મંડળી, શેઠ સોહોરાજીની આગેવાની અને ઉચ્ચમંદ કારભાર
હેઠળ સ્થાપવામાં આવી હતી તેનો હેતુ મુખ્યમંથ્રે વિદ્યા, હુસ્તર તથા
સામાન્ય જ્ઞાનને ફેલાવે કરવાનો હતો. શેઠ સોહોરાજી જેવા વિદ્યાવ્યા-
સીને, તેને સજીવન રાખી આખા દેશવતમાં લાવવાની ભારે હોંશ હતી,
પણ આ મંડળી લાખો વખત ટકી શકી નહિ તોપણ તેની ૨૬ માસની
હરતીમાં, મંડળીએ ઘણાંક જાહેર બાબતો કરાવ્યા હતાં, જેમાંનું એક

૧ જુઓ “પારસી પ્રકાશ” દફતર ૧ છ પાને ૬૧૮.

બાપજી—“ માણસ જાતની હૈયાતી અને તેની ફરજો ”—જે સોહોરાજીએ કહ્યું હતું. આ બાપજીની એક સુંદર ચોપડી “ જોહુરે એન્દગાની ”—એ નામે ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં છપાવી પ્રગટ કરવામાં આવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૬૯ માં “ તોરસીફે જરથોસ્ત ” નામનું એક પુસ્તક આપણા શેઠીયા-લેખકે પ્રગટ કયું હતું. જરથોસ્તની સિદ્ધતામાં લખેલા ફારસી બેતોનો ગુજરાતી તરજુમો આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યો હતો. હિંદુસ્તાનનો જન્મવો દખી જઈ, આખા દેશમાં પાછી સુત્રેલ અને સમાધાની થઈ રહી, તેમણે સર્વ પ્રગ્નએ પોતાના ધર્મ પ્રમાણે, ઇ. સ. ૧૮૫૯ ના જુલાઈ માસમાં સરકારના હોકમને માન આપી જાહેર બંદગી કરી હતી. શેઠ વાડીઆજીના આતશબહેરામમાં પારસીઓએ શેઠ-ગુજારી કરી હતી. આ વખતે શેઠ સોહોરાજીએ પોતે, પોતાની જોડેથી ખાસ ગુજરાતી બદગી વાંચી સંભળાવી હતી.^૨ ઇ. સ. ૧૮૭૨ માં પોતાના મિત્ર અને મુનશી, જીરવદ ડાસામાઈ સોહોરાજીનું દુક જન્મ-ચરિત્ર એ શેઠે લખ્યું હતું. તેમજ તેમની યાદગારી જાળવી રખાવવાને એક ફંડ એકઠું કરવામાં તેઓએ આગેવાન ભાગ લીધો હતો. ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં તેઓને “ એશિયાટીક સોસાયટીના ” એક સભાસદ તરીકે ચુંટી કાઢવામાં આવ્યા હતા, ઇ. સ. ૧૮૫૫ માં સરકારે તેમને “ જરથીસ-આફ-ધી-પીસ ” બનાવ્યા હતા. વળી ઇ. સ. ૧૮૬૦ માં તેઓને આપણી યુનિવર્સિટીના એક “ ફેલો ” નિમવામાં આવ્યા હતા.

શેઠ સોહોરાજીની એક વિદ્યાવ્યાસી તરીકેને કારકીરદીને અંગે મુખ્ય અગત્ય આપી છે, કારણ તેઓ પણ સખી હતા, તેમાં કાઈ નવાઈ રહી ન હતી. સર જમશેદજીના એક દીકરા, પોતાના બાપ તથા માઈઓ માફક સખાવત કરે તેમાં નવાઈ શાની? પણ તેઓ બેરોનેટ ખાનદાનનાં એક વિદ્યાવ્યાસી અને જાહેર લખનાર તરીકેજ વધારે પ્રખ્યાત થયા હતા: તે છતાં તેમની સખાવત પણ ઝોછી નોંધવા જેવી નથી.

૨ એ પુસ્તક આજે પણ વાચવાલાયક લેખાશે.

૩ તેની નકવખાંદે જુઓ “ મુંગઈનો બહાર ” પાને ૭૩૫-૭૩૭.

નાદાર દેવાદારોને તુરંગમાંથી છોડવવા, તેમનાં ન્હાની મોટી રકમનાં દેવાં ભરી, કંગાલ હાલતમાંથી તેમનો છુટકો કરી આપવો, એ જાતના ધર્મમાં, શેઠ મોહોરાજી મોટી મજાદ લેતા જણાયલા છે. વાંચનારને યાદ હશે, કે સર જમશેદજીની શરૂઆતની અને પહેલી સખાવત પણ એજ જાતની હતી. વારંવાર નિરાધાર દેવાદારોનો છુટકો કરાવવામાટે જૂદી જૂદી વખતે મળી, રૂપિયા વીસથી પચીસ હજાર, શેઠ મોહોરાજીએ એવા ધર્મમાટે ખર્ચ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૬૦ માં, પોતાના પિતાજીની વર્ષોપર, એવા દેવાદારોને રૂ. ૬૦૦૦ તેમનાં દેવાપેટે ભરી આપી, તેઓને છોડવ્યા હતા. વડોદરાના એવો કેદીઓને પણ એક વાર રૂ. ૫૦૦૦ આપી છોડવ્યા હતા. અમદાવાદના કેદીઓને પણ તેજપ્રભાણે એક વાર રૂ. ૧૫૦૦ આપી, તેમને છોડવ્યા હતા. ધણીજ કરણજનક સંજોગો વચ્ચે દીવાની કેદખાને રૂસેથી એક પારસી બાઇને પણ તેઓએ સારી રકમ ભરી કેદમાંથી છોડાવી આપી હતી.

પિતાજીનાં મરણ પછીજ એમની સધળી સખાવત શરૂ થઇ હતી. ઈ. સ. ૧૮૬૦ માં “પેટ્રિઆટીક ફંડમાં” રૂ. ૭૫૦ તેઓએ ભર્યા હતા એવીજ રકમ એજ સાલમાં વાડીઆજીવાળાં ગોદીઓના સૂતાર ફંડમાં આપી હતી. ઈ. સ. ૧૮૬૩ માં “સોસાયટી-ઓફ-સેન્ટન-વિનસેન્ટ-ડી-પૉલ” નામની એક ખિસ્તી મંડળીને રૂ. ૭૦૦ આપ્યા હતા એજ સાલમાં “નેટીવ જેનરલ લાયબેરીમાટે” ચોપડીઓ ખરીદવાના ફંડમાં તેઓએ રૂ. ૧૫૦૦ ભરી આપ્યા હતા. કલકત્તાના કોઇ કેપ્ટન ગાર્ડનરનાં નિરાધાર બાળકોમાટે થયલાં બિયારણામા તેઓએ રૂ. ૧૦૦૦ ભર્યા હતા. સુરત જીલ્લાનાં માડવી ગામની આગ વખતે નાશ પામેલાં ઘરો ફરીથી બંધાવી લેવાને, ગરીબોમાટે તેઓએ રૂ. ૫૦૦૦ મોકલ્યા હતા. એજ જીલ્લાના, તે વખતના મોંઘવારી ફંડમાં રૂ. ૧૫૦૦ શેઠ મોહોરાજીના હતા એક વેળાએ પૂણા શહેરના કોઇ ખ્રિસ્તી “આરફનેસનાં” છોદરાઓને, પોતાની એકાદ વર્ષગાઠપર રૂ. ૨૫૦૦ ના નવા કપડાં કરાવી આપ્યાં હતા, તથા તે “ક્રોએલીક કોનવેન્ટના” મકાન ફંડમાં રૂ. ૧૦૦૦ ભર્યા હતા.

શેઠ સોહોરાબજીની આ સામાન્ય સખાવત હતી, તેમની મુખ્ય સખાવત, તેમના ગુજરાત તરફના યાદગાર પ્રવાસ દરમ્યાન થઈ હતી ઇ. સ. ૧૮૬૪-૬૫ માં તેઓએ ગુજરાતની મુસાફરી કરી હતી. દમણ, જિલ્લા, નવસારી, સુરત, બરચ, વડોદરા અને અમદાવાદ શહેરોની તેઓએ મુલાકાત લીધી હતી અને ન્હાનો મોટો, જાતજાતનો અને નાત જાતના તકાવત વગરનો ધર્મ તે તરફ તેઓએ કર્યો હતો. રાંદેર ખાતે એક શાળા ચાલુ કરવાનાં ફંડમાં તેઓએ રૂ. ૫૦૦૦ પ્રાપ્તિ હજાર આપ્યા હતા. નવસારીખાતે એક લાયબ્રેરી સ્થાપવાની તેમને અરજ થઈ હતી, જે તેઓએ મંજૂર રાખી, તે કામ માથે લીધું હતું, પણ પાછલથી કંઈક સખાવતે લીધે તે પડતું નાખવામાં આવ્યું હતું. બરચ શહેરમાં પ્રખ્યાત નર્મદા નદી કિનારે એક મોટો ઓવારો શેઠ સોહોરાબજીએ બંધાવી આપ્યો હતો, તેમજ ત્યાંની સરકારી ઇસ્પીટાલનું મકાન બાંધવાને રૂપિયા ૩૦૦૦૦ ત્રીસ હજારની રકમ કાઢી આપી હતી. વડોદરામાં તેઓ લાંબો વખત રહ્યા હતા. એકવાર ત્યાંના કોઈ સ્કૂલ ફંડમાં શેઠ સોહોરાબજીએ રૂપિયા ૫૦૦૦ પ્રાપ્તિ હજાર ભર્યા હતા. એ રાજ્યની વરતાણ નામની જગ્યા પરનું તળાવ, નવેસરથી બંધાવવા માટે રૂપિયા ૫૦૦૦ પ્રાપ્તિ હજાર તેઓએ ત્યાંની હિંદુ મહાજનને આપ્યા હતા. તેમજ શહેરમાં અને કેમ્પમાં ધર્મશાળાઓ બંધાવી આપવા પાછલ આસરે રૂપિયા ૧૦૦૦૦ દસ હજારથી વધારે ખર્ચ્યા હતા. અમદાવાદમાં પણ, શેઠ સોહોરાબજી પોતાની સખાવતનો મીઠો પમરાત મૂકતા આવ્યા હતા. ત્યાંની “ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને” દર સાત ઈનામની હરીફાઈ સાથેના નિબંધ લખાવવામાટે રૂ. ૨૫૦૦ ની યાપણ બેટ કરી હતી. તેમને નામનું આ ઈનામ આજસુધી અપાતું રહ્યું છે. ત્યાંની, એક પ્રખ્યાત નામસાથ જોડાયેલી, “હેમાભાઈ મનસ્તિષ્ટપુત્રને” તેઓએ રૂ. ૨૦૦૦ ની મદદ આપી હતી, તેમજ “ટૂર્નીંગ કોલેજ અને લાયબ્રેરીને” રૂ. ૫૦૦૦ હજાર બેટ કર્યા હતા. એટલુંજ નહિ, પણ પોતાના જાતભાઈઓને માટે, એક મોટી ધર્મશાળા, તેના સર્વ સરંજામસાથ રૂપિયા ૧૫૦૦૦ પંદર હજારને ખર્ચે બંધાવી આપી

હતી. એ વખતપર નવસારી પાસેનાં તવડી ગામનાં દોઝમાને 'ધનવાની' પવિત્ર ક્રિયા કરવામાં આવી હતી, જે વખતે મુખર્ષ અને વડોદરેથી ખાસ 'સ્પેશિયલ ટ્રેનો' પારસીઓ માટે પોતાને ખરચે તેઓએ ફરતી કરાવી હતી. તેમજ ત્યાં મીઠાઇનું જમણું કર્યું હતું અને હળરો રૂપિયાનો બીજો ધર્મ કરવાને તેઓ સુકયા ન હતા.

પણ તેમની સર્વથી મોટી અને સાચે ઉપયોગી સખાવત, સુરત હાઈ રફ્રેશમેન્ટ મકાનને લગતી હતી. 'સુરતના તે વખતના જડજ મી. પીનેહની સુચનાથી એ મકાન બાંધવામાટે પોતાની તરફથી રૂપિયા ૭૫૦૦૦ પાંત્રીસ હજાર સરકારને આપવાની માગણી શેઠ સોહોરાબજીએ કરી. સરકારે તે માંગણી કબુલવાથી ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં રૂપિયા ૭૫૦૦૦ તેઓએ સરકારને આપ્યા હતા. વળી જે જગ્યાએ શાળાનું આ મકાન બાંધવાનું નક્કી થયું હતું, તે જગ્યાપર આવેલાં કેટલાંક ધરોના ધણીને તે જગ્યાપરના દાવા છોડી દેવામાટે બદલાની રકમ આપવા પાછલ બીજા રૂપિયા ૭૫૦૦ તેઓએ ખરચ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં શાળાનું આ મકાન બંધાવા માંડ્યું હતું. અને તા. ૮ મી જાનેવારી ૧૮૭૨ ને દિવસે તે ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા તે વખતના કલેક્ટરે કરી હતી. સર જમશેદજી અને તેમના દરેક દીકરાઓએ કેળવણીનાં કામને સદા જિતેજન આપ્યું છે, તે વાંચનારે હવે જોઈ લીધું હશે. આ મકાનમાં મુકવામાટે, પહેલાં સર જમશેદજીનું એક મોટું પુતળું શેઠ સોહોરાબજીએ ખાસ બનાવી મંગાવ્યું હતું જેની એક જોડ "સર જમશેદજી જીજીભાઈ પારસી બેનીવોલેન્ટ ઇનસ્ટિટ્યુશનની" મુખર્ષ કોટની શાળાનાં મોટાં મકાનમાં પણ એજ શેઠ તરફથી ગોઠવી મુકાવેલું છે.

શેઠ સોહોરાબજીની ઉપણી સઘથી સખાવત મુખ્ય કરી ૧૮૬૪ અને ૧૮૬૫ નાં ખ્રિસ્તી સાલોમાં થઈ હતી. એમાં સાલની આખેરીએ કે ઇ. સ ૧૮૬૬ ની શરૂઆતમાં ઓરિસ્સાના દુકાળ દંડમાં રૂપિયા ૨૦૦૦૦ વીસ હજારની મોટી રકમ શેઠ સોહોરાબજીએ ખરી હતી; આ

તેમની છેલ્લી મોટી સખાવત હતી. શેર સત્તાની ખાનાખરાખીના વમ-
ળમાં પોતાના બાઈઓ બેગા, રોક સોહોરાજી પશુ સપડાયા, અને રૂપિયા
ચાલીસ લાખની મોટી જોટનો જળરો ફતકો ખમી, જાહેર જાહેરાતલાલી-
બરી જીંદગી તેઓ છોડી બેઠા. એ વખતથી વિધાબ્યાસ અને ઝોમ-
તમાં તેઓ વખત પસાર કરવા લાગ્યા, પણ ધનથી નહિ તો, તન મનથી
વખત આવે તેઓએ પોતાનાં રહેરની અને પોતાના જાત બાઈ-
ઓની સેવા બજાવવી ચાલુ રાખી. રોક સોહોરાજી આપણી 'કારપો-
રેશનના' એક સભાસદ હતા. લોકોપર અનેક જાતના કર વધારવામાં
આવે, તે સામે તેઓ વારંવાર લડત ચલાવતા અને તેથી તેઓ કેટલાક
આપમતલખખીઆઓની ખફગીમાં આવી પડતા. એક વાર તો તેમની
ચુંદણીને લગતાં મત ગણવામાં દેખતી ગફલતી કરી તેમને બદલે એક
ખીજા મહરખને ચુટી કાઢ્યા હતા. આ વખતપર રોક સોહોરાજીની
તરફની ખરી પ્રજા લાગણી પ્રગળી નિકળી હતી, અને આખરે તેમને ધન-
સાફ મળ્યો હતો. હુગરવાડીના પ્રખ્યાત કેસ વખતે પણ એ રોક પ્રજાપક્ષે
રહ્યા હતા, અને તેમ કરતાં તેમને પારસી પચાસતના અકાખરોસાય
ખતપત કરવી પડી હતી, પણ તેઓ પોતાના મુદ્દાલેખ "સાદાઈ અને
સાચ્યાઈ" એને વળગી રહી, સચ્ચાઈનીજ પક્ષ ધરી રહ્યા હતા. ખીજા
બેરોનેટનાં મરણ પછી, સર જમશેદજીના હૈયાત રહેલા એકપૂરા દોકરા
તગીકે તેઓને પારસીઓ ધણું માન આપતા. છેલ્લાં વર્ષો તેઓએ તદ્દન
એકાંતવાસમાં પસાર કર્યા હતાં. છેલ્લે સુધી વિદ્વાનોને ખનતો આસરો
આપ્યો હતો. છેલ્લેસુધી તેઓએ સખી દિલ દેખાડ્યું હતું, અને કહે છે, કે
એકવાર જ્યારે તેઓ પોતાના તગદસ્તીમાં આવેલા એક મિત્રને જોઈતી
મોટી મદદ કરી ન શક્યા, ત્યારે તેનો હાથ ધરી, પોતે ફાકે ફાક રડ્યા
હતા. એવું તેમનું મોટું દિલ હતું !

શુકરવાર તા. ૨૬ મી મે ૧૮૮૨ ને દિવસે જલદરના ખૂરા અને જાણે
કુટુંબી યઈ પડેલા રોમથી, ગેઠ સોહોરાજી જમશેદજી જીજીભાઈ મરણ
પામ્યા. એ વખતે તેમની જિંમર ફક્ત ૫૬ વર્ષની હતી. તેઓ પોતાની

BAI PEEROJBAI JAMSETJI JEEJEEBHAI,
બાઈ પીરોજબાઈ જમશેદજી જીજીભાઈ.

પાછલ એક વિધવા, ત્રણ હેયાત દીકરા અને પાંચ દીકરીઓનું કુટુંબ મૂકી ગયા હતા. પારસીઓએ પોતાના માનીતા બેરોનેટના આ માનીતા બેટાને—છેલ્લી વારનું ધટતુ માન આપ્યું હતું, કારણ તેમની પાયદસ્ત વખતે, તે વખતે દૂર ગણાતા તેમના તાડદેવના બંગલામાં, પારસીઓની એક મોટી અને વગવાળી મજલીસ ભેગી મળી હતી. જુની પોલિસ કાર્ટવાળું મકાન રોડ સોહોરાબજીએ પોતાનાં કોટનાં રહેઠાણમાટે બંધાવ્યું હતું, જે બંધાવવા પછી ડુસ્તો પોહોળેકરવામાટે, તે વખતના ભિખેરા કોટની દિવાલ ભાંગી, પાછી થોડે દૂર નવેસરથી કેટલોક ભાગ બાંધવો પડ્યો હતો, એવી જહોજલાલી ભરી ભાગવગ રોડ સોહોરાબજી પણ ધરાવતા હતા. તેઓની તે જહોજલાલી ગર્હ છે, પણ બાપ અને બાઈઓ માફક સખાવતનાં તેમનાં સાદાં કામોથી તેમનું નામ પણ આપણા વચ્ચે યાદગાર છે અને રહેશે. *

બાઈ પીરોજબાઈ જમશેદજી જીજીભાઈ.

સર જમશેદજીના ત્રણ પ્રખ્યાત દીકરાઓનું વર્ણન અત્રે પૂર કરતાં, તેમનાં હેયાત રહેલાં એક દીકરી બાઈ પીરોજબાઈ આપણને યાદ આવે છે. પહેલા બેરોનેટના દીકરી, બીજા બેરોનેટના બહેન, કે ત્રીજા અને ચોથા બેરોનેટના ફાઈ તરીકે, તેમજ બેરોનેટ ખાનદાનના વડા હેયાત બાનું તરીકે તેમનો દરજ્જો પારસીઓમાં મોટો ગણાવો જોઈએ. “સરના પીરોજબાઈ” એ નામે આજે પણ ફાઈ તેમને ઓળખી કાઢી શકે છે. બાઈસાહેબ પીરોજબાઈનો જન્મ, મુંબઈ મધે સર જમશેદજીના બહારકોટનાં જુના ધરમાં, રાજ ૫ મો માહ. ૪ થો સાલે ૧૨૦૩ યજ્ઞબંદી, એટલે

■ રોડ સોહોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈની જીંદગીને લગતી બધી હકીકતની નોંધ, એમના વડા બેટા રોડ નસરવાનજી સોહોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈએ આ લેખકને પૂરી પાડવાની મહેરબાની કરી હતી, જેમાટે એ રોકનો તે બહુ આભારી થયો છે. દીલગીરી એટલીજ છે, કે આ રોડે હાથ આપેલી ધણીજ ઠિમતી મેથિનો, લેખકની મરજી છતાં, તેનો પૂરતો અને સતોષકારક બિપયોગ થયો નથી. ખાદા કરો તો તેવો ઉપયોગ કરવાનો પણ વખત આવશે.

ઈ. સ. ૧૮૩૩ ના સાલમાં થયો હતો. સર જમશેદજીના જહોજલાલીના વખતમાં, આ બાઈએ કેવી રીતે બાળપણનો સુખી વખત પસાર કર્યો હતો, તેનું હવે કલ્પિત થઈ બેસતું વર્ણન લખવાની જરૂર નથી. આ બાઈએ વખત પ્રમાણે સારી કેળવણી લીધી હતી. એમના જવાનીના વખતમાં સ્ત્રીઓને ગુજરાતી ભાષા પણ લખતાં વાંચતાં શિખવા દીધામાં આવતું ન હતું, તેવા વખતમાં એ બાઈએ ગુજરાતી ભાષાનું જરૂરજેમ જ્ઞાન મેળવવા ઊપરાંત, એક અંગ્રેજી બાનું શિક્ષકના હાથ હેઠળ અંગ્રેજી ભાષાનો પણ મન માનતો અભ્યાસ કર્યો હતો. સ્ત્રી કેળવણીની તે વખતમાં મુદ્દલ શરૂઆત પણ થયેલી ન હતી, તે વખતમાં સ્ત્રી કેળવણીના હિમાયતીઓને ભારે ખમતું પડતું. એવા વખતમાં પણ સર જમશેદજીએ છોકરીઓમાટે નિશાળો સ્થાપી હતી, તેમજ પોતાના કુટુંબની બાનુઓને યોગ્ય કેળવણી અપાવી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં, બાઈ પીરોજબાઈના લગન તેમના મામાના દીકરા, શેઠ શાપૂરજી ધનજીભાઈ દરામજી બાટલીવાળા સાથે થયાં હતાં. સર જમશેદજીના પહેલા દસ્તગીર અને મુરખ્ખી શેઠ દરામજી નસરવાનજી બાટલીવાળાના તેઓ દીકરાના દીકરા થતા હતા. એ શેઠનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૧૮ માં થયો હતો. મી. બૉઝવલ અને એરવલ સોહોરાબજી ડોસાભાઈ મુનશીના હાથ હેઠળ તેઓએ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી અને ફારસી ભાષાઓની કેળવણી લીધી હતી. અંગ્રેજી સાહિત્યનાં પુસ્તકો વાંચવાને તેમનો શોખ જન્મરો હતો. સર જમશેદજીએ એવણને પોતાના જમાઈ કર્યા હતા, તથા પોતાના દીકરાઓ માફક એ શેઠને પણ આહવા દતા, તેમજ પોતાની પેઢી પર તેમને પણ કામકાજમાં સામેલ કરેલા હતા. પોતાના સારા વખતમાં શેઠ શાપૂરજીએ જાહેર કામમાં ઠીક ભાગ લીધો હતો, તેમજ ગરીબોને ન્હાની મોટી ઠીક મદદ કરી હતી, પાછળથી એવણે ધણીજ એકમાર્ગી જીંદગી ગુમરી હતી. ૬૮ વર્ષની ઊંમરે, તા. ૨૮ મી જુલાઈ ૧૮૯૬ ને દિવસે, એ શેઠ સર જમશેદજીનાં કાઠનાં મોટા ધરમાં મરણ પામ્યા હતા.

બાઈ પીરોજબાઈએ પણ ન્હાની મોટી સખાવત કરેલી છે, પણ તે ઘણી-ખરી છુપી અને વારવાર નનામી થયેલી સમજાય છે. તોપણ પોતાના ચાલતા વખતમાં આ બાઈ પોતાના બાપ બાઈઓથી તદ્દન પછાત નહતાં. “જરથોસ્તી રવાનોને અબલ મંજલ પૂગાડવાનાં ફંડમાં” તેમજ ધરા-નના દુકાળનાં ફંડમાં તથા પોતાના એક દીકરાનાં મરણ વખતે તેમના પૂણ-માટે ‘સર જમશેદજી ઇનસ્તિત્યુશનનાં’ ફંડમાં તેઓએ હજાર કે પાંચ હજારની સારી રકમ ભરી આપી હતી.

આ બાઈની એકાંતુ જીંદગી વિષે વધુ જણાવવા જેવું શું હોય ! તેઓ હાલ એકાંત જીંદગી ગુજારે છે તેમાં ખસલ કરવાની શી જરૂર ? પહેલાં સર જમશેદજીનાં ફરજંદોમાંનાં એકવાં બાઈ પીરોજબાઈ હવે આપણી વચ્ચે રહ્યાં છે તેમના પ્રખ્યાત અને પરગણુ પિતાને, ચાર ડાહ્યા પછી પણ, પારસીઓ જરાક શુદ્ધા નથી, એમ જાણી તથા સાંભળીને તેમને સતોપ થતો હોવો જોઈએ.

સર જમશેદજીનાં ફરજંદોની હાકલ અત્રે પૂરી થાય છે, પણ તેમના ખિતાબના ખીજ વારસો વિષે હવે લખવાનું રહ્યું છે.

પ્રકરણ છત્રીસમું.

સર જમશેદજીના વારસો.

૧. મર જમશેદજી જીજીભાઈ C. S. I (ત્રીજા બેચેનર.)

૨. સર જમશેદજી જીજીભાઈ (ચોથા બેચેનર.)

“હામેલ કુદરતના તેવણુ સુધ્યા ચહરથ હતા. પોતાના માથાના બાલની ટેંચથી તે ખૂટની તળેટી મુધી, રેસેરેસ, તેવણુમાં ચહરથાઈ બરપા થઈ રહેલી હતી અમીરી બવાસ એ સાહેબમાં હતો; એમનું હેલ મોમ મીસાલ નરમ હતું, એમના બાપદાદાનું હાતમી હેલ, દયા-વંત લાગણી અને નળાળાંની કદરશનાસી, ઠાંઈ અજબજેવી રીતે એવણુમાં ઊતરી રહેલાં હતાં.”

“જામે જમશેદ” તા ૧૮-૭-૧૮૮૮.

ત્રીજા સર જમશેદજી જીજીભાઈને મરણ પામ્યાને લાંબો વખત થયો નથી; તેવણુતો દયાળુ ચહેરો અને ખાનદાની રામ આપણી નજર આગળથી ધણી વારનો દૂર થયો નથી આ માયાળુ અને વિવેકી મહરથમાટે ચાલતો મુગો વિલાપ હજી બધ પડ્યો નથી. તેઓ મરીજરો, એટલા જવાન વયમાં ચાલ્યા જશે એવો ખ્યાલ કાઢને પણ ન હતો. આ પુરતક લખવત માંડ્યું, ત્યારે તેવો ખ્યાલ તેના લખનારને તો સ્વપ્ને પણ ન હતો. તેમનાં પહેલા મુરખખીનાં આ અદના જન્મચરિત્રની એક નકલ, તેમને હાથોહાથ પૂગાડી, તેમની તરફના કદાચ શાગાશીના બે બોલ મેળવવાની આશા આ લખનારને હતી. અફસોસ! તેમ બન્યું નથી! દોરખી દુનિયાં અત્રે આ કલમપાસ જુદુંજ દર્શન કરાવે છે. ખુદરતના હોકમને નમી તેમ કરવું પડે છે.

SIR JAMSETJI JEEJEEBHAI THE THIRD BARONET

સર જમશેદજી જીજીભાઈ, ત્રીજા બેરોનેટ.

શેઠ માણેકજી ખરશેદજી જમશેદજીનો જન્મ, મુંબઈ શહેરમાં, તેમનાં કાઠનાં બાપીનાં મોટાં ઘરમાં, રોજ ૮ મો માહ ૬ થો સને ૧૨૨૦ યજ્ઞજ્ઞઈ અને તા. ૩ જી માર્ચ ૧૮૫૧ ને દિવસે થયો હતો, જે વખતે તેમના મુરખ્ખી પહેલા સર જમશેદજી જીજીભાઈ હૈલાત હતા, અને પોતાના વારસને લાં વારસની વૃદ્ધિ થવાથી તેમને તથા તેમનાં મોટાં કુટુંબને ભારે ખુશાલી ઊપજી હતી. સાધારણ રીતે બાળવય પસાર કાઠા પછી, પોતાના માતાપિતાની કેખરેખ હેઠળજ, તેમને શરૂઆતની કેળવણી આપવામાં આવી હતી. બ્યારે શેઠ માણેકજી માત્ર છ વર્ષના બાળક હતા, તે વખતપર, ઇ.સ. ૧૮૫૭ માં નામદાર રાહેનશાહખાનું વિદેટોરીયાએ, તેમના માનવંત મુરખ્ખીને " બેરો-નેટ " નો વંશપરંપરા ઉતરતો માનવંત મોટો ખિતાબ બક્ષ્યો. આથી બાળક માણેકજી બવિધ્યના બેરોનેટ લેખાવા લાગ્યા, અને એક બવિધ્યના બેરોનેટ લાયકનીજ કેળવણી તેમને આપવાનું નક્કી થયું. આણુ ખાતેની " લોરેન્સ એસાઈલમ " નામની સ્કૂલના એક શિક્ષક, મી. ડબ્લ્યુ. એમ. હેમિલ્ટનને ઇ.સ. ૧૮૬૩ માં તેમના તથા તેમના ભાઈ શેઠ કાવસજીના અગ્રેજી ઊસ્તાદ ઠેરવવામાં આવ્યા. તેમના હાથ હેઠળ બંને બાઈઓએ સાથે અવ્યાસ આણુ રાખી, શેઠ કાવસજીએ ઇ.સ. ૧૮૭૧ માં, અને શેઠ માણેકજીએ ઇ.સ. ૧૮૭૨ માં, મુંબઈ યુનિવર્સિટીની " મેટ્રીક્યુલેશનની " પહેલી પરિક્ષા પસાર કરી હતી. ત્યારબાદ શેઠ માણેકજીએ મુંબઈની એલિફન્ટાઈન કોલેજ અને પૂણાની દબ્બન કોલેજમાં " આનરરી ટર્મસ " ભરી અગ્રેજી બાપાનો કેટલોક અભ્યાસ આગળ વધાર્યો હતો.

તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૭૨ ને દિવસે શેઠ માણેકજીનાં લગન, તેમનાં કાઠ, તે પહેલા સર જમશેદજીના એક પૂરાં દીકરી બાઈ પીરોજબાઈનાં બેટી બાઈ જરબાઈ શાપૂરજી ધનજીભાઈ બાટલીવાળા સાથે થયાં હતાં, જે વખતે આપણા ત્રીજા બેરોનેટની ઊમ્મર માત્ર ૨૦ વર્ષની અને લેડી જરબાઈની વય ફક્ત ૧૫ વર્ષની હતી. ૨

ઈ સ. ૧૮૭૩ થી શેઠ માણેકજીની જાહેર જાહેગી શરૂ થયલી લેખાશે-કે જે વર્ષમાં પારસી સુલેહના અમલદારોએ શેઠ માણેકજીને પારસી "મેટ્રી-

મોનિયલ કોર્ટના” એક ડેલીગેટ ચુંટી કાઢવા હતા. એજ સાક્ષર્માં તેઓ પોતાના પિતા અને ભાઈ સાથે લોર્ડ માર્ચન્ટ્રૂકનાં ઇન્જિનથી આમા ખાતેની દરબારમાં પધાર્યા હતા, તેમજ પાછલથી ઈ. સ. ૧૮૭૭ માં દિલ્હીની પ્રખ્યાત બાદશાહી દરબારમાં દિંદી સરકાર તરફથી તેમને ખાસ નોતરૂં થયું હતું. ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં તેઓને ‘જસ્ટીસ-આફ-ધી-પીસન્ટ’ કમીશન મળ્યું હતું, તથા એજ સાક્ષર્માં યુનિવર્સીટીના એક “ફેલો” સરકાર તરફથી તેમને નિમવામાં આવ્યા હતા, તે વખતપર તેઓ સર્વથી જવાન ઊમ્મરના એક “ફેલો” લેખાયા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૭૭ ના જુલાઈ મહિનામાં તેમના પિતાજી બીજા બેરોનેટનું મરણ થયું, અને છવીસ વર્ષની બરજવાન અને કાચી વયે, તા. ૧૧ મી જુલાઈ ૧૮૭૭ ને દિવસે તેઓ ત્રીજા સર જમશેદજી થયા. તા. ૨૯ મી જુલાઈ ૧૮૭૭ ને દિવસે તેમને પારસી કોમના વડા અકાબર નિમવામાં આવ્યા હતા, જે નિમણૂક કરવાને પારસી અનજોમનની એક અસાધારણ મોટી સભા, “આલબ્લેસ બાગમાં” ભેગી થઈ હતી, જ્યાં સર કાવસજી જેઠાંગીર રેડીમની—(કે જેવણ લઈડેલી તખીયતને લીધે કવચીતજ મરમથી બહાર નિકળી શકતા તેઓ પણ) હાજર થયા હતા, અને લોકો તેમની ગાડીના ધોડાઓ છોડી નાંખી, તેમની ગાડી અંદર ધસડી ગયા હતા. આ વગવાળી અનજોમને સર્વાનુમતે, ત્રીજા સર જમશેદજીને પારસી કોમના વડા અકાબર ચુંટી કાઢવા હતા. તા. ૧૦ મી આગષ્ટ ૧૮૭૭ ને દિવસે એ અનજોમનના પ્રમુખ મહુમ શેઠ ફરામજી નશરવાનજી પટેલપર એક પત્ર લખી સર જમશેદજીએ આ ઓધો સ્વિકાર્યો હતો. આ વખતે તેઓએ પારસી અનજોમનને વચન આપ્યું હતું કે—“જરથોસ્તી અનજોમનની સેવા બજાવવામાં અમારા બહેસ્તનશીન મુરબ્બી સાહેબો પહેલા તથા બીજા બેરોનેટ પોતાની ખાસ ફરજ સમજતા હતા, તે પ્રભાણે અમે પણ અનજોમનની સેવા બજાવવામાં, અમારી ખાસ ફરજ સમજીશું, અને જે મોટું માન અનજોમન તરફથી અમને આપવામાં આવ્યું

છે, તેને લાયક થવાને અમારા જેમતશુઝીન મુરબ્બીજીઓને પગલે ચાલવાની અમારી કોશીશ સદા ચાલુ રાખીશું.”

ઈ. સ. ૧૮૭૯ માં ગવર્નર સર રીચર્ડ ટેમ્પલે ત્રીજા સર જમશેદજીને પોતાની ધારાસભાના એક અધિકારી નિમ્મા હતા. ઑનરેબલ સર જમશેદજી જીજીભાઈએ આ ઑધ્ધો ત્રણ ત્રણ વાર પાછા નિમાઈ, ઈ. સ. ૧૮૮૫ સુધી જોગબંધો હતો. એજ સાલમાં (૧૮૭૯ માં) સુલેહના અમલદારોએ સર જમશેદજીને “કોરપોરેશનના” એક સભાસદ નિમ્મા હતા. ઈ. સ. ૧૮૮૬ થી તેઓની “કોરપોરેટર” તરીકેની નિમણૂક સરકાર તરફથી છેલ્લે સુધી થતી રહી હતી. વળી સરકારે તેમને પૂણાની “મ્યુનિસિપેલીટીના” એક સભાસદ નિમ્મા હતા અને ઈ. સ. ૧૮૮૪ થી તેઓ તેના પ્રમુખ હતા. એજ સાલમાં નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાની સરકારે તેમને “કમપેનિયન-ઑફ-ધી-સ્ટાર-ઑફ-ઇન્ડિયાનો” અથવા C. S. I. નો ખિતાબ, મહારાણીજીની વર્ષગાંઠને દિવસે બક્ષ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૮૬ માં ધરાનના મહૂમ શાહ નાસહીને, પારસી કોમના અકાબર તરીકે સર જમશેદજીને એક ચાંદ બેટ મોકલ્યો હતો, જે મુખબના ધરાની કોનસલ-જેનરલે, સર જમશેદજીને ધટતાં માનસહિત દાખો-દાખ બેટ કયો હતો. ઈ. સ. ૧૮૯૨ માં સર જમશેદજી સુરત ખાતે પધાર્યા હતા. તેમજ ઈ. સ. ૧૮૯૬ માં અમદાવાદ શહેરની મુલાકાત લીધી હતી, જે બંને મુલાકાત વખતે પારસીઓએ પહેલા સર જમશેદજીના આ નખીરાને ધટતું માન આપ્યું હતું. ઈ. સ. ૧૮૯૭ માં સરકારે તેમને “દખલુ કોલેજ” તથા “સ્કૂલ ઑફ આર્ટના” એક ટ્રસ્ટી નિમ્મા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૭૭ થી સર જમશેદજીને અનેક જાતની જાહેર ફરજો બળવવી પડતી. પારસી કોમના વડા અકાબર તરીકે તેમજ મુખબના એક આગેવાન નગરશેઠ તરીકે તેમને ધણી જાહેર સભાઓમાં ભાગ લેવો પડતો. ધણીક માનવંત પરાણાઓની પરાણાગત કરવી પડતી; અને પોતાને માથે આવેલી તે ફરજો તેઓ ચલાકી અને સાલેસાધથી

અનવતા. ઈ. સ. ૧૮૮૦ નાં માર્ચ મહિનામાં તેઓએ સર રીચર્ડ ટેમ્પલનાં માનમાં એક જાહેર મિળાવડો કર્યો હતો. એજ સાલમાં એવીજ પરાણાગત તેઓએ સરકારી કાબિન્સિલના એક સમાસદ ઑનરેબલ મી. એલેક્ઝાન્ડર રોબર્સની કરી હતી. ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં નામદાર મહારાણીજીનો પ્રાણ લેવાની કાશીશ કાઠી દીવાના પુરષે કરી હતી, જે અલખતે નિષ્કળ નિવડી હતી, તેમણે પારસી કામે મોટી શુક્રશુભરી કરી, પોતાની તરફની મૂખારક્યાદીનો તારનો પેગામ સર જમશેદજી મારફતે ઇંગ્લાન્ડ પ્રિન્સ-ઓફ-વેલ્સપર મોકલ્યો હતો.

ઇ. સ. ૧૮૮૪ માં લોકપ્રિય વાઇસરાય લોર્ડ રિપનની યાદગારી જળવવાને ફંડ એકઠું કરવા વિગેરેમાં તેઓએ લેવાલેલી મુંબઈના શહેરીઓની જાહેર સભાના સર જમશેદજી પ્રમુખ હતા. તેમજ લોર્ડ રિપનને આવકાર દેનારું મુંબઈ શહેરનું માનપત્ર, આખી મુંબઈની પંચરંગી પ્રજાના પ્રતિનિધિ તરીકે તેઓએ તે વાંચી સંભળાવ્યું હતું; વળી એજ વખતપર લોર્ડ રિપનને એક મોટું ખાણું એમની તરફથી આપવામાં આવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૮૮૫ નાં માર્ચ મહિનામાં વિદાય થતા ગવર્નર સર જેમ્સ ફરગ્યુસનના માનમાં 'ઈવર્નીંગ પાર્ટીનો' એક મોટો મિળાવડો તેઓએ કર્યો હતો. તેમજ નવા ગવર્નર લોર્ડ રેને, શહેરના પ્રતિનિધિ તરીકે આવકાર આપવાનું તેમને હાથ આવી પડ્યું હતું. બીજે સાલ ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં લોર્ડ રૂફીનું મુંબઈ આવ્યા હતા, તેની પરાણાગત પણ સર જમશેદજીએ કરી હતી. ઇ. સ. ૧૮૮૭ માં સખી શેઠ દીનશાહજી માર્કેટ પીટીટને નામદાર મહારાણીજીએ નામદારના માનવંત ખિતાબ જલ્લો, તે વખતે આખા મુંબઈ શહેરમાં બારે ખુશાલી પંચરાઈ રહી હતી, અને સર દીનશાહજીને અનેક જાતનાં માનો તથા ધણીક માન પત્રો આપવામાં આવ્યાં હતાં, જેનો આગેવાન ભાગ આપણા ત્રીજા બેરોનેટે લીધો હતો. એજ સાલમાં દેશીઓના એક શુભચ્છેક સર વિશ્વમ વેડરર્થનને માન આપનારી જાહેર સભાના તેઓ પ્રમુખ હતા. ઇ. સ. ૧૮૮૮ માં પૂણા શહેરમાં ગાયકવાડ સર સયાજીરાવની પંચરામણી થઈ હતી, જે વખતે સર જમશેદજીએ તેમને એક મેજબાની આપી હતી. ઇ. સ.

૧૮૯૦ માં નામદાર માહારાણીજીના દીકરા ડયુક-ઓફ-કોનાઈની છેલ્લી મુલાકાત સેવાની દેશીઓને એક તક આપવામાટે તેઓએ “ધર્મીંગ પાટીના” મોટા મિળાવડા ત્રીજા સર જમશેદજીએ કર્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૮૯ માં “કાર્ડ ડેસના” સમયમાં પોલિસના કોઈ “ઓમાની” નામના અમલદારે સર જમશેદજી અને આખી પારસી કોમની ગીબત કરી હતી, જે સામે “પ્રોટેસ્ટ” કરવાને અને સરકાર આગળ ફરિયાદ રજુ કરવાને બોલાવેલી પારસી અનજ્ઞેમની મોટી સંખ્યાના તેઓ પ્રમુખ હતા. ઇ. સ. ૧૮૯૧ માં હિંદુ માહજને ચીમોડની પાંજરાપોળને ભગતી ગાશાળા સર જમશેદજીને હાથ, એક આગેવાન મિળાવડા સનમુખ, જાહેર ક્રિયાસાથ, યુક્તિ મેવાવી હતી.

પણ જાહેર મિળાવડાઓ અને જાહેર સભાઓમાં આગેવાન ભાગ લઈકે મોટા પરોણાઓની મહેમાનદારી કરી, સર જમશેદજીને જેસી રહેવાનું ન હતું. સર જમશેદજીને ધર્મીક આગેવાન અને જાહેર ખાતાઓ સાથે સંબંધ હતા. પારસી પંચાયતના પ્રમુખ અને તેના લાખે રૂપિયાના ફંડના વડા દ્વરે તરીકે તેમને માથે બારે જોખમ અને મોટી જવાબદારી હતી, પારસીઓને લમતાં આ ઊપયોગી અને આશીરવાદ સમાન ધર્મીકોની તેઓએ બાપદાદાને પગલે ચાલી સદા સારી જતન કરી હતી, અને જે કે તેઓની માફક લાખે રૂપિયા આ ફંડમાં ધર્મખાતે આપવાની તેમને નસીવત તક મળી ન હતી, તોપણ ધનથી નહિ, એટલું વધારે તન અને મનથી આ ફંડની ખિતવણી કરવામાં, ખીજા દ્વરે સાહેબોસાથ ત્રીજા સર જમશેદજીએ આગેવાન ભાગ લીધો હતો.

પોતાના મુરબ્બીને નામે ચાલતાં મોટાં કેળવણી ખાતા— “સર જમશેદજી જીજીમાઈ પારસી બેનીવેલેન્ટ ધનસ્તિયુશનના” તેઓ પ્રમુખ હતા, અને ધરપચ વગર પોતાને લાયકની મદદ તેને સદા કરતા રહ્યા હતા. મુમર્ઠની હિંદુ પાંજરાપોળના તેઓ નામના નહિ પણ કામના પ્રમુખ હતા. આ પાંજરાપોળને પગબર કરનાર મુખ્ય પહેલા સર જમશેદજી હતા, અને તેની બધી યાદમાં હિંદુ મહાજને તેમના નખીરાને

પણુ પોતાના કાયમ પ્રમુખ નિમ્મા હતા. ઈ. સ. ૧૮૮૪ માં સ્થાપેલી પારસી આગેવાન કલ્પ-તે “રિપન કલ્પના”-તેઓ ધણીક વર્ષોમુધી પ્રમુખ હતા. ઇ. સ. ૧૮૮૫ માં શેઠ અરશેદજી નસરવાનજી કામાની યાદગારી જાળવી રાખવાની નેમથી વિદ્યાર્થીઓને અનેક રીતે ઊત્તેજન આપવાને સ્થાપેલાં ફંડના તેઓ પ્રમુખ હતા. ઇ. સ. ૧૮૮૮ માં શેઠ નસરવાનજી માર્કેટજી પીટીટે “પારસી ઓરફનેજ” નામનું જે માહાભારત અને અતીજપથોગી ખાતું સ્થાપ્યું હતું, તેના પહેલા પ્રમુખ પણુ ત્રીજા સર જમશેદજી હતા. ઇ. સ. ૧૮૮૯ થી તેઓ મુખર્ષી મુનિવર્સીટીના નાણાં ખાતાના એક આગેવાન અધિકારી હતા. ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં શેઠ સોહોરાબજી શાપૂરજી બંગાલીની યાદગારી જાળવવાને ફંડ એકઠું કરવામાટે નિમેલી કમિટીના તેઓ પ્રમુખ હતા, અને તેમાટે નાણાં એકઠાં કરાવવામાં તેઓએ ઊલટા બર્ષો ભાગ લીધો હતો. ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં સરકારે તેમને મુખધનાં “પોર્ટ-ટ્રસ્ટના” એક અધિકારી નિમ્મા હતા. એ ઊપરાંત ધણીક આગેવાન આબરૂદાર કંપનીઓના તેઓ પ્રમુખ કે ડિરેક્ટર હતા. સધળે, તેઓ પોતાનો દરજ્જો જાળવી રાખવા છતાં, બધા સાથે સમ્યક્તા અને સાલેસાઈથી કામ લેતા.

ઈ. સ. ૧૮૯૩ નાં જુલાઈ મહિનામાં તેમના એક પૂરા વારસાં બેટા જવાન શેઠ અરશેદજી પંદર વર્ષની કાચી અને જવાન વયે, બર ઊમેદો શ્રેષ્ઠ કરી, મરણ પામ્યા. આ જવાનનાં કવખ્તે નિપજેલાં અકાળ મરણથી તેનાં માખાપને જળરો ફટકો લાગ્યો હતો, અને તે માટે આખી પારસી કેમ્બે જળરો અફસોસ કર્યો હતો. અનેક ઠેકાણેથી સર જમશેદજી માટે અંતઃકરણની ખરી દીલસોઝી પ્રગટી નિકલી હતી; અને એ રાંક મહારયની ખરી લોકપ્રિયતા તે વખતે જણાઈ આવી હતી. જવાન વયમાં જતા રહેલા આ નોજીવાન મહારયનો જન્મ તા. ૧૧ મી નવેમ્બર ૧૮૭૮ ને દિવસે થયો હતો, અને કહે છે, કે ખાનદાની નામ હીયાવે એવી ધણી આશાઓ, એ ઊપરતા જવાને દેખાડેલી હતી. પણુ તે આશાઓ ફળદ્રુપ કરવાને, ત્રીજા બેરોનેટના આ એક પૂરા વારસ જીવ્યા નહિ, અને તેમનું

CURSETJI MANEKJI O JAMSETJI Esq.
શ્રી અરસેદણ માણેકજી અરસેદણ જમસેદણ.

મરણુ તા. ૨૮ મી જુલાઈ ૧૮૯૩ ને દિવસે થયું. પોતાના આ એક પૂરા વહાલા બેટાને નામે, ત્રીજા સર જમશેદજીએ રૂપિયા ૬૦૦૦ નું એક ધર્મ-ખાતું પારસી પંચાયતના ફક્તરમાં પડાવી આપ્યું હતું.

૪. સ. ૧૮૯૭ માં નામદાર મહારાણી વિક્ટોરિયાની “ડાયમંડ જુબીલીના” તવારીખમાં સદા નોંધાઈ રહેનાર યાદગાર હીંગામપર, સર જમશેદજી ઇંગ્લેન્ડ ગયા હતા. પોતાના વહાલા બેરાનેટને દ્વાયે, નામદાર મહારાણીજીને મુખારેકખાદીનું મીનપત્ર પૂગાડવાની પારસી કોમને ધણી હોશ હતી, પણ રાજ્યકી સજોગો લીધે તેમ બની શક્યું ન હતું. તા. ૧ લી મે ને દિવસે તેઓ ઇંગ્લેન્ડ જવાને મુંગઈથી ગપડી ગયા હતા. તે પહેલાં પારસી કોમે, તેમને સાઈ માનપાન આપ્યું હતું. લન્ડનની વિક્ટોરિયા ગોદીમાં જઈ લાગતાં, તેમને ત્યાંની ન્હાની પારસી અનજોમને દીલોગનથી આવકાર લીધો હતો, તેમજ “ઇમ્પીરિયલ ઇનસ્ટિટ્યુટના” બાદશાહી દીવાનખાનામાં તેમને આવકાર દેનાઈ માનપત્ર તેઓએ એનાયત કર્યું હતું. નામદાર પ્રિન્સ-ઓફ-વેલ્સ, ડ્યુક-ઓફ-કોનાટ વિગેરે બાદશાહી અને અમીરી મહરયોએ સર જમશેદજીની મહેમાનદારી કરી હતી. “ડાયમંડ જુબીલીના” દિવસની મહારાણીજીની યાદગાર બાદશાહી સ્વારી નિકલી, તે વખતે સર જમશેદજીને દેશી રાજાઓની સાથ, ખાસ જગ્યા આપવામાં આવી હતી. ખુદ નામદાર મહારાણીજીએ, સર જમશેદજી તથા તેમનીમાથ વિલાયત પધારેલાં તેમનાં દોકરીની ખાસ મુલાકાત, “બર્મિંગ્હમના” બાદશાહી મહેલમાં, તા. ૨૪ મી જુનને દિવસે લીધી હતી. સર જમશેદજી લન્ડનથી યુરોપનાં બીજા શહેરોની મુલાકાત લેવાને ગયા હતા. પારીસ, રોમ, જીનોવા, ફ્લોરેન્સ, પાઈઝા, તુરીન વિગેરે ગ્રખ્યાત શહેરોની મુલાકાત તેઓએ લીધી હતી, અને લગભગ છ મહિનાની સફર તથા મુસાફરી કરી અક્ટોબર ૧૮૯૭ માં, તેઓ પાછા મુંગઈ આવી લાગ્યા હતા.

યુરોપથી પાછા ફર્યા પછી, ત્રીજા સર જમશેદજી લાંબો વખત જીવવા ખામ્યા નહિ. તેઓની દેહ લૂકતી ચાલી; તેમની નજબી પડતી હાલતથી, રોહી અને મિત્રમડળમાં ચિંતા પેદા થવા લાગી. કહેછે કે જલંદરના ખૂરા

રોગે તેમના પર પણ ગલબો ક્યો હતો, પણ એવામાં રવિવાર તા. ૧૭ મી જુલાઈ ૧૮૯૮ ને દિવસે તેઓ મરણ પામ્યા. તેમનું મરણ લગભગ આશિંત થયું હતું; તેઓ એટલા જલદી મરણ પામશે એમ યોગતેજ અપરહતી. પણ અનતારી બની, અને ત્રીજા સર જમશેદજી પણ ૪૬ વર્ષની ભર જવાન વયે, એક વિધવા અને બે દીકરીઓ મોતા પાછલ મૂડી મરણ પામ્યા. ખીજે દિવસે, “મજગામ ફેસ્ટલમાંથી” તેમની માયદસ્ત કાદવામાં આવી હતી, જે વખતે હજારો પારસીઓ હાજર થયા હતા, અને બંધોર-દમદમા અને યોગ્ય માન સાથે જવાન ત્રીજા બેરોનેટને, તેઓ અવવલ મજલ પૂગાડી આળ્યા હતા. સર જમશેદજીનાં મરણથી પારસી કોમમાં ભારે વિલાપ બપજ્યો હતો, ધણેક માંહે અને શહેરે તેમજ મુંબઈમાં તેમના જાહમણીની ક્રિયા થઈ હતી, અને તે વખતે તેમનાં બેસીઓએ આસરે રૂપિયા ૧૨૦૦૦ તેર હજારનો ધર્મ ક્યો હતો. સર જમશેદજીનાં મરણમાટે મોતાની દીકમીરી દેખાડવા તથા લેડી જરબાઈ અને કુટુંબીઓ પર દીધામાપત્રે મોકલવા-માટે પારસી અનંજેમનની એક સભા, સર દીનશાહજી આણેજી પીટીટ બેરોનેટનાં પ્રમુખપણા હેઠળ બેગી મળી હતી. તેમજ ગવર્નર સેઈડ સેન્ટ-હર્સટનાં પ્રમુખપણા હેઠળ મુંબઈના શહેરીઓની એક જાહેર સભા ટાળિત હોલમાં બેગી થઈ હતી, જેમાં પારસીઓજ નહિ, પણ દરેક કોમના આગેવાનો હાજર હતા. આ સભામાં સર જમશેદજીની યાદગારી રાખવામાટે ફંડ એકઠું કરવાનો પણ ઠેરાવ થયો હતો.

ત્રીજા સર જમશેદજીના પુરૂષ વારસ કોઈ રહ્યા ન હતા. તેમનાં એક વડા દીકરી, બાઈ દીનબાઈનાં લગન, ‘પીટીટ બેરોનેટસીના’ વારસ, શેઠજીજીભાઈ ફરામજી દીનશાહજી પીટીટસાથ થયેલાં છે, અને બાઈ કુવરબાઈનામનાં એક ખીજા બેટી પણ ત્રીજા સર જમશેદજી મોતાની પાછલ મૂડી મયા છે. તેમનો “બેરોનેટનો” ખાનદાની ખિતાબ, તેમના હયાત રહેલા બે ભાઈઓ ગેઠો કાવસજી અને જમશેદજીભાઈ વડા હયાત ભાઈ-શેઠ કાવસજીને મળ્યો છે, જેઓ “બેરોનેટસીની” સનદ પ્રમાણે તા. ૧૭ મી જુલાઈ ૧૮૯૮ ને દિવસથી, ચોથા સર જમશેદજી જીજીભાઈ બેરોનેટ તરીકે ઓળખાય છે.

ત્રીજા સર જમશેદજીની સાદી અને એક માર્ગી જીંદગીની આ દુક નોંધ છે. આજના વખતપ્રમાણે લાખો રૂપિયાની સંખ્યાવત કરવાનું અને બપાવા બાપ અને કાકાઓ જેવી સખી હિદાયત દેખાડવાનું તેમનાં નસીબમાં ન હતું; તોપણ તેઓ સખી દિલના હતા, અને કોઈને પણ નારાજ કરી પાછા ન ફેરવતા. ગરીબ કે તરંગર, ન્હાના કે મોટા, સર્વને તેઓ એકસરખા ગણતા, અને સર્વને એક સરખો આવકાર આપતા. પહેલા બે બેરોનેટ હરતાં, આ રાંક બેરોનેટને પોતાનાં મોટાં નામ અને અમીરી ખાનદાનનો દરજ્જો જાળવી રાખવાનું કામ ભારે હતું. કરોડો રૂપિયાની બાપીકી હોલત હવે રહી ન હતી, જુના શેઠીયા વર્ગનો દોર દમામ જતો રહ્યો હતો, કામમાં કુળવાયકો વર્ગ વધ્યો હતો, તે છતાં ત્રીજા સર જમશેદજી, કરોડો રૂપિયાની હોલત વગર, ઠાણી દોરદમામ અને ધોંધાત કર્પાવમર, પોતાની વધુ કુળવાયકી કામનો પ્યાર હાથ કરી શક્યા હતા, પોતાનો દરજ્જો જાળવી શક્યા હતા, અને પોતાનાં મરણ વખતે, પ્રખ્યાત બાપીકું નામ અસલ જેવુંજ અમ્મર, અબેદાર અને લોકપ્રિય રાખી, પોતાના વારસ બાંધને આપી મયા હતા, જેવણને લગતી દુક હકીકત લખી, બેરોનેટના ખાનદાનની તવારીખનો છોડો લાવીશું.

સર જમશેદજી જીજીલાઈ, ચોથા બેરોનેટ.

[શેઠ કાવમજી ખરશેદજી જમશેદજી]

શેઠ કાવમજી ખરશેદજી જમશેદજી, તે હાલના ચોથા સર જમશેદજીનો જન્મ, મુંબઈમાં, રોજ ૫ મે અસપદાદ માહ ૭ જો ખેરદાદ સન ૧૨૨૨ વજદજીઈ અને તા. ૨ જી નવેમ્બર ૧૮૫૨ ને દિવસે થયો હતો, જે વખતે તેમના પ્રખ્યાત બપાવા હયાત હતા. ત્રીજા બેરોનેટ અને શેઠ ખરશેદજીની બેમરમાં માત્ર વીસ મહિનાનો ફર્ક હતો, અને તેથી દરેક રીતે બન્ને બાંધબોને સાથે સાથે અને એક સરખી રીતે બેઠેરી મોટા કરવામાં આવ્યા હતા. મામાપની દેખરેખ હેઠળ તેમને એક સરખી તરતીન મળી હતી, એકજ ઊંચાઈના હાથ હેઠળ તેઓએ અંગ્રેજી બાપ ની તાલીમ લીધી હતી. આપણને પાછવધી જાણીતા થયલા મી. ડબ્લ્યુ એચ. હંમિલ્ટન તેમના

“જિસ્તાદ હતા. ઈ. સ. ૧૮૭૧ માં શેઠ કાવસજીએ આપણી યુનિવર્સિટીની ‘મેટ્રિક્યુલેગનની’ પરિક્ષા પસાર કરી હતી, જે તે વખતના અસાધારણ બનાવથી પારસીઓમાં ધણી ખુશાલી ઊપજી હતી, તેમજ ગવર્નરે વતીકે, ‘એન્સેલર’ તરીકે “કાનવોકેશનમાં” ભાગ્ય કરતાં, બેરોનેટ ખાનદાનના આ નખીરાને ખાસ મુજારક્યાદી આપી, તેમને માટે સાફ અવિધ્ય વર્તયું હતું. ઈ. સ. ૧૮૭૩ માં તેઓએ આર્ટસની પહેલી પરિક્ષા—F. E. A.—પસાર કરી હતી, અને અર્જેજી બાપાને ફેલોશ અભ્યાસ આગળ વધાર્યો હતો. પોતાના મહુમ વડાભાઈનાં લગનને દિવસે—તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૭૨ ને દિવસે શેઠ કાવસજીનાં લગન પણ, તેમનાં એક બેથી, બાઈ સાહેબ ગુલબાઈ તે શેઠ રતમજી અરદેસર વાડીઆના દીકરી જોડે, બારે ધામધુમથી “મજગામ ફેસ્ટલનાં” બાપીકાં મકાનમાં થયાં હતાં. ચોથા સર જમશેદજીની ઊમ્મર તે વખતે માત્ર ૨૦ વર્ષની હતી. ઈ. સ. ૧૮૭૭ માં બીજા બેરોનેટનું મરણ થતાં, શેઠ કાવસજીના વડાભાઈ શેઠ માણેકજી ત્રીજા સર જમશેદજી લેખાવા લાગ્યા. શેઠ કાવસજી પણ હવે કાઈ ઉપયોગી જીંદગી ગુજારવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. બીજા શેઠીયાઓના દીકરાઓ માફક, તેમને અપારસી જીંદગી પસંદ નહતી. તેઓએ સરકારી નોકરી પમદ કરી, અને જાતે કેળવાયલા હોવાથી તેવી નોકરી મળતાં, વખત લાગ્યો નહિ. તા. ૫ મી જુલાઈ ૧૮૭૫ ને દિવસે શેઠ કાવસજી સરકારી નોકરીમાં જોડાયા. સરકારે તેમને નિમક ખાતામાં એક કલેક્ટરની પદ્વી સાથે નિમ્યા, અને પોતાની જાતી ચંચલાઈથી તેઓની પદ્વી વર્ષો વર્ષ વધતી ચાલી, અને જ્યારે તેમના વડાભાઈ મરણ પામ્યા, ત્યારે તેઓ છેક બીજા વર્ગના કલેક્ટરના ચઢતા ઝોદાપર આબ્યા હતા, અને જો સરકારી નોકરીમાં ચાલુ રહેવાનું થને, તો અન્યત્ર યોડા વર્ષમાં તેઓ મોટા સરકારી ઓધિદાર થઈ પડતે. શેઠ કાવસજી એક નામદાર બેરોનેટના નખીરા, તેવાજ એક બાપના બેટા, અને બીજા એક બેરોનેટના ભાઈ હતા, અને જો ચાહતે, તો ગમે એવી રીતે પણ અપારસી જીંદગી મેજમજાહમાં ગુજારી જતે, પણ તેવી જીંદગી આ સ્વતંત્ર શેઠને પસંદ ન હતી. પ્રમાણિક અને વફાદાર નોક-

SIR JAMSHIJI JIJIBHAI, THE FOURTH BARONET

સર જમશેદજી જીજીભાઈ, ચોથા બેરોનેટ.

રીમાં, વાજબી રીતે તેમને કાંઈ ખોટી શરમ લાગી નહિ, અને તેથી તેઓ જાતી મહેનતથી પોતાને માટે સ્વતંત્ર અને માનવત ઓઢો મેળવી શક્યા. હાલના શેરીયાના દીકરાઓને, શેઠ કાવસજીનો દાખલો નકલ કરવા લાયક ધર્મ પડવો ભેદિએ. ઓગણીસ વર્ષમુધી શેઠ કાવસજીએ સરકારી નોકરી બજાવી હતી, અને તે વખતમાં તેમને ગામેગામ અને શહેરે શહેર ફરવું ધર્યું હતું, જ્યાં સધળે તેઓ પોતાનાં કુટુંબ સાથે એકાંત જીંદગી ગુજારતા હતા.

ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં ત્રીજા સર જમશેદજીના એક પૂરા વારસ દીકરા જવાન શેઠ ખરશેદજી મરણ પામ્યા અને શેઠ કાવસજી "જમશેદજી બેરોનેટસીના" દેખીતા વારસ પયા.

તા. ૧૭ મી જુલાઈ ૧૮૯૮ ને દિવસે ત્રીજા બેરોનેટ મરણ પામ્યા અને શેઠ કાવસજી તે દિવસથી ચોથા સર જમશેદજી થયા. તેમના બાઇનાં મરણ વખતે તેઓ કારવારખાતે હતા, જ્યાંથી તેઓ ખનતી સગવડે મુમ્મદ આવવાને નિકલી પડ્યા. પારસી કોમે તેમને મુમ્મદમાં થોડા આવકાર આપ્યો, અને એકદમ એકમતે તેમના બાઇની જગ્યાએ કોમના વડા અકાબર તરીકે તેમને કબુલ રાખ્યા. ૨૧૦૦ પારસીઓની સહીમાથનું એક અરજપત્ર પારસી પચાપતના દૂરદી સાહેબોપર મોકલવામાં આવ્યું, કે ત્રીજા સર જમશેદજીની જગ્યાએ ચોથા સર જમશેદજી જીજીમાઇને પારસી કોમના વડા અકાબર જાહેર રીતે નિમવા. પારસી અનજોમનની આ અરજ માન્ય કરી, પારસી પચાપતના દૂરદીઓએ પારસી સમસ્ત અનજોમનની મોટી જાહેર સભા તા. ૭ મી આગષ્ટ ૧૮૯૮ ને દિવસે, "આલખતેસ આગમાં" બોલાવી હતી. આસરે બે હજાર પારસીઓ તે સભામાં હાજર થયા હતા. જુઝર્ગ સર દીનશાહજી માણેજી પીટીટ બેરોનેટને સરનશીનની ખુરશી આપવામાં આવી હતી. આ સભામાં ત્રીજા સર જમશેદજીનાં અકાળ મરણ માટે પારસી અનજોમનનો ખેદ જાહેર કરનાર ઠેરાવો પસાર કીધા પછી, શેઠ ખરશેદજી રસ્ત-મજી કામાજીએ નીચલો ઠેરાવ પારસી અનજોમન આગળ રજુ કર્યો કે—

“મહુમ ત્રીજા બેરોનેટ સાહેબ સર જમશેદજી હજીભાઈ પોતાના વખતમાં આપણી અનજ્ઞમનના ધર્મ ફરજના દ્રસ્ટી સાહેબો તથા અકાબરો તથા ખીજા આગેવાનોને પોતાની સાથે લખને, મુંબઈની જરૂરોસ્તી અનજ્ઞમનને લગતાં કામકાજો જે પ્રમાણે ચલાવતા હતા, તેજ પ્રમાણે તેવણના બાધ, સર જમશેદજી હજીભાઈ એવા બેરોનેટે હવે પછી કામકાજ ચલાવવું, તથા પ્રમુખનો જે ફરજો સર જમશેદજી હજીભાઈ ત્રીજા બેરોનેટ બોગવતા હતા. તે ફરજો સર જમશેદજી હજીભાઈ એવા બેરોનેટને આપવાનો ઠેરાવ આ સભા કરેછે.”

શેઠ નવરાજ જેઠાંગીર ગામડીયાના અને આખી અનજ્ઞમનના સર્વાનુમતી ટેકાસાથ આ ઠેરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો. પાછલથી આ ઠેરાવની નકલ સર દીનશાહજીએ, એક પત્ર લખી, એવા બેરોનેટ સાહેબપર મોકલી આપી હતી, જેવણે વળતો પત્ર લખી પારસી કોમના વડાનો એકો કબુલ રાખતાં પારસી અનજ્ઞમનની પોતાથી બનતી સેવા કરવાનો વચન લગભગ પોતાના વડા બાઈનાં બોલેમાંજ આપ્યો હતો.^૧

એવા બેરોનેટ સાહેબની જાહેર જાહેરી હજી હમણાં શરૂ થાયછે. તેઓ એક “જસ્ટીસ-ચીફ-પીસ” તથા ફારપોરેશનના સરકાર તરફના સમાસદ છે. તેઓ પારસી કોમના વડા અકાબર, તથા પારસી પંચાયતના વડા દ્રસ્ટી અને તેના પ્રમુખ થયા છે. “સર જમશેદજી હજીભાઈ ખાસ્સી બેનીવોલેન્ટ ઇનસ્ટિટ્યુશન” જેવાં મોટાં ફળવણી ખાતાંના તેઓ પ્રમુખ છે. એ ઊપરાંત ખીજાં ઘણાંક જાહેર ખાતાંઓ સાથે તેમનો સંબંધ થશે, ઘણીક જાહેર ફરજો તેમને બજાવવી પડશે, ઘણીક રીતે પારસી કોમના પ્રતિનિધિ તરીકે તેમને કોમને લાભનાં કામો કરવાં પડશે, જે સઘળી

^૧ મહુમ ત્રીજા બેરોનેટ, સર જમશેદજી હજીભાઈ તથા હાલના બેરોનેટ સાહેબને લગતી સર્વ અગત્યની નોંધ માટે, આ લેખકનો મુળ આધાર, ખાનબહાદુર રોક બહમનજી બેહસમજી પટેલે “જામે જમશેદમાં” પ્રગટ કરેલાં કિંમતી લખાણ છે. મુખ્યત્વે ૪૨૧ તા. ૧૯ મી જુલાઈ ૧૮૯૮ ના “જામે જમશેદના” અંકપરથી ઘણી ઘપેલાં વિચિત્રો આ લેખકને હાથ લાગી છે.

તેમની ક્રમેદ ર કારકીદીની નોંધ લેવ તું કામ, કોઈ જીમ નસીબવત લેખકને હાથ રહેશે. બાપ દાદાનું કીર્તિવત નામા સર્વ રીતે જાળવવાને ખોદા તેમને સર્વ મક્કી રક્ષિત જશે, એવી આપણી સાદી પણ ખરાદિલમી હુવા છે. ખોદા તેમને સારી તંદરોસ્તી આપતા રહે અને તેમનો વારસ વસીલો વધે એવું આપણું ચલાવું છે. પારસી કામને લામનાં, પારસી કીર્તિમા વધારે કરનારાં, અને પારસી કામને મગર કરનારાં કામો, તેમને હાથ સદા યતાં રહે, એવી આપણી આશાએડ ઊમેદો છે, જે ખોદા ચોથા સર જમશેદજીને નેગેહવાન, રેહતુમા અને રક્ષક થઈને પાર પડી આપે, એવું આપણું માગવું છે, તેમજ પારસી કામ પોતે નિમી, પોતે કબુલી મંજુર રાખેલા, અને તેમને પ્યાઈ “સર જમશેદજી” નામ ધરાવનાર, આ અમીરી મહરથની બાજુમાં સદા ઊભા રહી, તેમને સદા મદદ કરી, “સર જમશેદજી” નામની આગળી કીર્તિ, આગળી જેળ અને આગળો દરજ્જો, મમે એવા ચક્કા કે પડતા, સહત કે સુખના વખતમાં, જાળવી રાખવાને સદા મદદ કરવી જોઈએ, એવું અમારું કહેવું છે; કારણ પહેલા સર જમશેદજીથીજ પારસીઓ વધારે જગ-આશકારા થયા છે, અને તેથી “સર જમશેદજી” નામ એકલું આ ચોથા ખેડોનેટું નહિ, પણ આખી પારસી કામનું નામ અને પારસી કામનો શણગાર અને પારસી કામનો પોતાનો વારસો છે.

ચોથા સર જમશેદજીને ત્યાં એક વારમ ખેડાની વહિ થયેલી છે, જેઓ હાલ એકત્રીસ વર્ષની ઊમ્મરના ઊધરતા જવાનિયા છે જવાન શ્રેષ્ઠ રૂપમ-મય કાવસય ખરોદય જમશેદજી જીજીલાધનો જન્મ, તા- ૬ થી માર્ચ ૧૮૭૮ ઇ સ અને પારસી યેજ ૧૮ મો માહ ૬ થો સન ૧૨૪૭ યજ્ઞજીને દિવસે થયો હતો. ઇ. સ. ૧૮૮૪ થી તેમને કેળવણી આપવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. સરકારી “એલિનરટન મિડલ સ્કૂલમાં” તેઓએ અંગ્રેજી ભાષાની કેળવણી લેવા માંડી હતી, બાકી તેઓ ‘સેન્ટ એલિયર સ્કૂલમાં’ હાખસ મયા હતા. સરકારી નેકરીમાં તેમના પિતાજીની બહાર-ગામ બદલી થવાથી, તેઓ પાછલથી ‘રત્નાગિરી હાઈ સ્કૂલમાં’ જોડાયા હતા, બાંધી પડેલી વાસ્તી કોશીશર્માજ, તેઓએ ઇ. સ. ૧૮૯૫ના

સાલમાં, મેટ્રિક્યુલેશનની પરિક્ષા પસાર કરી હતી જવાન શેઠ રસ્તમજીને જીમ્મરે પૂખ્તો પૂરતો. વખત થયો નથી, એટલે તેમની જાહેર કારકીરદી વિશે લખવાનો વખત પણ આવ્યો નથી, પણ વખત આવતાં તેઓ પણ પોતાના પ્રખ્યાત મુરખીઓને પગલે ચાલશે, એવી નક્કી આશા રાખીશું.

ખીલ સર જમશેદજીના ત્રણ દીકરાઓમાંના બે સાહેબો, તે મહુમ ત્રીમ તથા હાલના બેરોનેટવિશે લખ્યા પછી, અને સર જમશેદજીના વારસોને લગતું આ પ્રકરણ ખતમ કરવા પહેલાં, શેઠ જમશેદજી ખરશેદજી જમશેદજી, તે ખીલ બેરોનેટના સર્વથી ન્હાના દીકરાવિશેની કાંઈક નોંધ અત્રે લેવી અગત્યની છે.

શેઠ જમશેદજી ખરશેદજી જમશેદજી જીજ્ઞાસુનો જન્મ મુંબઈ શહેરમાં, ઇ. સ. ૧૮૧૦ માં થયો હતો. જવાન વયથીજ તેમને કેળવણી આપવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. 'સેન્ટ મેરી સ્કૂલમાં' તથા ખાસ ગિસ્તાદોના હાથ હેઠળ તેમને અંગ્રેજી ભાષાની કેળવણી આપવામાં આવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૮૧ ના સાલમાં, તેઓએ મેટ્રિક્યુલેશનની પરિક્ષા પસાર કરી હતી. ત્યારપછી તેઓએ એલ્ફિન્સ્ટન તથા ડબ્લન કોલેજમાં ફેલોશીપ વધુ અભ્યાસ કર્યો હતો. તા. ૬ થી ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૨ ને દિવસે, શેઠ જમશેદજીનાં લગન, તેમનાં ફાઇ બાઈ પીરોજબાઈ જમશેદજી જીજ્ઞાસુના એક બેટી, બાઈ આવાંબાઈ શાપૂરજી બાટલીવાળા સાથે થયાં હતાં. ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં શેઠ જમશેદજીને સરકારે, એક "જસ્તીસ-આફ-ધી-પીસ." નિમ્મા હતા, તેમજ મે ૧૮૯૦ માં, તેઓને, પારસી 'મેટ્રીમોનિયલ કોર્ટના' એક 'ડેલીગેટ' ઠેરવ્યા હતા. તા. ૨૫ મી માર્ચ ૧૮૯૩ ને દિવસથી, શેઠ જમશેદજી, "સર જમશેદજી જીજ્ઞાસુ પારસી બેનીવોલેન્ટ ધનસ્તિ-ટયુશનના" એક કારોબારી થયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં, મુંબઈ શહેરના "જસ્તીસ-આફ-ધી-પીસનાં" મંડળે, તેમને મુંબઈની "મ્યુનિસિપલ કોરપોરેશનના" એક સભાસદ ચુંટી કાઢ્યા હતા. તા. ૩ જી આગસ્ટ ૧૮૯૮ ને દિવસથી, શેઠ જમશેદજીને પારસી પંચાયતના એક ફરદી નિમવામાં આવ્યા હતા. શેઠ જમશેદજીને ત્યાં ચાર બાળકો-બે છોકરા

અને બે છોકરીની-૪૬ થયેલી છે. તેમના વડા બેટા બાઈ સાહેબ રસ્તમ-
જીનો જન્મ તા. ૧ લી મે ૧૮૮૪ ને દિવસે થયો હતો, જેથી તેઓ હાલ
પંદર વર્ષની જિંમરે પૂર્ણ ચૂકેલા છે. તેમના ખીખ બાળક બેટા ખરશેદ-
જીની જિંમર માત્ર બે વર્ષની છે.

* * * * *

પ્રિય વાંચનારા! પહેલા સર જમશેદજી અને તેમના કુટુંબીઓના જન્મ-
ચરિત્રનો છેડો લઈ આવે છે. એક ઝવેદાર જીંદગીનો અહેવાલ આપરે
ખતમ થાય છે. એક પ્રસિદ્ધ પુરુષનાં પરોપકારી કામોનું વર્ણન પૂરું થયું
છે. સંખ્યાવતના સરદારની સિદ્ધિમાં લખવાનું હવે કંઈ બાકી રહ્યું નથી.

પહેલા સર જમશેદજી જેવા ખીખ નર ક્યારે મળશે? એ મહાન નરની
બરોબરી કરનાર ધણી ક્યારે બાહર પડશે? એ પરોપકારી પારસી
અદ્વરુષની જગ્યા હાલ ખાલી છે અને સદાકાળ ખાલી રહેશે.

શું પહેલા સર જમશેદજીની જગ્યા સદાકાળ ખાલી રહેશે? શું પારસી
કામ ખીખ એક “સર જમશેદજી” પેદા ન કરશે? ના! એમ અનેજ
કેમ? સંખ્યાવત માટે પ્રખ્યાત થયેલી એક કામમાં ‘સંખ્યાવતના સરદાર’
ન હોય એ કેમ બને?

પારસી કામ સંખ્યાવતના એવા સરદાર વગર તદ્દન ખાલી રહેવી નથી.
જે કામમાં “સર દોનશાહજી માલુકજી પીગીટ બેરોનેટ” જેવા પરોપકારી
ગૈરીયા હોય, તે કામમાં સર જમશેદજીની જગ્યા તદ્દન ખાલી પડનાર નથી
પારસી કામને એ ઘોડી મગફર કરનાર ખીખ નથી.

પારસી કામ અને મુંમઈની પ્રજા, પહેલા સર જમશેદજીને કદી જુલશે
નહિ. એ ખાનદાનની સંખ્યાવતનો મોટો રેલો બંધ થતાં, એ ખાનદાનન
આગળા યાદગાર નખીરાઓની વખાણ ગાવાને, પારસી કામનું મોટું
પણ બંધ થઈ જશે નહિ.

તદ્વેરસન અને દુધાળી એક માય કેટલાં વર્ષ દુધ આપી શકે? તેમ એકજ
ખાનદાન કેટલા ડાહ્યા સંખ્યાવતનો રેલો ચલાવે? તે પ્રમાણે સર જમશેદ-

જનાં ખાનદાને પાંચ ઠાહેકાસુધી, સખાવતનો જે રેલો અલાવી મૂક્યો હતો, તેનો પણ પારીક છેડો આવી રહે, તેમાં શી નવાઈ?

બસ! સર જમશેદજી અને તેમનાં ખાનદાને પૂરતી સખાવત કરી છે; તેઓએ પારસી કોમને પૂરતી મદદ કરી છે; પેતાની ફરજ તેઓએ પૂરતી બજાવી છે; પારસી કોમનું નામ તેઓએ પૂરેપૂરું જગઆશકારા કર્યું છે; પારસી લોકનો મરતબો તેમનાથી પૂરતો વધ્યો છે; પારસીઓએ તેમનાથી ઘણાં સુખ જોયાં છે; અને ઘણું માન મેળવ્યાં છે.^૧ પારસી કોમ, જે ખાનદાનપાસ હવે વધારે અને નવી સખાવત ભાંગવાનો દાવો કરે નહિ, પણ જે ખાનદાનની આગળી અને હાતેમ સરખી સખાવતોની માદર્શ, પારસી કોમ જે ખાનદાનની ત્રીજી શું, પણ ત્રીસમી પેઢીના વારસને પણ, પહેલા સર જમશેદજી ઇજ્જાર્હની યાદ ખાતર, સદા એક સરખું અને લાયક માન આપતી રહેશે.

વધારો.

વધારો—૬

સર જમશેદજીની વખાણમાં જોડાયેલી કવિતાઓ,
બેત અને ગાયનો.

સર જમશેદજીનાં મરણમાટે કવિ દલપતરામનો વિલાપ.

(રાગ પરજી)

‘અરે કોણ આદમી એવો રે-જડે જમશેદજી જોડે—ટેક

કાળે પેરી પુરુષારથ કાળે, કીધાં કરોડો કામ;

દેવતા પુરુષાર્થ આ દુનિયામાં, નિશ્ચય રાખ્યું નામ—અરે કોણ ૧

મુલકે બંદર મદિરનો એ તો, મોટો ભાગ્યો મોભ;

ભર દરીયે કુવા-થંભ^૧ ભાગ્યો, હવે થાશે શાથી યોભ?—અરે કોણ ૨

ધોર^૨ ધણો થયો વાટેને ઘાટે, હાટે પડી હડતાળ;

હિંમત રાખીને હાથ પોકરે, કોણ બૂદા કોણ જાળ.—અરે કોણ ૩

સાંભળી શોક સંતાપ ધરે જન, ભારે ભવન ભવન;^૩

નાવવાલો સદ બિધા નાખ્યા, પ્રભુનો^૪ જાણી પવન.—અરે કોણ ૪

૧ વહાણનો ડોળ. ૨ અવાજ. ૩ ધરે ધર. ૪ પ્રભુ-અત કાળની મોટી
રેલ. (Delinge)

કોરટના કારભારિએ કીધાં, કોરટનાં બધ કાજ;
 ચારપર્ગાં પછુ ચારોન ચાએતો, નર કેમ ખાય અનાજ—અરે કોણુ ૫
 જોતાં જણાયો સૂરજ ઝંખો, બાસિ^૧ ભૂમિ ભયંકાર;
 લોક પડ્યા સહુ શોકમાં લાગે, સૂનો દિસે સંસાર—અરે કોણુ ૬
 દવાખાનામાં દરદર્થી દુઃખિયાં, લોક રૂવે લાચાર;
 નિશાળ માંહિ નિશાળીયા રૂવે, યાદ કરી ઉપકાર.—અરે કોણુ ૭
 પાંજરાપોળનાં પ્રાણી પોકારે, એનો ગયો આધાર;^૨
 સાહેબ લોકનો ગયો સનેહી, ડાહ્યાપણનો દેગાર.—અરે કોણુ ૮
 કોણુ ફિકર હવે લોકની કરશે, હરશે હરકત ત્રાસ;
 અતરનો અબિલાખરે ઉચરશે, પરજા કોની પાસ?—અરે કોણુ ૯
 હિંદુસ્થાનનો હતો હિમાયતી, પામરનો^૩ પ્રતિપાલ;^૪
 નેક શાણી સરકારનો સૂબો, ડાપણુદાર દયાદા.—અરે કોણુ ૧૦
 માનવી માતર જે જે જગતમાં, જૂદી જૂદી બધી જાત;
 સાંભળતાં શોક સાગરમાં પડી, વારેવારે કહેવાત:—અરે કોણુ ૧૧
 ખાલી દિસે રતનાગર ખેતર, ઉજડ જેમ આ વાર;^૫
 અરેઅરે ખેડુ હતો તે ખોયો, ખરી ખાતે^૬ ખેડનાર—અરે કોણુ ૧૨
 સવત ઝોગણીસે પંદરાનો, માલતાં ચેતર માસ;^૭
 ક્યાંથી અમાગણી બારશ આવી, તે ઉપજાવ્યો ત્રાસ.—અરે કોણુ ૧૩
 વિજળીએ જાં વાત પહોંચાડી, ઠેકાને દામો દામ;
 સાંભળતાં થયાં સર્વે ઉદાસી, કોઈ કરે નહિ કામ.—અરે કોણુ ૧૪
 પોણોસો વરમ બપર નવ પુરા, માંડિને ગણિયે માસ;
 ભૂતજા આયુરા એટલું ભોગવી, વળતી કીધો સ્વર્ગવાસ —અરે કોણુ ૧૫
 ધર્મ ધુરધર^૮ ધીરજ ધારી, પામ્યો પ્રજાનો પય;^૯
 જન્મ કયા કવિતાથી જોના, મરના^{૧૦} બનશે મંથ.—અરે કોણુ ૧૬

૧ દેખાઈ. ૨ ભમેદ. ૩ મરીમનો ૪ પાળનાર. ૫ મહેનતથી ૬ ધર્મની
 ડુંસરી પસંડનાર. ૭ માર્ગ. ૮ મોટા.

નારીનરો જેનાં નામને રોરો, પુરો સંભારીને પાડ;
 જેને છાએ જમશેદ ગયા હશે, ઝાંઝાં રોરો ઝાડ.—અરે કાણુ ૧૭
 ભારત^૧ ઝીન વિલાયતમાં જેણે, મેળવ્યું મ્હોંદું માન;
 વિધવિધ ઉપકાર વખાણે, આખો દેશ ધરાન;—અરે કાણુ ૧૮
 ‘નાઈટું’ ઉપનામ અપાયું, ખીલ્યું એ ‘ખારેનેટ’;
 જનનો હેતુ મહારાણીએ જાણી, ભાવે ક્યોં ચાંદ મેટ—અરે કાણુ ૧૯
 બેશર તળાવ કુવા પુલ બાંધ્યા, પાણીની હરવા પ્યાશ;
 બિગી^૨ રચાધી ધર્મશાળાઓ, કંઈ નવ રાખી ક્યાશ.—અરે કાણુ ૨૦
 સુરત નવમારી ને પુનાના, સજ્જનો પુરે સાખ;
 રૂપેયા પરઉપકારમાં આપ્યા, લેણે પચીસ લાખ.—અરે કાણુ ૨૧
 મહાજનનો એ તો મોવડી^૩ હતો, દેરા કિલાનું કમાડ;
 કલપતરૂ^૪ કલિકાળમાં^૫ કહિયે, લોક લડાવણુ લાડ—અરે કાણુ ૨૨
 યયા નથી, ને—યનાર નથી, નર જગમાં જેની જોડ;
 સ્વારય ને પરમારયનાં જેણે, કીધાં કામ કરોડ—અરે કાણુ ૨૩
 પારશિયોનીજ^૬ પરમ^૭ પુરપનાં, નામ લેશે જે હામ;
 રનેહ સહિત સદાય સંભારશે,^૮ નિર્મળ જેનું નામ —અરે કાણુ ૨૪
 એ મહાન પુરુષને મળવાની મોટી, હેડામાં રહી ગઈ હામ;
 ગણી ગણી ગુણુ ગ્રંથમા ગુથીને, રાખત દલપતરામ^૯—અરે કાણુ ૨૭

૧ હિંદુસ્તાન ૨ સારા. ૩ મોટી. ૪ વડો. ૫ સઘળી જામેદ પૂરી પાડનાર
 એક કલિપત ઝાડ. ૬ કળવૃત્ત ૭ પારસી. ૮ પોલીકાં. ૯ ચાંદ કરો

* કવિ દલપતરામની આ કવિતા સરજૂનમરોદજીના મરણ વખતે, તા. ૨૦ મી
 મે ૧૮૫૯ ના “મુંબઈ આખૂકના” અકમા પહેલીવાર પ્રગટ થઈ હતી, પણ
 તે ઘણી અપૂરી અને અશુદ્ધ છપાઈ હતી, મી પટેલનાં “ગહાજન-મંડળ”
 નામના પુસ્તકપત્રથી હાલમા આ કવિતા દિતારી લીધી છે [પાને ૧૦૦૭.]

સર જમશેદજીનાં મરણમાટે મી. “મનસુખનો”
શોક તથા શિખામણના સુંદર મુખનો.*

ઊઠરે ઓ છગર તું બીદાર હાં થા,
સુસતી ને ગફલતથી હુશીઆર હાં થા.
કે જમના જહાદો હવે વાટેછે,
આ અજલનું મેદાંન બહુ કોશ્વહેછે.
તાંહાં જાવુંછે તુંહુનેબી આખર અંભાંમ,
તેજ જગે તાહારો છે છેલ્લો આરાંમ.
તાંહાં સરદાર ને સીપાઈઓ કુલ સાથે,
તાંહાં અમીર ને ફકીરનો મીલાપછે.
ખુદ પાદશાહનું તખ્ત તાંહાં કરકટીછે,
તાંહાં માલ અને મીલકત સીધા મટીછે.
ગમે એવો હસે તું મોટો સરદાર,
પણ અનધારી ખાકજ છે તાહારો કરાર.
મોહિટાઈ ને તુનદાઈનું નથી તાંહાં કાંમ,
બદી કરસે તુંને ગોલાંમનો ગોલાંમ.
પાદશાઈ સવારી તાંહાં અકાર થસે,
લલો તાહારો પેઆદો તાંહાં સરદાર થસે.
આ જગતનાં ચમનમાં તું શુલ હોસે,

* મી. મનસુખનાં “ગંજનામહમાંથી” અને આપેલી યોગ્ય બેતો બેતારી લીધામાં આવી છે; બેતબાજની તેની રચના સંભાળવામાટે, બાપા કે જોડણીમાં કંઈ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી. એને લગતી પૂરેપૂરી બેતોમાટે વંચો, મી. મનસુખનું “ગંજનામું” પાને ૪૦૭ થી ૪૧૭.

ઇચ્છા હમતું ને યોલતું તું બુલબુલ હોયે,
પણ સેવટે કંટાથીજ ઘાહેલ મને,
ઊપાએ તારા કરનાર—તાહારાં ફેલ થમે.
યાસતો એ ગંજીર ને ઢાંઝાંવ દીલ નર,
સદા રાખજે સાહેબના, ઇનસાફનો દર.

૨.

કે શંની આંખે દુનીઆમાં સજીએ અખત,
નહી રહેમે દોલત ને રૂપ—રંગ ને કમ,
સેવટ રહેસે તાહારો તો કરતુકેજ ઇચ્છાર,
અગર કરસે છુપું—અગર આશકાર,
પણ સાહેબના ઇનસાફથી બચનાર નથી,
અદલો તાહારો કોઈ બાંહાંને ટલનાર નથી.
સક્તી સલાઈજ કરવીએ માહ સબવાર,
બાકી નથી રહેવાનું કંઈ ચાદગાર.

૩.

“એહદ જેની રોશનાઈ—ને એહદ ચેરાખ,
મોઅનગાર છે હીપતો જેમ નઓરોજનો બાગ,”
તેળી ફરતો રહેછે, હર સોખ અને શાંમ,
નથી તેહને બીલકુલ એક પક્ષનો આરાંમ.
જમાંનો નથીજ આપતો તેહને કુરમત,
કે લોગવે એક પલનીળી તે કંઈ રાહત.
કુદરત કુલે મશગુલ છે રંજમાંજ સદા,
રંજથીજ થાયેચ રાહત કે હોરમત પેદા.

૪.

એજ રીતનાંછે આંખે કુલ દુનીઆનાં કાર,
ન બાંછે કોઈ છુપાં—નહી કોઈ આશકાર.
અગર તુંજમાં હોએ કંઈની અકલ એ ભાઈ,

તો રાખજો જીગરમાં તે લવનીજ આગાહી.
કરતો રેહેજો આખેરનોજ હરદમ વીચાર,
નો રાખતો ગરદન પર તકસીરનો ભાર.
બદન રનજમાંજ રાખેલું ઠડસે રવા,
લલાં કાંમની રંજમાંજછે જીનતની રાહ.

૫.

હવે સાંભલ એ ભધકે ગજગ હાંછે,
બદ સંતાપ ને સેતમ કુલ અજગ હાંછે.
સનસારી મીઠામ કુલ થાએઓછે જેઠેર,
હવામાંથી નીકલેછે દુખ ભરી લેઠેર,
આતશળી મારેછે પુર થનડી હાએ,
બરફ ગમથી બંધી કરેચ હાએ વાએ,
કુલ પગી ને પરવાનાં મારેછે ખુમ,
કે આ શેઠેરનો ચેરાગ ખુદ કાંહાં થઓ શુમ ?

૬.

દેશનીનું થાએજીય હાં અધારૂં કેમ ?
આ રંગીલાં શુલનું મોહોડું કાલું કેમ ?
આ અમનનો માલી તે કાંહાં જઈ છુપો ?
તે કાંહાં ગીઓ પારસીની કોમનો સુબો ?
કાંહાં ગીઓ બિદીઓગનો નેકનામ વીરો ?
કાંહાં ગીઓ વેપારની સંકનો તુરો ?
મુંબઈના “મરચંટનો” માંનવંતો કાંહાં ?
મુકલેસનાં જીગરોનો બલવંતો કાંહાં ?

૭.

જેસે જગનાં લોકો કે આકૃત હાંછે,
નેક નર બાંહાં મરે તાંહાં રાહત કાંહાંછે ?
સુખ બાંહાંથી નાહાસે તાંહાં બાકી રહે સુ ?

સુખ જેહની જાએ તે સીધુ કેહે છું? જુદાઈ જેહનો સાથી તે રહે નહી કાંચે? ગમજ જેહનો ખોરાક તે મરે નહી કાંચે? ઊમેદ જેહની જાએ તેહને ગમત તે છું? પનાહ જેને નહી તેહને હીમત તે છું?

૮.

ગમે કાણને ધરેઓ કે રહેઓ મહી તે? જીવેઓય. કાણ એવો કે મરેઓ નહી તે? જીવવું તેમ મરવું તો સજવારછે, મધુર શુભની સાથે જેહરી ખારછે, પશુ એવા નરનું મરણ ખરી ખારછે, એવા નર જાંહા મરે તાહાં અધકારછે, એવા નરનાં મોહોત ઉપર ધીકારછે, મોહોત તેહનેજ ભલુ જે બદકારછે.

૯.

‘હાતમ’ સરખા ખવાસનો અમીરી ‘જામ’ કરણી જેહની સફા,—સખી જેહનો દમ. એકીન જેહનું નીરમલ, ખોદા જેહનો એક, દીન જેહની ખરતર, જુનીઆદ જેહની નેક, ખખત જેહનું રોશન, ને બદન કવી, ધુજે જેહની ધમકીથી “જુધ” ને “સ્વી,” નહી હતો જેહમાં કઈ ખાલી દમાંમ, હતી જેહમાં ઇનસાનની જુળી તમાંમ.

૧૦.

તે નર જેવો મરે તો કાણ નહી રરે? કાહોલા કેમ જીવે જાંહાં સહીઓ મરે? દરીઓજ જાંહાં સુકાએ, તાહા મછી રહે કાહાં?

સરદાર બાંહાં નાખુદ તાંહાં કેમ હોએ પનાહ ?
 માલો બાંહાં વીખરાએ—તાંહાં ચલીઆં રેહે કેમ ?
 હુલા—આંધરા સીપાઈ તે કેમ મારે નેમ ?
 જે મરસે તેજ ફરીને મરનાર નથી,
 એવાજ નરો હર વખત મલનાર નથી.

૧૧.

ખરો દાંનાવ બાંણુજે તું ‘જમ નેજ’ એ લાઈ,
 કીધી જેણે જગમાં નેકીજ સંગ. આશનાઈ,
 ખાઈ—પીઈ—ખવાડીને બખરીજી કુલ,
 લઈ ગયો સેવટ જગમાં જસરસ અમુલ.
 વરસ પોણોસોની—જગની સફર
 માં સોસેઆ અનેક રીતનાં રંનજ ને રગર,
 પોહતો સલામત ધારેલે જ મુકાંમ,
 છહીતીઓ ખરી હીમતથી માંન અને નાંમ.

૧૨.

જમાવ કીધો કોશેશથીજ ગંજ બેશુમાર,
 સનસાર ખેતમાં વાવેઆં ખુખીવંતાં જાહાર.
 પછે ચાહીજી નીરાંતે ચાખવાને ફલ,
 પણ કીધો જમાંનાએ અચખુચ નીસફલ !
 હસદખોરી આંખ તે પર કીધી કરડી,
 બેવફાઈની પીઠ તે સંગ એક દમ મરડી,
 ફેંકેઓ તેનાં તન ઊપર બલમ એક રોગ,
 યાએઓ તેજ રોગનો એનેક “જમ” ખુદ લોગ.

૧૩.

અજલના શરાબની આવી જેહારે લેહર,
 ચાહી તેહના જીવે પેલી જગની સેર.
 કીધો તેણે કુચનો કુલ અસખાળ તઈઆર,

દીકું નહી હું લ'ખાન રહેવા સજવાર.
 કીધી તેણે નરમીથીજ સજિને આગાહી,
 કે એ સેઆંણી નારી,—એ દાંનાં દીલ ભાઈ,
 કરને તહુમો આ માહારી કુચપર વીચાર,
 ખરી અગત અગાજી રહેએ સજી તઈઆર.
 ખાકી . બદન . ખાકનેજ હું સોંપવાતુછે,
 હાથતુંજ . કીધું તે જગમાં લઈ જલુંછે.
 જર અને માંન છે જેમ તકલીદી ખાખ,
 જામર આપરીછે જેમ વેહેતું—રેલતું આખ.
 થઈચિ માહારી લગલગ હું પાકી જામર,
 રંજ—સખતી ખે ચીનેજ મેલવીજ જર,
 દાંનાવનાજ કાલ મુજબ કીધા કુલ કાંમ,
 જાદીઓગ કીધો સતથી મેં સોખ અને શાંમ.

૧૪.

ઘણી હુમી—ખુશી ને રમુજ મેં જોઈ,
 જે જોઈજાછે મેં તે જવાલ જોમે કોઈ.
 દીધોછે તે દાદારેજ મહુને જે જર,
 તે મોપુંથ હું તમોને—કુલ હાલ ગજર.
 કરને “રખ” નાંજ ખુશીથી હર દમ શોકર,
 દુરખીનની રાખજો હર કામમાં નજર,
 લેજો નાચાર ખેચારની દુવા ઓફરીન,
 માચવજો જીગરમાં ઈચ્છિજદાંનીજ દીન.

૧૫.

નસીઅત મારી રાખજે એ ભાઈ મલ ઇઆદ,
 ખીજ વાતો કરજે તું સદાખરી ખાદ.
 વલી ખીજ સાંભલ તું મખુન ઓતમ,

કે સુખમાં નાં બુલતો સાહેબને એકદમ.
 રખે થતો તેથી હરગેજ નામોરાદ,
 કે નામોરાદ બેએય હર રીતે ઈજા છુઆદ.
 સંતોશમાંજ છે દુખનો આંતમ જિપાય,
 સંતોશ વીના કુલ સુખો ખરખાદજ થાય. ૧૬
 એટલું બોલી યાએઓ તે અચબુચ બેતાબ,
 નહી ચાલી તકદીર પાશ તદંબીરની વાત.
 આવી લાગી અજલના પારધીની જર,
 થએઆ તેમાં “જમશેદજી સર” ગીરફતાર.
 શેકાર પેરે પકરાઈલો તેમનું રવાંન,
 જગત હીસી તેમને ખરું બીઆબાંન.
 હકીમોની હીકમતો થઈ કુલ નાચાર,
 નહી આએઓ દુનીઆનો જર ને માલ કાર. ૧૭
 હુધારસોને ખયાસ ને નવનાં સને,
 ઇસવી માસ એપરેલના ચઢિદમે દંને,
 ખાર ઉપર બે ની બદ રાતને સમે,
 કુચ કીધી જગથી તે નાંમવર “જમે,”
 કીધી સજીને સેવટની છુપી સલાંમ,
 ગીઓ બચુક સવરગનાં સુખીઆરે ગાંમ.
 સદા દીપતા આંહલાથી એહેરો રંગીઓ,
 નેક કીરતીનું કુંકું કપાલે લઈ ગીઓ. ૧૮
 કારેગ યાએઓ બારે જગથી નેક “જમ,”
 જીખજો તેનાં કુટુંબને અતીસે ગમ,
 યાઈ તેમની ખુશીની શશની સીહા,

અવાજ નીકલા અફસોસના હુ હો ! ને હા !
ક'ઇએ કીધાં તન'પરના વસતરે ચાક,
ક'ઇએ લી'જવી આંસુથી જમીનની ખાક,
કીધા કાઇએ ગમથી ચેહેરા ખુનદાર,
કીધા કાઇએ ભુદાઇમાં દીલ સોગદાર. ૧૬.

આવેઆ લોકો નહર કોમનાં સે'કડો હજાર,
થએઆ સજીનાં છવડા અતીસ યેકરાર,
એકની ભુદાઇથી કુલ ગમગીન થએઆ,
રૂખસાર તેમનાં હુખથી કુલ રંગીન થએઆ.
ગોયા ઊગેએ ગમનોજ તે દીન આફતાખ,
કીધું સજીનાં તનનું લોહી ખારીને આખ,
જલ—પાન-ને જમીન કુલે ખલતી થઈ,
ખુશાલ દીલની આલ'મ કુલે રરતી થઈ. ૨૦.

ગરમ ગમની ગરમીથી પુર થઈ અશમ,
વેહેતા જહુરા પેરે વહીગિ આખ નરમ.
ફેલાઈગિ બદ આફતનું ગોયા વાદલ,
સંહવાર થઈ ગોયા કાલી રાતમાં બદલ.
ચર'દા—પર'દા—ને માહી'એ તમાંમ,
ગોયા પાંમેઆં ગેબથી એ મોહોતનો પેગાંમ'
કીધી ગમથી છુપી ને બહેર ફરીઆદ,
આહી તેહેના રવાંનપર તે “રખ” ની દાદ ૨૧.

કીધી તેહેના કરતુકની ખંજુ બહુ વખોણુ,
રડી તે પર ફરતી જમીન ને જમાંન,
આએ રંગીન મુંબઈનાં રોહરની રઇએત,

સેઠાંણી—ગોરાંણી ને—આકર ને સેઠ,
 ગુલ પરનાં ખુલખુલ ને ઘરપરના કાગ,
 ગોલેઆં તેહેની ખુખીના હબરે કાગ,
 કે “સર” જેવો સકરમી પુતર નેક,
 નહી જણુસે માતાઓ જગમાં હરગેજ. ૨૨.

રહેઓ જગમાં નજહીક તે પોણોસો સાલ,
 પણ છોડી ગીઓ સેવટ કુલ જર અર્ને માલ.
 કીધી છવની વસતીથી કાએઆ ખાલી,
 પોતે જઈ છવતાંને સોંપી જનભલી.
 એવીજ રીતનોછે હાલ સજીનો એ ભાઈ,
 અગર તુને હોએ તંગી, ઇઆ પાદશાહી.
 અગર બંધે જગની હોએ તુને હાંનાઈ,
 તોખી તુને નહી મલસે જગથી વફાઈ. ૨૩.

ગુજરેઓ તે હીંમતી ખુદ નર નાંમદાર,
 રહી તેહેનીજ લલાઈ હાં કુલ ઇઆદગાર,
 થઈ તેહેની જગો આએ લવથી ખાલી,
 ગઈ જગની સફરની કુલ જનભલી.
 આ જગછે એ ભાઈ ગોઆ ધરમસલા,
 નહી રહે મુસાફર તાંહાં સઘલીજ વેલા.
 એક કાંમથી નીકલીને ભાએચ ખીજે કાંમ,
 ભુડું—ભલું સોસેચ સફરમાંજ તમાંમ. ૨૪.
 સેવટ ઠડેચ જઇને તે અસલી મુકાંમ,
 સફરનીજ અજમાએચ તેહેને આવેચ કાંમ.
 નથી રહેતું નેક કે બદ જગમાં આજેત,

અપટને છે જીદગી તમામ ખાલી વેઠ
 જે રનજ ખે ચી જગનો જર કરેચ જમાવ,
 જે લોભ અને હવસનોજ રહેચ આશનાવ,
 દોલત ને હોરમત ને ખેડેલો જીલદ,
 નહી ઠડસે સેવટ કોઈને ક્રાએદેમદ ૨૫.

ગીઓ મોટી લલાઈથીજ “જમ” નામવર,
 આઓ તેહેની જગે પનોતો પીસર,
 હતી જેદના દીલમા નેક પીતાની પદ,
 લાએગ જેનુ રાશન ને હીમત જીલદ
 એવીજ રીતનીછે આએ જગની રસમ,
 ખેટાથી રહેચ પીતાનુ નામ ને કરમ
 ખેટાનેજ છે બાવાના બિધરતા લાર,
 છે જગમા ખેટોજ બાપનો છેડેલો આધાર ૨૬.

“સર જમશેદજી”

[મહુમ જમશેદજી નસરવાનજી પીટીટના કવિતા સમદમાથી]
 જેમ પ્રસારે પવન પૂલ મુગધ અતિ હાસે,
 તેમ પાધરી તે એવી દયા મયા ચોપાસે,
 કે હુ ખા, ડર, સેતમ, દફે થયા તેને વાસે,
 ને ચીઠડેહાલ ગરીબઈ, હેખત ખાતી, નાહસે,
 જે બિત્તરમા જીવ લઈને નાહસી, દોળખમા જઈ કાપે,
 અધારી જ્યા રાજ કરેછે, સહિને છેક નાકે.

મહુમ સર જમશેદજી જીજીભાઈ બેરોનેટની કીર્તિ*

(ગજલ.)

ધન ધન જમાને જમશેદ, કલા તાહરી પાકી— ફાની કામા ફના યઈ, કીરતિ રહી બાકી.	ધન ધન.
એ સખાવતના શાહ ધરમના ધણી— એ ફાલતના દરિઆવ, બખ્શોશના બાગી.	ધન ધન.
એ એશિયાના હીરા, યુરોપના વીરા— હિંદુસ્તાના ઉમરાવમાં ગયો નામ રાખી.	ધન ધન.
એ “ગોલકડાના” મહવેર, સીલાનના મોતી— આરોહિયાનો જહવેર, કાષીદારનિયાની આઠી.	ધન ધન.
એ દોલતના દરખ્ત, ખમનાના એલ— તારા દ્રવ્યના જહરાથી જગે લીલોત્રી લાગી.	ધન ધન.
એ હોરમતના ઉમરાવ, આબરૂના હાકેમ— માન અકરામના બાણુપર, ધનતે નેમ તાંકી.	ધન ધન.
સરદાર “સર” બખ્તવાર બેરોનેટ— વિક્ટોરિઆએ કપો, તને શાકી.	ધન ધન.
ઉમરાવોની શકમાં લડનનું ‘ક્રીડમ’— તે પાદશાહજીએ દીધું તને બાકી.	ધન ધન.
એ ઉગમણની આંખ, આયમણના નાક— એ ખુંડ પૃથ્વીએ, દેહે પંકાયલી પાખી.	ધન ધન.

* “પારસી કસરને અને ગુલરાવી’માયન મંડળના” એક મિળાવણ વખતે
અવાયથી ગજલ [તા ૫-૧૧-૧૮૫૯.]

યુરોપ એશિયા, આફ્રિકા એમેરિકા—

એ એખંડ ખડ, તને જોયે તાકી.

ધન ધન.

ધનવાન, મોનવત, પુત્રવાન પૂરા—

એ શુરા મરદ બાયેમશાહી ગાડીને હાંપી.

ધન ધન.

એ ધરમનાં ધાંકણુ, કયાનીઓના ઠાંકણુ—

હમળતીઓના હીત સાર, હરદમે કસી છાતી

ધન ધન.

એ જમંમીન દાતાર, જરથોસ્તી દુડનાં મુળ—

એ પ્રાકરમી પરતાખી, પારસીઓમાં કીર્તિ તે સખી

ધન ધન.

એ પચના પરમુખ, પરોપકારી પુન્યવાન—

પારસીઓનાં હરેક 'દુડમાં' આગેવાની તે ચાખી.

ધન ધન.

એ પૃથ્વી પ્રસીદ્ધ પરદુ ખ મંજન—

એ શકસશુણી, ગરીબો સાર મોટી રક્ષ મનાંખી.

ધન ધન.

હરિપીગલ, પૂલ, પારસી કેલવણી ખાતુ—

એ ઉચા સોદાગર, બેહદ ખાતાં તોહરી પાટી

ધન ધન.

એ શુભાચ સોદાગર, વીરરશ વેપારી,—

નોશોરવાન બટો, કીર્તિ ગાય તારી. *

ધન ધન.

* છેલ્લે આપેલી બપવી મંજલ જોવા, સર જમરોદની વખાણુમાં જોડાયલા
જ્યાણો અને ગરબાઓ ઇત્યાદિનો મોટો સમૂહ કદાચ કંઈક મંદુરતથી એકઠો
કરવામાં આવ્યો હતો, પણ 'હાલના વાચક વર્ગને તે મુદ્દલે પસંદ આવે, એમ
ન લાગવાથી તે સમૂહ અને દાખલ કર્યું નથી

સર જમશેદજીની યાદે આજની ઓલાદ.

[મી. “રફિકની” ખાસ રચેલી ગજલ]

બલો જે જન લઈને માન ગયો આ જહાંનથી ચાલી,
જમાનાને શીખાડી: “ચાલ એ નરની બલે બાલી;
“બલી જે હાંડગી રાખે તને મન જનથી પાકી,
“જિગર જગનાં કણુ નહીં રહે તેની યુશ યાદથી બાલી;”
કહો કોણુને દિલે નહીં યાદ બલા સર જમનું યુશ અખત નામ,
સખિદિલ જે હજરોને હજરોથી ગયો પાલી;
ઉગે બાગે ફુલોની વેલ, ચંપાને મહકતો ખેલ,
ફેલાવી તેમ સુગંધ દિલે સખાવતનું સુખડ બાલી;
ખરાબે ગયેલું તેરવે જેમ બલો માલમ પોતાનું જહાજ,
ગરીબોની લઈને દાઝ તેરવ્યાં સંકટો ટાલી;
કંઈકોની રખાવી લાજ, કરોડોને બજાવી પાક,
હુનર એલમનાં ફુલોથી ફુલાવી મગજની ડાલી;
ગગનમાં જહાં તુલીક સુરજ ને ચંદનું રહેશે તેજ,
રહેશે નૂર નરનું તે નહીં શકશે કોઈ બાલી; *
ગગન જેના ગુણો ગાય, મહાથી નૂર અંકાય,
પુકારે જગ પુલકંદી, ગાય હીરતી નહેર ને નાલી;
ગુજરતાં નહીં ગુજ્યો તે, સુગંધથી લાં પમયો જે,
સુગંધ શાની? સખાવતની, અરે ઇશ! ક્યાં એવો વાલી?
ખુદા! એ ખાનદાનને આસ્માને સુખ સેતારો પુર,
અમકતો રહે! સદા તું રાખ તેમના હાથને ઝાલી;
‘રફિક,’ બકવા બધી શાની? નકામી તેં તરજ તાણી,
રજાઈ લાં બાગ એવો કે જીવાશે નહીં તેનો માલી.

વધારો-ખ

સર જમશેદજીની જાહેર સંખ્યાવતની બનતી સંપૂર્ણ ટીપ. ।
[હજી કાલમર્મ જણાવેલાં ધાનાંપરથી દરેક સંખ્યાવતની પુરતી વિગત મળશે]

સાલ	વિગત	રકમ	પાત્ર.
૧૮૨૨	શેઠ ખરશેદજીનાં લગનને દિવસે દેવાદારને હોડખાં	૩૦૪૦	૧૨૫
૧૮૨૫	“ નેટિવ એડ્યુકેશન સોસાયટીની ” સાળા- માટેનાં મકાન બાંધવાનાં ફંડમાં ...	૭૦૦	...
૧૮૨૬	“ કલકત્તા હૅરલ્ડના ” અધિપતીનાં ફંડમાં.	૩૫૦	૧૬૪
૧૮૨૭	“ નેટિવ એડ્યુકેશન સોસાયટીનાં ” ફંડમાં.	૧૧૦૦૦	૨૦૫
”	“ એલિફન્ટાઇન પ્રીફેસરશિપ ” સ્થાપવામાટે...	૭૦૦૦	૫૦
૧૮૨૮	“ એડ્યુકેશન સોસાયટીનાં ” ફંડમાં ...	૧૦૦૦	૨૦૫
”	“ ઇસ્ટ ઇન્ડિયન એસોસિએશનનાં ” ફંડમાં...	૩૦૦૦	...
૧૮૩૨	મુંબઈ, કોલાબા એન્જલવેટરી આગળનો કુવો બંધાવવામાટે	૩૨૦૦	૧૧૬
”	કટક હોદાના કુકાળ ફંડમાં	૫૦૦	૧૧૦
૧૮૩૩	શેઠ ખરશેદજીનાં પહેલાં ધણીઆણીનાં બિઝમણાં વખ્તે પારસી ખંચાવતનાં ફંડમાં	૧૫૦૦	૮૧
”	“ રાતા સમુદ્રને ” રસ્તે હિંદુસ્તાનનો વેપાર ખિલવવાને બિઝાં કરેલાં ફંડમાં	૧૦૦૦	૩૯
”	કારે મામનો એક કુવો બંધાવવા માટે ...	૧૦૦	૧૧૪
”	બાઈાં મામનો નવો પૂલ બંધાવવાનો ખર્ચ.	૭૩૦૦	૧૧૯
૧૮૩૪	એ સાલના ‘ મુકતાદ ’ તકિલે સુસ્તના પારસી- ઓમાં વહેંચવામાટે	૧૫૦૦	૮૧

સાલ	વિગત	રકમ	પાનું.
૧૮૭૫	'કલેર રકાલરશિપ' સ્થાપવાના ફંડમાં ...	૧૫૦૦	૫૦
૧૮૭૬	બહાદુર ક્રેટન સેન્ડને ધનામ આપવા માટે...	૫૦૦	૩૬
"	મુખ્યધના ડિલ્હાની "ચર્ચગેટ" અને "એપા- લોગેટ" ભાગલો પોહોળી કરવાના ફંડમાં.	૧૫૦૦	૪૨
"	શા. મોતીચંદ અમીચંદની યાદગારી જાળવ- વાનું ખાસ ફંડ સ્થાપી આપ્યું ...	૩૦૦૦૦	૧૪૨
૧૮૭૭	સુરતની મોટી આગ વખતની જૂદી જૂદી મદદના ...	૭૫૦૦૦	૧૦૩
"	એ સાલના દબાજુ દેશના દુકાળ ફંડમાં ...	૧૫૦૦	૧૧૧
"	ધાણા શહેરની ખાડીપર પૂલ બાંધવાના ફંડમાં ...	૧૫૦૦	...
૧૮૭૮	મુખ્યધની પારસી અનજોમને બાંધવા ધારેલા ટોખમાં ફંડમાં ...	૧૨૨૪૦	૯૯
"	ગિતર હિંદુસ્તાનના દુકાળ ફંડમાં ...	૧૦૦૦	...
૧૮૭૯	"કરનાક રકાલરશિપના" ફંડમાં ...	૧૦૦૦	૫૨
"	મુખ્યધ અને દેશવરે ખાતે ગહઆર કરવાને "ટ્રસ્ટ ફંડ" સ્થાપ્યું ...	૧૬૮૫૦૦	૮૫
"	મુખ્યધના "એનાહિયામ" બાંધવાનો ખરચ	૭૦૦૦૦	૮૯
"	ખંડાળાની ધર્મશાળા પાછલ ખરચ્યા ...	૨૦૦૦૦	૧૨૧
"	"સર નમરોદજી જીજ્ઞાસી ધર્મપીઠાલના" નિભાવ ફંડમાટે સરકારને આપ્યા. ...	૧૦૦૦૦૦	૨૩૧.
"	તેનું મકાન બાંધવાને સરકારે ખરીદેલી જમીન- માટે વધારાના ખરચન આપ્યા...	૪૦૦૦	૨૩૭
"	એ ધર્મપીઠાલ માટે એક મકાન બાંધાવ્યું ...	૫૦૦૦૦	૨૩૭
૧૮૮૦	સર ચાર્લસ ફ્રાન્સના પૂતળા-ફંડમાં ...	૩૦૦૦	૩૬

સાલ	વિવૃત	રકમ	પ્રાનું.
૧૮૪૦	ડયુક-ઑફ-વેલીંગ્ટનને મુખારકખાદી આપવાનાં ફંડમાં	૨૫૫૦	૫૨
૧૮૪૧	પ્રિન્સ-ઑફ-વેલ્સનો જન્મ યયો, તેની ખુશાલીમાં દેવાદારો છોડ્યા	૩૦૦૦	૫૩
"	પૂણાની પારસીઓમાટે અનભેમન ફંડ રચાવવામાં મદદના	૧૦૦૦૦	૬૫
૧૮૪૨	અફઘાનિસ્તાનની લડાઈમાં માર્યા ગયેલાઓની વિધવાઓને મદદ કરવાનાં ફંડમાં.	૧૦૦૦	૫૩
"	સુરતનાં આધળાં લુદ્ધોને મદદ કરવાનાં "	૫૨૫	૮૧
"	મી. જેમ્સ મેથિસનની યાદગારીનાં ફંડમાં ...	૧૦૦૦	..
"	યુરોપનાં હંમખર્ગ શહેરના આગનિવારણ ફંડમાં	૧૦૦૦	..
"	સુરત સપ્તધરાની આગવખ્તે મદદના મોકલ્યા	૫૦૦૦	૧૦૬
"	પૂણા શહેરમાં એક પૂવ બાંધવાનાં ફંડમાં ...	૨૫૦૦	૧૧૬
૧૮૪૩	ઊદવાડાની મુખાકાત વખતે ધર્મદાન વિગેરેમાટે.	૪૦૦૦૦	૧૫૦
"	"ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજનાં" ફંડમાં પહેલીવાર મર્યા	૧૦૦૦	૨૫૨
૧૮૪૪	બોનરેબલ જી ડબ્લ્યુ એન્ડર્સનની યાદગારીનાં ફંડમાં	૧૦૦૦	૩૭
"	ગણદેવી, બીલીમેરા, અને મહવા ગામને ગહમ્મારો કરવા વાસણો બેટ આપ્યા ...	૧૪૦૦	૬૦
"	પૂણા શહેરની દરેમહેર બાંધવા પાછલ ખરચ્યા	૪૫૦૦૦	૬૬
"	એ સાલની મુર્ધ જબ્બરગેટની મોટી આગવખ્તે સિપાઈઓને મુનામ આપવામાટે...	૧૦૦૦	૧૦૬
"	પૂણાનો બંડ બાંધવામાટે સરકારને આપ્યા	૭૫૦૦૦	૨૮૧

સાલ	વિગત	રકમ	પાનું.
૧૮૪૪	ઈંગલાન્ડથી તેનેમાટે સાંચા વિગેરે મંગાવવાનો અને ઇજનેરના પગાર વિગેરેનો ખીજો ખરચ... ..	૯૮૦૫૦	૨૮૨
૧૮૪૫	શેક જોહાગીર ખ. તારાચંદનાં ઊઠમણામાં માહિમ અને વાંદરાની ખાડી વચ્ચે મોટા પૂલ બાંધવાને લેડી જમશેદજીસાચ ખરચ્યા	૫૦૦	૮૧
"	એ પૂલ પર દેખરેખ રાખનાર સરકારી ઇજનેર કેપ્ટન કૃકશાન્કને ઇનામના આપ્યા. ...	૧૫૫૮૦૦	૨૫૮
"	એ પૂલ બાંધનાર કંટ્રાક્ટર મી. જમશેદજી દોરાબજી નાયગામવાળાને ઇનામના આપ્યા.	૫૦૦૦	૨૬૪
"	માહિમની બાજુ તરફ "લેડી જમશેદજી રોડ" બાંધવાનો ખરચના... ..	૧૫૦૦૦	૨૬૪
"	ધોરબંદરનું એક તળાવ ઊંડું કરી, ફરી બંધાવી અપાલ્યું	૨૨૦૦૦	૨૬૫
"	મુખર્મી "એલાસિસ રોડની" ધર્મશાળાનું મકાન બંધાવી આપ્યું	૬૦૦૦	૧૧૮
"	એજ મકાન માટે વધારાના ખરચના આપ્યા.	૫૭૪૦૩	૨૭૨
"	એ મકાન માટે જમીન ખરીદવાને ખરચેલા...	૮૦૦૦	૨૭૨
"	મિત્ર ફરામજી પે. દીવેચાનાં ઊઠમણામાં	૧૦૦૦૦	૨૭૨
"	બહેન બાઈ નવાજબાઈનાં પૂણમાટે ધર્મ કચેરી	૫૨૫	...
૧૮૪૬	આયરલાન્ડના દુકાળ ફંડમાં... ..	૬૧૦૦	૮૧
"	દરતુર એલજી દોરાબજી સંજીવણીની વાદગારી	૧૦૦૦૦	૧૧૨
૧૮૪૭	રાખવાનાં ફંડમાં	૧૦૦૦	૮૧
"	મુખર્મી "એપોલો સ્ટીટની" આગ વખતે, સેલ-રોને ઇનામ અપાલ્યું	૧૫૦૦	૧૦૭

સાલ	વિગત	રકમ	પાનું.
૧૮૪૭	અન્દેરી તરફ એસ્લા-પારલાનો પૂત્ર બધાઓ,	૪૦૦૦	૧૨૦
"	"ડિરેક્ટ બેનીવોલેન્ટ સોસાયટીને" નિભાવ		
	ફંડ કરી આપ્યું	૫૦૦૦૦	૨૭૨
"	એમ ખાતાને લેડી જમશેદજીને નામે આપ્યા,	૨૦૦૦૦	૨૭૩
૧૮૪૮	મિત્ર શેઠ મનચેરશાહ ધનજીમહેતાનાં જીક-		
	મણાં વખતે ધર્મ કર્યો	૧૫૦૦	૮૧
"	જેશી, બાઈ મીડીમાઈ બરબોરજી આણેકજી		
	વામ્હાના જીકમણાં વખતે	૨૭૫૦	૮૧
"	કલકત્તાની "પેરેન્ટલ એકેડેમિક ઇનસ્ટિટ્યુ-		
	શનનાં" ફંડમાં	૨૦૦૦	૨૦૬
"	ઈંગલાન્ડની ડેવનપોર્ટ શહેરની લશકરી		
	રફલને મદદના	૧૦૦૦	૨૦૭
"	"આન્ટ મેડિકલ કૉલેજ" માટે "બૂક ફંડ"		
	સ્થાપી આપ્યું	૧૦૦૦૦	૨૦૭
"	"આન્ટ મેડિકલ કૉલેજ" માટે "પ્રાઇઝ ફંડ"		
	સ્થાપી આપ્યું	૫૦૦૦	૨૦૭
"	"આન્ટ મેડિકલ કૉલેજ ટ્રેકિસકોલોજી		
	ફંડ",	૩૦૦૦	૨૫૧
"	"સ્ટુડન્ટસ લિટરરી એન્ડ સાયન્ટિફિક સોસ-		
	યટીને" મદદ	૫૦૦	૨૦૭
"	"સર જમશેદજી જીજીભાઈ પારસી બેનીવો		
	લેન્ટ ઇનસ્ટિટ્યુશનને" સ્થાપી ચાલુ કર-		
	વાને રોકડા રૂપિયા ત્રણ લાખ તથા		
	બંગાળ બેંકના ૨૦ શેરો વિગેરે મળી કરી		
	આપેલી મોટી ચાપણ	૪૪૦૦૦૦	૨૧૨

સાલ	વિગત	રકમ	પાનું.
૧૮૪૫	"ગ્રાન્ટ મેડિકલ કૉલેજ" માટે 'રીડ રકૉલર-શિપના' ફંડમાં ભર્યા.	૫૦૦	૩૭
"	નવસારી "જમશેદ બાગની" ધર્મશાળા બાંધવા પાછલના સર્વે ખરચના	૨૦૦૦૦	૧૨૧
"	"યુરોપિયન પેન્શનર્સ ફંડમાં"	૫૦૦૦	...
૧૮૫૦	ભાલોજ, બાઈ રતનબાઈ હીરજીભાઈ સરાફ ફનાં જીઠમણા વખતે	૫૦૦	૮૧
"	બાઈ ખરોદબાઈ ફરતમજી સરાફનાં જીઠમણા વખતે.	૫૦૦	૮૧
"	સાસુ, બાઈ મોતલીબાઈ ફરામજી બાટલીવાળાનાં જીઠમણા વખતે	૩૦૦૦	૮૧
"	ગણુદેવીના નસેસાલારોને પગાર આપવાને ફંડ કરી આપ્યું	૫૦૦૦	૮૧
"	નવસારીની દરેમહેરની ધમારત બાંધવાનો કુલ્લે ખરચ	૮૪૦૦	૮૭
"	નવસારીની તેમની માદમાર મુલાકાત વખતે છુટક ખેરાતના આસરે રૂપિયા	૧૦૦૦૦૦	૧૬૦
"	"સરત ઍરિટી ફંડ" સ્થાપ્યું તેની થાપણના.	૧૨૫૦૦૦	૧૫૮
"	"નવસારી ઍરિટી ફંડ" સ્થાપ્યું તેની થાપણના.	૧૨૫૦૦	૧૫૮
"	"સર જમશેદજી જીજીભાઈ ધરપીટાલમાં" ટાવરનું એક મોટું બડિઆલ ગ્રહાવવાના...	૮૫૩૧	...
૧૮૫૧	આનરેબલ જી. પી. વિલોખીનાં ફંડમાં ...	૬૦૦	૩૭
"	શેઠ ફરામજી કાવસજી બનાજીનાં ફંડમાં ...	૬૦૦	૩૮

સાલ	વિગત	રકમ	પાનું.
૧૮૫૧	"રફ્ત-ઓફ-ઇનડસ્ટ્રી"-તે હાલની સાસન જિયોગ શાળાનાં ફંડમાં	૧૭૫૦	૪૬
"	લાયાર ઇરાનીઓમાં, ઓપાલીની ધર્મશાળા- માં બેઠેલી જગ્યા ખરીદવાનાં ફંડમાં...	૨૦૦૦	૮૧
"	મુખર્મી, આયબધાતરફ 'ડીકનું તળાવ' ફરી ખંધાવવાના ખર્ચના	૨૩૦૦૦	૧૧૮
"	પોતાના દોકરાઓના બાળકોની નવજ્મેતની ખુશામીમાં પારસી પચાવતને ધર્મખાતે આપ્યા	૩૦૦૦	૧૩૨
"	"સર જમશેજી ઇસ્મીટાલસાયે" સુવાવડ- ખાનાનું એક મકાન ખંધાવવાને સરકારને આપ્યા	૩૦૦૦૦	૨૫૩
"	લેડી જમશેજી પૂતની વાદરા કર્યાની બાળુના ખેરનાઓ બાધવાને ખર્ચના ...	૬૦૨૪	૨૬૬
૧૮૫૨	સર અસંકીન પેરીની વાદમારીનાં ફંડમાં ...	૧૦૦૦	૩૮
"	મુખર્મી 'સેક્ટર હોમના' ફંડમાં ..	૨૦૦૦	૪૭
"	'બોમ્બે ઓસોશિએશનના' ફંડમાં ...	૩૦૦૦	૪૭
"	મુખર્મી પાંજરાપોળને ઇ. સ. ૧૮૩૫ થી ૧૮૫૨ સુધી "લાગાના" બર્ચા ...	૮૦૦૦૦	૧૪૩
"	એમ ખાતાને ઓછામાં ઓછા બીજા પરચુ- રણ એ વખતપર આપ્યા	૨૦૦૦૦	૧૪૩
"	પાટણ રાહેરની પાંજરાપોળને મદદના ...	૩૦૦૦	૧૪૪
૧૮૫૩	મુખર્મી બજારગેટને નાંકેના કુતો બાધવા પાછલ.	૧૩૬૬	૧૧૬
"	નવસારીની નિશાળનું મકાન બાધવાનો ખર્ચ	૧૨૦૦૦	૨૦૭
૧૮૫૪	ડયુક-ઓફ-વેલિંગ્ટન મેમોરિયલ ફંડમાં.....	૫૦૦૦	૫૪

સાંખ	વિગત	રકમ	પાનું.
૧૮૫૪	સુરતની દરેમહેર બાંધાવવા વિગેરેના ખર્ચના.	૧૫૦૦૦	૯૪
"	ગિપસી દરેમહેરનાં નિભાવ ફંડમાં	૫૫૦૦	૯૪
"	સુરત "એલાદિઆગનું" મદાન બાંધવા પાછલ.	૩૪૦૦	૯૪
૧૮૫૫	"પેટ્રિઆટિક" ફંડમાં	૫૦૦૦	૫૮
"	રોડ ખર્ચોદ્ધારનાં એક દીકરી બાઇ છત્રભાઈ હોમજી ખ. દાદીરોડનાં જીકમણા વખતે...	૨૩૦૦	૮૧
"	મુબઇનાં મેદાનનાં જૂઠા જૂઠા કુવાઓ પાછલ.	૭૦૦૦	૧૧૭
"	લન્ડન-"ટ્રસ્ટીઝ મેકસે ઓસોશિએસનનાં" ફંડમાં	૨૦૦૦	૨૯૩
"	ધરાનના જરથોસ્તીઓને સુદરેહ કુરતી પૂરી પાડવાને ધરાન મોકલી આપ્યા	૫૦૦	...
"	નવસારીની ગિરતી જાતના લોકપર ચાલુ રહેલો "ચુલા વેરા" નામનો કર કાઢી નાંખવાને ગાયકવાડ સરકારને જૂમલે ભરી દીધા*	૧૧૯૦૭	...
૧૮૫૬	સુરતના પ્રખ્યાત કોટવાલ અરદેસર ધનજીશાહ બહાદુરનાં જીકમણા વખતે... ..	૧૫૦૦	૮૨

* આ કરવિધેનું લખાણ ધરતી જગ્યાએ થયું નથી. ફેટલાક લખનારાઓ, સર જમશેદજીએ, રૂ. ૧૭૦૦૦ ભરી "અનતોલખાનો કર" કાઢી નખાવેલો જાણાવે છે; પણ તેમાં તેમની ભુલ લાગે છે. એ કરમાટે એટલી મોટી રકમ ભરવાની હતી જ નહિ. "ચુલા વેરા" નામનો એક ખીજે કર, વહીઆત લેલો હાપરનો વડોદરાના એક હિંદુતંત્રીએ, મેળિદોપરનો દેસાઈ ખુરશેદજીએ, જહોનીનોપરનો સર જમશેદજીના સસરા રોક ફરામજી બાટલીવળાએ; અને ફક્ત બાકી રહેલી દલખી વચણનાં લોકો પરનેક કર તેમની અરજથી, પહેલા સર જમશેદજીએ કાઢી નખાવ્યો હતો, એમ નવસારીનાજીશી રોહોરાજી મનચેરજી દેસાઈ અમને લખી જણાવે છે.

સાલ	નિગત	રકમ	પાનું.
૧૮૫૬	ફાન્સ દેલાનાં એ સાલનાં ખર્ચ કર તોફાણ વખતે મે ક્લેરી મદદના	૫૦૦૦	૧૦૮
"	મુ મર્ધ મસજીદ બહર આગળ એક મોટો કુવો બાંધાળો	૩૦૦૦	૧૧૭
૧૮૫૭	એ સંતનાં બાગીચી લાચારીનાં આવી પડેલાં એને મદદ કરવાનાં ફડમાં	૩૦૦૦	૬૦
૧૮૫૭	ખેરી, રતનજી દાદાભાઈ માણેકજી વાઙાનાં જીકમણાં વખતે	૫૦૦	૮૨
"	"સર જમશેદજી જીજીભાઈ સ્કૂલ ઓફ આર્ટનાં" નિભાવભાટે સરકારને આપ્યા	૧૦૦૦૦૦	૩૨૩
૧૮૫૮	પ્રખ્યાત લડવૈયા જેનરલ હેવોર્ડનાં ફડમાં પો તાના મહેન બાઈ બાઈઆઈના જીકમણાં વખતે.	૭૫૦	૩૮
"	આપ્તુ શહેરની "લોરેન્સ એસાઇનમ સ્કૂલને"	૧૮૦૦	૮૨
"	આપ્તુ શહેરની "લોરેન્સ એસાઇનમ સ્કૂલને"	૧૦૦૦	૨૦૮
"	"વિક્ટોરિયા ગર્ડન્સ" ફડમાં ...	૧૦૦૦	૬૨
"	નવસારીની "વિક્ટોરિયા ડિસ્પેન્સરી" માટે	૭૫૦૦૦	૩૭૩
૧૮૫૯	મુ મધના પારસી આંધળાં છુલાની પરવ- સીના ફડમાં મરણ પછી	૧૦૦૦૦	૮૨
"	મુ મર્ધની એવીના પારસી સુદારેના ફડમાં...	૫૦૦૦	૩૪૫
૧૮૬૦	મરણ પછી, તેમને ખરચે મુ મધની "ગોદા- વરા પથન" મોમેટેની અગિયારી તૈયાર થઈ તેના સર્વ ખરચના, આસરે	૨૦૦૦૦	૯૮
જીમલે રૂપિયા ..		૨૪૮૮૬૬૨	

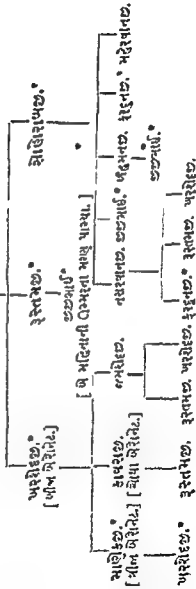
વધારો—૨૮

સર જમશેદજી હજીભાઈના વારસોની વંશાવળી.

[* એ નિયાનીવાળા વારસો મરણ પામેલા સમજવા.]

જમશેદજી હજીભાઈ *

[પહેલા બેરોનેટ.]

વધારો-ઘ

અંગ્રેજી પુરવણીઓ.

ENGLISH APPENDICES.

No. 1.

SIR JAMSETJI'S OWN ACCOUNT
OF HIS
CAPTIVITY BY THE FRENCH.

On the 30th June last [1803] at two o'clock we embarked on board the ship *Brunswick* and sailed from Bombay, and anchored off Undery Chandery. On 1st July we set sail again. On the 4th of the same month the ship *James Drummond*, parted our company and the *Cambrian* on the 6th. The *Sarah* joined us and on reaching Point De Galle on the 11th we sighted two French men-of-war, the *Marengo* of seventy four guns and the frigate *Belle-poule*, forty four guns. The *Brunswick* made a signal, but it was not answered. The *Sarah* was signalled to go to shore but the French man-of-war prevented her doing so. At twelve o'clock they fired five guns; but the *Brunswick* could return only two. We were then boarded, when Captain Grant lowered the colours and delivered the ship over. At the same time the man-of-war and the frigate took formal

possession of the *Brunswick*. They then turned towards the *Sarah* but she soon went out of sight, and they had to come back unsuccessful. It was said at the time that the *Sarah* struck against a rock and was broken up. At night a close watch was kept on us. On the morning of the 12th the Captain, the officers and the crew were carried on board the man-of-war, leaving the chief mate, the doctor, Mr. Barrow, Mr. Morris, and the passengers, in the *Brunswick*. At two o'clock a French captain, ship-mates, and a number of crew came on board the *Brunswick* and took charge of her. The French man-of-war and the frigate sailed towards the south of Ceylon. On their way they met an American vessel, which spoke of five British ships as cruising about the Mauritius. The French squadron thereupon followed us and overtook us on the 20th.

"When the French captured us, they inquired of us where the *Drummond* and *Cambrian* had proceeded, and were told that they and the *Brunswick* and *Sarah* have started with the intention of sailing for China. There were some French prisoners on board the *Prime* who were sent to the Mauritius. In consequence of this information the French man-of-war and the frigate stayed at Ceylon for a further period of about fifteen days. There was no water on the *Brunswick*. The French, however, supplied water. A sealed letter was delivered to the French Captain, with verbal instructions to open it when parting their company, and to follow the directions therein given.

"In latitude 22 degrees, longitude 78, we sighted eleven English ships on the 9th August. The weather was then cloudy, and the distance at which we saw them was great.

The wind was blowing very hard owing to the clouds, one ship could not be distinguished from the other. One vessel, however, came forward and made a signal to which the French did not reply. The *Brunswick* was signalled, however to continue her course. The English and French vessels then took their course towards the *Brunswick*. But the wind was so strong that they could not face it. At six o'clock however, the French and English fired against each other for about half an hour, the result being that the French lost seven men who were killed and fifteen wounded. At night they furled up the sails and anchored. The next morning the English fleet formed up a line, five of the big ships in front, and the remaining six in the rear. The French were dismayed at the formidable array of ships, and, thinking these ships carried eighty and seventy four guns respectively, turned back. But the English men-of-war chased for two hours. The *Brunswick*, as directed continued her course, and arrived at Madagascar, a Sidi's country, on the 22nd August. Here we took provisions and water, and again set sail on the 31st August. On the 16th September we sighted the Cape of Good Hope, and at midnight we let go two of our anchors in False Bay, thirty-five fathoms deep. The wind being strong, both the cables broke, and a third one was then cast at six o'clock. On the morning of the 17th we cut the cable and went away. We entered the Table Bay river and sent a large boat to the man-of-war for a cable, but the boisterous weather swamped the boat, and we could get no cable, though we fired every moment a signal gun. The *Brunswick* went ashore in the river and at nine o'clock struck the ground, and was a good deal shaken. Thank God! there

being no rock, but only sand, the vessel was not injured. We asked the captain to let us go ashore, but he said the admiral's orders were not to permit any one to land. We passed the night in a very sad mood. When we were captured at Ceylon we asked the French Captain to allow us to go on shore, but he gave us hopes that he would permit us to land at the Mauritius and return the passengers their goods and articles. The following day the admiral himself came on board, when we entreated him to restore us our goods. That high functionary informed us that our personal luggage and provisions but not the goods of trade would be given back to us. The Captain thereupon directed us to bring up our things, which we did. He searched our kit, and he seized two pieces of *Agabana* (a kind of thin striped *mull-mull*) bags of rice, and a case of liquor, belonging to me, but allowed me to keep a small trunk with my wearing apparel. I asked for a bag of rice, but it was refused. My things were all put into a boat, and we were sent on shore. Here we met Captain Grant, before whom we all cried for our sufferings and privations. He consoled and comforted us. We thanked God for having freed us from the hands of the French. There was an Englishman with us named Mr. Turner. He had on board an American boat 3,000 dollars on account of the Honourable East India Company. The Officers and crew of the *Brunswick* were sent to Sessantiz, where Mr. Turner resided. On the recommendation of Captain Grant, Mr. Turner took me to his house. At the time there was a great scarcity of rice, and even for 35 or 40 dollars one could not get a bag of rice. There was an order that each man was to eat half a pound of rice a day, wheaten cakes

and apples three days in a week. Sheep's meat is cheap, but the rest of edibles dear. On our voyage to Madagascar we were ill treated by the Lascars, who were sent from the man-of-war on board the *Brunswick*. The French Captain was informed that a conspiracy was laid by the Parsi, Mussalman, and the four Englishmen to murder him. Thereupon he put us all under arrest, and we were threatened with still worse treatment. But amongst the four Englishmen there happened to be one who knew French, and who explained the circumstances and got our kit searched, and on finding no dangerous instruments with any of us, the Captain again set us at large. Our troubles in this respect were inexpressible.

“ When we arrived at Sessantilz we found a Danish ship ready to sail for Bengal. Captain Grant told us that he would send us to Bengal by that ship. The commander of that vessel said he had no berths available. I said that I would be willing to be stowed away in any part of the ship. The commander asked eight hundred dollars for the Parsi and Mussalman passengers, stating that such was the order of the owners. Captain Grant contended that he carried passengers for Rs. 400 a head from Bombay to China, and as these people were robbed, there ought to be some concession made. But the commander was inexorable. I argued that as we did not want to sit at the table, nor ask for liquor or wine, why such an exorbitant sum as eight hundred dollars was demanded. Captain Grant persuaded us to accept the offer, as no other vessel would be available during the year; and if one was at our service, the passage money would not be a jot less. Even if we remained, the scarcity of food was so great that starvation stared us

in the face. There was only sheep's meat obtainable, and during the Captain's absence we would be neglected. I implored Captain Grant to conclude the bargain one way or the other. Eventually it was arranged that I should give a bill of exchange on myself for eight hundred *Sika* Rupees, payable in Calcutta, the whole passage money for all of us being Rs. 1600.

"At False Bay we requested Captain Grant to get one bag of rice from the admiral, and the latter officer gave a note for my things, but the French captain flung it away. On the 21st September we sailed from False Bay with one hundred pounds of rice purchased with thirty dollars, and half a bag clandestinely taken by me. Before proceeding to St Helena, Captain Grant recommended me to captain Fastein of the Danish ship. On board his vessel we used to get one biscuit a head in the morning, and at four or five o'clock some *Khichri* or boiled rice. In this manner we struggled on, bordering on starvation. The Danish Captain, for six hundred *Sika* rupees, gave us such miserable berths that they were worse than those on a country craft which we get for Rs. 50 ; but there was no help, as our necessity was paramount. He gave one pot of water between nine men both for cooking and drinking.

"For about fifteen days after we left Ceylon, till we reached Achin, the cold was severe than that experienced in China. My sufferings and privations were such as I had never before experienced, and I am unable to express them in writing.

"When the *Brunswick* struck on shore she made seventeen feet of water ; the pump was constantly at work,

day and night, but the quantity could not be lessened. The cargo, consisting of shark fins, bales of cotton, and sandle-wood, was more or less damaged. At the Cape, there being only two or three merchants, they thought they would be able to buy up the goods at the low price,—the rigging, cordage, masts etc., being serviceable for the men-of-war. The merchants at the Cape conjectured that as there were no purchasers, the ship and cargo would hardly fetch fifty to sixty dollars. But had the ship been to the Mauritius the goods would be sold at high prices, as it was the *entrepôt* whence ships sailed with goods for China; but they could not sail for that island, as English men-of-war and frigates, were cruising off Mauritius. There they were taking on provisions and water, and were awaiting the arrival of two frigates from the Bay of Bengal. At the time we sailed from False Bay we sighted something like a frigate entering the river, but where she went we do not know.

“On the 26th November while we were approaching the Bay of Bengal, a French Privateer, carrying fourteen guns, steered towards us. Within the preceding seven days she had captured three English ships, with their Captains, officers, and men, numbering one hundred in all, who were put on board an American vessel. The said privateer spoke to us and went away. On the 28th November we anchored off the harbour of the Bay of Bengal, waiting for a pilot to steer us home. On the 2nd December a boat came alongside, in which were Captain Macnelance of the ship *Waldegrave* (on his way from China to Bengal) and Captain Dundas of the *Phoenix*. Both these gentlemen came on board of our ship to ask for something to eat. • But

there was scarcely any thing with us. However, the Captain gave them some ham, beef, and biscuits. Captain Macne-lance in reply to a question informed me that the first fleet that had sailed from Bombay was safe in China, and the last met him near Malacca. Every thing in China was very dear at the time, so much so that it baffled description. On the 3rd December we took the pilot, and on the 5th at midnight we safely landed at Calcutta."*

No. 2.

SIR JAMSETJI KNIGHTED.

CONGRATULATORY ADDRESS

OF THE

ACTING GOVERNOR, RIGHT HONOURABLE

G. W. ANDERSON.

SIR JAMSETJI JEEJEEBHoy,

Her Most Gracious Majesty the Queen having been graciously pleased to confer upon you the dignity of a Knight of the United Kingdom, the Patent has been transmitted to me to present to you, and both Lord Fitzgerald, the President of the Board of Control—and the Hon'ble the Court of Directors in transmitting this instrument to me for this purpose have expressed their high gratification at your having received this distinguished honour.

* From Mr. D. F. Karaka's "*History of the Parsees*" Vol. II. Pages 80-87.

The dignity of Knighthood has ever amongst the natives of Europe been considered as most honourable. To attain this distinction has continually been the ambition of the highest minds and noblest spirits, either by deeds of the most daring valour, or by the exercise of the most eminent talent.

You, by your deeds for the good of mankind, by your acts of Princely munificence to alleviate the pains of suffering humanity, have attained this honour and have become enrolled amongst the illustrious of the land.

This honour of which you may be so justly proud, cannot fail at the same time of being highly satisfactory to your fellow countrymen, who in this distinguished mark of Her Majesty's gracious favour to you, must see how equal is the consideration Her Majesty extends to all classes of Her subjects, and that where deeds worthy of honour are done, upon all will honour be conferred, how different soever the race, or distant the country of Her Realm.

To me who have so long known you, and have so long and fully appreciated your truly estimable character, it is most pleasing that it should have fallen to my hands to present you with this Patent of Knighthood. I present it—congratulating you most sincerely upon the distinction and honour which your worth has achieved.

SIR JAMSETJI'S REPLY.

SIR,

I am unable to express my feelings on receiving so gratifying a proof of Her most gracious Majesty's favour as being raised to the high distinction of the Knighthood of the United Kingdom :—an honour most unlooked for, yet

doubly acceptable from the gracious manner in which it has been announced and conferred upon me. I cannot, Sir, nor will I attempt to look back upon the causes which have drawn on me Her Majesty's approbation and its consequent honours, but I can honestly declare I looked not for such rewards, but felt satisfied in being able, out of the abundance which a gracious Providence had bestowed upon me, to spare something towards mitigating the sufferings of my less fortunate fellow-creatures; still I feel a high, I hope a justifiable, pride in the distinction of being enrolled in the Knighthood of England marked as that order has ever been by the brightest traits of loyalty and honour. But these honours are gratifying to me not only in a personal view as being the first native of India on whom they have been conferred, but as they bear also upon my own people and my fellow countrymen in general, as a pledge that we are not uncared for, but that on the throne of England our loyalty and devotion are appreciated. This conviction must lead to good, for it cannot fail to act as a spur to future exertions that we know, distant as we are, we are not hidden from the ever watchful and maternal eye of our beloved Sovereign.

But I feel that I should be wanting in gratitude, were I not to tender my warmest acknowledgments to the Hon'ble the Court of Directors, the Rulers of this mighty Empire, for the kind and cordial interest they have taken on my behalf and for their recommendation to Her Majesty's Ministers, to which I am mainly indebted for the notice of our most gracious Sovereign—the source of all honour. And together with my acknowledgments I would assure that Hon'ble Board, that their native subjects fully appreciate the anxious

endeavours they have made to ameliorate their condition, and lead them, step by step, to the full enjoyments of the blessings of the British constitution and the honours of their English brethren.

If there is anything which could enhance the value of Her Most Gracious Majesty's approbation I feel it to be, Sir, that the honours my Sovereign has been pleased to bestow upon me, have been presented through one I have so long known, esteemed and honoured as yourself; and I must beg of you, Sir, to accept my most hearty acknowledgments and thanks for the marked and distinguished manner in which you have been pleased to express your sentiments and congratulations in conferring those honours upon me."

No. 3

Sir Jamsetji's worth appreciated by the
East India Company.

EAST INDIA HOUSE.

13th September 1842.

Sir,

I have laid before the Court of Directors of the East India Company your letter of the 5th Instant, enclosing a copy of one addressed to you by Sir Jamsetjee Jeejeebhoy, requesting, that repayment may be made to the Court of Directors of the sum of £227-10 advanced by them on account of Fees on the Patent of Knighthood conferred on him by Her Majesty.

In reply I am commanded to inform you that the Court under the influence of deep gratitude to Her Majesty, and of high respect for the character of Sir Jamsetjee Jeejeebhoy are anxious that the honour so worthily conferred should be unattended by expense.

I am therefore to request that you will be pleased to communicate the desire of the Court to Sir Jamsetjee Jeejeebhoy and the reasons upon which it is founded.

I have the honor to be, Sir,
Your most obedient humble servant,
(Signed) J. D. DICKSON,
Deputy Secretary.

To

CHARLES FORBES BART.

No. 4.

Sir Jamsetji Receives an address from the
Citizens of Bombay.

To

SIR JAMSETJEE JEEJEEBHAY, KNIGHT.

Sir,

We, the undersigned Parsee and Hindoo inhabitants of Bombay, would not be doing justice to our feelings, and the feelings of the community to which we belong, were we on an occasion like the present, to withhold the expression of our deep sense of the gracious condescension and bene-

volent regard evinced by Her Majesty the Queen towards her most faithful subjects in this Country, by conferring on a Native of India the rank, dignity, and privileges, of a Knight of the British Realm ; or were we to omit offering to you our sincere congratulations at your receiving so honourable a token of Her Majesty's approbation of your well-known public spirit and generous application of the means placed by Providence at your disposal, on works of public utility, and objects, connected with the comfort, wellfare, and happiness of Her Majesty's subjects under this Presidency.

2. Though you are the *First Native* on whom such a high honour has been conferred, and though this is the first instance of the acts and conduct of a Native of British India attracting the favourable notice of our Sovereign, it is impossible not to concur in the justness of the sentiment which has already so generally manifested itself, *that Her Majesty's present act will strengthen and confirm the feelings of loyal attachment towards her person and Government of her Native subjects throughout the length and breadth of this her extensive Indian Empire; while a strong incentive will be created, which we are convinced will be generally felt, to emulate those good deeds for which you have been so distinguished.*

3. When we consider that but a few years ago when it was proposed to render Natives eligible to serve on the Grand Jury, and to hold commissions as Justices of the Peace, the measure was opposed at the India House by all the Directors except the late excellent Governor Sir James Carnac, our much-esteemed and lamented friend Mr. John

Forbes, and the present Chairman Mr. G. Lyall, and was at length carried only by the untiring and philanthropic exertion of the then-President of the Board of Control, Lord Glenelg, aided by other tried and distinguished friends of India, and contrast this with (what we understand to be) the fact that the proposal to confer on you the honour of Knighthood was unanimously supported by that Hon'ble Body, we cannot but rejoice at the change of feeling from that then evinced towards the Natives of this country. We hail it as the harbinger of a brighter day for India, when Britain shall no longer view her dominions here as a means of aggrandizement for her own sons, but as a sacred trust, of which the paramount object is the welfare of the children of the soil, and the improvement and elevation of their moral and social condition.

4. We shall not expatiate upon your princely donation of a Lac and fifty thousand Rupees towards the foundation of an Hospital for all classes of the community,—your munificent offer to Government to contribute fifty thousand (50,000) Rupees towards the construction of a Causeway or Velard at Mahim to connect Bombay and Salsette,—the construction of a spacious building at Khandalla, on the high road to the Deccan, for the accommodation of travellers,—nor upon the prompt and liberal relief which, from your own purse, and through your personal exertions, has been afforded to your fellow-creatures in distress, especially on the two occasions in which the City of Surat was visited with extensive and calamitous fires; while in your private charities, your hand has ever been ready to alleviate the sufferings of the widow and orphan, the unfortunate and the destitute: there are few public institu-

tions at this Présidency which have not shared largely in your bounty. Neither is it necessary to dwell upon the benefit which the trade of this Port has derived from the enterprise and magnitude of your commercial operations ; nor to point out the great extent to which you have availed yourself of the means of doing good, derived from your mercantile knowledge and experience, joined to a conciliatory disposition and the probity of your character, as well as from your position in the Native Community, by arranging differences, and settling disputes, so as to save the parties from the evils of a tedious and expensive litigation. But we would allude to these circumstances merely to show the grounds of the high estimation in which you are universally held, and of the feelings which have induced them to express our gratification at the distinction which has been conferred upon you,—a gratification which derives no small addition from the consideration of your being one of the principal members of our community.

5. To commemorate this auspicious event, we request your permission to apply a sum of money which we have subscribed, in forming a Fund to be designated "Sir Jamsetjee Jeejeebhoy Translation Fund," and to be vested in trustees for the purpose of being appropriated in defraying the expenses of translating into the Gujarati language such books from the European and Asiatic languages, whether ancient or modern, as may be approved of by the Committee, to be by them published and distributed gratis, or at a low price, among the Parsee Community, in furtherance of the education of our people, of which you have ever been a warm friend and zealous patron.

We subscribe ourselves, with sentiments of esteem and respect, Sir, your faithful and obliged servants &c &c

SIR JAMSETJI'S REPLY.

My Dear Friends—I feel deeply gratified to you for the address which you have just presented to me so distinguished a mark of the esteem of my fellow country-men is an honour of which I, and those who are most dear to me, may justly be proud.

To have been selected by my Sovereign as the Native through whom she was graciously pleased to extend the order of Knighthood to Her Indian Subjects, was, and ever must be, a source of deep personal gratification to myself. But to receive the congratulations of my fellow country-men in a manner at once so kind and flattering,—to have this auspicious event commemorated by the creation of a Charity, to be connected with my name, and in the objects of which I so cordially concur, is a source of inward pride and satisfaction, which rising higher than the gratification of mere worldly titles, will live with me to my dying day.

Your too kind and favourable mention of my acts of charity has much affected me. The only merit I have a right to claim for them is, that they proceeded from a pure and heartfelt desire, out of the abundance with which Providence has blessed me, to ameliorate the condition of my fellow creatures. With this, no unworthy motive was mixed, I sought neither public honours nor private applause, and, conscious of a singleness of purpose, I have long since had my reward. When, therefore, Her Majesty's most gracious intentions were communicated to me, I felt deeply gratified that I had unconsciously been the means of eliciting

ing so signal a mark of the good feelings of England towards the people of India, and it is in this light that I prefer to consider the distinguished honour Her Majesty has conferred upon me, and that also which I have received at your hands this day.

Nothing could please me more than the purposes to which you propose to devote the funds that have been submitted. I shall ever wish my name to be connected with every endeavour to diffuse knowledge amongst our people; and the surest way to incite them to elevate and improve themselves, to fit them to appreciate the blessings of the Government under which they live, and to deserve those honours which have now, for the first time, been extended to India, is to spread far and wide amongst them, gratuitously or in a cheap form, translations into our own language of the most approved authors. Connected with this subject is a scheme that I have long contemplated for relieving the distresses of the Parsee poor of Bombay, Surat, and its neighbourhood. You know full well the state of misery in which many of our people are living, and hopeless ignorance in which their children are permitted to grow up. My object is to create a fund, the interest of which shall be applied towards relieving the indigent of our people, and the education of their children, and I now propose to invest the sum of Rupees 3,00,000 in the Public Securities, and place it at the disposal of Trustees, who with the interest shall carry out the object I have mentioned; and this Trust I hope you will take under your care.

And now, my dear friends, let me once again thank you for your kindness. There is nothing I value so highly as

the good opinion of my countrymen, nor anything I more anxiously desire than their welfare and happiness

Jeejeebhoy Dadabhoy —I must beg of you to convey to the Native Inhabitants of Poonah, Ahmednaggar, Sattara Jaulna Aurnagabad, and Hydrabad my warmest and most grateful thanks for the great honour they have done me in the addresses which I now receive from your friendly hands. Assure them of my warmest interest, and of my anxious desire to co operate with them in all that may tend to improve their condition and add to their happiness. The favour they have done me is greatly enhanced by your being selected to present the addresses in which they convey by far too flattering expression of their feelings towards me. By the blessing of God, and the support of many warm friends I have received a distinguished mark of favour from the sovereign of England. I of course feel flattered and proud of the distinction conferred upon me, but no merely personal feeling of gratification would have given me the delight I experience in the kindly feeling towards India and her children evinced in the late gracious act of our beloved Sovereign.

Pray do me the favour, Mr Jeejeebhoy, to convey to one and all of those who have signed the addresses my best and most cordial good wishes for their health, their happiness and their prosperity

No. 5.

HER MAJESTY QUEEN VICTORIA

PRESENTS

Sir Jamsetji with a Gold Medal.

SPEECH OF

'SIR GEORGE ARTHUR

* GOVERNOR OF BOMBAY.

Sir Jamsetji Jeejeebhoy,—I have been directed by the Right Honourable the president of the Board of Control, to present to you a Medal from the British Government, "in whatever manner might appear to me to be most proper." The arrangements I have made for presenting it to you this evening, in the presence of the members of Government, and surrounded by your own particular friends, will, I trust, be in every way agreeable to you.

This medal bears, on its face, the image of the Queen, encircled with diamonds. This is most appropriate, as Her Majesty is at the head of the Government by which it is presented. The reverse bears this inscription—"Sir Jamsetjee Jeejeebhoy Knight—from the British Government, in honor of his munificence and his patriotism."

I could not, Sir Jamsetjee, with perfect satisfaction to myself, perform the pleasing task which has devolved upon me, without instituting some enquiry as to what were the area of munificence and what the deeds of patriotism, to which the inscription refers. I learnt after very careful

enquiries, that the sums you had publicly given, and which were mostly expended in useful works for the general benefit of the country, amounted to the amazing sum of upwards of Rs. 9,00,000 sterling ! Well, indeed, might Her Majesty's Government designate such liberality as acts of "munificence" and deeds of "patriotism."

Some men hope to distinguish themselves by their courage and conduct in the field, and seek military glory ; others to obtain honourable distinction, by their exertions in the senate and the cabinet ;—you, Sir, have sought to distinguish yourself by your philanthropy, your munificence, and your patriotism and you have, Sir, your reward. This beautiful medal, thus publicly presented to you by Her Majesty's command,—the esteem and approbation of which this medal is a token—these, Sir, are your rewards—the rewards of "*your munificence*" and of your "*patriotism*."

I could have wished, however, that to these two words Her Majesty's Government had added that of "*benevolence*."

In enquiring what were the instances of *public* munificence by which you had distinguished yourself, it was impossible for me to avoid gaining an insight into your acts of *private* charity ; and according to the best information I have been able to procure through enquiries made with every desire to avoid hurting your feelings, I have learnt that your private charities, though so bestowed that many of them are unknown even to the members of your own family, have been nearly as unbounded.

For these acts of benevolence, Sir, you may look for another and a still higher reward, at the close of your well

spent life, when you shall lay your head on your dying pillow, the remembrance that you have so used the wealth with which Providence has blessed you, will be your greatest and best comfort, and the thoughts of your numerous deeds of benevolence and charity will at that moment be your highest consolation.

I now present you with the medal, in the earnest hope that your valuable life may long be preserved to wear it.

SIR JAMSETJI'S REPLY.

Sir George Arthur.—The additional mark of the approbation of the British Government, and the Court of Directors of the East India Company, which I have just received from your hands, has filled my heart with gratitude, and I find myself unable to express the feelings which overpower me. To draw down upon me the approbation of Her most Gracious Majesty for any act of public benevolence, was far beyond the range of my hopes or my ambition, yet this approbation has been so enhanced by the unexpected honours with which it has been attended, that I know not how to offer my humble acknowledgments, but bow in grateful and loyal homage.

I shall hand down this Medal, Sir, to my children's children with pride and reverence! I shall teach them to look upon it with feelings of veneration towards the high source under whose sanction it has been conferred—to consider it as a token that our Gracious Sovereign and Her Government take a deep interest in all her distant subjects, and that occasions are sought to prove it. They shall be taught that fidelity to the British Crown is their first Duty—loyalty the first Virtue.

Permit me, Sir, to thank you for the manner in which you have been pleased to present this token of my Sovereign's approbation and to assure you of my high sense of the obligation you have conferred upon me by the honours with which you have accompanied it.

No 6.

Sir Jamsetji is a voted a Statue

BY THE
CITIZENS OF BOMBAY.

MEMORABLE SPEECH

OF HIS EXCELLENCY
LORD ELPHINSTONE
GOVERNOR OF BOMBAY.

GENTLEMEN,

When I was asked to preside over this meeting, I felt no ordinary satisfaction in accepting the invitation.

The occasion was unusual, I believe I may say, in India, unprecedented. Every one must approve of the object so far, that every one must wish to do honour to Sir Jamsetjee Jeejeebhoy. (Cheers). Those who take an interest in the improvement and progress of the natives of this country, must, I think, view our proceedings to-day with peculiar pleasure. It is a good sign when a community comes forward of its own accord to do homage to real worth; in

honouring Sir Jamsetjee Jeejeebhoy, the community honours itself. (Applause).

The mere fact of this meeting renders it superfluous that I should expatiate upon Sir Jamsetjee Jeejeebhoy's claims to our respect and love. But I would point out that these do not rest solely upon the vast sums which he has contributed to object of public charity and convenience. The extent, indeed, of those contributions is almost incredible; to enumerate the various benefits which he has conferred not only upon this town, but upon the Presidency at large, would be to trespass unduly upon your time. I may however, be permitted to observe that his public benefactions alone amount to a quarter of a million sterling—or exactly the sum which it will take to construct the great works which will supply this island with water. In what age, and in what country, can we find another example of such princely magnificence? (Applause). Three of the largest cities in Great Britain—Glasgow, Liverpool, and Manchester—whose united population, however, is not double that of Bombay—have lately incurred, or are at this moment incurring an expense of upwards of two millions sterling upon water-works. I will suppose that the united wealth of these three cities exceeds that of Bombay in the proportion that the cost of their water-works bears to ours. I must admit that this is no criterion at all, and that it is very probable that I have much underrated their superiority of wealth—but which of these cities, I ask, can boast of a citizen who has devoted £ 250,000 to purposes of public charity and benevolence? (Loud applause).

But I have just said, it is not the amount only of Sir Jamsetjee Jeejeebhoy's charities that commands my admi-

distant markets. His whole life is a practical illustration of the truth of the homely proverb—that “Honesty is the best policy,”—and in this respect, and in others he will leave behind him an example which I trust will long continue to be held up for imitation among us. (Applause)

But I have said enough, though certainly very far less than I might have said, upon Sir Jamsetjee Jeejeebhoys' claims upon our admiration and gratitude. I must not sit down without offering a few remarks upon the mode in which it is proposed that we should testify these sentiments. I hear that some object to a statue: it would be more consistent, they say, with the character of the man whom we seek to honour, to make our tribute assume the shape of a work of charity than a work of art. I am unable to concur in this view. In the first place, I would remark that, Sir Jamsetjee has anticipated us in every work of charity with which we might seek to connect his name, (Applause). We have already Hospitals, Dharmasallas, Educational Institutions, Tanks, Causeways, and I know not how many other things, intended for the relief and instruction and convenience of the people, called after him. Besides I think we may well wish to perpetuate among the worthies who have a place in this Hall, or in our public streets, the likeness of a man who has conferred such great benefits upon the community, and who will leave behind him so bright an example of all the qualities which dignify the acquisition of wealth, and render its possession a blessing. (Loud Applause)

Most civilized nations, both in ancient and modern times, have adopted this mode of honouring distinguished public

distant markets. His whole life is a practical illustration of the truth of the homely proverb—that “Honesty is the best policy,”—and in this respect, and in others he will leave behind him an example which I trust will long continue to be held up for imitation among us. (Applause)

But I have said enough, though certainly very far less than I might have said, upon Sir Jamsetjee Jeejeebhoy's claims upon our admiration and gratitude. I must not sit down without offering a few remarks upon the mode in which it is proposed that we should testify these sentiments. I hear that some object to a statue: it would be more consistent, they say, with the character of the man whom we seek to honour, to make our tribute assume the shape of a work of charity than a work of art. I am unable to concur in this view. In the first place, I would remark that, Sir Jamsetjee has anticipated us in every work of charity with which we might seek to connect his name, (Applause). We have already Hospitals, Dharmshallas, Educational Institutions, Tanks, Causeways, and I know not how many other things, intended for the relief and instruction and convenience of the people, called after him. Besides I think we may well wish to perpetuate among the worthies who have a place in this Hall, or in our public streets, the likeness of a man who has conferred such great benefits upon the community, and who will leave behind him so bright an example of all the qualities which dignify the acquisition of wealth, and render its possession a blessing. (Loud Applause)

Most civilized nations, both in ancient and modern times, have adopted this mode of honouring distinguished public

virtues and services At Athens, we read that the porticos were crowded with statues, and at Rome the number in the *Forum* became so great that the censor, P Cornelius Scipio and M Papilius, removed all those which had not been erected with the sanction of the Senate and the people It is not likely that such an accumulation will take place anywhere in modern times—least of all in it likely in India, but if it were possible, I would venture to predict, that no future Censor would be found to direct the removal of the statue of Sir Jamsetjee Jeejeebhoy from the spot where it is to be placed, and that it will remain to distant generations a monument of the civic virtues of the man, and of the gratitude of the community (Loud Applause)

No 7

"SIR JAMSET"

(A POEM)

From Troy all wrapped in raging flames embrace,
 As fled the remnant of great Teucer's race,
 New homes and hearths in distant climes to seek,
 Beyond the main far from the infuriate Greek,
 So from the shores of Persian's royal land,
 Went forth a brave, a bonds-detesting band,
 When ruthless hords by winds of Frenzy driven,
 To flames fanatic Sayyid's realm had given
 Hard is his lot, whom adverse Fates compel
 To bid his natal soil a sad farewell,
 So felt our fathers, when, from home expelled,
 Far to the East their suppliant course they held,

Once, Persian hosts by warriors chiefs assembled,
The sturdy Grecian shook the later Roman trembled,
But now by Ind received in friendly arms,
No more the martial fire their bosom warms,
Obscure they live, indifferent to fame,
Forgot the glories of their ancient name,
Till, Indian gloom by British light dispelled,
They shine in peace, who once in war excelled
A earth both Oaks majestic touch the sky,
From humble stock see *Jamsetjee* arise,
Inconstant Fortune long he sued in vain,
The fickle goddess frowned with proud disdain,
But smiled at length, by Perseverance won,
And rained her blessings on her favoured son
From Fortune's frowns by Fortune's smiles released,
His heart expanded as his wealth increased,
Until, immensely rich, immensely kind,
He died the great Well doer of mankind.
A million tongues his generous deeds confess,
A million hearts his reverend memory bless—
But chiefly we —our knees in worship bent
At Pall's shrine, his fame's best monument,
“Hence may our children's children yet unborn,
By his example taught the world adorn.”

* Composed by Mr M. N Wadia, B. A. [From the annual report of
“Sir Jamsetji Jeejeebhoy, Parsee Benevolent Institution” for 1974, Page 27.]

વધારો—ચ

અનુક્રમણિકા

યાને

નામવાર સાંકળિયું

“અખબારે સોદાગર”-૩૫૩.

અરહેસર ખરશેદજી દાદીશેઠ-૩૦૦.

અરહેસર ધનજીશાહ બહાદુર (કોટવાલ) ૯૩-૯૪-૧૯૫.

અરહેસર દરામજી મુસ-૧૬૮.

“અહેવાલે જમશેદજી”-૯૨-૧૦૩.

આગ સુરતની મોટી-૧૦૩.

આર્થર, સર જ્યોર્જ (ગવર્નર)-૩૭-૧૩૧-૧૯૮-૨૪૦-૨૪૧-૨૫૬-
૨૫૯-૨૬૦-૨૬૧.

આવાંબાઈ, લેડી જમશેદજી-૧૭-૧૩૫-૧૪૯-૧૫૦-૧૫૧-૧૫૫-
૨૦૯-૨૨૧-૨૫૫-૨૫૮-૨૬૦-૨૬૧-૨૬૨-૨૬૩-૩૨૫-૩૫૪-
૩૫૭-૩૬૬-૩૬૭-૩૬૮-૩૭૪-૩૭૬-૩૭૭-૩૭૮-૩૭૯.

બીડહાગિસ, સર ફિલિપ-૨૨૬-૩૨૭.

બેન્ડર્સન, જી. ડબ્લ્યુ-૩૭-૫૩-૧૭૪-૩૦૫.

બેલ્ફિનસ્ટન, મૌન્ટ સ્ટુઅર્ટ-૩૮-૫૦-૧૨૪-૩૧૨-૩૪૯.

બેલ્ફિનસ્ટન, લોર્ડ-૫૪-૧૩૬-૨૧૮-૩૦૦-૩૦૫-૩૪૬-૩૪૯.

દરજાના ટાઈપના આકરાવાળા પાનાપર એ ધણીઓનાં દુકં જન્મચરિત્રો છે.

“ એલાહિયાગ ” મુંબઈનો-૮૭-૮૮-૮૯.

“ એલાહિયાગ ” સુરતનો-૯૦-૯૪.

ફરનાક, સર જેમ્સ રિવેટ.-૫૧-૧૨૯-૧૩૪-૧૭૩.

કેસેર, અર્લ ઓફ-૫૦-૧૨૫-૧૨૬.

ક્રાફ્ટ, જે. એચ.-૮૫-૧૨૫-૨૩૫.

કાવસજી ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ [જૂઓ, જમશેદજી જીજીભાઈ,
સર, ચોથા બેરોનેટ.]

કાવસજી જેઠાંગીર રેડીમની, સર નાઇટ-૪૭-૩૦૦-૩૧૧-૩૫૯-૩૬૦-
૩૬૫-૪૧૨.

કાવસજી બેહેરામજી દમણવાળા-૧૪૮-૧૬૪.

કાવસજી રૂસ્તમજી પટેલ-૮.

કીન, લોર્ડ-૧૨૯-૧૩૦.

કુંવરજી. સો. નાનર-૬-૧૨-૧૨૧-૧૭૮-૨૪૦-૨૪૭-૩૦૫-૩૦૬.

કેકોબાદ રૂસ્તમજી મહેરજીરાણા, દરજી-૬૩.

“ કેટ.ઓફ.આર્મીસ, ” સર જમશેદજીનો ૧૭૯-૧૮૦-૧૮૧-૧૮૨-૩૩૬.

ખરશેદજી કાવસજી ખનાજી-૧૬૪-૨૫૫.

ખરશેદજી જમશેદજી જીજીભાઈ [જૂઓ, જમશેદજી જીજીભાઈ, સર, ખીન
બેરોનેટ.]

ખરશેદજી ફરહનજી પારેખ-૩૧-૩૨-૨૧૨-૩૧૧-૩૨૬-૩૬૦-૩૬૫-
૩૬૬-૩૬૮.

ખરશેદજી માણેકજી ખ. જમશેદજી જીજીભાઈ-૨૨૯-૪૧૬-૪૧૭-૪૨૧.

ખરશેદજી માણેકજી સરતી-૩૭૯.

ખરશેદજી રૂસ્તમજી કામા-૨૩૧-૩૬૯-૩૭૦-૪૨૧.

ખરશેદજી રૂસ્તમજી વાડીઆ-૧૨૦-૨૧૨-૩૦૦-૩૧૧-૩૬૫.

“ બેલાસે પંચાત ”-૪૪-૭૪-૭૫-૭૭-૮૦-૮૪-૮૮-૧૦૦-૧૧૬-
૧૪૧-૧૪૨-૧૫૭-૧૬૫-૧૭૦-૨૦૧-૨૭૦-૨૭૮-૨૮૫.

“ગંજનાયું,” મી. મનસુખનું-૨-૧૩-૧૭-૨૬-૮૫-૯૨-૯૪-૧૨૧-
૧૬૫-૨૭૫-૨૮૫-૩૩૯-૩૭૨-૪૩૦-૪૩૧-૪૩૨-૪૩૩ થી ૪૩૯.

“ગહમ્માર દૂરૂ કુંડ”-૮૪.

ગાયકવાડ, મહારાજા ગણપતરાવ-૧૩૫-૧૫૨.

ગાયકવાડ, મહારાજા સર સીયાજીરાવ-૪૧૪.

ગ્રાન્ડ, સર રોબર્ટ-૧૨૮-૧૩૩-૨૫૦-૨૫૧.

ગ્રીન, ગ્રેફિસર હેન્રી-૨૧૭.

“ચુંદી કાટેલાં લખાણો”-૨-૩૬-૩૦૫-૩૫૧-૩૬૭.

નગનાથ શકરશેઠ-૩૫-૪૫-૪૬-૬૨-૩૦૦-૩૧૦-૩૧૧-૩૨૧-૩૨૨.

નમશેદજી ખરશેદજી નમશેદજી જીજ્ઞાષ-૨૩૧-૪૨૪-૪૨૫.

નમશેદજી જીજ્ઞાષ, સર પહેલા બેરોનેટ-જન્મ ૨-બચપણ
૧૧, ધંધાની શરૂઆત ૧૨, તેમની પહેલી પુત્રી ૧૪, તેમને
માટે એક ચીનાની ભવિષ્યવાણી ૧૫, ચીન તરફની સફરો ૧૪-
૨૬, તેમનાં લગન ૧૭, ફ્રેન્ચ લોકને હાથ તેમનું કેદ પકડાવું ૨૧,
તેમની માલેકીનાં વહાણો ૨૮, પહેલા દેશી “ગ્રાન્ડ જીરફ” ૩૯,
“જરતીસ-ઝોફ-ધી-પીસ” ૪૦, “રાયલ એસિયાટિક સોસાયટીના”
સભાસદ ૪૨, “બોમ્બે એસોસિએશનના” પ્રમુખ ૪૭, “પેટ્રિ-
આટીક કુંડને” મદદ ૫૪, હુલ્લડ વખતની સેવા ૬૮, પારસી પંચાય-
તના એક અકાબર ૭૬, તેના એક દૂરદી અને પ્રમુખ ૭૯, ગહમ્મારનું
“દૂરૂ કુંડ” ૮૪, “એલાહિયામ” બંધાવ્યો ૮૭-૮૯, અગિયારીઓ
બંધાવી, સુરતમાં ૯૨, અડાબનની ૯૫, પૂણાની અને નવસારીની ૯૬,
રોખમાંઓ બંધાવાને કરેલી મદદ ૯૯-૧૦૧, સુરતની મોટી આગ
વખતની મદદ ૧૦૩, ફ્રાન્સ દેશને મદદ ૧૦૯, દુકાળ વખતે કરેલી મદદો
૧૧૦-૧૧૨, તેમનાં બંધાવેલાં કુવાઓ ૧૧૪-૧૧૬, તળાવો ૧૧૭-
૧૧૮, પૂલો ૧૧૯ અને ધર્મશાળાઓ ૧૨૦-૧૨૨, પાંજરાપોળને મદદ

૧૪૩-૧૪૪, ખડાળાની મુલાકાત ૧૪૮, દમણ અને ઊદવાડાની મુલાકાત ૧૪૯-૧૫૧, નવસારીની શાદગાર મુલાકાત ૧૫૨, ત્યાં આપેલી બાદશાહી બેટ સોગાદો ૧૫૫, “સુરત અને નવસારી ચેરિટી ફંડ” ૧૫૮-૧૫૯, તેમનું “સર નાઇટ” થવું ૧૭૪, તેમને મળેલાં મુખ્યારકબાદીનાં માનપત્રો ૧૮૩, મુંબઈના શહેરીઓનું માનપત્ર ૧૮૫, દખન દેશનાં માનપત્રો, ૧૮૯-૧૯૦, ગુજરાત જીલ્લાનાં માનપત્રો ૧૯૪-૧૯૫, મહારાણી વિક્ટોરિયાએ તેમને બેટ કરેજો સોનાનો ચાંદ ૧૯૭-૨૦૩, પારસીઓમાટે ખાસ રચાયેલું ધર્મખાતું, “સર જ. જી. પા. બે. ઇનસ્ટિટ્યુશન” ૨૧૬-૨૩૨, તેમની બંધાવેલી મુંબઈ બાંધખલાની ઇસ્પીટાલ ૨૩૩-૨૫૦, તેનાં મકાનનો પાયો નાંખવાની ક્રિયા ૨૪૦, “આન્ટ મેડિકલ કોલેજને” મદદ ૨૫૧, ત્યાં બંધાવેલું સુવાવડખાનું ૨૫૩, માહિમનો “લેડી જમ-શેદજી પૂલ” ૨૫૪-૨૬૫, મુંબઈ ‘બેલાસીસ રોડની’ ધર્મશાળા ૨૬૯-૨૭૫, પૂણાનો ખંડ ૨૭૮-૨૮૫, તેમને મળેલું “ફ્રીડમ-ઑફ-ધી-સિટી-ઑફ-લંડનનું” વેપારી માન, ૨૯૧-૨૯૫, મુંબઈના શહેરીઓએ ઊભું કરેલું તેમનું એક પૂતળું ૨૯૭-૩૧૮, તેમનું “બેરોનેટ” થવું ૩૩૨, તેમનું મરણ ૩૪૫, તેમની પાવદસ્તની મંબીર ક્રિયા ૩૪૭, શહેર શહેર થયેલી તેમનાં જીમખાની ક્રિયા ૩૫૩-૩૫૬, તેમનાં મરણ માટે પારસી કોમનો વિલાપ ૩૫૮-૩૬૫, તેમના પૈસા-માંથી બંધાયેલી “નવસારી વિક્ટોરિયા ડિસ્પેન્સરી” ૩૭૩-૩૭૪, તેમની વખાણનાં જોડાયેલાં ગાયનો ૪૨૭-૪૪૨, તેમની જાહેર સખાવતની એક દીપ ૪૪૭-૪૫૧, અને તેમનાં ખાનદાનની વંશાવળી ૪૫૨.

જમશેદજી જીજીભાઈ, સર, બીજા બેરોનેટ-૩૦-૫૩-૬૬-૭૧-૮૫-૯૭-૧૨૪-૧૫૪-૧૬૨-૧૮૧-૨૧૨-૨૨૦-૨૨૬-૨૩૫-૨૪૦-૨૫૩-૨૬૦-૨૯૨-૩૦૦-૩૨૧-૩૨૩-૩૫૭-૩૭૧-૩૯૯-૪૦૮-૪૧૦-૪૧૬-૪૨૩.

- “ જમશેદજી જીજીભાઈ ધરપીટાલ ”-૨૩૩ થી ૨૫૦.
- “ જમશેદજી જીજીભાઈ ઑગરટેટ્રીક ઇનસ્તિટ્યુશન ”-૨૫૨-૨૫૩.
- “ જમશેદજી જીજીભાઈ ઝંદ અને પહેલવી મદ્રેસા ”-૩૬૦ થી ૩૭૦.
- “ જમશેદજી જીજીભાઈ ટ્રાન્સલેશન ફૂડ ”-૧૬૨-૧૬૪-૧૮૮.
- “ જમશેદજી જીજીભાઈ પા. બે. ઇનસ્તિટ્યુશન ”-૨૧૬ થી ૨૩૨.
- “ જમશેદજી જીજીભાઈ ફિલોસોફિક ઇનસ્તિટ્યુશન ”-૧૬૮-૪૦૧.
- “ જમશેદજી જીજીભાઈ બેરોનેટસી એક્ટ ” ૩૪૧-૩૪૨-૩૪૩.
- “ જમશેદજી જીજીભાઈ રૂલ-ઓફ-આર્ટ ”-૩૧૯ થી ૩૨૮.
- જમશેદજી દોરાબજી નાયગામવાળા-૨૫૬-૨૬૦.
- જમશેદજી નસરવાનજી પીટીટ-૩૪૮-૪૦૦.
- “ જમશેદ નામું ”-૧૫૧-૧૬૬.
- જમશેદજી બહમનજી વાડીઆ-૧૩૧.
- “ જમશેદ બાગ ” (નવસારી)-૧૨૧-૧૫૩-૧૫૪-૧૫૬-૧૫૭.
- “ જામે જમશેદ ”-૧૬૯-૨૨૩-૩૪૭-૩૫૦-૪૧૦-૪૨૨.
- “ જામે જમશેદ છાપખાનું ”-૭૭-૧૪૨-૧૬૬-૧૬૯.
- “ જાડીન મેપીસનની કુઠ ”-૨૯-૨૮૯-૨૯૦.
- જીજીભાઈ ચાનજીભાઈ-૯-૧૨-૧૩-૫૩.
- જીજીભાઈ દાદાભાઈ-૭૦-૧૨૦-૧૮૯-૧૯૨-૧૯૩-૨૧૨.
- જીજીભાઈ ફરામજી દીનશાહ પીટીટ-૪૧૮.
- જીવણજી જમશેદજી મોદી, શમશેલ-ઓલમા, એરવદ, -૯૧-૧૬૬-૩૭૦.
- જીવાજી માલુકજી વાઘજી-૧૪૯-૨૨૨.
- જેહાંગીરજી નસરવાનજી વાડીઆ-૨૫૫.
- જેહાંગીરજી બેહરામજી મર્ઝ્યાન-૨૩૧.
- “ ઝોરાસ્ટ્રીયન કેલેન્ડર ”-૨૨૨-૨૨૫.
- “ ટાઇમ્સ-ઓફ-ઇન્ડિયા ” [“ બોમ્બે ટાઇમ્સ ”]-૧૮૪-૧૯૧-૨૨૩-૨૨૮-૩૪૯.
- ટંપલ, સર રીચર્ડ-૪૧૩-૪૧૪.

ટંલર, બેથાર્ડ-૧૩૩-૧૩૪.

“ડિરિફ્ટ બેનીવોલેન્ડ સોસાયટી”-૪૦-૨૭૦-૨૭૧-૨૭૩-૨૭૪-૨૭૫.

ડેલાહુઝી, માર્કવીસ ઓફ-૪૫-૪૬-૧૩૫.

ડેલામાર્ક નસરવાનજી વાડીઆ (પ્રિન્સિપાલ)-૨૧૫-૨૨૮-૨૩૦.

ડેલામાર્ક ફરામજી કરાકા-૨-૨૫-૩૨-૭૪-૧૬૮-૩૧૨-૩૬૫.

ડેલામાર્ક સોહરાબજી મુનશી, ઓરવદ-૧૬૭-૨૧૨-૪૦૨.

“તવારીખે નવસારી”-૨-૬-૧૪૭-૧૫૨-૧૫૬-૧૬૦.

દારકાનાથ ટાગોર, બાળુ-૨૦૦.

દાદામાર્ક નવરોજજી, પ્રેફેસર M. P.-૫૮-૭૦.

દાદામાર્ક પેરતનજી વાડીઆ-૨૧૨.

દીનમાર્ક નસરવાનજી પીટીટ, બાર્ક સાહેબ,-૪૧-૨૧૪.

દીનશાહ દોરાબજી મીસતરી-૨૨૮.

દીનશાહ માણેજી પીટીટ, સર, બેરોનેટ-૧૪૭-૨૧૩-૨૨૯-૨૩૧-

૨૭૬-૪૧૩-૪૧૮-૪૨૧-૪૨૨-૪૨૫.

દોરાબજી પદમજી, સરદાર, ખાનખલાફર-૨૩૧.

નવરોજજી જમશેદજી વાડીઆ-૭૦-૭૯-૮૯-૨૧૨-૩૦૦-૩૬૫.

નવરોજજી ફરફનજી-૪૭-૭૦-૧૬૪-૧૬૮-૩૦૦-૩૬૫-૪૦૦.

નવરોજજી નસરવાનજી વાડીઆ-૨૨૯-૨૩૧.

નવાબમાર્ક કાવસજી જમશેદજી હોજદાર-૧૧.

નસરવાનજી બેહેરામજી સેફેટરી-૨૩૦-૩૭૦.

નસરવાનજી સોહોરાબજી જમશેદજી જીજીમાર્ક-૪૦૭.

“નેટિવ એડ્યુકેશન સોસાયટી”-૩૫-૩૮-૫૦-૨૦૫.

નોર્થબ્રૂક, લોર્ડ-૨૨૫-૨૨૬-૨૨૮-૩૮૩.

“પારસી પંચાવત”-૭૪ થી ૮૦.

“પારસી પંચાવતના” રિપોર્ટ-૧૫૯-૨૩૦-૩૭૦.

“પારસી પ્રકાશ”-૧૧-૧૨-૧૮-૨૫-૨૮-૩૯-૪૪-૪૭-૪૮-૬૦-૬૧
 ૬૫-૭૨-૭૫-૭૬-૮૨-૮૭-૯૪-૯૫-૯૮-૧૦૧-૧૦૭-૧૦૯-૧૧૧
 ૧૧૨-૧૧૬-૧૧૯-૧૨૦-૧૨૧-૧૨૫-૧૨૮-૧૨૯ ૧૩૧-૧૩૮-૧૪૮
 ૧૬૦-૧૬૬-૧૬૮-૧૭૮-૧૮૧-૧૮૯-૧૯૨-૨૦૨-૨૧૪-૨૧૭
 ૨૧૮-૨૩૯-૨૪૪-૨૪૭-૨૪૯-૨૫૧-૨૫૩-૨૫૭-૨૬૬-૨૭૧
 ૨૭૩-૨૭૫-૨૮૪-૨૮૫-૨૯૬-૩૦૦-૩૦૫-૩૧૨-૩૨૧-૩૨૩
 ૩૨૫-૩૨૬-૩૩૨-૩૩૩-૩૩૭-૩૪૧-૩૪૩-૩૪૭-૩૫૬-૩૫૯
 ૩૬૫-૩૬૮-૩૬૯-૩૭૨-૩૭૪-૩૭૯-૩૮૫-૩૯૮-૪૦૧.

“પાંજરાપોળ”-૧૩૦ થી ૧૪૪.

પીરોજખાઈ જમશેદજી જીજ્ઞાસુ, ખાઈ સાહેબ-૨૧૪-૩૨૫-૩૨૬-૩૫૭-
 ૪૦૭-૪૦૮-૪૦૯.

પેસ્તનજી માણેજી જામે જમશેદવાળા-૯૩-૨૧૨-૨૩૦.

ફરહનજી જમશેદજી પારેખ-૨૩૦-૨૩૧-૨૩૨.

ફરહનજી મર્ઝાનજી-૧૬૨-૧૬૩-૧૬૪-૧૬૪.

ફરહનજી સોહરાબજી પારેખ-૩૦-૩૧-૮૫-૩૬૪

“ફર્મ પારસી બેરોનેટ”-૬-૧૨-૩૨-૧૧૧-૧૭૨-૧૭૮-૧૮૪-૧૮૯
 -૧૯૨-૨૧૫-૨૪૦-૨૪૪-૨૪૭-૨૫૮-૨૭૫-૨૮૫-૩૦૫-૩૦૯

ફરામજી કાવસજી બનાજી-૩૭-૩૯-૪૨-૬૨-૭૬-૮૦-૮૮-૧૦૪-
 ૧૮૪-૧૮૫-૧૮૬-૧૮૭-૧૮૪.

ફરામજી નસરવાનજી પટેલ-૪૭-૩૦૦-૩૧૧-૪૧૨.

ફરામજી નસરવાનજી ખાટલીવાળા-૧૧-૧૫-૧૭ ૧૮-૯૨-૯૬-૯૭-૪૦૮.

ફરામરોજ નવરોજજી કુતાર, એરવદ-૯૨-૧૦૩.

ફિરઝ બેરેડ, સર સેમુઅલ-૨૨૩-૨૨૪-૩૮૩.

ફિઅર, સર ખાઈલ-૩૩-૨૧૮-૨૨૦-૩૩૧.

ફેઝર, પ્રોફેસર-૨૧૮.

“ફેઝ રેવોલ્યુશન”-૧૧.

“ મુખર્ષિ સમાચાર ”-૧૫૧-૧૬૨-૧૬૩-૩૫૦-૩૬૦.

મફિ, ડોક્ટર વિલ્કમ-૩૭-૪૧-૨૩૪.

મેહરવાનજી માણેજી તમાક-૧૪-૧૫-૩૧.

મોતીચંદ અમીચંદ, શાં -૨૯-૧૪૧-૧૪૨.

રતનજી પેસ્તનજી સુતયા-૧૫૪.

“ રાસ્ત ગોફતાર ”-૧૬૮-૨૨૫-૨૯૯-૩૧૨-૩૩૮-૩૩૯-૩૫૧-૩૭૬-૩:

“ રાહ પારસા ”-૪૦૧.

“ રિર્માગદનની કુ. ”-૮૫-૨૮૯.

રસ્તમજી કાવસજી ખરોદજી જમશેદજી જીજીભાઈ-૪૨૩-૪૨૪.

રસ્તમજી કાવસજી પટેલ-૮-૧૪૧.

રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ (આનરેબલ)-૩૦-૯૭-૧૧૯-૧૨૮

૧૫૧-૧૫૨-૨૧૮-૨૨૧-૨૨૨-૨૨૯-૨૮૫-૨૯૬-૩૨૨-૩૨૪-

૩૨૫-૩૫૭-૩૬૮-૩૭૧-૩૭૩-૩૮૨-૩૮૬ થી ૩૯૮.

લીમજી માણેજી બનાજી-૩૦૦-૩૧૧.

વરજીવનદાસ માધવદાસ, ૧૧૬-૩૦૦-૩૧૧-૩૧૨.

શાપૂરજી ધનજીભાઈ ફરામજી બાહલીવાળા-૪૦૮.

સોહોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈ-૩-૩૦-૧૨૮-૧૬૭-૧૬૮-૨૨૮-

૩૨૩-૩૫૪-૩૫૬-૩૫૭-૩૬૭-૩૬૮-૩૭૧-૩૭૫-૩૯૬ થી ૪૦૧

સોહોરાબજી મનચેરજી દેસાઈ-૨-૬-૧૪૭-૧૫૬.

સોહોરાબજી શાપૂરજી બગાલી-૨-૧૬૮-૩૦૦-૩૫૧-૩૬૯-૪૧૬.

હીરજીભાઈ હોરમસજી શેઠના-૨૧૩-૩૬૦-૩૬૫-૩૬૮.

“ હીરદરી આંક-ધી પારસીજ ”-૨-૨૫-૩૧-૫૮-૭૪-૯૧-૧૦૯-૧૭૮

૧૮૯-૧૯૨-૨૦૨-૨૧૪-૩૧૭-૩૩૭.

હોરમસજી એદલજી આલખેસ-૨૩૧.

હોરમસજી બહમનજી વાડીઆ-૩૬-૭૯-૮૦-૮૭-૮૮.

હોરમસજી બહમનજી શેઠના-૨૧૩-૩૬૦-૩૬૫-૩૬૮.